

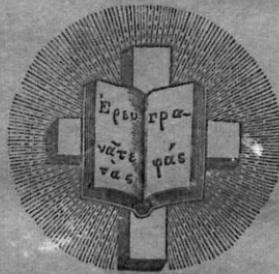
**ΣΕΡΙΑ
ΕΓΚΥΚΛΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ,
ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ**

ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣΟΣ
ΚΑΙ ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΟΥ ΤΠΟΥΡΓΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ,
καὶ ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τοῦ δημοσίου ταμείου.

ΤΟΜΟΣ Θ.'

Περιέχων Χριστιανικήν Ηθικήν καὶ Λειτουργικήν.

Ἄρχη Σοφίας φόβος Κυρίου.
Παραμ. Σολεμ. Α', 7.

ΕΝ ΑΟΙΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.
(κατὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.)

1869.

3032
αρ. Σ. 17.951

**ΣΕΙΡΑ
ΕΓΚΥΚΛΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ.**

ΤΟΜΟΣ ΕΝΝΑΤΟΣ.

**ΣΕΙΡΑ
ΕΓΚΥΚΛΙΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΟΝ
ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΙΕΡΑΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ,
ΣΥΝΕΡΑΝΙΣΘΕΙΣΑ**

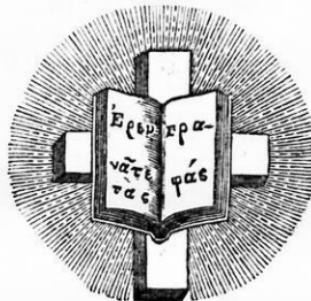
ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΕΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣΟΣ
ΚΑΙ ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ,

καὶ ἐκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ δημοσίου ταμελον.

ΤΟΜΟΣ Θ.'

Περιέχων Χριστιανικήν Ήθοκήν καὶ Λειτουργικήν.

*Ἄρχη Σοφίας φόβος Κυρίου.
Παροιμ. Σολομ. Α', 7.*

**ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.**
(κατὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.)

1 8 6 9.

Ε Σ Σ Σ Σ

ΙΟΤΑΝΗΣΑΝ ΙΟΙΔΑΙΚΗ

ΙΕΡΗΣ ΖΩΗΣ

ΙΟΙΔΟΧ ΙΟΙΔΙΞΗ ΙΟΙ Τ

ΙΕΡΟΤΕΥΛΑΙΑΙΣ

ΖΩΗΣΑΝ ΖΗ ΖΑΙΔΑΙΟΝ ΖΗ ΖΟΙΟΝΤ ΖΗ ΖΗ ΖΗ
ΖΩΗΣΑΝ ΖΗ ΖΑΙΔΑΙΟΝ ΖΗ ΖΟΙΟΝΤ ΖΗ ΖΗ ΖΗ
ΖΩΗΣΑΝ ΖΗ ΖΑΙΔΑΙΟΝ ΖΗ ΖΟΙΟΝΤ ΖΗ ΖΗ ΖΗ
ΖΩΗΣΑΝ ΖΗ ΖΑΙΔΑΙΟΝ ΖΗ ΖΟΙΟΝΤ ΖΗ ΖΗ ΖΗ

ΙΟ ΖΩΗΣ

ΙΟΙΔΙΞΗ ΖΗ ΖΑΙΔΑΙΟΝ ΖΗ ΖΟΙΟΝΤ ΖΗ ΖΗ ΖΗ

ΙΟΙΔΙΞΗ ΖΗ ΖΑΙΔΑΙΟΝ ΖΗ ΖΟΙΟΝΤ ΖΗ ΖΗ ΖΗ

ΙΟΙ ΔΙ ΖΗ
ΖΗ ΖΟΙ ΖΑΙΔΑΙΟΝΤ ΖΗ ΖΗ
(ε ΖΗ ΖΑΙΔΑΙΟΝ ΖΗ ΖΟΙ ΖΗ ΖΗ)

Ε Σ Σ Σ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΟΙΚΗ

ΚΑΙ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ

ΥΠΟ

Π. ΡΟΜΠΟΤΟΥ,

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἑθν. Παρεπιστημώ
καὶ τῇ Ἑκκλησιαστικῇ Ριζαρέτῳ Σχολῇ.

Θεοφάνεια στην Αθήνα τοῦ Μαΐου τοῦ διατελεσθέντος
(1863. Απρίλιος) από τὴν πατριαρχικὴν εἰρηναϊκὴν Εκκλησίαν

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΕΡΜΟΥ.

(κατὰ τὴν ὁδὸν Μουσῶν, ἀριθ. 2.)

—
1869.

ΧΙΛΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΤΑΞ

ΥΕΤΟΤΠΙΚΗ

ΟΠΤ

ΥΕΤΟΠΗ ΙΙ

φέρεται από την άνθιση των λουλουδιών της παραγόντας συναρπάζοντας την ομορφιά της φύσης.

«Ἐσεσθε οὖτ' ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν.» (Ματθ. 5,48)

«Οὐ γάρ εἰσι δέοντες τρεῖς συνηγμέροι εἰς τὸ ἔμπορον, ἐκεῖ εἰμι ἐπὶ μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. 18,20).

περιβολίου παραστάσης ἐν τῷ γυμνῷ θέατρῳ σετ ἀρχαὶ πατριωτῶν· τὸ
πότερον δὲτ ἐπειδὴ κακὸν ὃ πλευραῖς εἴναι τὸ μέσον δετ πάροι

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

ΟΡΙΣΜΟΣ, ΜΕΘΟΔΟΣ, ΩΦΕΛΕΙΑ.

§ 1. Ορισμός.

Χριστιανική Ήθική λέγεται ἡ περὶ τοῦ χριστιανικοῦ ήθους διδασκαλία.

Ἐν τῷ ὄρισμῷ τούτῳ περιλαμβάνεται ὅτι ὑπόθεσιν ἔχει ἡ Ήθικὴ τὸ ήθος, ὅπερ ἔστιν ἡ δευτέρα φύσις τοῦ ἀνθρώπου, εἰς ἣν τένει φύσει ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἡτοι, ὅταν μορφωθῇ δρθῶς, εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Μορφοῦται δὲ δρθῶς τὸ ήθος καὶ κατορθοῖ αὐτῶς ὁ ἄνθρωπος τὰς ὕψιστον αἵτου προοριζόμενον, ἐν τῷ καὶ ἡ μακριότης αὐτοῦ, ὅταν ὑπὸ χριστιανικῶν ἀρχῶν καταρτισθῇ ἡ θελητική ήμῶν, ἡ πρακτικὴ αὗτη δύναμις.

α) Τὸ ήθος, ἐξ οὗ καὶ ἡ Ήθικὴ ἀπὸ Ἀριστοτέλους ἔλαβε τὴν πρόσηγορίαν, παράγεται παρὸ τὸ ήθος καὶ εἶναι καὶ πράγματι ὡς καὶ κατὰ γράμμα ἐπέκτασις τοῦ ήθους, καθὼς τὸ συνώνυμον ἐξις ἐπεκτεινόμενον γίνεται φύσις. Εἶναι λοιπὸν τὸ ήθος ἡ δευτέρα φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνάπτυξις είτε τὸ ἐνεργείᾳ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου δι' ἔθους, ἥτοι ἀσκήσεως τῆς ἐλευθερας θελήσεως εἶναι τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὅμοιόσιν, ὡς λέγει ἡ Γραφή. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ θελητική οἰκοθεν δὲν κανονίζεται ἀλλ' ὑπὸ τοῦ νοὸς, δοτις ἄγει αὐτὴν καὶ διατίθησιν, ὑποδεικνύων τὸν σκοπὸν, δὲν δύναται δὲ ἀποτίστως πάντοτε νὰ δόηται ὁ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ἐπισκοτισθεὶς νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο καὶ δὲν κατορθοῦται

TOM. Θ.'

1

ἡ ἔξομοίωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἡτις εἶναι ὁ ἀληθῆς καὶ ὑψιστος σκοπὸς τοῦ βίου, ἀν μὴ φωτισθῆ ὁ νοῦς ἡμῶν ὑπὸ τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ.

6) Η θρησκεία εἶναι σύνδεσμος μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τῷ συνδέσμῳ τούτῳ ὑφίσταται ὁ ἀληθῆς βίος τοῦ ἀνθρώπου. Θρησκευτικότης ἄρα καὶ ἡθικότης δὲν διαχέρευστιν ἀλλήλων καὶ οὐσίαν διότι ὁ βίος ἡμῶν ἐφ' ἐσον μὲν θεωρεῖται ἀσχέτως, ὡς προτὸν μόνον τῆς ἐλευθερίας βουλήσεως, λέγεται ἡθικός, ὅταν δὲ θεωρηθῇ ἐν τῇ συναρτίᾳ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ, λέγεται θρησκευτικός, ὡς καὶ ἄπας δι βίος ἡμῶν δύναται νὰ ἐνομασθῇ καὶ δρεῖται νὰ γείνῃ λατρεία τοῦ Θεοῦ ἐν ἄπασιν.

"Οτι δὲ φύσει θρησκευτικὸν ὅν δ ἀνθρωπος, ὡς φύσει γνῶναι Θεὸν δύναται, δῆλον τοῦτο ἀλλοθεν. Δῆλον καὶ τοῦτο ἐκεῖθεν ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἶναι ἡ ἀνανέωσις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ διαδέχαγέντος θρησκευτικοῦ δεσμοῦ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν, καὶ ὅτι πηγὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ διὸν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ (Παλαιῷ καὶ Κ. Διαθήκῃ) καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ παράδοσει (Ἀποστολικῇ τε καὶ Ἐκκλησιαστικῇ) περιεχόμενος.

γ) Διαχέρεουσιν ἄρα αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαὶ τῶν φιλοσοφικῶν, ἐφ' ὃν ἐδρᾶζεται ἡ λεγομένη φιλοσοφικὴ Ἡθική; Ή κυριωτάτη πηγὴ τῶν διαφορῶν καὶ πρώτη διαφορὰ εἶναι ἡ ἐκ τῶν πηγῶν διότι ἡ μὲν φιλοσοφικὴ Ἡθικὴ πηγὴν ἔχει τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ τὴν πεῖραν αὐτοῦ τὴν ἐξ ἴδιων δυνάμεων, ἡ δὲ χριστιανικὴ μετὰ τῆς πείρας ταύτης καὶ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν.

"Ινα δὲ ἐννοήσωμεν τὰς ἄλλας διαφορὰς, πρέπει νὰ λάβωμεν ὅπ' ὅψιν τὰ ἀκόλουθα· ὅτι πρὸς δρθὸν ἡθικὸν βίον ἀπαιτοῦνται οὐ μόνον δρθαὶ καὶ ἐπαρκεῖς ἔννοιαι περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων πάστος ἀνθρωπίνης γνώσεως, περὶ Θεοῦ, ἀνθρώπου καὶ σωτηρίας, ἀλλὰ καὶ βέβαιοι καὶ καρποφόροι διότι οὐδεὶς ἐπ' ἀδεβαίων οἰκοδομεῖ τὸν βίον αὐτοῦ οὐδεὶς δὲ βεβαιοῦται διὰ μόνης τῆς θεωρητικῆς ὁδοῦ, ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς πρακτικῆς. "Οταν ἀρχαὶ τινες καρποφορήσωσι, τότε πείθεται τις ἀδιστάκτως περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν. Πρὸς δὲ τούτοις πρέπει νὰ σημειωθῶσι καὶ τάδε, ὅτι πρὸς ἀντιπαραβολὴν πρέπει νὰ ληρεῖται ὅπ' ὅψιν τὰ φιλοσοφήματα τὰ

μὴ φωτισθέντα ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ, διότι οὗτο μόνον καταφαίνεται: ἀριθήλως, οὐ τί πράγματι ἡδυνάθη ὁ ἄνθρωπος ἐξ οἰκείων δυνάμεων νὰ ἐννοήσῃ καὶ πράξῃ; Καὶ λοιπὸν παρατηροῦμεν

1) Οὐ μόνον τὰ ἀρχαῖα φύλασσοφήματα, ἀλλὰ καὶ τὰ νεώτατα σαλεύονται καὶ κυμαίνονται περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου καὶ σωτηρίας· ἡ στρεβλαὶ, ἡ ἀνεπαρκεῖς εἶναι αἱ περὶ Θεοῦ δόξαι. "Οταν δὲ θεοποιηθῇ τὸ κακὸν καὶ θεωρηθῇ ὡς τι ἀναγκαῖον στοιχεῖον τοῦ κόσμου, δὲν ἔξιγεται τότε τὸ πῶς δύναται νὰ ἀπαλλαχθῇ τις αὐτοῦ πῶς ὅτι κατορθωθῇ ἡ ἀρεθή καὶ αἱ εὐγενεῖς καὶ ὑψηλαὶ τάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν θέλει κατανῆσει ἀρά τις εἰς τὸ ἀποτρόπαιον συμπέρασμα, εἰς ὃ κατήντησαν πολλοί, ὅτι εἶναι τὸ κακοδαιμονέστατον ζῶον ὁ ἄνθρωπος; διότι ἔχει δῆθεν φαντασίαν καὶ πλάττει οὐράνια, ἐνῷ αὐτὸς μόνον ἐπίγεια πρέπει νὰ φρονῇ ὡς τι θυντόψυχον κτηνός, καὶ νὰ ἄγηται ὑπὸ τῶν ἀγρίων καὶ ἀλόγων παθῶν! Ἀλλὰ πόλειν ἡ φαντασία αὕτη; Ἄνευ τῆς φαντασίας ταῦτης ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθωθῶσι τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα; ἦτο δυνατὴ πᾶσα πρόσδοσ;

2) Καὶ ὁ Σωκράτης καὶ οἱ μετὰ ταῦτα οὐ μόνον δὲν μετέβαλον τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐδὲ τοὺς περὶ αὐτούς. Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ καρποφορήσωσιν αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν (αἱ ἀλλως ἐν πολλοῖς σαθραῖ); πόλειν ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἀληθείας αὐτῶν, ὅτε ἤδη φύσει ἔρεπε ἐπὶ τὰ πονηρὰ ὁ ἄνθρωπος, καὶ τῷ νόμῳ τοῦ νοὸς ἀντιστρατεύεται ὁ νόμος τῆς σαρκὸς, καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον σοριστεύεται ἕκαστος καὶ προφασίζεται προφάστεις ἐν ἀμαρτίαις; Ὁ βίος ἡμῶν εἶναι ἀγών· πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον γρῆζομεν θεοτεύκτου πανοπλίας· γρῆζομεν ὑπερφυῶν ὅργανων, ἵνα στηριχθῶμεν ἐν τῷ ἀγαθῷ, καὶ γενναίως ἀλλήσωμεν, καὶ κομισώμεν τὸν στέφανον τῆς ζωῆς!

3) Τούναντίον δὲ παρατηροῦμεν ὅτι ὁ γριστιανισμὸς οὐ μόνον ἐκήρυξεν ὑψηλὰς ἀληθείας περὶ Θεοῦ καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὐ μόνον ἐκήρυξε τὴν ἀγάπην καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ καὶ καρπούς τῆς γριστιανικῆς ἀγάπης βλέπομεν ἐν τῇ ἴστορίᾳ ὥραιούς καὶ γενναίους. Οἱ πρώτην λόγους ἐγένοντο πρόσδετα· οἱ ἄγγελοι τοῦ σκότους μετεβλήθησαν εἰς ἀγγέλους φωτός· μετί-

δύνον τῆς ιδίας ζωῆς ἐνοσήλευον ἐν καιρῷ λοιμῶν τοὺς διώκτας των, ἀπελύτρουν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς αἰγυμαλωσίας. Πᾶν ἐφ' ὃ σεμνύνεται ἡ ἡμετέρα κοινωνία, φιλανθρωπικὰ καταστήματα, ὑψηλαὶ περὶ ἀνθρώπου ἔννοιαι πολιτικῶν, ποιητῶν καὶ συγγραφέων, καὶ ἥθικὰ πολιτεύματα, πάντα ταῦτα εἶναι καρποὶ ὁραῖοι καὶ γενναῖοι τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Κατώρθωσε δὲ πάντα ταῦτα ὁ χριστιανισμὸς καὶ μέλλει νὰ κατορθώσῃ πλείονα, διότι γοργεῖ τὴν πανοπλίαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, καὶ διὰ ταύτης ἐκπολιορκεῖ τὸν Οὐρανὸν δ νέος Ἰσραὴλ, ἵνα λάθη τὴν ἐξ ὑψους δύναμιν, τὴν γάριν τὴν ζωοποιὸν καὶ σωτῆριον.

Πιστεύει δὲ ἀδιστάκτως ὁ χριστιανὸς καὶ καρποφορεῖ ἡ πίστις του διὰ τοῦτο, διότι βλέπει τοὺς καρποὺς τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἐκ τούτου συμπεραίνει ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι δρῦαι, καὶ ὅταν ἐνίστηται δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ αὐτάς. Εὑρίσκει ἀνάπτυσιν τῆς συνειδήσεως ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διότι κατηλλάγη ὁ Θεὸς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐπομένως ὁ πιστεύων εἰς Χριστὸν δύναται νὰ εὐαρεστήσῃ τῷ Θεῷ καὶ διὰ τῶν μικρῶν ἔργων του, ἢ μᾶλλον διὰ τῆς προσπαθείας του. Δύναται δὲ τῇ γάριτι τοῦ Θεοῦ νὰ καταντήσῃ εἰς ἄνδρα τέλειον.

Ωστε μόνον ἐν τῷ χριστιανισμῷ νοεῖται τὸ κατορθωτὸν τῆς ἀρετῆς καὶ ἐν αὐτῷ τὸ πρῶτον ἀγαθὸν τοῦ βίου τούτου, ἡ γαλήνη τῆς συνειδήσεως. Ἐν αὐτῷ καὶ τὸ ἔτερον ἀγαθὸν, ἡ πρόσδοση τῆς ἀνθρωπότητος.

§ 2. Μέθοδος.

"Ινα μεθοδικῶς κατατευκαθίζῃ ὅλη τις, πρέπει ν' ἀναλυθῇ εἰς μέρη καὶ νὰ εὑρεθῇ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῶν μερῶν, δι' οὗ εὑρίσκονται καὶ τὰ δριτὰ τῆς ἐκτάσεως. Ταῦτα δὲ πάλιν ἢ εὑρύτερα ἢ στενώτερα εἶναι κατὰ τὸν διδακτικὸν σκοπόν.

Ἐνταῦθι ὅλη εἶναι ὁ ἥθικὸς βίος, ὁ ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας θελήσεως ἐνεργούμενος. Η ἐλευθέρα θέλησις ἀγεται ὑπὸ τοῦ λόγου, δοτις κατὰ σκοπὸν ἐνεργεῖ.

Ο λόγος δὲ ἡμῶν διατίθησι τὸ αἰσθημα, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἀμεσον ἐλατήριον τῆς βιουλήσεως. Ἐπομένως πρέπει νὰ δειγθῇ ὁ

σκοπὸς τοῦ ἡθικοῦ βίου, δῖτις καὶ ἄκρον ἀγαθὸν καλεῖται. Ἐκ τούτου ἔξαγεται δὲ ἡθικὸς νόμος δὲ κανονίζων τὴν θέλησιν ἡμῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, εἴτε δείκνυνται οἱ ὅροι, δι’ ὃν οἰκειοῦται καὶ ἐνεργεῖ τὸ ἀγαθὸν δὲ ἀνθρώπος. Κατόπιν δείκνυνται ἡ οἰκείωσις αὐτῇ ή δι’ ἔργων καὶ ἡθικῆς καταστάσεως ἐκδηλουμένη. Ταῦτα δὲ εἶναι ἄμα δὲ καρπὸς τῆς ἡθικῆς ἐνεργείας· εἶναι τὸ ἀγαθὸν κτῆμα γινόμενον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ καθ’ ἔκαστον τοῦ ἡθικοῦ νόμου ἄμα δὲ καὶ τοῦ ἡθικοῦ βίου γρήγορις λεπτομερέστερας τινὸς ἔξετάσεως, διὰ τοῦτο συνοπτικώτερον μὲν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ ἔξετάζεται ἡ πρόσδοσις τοῦ ἡθικοῦ βίου καθόλου, λεπτομερέστερον δὲ ἔξετάζονται τὰ καθ’ ἔκαστον τοῦ ἡθικοῦ βίου, ὡς καθήκοντος καὶ ἀρετῆς καὶ ἀγαθῶν, ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ.

Δύναται δὲ ἐπ’ ἄπειρον νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ὥλη τῆς Ἡθικῆς καὶ μᾶλιστα ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ, ὅταν ἀναλογισθῇ τις ὅτι ἄπας δὲ βίος ἡμῶν περιλαμβάνεται ἐν αὐτῇ· διότι ἀπαντά διείλομεν νὰ πράττωμεν δρθῶς ὡς λογικὰ ὄντα. Ἀλλ’ ἐν τῇ Ἡθικῇ δείκνυνται μόνον γενικότερον τί τὸ καθῆκον, καὶ παραπέμπεται ἔκαστος νὰ μάλιθ τὰ πρέποντα σπου δεῖ. Πρὸς δὲ τούτοις περιορίζεται ἡ ἔκτασις καὶ ἐκ τοῦ διδακτικοῦ σκοποῦ. Σχολεῖον σχολείου διαφέρει, καὶ καθόλου ἡ Ἡθικὴ εἶναι γειραγωγία μᾶλλον καὶ οὐχὶ ἀπέραντος περιγραφὴ πάσης περιστάσεως τοῦ βίου, σπερ καὶ ἀλλως ἀνέφικτον. “Οταν τις μάλιθ τὰς κυριωτέρας ἀρχὰς τοῦ βίου, δύναται ἔκάστοτε νὰ ἐφαρμόζῃ αὐτὰς, καὶ οὕτως ἀρίσται ἐλευθέρα ἡ ἐνέργεια ἔκάστου καὶ μεγάλη ἐντεῦθεν ἡ ἡθικὴ ἀξία.

Καθ’ ὅσον δὲ ἀρρεφῇ τὴν κατασκευὴν ἔκάστου μέρους χριστιανικῶς, ὑποδείκνυνται μὲν αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαὶ, ἀλλὰ δὲν ἀποδείκνυνται αὐταὶ διότι ἡ Ἡθικὴ ἔχει τὰς ἀρχὰς της ὡς λήμματα ἐκ τῆς Δογματικῆς, μεθ’ ἧς συναπαρτίζει τὴν περὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ θεωρίαν.

§ 3. Ὁρθεία.

Ἀληθίες μὲν ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι σοφία μόνον, ὡς ἔλεγον οἱ περὶ τὸν Σωκράτην, καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ γνωρίσῃ τις τὸ ἀγαθὸν, ἵνα

καὶ ἔργῳ ἀγαθὸς γένηται. Ἡ ἀρετὴ εἶναι πρὸ πάντων ἐξις καὶ ἀσκησις. Πρὸς δὲ τοῦτο πολλὰ τὰ ἐμποδών. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. Ἀλλ' οὐχ ἡττον πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν εἰκόνα πρόσοδον εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ. Τὴν δὲθὴν δὲ γνῶσιν αὐτοῦ ἐπισκοτίζει πολὺ ἡ ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἀγλύς. Ἀνάγκη ἀρα καὶ τῶν ὄντων ἀνευ ἵνα ἀρθῇ ἡ ἀγλύς αὕτη πάσῃ δυνάμει.

ΒΙΒΛΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ ἡθικοῦ βίου καθόλου.

§ 4. Διαιρεσις τοῦ βιβλίου τούτου.

Κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν τῇ περὶ μεθόδου παραγράφῳ, εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο περὶλαμβάνεται συνοπτικῶς ἡ πρόσθιος τοῦ ἡθικοῦ βίου. Τούτου δὲ τὰ μὲν περὶ ἄκρου ἀγαθοῦ, ἡθικοῦ νόμου, συνειδήσεως καὶ ἐλεήσεως θελήσεως εἶναι οἱ ὅροι, οὕτως εἰπεῖν, δι’ ᾧ κατορθοῦται ὁ ἡθικὸς βίος. Τὰ δὲ περὶ ἡθικῶν ἔργων καὶ ἡθικῆς καταστάσεως (ἀρετῆς καὶ κακίας) εἶναι ἡ ἐκδήλωσις καὶ οἱ καρποὶ τοῦ ἡθικοῦ βίου. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψὺν ταύτην ἔσται ὁ λόγος ἐν τοῖς τρισὶ κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τεύτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν ἐξ ἀντικειμένου δρῶν τοῦ ἡθικοῦ βίου.

§ 5. Τίνες οἱ ὅροι οὗτοι.

Οἱ ἐξ ἀντικειμένου ὅροι τοῦ ἡθικοῦ βίου εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθὸν, πρὸς δὲ τείνει ὁ ἀνθρωπὸς καὶ ὁ ἡθικὸς νόμος δὲπὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ ἐδραζόμενος καὶ πρὸς αὐτὸν κατευθύνων τὴν θέλησιν ἡμῶν.

§ 6. Περὶ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, τοῦ σκοποῦ καὶ βάσεως τοῦ ἡθικοῦ βίου.

“Ἄκρον ἀγαθὸν καὶ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ εἶναι ὁ Θεός. Ἡ ἔνωσις δὲ μετ’ αὐτοῦ δι’ ἐξομοιώσεως πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς ἐντεῦθεν τελειότητος καὶ μακαριότητος εἶναι τὸ ἄκρον ἀγαθὸν, οὗ φύσει δρέγεται ἀνθρωπὸς. Μόνον διὰ τῆς τοιαύτης βάσεως καὶ σκοποῦ κατανοεῖται διτε εἶναι δυνατὸν, ἀπαραίτητον, περιεκτικώτατον καὶ κατορθωτὸν τὸ ἀγαθόν. Μόνον οὕτως ὑπάρχει εἴς νόμος, διέπων τὸν βίον πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν λογικῶν ὄντων. Μετὰ δὲ τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα κατανοοῦνται τὰ εἰρημένα, ὅταν τεθῇ ιδίως βάσις δὲ Θεὸς Σωτῆρ καὶ ἡ μετ’ αὐτοῦ ἔνωσις.

α) Μαρτυρίαι περὶ τοῦ ἀληθινοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

“Οτι μὲν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ δρέγεται καὶ δρεῖται δρέγεσθαι ὁ ἀνθρωπὸς καὶ τοῦτο δύψηλὸς αὐτοῦ προορισμὸς, λέγει τοῦτο ἡγ-
τῶς δ Σωτῆρος «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ Πατὴρ ὑμῶν δ
ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειος ἔστιν» (Ματθ. 5, 48). Ὁ δὲ ἀπόστολος
Ἰάκωβος λέγει: «Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον
ἄνωθεν ἔστι: καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων» (1, 17).
Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει δ Σωτῆρος «οὐδεὶς ἔργεται πρὸς τὸν Πατέρα
εἰκῇ δι’ ἐμοῦ» (Ιωάν. 14, 6) καὶ «γιωρίς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν
οὐδέν» (Ιωάν. 15, 5).

Πρὸς τούτοις δὲ τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ δρέγεται ἀνθρωπὸς,
καταφαίνεται: τοῦτο ἀριδήλως ἔκ τε τῆς ἐμφύτου δυνάμεως τοῦ
γνῶναι Θεὸν καὶ τῆς ἀκαθέκτου καὶ ἀκορέστου δύνης τοῦ ἀγαθοῦ,
δι’ ἣν οὐδαμοῦ δύναται νὰ σταθῇ δ ἀνθρωπὸς, οὐδέποτε στέργει
τὰ παρόντα, ἀλλ’ ἐπιζητεῖ δείποτε τὰ βελτίω. Ἐντεῦθεν αἱ ὑψη-
λαὶ καὶ μεγάλαι ιδεῖαι, αἱ εὐγενεῖς δρυμαὶ καὶ πᾶσα πρόσοδος· ἐν-
τεῦθεν καὶ τὸ θαυμάζεσθαι καὶ παρ’ αὐτῷ τῶν ἀκολάτων τὴν
ἀρετήν· ἐντεῦθεν καὶ ἡ ταραχὴ τῆς συνειδήσεως καὶ ἡ τάξις πρὸς
καταλλαγὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ βάσις αὗτη τοῦ χριστιανισμοῦ, δι’
ἥν φύεται Χριστιανὴ ἡ ψυχὴ ὅπο τινων ἐκλήθη.

β) Ὁτι μόνος ὁ Θεὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

“Οτι δὲ καὶ μόνον ἐπὶ τῆς εἰρημένης βάσεως τοῦ θηλικοῦ βίου
καὶ ἐννοεῖται καὶ ἀπαραίτητον τὸ ἀγαθὸν, δῆλον ἐκ τῶν ἀκολού-
θων 1) Ὁ Θεὸς εἶναι οὐ ἀπειρος ἀγαθότης πράγματι: Ὅστε δὲν
εἶναι τι πλάσμα τῆς φαντασίας τὸ ἀγαθόν. Η ἔνωσις δὲ μετ’ αὐ-
τοῦ καὶ ἐξομοίωσις εὑρύνει τὸ στάδιον τοῦ βίου ἐπ’ ἀπειρον, καὶ
ἐντεῦθεν η πηγὴ πάσης πρόσοδου: ἐντεῦθεν καὶ η ἐνότης τοῦ νό-
μου, διστις εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ καὶ θέλημα τοῦ Θεοῦ διὰ
τοῦτο καλεῖται. 2) Ὁ Θεὸς οὐκ ἀπειρος ἀγάπη, ἀγαπᾷ μόνον τὸ
ἀγαθὸν, αὔρει δὲ τὸ κακόν· ἀρχαὶ ἴσχυρότατον ἐλατήριον τῆς θελή-
σεως ὑμῶν η ἔννοια τοῦ Θεοῦ καὶ καταναγκαστικόν. 3) Μάλιστα
δὲ δυνατὸν καὶ κατορθωτὸν τὸ ἀγαθὸν, δταν ὁ Θεὸς Σωτῆρος τεθῆ

βάσις καὶ σκοπὸς τοῦ βίου. Διότι διὰ τούτου καταγεῖται ἔτι μᾶλλον δ ὑψηλὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ ὑποστατικῶς ἡνῶθη μετ' αὐτοῦ ἡ θεότης καὶ παράδειγμα ὑψηλότατον ἀρετῆς ἐδωκεν δὲν Χριστῷ θεωθεὶς ἀνθρώποις. Ἡ ἀγάπη δὲ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀρατος ὑπὲρ τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου εἶναι ὑψηλότατον ἐλατήριον, ἵνα καὶ δ ἀνθρώποις ἀγαπᾷ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ. Ἀλλως ἀναπολόγητος εἶναι δ ἀμελήσας τῆς μετὰ τοῦ Σωτῆρος ἁνώσεως, δι' τῆς καθαρίζεται ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ δύναται νὰ τελειωθῇ εἰς ἄνδρα τέλειον. Δὲν δύναται πλέον νὰ προφασίζηται δ ἀνθρώποις τὸν ἀντιστρεψόμενον νόμον τῆς ἀμαρτίας· διότι, ἐὰν θέλῃ καὶ πιστεύῃ, πάντα δύναται τῷ πιστεύοντι. Ἀλλως «πῶς ἡμεῖς ἐκφεύγουμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας» (Ἐθρ. 2, 3);

γ) Πᾶσα ἄλλη βάσις αἴρει τὸ ἀγαθὸν, η ἀνεπαρκής.

Τούναντίον πᾶσα ἄλλη βάσις τοῦ ἀγαθοῦ ἀμαρυρὶ αὐτὸ καὶ ἀντὶ προόδου καὶ βελτιώσεως ἀβελτηρίαν καὶ ὅλεθρον συνεπάγεται. Οὕτω 1) ἡ τεθῆ σκοπὸς καὶ κανὼν τοῦ βίου ή ήδονὴ, τότε τίθενται κυρίως τὰ ἀγριὰ πάθη καὶ αἱ ἀκόλαστοι δρμαὶ, καὶ ἐπομένως ἥρως τῆς ἀρετῆς εἶναι δ τὰ μαλιστα ἀκόλαστος. 2) Η ἴδιοτελεία ἐπίσης τίθεται βάσις, ὅταν τὸ συμφέρον θεωρηθῆ σκοπὸς καὶ ἐλατήριον τοῦ βίου. Τὸ ἀληθῆς συμφέρον ὡς καὶ η ἀληθῆς εὐδαιμονία εἶναι παρεπόμενα καὶ καρποὶ τῆς γνησίας ἀρετῆς. 3) Οὕτε δὲ τὸ κοινῇ συμφέρον δύναται νὰ τεθῇ ὑψιστος νόμος τῆς Ηθικῆς· διότι μόνον τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν δύναται νὰ ἦναι πηγὴ, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπάστοις τῆς Ηθικῆς· λείπουσι πολλὰ ὑψηλότερα καὶ θειότερα καθούντα, οἷον λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄλλα. Ἀκού δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων δὲν νοεῖται δριῶς καὶ τὸ κοινῇ συμφέρον, οὐδὲ καταβάλλονται τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς πολιτείας, ἡ μόρφωσις τοῦ ἀτέμου καὶ τῶν δργάνων τῆς πολιτείας κατά τινας αἰώνιους καὶ ἀναλλοιώτους νόμους. Ἀλλως γεννᾶται ἡ πολιτικὴ ἡ λαοφθέρος τῆς ἀλληλοσφαγίας, ὡς τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα συγκρουόμενα ὅλεθρον ἀντὶ ἀγαθοῦ φέρουσιν.

Αναμνηστέον δὲ ὅτι οὔτε ἀστυγομία, οὔτε γωροφυλακή, οὔτε

στρατός, ούτε ὑπάλληλοις δύνανται· νὰ συγκρατήσωσι τὴν πολιτείαν, ἀν μὴ τὰ ὅργανα ταῦτα τοῦ νόμου καὶ πάντες οἱ πολῖται δὲν συνεκρατοῦντο καὶ ἥγοντο ὑπὸ τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς συνεκτικῆς καὶ σωστικῆς ταύτης δυνάμεως, ητίς τὴν γένεσιν ἔχει ἐκ τῆς ἐμφύτου ἐννοίας τοῦ Θεοῦ. Ταῦτης δὲ ἀναπτυσσομένης καὶ τελειουμένης, συγναναπτύσσεται καὶ τελειοῦται καὶ τὸ αἰσθητὸν εἰς τὴν ἀδόλον καὶ τελείαν ἀγάπην, ἐν ᾧ εἰρήνη καὶ ζωὴ καὶ πᾶν ἀγαθόν.

§ 7. Περὶ τοῦ ηθικοῦ νόμου.

Νόμος ἐν τῇ στενωτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως λέγεται τὸ δὶ’ οὗ δρίζεται· ἡ θέλησις ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ, εἴτε οἱ κανόνες τοῦ βίου. Κανονίζονται δὲ διὰ τὸ βίος νόμων καὶ ἡ θέλησις ὑπὸ τῆς ἀληθείας εἴτε ὑπὸ τῶν νόμων τῆς φύσεως, ὃν ἡ δρὶθή ἔννοια εἶναι ἡ ἀληθεία. Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ πάστης ἀληθείας, ὡς καὶ πάντων τῶν νόμων εἶναι διὸ Θεὸς, διὰ τοῦτο καὶ θέλημα Θεοῦ καλεῖται ἐν τῇ Γραφῇ διγόμος, καὶ καθ’ ὅσον φέρει τὸν χαρακτῆρα τοῦτον καλεῖται ἀθικὸς νόμος. Τοιοῦτος δὲ δρεῖται νὰ ἦναι διὰ τὸν βίον πάντων τῶν ἀνθρώπων, ὡς εἴς εἶναι διὸ Θεὸς καὶ πατήρ πάντων, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς δὲ τείνει διὸ ἀνθρωπός, γινόμενος καὶ αὐτὸς ἀγαθός.

¹ Απεκάλυψε δὲ τὸ θέλημα αὐτοῦ διὸ Θεὸς εἴτε ἀμέσως ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς φύσεως καὶ συνειδήσεως καὶ ² Αποκαλύψεως, εἴτε ἐμμέσως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ νομοθεσίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ διαιρεῖται διὸ νόμος εἰς φυσικὸν, ἀνθρώπινον καὶ θεῖον. Ταῦτα δὲ ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς ἄλληλα ὄντα συναπαρτίζουσιν, ὡς εἴρηται, τὸν θεῖον νόμον, ὃστις εἶναι ἡ ἀγραφός, ἡ γραπτός, ἡ φυσικός, ἡ θεῖος.

α) Περὶ τοῦ φυσικοῦ νόμου.

Οἱ κανόνες τοῦ βίου, οὓς ἐκ τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ ἔξαγει ἡ θεῖη συνειδήσις, καλοῦνται φυσικὸς νόμος. Περαιτέρω δὲ πρόσδος τούτου εἶναι καὶ ἡ ἀνθρωπίνη νομοθεσία. Ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτὸς διὸ θεῖος νόμος, καθ’ ὅσον ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ συγέργεια εἶναι τῶν ὃν οὐκ ἀνεύ πρὸς πρόσδογον ἀπταιστον τοῦ ἀνθρώ-

που τοῦ φύσει πεπερασμένου. "Ωστε κατὰ ταῦτα ταῦτίζεται ὁ φυσικὸς νόμος μετὰ τοῦ ἡθικοῦ. 'Αλλ' ἐπελθούσης τῆς ἀμαρτίας, διερήγαγη ὁ στενὸς οὕτος σύνδεσμος καὶ ἡ ἀδόλος αὕτη πηγὴ ἔθολώθη, καὶ διὰ τοῦτο αὐστηρῶς διακρίνεται νῦν ὁ φυσικὸς νόμος καὶ οὐδαμῶς δύναται νὰ ταῦτισθῇ καθ' ὀλοκληρίαν μετὰ τοῦ ἡθικοῦ, περιορισθεὶς εἰς στενώτατα σφρια. Ἡσαν δὲ ἀνέκαθεν παρ' ἄπασι κοινὸς νόμος ταῦτα. Θεὸν σέβεσθαι, γονεῖς τιμᾶν, ὃ σὺ μετεῖς ἔτέρῳ μὴ ποιήσῃς, καὶ εἴ τι ἔτερον. Τὰ δλίγα ταῦτα ἔνθεν μὲν ἀποδεικνύουσι τὴν ὑπαρξίαν τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ, ἔτέρωθεν δὲ καὶ τὸν εἰς ἄκρον περιορισμὸν αὐτοῦ. "Ωστε κακῶς ἔθεντό τινες μόνον νόμον ἡθικὸν τὸν φυσικόν διότι ἐκ θολερᾶς πηγῆς καθαρὰ νάματα οὐδέποτε ἐκπηγάζουσιν.

6) Περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νόμου.

Οὔτε εἰς δλίγους καὶ αὐτοσχεδίους κανόνας τοῦ βίου δύναται γὰρ κρεεσθῆ ὁ ἀνθρωπος, ὡς προοδευτικὸς καὶ δρεῖλων ἐν πᾶσι γὰρ πράττῃ τὸ πρέπον, οὔτε παντὸς τὸ νομοθετεῖν καὶ ἐποπτεύειν, ἀλλὰ καὶ συνέσεως ὑπερβαλλούστης, καὶ παιδίας οὐ τῆς τυχούστης, καὶ πείρας μακρᾶς καὶ ἀκεραιότητος χαρακτῆρος καὶ ἴσχυρᾶς θελήσεως δέονται ὁ νομοθέτης καὶ πολιτικὸς ἀνήρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκαθεν οἱ σοροὶ τῶν ἔγινων ἐξήνεγκον τὰ ἀξιώματα τοῦ βίου καὶ ἔθεντο νόμους τῆς πολιτείας κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὸ τὴν ὁπωσδιῆν στερβὴν μορφὴν τῶν παροιμιῶν καὶ γνωμῶν (καὶ τοῦτο εἶναι ὁ ἀγραφος νόμος), ὕστερον δὲ ὑπὸ τὴν στερβοτέραν μορφὴν τοῦ γραπτοῦ νόμου, καὶ οὕτως ἀπὸ φυσικοῦ ἐγένετο θετικὸς ὁ νόμος.

'Αλλ' ἐπειδὴ ἐν πᾶσιν δρεῖλομεν λατρεύειν Θεῷ, καὶ ἐπειδὴ δὲν συμφωνοῦσι πάντοτε οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι μὲν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο καὶ τότε μόνον ἴσχύουσιν οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συναπαρτίζουσι τὸν ἡθικὸν νόμον, ὅταν συμφωνῶσι μὲ τὸν θεῖον νόμον. Ἀντιθείνει δὲ εἰς τὸν θεῖον νόμον ὁ ἀνθρώπινος οὐ μόνον ὅταν δι' αὐτοῦ αἱρώνται ῥηταὶ καὶ ἀμετάβλητοι ἐντολαὶ, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἦναι ἀδίκος κατά τε ὅλην καὶ εἰδος. Καὶ καθ' ὅλην μὲν εἶναι ἀδίκος, ὅταν δι' αὐτοῦ αἱρώνται οἱ ἀναλλαγῶντος καὶ αἰώνιοι νόμοι τῆς τάξεως, τὰ ἀπαράγραπτα καὶ ἀναραι-

ρετα δικαιώματα τῆς ζωῆς, τημής, περιουσίας καὶ ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐντέλλοντο μὲν τὸ πείθεσθαι τοῖς ἥγουμένοις καὶ ὑποτάσσεσθαι ἔξουσίαις ὑπερεγούσαις, ως θείῃ διαταγῇ (Ἑβρ. 13, 17. Ῥωμ. 13, 1. 2.), ἀλλ᾽ ὅμως, δὲ τὸ Συνέδριον τῶν Ἰουδαίων ἀπηγόρευσεν αὐτοῖς τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου, ἀντέκαινε δηλ. εἰς τὴν θείαν ἐντολὴν καὶ ἐδέσμευε τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, εἴπον διὰ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου· «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. 5, 29). Ἀδικοὶ καθ' ὅλην καὶ οἱ μὴ ἀρμόζοντες εἰς τὴν ἡλικίαν, τὸ φῦλον, τὴν δύναμιν καὶ τὰ τοιωτά. Καὶ εἶδος δὲ ἄδικοι εἶναι οἱ νόμοι καὶ ἀκυροί, δταν μὴ δύο τῆς προστηκούστης ἔξουσίας τεθῶσι καὶ προστηκόντως κηρυγματίστην.

Οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων εἶναι φύσει εὑμετάβλητοι. Ἀλλ' ως οὐ παντὸς τὸ τιθέναι νόμους, οὔτως οὐ παντὸς καὶ τὸ καταργεῖν αὐτούς. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἴσχύει νόμος τις, δρεῖται ἔκαστος ὑπακοή, καὶ μόνον δικαίωμα ἔχει νὰ ὑποδείξῃ τὴν ἀνάγκην τῆς μεταβολῆς ἢ καταργήσεως.

Δύο δὲ εἶναι· αἱ ἔξουσίαι, ἡ Ἔκκλησιαστικὴ καὶ ἡ Πολιτικὴ, ἔχουσαι ἰδίον σκοπὸν ἐνσύμμενον ἐν τῷ καθολικῷ σκοπῷ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ἀρμονίᾳ συνεργαζόμεναι καὶ συνελοῦσσαι. Ἀμφότεραι δὲ ἔξουσίαι ἀπὸ Θεοῦ διὰ τοῦ λαοῦ.

γ) Περὶ τοῦ θείου νόμου.

«Ο θεῖος νόμος πρὸς τοῦτο δέδοται, ἵνα κηρύττων τὰς κυριωτέρας ἀρχὰς τοῦ βίου κανονίζῃ τὰ φρονήματα καὶ πράξεις τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἐν τοῖς κυριωτέραις αὐτοῦ ἀρχαῖς ὁ κανὼν πάστος ἄλλης νομοθεσίας, ἡς ἔργον αἱ λεπτομέρειαι. Πρὸς δρθοτέραν δὲ τοῦ θείου νόμου ἔγονται σημειώτεον τὰ ἀκόλουθα.

1) Τὰ κεφάλαια τοῦ ἡθικοῦ νόμου περιέχονται· ἐν τῷ δεκαλόγῳ, οὗτινος περαιτέρῳ ἀνάπτυξις εἶναι ἡ Πεντάτευχος, ἢτοι δι Μωσαϊκὸς νόμος, καὶ ὃν πνευματικῶς ἡρμήνευσαν οἱ Προφῆται· διὸ καὶ λέγει δὲ Σωτὴρ, ἀροῦ συνεκεφαλαίωτε τὰς δέκα ἐντολὰς εἰς τὰς δύο πρώτας καὶ μεγάλας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· «ἐν ταύταις τὰς δυτὶν ἐντολαῖς δίλος δὲ Νόμος

καὶ οἱ Προφῆται κρέμανται» (Ματ. 22, 40). Πνευματικῶς δὲ ἡρμήνευσαν καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, ἵδιας δὲ ἡρμήνευσεν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ ὅρους ὄμιλίᾳ (παρὰ Ματθ. ἐν κεφαλ. 5—7), καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Εὐαγγελίων πολλαχοῦ. Ἀξιοσημείωτοι δὲ καὶ αἱ παραβολαί. Μάλιστα δὲ ἡρμήνευσε τὸν Νόμον, πληρώσας αὐτὸν ἔργῳ ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ. Τὸν βίον αὐτοῦ, τὴν τελειοτάτην ταύτην ἀρμοίαν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑψίστον παραδέιγμα τοῦ ἥθικοῦ βίου, ἔθετο ὑπόδειγμα πᾶσι τοῖς ὑέλουσιν ἀκολουθῆσαι αὐτῷ: «Ὕπόδειγμα ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐποίησα ὑμῖν καὶ ὑμεῖς ποιηθετε» (Ιωάν. 13, 15). «Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πράξος εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ» (Ματθ. 11, 29). Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου μανθάνομεν, εἰς οἷον ὑψὸς δύναται γὰρ φάστῃ ὁ ἀνθρωπος, καὶ ἀναπολόγητος μένει δι μὴ θέλων τὴν ἴδιαν διέρθωσιν. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου ἐννοοῦμεν καὶ πολλὰ παραγγέλματα τοῦ Σωτῆρος. Οὕτως, ἐνῷ παρήγει στρέφειν καὶ τὴν ἄλλην σιαγόνα τῷ ῥαπίσαντι ἐπὶ τὴν μίαν, αὐτὸς ῥαπίσθεις δὲν ἔστρεψε καὶ τὴν ἄλλην, ἀλλ' ἐνουθέτησε μόνον τὸν ῥαπίσαντα. «Οστε τὸ παράγγελμα ἐκεῖνο σημαίνει κατὰ πνεῦμα: δέοτε τόπον τῇ δργῇ: «Μὴ νικῷ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ ἀγαθῷ νίκα τὸ κακόν», ὡς λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. 12, 21).

Καὶ ὁ μὲν ἥθικὸς νόμος ἐν τῷ μωσαϊκῷ Νόμῳ οὕτως ἐπληρώθη, καὶ ἐγένετο εὐαγγελικός. Ὁ δὲ τελετουργικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς κατηγράθησαν: διότι ὁ μὲν ἦν παιδιῶν γὸς εἰς Χριστὸν, καὶ ἐπληρώθη ἐν αὐτῷ, καὶ πληροῦται ὑφ' ἡμῶν διὰ τῆς πίστεως εἰς Χριστόν. Ὁ δὲ πολιτικὸς κατηγράθη, διότι ἀπέβλεπε μόνον εἰς τοὺς Ἱεραρχίτας καὶ τὴν τότε βόθμιαν τῆς πολιτείας αὐτῶν. Περιλαμβάνονται δὲ ἐν τῷ ἥθικῷ νόμῳ οἱ αἰώνιοι νόμοι καὶ αἱ βάσεις τῆς πολιτείας.

2) Κατὰ τὴν πνευματικὴν ἔρμηνείαν τοῦ θείου νόμου βάσις παντὸς τοῦ ἥθικοῦ βίου εἶναι δὲ Θεός. Η δὲ πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσις εἶναι δὲ ὑψηλὸς προσορισμὸς καὶ τὸ ἀκρον ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ δέκα ἐντολαὶ ἀρχονται ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν.

·· Κατορθοῦται δὲ ἡ ἀνανέωσις τοῦ θρησκευτικοῦ συγδέσμου μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ πίστει πρὸς αὐτὸν τῇ ζώσῃ, καὶ τοι ἐν τῇ πίστει τῇ δι' ἀγάπης ἐνεργουμένῃ κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Γαλ. 5, 6).

·· Ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεὸν περιέχεται καὶ ἡ ἀγάπη τῆς εἰκόνος αὐτοῦ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ καὶ μάλιστα τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διτις κατ' ἔξογὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ εἶναι μετὰ τῶν ἄλλων λογικῶν καὶ πνευματικῶν ὅντων.

·· Πᾶσα γνῶσις ἀληθῆς εἶναι θεογνωσία· διότι τὸν Θεὸν καὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ ἐν τῷ κατόπτρῳ τῆς θείας δόξης, ἐν τῷ κόσμῳ, γινώσκομεν. Πᾶσα πρᾶξις ὅρθη, ητις ἐρχεμογή τῆς ἀληθείας εἶναι, εἶναι θεοσέβεια.

·· Ἐν πᾶσιν ἄρα δρεῖσθαι λατρεύειν Θεῷ. Ὁφείλομεν λατρεύειν Θεῷ ἐν πνεύματi καὶ ἀληθείᾳ. Καὶ ἐν πνεύματi μὲν λατρεύομεν, διταν κατὰ πνεῦμα ἑρμηνεύωμεν τὸν νόμον, μὴ περιορίζόμενος εἰς τὸ νεκρὸν γράμμα. Ἐν ἀληθείᾳ δὲ, διταν ἐξ ἀδόλου ἀγάπης καὶ μὴ ἐξ ἴδιωτελείας καὶ πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις πράττωμεν τὸ ἀγαθόν.

·· Κατὰ τὴν πνευματικὴν ἁρμονείαν τοῦ θείου νόμου πᾶσα προσκόλλησις ὅλης τῆς ψυχῆς ἡμῶν (τοῦτο δὲ εἶναι ἡ λατρεία) εἰς τὰ κνίσματα εἶναι εἰδωλολατρεία. Διὰ τοῦτο καὶ δ Ἀπόστολος ἀποκαλεῖ ῥήτως τὴν πλεονεξίαν εἰδωλολατρείαν (Κολασ. 3, 5), ὡς ἡ κοιλιοδουλεία λατρεία τοῦ Μαχμούνα λέγεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 6, 25).

·· Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης ἐπαγγέλλεται δ ὑετος νόμος τοῖς πιστεύουσιν ὑπερέργον δύναμιν. Πρὸς καθαρισμὸν δὲ τῆς καρδίας ἡμῶν, ἵνα κατορθώσωμεν τὴν ἀγάπην, δείκνυται ἡ ἀληθῆς δόξα, δ σταυρὸς τῆς αὐταπαρνήσεως διὰ μετανοίας καὶ ὑπομονῆς. Προσκαλέσθαι νὰ σέρωμεν τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου καὶ μιμηθῆμεν αὐτόν.

·· Κατὰ τὰς ἀρχὰς ταύτας κατορθοῦται νὰ γείνη δ νόμος γραπτὸς ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ ἀπὸ δούλων νὰ γείνωμεν ἐλεύθεροι καὶ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ καλῶμεν Πατέρα τὸν Θεὸν καὶ λέγωμεν «οὐ φοβοῦμαι τὸν Θεὸν ἀλλ' ἀγαπῶ αὐτόν». Ἐπὶ τοιού-

των δὲ ἀργῶν δύναται νὰ καταρτισθῇ καὶ πᾶσα πολιτεία καὶ νὰ γείνῃ πολιτεία Θεοῦ, καὶ ἡ γῆ γὰρ μεταβληθῆ εἰς Παράδεισον.

§ 8. Περὶ καθηκόντων, δικαιωμάτων καὶ συμβουλῶν.

Καθήκοντα λέγονται αὐτὰ τὰ τὰ παραγγέλματα τοῦ θεϊκοῦ νόμου. Καλοῦνται δὲ οὕτω, διότι ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ὡς τι πρέπον καὶ ἀποφασίτητον, ὅπερ ἐλευθέρως δρεῖται· νὰ ἔκτελέσῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἐν τῇ συναίσθησι δὲ ταύτη τοῦ καθήκοντος ἔγκειται καὶ ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πρῶτον αὐτοῦ καθῆκον ἡ συναίσθησις αὕτη, καὶ δεύτερος ὁ βίος αὐτοῦ εἶναι καθῆκον. Προέρχεται δὲ ἡ συναίσθησις αὕτη ἐκ τοῦ αἰτηματος τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ κυρίως δὲν εἶναι ἄλλο τι καὶ αὐτὸς, ἢ ἡ ἐμφυτος ἔννοια τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλιστα ἡ συναίσθησις τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ, τὰ δύοτα εἶναι ἴσχυρότατα ἐλατήρια τῆς θελήσεως.

Οπου δὲ καθῆκον, ἐκεῖ καὶ δικαίωμα, διότι τὸ δικαίωμα εἶναι τὸ καθῆκον ὑπὸ τὴν ἐποψὺν τοῦ θεμιτοῦ, τοῦ ἐξεστί μοι τοῦτο. Ἐπειδὴ δρεῖται νὰ ζῶ, ἔχω καὶ δικαίωμα εἰς τοῦτο, καὶ οἱ ἄλλοι δρεῖλουσι νὰ μὴ παραβλέψωσι τὸ δικαίωμά μου τοῦτο. Ἐγων τὸ καθῆκον τοῦ διδάσκειν, ἔχω ἄμα καὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἀπέναντι τῶν ἄλλων. Εἴναι ἐν συντόμῳ τὰ παραγγέλματα τοῦ δικαίου, ἀπερ ὑπὸ ἄλλην ἐποψὺν εἶναι καθήκοντα. Τὰ δικαίωματα εἶναι ἡ φυσικὰ καὶ ἀναρράγεται, ἡ ἐπίκτητα καὶ αἰρόμενα. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί καὶ τὰ δικαίωματα συναποτελοῦσι τὸν θεϊκὸν νόμον, καὶ διὰ τί δὲ δικος νόμος ἀποκλείεται τοῦ θεϊκοῦ νόμου. Ηγγή δὲ τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων εἶναι ὁ Δημιουργὸς, ὁ θέμενος τοιούτους νόμους καὶ δοὺς τοιαῦτα καθήκοντα.

Συμβουλαὶ δὲ λέγονται αἱ μὴ ὑπογρεωτικαὶ τοῖς πᾶσιν ἐντολαὶ τοῦ θείου νόμου, αἱ ἐντολαὶ τῆς τελειότητος, ἣν οὐ πάντες γωροῦσιν ἐνταῦθα.

α) Περὶ διαιρέσεως καὶ συμπτώσεως τῶν καθηκόντων.

Τὰ καθήκοντα κατὰ διαρρόσους ἐπόψεις διαιροῦνται, εἰς ἀπόλυτα καὶ σχετικὰ, εἰς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ ἡμᾶς

αὐτοὺς, εἰς τὰ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀγάπης. Ἐπὶ δὲ συμπτώσεως αὐτῶν προσκρίνονται τὰ ἀπόλυτα, τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τοῦ δικαίου· διότι αἱρομένων τῶν δικαιωμάτων συναίρεται ἡ πρώτη βάσις τῆς ἀγάπης, ητίς τὸ ποιεῖν τὸ ἀγαθὸν ὑπαγορεύει· ἐπικρατοῦντος δὲ καθήκοντός τινος, αἴρεται ἡ δρειλὴ τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ σύμπτωσις καὶ σύγκρουσις τῶν καθηκόντων προέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῆς ἡμετέρας πρὸς δρθῆν διάγνωσιν καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας ἔχθυμίας, διὰ τοῦτο δρειλούσιν γὰρ ἐπιμεληθύμεν τῆς δρθῆς διαγνώσεως, ἵνα γινώσκωμεν ἐκάστοτε τὸν οἰκεῖον τόπον καὶ γρόνον ἐκάστου καθήκοντος καὶ τὴν ἀξίαν. Ὡστε δὲν εἶναι δύστολον τότε γὰρ λυθῆ τὸ πολύκροτον ζήτημα ἐκεῖνο· ἐν ἀνάγκῃ τίνι γρὴ βοηθεῖν; Βοήθησον κατὰ πρώτον, ὑπὲρ οὖ πλείσ-
γεις λόγοι, ἄλλως τῷ τυχόντι.

6) Περὶ συμβούλων.

Ναὶ μὲν ἐκλήθημεν πάντες πρὸς τελειότητα, ἀλλ’ ἐνταῦθα ἐπὶ γῆς οὐ γωροῦσι πάντες αὐτήν· ἡ ἀρετὴ ἐνταῦθα εἶναι προσπάθεια καὶ ὁ προσπαθήσας δύναται σωθῆναι, ἀλλὰ δὲν εἶναι τέλειος διὰ τοῦτο. Ἀλλοι σωτηρία καὶ ἄλλο τελειότης. Διὰ τοῦτο παρὰ τοῦ νεανίσκου τοῦ τηροῦντος μὲν τὰς ἐντολὰς, ἀλλὰ θέλοντος τελειότητα, ἀπήτησεν δὲ Σωτὴρ πώλησιν ὑπαρχόντων (Ματθ. 19, 16, 39). Τοιαῦται δὲ τελειότητος ἐντολαὶ ἀριθμοῦνται συνήθως τρεῖς, ἡ αὐτοπροσάρτεος πτωχεία, ἡ παρθενία καὶ ἡ τελεία ὑπακοή, αἱ ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ ίδιως πληρούμεναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν ἐξ ὑποκειμένου ὅρων τοῦ ἡθικοῦ βίου.

§ 9. Τινὰ περὶ τῶν ὅρων τούτων.

Ἔνα γένη τὸ ἀγαθὸν κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαιτεῖται γὰρ ἔχη ὅτος τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, τὸν ἐνωτικὸν τοῦτον δεσμὸν, καὶ γὰρ δύνηται γὰρ οἰκειωθῆ ἀυτὸς ἔργῳ. Καὶ ὅντως καὶ τοὺς δύο τούτους ὅρους κέκτηται δὲ ἀνθρωπός, καὶ δύναται γὰρ γείνη ἀγαθὸς, ἔχων τὴν ἡθικὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν.

§ 10. Ηρά συνειδήσεως.

Συνειδησίς ἐν τῇ ἡθικῇ σημασίᾳ λέγεται ὁ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς νόμος, ὁ πρὸ μὲν τῆς πράξεως ὑπαγορεύων τὸ ἀγαθὸν ἢ ἀπαγορεύων τὸ κακόν, μετὰ δὲ τὴν πρᾶξιν ἐπιδοκιμάζων ἢ ἀποδοκιμάζων τὸ πραχθέν. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἐνέργειαν ταύτην διαιρεταί εἰς προηγουμένην καὶ ἐπομένην. Εἶναι δὲ ἡ ἡθικὴ συνειδησίς οὐδὲν ἔτερον, ἡ αὐτὴ ἡ αὐτοσυνειδησία ἡμῶν ἐν τῇ συναφείᾳ μετὰ τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Εἶναι αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ὅπλα ἡθικὴν ἐποψίαν. Εἶναι δὲ κριτὴς καὶ νομοθέτης, ἡ φρόνησις ἡ ἐφαρμόζουσα τὸν νόμον, ἡ καὶ συμπληροῦσα καὶ νομοθετοῦσα. Τὸ προτρεπτικὸν δὲ καὶ ἀποτρεπτικὸν τῆς συνειδήσεως, ἡ γαρὰ καὶ τύψις αὐτῆς, προέρχονται ἐκ τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ἡμῖν ἐμφύτου καὶ τῆς συναισθήσεως, ἐξ ἣς ἐλαύνεται ἡ θέλησις καὶ πηγάδει κατὰ πρώτον ἢ ἀνάγκη τοῦ ἡθικοῦ νόμου, ὡς εἴρηται. Ἐγτεῦθεν δὲ καὶ δῆλον ἔτι, ἂν καὶ φωτίζεται ἡ συνειδησίς ἡμῶν ὅπλο τοῦ ἡθικοῦ νόμου, ἀλλ' οὐχ ἦτον οὐ μόνον ἐφαρμόζεται ὅπ' αὐτῆς καὶ συμπληροῦται, ἀλλὰ πρώτη πηγὴ αὐτοῦ εἶναι καὶ ὁ ἐνωτικὸς δεσμὸς μετὰ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου ἀγαθοῦ, οὕτως ἀντιλαμβάνεται καὶ οἰκειοῦται τὸ πεζῦμα.

Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ καὶ παντὸς νόμου ὁ Θεὸς, καὶ ὁ ἀνθρωπὸς τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ἔχει συνειδησιν κυρίως, διὰ τοῦτο καὶ φωνὴ Θεοῦ καλεῖται πολλάκις ἡ συνειδησίς, καὶ εἶναι δύτικας τοιαύτη, καὶ ἄγγελος φύλακ τῆς ψυχῆς εἶναι. Ἐγτεῦθεν δὲ κατανοοῦμεν, διὰ τί ἡ μὲν προτροπὴ καὶ ἀποτροπὴ τῆς συνειδήσεως εἶναι καταναγκαστικῶταται, ἡ δὲ γαρὰ ἀνεκλάλητος, ἡ δὲ τύψις δριμυτάτη καὶ ἀδυσώπητος. Κατανοοῦμεν καὶ τοῦτο, ὅτι δύσω φωτεινοτέρα καὶ ζωηροτέρα ἡ ἐν ἡμῖν ἔννοια τοῦ Θεοῦ, τοσούτῳ δραστικωτέρα καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, καὶ οὕτω κατορθοῦται ἡ εὔσυνειδησία. Τούναντίον δὲ, δύσω ἐπισκοτίζεται ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ δι' ἀγνοίας, δεισιδαιμονῶν, κακῆς ἀγωγῆς καὶ ἔξεων κακῶν καὶ πολυχρονίων, τοσούτῳ μᾶλλον ἀμβλύνεται καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, καὶ καταλαμβάνει τὸν τόπον αὐτῆς ἡ ἀσυνει-

ΤΟΜΟΣ Θ.'

δησία, εἴτε ώς πλατεῖα συνείδησις (ἴση τῇ ἀδιαφορίᾳ), εἴτε ώς στενή (ώς δεισιδαιμονία καὶ πρόληψις).

α) "Ὑπαρξίας τῆς συνειδήσεως καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν.

"Οτι δὲ καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἔχει τὴν ἔμμυτον ἐκείνην δύναμιν τῆς συνειδήσεως διάθρωπος, δῆλον τοῦτο ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς πείρας. Καὶ ἡ μὲν Γραφὴ λέγει καὶ περὶ τῶν ἑθνικῶν αὐτῶν· "Οταν γάρ ἔθη τὰ μὴ νόμου ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῆι, σύτοινόν μη ἔχοντες ἔαυτοῖς εἰσὶ νόμοις· οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούστης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων, ἡ καὶ ἀπολογουμένων" (Ρωμ. 2, 14—15). Ἐκ δὲ πείρας γινώσκομεν, δτι καὶ αὐτῶν τῶν πεπωρωμένων κακούργων ἐγείρεται δεινή ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως. Ναὶ μὲν ἐπισκοτίζεται ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας πολλάκις ἡ συνείδησις καὶ διαιωνίζονται τὰ ἀλεμιτώτατα καὶ μυσαρώτατα παρ' ὅλοις λαοῖς καὶ ἑθνεσιν, ἀλλ' ἡ ἄμα ἐπιλαμψάσης ἀκτῖνός τινος τοῦ ὄσιου καὶ δικαίου, ἐγείρεται καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος καὶ παρ' αὐτοῖς.

β) Περὶ τῆς προηγουμένης καὶ ἐπομένης συνειδήσεως.

"Ἡ διαιρεσίς αὗτη ἔχει τὸν λόγον της ἐκ τῆς ἐνεργείας τῆς συνειδήσεως, γῆτις καὶ προηγεῖται τῶν πράξεων καὶ ἐπεται. Καὶ ἡ μὲν προηγουμένη συνείδησις παρίσταται ὡς τις ἄρχων καὶ νομοθέτης, ἡ δὲ ἐπομένη ὡς δικαστήριον. "Οταν δὲ νομοθετῇ, μόνον εἰς τὰ γενικώτατα καὶ κυριώτατα ἀφ' ἔαυτῆς νομοθετεῖ, ἄλλως ἐφαρμόζει τὸν ήθικὸν νόμον καὶ ἐρμηνεύει. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὑπόκειται εἰς πλάνην διὰ τὴν ἀμαρτίαν.

"Ἡ δὲ ἐπομένη συνείδησις ἐλέγχει τὰς πράξεις ἡμῶν, ἡ ἐπιδοκιμάζουσα, ἡ ἀποδοκιμάζουσα τὸ πραγήθὲν κατὰ τὸν νόμον, τὴν προαιρεσίν καὶ τὰς περιστάσεις, ἐξ ὧν συναπαρτίζεται ὁ καταλογισμὸς τῶν ήθικῶν ἔργων, περὶ οὓς ἔσται λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις. Ὁρθῶς δ' ἐπεκλήθη δικαστήριον ἡ ἐπομένη συνείδησις, διότι καὶ κατηγορία λαμβάνει χώραν, καὶ ἀπολογία καὶ μάρτυρες, καὶ ἀπόρατις, ὡς λαμπρῶς περιγράφει ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. 2, 14—15, ὅρα ἀνωτέρω). "Οταν δὲ ἀμφιβαλλῃ ἡ συνείδησις,

ἀναβάλλει μὲν τὴν ἀπόφασιν, ἀλλ’ οὐδέποτε διὰ παντός. Πολλάκις δὲ διορθοῖ τὰ ἀμαρτημένα τῆς προηγουμένης συνειδήσεως· σημεῖον ταῦτα, ὅτι ἔστι τις ἀδέκαστος κοιτής!

Οὐδὲν δὲ τῶν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀγαθῶν τιμιώτερον τῆς συνειδήσεως ἀγαθῶν ἔργων αἴτη θυμηδίαν Παραδείσου ἐντάξει τῇ ψυχῇ, εἰς ἀνάκτορα περιφανέστατα καὶ μεγαλοπρεπέστατα τὴν πενιγράν καλύπτει μεταβάλλουσα. Τούναντίον δὲ ἡ τύψις τοῦ συνειδότος εἶναι τις σκώληξ ἀκοίμητος καὶ φῶτης. Παραδείγματα τῆς φοβερᾶς ταύτης καταδίκης ἔχουμεν πολλὰ ἐν τῇ Γραφῇ ἀπὸ Κατίν μέγρις Ἰούδα. Καὶ αἱ μυθολογούμεναι δὲ Ἐρινύες, αἱ εἰς αὐτοκτονίαν ἐλαύνουσαι καὶ πέραν τοῦ τάφου καταδιώκουσαι, οὐδὲν ἔτερον εἶναι ἡ μαρτυρίαι τοῦ ἐλέγγοντος συνειδήσεως παρ’ Ἑλλησι. Δειναὶ δὲ καὶ αἱ Ἐρινύες τοῦ μητροπαλίου Νέρωνος, ὡς ίστορεῖ ὁ Σουετώνιος.

(γ) Περὶ εὐσυνειδήσεως.

Ἄρεται τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ὀρθότης, ἡ βεβαιότης καὶ τὸ νορμάτιον τούναντίον δὲ στρεβλή, ἀμφίβολος καὶ νεκρὰ λέγεται.

Καὶ 1) ὅρθη μὲν λέγεται ἡ συνειδήσης, ὅταν ὅρθως ἔρμηνεύῃ καὶ ἐφαρμόζῃ τὸν νόμον· τούναντίον δὲ, στρεβλή. Αἵτια δὲ τοῦ παραλογισμοῦ τούτου τῆς συνειδήσεως εἶναι κακὴ ἀγωγὴ περὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἡθικὴν, ὅμιλαι κακαι, δικηρία περὶ τὴν μόριων τῆς συνειδήσεως. Εἰς δεινὸν δὲ περιπίπτει λαένρινθον ὁ ἔχων στρεβλήν συνειδήσιν· διότι καὶ ἔχων αὐτὴν ἀμαρτάνει, καὶ μὴ ὑπείκων αὐτῇ ἀμαρτάνει· διότι δρεῖται τις γὰρ πακούη εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως.

Εἰδη δὲ τῆς στρεβλῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ πλατεῖα καὶ στενὴ συνειδήσης. Καὶ πλατεῖα μὲν εἶναι ἡ συνειδήσης ἔκεινου, ὅστις καὶ τὰ κυριώτατα καθήκοντα ἀδιάφορα θεωρεῖ· ἔστι δὲ κακεξία τοῦ ἐν ἡμῖν ζωπύρου τοῦ ἀγαθοῦ, ἐκ μεγάλης ἀκολασίας προερχομένη. Στενὴ δὲ λέγεται ἡ συνειδήσης ἔκεινου, ὅστις ἐπινοεῖ καθήκοντα ὅπου δὲν εἶναι, καὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε φοβεῖται μὴ προσκρούσῃ εἰς τι καθῆκον. Διὰ τοῦτο καὶ περιδεής συνειδήσης καλεῖται, διὰ δεισιδαιμονίας καὶ ἀσταύτας ἐκδηλουμένη. Αἵτια δὲ τῆς τοιαύτης κακεξίας εἶναι πολλάκις μὲν ἡ ἴδια συγχρασία ἡ

ψιφοφρεῖς, πολλάκις δὲ ἀσθένεια τῆς κρίσεως, ὁμιλίαι κακαὶ καὶ αἰσχυναῖς. Κατὰ τούτων δὲ πρὸς τοὺς λατρικοῖς ὀνησιμώτατα φάρμακα τὰ ἔξης· ἀσκησὶς ἐν τῇ ταπεινοφρεσύνῃ καὶ ἀποφυγὴ βιβλίων δεισιδαιμονικῶν, ἀποφυγὴ τῆς πολλῆς ἐξετάσεως περὶ ἢ προσκόπτεις ἡ συνείδησις, καὶ πρὸ πάντων μάλιστα ἀποφυγὴ τῆς ἀργίας, ἣτις μάτηρ πάστης κακίας.

2) Βεβαίᾳ δὲ λέγεται ἡ συνείδησις, ὅταν ἐπὶ ἀγαντιζέρητων βάσεων δρίζῃ τὸ πρακτέον ἄλλως λέγεται ἀμφίβολος. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεὶς ἀμφίβάλλει περὶ τῶν κυριωτάτων καὶ ἕρητῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν λεπτομερειῶν αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐφαρμογῆς, διὰ τοῦτο καὶ ἐν τούτοις μόνον δύναται τις νὰ ἀμφίβάλῃ περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἴσχύουσιν οἱ ἔξης κανόνες. Ἄναβαλε τὸ ἔργον, εἰ δύνατόν ἄλλως πράττε τὸ πιθανότερον, ὅταν μηδεὶς κίνδυνος ὑπάρχῃ βλάβης, καὶ ὅταν ἔχῃς καὶ κῦρος ἄλλου. Ἐπὶ ἐλαχίστου βαθμοῦ πιθανότητος, ἀν μὲν πρόκειται περὶ παραδοχῆς γρήματος τινὸς, τότε δύναται νὰ ἀποδεχθῆς αὐτὸν, ἀν δημοσίας πρόκειται περὶ ἔργων (ἔξωτερικῶν), ἀπέγου.

3) Η γῆραισα συνείδησις εἶναι αὐτὸ τὸ πρόστεγε σεαυτῷ· εἶναι τὸ ἐν ἡμῖν φῶς (Λουκ. 11, 34). εἶναι ὁ ἄγγελος φύλακς καὶ τὸ πρώτιστον τοῦ ἀνθρώπου καθῆκον, ὡς μέγιστον κακὸν ἡ γεκρὰ συνείδησις.

§ 11. Περὶ ἐλευθέρας θελήσεως.

Ἡ πρακτικὴ δύναμις τῶν λογικῶν ὅντων λέγεται ἐλευθέρα θέλησις. Εἶναι δὲ ἡ θέλησις ἡμῶν ἐν τῇ συναρείᾳ μετὰ τοῦ λόγου· εἶναι ἡ δύναμις ἐκείνη τοῦ αἴρεσθαι τὸ πρακτέον καὶ δρίζειν τὴν ἡμετέραν ἐνέργειαν ἐν ταῖς διαφόροις σχέσεσιν ἡμῶν πρὸς τὰ ὅντα· εἶναι ἡ δύναμις ἐκείνη, δι' ἣς ἀπαλλάττεται ὁ ἀνθρώπος τῶν νόμων τῆς ἀνάγκης, ἵνα ἐν συνείδησι, σκοπίμως καὶ αὐτοπροσαιρέτως ἐνεργῇ. Δι' ἀσκήσεως δὲ, εἴτε ἔξεως, κρατύνεται ἡ θέλησις ἡμῶν, καὶ ἐντεῦθεν προέρχεται ὁ δεύτερος ἀνθρώπος, εἴτε ἀγαθὸς, εἴτε κακός.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δηλον ὅτι ὅπου ἐλευθερία, ἐκεῖ καὶ εὐθύνη

καὶ ἀξία ὅπου δὲ ἀνάγκη καὶ κωλύματα, ἐκεῖ οὐδεμία εὑθύνη, ἡ ἐλαχίστη. Δῆλον καὶ τοῦτο ὅτι, ἂν καὶ διατίθεται ἡ θέλησις ἡμῶν, δὲ μὲν ὑπὸ τῶν φυσικῶν δρμῶν, δὲ δὲ ὑπὸ τοῦ λόγου, δὲ μὲν ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, δὲ δὲ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, οὐδεμία τοῦτο ἀνάγκη διότι δύναται νὰ ἀντιστῇ ἡ θέλησις ἡμῶν. Δείκνυται δὲ ἐκ τούτου μόνον, ὅτι ἡ ἐλευθέρα θέλησις ἡμῶν δὲν ἐνεργεῖ μόνη, ἀλλὰ πρέπει νὰ διατίθηται ὑπό τινος πρέπει νὰ ἔγαντι ἡ ἐλατήριον. Ἐπειδὴ δὲ δὲν θέλησις εἶναι λογικὸν ὃν καὶ οὐδὲν ἄνευ λόγου δρεῖται νὰ πράττῃ, διὰ τοῦτο καὶ σταν ἐμμένη τις εἰς τὸ ἀγαθὸν μόνον, οὐδεμῶς παραβλάπτεται διὰ τούτου ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ τούναντίον εἰς τοῦτο καὶ συνίσταται ἡ ἀληθής αὐτῆς δύναμις, ἡ ἀληθής ἀνάπτυξις, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου ἡ πεῖρα διότι πράγματι δυοῖν θάτερον συμβαίνει, ἡ τὸ ἀγαθὸν αἴρομεθα, ἡ τὸ κακόν ῥᾷστον δὲ τὸ κακόν, καὶ οὐδὲν τοῦτο κατόρθωμα. Ἡ δόδες τῆς πονηρίας εὐρεῖται καὶ κατάτης.

Ἐπειδὴ δὲ δι' ἀσκήσεως προσβαίνει ἡ ἐλευθερία καὶ μετὰ ταῦτης καὶ διὰ πνευματικὸς βίος, διὰ τοῦτο καὶ δῆλον διὰ τί ἀθικότης καλεῖται πᾶσα ἡ τοικύνη ἐνέργεια, καὶ μάλιστα ἡ ἀγαθὴ, καὶ διὰ τί καὶ ἀπας δ βίος ἡμῶν περιλαμβάνεται ἐν τῷ ἀθικῷ, ὡς εἴρηται ἀλλαχοῦ. Δῆλον δὲ καὶ ἐκ πείρας τοῦτο διότι δι' ἀσκήσεως καὶ μηδὲν καὶ χρίσις καὶ πάντα κρατύγονται. Ἡ ἐπιμέλεια μήτηρ πάτης προόδου.

α) Μαρτυρία περὶ τῆς ἐλευθερίας θελήσεως.

“Η τε ἀγία Γραφὴ καὶ ἡ πεῖρα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἐλευθερίας καὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ δὴ ἡ μὲν Γραφὴ οὐ μόνον ὑποδείκνυται τὰ λείψανα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ ‘Ἄδαμ, δι' ὃν καταδείκνυται τὸ δυνατὸν τῆς σωτηρίας’ οὐ μόνον ἐλευθέρως καλοῦνται δ 'Αθραδάμ καὶ οἱ Ἰσραηλῖται οὐ μόνον ῥητῶς λέγει καὶ διὰ Σωτήρος «Οστις θέλει δπίσω μου ἐλθεῖν»... ἀλλὰ καὶ ἀπασα ἡ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου γένους καλεῖται Διαθήκη, ἣτοι συνθήκη. Συνθήκη δὲ μόνον μεταξὺ ἐλευθέρων διτῶν λαμβάνει γχώραν. Πρὸς δὲ τούτοις οὔτε δ σταυρικὸς θάγατος τοῦ Σωτήρος ἢτο ἀναγκαῖος, εἰμὴ ἐλευθέρως

ἀμαρτάνοντες οἱ ἄνθρωποι ἡσαν ὑπεύθυνοι· διὰ τὰς πράξεις των ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ δὲ πείρας γινώσκομεν ὅτι, ἀν καὶ δυσχερεστάτη νῦν ἡ ἐκδογὴ τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ’ οὐγῇ ἦττον δὲν ἔξελιπον αἱ ἀγαθαὶ πράξεις καὶ οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι. Βλέπουμεν δὲ καὶ ἐν τῇ ἴστορίᾳ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ πατρίῳ ἡμῶν, μεγάλα κατερθώματα αὐταπαρηγότεως καὶ φιλοπατρίας. Βλέπουμεν ἀνθρώπους κατατρυχομένους ὑπὸ μυρίων δεινῶν, καὶ δῆμως ἐμμένοντας ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ καθήκοντος. Οὕτε πεντα, οὔτε διψα, οὔτε φιλοστοργία, οὔτε ἀπελπισία, οὔτε παντὸς εἰδούς κακοπάθεια ἡδυνήθησαν νὰ καταβάλωσι τὸ φρόνημα τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος μηχανένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν.

6) Κατάστασις τῆς ἐλευθέρας θελήσεως μετὰ τὴν ἀμαρτίαν.

“Π τε Γραφὴ καὶ ἡ πεῖρα, καίπερ ὄμολογοῦσαι τὴν ὑπαρξίαν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, συνομολογοῦσιν ἀμα καὶ κηρύγγουσι τὴν ἀσθένειαν τῆς θελήσεως καὶ τὴν ῥοπὴν εἰς τὸ κακὸν μᾶλλον, ἀπερ ἀποτελέσματα τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος· Ἔγκειται ή διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἐκ νεότητος αὐτοῦ» λέγει ἡ Γραφὴ (Γενέσ. 8, 21): *Video meliora proboque, deteriora sequor, ἐλεγον καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Τίς δὲ δὲν βλέπει μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τὸν νόμον τῆς ἀμαρτίας τὸν ἀντιστρατεύμενον ἐν ἡμῖν τῷ νόμῳ τοῦ νοὸς ἡμῶν; Οὐ μόνον μετὰ δυσκολίας μεγίστης καὶ μετὰ μεγίστης ἐπιτάσεως τῶν δυνάμεων ἡμῶν ἀντιπαραταττόμενα κατὰ τῶν ἀλόγων δρμῶν, κατὰ τῆς φιλαυτίας καὶ ἔρθυμάτιας, ἀλλὰ καὶ ὅταν κατερθώσωμεν νὰ νικήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ γενώμεθα ἐγκρατεῖς ἡμῶν αὐτῶν καὶ πράξωμέν τι ἀγαθὸν, πάλιν ἀμαρτοῦται καὶ αὐτὸν καὶ ἀπόλλυσι τὴν ὁνυτοῦ ἀξίαν διὰ τὴν προκίνεσιν ἡμῶν τὴν κακήν· διέτι σπανίως τις καὶ τὸ ἀγαθὸν πράττων, πράττει αὐτὸν ἐξ ἀδόλου ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ. Ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον πλάγιοι σκοποὶ ἐλαύνουσιν ἡμᾶς εἰς τὰς πράξεις, ἰδιοτέλεια, ἢ πρὸς τὸ θεαθῆναι κενοδοξία καὶ τὰ τοιαῦτα. Ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα εἴναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων ἡμῶν, τοιαύτη ἡ προσαίρεσις*

ημῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Γραφὴ λέγει, ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς γρῆσε
ἀναγεννήσεως, καὶ μόνον δύναται νὰ συνανέσῃ εἰς αὐτὴν. Ἡ δὲ
περαιτέρῳ τελείωσις μόνον διὰ τῆς γάριτος τοῦ Θεοῦ τῇς ἐν
Χριστῷ Ἰησοῦ κατορθοῦται: «Χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐ-
δέν», λέγει ὁ Σωτὴρ (Ιωάν. 15, 5): «Χάριτί ἔστε σεσωτημένοι»,
λέγει καὶ ὁ Ἀπόστολος (Ἐφεσ. 2, 6).

“Οὗτε οὔτε ὅλως στερούμεθα τῆς δυνάμεως τοῦ αἵρετοῦ τὸ
ἀγαθὸν, οὔτε πάλιν ἔχει ἡ θέλησις ημῶν τὴν ἀργικὴν αὐτῆς εὐ-
ρωστίαν. Χρῆσε ἄρα ίστεως καὶ ἐπιφρώσεως τῆς ἐκ τῆς γάρι-
τος τοῦ Θεοῦ. Ἀναπολόγητος ἄρα ὁ ἀνθρωπὸς ὁ μὴ συγκινῶν
καὶ συνεργῶν τῇ γάριτι τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Περὶ ήθικῶν ἔργων καὶ ήθικῆς καταστάσεως.

§ 12. Τινὰ περὶ τῶν κεφαλαίου τούτου.

Μέγχρι τοῦδε εἰδομεν τὸ δυνάμεις τοῦ ἀγαθοῦ, ητοι ἀν δυνάμεις
νὰ γείνωμεν ἀγαθοὶ, καὶ δόποιν αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, ὁ τύπος καὶ
μπογραφικὸς τοῦ ήθικοῦ βίου. Υπολείπεται ηδη ἵνα ἰδωμεν καὶ
τὸ ἐνεργεία τοῦ ἀγαθοῦ, ητοι πᾶς καὶ πόσον κατορθοῦται ὑπὸ^{τοῦ}
γενικωτέρων ἔποψιν, καὶ ποῖαι αἱ ἀπὸ αὐτοῦ ἀποκλανήσεις.

Ἐπειδὴ δὲ η̄ δι’ ἔργων η̄ δι’ ἔξεως καὶ φύσεως ἐκδηλοῦται: δι
ηθικὸς βίος, διὰ τοῦτο καὶ τρία τινὰ περιέχονται ἐν τῷ κεφαλαίῳ
τούτῳ, τὸ περὶ ήθικῆς ἀξίας τῶν ἔργων καὶ τὸ περὶ ἀρετῆς καὶ
κακίας.

§ 13. Περὶ καταλογισμοῦ καὶ διαφορᾶς τῶν ήθικῶν ἔργων.

Ἡθικὰ, εἴτε ἀνθρώπινα ἔργα, ἐν γένει καλοῦνται ὅσα ὁ ἀνθρω-
πος ἔξ ἐλευθέρας θελήσεως πράττει. Πᾶν δὲ τοιοῦτο καὶ ἀξίαν
καὶ εὐθύνην ἔχει, καὶ ὡς ὑψόμεθα, πάντα διείλεις ὁ ἀνθρωπὸς νὰ

πράττη ἐλευθέρως καὶ ἐν συγειδήσει τοῦ σκοποῦ καὶ ἐξ ἐλατή-
ριῶν ἀγαθῶν ὁρμώμενος. "Οστε ἔκουσιον, ἥθικὸν, ἀνθρώπινον,
καταλογιστέον ἔργον, εἶναι ταύτοσημοι ἔννοιαι.

Καταλογίζεται δέ τι ἔργον ἐξ ὑποκειμένου μὲν, κατὰ τὸν βαθ-
μὸν τῆς ἐλευθερίας· ἐξ ἀντικειμένου δὲ, κατὰ τὸν βαθὺν τῆς
ὑπὸ τοῦ νόμου ὑποχρεώσεως. Ἡ δὲ κατὰ τὰς περιστάσεις δια-
φορὰ συνεπάγεται καὶ τὴν τοῦ καταλογισμοῦ διαφορὰν.

Σημειωτέον δὲ ὅτι δοκιμασία (imputatio) εἶναι τις
κρίσις ὑποκειμένη εἰς πλάνην. Μόνος δὲ ὁ Θεός, δοκιμασίαν καρ-
δίας καὶ νεφρούς, δύναται· ἐπαξίως γὰρ κρίνη τὰ ἔργα ἑκάστου.
Ἐνταῦθα δὲ παρατίθενται κανόνες τινὲς, ἵνα ἔχῃ νὰ δέξῃ τις ἐν
ἔντιῳ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγαθοῦ, οὐχὶ δὲ ἵνα κρίνῃ καὶ κατακρίνῃ
τὸν ἄλλον. «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7, 1). «Σὺ τίς
εἶ δοκιμασίαν ἀλλότριον σικέτην;» (Πρωτ. 14, 4).

α) Περὶ τοῦ ἐξ ὑποκειμένου καταλογισμοῦ τῶν ἔργων.

Τρεῖς εἶναι οἱ περὶ τούτου γενικώτεροι κανόνες.

1) Μόνας ἐκεῖνο τὸ ἔργον καταλογίζεται, ὅπερ ἐξ ἐλευθερίας
γίνεται· ἄρα ὅπου οὐδεμία ἐλευθερία, ἐκεῖ οὐδὲ εὐθύνη καὶ ἀξία.
Τινὲς τῶν ἥθικολόγων διακρίνουσιν ἀμετον καὶ ἔμμετον ἐλευ-
θερίαν. Κατὰ τούτους δὲ ἔμμετος τις πρᾶξις καταλογίζεται, ὅταν
ἡ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ τις τὴν πρώτην κακὴν πρᾶξιν, εἰς ἣν
ἔπονται ἄλλαι. "Οταν ὅμως δρείλῃ τις νὰ ἀποφύγῃ πρᾶξιν τινα
καὶ ἐκ τῆς ἀποφυγῆς προέρχωνται κακὰ ἐπακολουθήματα, τότε
οὐδαμῶς εἶναι ὑπεύθυνας δοκιμασίαν. Ἐν τούτοις δυσγεέτης
πολλάκις ἀποθανεῖεν· η κρίσις ἐπὶ τοισύτων πράξεων. Νιὸν ἀνάγκη,
ἵνα τις ἔχῃ πρὸ δοκιμασίαν, ἀν τὸ κακὸν ἀποβέσσει ἀμέτων ἐξ αὐ-
τῆς τῆς πράξεως, καὶ ἀν τὸ κακὸν ἐπακολούθημα εἶναι· θεοὶ ἡ
μεῖζον τοῦ ἀγαθοῦ ἔργου. Προσέτι σημειωτέον ὅτι αἱ κατ' ὄντα
ἀμαρτίαι καταλογίζονται, ὅσαι προέρχονται ἐκ τῆς προηγουμέ-
νης ἐξεισεως. "Αλλως αἱ πρῶται κινήσεις τῆς ψυχῆς, αἱ μὴ ἐκ τῆς
θελήσεως ἐξαρτώμεναι, οὐδαμῶς καταλογίζονται.

2) "Οσω ἡττων ἡ ἐλευθερία, τοσούτῳ ἡττων καὶ δοκιμα-
σίας. Ἐλαττοῦται δὲ ἡ ἐλευθερία ἐκ τῶν διαφόρων αὐτῆς κα-

λυμάτων, οἷς ἡ ἀγροία ή μὴ αὐτοπροσάρτεος, καὶ η βίᾳ ἐπὶ ἐξωτερικῶν ὅμως πράξεων καὶ σύγι ἐπὶ φρουρυμάτων καὶ διαθέσεων. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πράξεων δρεῖται ἔκαστος πάντα ποιεῖν, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν βίαν. Ἐπὶ ἐσωτερικῶν δὲ πράξεων μόλις ἡ γοητεία θελγήτων τινῶν ἐλαττοῖ τὴν εὐθύνην.

"Ετερον κώλυμα εἶναι διόδος δὲ ἐξ ἐπικρεμαχμένου κινδύνου, η ἐξ ὑποτιθεμένου. Πολλὴν δὲ τὴν διαφορὰν ποιοῦνται τοῦ φόρου ἢ ἴδιοσυγκρατία, η διαφορὰ τοῦ φύλου καὶ τῆς ἡλικίας, η διάθεσις τῆς ψυχῆς καὶ τὰ παραπλήσια.

Πρὸς τούτοις κωλύουσι τὴν ἐλευθερίαν η φιληδονία καὶ τὰ πάθη καθόλου ἐνταῦθα δὲ διακρίνεται η εὐθύνη κατὰ τὴν προθυμίαν η ἀμέλειαν περὶ τὴν ἐκρίζωσιν τῶν κωλυμάτων τούτων. Ἐλαττοῖ τέλος τὴν ἐλευθερίαν καὶ η συνήθεια ἐξαρτᾶται δὲ η εὐθύνη ἐκ τῆς συγκαταθέσεως ημῶν εἰς ταύτην.

3) "Οσῳ μείζων η ἐλευθερία, τοσούτῳ καὶ δικαλογισμός. Ο κανὼν οὗτος καταληπτὸς ξένη οἰκοθεν. Μόνον δὲ τοῦτο σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι, έάν τελεία μὲν η η γνῶσις τοῦ καθήκοντος, δίλγοι δὲ οἱ πειρασμοὶ καὶ τὰ κωλύματα, τότε τὸ μὲν ἀμάρτημα εἶναι βαρὺ, η δὲ ἀγαθὴ πρᾶξις οὐ μεγάλης ἀξίας.

β) Περὶ τοῦ ἐξ ἀντικειμένου καταλογισμοῦ τῶν ἔργων.

Καταλογίζονται ἐξ ἀντικειμένου τὰ ἔργα, η κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ ἡθικοῦ νόμου (ὅρα τὸ περὶ διαφορᾶς καθηκόντων), η ἐκ τῶν δυσχερεῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ. Καὶ τὸ μὲν πρώτον ἰσχύει ἐπὶ τῶν ἀμαρτημάτων μᾶλλον, τὸ δὲ δεύτερον ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων. "Θατε πλείω ἀξίαν ἔχουσιν αἱ ἀγαθοὶ πράξεις, ὅταν πλείω καὶ τὰ κωλύματα ὕστε τὰνάπειλιν δὲ ἐπὶ τῶν ἀμαρτημάτων συμβάνει. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐξεις ἐν τῷ ἀγαθῷ οὐδεμιῶς ἐλαττοῦται η ἀξία τοῦ ἀγαθοῦ, ως εἰρηται καὶ ἐν τοῖς περὶ ἐλευθέρας θελήσεως.

γ) Περὶ τῆς ἡθικῆς διαφορᾶς τῶν ἔργων.

Διαφέρουσι τὰ ἔργα κατὰ τὸ ἀντικείμενον, τὰς περιστάσεις, τὸν εκοπὸν καὶ τὰ ἐλατήρια, τὸ ποσόν καὶ τὸν ἀριθμόν.

1) Κατὰ τὸ ἀντικείμενον διαιροῦνται: τὰ ἔργα ἐν γένει: ἡ εἰς ἀγαθὰ, ἡ εἰς κακά· ἡ τοιαύτη δὲ διαφορὰ καθ' ὑλὴν λέγεται. Δύναται δὲ πρᾶξίς τις, οὕτως ἀγαθὴ καθ' ὑλὴν, νὰ ἦναι κατ' εἶδος κακὴ, ὡς ἐκ τῶν ἐπομένων δῆλον γενήσεται. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει καὶ τὰνάπαλιν.

Σημειώτεον δὲ ὅτι, εἰ καὶ καθ' ὑλὴν φαίνονται πως ἔργα τινὰ διδιάφορα, οἷον τὸ ἐσθίειν, τὸ περιπατεῖν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια, ἀλλ' ἐκ τοῦ σκοποῦ, καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν ἀσκόπως πρέπει νὰ γίνηται, δὲν μένουσιν δλως διδιάφοροι καὶ αἱ πράξεις αὗται.

2) Καὶ αἱ περιστάσεις τοῦ τίς, ποῦ, πότε καὶ πῶς οὐκ δλίγην διαφορὰν ποιοῦνται τῶν ἔργων, εἰ καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἔξω πως τῶν ἔργων κεῖνται. Καὶ ἡ μὲν περιστάσις τοῦ τίς σημαίνει τὸ ἐπάγγελμα, ἡ δὲ τοῦ πῶς τὴν συνέργειαν. Δῆλον δὲ ὅτι καὶ διχόνος καὶ δι τόπος καὶ τὸ ἐπάγγελμα αὔξουσιν ἡ ἐλαττοῦσι τὴν δέξιαν τῶν ἔργων καὶ τὴν εὐθύνην.

3) Ὁ σκοπὸς, οὗ ἔνεκ γίνεται τι, εἶναι καὶ αὐτὸς περιστατίς τις, στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῶν πράξεων. Αὕτη δὲ ἡ ἀλλοιοῦ κατ' εἶδος τὰ ἔργα: διότι τὰ μὲν διδιάφορα καθ' ὑλὴν ἔργα μεταβάλλει: εἰς ἀγαθὰ, ἡ κακά. Εἰς τὰ ἀγαθὰ ἔργα προστίθησι δευτέρων δέξιαν, εἰς δὲ τὰ κακὰ δευτέρων κακίαν. Εἰς τὰ κακὰ ἔργα διαγαθὸς σκοπὸς οὐδὲν ὀφελεῖ, μόνον δὲ ἐλαττοῦται τὸ τοῦ κακοῦ μέγεθος. Εἰς δὲ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ἡ πονηρὰ προσάρτεσις ἀμαυροῖ τὸ ἀγαθόν.

Μόνος δὲ ἀπώτερος καὶ ἀληθῆς τῶν ἔργων σκοπὸς εἶναι: καὶ δρεῖτεις νὰ ἦναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, ὡς δῆλον τοῦτο ἐκ τε τῆς περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἐννοίας καὶ ἐκ πολλῶν τῆς Γραφῆς χωρίων, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ ἔξτης. «Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε» (Α'. Κορινθ. 10, 31). Καὶ ὄντως, δταν πανταχοῦ ἐπιζητῶμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐν τοιαύτῃ συγειδήσει πράττωμεν αὐτό, δοξάζομεν ἐν τοῖς ἔργοις ἡμῶν τὸν Θεόν, τὴν πηγὴν παντὸς ἀγαθοῦ.

4) Τὸ ἐλαττόνιον στενῶς συγδέεται: μετὰ τοῦ σκοποῦ καὶ συγπαρτίζουσιν ὅμοιον καὶ καταρτίζουσι τὴν προσάρτεσιν διότι, ὡς εἴρηται καὶ ἀλλοχροῦ, ἡ θελησις ἡμῶν δὲν εἶναι τυφλή τις ὅμοιη,

ἀλλ' Ἑλλογος. Ο λογικὸς λοιπὸν σκοπὸς, διατίθεις τὸ αἰσθητικόν, ἐλαύνει τὴν θέλησιν, καὶ σῦτο πνευματικὰ ἀπεργάζεται καὶ τὸ αἰσθητικόν καὶ τὴν θέλησιν, καὶ τὸ ἐλατήριον εἶναι πλέον οὐχὶ τυφλὸν αἰσθητικόν καὶ αὐτὸν, ἀλλ' ἐν συνειδήσει, καὶ ὑψοῦται εἰς τὴν ἀγάπην.

Τελειότατον ἄρα ἐλατήριον εἶναι η ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, εἰς οὐ συγκεφαλαιοῦντα: ἀπεντα τὰ ἀγαθὰ ἐλατήρια, ἀπερ ἐκφέροντας ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον: «Πράττε τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸν τοῦτο, ὅτι ἀγαθόν.» Ζωηρότερος δικαὶος καὶ σωρότερος εἶναι δι τύπος: «Πράττε τὸ ἀγαθὸν ἐξ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ». Αντίθετον δὲ ἐλατήριον εἶναι η φιλαυτία, ἐξ ής πᾶν κακόν. Ή δὲ πρὸς ήμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη τότε εἶναι ἀληθής, ὅταν συνδέεται τῇ πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπῃ, μεθ' ής συνδέεται καὶ η τοῦ πλησίου. Οὕτω δὲ, ὡς δύσμεθα ἀλλαχοῦ, καθαιρεῖται η φιλαυτία καὶ ἔχει σφρία ἀγαθὰ η πρὸς ήμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, καὶ διὰ τοῦτο ἀγαθὸν ἐλατήριον γίνεται. Αντιθετίνει δὲ τῇ πρὸς Θεόν ἀγάπῃ η πρὸς ήμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν γάριν τῶν ήμετέρων παθῶν καὶ ἐκ τοῦ φόβου ἀπωλείας ἐπιγείων ἀγαθῶν παραβαίνωμεν τὸν θίσικὸν νόμον η ἀμελῶμεν αὐτοῦ.

Ἐτερον εἶδος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ εἶναι δι στενόδεσμος. Μέσος δέ τις δρός μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐκ τοῦ κόσμου φόβου εἶναι δι δουλικόδεσμος ἐκεῖνος φόβος τοῦ τὰς ἐντολὰς διὰ τὸν φόβον τῆς τιμωρίας τηροῦντος. Οὕτως καίπερ μὴ ἔχων ἀξίαν, εἶναι δικαὶος σωτήριος: διότι προσγίνεται η συνήθεια ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ταύτη ἔπειται η ἀγάπη, η πηγὴ η ἀδόλος οὐ μόνον παντὸς ἀγαθοῦ, ἀλλὰ καὶ πάσης προσόδου ἐν αὐτῷ.

5) Ο ἀριθμὸς ἐν τοῖς ἔργοις κατ' ἐπιφάνειαν μὲν φαίνεται τις ζένον: ἀλλ' ὅταν ἐξετασθῇ ἐγγύτερον τὸ πρᾶγμα, δεικνύει μεγάλην σχέσιν καὶ δύναμιν. Διὰ τοῦτο καὶ δι περιπετῶν πολλάκις εἰς τὸ αὐτὸν ἀμάρτημα βαρυτέρας ποιητὴς ἀξιος φαίνεται. Καταφαίνεται δὲ ἔτι μᾶλλον η ἀλήθεια αὕτη, ὅταν ἀναλογισώμεθα, ὅτι η μὲν ἐπανάληψις τοῦ ἀγαθοῦ προϋποτίθησι στερέωσιν τῆς θελήσεως ἐν τῷ ἀγαθῷ, η δὲ ὑποτροπὴ ἐν τῷ κακῷ προέρχεται ἐξ ἀδυναμίας τῆς θελήσεως καὶ ἔξεως ἐν τῷ κακῷ. Αναμνηστέον

- δὲ ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἔργων ἥρτηται ἀπὸ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐλευθερίας,
εἴτε προαιρέσεως.

Πρὸς διάγνωσιν δὲ τοῦ ἀριθμοῦ σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα.

Ἐκάστη πρᾶξις, καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀσχέτως θεωρουμένη, εἶναι
μία. Πολλαπλασιάζεται δὲ δι' ἐπαναλήψεως. Πᾶν δμως τὸ συντε-
λοῦν καὶ παρασκευάζον τὴν πρᾶξιν καὶ στενῶς συνδεόμενον αὐτῇ
δὲν αὔξει τὸν ἀριθμὸν, οἷον ἐπὶ τῆς χλωπῆς τὸ παρασκευάζειν τὰ
ἔργανα κτλ.

"Απακεῖ ἀριθμεῖται πρᾶξις τις, ὅταν μεσολαβηθῇ ὑπὸ ἀκουσίου
ἢ ἔκουσίου κωλύματος· ἔκουσίως μὲν καταπαύει τις τὸ κακὸν διὰ
μετανοίας, τὸ δὲ ἀγαθὸν δι' ἀμελείας· ἀκουσίως δὲ λήγει ἡ πρᾶ-
ξις, ὅταν παρεμπέσῃ γρόνος ἴκανος, ἢ ὑπνος, ἢ τι τοιοῦτον.

Πολλαπλῶς δ' ἀριθμεῖται πρᾶξις τις, καὶ ὅταν ἡ αὐτὴ πολ-
λοὺς ὥφελῃ, ἢ βλάπτῃ.

§ 14. Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ βίου, ἤτοι περὶ ἀγαθῶν ἔργων, ἀρετῆς καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ἥδη ὅτι ἡθικῶς ἀγαθὸν εἶναι ἔργον τι,
ὅταν κατά τε ὑλην καὶ εἶδος καὶ τὰς περιστάσεις ἢ τοιοῦτον· ἀλ-
λως ἀπόλλυσι τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀγαθὸν ἔργον.
ἀπόλλυσιν ἀμα τὴν ἀξίαν, ὅταν καὶ τὰ μείζω ἀγαθὰ γάριν τῶν
ἐλαχίστων γίνεται, οἷον τὸ λατρεύειν Θεῷ τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν
ἔνεκκα· διότι τότε περὶ πλείονος ποιούμεθα τὸ ξῆτον τοῦ κρείττονος.

Π Ή δὲ περὶ τὰ ἀγαθὰ ἔργα ἔξις καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀγαθὴ φύσις
λέγεται ἀρετὴ, καὶ ταύτης καρποὶ πάντα τὰ ἀγαθά.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι ἡ μὲν ἀσκησις ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις
φέρει τὴν ἀρετὴν, ἡ δὲ ἀρετὴ ἐκδηλοῦται δι' ἀγαθῶν ἔργων, καὶ ταῦ-
τα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν, ἂν μὴ σύνυπάρχῃ ἀγαθὴ τις ἔξις,
ἀγαθὸς τις πυρήν. Δῆλον δὲ καὶ ἐκ τοῦ περὶ τῆς νῦν καταστάσεως
τῆς ἐλευθερίας ὅτι ἡ ἡμετέρα νῦν ἀρετὴ δὲν εἶναι τελεία οὕτε κατὰ
ποσὸν, οὕτε κατὰ ποιὸν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι προσπάθεια καὶ συνέρ-
γεια τῇ γάριν τοῦ Θεοῦ· ἡ γάρις τελειοῖ τὴν ἡμετέραν προσ-
πάθειαν καὶ καθιστᾷ αὐτὴν ἀρετὴν, ἐνῷ πράγματι δὲν εἶναι τοιαύ-
τη. Η ἡμετέρα νῦν ἀρετὴ εἶναι ἀγῶν καὶ σταυρός.

‘Ος τὸν ἄγαθοπον παρακολουθεῖ ἡ σκιὰ, οὗτος καὶ τὴν ἀρετὴν τὰ ἀγαθὰ, τά τε πρόστακιρα καὶ τὰ αἰώνια. «Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προτεθῆσται ὑμῖν» λέγει ὁ Σωτήρ (Ματθ. 6, 33).

α) Περὶ διαιρέσεως τῶν ἀγαθῶν ἔργων.

Τὰ ἀγαθὰ ἔργα διαιροῦνται εἰς ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, εἰς καθήκοντα καὶ συμβουλάς (περὶ ὃν ὅρᾳ ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ), εἰς φυσικὰ καὶ ὑπερφυσικὰ, εἰς ἀξίαν ἔχοντα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ μη.

1) Ἐσωτερικὰ ἔργα λέγονται οὐ μόνον τὰ ἐσωτερικὰ διανοήματα, φρονήματα καὶ οἱ ἐπιθυμίαι (ἅτινα λέγονται ἔργα καὶ πράξεις καθ' ὅσον συμμετέχει ἡ πρακτικὴ δύναμις ἡμῶν, ἡ θέλησις), ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ προσάρτεσις τῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐκδηλουμένων ἔργων. Ζητεῖται δὲ, ἂν ὑπάρχῃ εἰκασία μεταξὺ τῆς ἀγαθῆς προσαρτέσεως καὶ τῆς δι' ἔργων ἐκδηλώσεως αὐτῆς. Ἀληθὲς μὲν ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν ἔργον εἴναι πλήρης ἀπόδειξις τῆς ἀγαθῆς προσαρτέσεως: διότι ἐκεῖνος ἔργαζεται τὸ ἀγαθὸν, ὅστις ἀληθῶς θέλει καὶ ἀγαπᾷ αὐτὸν καὶ ἔχει ἵκανην δύναμιν τῆς θελήσεως: ἀλλ' οὐχ ἕτερον ἐνώπιον τοῦ ἐτάκτονος καρδίας καὶ νεφρούς Θεοῦ ἵστη ἡ ἀξία τοῦ ἔργασταμένου τὸ ἀγαθόν καὶ τοῦ μὴ ἔργασταμένου μὲν αὐτὸν διὰ τὰς περιστάσεις, ἀλλ' ἔχοντος σταθερὰν καὶ πλήρη τὴν προσάρτεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί ἔθυτε τὴν προσάρτεσιν τὸν υἱὸν ὁ Ἀβραάμ. Καταφεύγει δ' ἐπὶ μᾶλλον ἡ ἀληθεία αὕτη, ὅταν ἀναλογιστώμεθα ὅτι τὸ τῆς ἀρετῆς γρῦμα εἶναι μόνιμόν τι καὶ αἰώνιον καὶ οὐδέποτε ἀπόλλυτε τὴν ἔσωτοῦ ἀξίαν διὰ τὰ κωλύματα.

Σημειωτέον δομῶς ὅτι, ἂν καὶ κατ' οὐτίαν ἔχει τὴν ἀξίαν του τὸ ἐσωτερικὸν ἔργον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξωτερικὸν προστίθησιν ἐτέρων: διὸ καὶ διπλῆν χαράν αἰτήνεται ὁ συνειδὼς ἔσωτῷ ἀγαθῇ προσάρτεσιν καὶ ἀγαθὰ ἔργα ἄμα.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι καὶ ἐπικίνδυνον καὶ ἐπιζήμιον εἶναι τὸ ἐπαναπαύεσθαι τὴν προσάρτεσι μόνη: διότι ὑποκρύπτεται πολλάκις δύναμίν τῆς θελήσεως καὶ διχνηρία. Ἀναμνηστέον

δ' ὅτι μόνον δί' ισχυρᾶς θελήσεως προθαίνομεν εἰς ἐξωτερικὰ ἔργα.
 2) Ὅπεροφυσικά λέγονται τὰ ἀγαθὰ ἔργα, ὅταν προέρχωνται
 ἐκ τῆς πίστεως, ητις θεῖον δῶρον, καὶ ἐκ τῆς θελήσεως τῆς κρα-
 τυνομένης ὑπὸ τῆς γάριτος τοῦ Θεοῦ. "Οὐ δὲ καὶ παρὰ τὴν ὑπερ-
 φυσικὴν ταύτην πηγὴν ὑπάρχει καὶ ἡ φύσικὴ καὶ εἴναι δύνατὸν
 νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἄλλως ἀγαθόν τι ἔργον, δείκνυσι τοῦτο ἡ Γραφὴ
 ἡ ἐπαινοῦσα τὰς μαζίς τῆς Αἰγύπτου καὶ παραδεχομένη ἐν γένει
 λείψανα τοῦ ἀγαθοῦ παρὰ τοὺς ἀνθρώπους, δι' ἣν δεκτικὸς δ
 ἀνθρώπως σωτηρίας καὶ ἀναγεννήσεως. Ἀποδείκνυσι δὲ καὶ ἡ
 πεῖρα, διότι καὶ εὔτεβεῖς πολλοὶ περὶ τοὺς γονεῖς καὶ ἐλεήμονες
 ἀπεδείγθησαν ἐν τῇ Ιστορίᾳ καὶ πολλῶν ἀγαθῶν ἔργαται. Ἄλλὰ
 βέβαιώς οὖτε πάντοτε ήσαν οἱ αὐτοὶ ἀγαθοί, οὓτε εἴναι βέβαιον
 ἐτι πάντοτε ἐξ ἀγαθῆς προσῆλθον προαιρέσεως τὰ ἔργα αὐτῶν.
 Διὰ τοῦτο ἀλλο ζητημα, ἀν ἔχουσιν ἀξίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ
 τοιαῦτα ἔργα. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἔργα ήμῶν ἐν γένει μετὰ τὴν
 ἀμαρτίαν εἴναι ἀτελῆ, καὶ ἵνα ἔγχωσιν ἀξίαν καὶ αὐτὰ, πρέπει νὰ
 ἤγανται καθ' ὅλοκληρίαν ἀξιος δ ἀνθρώπως, διὰ τοῦτο τὰ φύσικὰ
 ἀγαθὰ σχετικῶς μόνον δύνανται νὰ διοματθῶσιν ἀγαθά, καὶ κα-
 θοτῶσι μόνον ἀξιον τῆς γάριτος τοῦ Θεοῦ τὸν ἔργαζόμενον τοι-
 αῦτα. Πῶς δὲ λαμβάνει γάραν ἡ γάρις εἰς τοὺς μὴ πιστεύσαν-
 τας εἰς Χριστὸν, καὶ ἀν λαμβάνει γάραν, ταῦτα εἴναι ζητήματα
 τῆς Δογματικῆς. Καθόλου δὲ εἰπεῖν, ὃ Θεὸς οἶδε μόνος.

β) Περὶ ἀρετῆς καὶ ἀρετῶν.

1) Ἡ ἀρετὴ καθ' ἐκυτὴν καὶ ἀσχέτως θεωρουμένη εἴναι: ίκανό-
 της περὶ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐξις περὶ αὐτὸ ἄμα καὶ δευτέρα φύσις.
 ὥστε καὶ ἐπίκτητόν τι καὶ ἀσκητὸν εἴναι, ἀμα δὲ καὶ ἔμφυτον.
 Χαρακτηριστικὰ δὲ αὐτῆς εἴναι τὸ ἐδραῖον ἐν τῷ ἀγαθῷ καὶ ἔμ-
 μονον καὶ τὸ ηθικῶς ἀγαθόν. Καὶ διὰ μὲν τοῦ πρώτου διακρίνε-
 ται τῶν ἀγαθῶν ἔργων μόνιμός τις κατάστασις καὶ φύσις οὖσα,
 διὰ δὲ τοῦ δευτέρου διακρίνεται τῆς πονηρᾶς φύσεως. Ἡ ἀρετὴ
 ἀποκαλεῖται καὶ μεσότης ὑπὸ τῶν Ἀριστοτελικῶν, διότι πελ-
 λάκις τὲ ὀρθὸν κεῖται μεταξὺ τῶν δύο ἀκρων ὅθεν καὶ τὸ πᾶν
 μέτρον ἀριστεῖν καὶ τὸ μηδὲν ἄγαν.

Ἐπειδὴ δμως ὁ ἀνθρωπος μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ἀπώλεσε τὴν περὶ τὸ ἀγαθὸν ἴκανότητα καὶ εὐσθένειαν, καὶ ὑπὸ τὴν γάριν δὲ ὁ ἀνθρωπος κατὰ μικρὸν τελειοῦται, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρετὴ ἡμῶν ἐνταῦθα οὐδὲν ἔτερον εἶναι ἡ προσπάθεια καὶ ἀγῶν κατὰ τοῦ κακοῦ.

Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον ὅτι ἡ ἀρετὴ μόνον ἐν τῷ γριστιανισμῷ εἶναι δυνατή καὶ καταληπτή καὶ κατορθωτή. Ἀλλως εἶναι κενὸς λόγος καὶ οὐδὲν πλέον διότι ἀπολύτως δὲν ὑπάρχει νῦν ἐπὶ τῆς γῆς ἡ ἀρετή.

Δῆλον πρὸς τούτοις διὰ τί ἔχει διάφορα διάματα ἐν τῇ Γραφῇ. Καὶ δὴ καλεῖται δικαιοσύνη ἐν τῇ γενικῇ σημασίᾳ αὐτῆς ὡς καὶ παρ' Ἐλληνιν· «ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήθην πᾶσα ἀρετή». Καλεῖται δρόσος Θεοῦ (Ἡστιον 33, 5)· ἀγιασμός (Α'. Θεσσαλ. 4, 3)· γρόγημα τοῦ πτερύματος (Ρωμ. 8, 5—7)· τήρησις τῶν ἐρτολῶν τοῦ Θεοῦ (Α'. Κορ. 7, 19)· πίστις, ἐπίσις καὶ ἀγάπη (Α'. Κορ. 13, 13)· σταυρός, ἀγῶν, αὐταπάρησις, μετάροια (Ματθ. 16, 24. Β'. Τιμ. 4, 7—8). Οὐχ ἦττον ἀπαντᾷ καὶ ἡ λέξις ἀρετὴ (Σοφ. Σολ. 8, 7. Φιλιπ. 4, 8. Α'. Πλέτου 2, 9). Ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ἐν γράμμασι ταῦτα διάματα τῆς ἀρετῆς διότι μᾶλλον ἀρμόδιουσι εἰς τὴν ιδιότητα τοῦ ἀναγεννωμένου ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἀμαρτίας καὶ ἐμφαίνουσι καλλιον τὸν τρόπον τῆς ἀναγεννήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἀργοῦνται τοῦ κηρύγματος διὰ τοῦ μεταροεῖτε, καὶ μακαρίζονται πρῶτοι οἱ ταπεινόρρονες, καὶ ἀγῶν καλεῖται ὁ βίος ἡμῶν, καὶ ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται.

2) Καθ' ἓσον ἀρρεφῆ τὴν διαιρέσιν τῆς ἀρετῆς, σημειωτέον ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ἀγαθὸν πολυτρόπως κατορθοῦνται, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρετὴ ποικιλοτρόπως διαιρεῖται· ἐπειδὴ δὲ δι' ἕκαστου ἀγαθοῦ ἔργου ἐκδηλοῦνται ἡ πρὸς τοῦτο ἴκανότης, διὰ τοῦτο καὶ πλεῖστα ὅσα ἀρεταὶ καλοῦνται. Καὶ δὴ

Ἐπειδὴ πράττομεν τὸ ἀγαθὸν οἰκειούμενοι αὐτὸν ἢ διὰ τοῦ νοὸς ἢ διὰ τῆς οελήσεως, διακρίνονται καὶ αἱ ἀρεταὶ εἰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικάς. Καὶ θεωρητικαὶ μὲν λέγονται αἱ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἔξεις καὶ ἴκανότητες, αἵτινες καὶ αὐταὶ δι' ἀσκήσεως καὶ

ἐπιμελείας κατορθοῦνται· οἷον σορία, φρόνησις, πίστις κτλ. Πρακτικαὶ δὲ εἶναι ἡ ἐγκράτεια, ἀνδρία κτλ.

Ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ ἐκδηλοῦται ἡ διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεως, ἡ διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοῦτο καὶ διαιροῦνται εἰς θεολογικάς καὶ ηθικάς· θεολογικαὶ μὲν καλοῦνται ἡ πίστις, ἐλπὶς καὶ ἀγάπη· ηθικαὶ δὲ αἱ λοιπαὶ. Αὗται δὲ πάλιν ὑποδιαιροῦνται εἰς πρώτας καὶ θεμελιώδεις καὶ εἰς δευτέρας καὶ παραγώγους. Αἱ πρῶται αἱρέμονται συνήθως κατὰ Πλάτωνα τέσσαρες· σορία, σωφροσύνη, καρδία, δικαιοσύνη (ἡ τελευταία ἐν τῇ στενῇ σημασίᾳ ὡς δηλωτικὴ τῆς σχέσεως πρὸς τοὺς ἄλλους)· ἡ κατὰ τὴν Σοφίαν Σολομῶντος (8, 7), σωφροσύνη, φρόνησις, δικαιοσύνη, ἀνδρία. Ἀλλὰ σημειώτεον ἔτι ἀπασται γίνονται θεολογικαὶ, ὅταν ἀπασται ἀποδέξωσιν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης· ὥστε κυρίως ἡ διαίρεσις αὐτη̄ σχετικῶς πρέπει νὰ ἐκληθῇ. Τὰς τέσσαρας δὲ θεμελιώδεις ἀρετὰς ἐκάλουν οἱ Πατέρες λίθους ἀκρογωγιαίους, τέσσαρας τοῦ Παραδείσου ποταμούς κτλ.

Ως τὰ ἀγαθὰ ἔργα, οὕτω καὶ αἱ ἀρεταὶ διαιροῦνται εἰς φυσικὰς καὶ ὑπερφυσικάς. Υπερφυσικαὶ δὲ εἶναι αἱ ἐκ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἀποδέσουσι καὶ τελειούμεναι ἐν τῇ ἀγάπῃ.

3) Η ἀρετὴ εἶναι μία καὶ πολλαπλὴ ἀμπα, ὡς εἴρηται. Ζητεῖται ἀρετὴ τίς δὲ σύνδεσμος τῶν ἀρετῶν· ἀν ὑπαρχούσης τῆς μᾶς, συνυπάρχουσι καὶ αἱ λοιπαὶ. Τὸ ζήτημα τοῦτο οὐδεμίαν παρέχει δυσκολίαν, ὅταν θεωρηθῇ ἡ ἀρετὴ ἀπολύτως ὡς τελειότης· ὡς τοιχύτη εἶναι τι πλήρες· ἵνα ἡ τελεία ἡ ἀρετὴ, πρέπει νὰ συνυπάρχωσι τὰ τέσσαρα αὐτῆς κυριώτατα χαρακτηριστικά, ἢτοι αἱ τέσσαρες ἕξικαὶ ἀρεταὶ, ὡς καὶ αἱ περιέχουσαι ταύτας θεολογικαὶ οὐδαμῶς ὑπάρχουσι· γωρισταὶ, ἐπου ἀληθῶς ὑπάρχουσιν.

Αλλως δῆμος ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἀν ἀρετὴ θεωρηθῇ ἡ προσπάθεια, εἴτε τὰ πρῶτα βῆματα εἰς τὴν ἀρετὴν, ὅπερ καὶ κυρίως ὑπάρχει νῦν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ βαθμός τις μόνον τελειότητος εἶναι νῦν ἐφικτὸς ἐν τῇ νίκῃ μᾶλλον κατὰ τοῦ κακοῦ ὑφιστάμενος. "Οταν οὕτω θεωρηθῇ τὸ πρᾶγμα, τότε φανερὸν ἔτι δύναται νὰ ὑπάρξῃ τις ἀρετὴ, μὴ ὑπαρχουσῶν τῶν ἄλλων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βίος νῦν ἀγῶν καὶ σταυρὸς αὐταπαρνήσεως καὶ ὑπομονῆς, δύναται πολ-

λάκις καὶ ἡ αὐτὴ ἀρετὴ νὰ μὴ οὐπάρχῃ πάντοτε, ὡς πολλάκις οἱ σοφοὶ δὲν εἶναι· καὶ ἐνάρετοι. Ἀλλὰ βέβαιον καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐν ἐνὶ πιστὸς καὶ ἐν πολλοῖς πιστὸς ἔσται· ἐὰν ἄπαξ ἀψηται τῆς ψυχῆς ἀρετὴ τις, ἐνσκηνώσει βαθμὸδὸν καὶ ἀπαστὰ ἡ σεμνὴ χορεία τῶν ἀρετῶν, καὶ καταστήσουσιν εἰκόνα ἔμψυχον τῆς ἀρετῆς τὸν ὑπὸ τοῦ θείου τούτου ἔρωτος κατειλημμένον.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ἡδη ὅτι διὰ τὸν ἀγωνιζόμενον οὐπάρχουσι διάφοροι βαθμοὶ τελειότητος ἐν τῇ ἀρετῇ. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἀμαρτίας ἐπρεπε νὰ προβαίνῃ ὁ πεπερασμένος ἀνθρωπὸς ἀπὸ τελειότητος εἰς τελειότητα. Σήμερον δὲ πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἀποβέσῃ τὸν παλαιὸν ἀνθρωπὸν, νὰ καταπολεμήσῃ τὸ κακὸν καὶ ἀνορθωθῆ καὶ καθαρισθῆ ἡ καρδία καὶ δεκτικὴ γένηται τῆς ἀγάπης· διὰ τοῦτο καὶ προχόπτειν ἐν τῷ ἀγαθῷ προτρεπόμεθα. Μέτρον δὲ τῆς προκοπῆς εἶναι ἡ ἀγάπη, ὃ δὲ προκόψας ἐν τῇ ἀγάπῃ πίπτει μὲν ἐνίστε αὖτε οὐδέποτε εἰς βαρέα ἀμαρτήματα. Μέγιστος δὲ βαθμὸς νῦν τελειότητος τὸ βαστάζειν ἐν τῷ σώματι τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ (Γαλ. 6, 17).

γ) Περὶ τῶν ἀγαθῶν, ἦτοι τῶν καρπῶν τῆς ἀρετῆς.

"Οτι μὲν ἡ ἡδικὴ τελειότης εἶναι τι ἀγαθὸν, ὃ φέρει ἡ ἀρετὴ, τοῦτο δηλογούμενον. "Οτι δὲ καὶ ἡ συνειδησις ἀγαθῶν ἔργων εἶναι τὸ πρῶτον καὶ ἀναρριέτον ἀγαθὸν τοῦ βίου τούτου, δηλογεῖται εὐκόλως. "Ομολογεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι μέγα ἀγαθὸν καὶ ἡ κοινωνικὴ εὐημερία, καὶ ὅτι ἡ εὐημερία αὗτη εἶναι ἀδύνατος, ἀν μὴ ἐδράζηται ἐπὶ τῶν ἀσαλεύτων καὶ ἀκραδάντων βάθρων τῆς ἀρετῆς· ἀν μὴ καταρτισθῶσι καὶ παιδαγωγηθῶσι τὰ μέλη τῆς κοινωνίας ἐν τῇ μικρῷ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας δι' ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ καὶ παιδείας, οὐδεὶς νόμος, οὐδεμία δύναμις δύνανται νὰ συγκρατήσωσι τὴν κοινωνίαν· τούναντίον δὲ οἱ ἐνάρετοι πολῖται οὐ μόνον δὲν βλάπτουσιν ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ ὠφελοῦσι. Γινώσκομεν δὲ ὅτι δταν συνεργασθῶσιν οἱ ἀνθρωποι, μεγάλα κατορθοῦσι, καὶ τὰ μέγιστα κατορθῶματα καὶ αἱ μέγισται ἀνακαλύψεις οὕτως ἐγένοντο. Δῆλον ἄρα οἰκοθεν ἡδη διπόστων ἀγαθῶν πρόξενον ἔσται· καὶ

TOM. Θ.'

ὅποιών δεινῶν θέλει ἀπαλλαγὴν ἡ ἀνθρωπότης, ὅταν βασιλεύσῃ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλ' ἐπειδὴ γάρ δὲν βασιλεύει ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ἀμφιβάλλουσιν, ἂν ἡ ἀρετὴ εὐδοκίμεται, ὅταν μάλιστα βλέπωσι θριαμβεύουσαν τὴν ἀδικίαν. Βέβαιως ὅταν, οἱ ἀνθρώποι νοσῶσι τοσοῦτον, ὅταν τοσαύτη ἀχλὺς ἦναι ἐπικεχυμένη εἰς τοὺς ὄφθαλμούς, ὥστε δὲ χωρικὸς νὰ μακαρίζῃ τὸν ἀστόν, δὲ ἀστὸς τὸν χωρικόν ὅταν νομίζῃ τις μέγα ἀγαθὸν τὸ νὰ σήπτηται ἐκ τῆς ἀσωτίας καὶ νὰ στενάζῃ ἐν χρυσῷ καὶ ἐλεφαντίνῃ κλίνῃ, τότε οἱ τοιοῦτοι δὲν δύνανται νὰ νοήσωσι τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀρετῆς, τὴν μακαριότητα τοῦ συνείδησιν ἀγαθῶν ἔργων ἔχοντος, τὴν αὐτάρκειαν τοῦ ἐν λιτότητι βιοῦντος, τὴν καύγησιν τοῦ καυχωμένου ἐπὶ τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ παθήμασι καὶ νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι καὶ ἐν τοῖς δεινοῖς τοῦ βίου πάλιν μακαριώτερος ὁ ἐνάρετος. Τότε μόνον ἵσως θέλουσιν ἔξεγερθῆ ἀπὸ τοῦ ὑπου, ὅταν ἴδωσιν ἐπικείμενον τὸν ὅλεθρον τῆς κοινωνίας ἐκ τῆς ἀδικίας ἀργόντων τε καὶ ἀρχομένων.

Τὸ τοῦ Σωτῆρος λοιπὸν μένει βέβαιον: «Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν» (Ματθ. 6, 33).

Τελειότης τοῦ ἀνθρώπου, ὑγεία καὶ εὐρωστία, εὐημερία κοινωνίας, εὐημερία οἰκογενείας, πρόοδος, μακαριότης ψυχῆς, ἐπίγειά τε καὶ αἰώνια ἀγαθά, πάντα ταῦτα εἶναι καρποὶ τῆς ἀρετῆς. Πᾶσα ἀρετὴ εἶναι τὸ ἀγαθὸν, διότι εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν κτημα γενόμενον τοῦ ἀνθρώπου. «Οἱ καρπὸς τοῦ πνεύματός ἐστιν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἐστὶ νόμος.» (Γαλ. 5, 22—23).

§ 15. Περὶ ἀμαρτίας καὶ πονηροῦ βίου.

Ἀμαρτία λέγεται ἡ τε δὲ ἔργων παράβασις τοῦ ἡθικοῦ νόμου (ὅπερ καὶ ἔργασία τοῦ κακοῦ δύνανται νὰ θεωρηθῇ) καὶ ἡ περὶ τὸ κακὸν ἔξις, εἴτε ἡ δουλεία τῆς θελήσεως ἐν τῷ κακῷ. Ἡ ἀμαρ-

τία δύναται· καὶ οὕτω νὰ ὅρισθῃ· ἔκπτωσις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ λα-
τρεία τῆς φύσεως.

Τὸ κακὸν εἶναι ἀντίθετον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἄρσις αὐτοῦ. Αὔτο
δὲν ὑφίσταται καθ' ἑαυτό, ἀλλ' εἴναι ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀγαθοῦ.
Μόνον δὲ ὑπόστασιν λαμβάνει ἐν τῇ θελήσει ἡμῶν, δι' ἔργων καὶ
ἔξεως περὶ τὸ αἰρεῖν τὸ ἀγαθὸν ἐκδηλουμένον. Εὔστόχως δὲ ἐπε-
κλήθη ἀμαρτία τὸ ἐν ἡμῖν κακὸν, ἐξ οὗ καὶ τὰ ἄλλα κακὰ τὰ ἐν τῇ
φύσει (ἥτις συστενάζει ἡμῖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον). Διότι εἶναι ὄντως
διαστροφὴ τῆς ἀληθείας τῶν ὄντων καὶ πλάνη τοῦ ἀνθρώπου, γο-
μίζοντος διτὶ βαδίζει τὴν εὐθὺν ἄγουσταν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ἐνῷ
πράγματι βαίνει ἐπὶ τῆς σκολιᾶς καὶ εἰς τὴν ἀπώλειαν ἀγούστης.
«Τὰ γάρ ὁψώνια τῆς ἀμαρτίας θάνατος» (Ρωμ. 6, 23). Μαρ-
τυροῦντι τούτῳ τὰ ὁψώνια τῆς ἀκολασίας καὶ φαθυμίας. Ἡ ἀμαρ-
τία φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν τιμωρίαν· διότι ὁ ἀμαρτάνων πράττει τὸ
κακὸν, ὅπερ εἶναι καταστροφὴ· καταστροφὴν ἄρα καὶ ἀπώλειαν
Θηταυρίζει ἑαυτῷ ὁ ἀμαρτάνων καὶ ταραχὴν συνειδήσεως, τὸν
πρόδρομον τῆς ἀπώλείας. Ἀλλὰ τὸ κακὸν δὲν ἴσταται ἐνταῦθα,
ἀλλὰ προσβαίνει μέχρι τοῦ δεινοτάτου βαθμοῦ τῆς πωρώσεως καὶ
σκληρύνσεως ἐν τῷ κακῷ· τότε πλέον ἐκλείπει πᾶν αἰσθημα ἀγα-
θοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ χαιρεκατεῖ μόνον ὁ τοιοῦτος καὶ μό-
νην τροφὴν ἔχει τὸ κακόν. Τοῦτο δὲ εἶναι πάντως ὁ πνευματικὸς
θάνατος, καὶ ἡ τοιαύτη κατάστασις ἐκδηλοῦται, ἢ δι' ἀπογρώ-
σεως, ἢ διὰ κτηνωδίας, ἢ διὰ σατανικῆς ἀναιτυχυτίας καὶ μό-
χθηρίας. Ἀπὸ εἰκόνος τοῦ Θεοῦ γίνεται πνεῦμα σκότους ὁ ἀν-
θρωπός, ἀπὸ ἐμψύχου εἰκόνος τῆς ἀρετῆς γίνεται δοχεῖον πάστης
ἀκαθαρσίας.

Ἡ ἀμαρτία καλεῖται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ ψεῦδος, ἀνομία, παρά-
εστις, παράπτωμα, παρακολ., δρείλημα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἀμάρ-
τημα κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος.

α) Διαιρεσις τῶν ἀμαρτημάτων.

Κατὰ τὰς διαφόρους ἐπόψεις διαιροῦνται τὰ ἀμαρτήματα κατ' ἀ-
ριθμὸν καὶ εἶδος, διαιροῦνται εἰς ἀνομήματα καὶ πλημμελήματα,
εἰς τὰ κατὰ διάνοιαν ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ, εἰς τὰ τοῦ πνεύματος

καὶ τῆς σαρκὸς, εἰς τὰ κατὰ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τοῦ πλησίον καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν, εἰς ιδια καὶ εἰς ἀλλότρια, εἰς ἐλαφρὰ καὶ βαρέα, εἴτε θανάτιμα καὶ συγγνωστά.

Περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἰδους τῶν ἀμαρτημάτων ἐγένετο λόγος ἐν τῷ περὶ ήθικῆς διαφορᾶς τῶν ἔργων. Ἐνταῦθα δὲ λόγος περὶ τῶν λοιπῶν διαιρέσεων.

1) Ἀνομήματα λέγονται αἱ παραβάσεις τῶν ἀρνητικῶν καθηκόντων, δηλ. τὰ δι' ὧν βλάπτεται ὁ πλησίον, ἐνῷ πλημμελήματα λέγονται ἐν τῇ Γραφῇ τὰ ἐκ ῥᾳδιώματος περὶ τὸ ἀγαθὸν (ἐν τῇ δικαιικῇ γλώσσῃ πλημμελημάτης εἶναι τὸ ἐλαφρότερον τοῦ ἐγκλήματος ἀμάρτημα). Ἐπὶ τῶν αὐτῶν δὲ περιστάσεων εἶναι βαρύτερα τὰ ἀνομήματα τῶν πλημμελημάτων διότι οὐ μόνον εὔκολωτεροι εἶναι, γὰρ ἀποφύγη τις τὴν βλάβην τοῦ πλησίον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ὅφειλει κατὰ πρῶτον γὰρ πραξῆ.

2) Τὸ αὐτὸν ἀμάρτημα δύναται, ἢ κατὰ διάνοιαν μόνον γὰρ γείνη, ἢ γὰρ ἐκδηλωθῆ καὶ διὰ λόγου, ἢ τέλος καὶ δι' ἔξωτερικῶν ἔργων. Εἶναι δέ τινα, ἀπερ μόνον κατὰ διάνοιαν ἀμαρτάνομεν, οἷον τὸ μῖσος, ὁ φόνος κτλ. ἀλλὰ δὲ διὰ λόγου μόνον, οἷον ἡ ψευδορκία, ἡ συκοφαντία κτλ. Ἐνταῦθα περὶ τῶν κατὰ τοὺς τρεῖς τρόπους ἐκδηλουμένων ἀμαρτήματων δὲ λόγος, οὓς παραβάλλει διάρρηστος Αὐγουστῖνος πρὸς τὰς τρεῖς ἀγαστάσεις τῶν ἐν Εὐαγγελίοις νεκρῶν. Καὶ δὴ

Ἀμαρτάνομεν κατὰ διάνοιαν, ὅταν εἰς τὰς ἔξωθεν ἐντυπώσεις καὶ τοὺς ἐσωτερικοὺς διαλογισμοὺς καὶ φαντασίας λαμβάνη μέρος ἡ θέλησις ἡμῶν, συναινοῦσα, ἐπιθυμοῦσα καὶ ἀποφασίζουσα. Ἀλλως πειρασμοὶ καὶ σκάνδαλα λέγονται· ἔξαρτάται δὲ τὸ βάρος τῶν τοιούτων ἀμαρτημάτων ἐκ τοῦ εἰδους τοῦ ἀμαρτήματος καὶ ἐκ τῆς συγχρήτης ἐπαναλήψεως. Εἶναι δὲ διάνυτον σχεδὸν τὸ κατὰ διάνοιαν ἀμάρτημα, ὅταν ἡζωθῆ, γὰρ μὴ προεΐθει εἰς λόγον καὶ ἔργον. Ἀλλ' ἐπειδὴ μέχρι λόγων καὶ ἔργων πολλὰ τὰ μεταξὺ, διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐν λόγῳ ἀμάρτημα βαρύτερον τοῦ κατὰ διάνοιαν, καὶ τὸ ἐν ἔργῳ βαρύτερον τοῦ ἐν λόγῳ. Διότι τότε προβαίνει εἰς ἔργον ἀμάρτημά τι, ὅταν δὲ ως κυριευθῆ ὑπὸ τοῦ κακοῦ ἡ θέλησις ἡμῶν.

3) "Οσα μολύνουσι τὸ σῶμα μᾶλλον, ἀποκαλοῦνται ἐν τῇ Γραφῇ ἀμαρτήματα καὶ μολυσμὸς σαρκὸς, δοσὰ δὲ τὸ πνεῦμα, μολυσμὸς πνεύματος.

Ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ (Γαλ. 5, 19) πάντα σχεδὸν τὰ ἀμαρτήματα λέγονται ἔργα τῆς σαρκός· διότι: χάριν αὐτῆς κινούμεθα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀμαρτίαν, καὶ ὑποδουλοῦμεν τὸ πνεῦμα ἡμῶν καὶ ὅργανον τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκὸς καθιστῶμεν. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί καὶ πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔργα καλοῦνται καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ αὐτῇ Γραφῇ (Γαλ. 5, 22 — 23). Ἀλλὰ κυρίως ἀμαρτήματα τῆς σαρκός εἶναι τὰ μολύνοντα τὸ σῶμα ἡμῶν, ἀμαρτήματα δὲ καὶ ἡ ἀκολασία τῶν δοθαλμῶν καὶ πᾶσα φιλοδονία. Ἀμαρτήματα δὲ τοῦ πνεύματος εἶναι: ἡ ὑπερηφανία, ἡ ἀλαζονεία, ὁ φθόνος, τὸ μῖσος καὶ τὰ τούτοις ὅμοια.

Τὰ μὲν τῆς σαρκός ἀμαρτήματα εἶναι κτηνώδη καὶ ἔχον εἰς φύσιν μεταβάλλονται καὶ πολὺ ἀμβλύνουσι τὴν δύναμιν τῆς θελήσεως, καὶ διὰ τοῦτο ἐλαττοῦται πως ἡ εὐθύνη· διὸ καὶ οἰκτερόμεν μᾶλλον τοὺς τοιούτους. Τὰ δὲ τοῦ πνεύματος ἀμαρτήματα εἶναι: σατανικὰ καὶ ἀποτρόπαια, καὶ δυσχερεστάτη ἡ διόρθωσις.

4) 'Ως τὰ καθήκοντα διαιροῦνται εἰς τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω καὶ αἱ παραβάσεις αὐτῶν. Κυρίως δὲ καὶ κατ' οὐσίαν ἀπαντά τὰ ἀμαρτήματα κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀμαρτάνομεν· διότι διὰ τῶν ἀμαρτημάτων παραβαίνεται δύναμος αὐτοῦ, καταπολεμεῖται ἡ ἐν τῷ κόσμῳ τάξις καὶ ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ κόσμου. 'Αλλ' οὐχ θίτον καὶ καθ' ἡμῶν αὐτῶν ἀμαρτάνομεν, βλάπτοντες τὸν πλησίον καὶ μεσοῦντες κατὰ τοῦ Θεοῦ. Διότι οὐ μόνον δὲν ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθῶς, διταν ἀμελῶμεν τῆς τελειότητος ἡμῶν καὶ γινώμεθα δοῦλοι τῶν παθῶν, ἀλλὰ καὶ διταν δὲν προσφέρωμεθα δρθῶς πρὸς τοὺς ἄλλους, δι' οὗ καθαιρεῖται ἡ φιλαυτία ἡ ὑπέρμετρος καὶ ἀκόλαστος. Τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν μετὰ τῶν ἀλλων ἀνθρώπων ἐνότητα. 'Ἐὰν δὲ δὲν πλησθῇ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ὁ ἀνθρωπός, οὐδέποτε θέλει πληρωθῆ θείων καὶ εὐγενῶν αἰσθημάτων καὶ φρονημάτων, οὐδέποτε θέλει ἀναβῆ εἰς τὸ ὄψος τῆς τελειότητος.

5) Οὐ μόνον ἐν Ἰδίοις ἀμαρτήμασιν ἀμαρτάνομεν, ἀλλὰ καὶ ἀλλοτρίων ἀμαρτημάτων κοινωνοῦμεν.

Κοινωνοῦμεν δὲ, συναινοῦντες, σιωπῶντες, ἐπαινοῦντες τὸ κακὸν, συμβουλεύοντες, πειράζοντες, διατάσσοντες, μὴ τιμωροῦντες, ὑπερασπιζόμενοι, συνεργοῦντες. "Οσῳ περισσότερον κοινωνοῦμεν, τοσούτῳ μᾶλλον γινόμεθα αὐτούργοι· τοῦ κακοῦ καὶ τῆς εὐδύνης αὐτοῦ τῆς προσηκούσης μέτοχοι· ὅσῳ πλείω δύναμιν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔχομεν, τοσούτῳ πλείων καὶ ἡ ἐνοχὴ ἡμῶν."

6) Θανάσιμα λέγοντα τὰ βαρέα ἐκεῖνα ἀμαρτήματα, ὅσα συνεπάγονται τὸν πνευματικὸν θάνατον τῆς ψυχῆς καὶ ἐκδηλοῦνται τὴν ἐν τῷ θανάτῳ κατάστασιν αὐτῆς. Ἀνχγκαία δὲ ἡ ἐξακρίβωσις τῶν θανατίμων ἀμαρτημάτων, διότι τῶν μὲν ἐλαφρῶν καὶ συγγωστῶν ἀμαρτημάτων οὐδὲ αὐτοὶ οἱ δίκαιοι εἶναι ἀπολλαγμένοι ἐπὶ τῆς γῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Κυριακῇ προσευχῇ ἐδιδάχθημεν νὰ ζητῶμεν συγχώρησιν παρὰ Θεοῦ τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθ' ἑκάστην λέγεται ὁ Ν'. τῆς μετανοίας φαλμὸς, καὶ ἐπομένως ὅλος ὁ βίος ἡμῶν εἶναι μετάνοια, ὡς καὶ ἀγάν. Οἱ δὲ περιπεσόντες εἰς βαρέα καὶ θανάσιμα ἀμαρτήματα ἀποκλείονται τῆς θείας Κοινωνίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μόνον δι' αὐτηρᾶς μετανοίας ἀφίενται ταῦτα.

"Ἡ οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐλαφρῶν καὶ θανατίμων ἀμαρτημάτων εἶναι, ὅτι διὰ μὲν τούτων αἱρεται ὁ νόμος τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίου, ἀποθεοῦνται τὰ κτίσματα, καὶ ἡ φιλαυτία εἶναι τὸ πᾶν· αὕτη ὁ Θεὸς, αὕτη ὁ νόμος· ἐπὶ δὲ τῶν ἐλαφρῶν ἀμαρτημάτων ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ μένει, παραβαίνεται δὲ ἐξ ἀδυναμίας· διὰ τῶν θανατίμων ἀμαρτημάτων γεννᾶται ἔχθρα πολλοὶ τὸν Θεὸν καὶ θανατοῦται ἡ ψυχὴ, ἐνῷ τὰ ἐλαφρὰ ἀμαρτήματα δεικνύουσι μόνον ὅτι δὲν εἶναι τελεία ἡ ἀνάρρηστις.

"Οσῳ εὐχελώτερον εἶναι νὰ ὀρισθῶσι γενικώτερον τὰ θανάσιμα ἀμαρτήματα, τόσῳ δυσκολώτερον εἶναι νὰ διαγνωσθῶσι ποῖαι πράξεις εἶναι θανάσιμοι. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπανέλαβον πολλοὶ τὸ τῶν θειοτεκνῶν «ἴτα τὰ ἀμαρτήματα καὶ τὰ κατορθώματα», καὶ ὅτι διέθεν θανάσιμα ἀμαρτάνουσι μόνοι οἱ ἐθνικοί. 'Αλλ' ἐν τῇ Γραφῇ νῦν μόνον γίνεται διάκρισις τοῦ πολλοῦ καὶ ἐλαχίστου, καὶ τὰ μὲν

κάρρος τὰ δὲ δοκὸς λέγονται, ἀλλὰ καὶ οἱ χριστιανοὶ οἱ ἀμελήσαντες τῆς σωτηρίας καὶ ἀποβαλόντες τὴν χάριν (Ἑβρ. 2, 3) ἀμαρτάνουσι τὸ θανατιμάτατον ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ὅπερ οὐκ ἀρίσται οὕτε ἐν τῷ νῦν οὕτε ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι (Ματθ. 12, 31. 32). Μόνον δὲ κατὰ τοῦτο δὲν ἀμαρτάνουσι πρὸς θάνατον οἱ χριστιανοὶ, διότι δύνανται διὰ τῆς μετανοίας νὰ ἔχαλεύψωσι τὴν εὐθύνην ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ διορθωθῶσιν· ἀλλὰ μόνον, ἐὰν εἰλικρινῶς μετανοήσωσιν. Ἡ μετάνοια δὲ ἐπὶ βαρέων ἀμαρτημάτων εἶναι δύσκολος.

Ὑπέδειξε δὲ πολλὰ ἡ Γραφὴ ὡς θανάσιμα ἀμαρτήματα (Γαλ. 5, 19. Α'. Κορινθ. 6, 9), ὃν τὰ πλεῖστα ἐτιμωροῦντο θανάτῳ ἐν τῇ Η. Δικαιήξῃ, εἰς ὃν ἀντιστοιχεῖ τὸ τοῦ Ἀποστόλου «οἱ ταῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν». Εἰς ταῦτα συναριθμεῖ ἡ Ἐκκλησία, ἐξ ἄλλων γωρίων τῆς Γραφῆς, τὴν ἀρνησιν τῆς πίστεως, τὴν Σιμωνίαν, τὴν βλασφημίαν, τὴν αἰσχοκέρδειαν, τὴν ἐπιορκίαν, τὴν φευδομαρτυρίαν καὶ εἴτε ἄλλο. Πρὸς δὲ τούτοις διακρίνονται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ οἱ βαθὺτεροὶ τῶν θανατίμων ἀμαρτημάτων, ἀπέρ καὶ παρίστανται ὡς βιωντα πρὸς τὸν Θεὸν, οἷον ὃ ἐκ προμελέτης φόνος, τὰ τῆς διπλῆς ἀδικίας, ἤτοι ἡ ἀδικία τῶν χηρῶν καὶ δραγῶν, ἡ στέρησις τοῦ μισθοῦ. Θανατιμάτατον δὲ ἀμάρτημα τὸ κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Λέγει δὲ καὶ ἡ Ζ'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (Καν. 5) «Ἀμαρτία πρὸς θάνατόν ἐστιν, ὅταν τινὲς ἀμαρτάνοντες ἀδιόρθωτοι μένωσιν».

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι ἵνα ἦ τι θανάσιμον ἀμάρτημα, πρέπει νὰ ἔναιε ἐξ ἀντικειμένου καὶ ἐξ ὑποκειμένου ἅμα τοιοῦτον. Καὶ ἐξ ἀντικειμένου μὲν ὑπεδείχθησαν ἀνωτέρω, τίνες παραβάσεις τοῦ νόμου εἶναι θανάσιμοι. Ἐν γένει δὲ εἶναι αἱ παραβάσεις τῶν ἀρχικῶν καὶ ἀδιαιρέτων ἀρετῶν, πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ὃν καὶ ἡ ἐν τοῖς ἐλαχίστοις παραβάσεις εἶναι θανάσιμος. Τινὲς δὲ παραβάσεις γενικώτερον μόνον εἶναι θανάσιμοι διότι κλοπὴ, κλοπῆς διαφέρει. Ἐξ ὑποκειμένου δὲ εἶναι θανάσιμον τὸ βαρὺ ἀμάρτημα, ὅταν ἐκ πλήρους προαιρέσεως προέργηται, ὡς εἴρηται ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' οὐχ ἡττον ἀναμνηστέον ὅτι ἄγνοια ἐπὶ βαρέων ἀμαρτημάτων δὲν λαμβάνει χώραν, οὐδὲ εἶναι

ἀναγκη νὰ ἀμαρτάνῃ τις ἐπίτηδες κατὰ τοῦ Θεοῦ, νὰ ἔχῃ δηλ. δὲ σὺν ὅψιν ὅτι παραβαίνῃ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἡ θανάσιμον διὰ τοῦτο τὸ ἀμάρτημα. Ἐκ κακῆς δὲ συνηθείας πολλὰ ἀμαρτάνομεν, μὴ ἀπαλλατόμενοι τῆς βαρείας εὐθύνης διὰ τοῦτο.

Σημειωτέον δὲ ὅτι πολλὰ ἐλαφρὰ ἀμαρτήματα, καὶ πολλάκις ἐπαναληφθῶσι, δὲν γίνονται βαρέα· ἄλλα δμως συναπαρτίζουσι τι βαρὺ ἀμάρτημα· διότι εἶναι μέρη τοῦ ὅλου. Πρὸς τούτοις δύναται τις νὰ ἀμαρτήσῃ θανατίμως, ὅταν καὶ ἐλαφρὰ ἀμαρτάνῃ ἐξ ἔχθρας πρὸς τὸ ἀγαθὸν, ὅταν διὰ λόγων γένηται αἴτιος φόνου, ὅταν ἐλαφρῶς ἀμαρτάνων τις θεωρῇ βαρὺ τοῦτο καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἀξιοσημείωτα δὲ ἐνταῦθα καὶ τὰ τοῦ Χρυσοστόμου, διτις πολὺ ἐπίφοβα θεωρεῖ καὶ τὰ ἐλαφρὰ ἀμαρτήματα· διότι ἀνεπαισθήτως ἄγουσιν εἰς ἄλλα καὶ βαρέα (Ομιλ. 87 εἰς Ματθαῖον).

Σημειωτέον καὶ τοῦτο ὅτι, ἀν καὶ πάντα τὰ ἀμαρτήματα συγχωροῦνται, πλὴν τοῦ κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἀλλὰ συγχωροῦνται δὲ εἰλικρινοῦς μετανοίας· μετάνοια δὲ εἰλικρινής εἶναι δυσχερεστάτη ἐπὶ τῶν βαρυτάτων ἀμαρτημάτων, διὰ τοῦτο καὶ καταντῶσιν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀμετανοησίας, ὅπερ καὶ κατ' οὓς ιάν εἶναι τὸ ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ὅπερ οὐκ ἀφίεται, καὶ ἐκδηλοῦται δὲ ἀπιστίας, ἀπογνώσεως καὶ αὐτοκτονίας, δὲ ὡν αἴρεται πᾶς σύνδεσμος μετὰ τοῦ Θεοῦ.

6) Περὶ πειρασμῶν.

Αἱ πρῶται ἀφορμαὶ εἰς τὸ κακὸν καὶ τὰ πρῶτα ποιητικὰ αἴτια καλοῦνται πειρασμοί. Τὴν γένεσιν δὲ ἔλαβε τὸ ἐν ἀνθρώποις κακὸν ἀπὸ τῆς καταχρήσεως τῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς παρακοσῆς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε τὸ λεγόμενον προπατορικὸν ἀμάρτημα, δι’ οὗ ἔσχεν ὑπόστασιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ κακὸν καὶ ἐμφωλεύει ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ὡς τις λύμη καὶ πυρὴ τοῦ θανάτου. Ἐκδηλοῦται δὲ διὰ ῥοπῆς εἰς τὸ κακὸν, τῆς ἀσθένειαν τῆς θελήσεως καὶ ἐν γένει τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος μαρτυρούστης.

Ἄφοῦ δὲ ἀπαξ κατέλαβε τὴν ψυχὴν τὸ κακὸν, καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ διαλογισμοὶ πειράζουσι καὶ αἱ ἔξωθεν ἐντυπώσεις, μὴ δυναμένης τῆς θελήσεως νὰ ἀντιεἴη πάντοτε εἰς τὴν ἐπήρειαν τοῦ κακοῦ.

Ἐγενέθεν δὲ καὶ δῆλον ὅτι οἱ πειρασμοὶ διαιροῦνται εἰς ἐσωτερικούς καὶ ἐξωτερικούς. Ἐκ δὲ τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου μανθάναμεν ὅτι ὁ Θεὸς πειράζει οὐδένα· ἀρα οὐδέποτε ὁ Θεὸς αἴτιος τοῦ κακοῦ· ἀν δὲ ἀλλαχοῦ λέγεται ὅτι ὁ Θεὸς ἐπείρασε τὸν Ἀθρακὸν καὶ εἰτινα ἄλλον, τὸ πειράζειν ἐκεῖ οὖν τῷ δοκιμάζειν, ἢτοι διδόναι ἀφορμὴν, ἵνα τις δοκιμος γένηται. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου μανθάναμεν ὅτι κατὰ πρῶτον λόγον πειράζει ἡμᾶς ἡ ἡμετέρα ἐπιθυμία· μακαρίζεται δὲ ὁ ὑπομείνας πειρασμόν. «Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δοκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γάρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι· κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα· ἔκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἴδιας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δειλεαζόμενος· εἴτα ἡ ἐπιθυμία συλλαθοῦσα τίκτει ἀμάρτια· ἡ δὲ ἀμάρτια ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον» (1, 12—15). Διὸ τὴν ἐνδόμυγχον δὲ ταύτην λύμην πειράζουσιν ἡμᾶς καὶ τὰ ἔξωθεν κτίσματα καὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα, καὶ ὑπεκκαίουσι τὸ κακόν.

Κατὰ τῶν πειρασμῶν τὰ ἀλεξιτήρια φάρμακα ὑπέδειξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, εἰπών· «Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. Τὸ μὲν πνεῦμα πρόσθυμον, ἡ δὲ σάρξ ἀσθενής» (Ματθ. 26, 41). Καὶ «τοῦτο τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται, εἰμὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ» (Ματθ. 17, 21). Ἡτοι πρέπει νὰ προσεύχωμεν, ἵνα φύγωμεν τοὺς πειρασμούς· πρέπει νὰ προσευχώμεθα, ἵνα τὴν ἔξ ψύχους ἀντιληψίν ἔχωμεν. Πρέπει νὰ καθαίρωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν παθῶν, ἵνα ἐκλίπῃ ἡ ἐπιθυμία τοῦ κακοῦ, ἡ ἀμβλυνθῇ. Διότι τὸ πνεῦμα τοῦ σκότους, ὅταν εὕρῃ ἀκάθαρτον τὴν ψυχὴν, καλεῖ ἐν τῆς ἐρήμου, τοῦ οἰκητηρίου τῆς πονηρίας, λεγεῶνα πονηρῶν πνευμάτων καὶ καταλαμβάνουσι τὴν ψυχὴν τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, ὡς τὸ ἐν ἀμάρτημα φέρει τὸ ἄλλο.

γ) Περὶ κακίας, εἴτε πονηρᾶς φύσεως καὶ ἔξεως ἐν τῷ κακῷ.

Οὐδὲν ἀμάρτημα παρέρχεται, μὴ καταλεῖπον ἐν τῇ ψυχῇ ἕχνη τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ἀπέρ ἡ Γραφὴ καὶ οἱ Πατέρες μολυ-

σμὸν ἀποκαλοῦσιν. Ὁ μολυσμὸς δὲ οὗτος, οὕτινος πρῶτος πυρὴν εἶναι ἡ ἕρπη εἰς τὸ κακὸν ἡ ἔμφυτος, προθείνει δι' ἔξεως μέχρι παντελοῦς ἐξαγρειώσεως τῆς ψυχῆς, τοιούτης ἀρσεως ἐν ἡμῖν τοῦ ζωπύρου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ δουλείας τῇ ἀμαρτίᾳ καὶ τῇ φιλαυτίᾳ. Ἡ κατάστασις δ' αὕτη εἶναι ἡ τῆς ἀμετανοησίας, ἣν κυρίως διερὸς Αὐγουστῖνος ἀποκαλεῖ ἀμαρτίαν κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Καὶ ὅντως δικαιούεις ἔλως ὑπὸ τοῦ κακοῦ δὲν δύναται νὰ μετανοήσῃ καὶ δεχθῇ τὴν χάριν τὴν ζωοποιὸν καὶ σωτῆριν, ἀλλ' ἀποκρούει αὐτὴν, καὶ οὕτω ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Παναγίου Πνεύματος, τοῦ δωρητοῦ τῆς χάριτος.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ κατάστασις τῆς ἀμετανοησίας εἶγει παντελῆς ἄρσις τῆς ἀγάπης, ἄρα καὶ εἶναι ἵστα τῷ μηδενὶ, ὡς λέγει δὲ Ἐπόστολος: «ἐὰν ἀγάπην μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι» (Α'. Κορ. 13, 2). Ὁ πνευματικὸς θάνατος εἶναι τὰ δψώνια τῆς ἀμαρτίας, ὡς διὰ τῆς ἀμαρτίας ἐπῆλθε καὶ διὰ σωματικὸς, οὕτινος πρόδρομος εἶναι τὰ σμήνη τῶν παντοίων νόσων καὶ παντοίων δεινῶν τῶν ἐκ τῆς κακίας τῶν ἀνθρώπων. Μαρτυροῦσι δὲ ἀριθμῶς τούτων τὰ δψώνια τῆς καταστάσεως τῆς ἀμετανοησίας: διότι οἱ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ὅντες, καταστρέφουσι τὸν βίον, ἢ εἰς αὐτοκτονίαν ὑπὸ τῆς ἀπογνώσεως ἐλαυνόμενοι, ἢ εἰς κτηνωδίαν.

Ἐπειδὴ αἱρομένης τῆς ἀγάπης καταλαμβάνει τὸν τόπον αὐτῆς ἡ φιλαυτία, ἡ δὲ φιλαυτία, ἡ πνευματικὴ, ἡ σαρκικὴ εἶναι, διὰ τοῦτο καὶ δύο ἀρχικὰ εἰδῆ τῆς φιλαυτίας, ἡ ὑπερηφανία καὶ ἡ ἀκολασία, ἐξ ᾧ τὰλλα εἰδη, αἱ μυτροπόλεις τῶν ἄλλων κακῶν, φθόνος, φόνος, μῆσος, πλεονεξία, δύνηρία καὶ δικαρπός πάντων τούτων ἡ ἀμετανοησία, ἐν ἥδι δὲ θάνατος. Ἀριθμοῦνται δὲ ἐπτά ευηθίως τὰ θανάτιμα ἀμαρτήματα, ὡς ἐπτὰ εἶναι καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ ἀγίου Πνεύματος, καθ' ὃν ἀντιστρατεύονται τὰ θανάτιμα. Κυρίως δὲ οὕτως ἀποκαλοῦνται οὐχὶ αἱ πράξεις, ἀλλ' αἱ διάφοροι καταστάσεις, εἴτε τὰ εἰδη τῆς φιλαυτίας, ἐξ ἦς ἀποβρέφουσι τὰ βαρέα ἀμαρτήματα. Εἰδομεν δὲ, πότε ταῦτα κυρίως γένονται θανάτιμα διὰ τοὺς χριστιανούς.

Πρὸς διάγνωσιν δὲ τοῦ βαθμοῦ τῆς πονηρᾶς φύσεως σημειώσεων τὰ ἀκόλουθα: δεσμῷ βαρύτερόν τις ἀμαρτάγει, τοσούτῳ πονη-

ροτέρα καὶ ἡ κατάστασις αὐτοῦ καὶ μείζων ὁ μολυσμός· ὅσῳ πλείω χρόνον ἐπιμένει τις καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ ἀμάρτημα, τοσούτῳ μᾶλλον ἀδιόρθωτος γίνεται· ἀπιστία, σατανικὴ σῆσις, θηριωδία, κτηνώδης ἀκολασία, αὐτοκτονία, ταῦτα εἶναι, ὡς εἰρηται, τὰ δψώνια τῆς ἀμαρτίας καὶ ἀμετανοησίας.

ΒΙΒΛΙΟΝ Β.'

Περὶ τῶν καθ' ἔκαστον τοῦ ἡθικοῦ βίου.

§ 16. Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου.

Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὡς ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου δῆλον ἥδη, δύναται νὰ ἐπιγραφῇ ἡ περὶ καθηκόντων, ἡ περὶ ἀρετῶν, ἡ περὶ ἀγαθῶν διότι ὁ ἡθικὸς βίος καὶ καθόλου καὶ μᾶλιστα ἐν τοῖς καθ' ἔκαστον παρίσταται ὑπὸ διαφόρους ἐπόψεις, δὲ μὲν ὡς καθῆκον, δὲ δὲ ὡς ἀρετὴ, δὲ δὲ ὡς ἀγαθόν τι. Ἀλλ' οὐχ ἡττον εἶναι καὶ τὰ τρία δμοῦ διότι ἡ πίστις λ. χ. εἶναι καθῆκον, καθ' ὅσον δρεῖται τις νὰ πιστεύῃ τοῦτο ἡ ἐκεῖνον ἡ αὐτὴ δμως εἶναι καὶ ἀρετὴ, καθ' ὅσον εἶναι ἔξις καὶ ἴκανότης περὶ τὸ πιστεύειν. οὐχ ἡττον εἶναι καὶ ἀγαθὸν ἄμα ἡ πίστις, καθ' ὅσον πᾶσα ἀγαθὴ ἴκανότης καὶ δεξιότης εἶναι καλὸν τι κτῆμα τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ ἀγαθὸν, κτῆμα γενέμενον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ λέγομεν τὸ καθῆκον τῆς πίστεως μᾶς ἐπιβάλλει τοῦτο λέγομεν καθήκοντα τῆς δεῖνα ἀρετῆς λέγομεν πρὸς τούτοις, ἡ ἀρετὴ εἶναι μέγα τι ἀγαθὸν, καὶ τὰ τοιαῦτα.

'Αλλ' οὐδεμίᾳ ἀνάγκη νὰ πραγματευθῇ τις τὰ τοῦ βιβλίου τούτου ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας ἐπόψεις χωριστά διότι ἐνῷ περιγράφεται μέρος τι τοῦ ἡθικοῦ βίου, δι' αὐτοῦ τούτου δείκνυται καὶ τὸ καθῆκον, καὶ τίνι τρόπῳ κατορθοῦται ἡ ἀντίστοιχος αὐτῷ ἀρετὴ δείκνυται δ' ἄμα καὶ τις δὲ καρπὸς αὐτῆς ὅττι διὰ καθολικωτέρας τινὸς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν τοῦ βιβλίου τούτου ἀπορεύει τις τάς τε ἐπαναλήψεις καὶ τὴν σύγχυσιν τῶν ἐννοιῶν. Διὰ τῆς ἀνωτέρω δὲ ἐπιγραφῆς τοῦ ὅλου βιβλίου δείκνυται ἄμα σαρέστερον δὲ σύνδεσμος μετὰ τοῦ πρώτου βιβλίου, οὗτοιος συμπλήρωσις εἶναι τὸ δεύτερον.

Καθ' ἐσον δ' ἀφορᾷ τὴν διαιρέσιν τοῦ βιβλίου τούτου καὶ κατάταξιν τῶν μερῶν αὐτοῦ, σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα.

Ἐπειδὴ δὲ βίος ἡμῶν εἶναι κίνησις μεταξὺ τῶν περιστοιχούντων ἡμᾶς ὄντων καὶ σγέσις πρὸς αὐτὰ, καὶ βιοῦντες οὐδὲν ἔτερον πράττομεν, ή πρὸς τὰ διάφορα ὄντα καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς οὕτως η ἄλλως προσφερόμεθα καὶ ἐκδηλοῦμεν τοιάνδε η τοιαύτη σγέσιν πρὸς τὰ διάφορα ὄντα, δῆλον ἐντεῦθεν ἔτι, ὑπὸ τοιαύτην ἐποψίην θεωρουμένου τοῦ βίου, δυνατὸν ἵνα περιληφθῶσι καὶ τὰ διάφορα καθήκοντα, ἀρεταὶ καὶ ἀράθι.

Ἐπειδὴ δὲ πηγὴ τῶν ὄντων καὶ πάσης ἀληθείας εἶναι ὁ Θεὸς δὲ θημιουργήσας καὶ τὴν τοιαύτην σγέσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀρα η πρὸς αὐτὸν ἡμῶν σγέσις, ητις θρησκεία καλεῖται, εἶναι τὸ πρῶτον καθῆκον καὶ ἀρετὴ καὶ ἀράθι, ἐπομένως η θεοσέβεια εἶναι τὸ πρῶτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἐπειδὴ δὲ η ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, δι' ἣς τελειοῦται η θεοσέβεια, δὲν δύναται γὰρ ὑπάρχει, ἀν δὲν ὑπάρχει καὶ η πρὸς τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἀγάπη, ὡς οὐδεὶς τιμῶν τὸν βασιλέα ὑβρίζει τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἀρα ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεόν συνυπάρχει καὶ στηρίζεται η ἀγάπη πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν, ὅστις κατ' ἔξογὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Ἀλλὰ καὶ δόκος δῆλος κάτοπτρον τῆς Θείας δόξης εἶναι, καὶ ο μὴ δρθῶς προσφερόμενος αὐτῷ προσκρούει εἰς τὸν Δημιουργὸν αὐτοῦ. Ἀλλὰ περὶ τῆς σγέσεως ταύτης ἀρκοῦσιν ὀλίγα καὶ ἐν παρόδῳ. Ή δὲ πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν ἀγάπη περιλαμβάνεται εἰς τὰ δύο κεφάλαια τῆς πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

Τὸ τρίτον κεφάλαιον τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης περιέχει τὰ καθήκοντα καὶ τὰς ἀρετὰς, δι' ὧν δύναται δ ἀνθρωπὸς γὰρ κατορθώσῃ καὶ τὰλα καθήκοντα καὶ ἀρετάς· εἶναι τὸ ἀσκητικὸν, οὗτως εἰπεῖν, μέρος τῆς Ἡθικῆς. Πλατύτερον τὰ περὶ τῆς συναρρείας ταύτης ὅρα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ δῆλον ἡδη καὶ τοῦτο, διὰ τί ἡ ἀγάπη εἶναι η συνεκτικὴ καὶ περιεκτικὴ τοῦ δευτέρου βιβλίου ἔννοια· διέτι η ἀγάπη δὲν εἶναι ἀπλοῦν μόνον καὶ ἀδηλον αἰσθημα, ἀλλὰ τὸ αἰσθημα ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ καθήκοντος, ὅπερ διατίθεται.

καὶ ἐλαύνει τὴν βούλησιν ἡμῶν, ἵνα ἔξ ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἀδόλως ἐνεργῇ, καὶ ἦ σύτῳ γνησίᾳ ἡ ἀρετὴ, ἡθικῶς ἀγαθὸν τὸ ἔργον ἡμῶν. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ θεωρίας τῆς ἀγάπης ἔξαγομεν καὶ τὸ πῶς πρέπει νὰ πραγματευθῶμεν τὰ τοῦ βιβλίου τούτου· λαμβάνοντες, ὡς λήμματα, τὰ δρῦὰ θεωρήματα περὶ τῶν διαφόρων ὅντων καὶ κοινωνοῦντες σύτῳ πρὸς αὐτὰ διὰ τῆς θεωρητικῆς ἀγάπης, ἀγαπῶμεν αὐτὰ καὶ πρακτικῶς, ἐνεργοῦντες διὰ τῆς βουλῆσεως τὴν ἐφαρμογὴν τῶν θεωρημάτων, καὶ τὴν πρὸς τοῦτο δεξιότητα κτώμενοι διὰ τῆς ἔξεως. Οὕτω δὲ συντέμνεται πολὺ ἡ πραγματεία καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρετῶν πλεονεκτεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'

Περὶ Θεοσεβείας.

§ 17. Περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου.

Διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐνεργείας τῆς θεοσεβείας ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔξομοιούμεθα πρὸς αὐτὸν, καὶ λατρεύομεν αὐτῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἔξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας ὁρείλομεν νὰ λατρεύωμεν τῷ Θεῷ, ἅρα διὰ τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος, τοῦ νοεροῦ ὁρθαλμοῦ τῶν ἀρετῶν, ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ λατρεύομεν αὐτῷ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀγάπης, δι' ἣς τελειοῦται ἡ πίστις, καὶ ἐνοικεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ὁ Θεὸς, καὶ ναὸς αὐτοῦ γινόμεθα καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ καὶ ἐνεργείας ἐν τῷ κόσμῳ ἀμεσον ὅργανον.

Διὰ μὲν τῆς πίστεως, ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐνεργείᾳ τῇ ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, γεννᾶται ἡ ἀγάπη, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης γινόμεθα ἐδραῖοι ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι, πιστεύομεν ἀδιστάκτως, ἤτοι ἡ πίστις γίνεται ἀρετή διότι ἡ πίστις δὲν εἶναι ἀπλῶς παραδοχὴ θείων ἀληθειῶν, ἀλλὰ παραδοχὴ ἀδίστακτος· πρὸς δὲ τοῦτο ἀνάγκη ἴσχυρᾶς θελήσεως, μεγάλου ἀγῶνος κατὰ τῆς ἀμαρτίας.

Ο Ἀπόστολος Παῦλος ἔνθεν μὲν δρίζει εἰς τί συνισταται ἡ ἐσωτερικὴ ἡμῶν θεοσέβεια, λέγων· «νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη (Α'. Κορινθ. 13, 13)· ἐπέρωθεν δὲ δεικνύει καὶ τὸν σύνδεσμον τῶν τριῶν τού-

των, λέγων «ἐν γάρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» (Γαλ. 5, 6). Ἐλλαχοῦ δὲ συνενοὶ εἰς ἐν τὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα, λέγων «ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἐλεγχος οὐ βλεπομένων» (Ἑβρ. 11, 1). Τοιοὶ ὑπαρξίες καὶ ἀδίστακτος παραδοχὴ τῶν ἀοράτων (τῶν περὶ Θεοῦ ἀληθειῶν), ὡς ὄρατῶν, καὶ τῶν μελλόντων (ἀγαθῶν καὶ ἐπαγγελῶν τοῦ Θεοῦ), ὡς παρόντων. Ἡ ἐλπὶς ἄρα εἶναι ή περὶ τῶν μελλόντων πίστις, ἀπερ καὶ αὐτὰ εἶναι ἀόρατα, ὡς καὶ τὰ τὴν περὶ Θεοῦ θεωρίαν ἀφορῶντα.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ἀποστόλου διὰ τῶν εἰρημένων βεβαιοῦται καὶ τοῦτο, ὅτι οἱ τε πίστις καὶ ἀγάπη ἐνεργοῦνται, οἵτοι δι' ἔργων ἐξωτερικῶν ἐκδηλοῦνται, ὅταν πράγματι ὑπάρχωσιν. Διὰ τοῦτο καὶ η ἐξωτερικὴ θεοσέβεια τῆς πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, προβαίνει εἰς τὴν ἐξωτερικὴν θεοσέβειαν, εἰτε λατρείαν, διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῶν λοιπῶν λατρευτικῶν πράξεων ἐκδηλουμένη. Περὶ τούτων λοιπὸν πάντων ἔσται λόγος ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ κεφαλαίῳ.

§ 18. Περὶ πίστεως εἰς τὸν Θεόν.

Τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὁ πρῶτος χρίκος ὁ συνδέων ἡμᾶς μετὰ τοῦ Θεοῦ, εἶναι ή πίστις, ητις ἐστὶν ἔμμεσος γνῶσις, στηριζομένη οὐχὶ ἐπὶ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἀλλ᾽ ἐπὶ τοῦ κύρους ἀλλοῦ.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὰ πλεῖστα γιγάντια, ὅσα γιγάντια μεν κατὰ τὸν αὐτὸν γιγάντια καὶ τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· «βλέπομεν γάρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, λέγει ὁ Ἀπόστολος, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» (Α.' Καρινθ. 13, 12). Διότι ἐξαγγέλλει μὲν τὴν ὑπαρξίαν τοῦ Θεοῦ ή συνείδησις ἡμῶν, ἐξαγγέλλει καὶ τὸ κάτοπτρον τῆς θείας δόξης, ὁ κόσμος, ἀλλὰ καὶ η γνῶσις αὕτη εἶναι ἔμμεσος· διὰ τοῦτο καὶ εὑρέθησαν ἄφρονες, ἀρνούμενοι τὸν Θεόν καὶ θεωρητικῶς, οἷοι εἰσὶν οἱ ὄλοζωῖκοι. Πρακτικῶς δὲ ἀργούμεθα τὸν Θεόν οἱ πλεῖστοι ἐν τῷ βίῳ μῆτες φροντίζοντες καν, ἀν ὑπάρχει Θεός καὶ ἐπιβλέπει τὰς πράξεις ἡμῶν. Ἶγα μὴ ταράττῃ δὲ καὶ ἐνοχλῇ ἡμῖν ή ἀνεξάλειπτος

καὶ ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας ἡμῶν χαραγθεῖσα δακτύλῳ Θεοῦ ἔμφυτος ἔννοια περὶ αὐτοῦ, ἐπινοοῦμεν πολλὰ καὶ προφασιζόμεθα λέγοντες, τί μέλει τῷ Θεῷ περὶ ἡμῶν τῶν σκωλήκων καὶ μηδαμινῶν, ὅτε καὶ ἡ γῆ ἡμῶν αὐτὴ μηδὲν εἶναι ἀπέναντι τῶν ἀπείρων κόσμων τοῦ Οὐρανοῦ; "Οστε ἀφοῦ καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρχεως τοῦ Θεοῦ ἔχομεν ἀνάγκην τῆς πίστεως, πολλῷ δὴ μᾶλλον χρήζομεν ταύτης, ὅτε πρόκειται νὰ γινώσκωμεν, τί ἐστι Θεός. Ἐνταῦθα προσέκοψαν τὰ μάλιστα καὶ λαοὶ καὶ φιλόσοφοι, καὶ δὲν εἶναι μωρία, ἢν δὲν ἐπενόησαν καὶ εἶπον καὶ αὐτοὶ οἱ φιλόσοφοι, ὡς λέγει τις τῶν σοφῶν. Ἐθεοποιήθησαν πάνθ' ὅσα ἀρέσκουσιν εἰς τὴν φιληδονίαν καὶ φιλαυτίαν ἡμῶν. Καὶ νῦν δὲ ἔτι, ἀν καὶ πολλαχοῦ καθηρέθη ἡ εἰδωλολατρεία, ἀλλ' οὐχ ἦττον πράγματι ὑπάρχει, διότι ἡ ψυχὴ ἡμῶν εἶναι προσκεκολλημένη εἰς τὰ κτίσματα παρὰ τὸν κτίσαντα, καὶ ἐγενόμεθα δοῦλοι τῶν πανῶν· λατρεύομεν ἄρα τὸν γρυπούν μόσχον καὶ τὸν Μαμωνᾶν· λατρεύομεν τὸ εἰδωλον τῆς φιλοδοξίας καὶ πλεονεξίας.

"Ἐγντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον ὅτι διὰ τὴν κωλύουσαν ἡμᾶς ἀμαρτίαν καὶ αὐτὸ τὸ θέλειν πιστεύειν, μᾶλιστα δὲ πιστεύειν δρῦῶς, εἶναι ἀρετὴ δῶς καὶ καθῆκον· διότι οὐ μικρὸς δ ἀγὼν εἰς τὸ δέχεσθαι ἀδιστάκτως καὶ ἐμμένειν εἰς τὰ τῆς ἀληθοῦς πίστεως, καὶ μᾶλιστα τῆς χριστιανικῆς τῆς ἀπαιτούσης αὐταπάργησιν καὶ ταπεινοφροσύνην καὶ μετάνοιαν καὶ τὰ τοιαῦτα. Διὰ τοῦτο καὶ λέγει δ Ἀπόστολος ὅτι διὰ τῆς καρδίας πιστεύομεν· «καρδίᾳ πιστεύεται (οἱ Ἰησοῦ Χριστος) εἰς δικαιοσύνην» (Ρωμ. 10, 10).

Τὸ κῦρος δὲ ἐπὶ τοῦ ὄποιου στηρίζεται ἡ χριστιανικὴ πίστις, καὶ γίνεται ἀδίστακτος καὶ ἐδραιοτέρα καὶ αὐτῆς τῆς ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως γνώστεως τῆς ὑποκειμένης πολλάκις εἰς πλάνην, εἶναι οἱ καρποὶ καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τε τοὺς ἀνθρώπους καθέλου καὶ εἰς ἔκαστον ιδίᾳ· ἔκαστος αἰγυμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῆς πίστεως καὶ βιῶν κατὰ Χριστὸν, γεύεται τῶν γλυκυτάτων καρπῶν τῆς γαλήνης τῆς συνειδήσεως, τῆς χαρᾶς, τῆς ἀναγεννήσεως καὶ οὐκέτι δρέγεται τῶν πικρῶν καρπῶν τῆς ἀμαρτίας. "Οταν ἄπαξ παραδεχθῇ τις τὰς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως βλέπει κατὰ τὸ μέτρον τῆς γνώστεως αὐτοῦ ὅτι οὐδὲν ὑψη-

λότερον καὶ θειότερον περὶ Θεοῦ καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐφέρεθη ἐν τῷ κόσμῳ· ἡ μία ἀλήθεια στηρίζει τὴν ἄλλην, καὶ πᾶσαι δύοις συναπαρτίζουσιν ἐν τις ἀρμονικὸν καὶ ἀριστοτεχνικὸν οἰκοδόμημα. Τότε δὲ πείθεται ὅτι καὶ οἱ κήρυκες τῆς τοιαύτης πίστεως ἀνθρώποις τοῦ Θεοῦ καὶ Θεοῦ Ἀπόστολοις ἥσχα, καὶ Θεὸς εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῶν Ἀποστόλων καὶ Προφητῶν, δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Ἔννοεῖ ἔκαστος, ὅτι οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰμὴ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὅτι ἀνευ τῆς πίστεως εἰς αὐτὸν οὐδεὶς δικαιοῦται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Τὴν πίστιν δὲ ταύτην ἀριστομέθα ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῆς παραδόσεως τῆς τοῦ Ἀποστολικῆς καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Συγκεφαλάνωσε δὲ ἡ Ἐκκλησία τὰ κυριώτατα καὶ ἀναγκαιότατα εἰς ἔκαστον ἀνθρώπων ἀρθρα τῆς πίστεως εἰς τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας, εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, τὸ ἐν ταῖς ἐν Νικαίᾳ καὶ Κωνσταντινουπόλει οἰκουμενικαῖς Συνόδοις συνταχθέν. Καγὼν δὲ τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. "Οστις δὲ τῷ κανόνι τούτῳ στοιχεῖ, ὅστις ἀναγινώσκει οὕτω τὸ κυριώτατον βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ, δύναται δρθῶς καὶ μγῆς νὰ προσῇ ἀπὸ γγώσεως εἰς γγῶσιν, ἀναγινώσκων καὶ τὸ μέγα καὶ θαυμαστὸν βιβλίον τῆς ϕύσεως, τὸ ἄλλο βιβλίον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, καὶ ἀκινδύνως νὰ μελετῇ τὰ βιβλία τῶν σοφῶν τῶν εἰσηγουμένων εἰς τὴν τοῦ βιβλίου τούτου ἀνάγνωσιν.

"Ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοοῦμεν ἡδη ὅτι καὶ καθηκον ἔχομεν νὰ πιστεύωμεν, ἵνα εἰς κοινωνίαν ἐλθωμεν μετὰ τοῦ Θεοῦ, κατανοοῦμεν ἀμα καὶ τὸ πῶς δεῖ πιστεύειν καὶ πῶς καταρθοῦται ἡ πρώτη αὕτη ἀρετὴ τῆς θεοτεοίας, ἡ κρηπὶς αὕτη τῶν ἀρετῶν.

α) Ἰδιότητες τῆς ἀληθίου πίστεως.

"Η ἀληθής καὶ γνησία πίστις εἶναι δρῦη καὶ ἀδίστακτος καὶ πλήρης, εἶναι ζῶσα καὶ ἐνεργός δι' ἀγαθῶν ἔργων καὶ ζήλου ὑπὲρ τῆς πίστεως ἐκδηλουμένη.

1) Ὁρθή εἶναι ἡ πίστις, ὅταν εὐεεδρόνως, ἢτοι κατὰ τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς τῆς Ὁρθοδοξίας, μορφωθῇ ἐν ἡμῖν, ὅταν δηλούνται

ΤΟΜΟΣ Θ.'

4

ἀρινώμεθα τὰς ἀληθείας τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, καὶ ἐρμηνεύωμεν αὐτὰς κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαῖας Ἀποστολικῆς καὶ Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Πᾶσα ἄλλη πίστις εἶναι αἱρετική.

Πλήρης δὲ εἶναι ἡ πίστις, ὅταν τὰ κυριώτατα ἔρθῃ τὰ ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως περιεχόμενα ἵκανῶς ἔκαστος κατανοήσῃ καὶ ἀπαντά ἀνεξαιρέτως ἀποδέχηται. Ὁφείλομεν δημοσίᾳ νὰ προκόπτωμεν ἐν τῇ πίστει καὶ θεωρητικῶς καὶ μᾶλιστα οἱ μέλλοντες γὰρ οἰκοδομῶσι καὶ ἄλλους ἐν τῇ πίστει. Ἀλλὰ καὶ ἔκαστος τοσούτῳ μᾶλλον οἰκοδομεῖται ἐν αὐτῇ, δισυ μᾶλλον ἀσχολεῖται περὶ αὐτῆν. Ἐπειτα δὲ δρεῖλομεν πάντα τὰ φρονήματα ἡμῶν γὰρ βαπτίσωμεν εἰς Χριστόν. Ἀδιστακτος δὲ γίνεται ἡ πίστις διὰ τοὺς δλίγω πρότερον εἰρημένους λόγους καὶ διὰ τοῦ τρόπου ἐκείνου καὶ διὰ τῆς ἀγάπης.

2) Ζῶσα καὶ ἐνεργός πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἀληθὴς πίστις, ἄλλως εἶναι νεκρά « τί τὸ σσελος, ἀδελφοί μου, λέγει ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος, ἐὰν πίστιν λέγητις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτὸν; » Η πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν » (Ιακ. 2, 14· 20). « Οταν ἡ πίστις δὲν ἔκδηλωθῇ δι’ ἔργων, τότε δὲν κατελήθῃ ἡ ψυχὴ ἡμῶν δπὸ τῆς γάριτος τοῦ Θεοῦ, ἵνα καρποφορήσῃ αὕτη, δικαιοῦσα καὶ ἀναγεννῶσα ἡμᾶς. Εἴναι λόγος κενὸς τότε ἡ πίστις, καὶ ἔγη τινὰ μόλις ὑπάρχουσι μέλλοντα ταγέως γὰρ ἔξαλειψθῶσι. Νομίζουσι δέ τινες ὅτι διὰ τοῦ μικροῦ τούτου ἐφοδίου δύνανται νὰ ἔχωσιν εἰρήνην πρὸς τὸν Θεόν, νομίζουσι δηλ. ὅτι καὶ τὸν Θεόν δύνανται τὰ ἔξαπατήσωσιν ἐν τῇ φορεῷ ἡμέρᾳ ἔκείνη τῆς κοίτεως. » Οπου δὲν ὑπάρχει μεταβολὴ τοῦ βίου ἐπὶ τὸ κρείττον, ἀλλὰ τούτωντίον συγχρὰ καὶ βαρέα ἀμαρτήματα, ἔκει ἡ πίστις, ἢ εἶναι νεκρά, ἢ ἐγγύεσπου τοῦ θανάτου. Διότι ἡ ἀληθὴς πίστις τελειοῦται ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἥτις μήτηρ καὶ πηγὴ εἶναι τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ πάσης ἀρετῆς.

« Ἀμεσος δὲ ἔκδηλωσις τῆς ζώσης πίτεως εἶναι ὁ ζῆλος ὑπὲρ τῆς πίτεως, οὗτος οὐ μόνον δι’ δυσλαγής τῆς πίτεως ἐνώπιον τῶν ἀλλων ἔκδηλοῦται, ἀλλὰ καὶ διὰ μεταδόσεως τοῖς ἄλλοις τῶν σωτηρίων αὐτῆς ἀληθειῶν καὶ ἀγαθῶν. » Πλέον δεῖται δυολογήσει ἐν ἐμοὶ,

λέγει δὲ Σωτὴρ, ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅμολογός τοι καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς» (Ματθ. 10,32). «Οὓς ἀν ἐπαισχυνθῆ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γεννηφα ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἀμαρτωλῷ, καὶ ὁ νιὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἀγίων» (Μάρκ. 8, 38). Οὐ μόνον δὲ διὰ λόγων ὅμολογετις τὸν Θεόν, ἀλλὰ μάλιστα δι? ἔργων ἀγαθῶν. «Οὗτοι λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ διεξάσωσι τὸν Πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5,16). Διότι οὐ μόνον διὰ τῶν ἔργων δεικνύει τις ὅτι ἀληθῶς πιστεύει, ἀλλὰ καὶ οὕτω σίκοδομεῖ ἐν τῇ πίστει καὶ τοὺς ἄλλους βεβαιότερον· διότι τότε ἐννοεῖ ἕκαστος ὅτι ὑπάρχει πράγματι ἡ πίστις. Μέγιστος δὲ βαθμὸς τῆς ὅμολογίας τῆς πίστεως εἶναι τὸ νὰ ὑπομένῃ τις διωγμούς καὶ βασάνους μέχρι τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου.

Αλλ' ὁ ζῆλος δὲ ὑπὲρ τῆς μεταδόσεως τῆς ἀληθοῦς πίστεως πρέπει νὰ ἔναι: ἀληθὴς καὶ κατ' ἐπίγνωσιν, οὐγὶ δὲ παράλογος καὶ βίαιος καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν. Ἡ Χριστινικὴ πίστις ὡς ὀγκετὸς τῆς ἀνωθεν σοφίας, εἶναι ὡς καὶ αὐτὴ «ἀγνή, ἐπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος, καὶ ἀνυπόχριτος» (Ιακ. 3, 17). Υπόδειγμα ἔστω ἡμῖν πάντοτε δὲ Κύριος ὑμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Πλήρης μὲν ἦν ζῆλου ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ βρῶμα αὐτοῦ ἦν τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐδέποτε μετεγείρισθη βίᾳν· πικρῶς κατέκρινε τοὺς μαθητὰς θέλοντας νὰ καταβιβασθῇ πῦρ ἐξ οὐρανοῦ κατὰ τῶν μὴ δεξαμένων αὐτοὺς Σαμαρειῶν. Παρὰ τῶν λογικῶν καὶ ἐλευθέρων ὅντων πίστιν οἰκειούει θέλει δὲ Σωτὴρ, καὶ ἡ πίστις οὐ μόνον δὲν ἐκβιδύεται, ἀλλὰ καὶ μόνον ὅταν ἐλευθέρως ὑπάρχῃ, ἔχει καὶ ἀξίαν. Οἱ βιασταὶ τῆς πίστεως νοσοῦσιν αὐτοὶ περὶ τὴν πίστιν.

6) Οἱ καρποὶ τῆς πίστεως.

Καρποὶ τῆς εἰς Θεόν πίστεως εἶναι ἡ ἔνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δικαίωσις καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀναγέννησις, ἡτοι ἡ τελείωσις τῆς πίστεως ἐν τῇ ἀγάπῃ, τῇ πηγῇ πάσης ἀρετῆς καὶ παντὸς ἀγαθοῦ

ἐν ἡμῖν, ἐνὶ λόγῳ τῆς ἑξομοιώσεως πρὸς τὸν Θεὸν, ὅποι θεώσεως ἡμῶν.

1) Θεωροῦντες τὸν Θεὸν καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐν τῇ συγαφείᾳ αὐτοῦ πρὸς τὸν Κόσμον, εἰς ἀ συνίσταται ἴδιως ἡ Θεογγωσία, κοινωνοῦμεν πνευματικῶς μετὰ τοῦ Θεοῦ. Πιστεύοντες δὲ εἰς τὸν Λυτρωτὴν τοῦ Κόσμου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Μονογενῆ Γίδην καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, κοινωνοῦμεν δὲ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔτι στενώτερον, δικαιούμενοι, εἴτε παριστάμενοι δίκαιοι ἐγώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ περ ἀμαρτωλοὶ ὄντες, καὶ διὰ τούτου λαμβάνοντες τὸ δικαίωμα κυρίως τῆς ἑνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἑνωσις δὲ μετὰ τοῦ Θεοῦ φέρει τὴν δύναμιν τῆς ἀναγεννήσεως. Ή δὲ δύναμις καὶ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Θεοῦ καλεῖται χάρις.

2) Ἡ θεωρία τῶν περὶ Θεοῦ γεγνῆ ἐν ἡμῖν τὴν ἀγάπην, ἥτις ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἀναγεννήσεως, τῆς τελειουμένης καὶ ἐνεργουμένης ὑπὸ τῆς χάριτος: ἐν τῇ ἀναγεννήσει δὲ περιέρχεται πᾶν ἀγαθὸν καὶ πᾶσα τελειότης τοῦ ἀνθρώπου. Πρὸς δὲ τούτοις διὰ τῆς θεωρίας τῶν περὶ Θεοῦ ἐγγίνεται ἐν ἡμῖν ὅρθη ἔννοια τῆς σχέσεως πρὸς τὰ ὄντα, ὅποι τοῦ καθήκοντος, ἐγγίνεται καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ καθήκοντος.

Οὕτω, μανθάνοντες ὅτι εἰς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, μανθάνομεν τηρεῖν τὴν ἑνότητα μετὰ πάντων, τὸ μέγα τοῦτο ἀγαθόν. Πιστεύοντες εἰς τὸν ἐν Τριάδι: Θεὸν, ἐννοοῦμεν τὸ δυνατὸν τῆς Ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· διότι εἶναι αἰωνία θυσία, τὸ ἕκανὸν ποιοῦσα τῇ αἰωνίᾳ Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ. Πληρούμεθα δὲ καὶ ἀγάπης, διότι βλέπομεν τὴν ἀπειρον ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅστις καὶ τοῦ ἴδιου Υἱοῦ οὐκ ἔρειστο ὑπὲρ ἡμῶν. Καὶ αἱ ἄλλαι δὲ τελειότητες τοῦ Θεοῦ πολλὰ διδάσκουσι τὸν ἀνθρωπὸν καὶ πολλαχῶς διατιθέασι καὶ αἰκαδομοῦσιν. Ἡ αἰωνιότης ὑπομιμήσκει τὸν ὑψηλὸν προσορισμὸν καὶ τὸ τὰ ἄνω φρεστὲν. Ἡ πανταχοῦ παρουσία καὶ ἡ Δικαιοσύνη τρέμειν ποιοῦσι τὸν ἀσεβῆ, ἐνῷ ἐπιχέουσι βαλταμόν εἰς τὰ δεινὰ τοῦ εὐσεβοῦς καὶ διώχοντος τὴν ἀρετὴν. Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα διὰ βραχιέων. Ἐννοεῖ δὲ ἔκαστος ἐπιτεῦθεν διὰ τί γιαρίς πίτεσες ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ, ὃς λέγει δ' Ἀπόστολος (Εφρ. 11, 6). Ἐννοεῖ δὲ καὶ ὅτι δὲ' αὔτῃς καταρθεῖσται καὶ ἡ

ἀγάπην καὶ πᾶσα θεοτεῖαι, ἀμεσός τε καὶ ἔμμεσος, καὶ πᾶσα τελεότης καὶ πᾶν ἀγαθόν.

γ) Τὰ ἐναντία τῆς πίστεως.

Ἐναντία τῆς πίστεως εἶναι τὰ ἄκρα αὐτῆς, ἔνθεν μὲν ἡ ἀπιστία, εἴτε ἀθέα μετὰ τῶν διαφόρων βαθύμων αὐτῆς, ἀποστασίας, αἰρέσεως, πυρὸνισμοῦ, ἐλευθεριασμοῦ, ἀδιαφορίας καὶ νεκρᾶς πίστεως· ἔτέρωθεν δὲ, ἡ δεισιδαιμονία, αἱ προλήψεις, ἡ μαργεία καὶ ἡ θρησκομανία, εἴτε φανατισμός.

1) Μεγάλη οἷος φέρει εἰς ἀπιστίαν καὶ ἀρνησιθρησκείαν, ἦτοι διάρρηξιν τοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ συνδέσμου· ἀλλὰ καὶ ἡ αἵρεσις, ἦτοι ἡ παραδοχὴ κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν τῆς πίστεως, εἶναι ἀργὴ τῆς τοιαύτης οἵτεως· διότι δὲν μορφόνουσι κυρίως τὴν πίστιν των, ὡς προφατίζονται, κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεως αὐτῶν, ἀλλὰ καταφρονοῦσι κυρίως τοῦ θείου κύρους τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ ἐνότητι τῆς ὁποίας αἱρεταὶ πᾶσα αὐθαιρεσία. Ἡ τοιαύτη οἷος φέρει κατὰ μικρὸν εἰς τὴν σατανικὴν τῆς ἐντελοῦς ἀπιστίας, καὶ βλασφημίας καὶ βεβηλώσεως τοῦ γερου ὀνόματος. Ἀλλὰ καὶ τὸ σχίσμα, ἀν καὶ κατ' ἀρχὰς διαρρήγνυσι τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ ἀγάπῃ, φέρει κατὰ μικρὸν εἰς τὴν αἵρεσιν. Συγγενῆ πάθη τῆς ἀπιστίας καὶ αἵρεσεως ἡ μᾶλλον γενικώτεραι φάσεις αὐτῶν εἶναι δὲ ἐλευθεριασμὸς καὶ δὲ πυρὸνισμός. Ὁ μὲν ἐλευθεριάζων ἀποδέγγεται τὰ ἀρέσκοντα μόνον, δὲ δὲ πυρὸνιστής, εἴτε σκεπτικὸς, ἀφριβάλλει περὶ πάντων καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑπάρξεως.

Βαρέα ἀμαρτήματα φιλοθυνίας καὶ πλεονεξίας φέρουσι τὴν πρακτικὴν ἀθείαν τῆς ἀδιαφορίας καὶ νεκρᾶς πίστεως.

2) Οὐχὶ ἦτοι ἀμαρτάνουσι περὶ τὴν πίστιν τὴν ἀληθῆ καὶ εὔστειαιν οἱ εἰς τὰλλα ἄκρα περιπίπτοντες, ἦτοι εἰς τὴν δεισιδαιμονίαν καὶ θρησκομανίαν. Οἱ δεισιδαιμονες κυριεύονται ὑπὸ πολλῶν προλήψεων καὶ ἔχουσι περιθετὴ συνείδησιν, ἀπερ μαρτυροῦσιν ἀκρισίαν καὶ θερμαινομένην φαντασίαν ἐξ ἐλλειποῦς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς προεργασμένας, ἥκαὶ καχεξίας φυσικῆς. Πολλάκις δὲ καὶ ἀκόλαστος βίος ἐλαύνει εἰς δεισιδαιμονίαν, ὅταν δὲν γαλαρωθῇ τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα· διότι οἱ τοιοῦτοι νομίζουσιν ὅτι διὰ τῆς

ὑπερβολῆς θέλουσιν ἀναπληρώσει τὰ πρώην ἐλλείμματα καὶ ἕκανο-
πούσει τὸ θεῖον.

Ζῆλος οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, οἵης καὶ ἀκόλαστος δρμὴ τοῦ θρη-
σκευτικοῦ αἰσθήματος φέρουσι τὴν θρησκομανίαν τῶν θελόντων
διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου νὰ κατισχύσῃ ἡ πίστις καὶ θρησκεία καθό-
λου. Οἱ θρησκομανεῖς ὡς καὶ οἱ δεισιδαιμονες μᾶλλον ἔθλαψαν
τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ τῶν ἀρνησιθρήσκων καὶ ἀθέων.

Καθόλου δὲ οὐ μόνον ἡ εἰδωλολατρεία, ἀλλὰ καὶ πᾶν εἶδος
ἀντῆς καὶ τὰ λείψανα αὐτῆς, οἷον μαγεία καὶ πᾶν εἶδος κληδονι-
σμῶν, ἀντιβαίνουσιν ἀντικρυς εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν καὶ εὔσεβειαν
καὶ ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν βαρύτατα ἀμαρτήματα ἔθεωρησε ταῦτα
καὶ βαρυτάτοις ἐπιτιμίοις ἐτιμώρησε τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.

§ 19. Περὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν.

Ἡ πίστις περὶ τῶν μελλόντων ἀγαθῶν καὶ ἐπαγγελιῶν τοῦ
Θεοῦ λέγεται καὶ εἶναι ἡ ἐλπίς. Μέγιστον δὲ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ἔνω-
σις ἡμῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ σωτηρία ἡμῶν.

Οἱ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεόν, πεποιθώς αἰτεῖται παρ' αὐτοῦ ἀρωγὴν
εἰς πᾶν ἀγαθόν. Πέποιθεν εἰς τὴν πρόνοιαν Ἐκείνου, ὅστις τρέφει
τὰ πετεινὰ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ ἐνδέει τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ. Πέ-
ποιθεν ἐν γένει ὅτι δὲ Θεὸς πιστὸς ἐν ταῖς ἐπαγγελίαις αὐτοῦ
καὶ ἐκπληρώσεις αὐτὰς ὑπὲρ τῶν ἐλπιζόντων εἰς αὐτόν. θέλει δώσει
ἀγαθὰ δόματα τοῖς πιστεύουσι, θέλει χορηγῆσει τὸν στέφανον τῆς
ζωῆς. Ἡ ἐλπὶς δ' αὕτη οὐ καταισχύνει, ἀλλὰ πρέπει νὰ ζητῶμεν
πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ
πᾶν ἀγαθὸν προσευθήσεται ἡμῖν, ὡς λέγει δὲ Σωτὴρ (Ματθ. 6,33).

Δῆλον δ' ἔγειρθεν ὅτι ἡ πίστις εἰς τὰς τελειότητας τοῦ Θεοῦ,
εἰς τὴν Παντογρωσίαν, Παντοδυναμίαν καὶ Ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ,
γεννᾷ τὴν εὐφρόσυνον ἐκείνην ἐλπίδα ὡς καὶ τὴν πεποίθησιν ἐν
αὐτῇ καὶ βεβαιότητα δὲ μὴ ἐλπίζων ἀρα δὲν πιστεύει. Διὰ τοῦτο
καὶ δὲ Απόστολος, ὡς εἰρηται, συνδέει εἰς ἐν τὴν πίστιν καὶ ἐλπίδα.
Διὰ τῆς ἐλπίδος τελειοῦται ἡ πίστις καὶ γίνεται πλήρης κατά τε
τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἡθικὴν ποιότητα τῆς σταθερότητος καὶ
τοῦ ἀδιστάκτου. "Ο, τι δεικνύει ἡ πίστις ὡς σκοπὸν τοῦ βίου, τούτου

ἀπτεται ἡ ἐλπὶς κρατερῶς· διὰ τὴν ἐλπίδα, ἵς περιεχόμενον τὰ μέλλοντα ἀγαθὰ καὶ ἡ μέλλουσα ζωὴ τὰ ἐγγύτερον ἀπότιμενα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ βίου ἡμῶν, διὰ τὴν ἐλπίδα ταύτην καὶ ἔδραιστεροι γινόμενα ἐν τῇ πίστει· « εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται· εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν », γράφει ὁ Ἀπόστολος τοῖς Κορινθίοις (Α'. Κορ. 15, 13, 14).

Διὰ τὸν εἰρημένον στενὸν σύνδεσμον τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεὸν, κοινὰς ἄρα ἔχουσιν αὐτοὶ τὰς ιδιότητας, κοινοὺς καὶ τοὺς καρποὺς, κοινὰ καὶ τὰ ἐναντία αὐταῖς.

Ως ἡ πίστις, οὕτω καὶ ἡ ἐλπὶς πρέπει νὰ ἦναι δρθῆ, πλήρης, ἀδίστακτος, ζῶσα καὶ ἐνεργὸς, τελειουμένη ἐν τῇ ἀγάπῃ δι' ἀγαθῶν ἔργων. Πρέπει πάντοτε νὰ δργῶμεν πρὸς τὸν Οὐρανὸν καὶ νὰ ἐπιζητῶμεν τὰ Οὐράνια· « Ἡμῶν γάρ τὸ πολίτευμα ἐν Οὐρανοῖς διάρχει » (Φιλιπ. 3, 20).

Καρποὶ δὲ ιδίως τῆς ἐλπίδος εἶναι ἡ γαρὰ ἐκείνη τοῦ ἀναμένοντος μέγα τι ἀγαθόν. Ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ καρτερικὴ ἐκείνη ὑπομονὴ, δι' ἤς κτώμεθα δύναμιν, καὶ γλυκαίνονται αἱ πικρίαι τοῦ βίου ἡμῶν, καὶ καυχώμεθα ἐπὶ τοῖς πανήμασι, καὶ ἀγαθοὶ κοιλάδος τοῦ κλαυθμῶνος γίνεται. Παράδεισος ὁ ἄλλως ἀδίωτος βίος ἡμῶν ἐπὶ γῆς. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ φόβος ἐκεῖνος ὁ σωτήριος, ὁ σώζων ἡμᾶς ἀπὸ πολλῶν κακῶν καὶ ἄγων εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

Ἐναντία δὲ ιδίως εἰς τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἔθεν μὲν ἡ ἀπόγνωσις μετὰ τῶν διαφόρων αὐτῆς βαθμῶν, ἔθεν δὲ τὸ ἐκπειράζειν Κύριον τὸν Θεὸν κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ τὸ ἀναμένειν παρ' αὐτοῦ πάντα.

Πολλοὶ προστηλωμένοι εἰς τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ καὶ παραδεδομένοι ψυχὴ τε καὶ σώματι εἰς αὐτὰ, ἡ δὲν φρονοῦσιν ἔλως οὐράνια, ἡ ἀποτυγχάνοντες τῶν αἰτήσεων αὐτῶν, ἀρχονται ἀμφιβάλλειν περὶ παντὸς καὶ μᾶλιστα περὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ, ὡσανεὶ ἦν ὑπόγρεως ὁ Θεὸς νὰ εἰσακούῃ πάσας τὰς ἀλόγους ὀρέξεις ἡμῶν, καὶ νὰ γείνῃ συνένοχος καὶ πάσης τῆς ἀκολασίας ἡμῶν. Ωσανεὶ μὴ ἦτο εὐτύχημα μᾶλλον τὸ νὰ μὴ εἰσακούῃ ὁ Θεὸς πᾶσαν ἀφροσύνην

ἡμῶν, ως καλῶς πάνυ ἀποδείχνυται ή ἀλήθεια αὗτη ἐν Ἀλκιβιάδῃ Β'. τοῦ Πλάτωνος. "Οταν δὲ ἔκλειψῃ ὅλως πᾶσα πεποίθησις καὶ ἐλπὶς εἰς τὸν Θεόν, καὶ τὰ δεινὰ τοῦ βίου τούτου περιστοιχίσωσι πανταχόθεν τὸν στερούμενον ὑπομονῆς διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἐλπίδος ἄνθρωπον καὶ κατατρύχωσιν αὐτὸν, τότε ἐπέρχεται ή δεινοτάτη κατάστασις τῆς ἀπογνώσεως, καὶ τὸ θανατιμάτατον ἀμάρτημα κατὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος εἶναι ἐγγύς που.

Εἰς ἄλλο βάραθρον οὐχ ἡττον φοβερὸν περιπίπτουσιν οἱ τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀναμένοντες καὶ ἐν πᾶσι θαύματα τοῦ Θεοῦ ἐπικτητοῦντες, μηδὲν δὲ οὔκοθεν θέλοντες νὰ πράξωσιν. Οἱ τοιοῦτοι ἐκπειράζουσι: Κύριον τὸν Θεόν, ὅπερ εἶναι ἀπηγορευμένον: « Όνκις ἐκπειράστεις Κύριον τὸν Θεόν σου » (Δευτερ. 6, 16). Οἱ ἄνθρωποις ἐλπίζων εἰς τὸν Θεόν δὲν πρέπει νὰ μένῃ αὐτὸς ἀργός· διότι ὁ τοιοῦτος εἶναι ἀνάξιος βοηθείας. Ο Τοιοῦτος η σηματίξεις εἶναι καὶ θέλει καὶ τὸν Θεόν δοῦλον, η δικηρός εἰς ἄκρον ἀναμένων νὰ βρέχῃ ὁ Θεὸς ἄρτον καὶ γέρματα. Ο Θεὸς θαυματουργεῖ, ἀλλ' οταν αὐτὸς κρίνῃ τοῦτο ἀναγκαῖον καὶ διὰ τοὺς ἀξίους τῆς τοιαύτης ἐκτάκτου γάριτος, οὐχὶ δὲ δι' ἄγθυν ἀρούρης καὶ παιδιᾶς γάριν. Η παραλογος ἐλπὶς εἰς τὸν Θεόν φέρει ἐπίσης δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν ἀπόγνωσιν καὶ τὰ ἔκγονα ταύτης, ή, ὅπερ ταῦτὸν σχεδὸν, εἰς τὴν ἀδράνεταν καὶ τὸν μαρασμόν.

§ 20. Περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Ἄγαπη πρὸς τὸν Θεόν λέγεται τὸ βαθύτατον ἐκεῖνο αἰσθημα καὶ ή κλίσις πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν· εἶναι πᾶν ὅ, τι ὑψηλὸν καὶ γενναῖον αἰσθάνεται ή ψυχὴ ἡμῶν, ἐξ οὗ καὶ κινεῖται καὶ ὀργᾷ πρὸς πᾶν ἀγαθόν.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι, ἐνῷ διὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος ἐγγίνεται εἰς τὴν ψυχὴν τὸ αἰσθημα ἐκεῖνο τῆς ἀγάπης, ἀλλὰ πάλιν καὶ ἡ πίστις καὶ ἐλπὶς τελειοῦνται ἐν τῇ ἀγάπῃ· διότι διὰ ταύτης γινόμεθα ἔδραῖς ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι, δι' αὐτῆς ἔχουσιν ἡθικὴν ἀξίαν τὰ ἔργα ἡμῶν καὶ γίνονται πράγματι ἀγαθά. Διὰ τοῦτο καὶ πλήρωμα τόμου λέγεται ή ἀγάπη (Ρωμ. 13, 10)

καὶ ἔτι πιστεύει καὶ ἐλπίζει καὶ μείζων πάστος ἀρετῆς (Α'. Κορινθ. 13, 7. 13) καὶ μητρόπολις εἶναι. Ἐν αὐτῇ συγκεφαλαιοῦνται καὶ πάντα τὰ πρὸς τὸν Θεόν καθήκοντα· « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου. ».

“Ωστε καὶ ἐκ τούτων ἡδὲ καταφαίνεται ὅτι ἀπαραίτητον καὶ μέγιστον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι· ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο καὶ λέγει ὁ Ἀπόστολος· « ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὅστε ὅρη μελιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι » (Α'. Κορ. 13, 2). Ἀλλαχοῦ δὲ διδασκόμεθα ὅτι ἀφείδομεν νὰ ἀγαπήσωμεν τὸν Θεόν εἴς ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας. (Δευτ. 6, 5. 10, 12). ὅτι δρεῖλομεν νὰ τηρήσωμεν ἕαυτούς ἐν τῇ ἀγάπῃ (Ιουδ. 21). Ἰδίως δὲ διατίθησιν εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπην αὐτὴ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγάπη ἡ ἄριστος πρὸς τὸν πεπτωκότα ἀνθρώπον· « Οὗτο γὰρ ἡγάπησεν ὁ Θεός τὸν κόσμον, ὅστε τὸν μὲν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, τίνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον » (Ιωάν. 3, 16). Διὰ τὴν τοιαύτην ἀγάπην τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀπὸ μὲν σκότους ἐγενόμεθα μίσι φωτὸς, καλοῦμεν Πατέρα τὸν Θεόν καὶ δὲν φοβοῦμεθα πλέον αὐτὸν, ἀναγεννώμεθα, τελειούμεθα, καὶ οὐ μόνον τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιγείων κατὰ τὰ δυνατῶν μέτοχοι γινόμεθα. Ωςτε ἐκεῖνος μόνος δύναται νὰ ἀγαπηθῇ εἰς τὸν Θεόν, ἀφ' οὗ ἐξηλείσθη πᾶν ἥγος ἀγαθοῦ ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτοῦ.

α) Αἱ ιδιότητες τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Ἡ ἀληθής ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν εἶναι εἰλικρινής καὶ πλήρης καὶ ὑπερτέρα παντὸς ἀλλού αἰσθήματος.

1) Εἰλικρινής εἶναι ἡ ἀγάπη, ὅταν ἡναὶ ἀδόλος καὶ ἀνυπόκριτος, ὅταν μὴ ἀγαπῶμεν « ἀλγῷ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος τῆς ἀγάπης ὁ ἡγιαπημένος μαθητὴς Ιωάννης (Α'. Ἐπιστ. 3, 18). ὅταν ἡναὶ καθαρὰ ἀπὸ πάσης γχαμαζήλου καὶ γχαμερποῦς ιδιοτελείας· διότι πολλοὶ λέγουσιν ὅτι ἀγαπῶσι τὸν Θεόν, ἀλλὰ κυρίως ἀγαπῶσιν αὐτὸν διότι ἀγαμένουσι παρ' αὐτοῦ ἀγαθά. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι εἶναι ἔτοιμοι γάρ εὐτελεστάτων συμφερόντων νὰ ἀνταλλάξωσι τὴν πρὸς τὸν Θεόν

ἀγάπην. Ή εἰλικρινής ἀγάπη εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθόν, σπερ αὐτὸ τοῦτο εἶναι τὸ ὑψιστὸν συμφέρον καὶ φέρει πᾶν ἀγαθόν. Βεβαίως βαθύτερον προσβαίνει δ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὑψιστὴν ταύτην βαθμίδα, ἵτις καὶ πράγματι εἶναι ἡ ἀγάπη. Ο βαίνων δὲ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ καθαίρων ἔστι τὸν ἀπὸ τῆς ἴδιοτελείας, ἀφιεροῦται εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν πᾶσιν εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ καὶ ἐν τοῖς παθήμασιν αὐτοῖς.

Ἡ εἰλικρινής ἀγάπη εἶναι καὶ τρυφερὰ καὶ υἱικὴ, καὶ ἡ τοιαύτη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, διότι δ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ, ὡς λέγει δ ἡ γαπημένος μαθητὴς τοῦ Κυρίου (Α'. Ιωάν. 4, 18). Μόνον δὲ υἱικὸς φόβος χωρεῖ, δηλ. δ φόβος ἔκεινον τοῦ υἱοῦ τοῦ φοβουμένου μὴ λυπήσῃ τὸν φιλόστοργον αὐτοῦ πατέρα.

2) Πλήρης δὲ εἶναι: ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη οὐ μόνον, σταν καταλάβῃ ὅλην ἡμῶν τὴν ψυχὴν καὶ καρδίαν, ἀλλὰ καὶ σταν ἐκδηλωθῆ δι' ὅλων τῶν τρόπων· ἥτοι σταν ἐπιποθῶμεν ὡς ἔλαφος διψώσα τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ (Ψαλμ. 48, 2, 3) καὶ μέγιστον ἀγαθὸν θεωρῶμεν ταύτην, ὡς ἀλλα πολυόμματα Χερουβίμ· σταν τηρῶμεν τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ· «Αὕτη ἐστίν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν δ λέγων ἔγρωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, φεύστης ἐστί, καὶ ἐν τούτῳ δ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν» (Α'. Ιωάν. 2, 3—5 καὶ 5, 3).

Πρὸς τούτοις δ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, τὸν πλησίον, εἶναι φιλάδελφος: «ἔφ' ὅστον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τὸν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε», λέγει δ Σωτὴρ (Ματθ. 25, 40). Λέγει δὲ καὶ δ ἡ γαπημένος αὐτοῦ μαθητὴς: «Ἐάν τις εἴπῃ, δι τὸ ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, φεύστης ἐστίν δ γάρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, δι ν ἐώρακε, τὸν Θεόν, δι ν οὐχ ἐώρακε, πῶς δύναται ἀγαπῆν; Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα δ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ» (Α'. Ιωάν. 4, 20, 21).

3) Η τελεία πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπη εἶναι ὑπερτέρα παντὸς ἀλλού αἰσθήματος καὶ καρτερικὴ μέχρι τοῦ μαρτυρίου· διότι «μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ

τῶν φίλων αὐτοῦ», λέγει δὲ Σωτὴρ (Ιωάν. 15, 13). Τῆς ἀγάπης δὲ ταύτης ἐμφορούμενος καὶ ἔργῳ ἀποδείξας αὐτὴν δὲ Ἀπόστολος Παῦλος, ἐπεφώνει: «τίς ἡμᾶς γωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμός, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα; Πέπεισμαι γὰρ δὲ οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὑψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἐτέρᾳ δυνήσεται ἡμᾶς γωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν» (Ρωμ. 8, 35—39).

6) Περὶ τῶν καρπῶν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν.

Πάντες οἱ καρποὶ τῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεὸν εἶναι κυρίως καρποὶ τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτὸν διότι, ὡς εἰρηται πολλάκις, μόνον ἐν τῇ ἀγάπῃ τελειοῦνται ἡ πίστις καὶ ἡ ἐλπίς, μόνον δταν πληρωθῶμεν τῆς ἀγάπης τοῦ ἀκρου ἀγαθοῦ, καὶ ἐνούμεθα δντως μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ναὸς αὐτοῦ γινόμεθα, καὶ ἀναγεννώμεθα, καὶ καρποφοροῦμεν ὀρφαίους καὶ γενναῖους καρπούς, καὶ πάστης χαρᾶς πληρούμεθα, καὶ τῆς αἰωνίου μακαριότητος ἀπὸ τοῦδε γινόμεθα μέτοχοι. Ἄξιον δὲ νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ τοῦ Ἀποστόλου, ἐν οἷς μητρόπολις πάστης δεστῆς κηρύττεται ἡ ἀγάπη.

«Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, γρηγορεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἔκυτητα, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαιρεῖ ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγγαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγεται, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει» (Α'. Κορινθ. 13. 4—7).

Ἐνθεν μὲν γαρ καὶ ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ παντὸς ὑψηλοῦ καὶ γενναῖου, ἐνθεν δὲ ὑπομονὴ καὶ καρτερία καὶ θυσία καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς εἶναι οἱ κυριώτατοι καρποὶ ἐν ἡμῖν τῆς ἀγάπης.

γ) Τὰ ἐναντία εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.

Ἀντιθείνει εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἡ φιλαυτία, δι' ἣν ὡς οὐδὲν λογιζόμεθα καὶ Θεὸν καὶ πλησίον, δι' ἣν λατρεύομεν τῇ πλεονεξίᾳ καὶ φιληδονίᾳ, δι' ἣν γινόμεθα δοῦλοι τῶν παθῶν ἀπὸ ἐλευθερῶν καὶ λογικῶν δντων καὶ ἄνθρωπας πυρὸς σωρεύομεν ἐπὶ τῆς

κεφαλής ήμων. Διὰ τὴν παράλογον καὶ ὑπέρμετρον φιλαυτίαν ήμῶν πάντα θέλομεν ὑπὲρ ἔσωτῶν καὶ οὐδὲν μέτρον τῆς ἀδικίας ὑπάρχει. Ἐπειδὴ η̄ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ταράττει καὶ ἐνογχεῖ ήμᾶς, μακρὰν λοιπὸν ἀφ' ήμῶν καὶ ὁ Θεός. Ἀλλ' ὅτι, ως εἰρηται, ἀνθρακας πυρὸς σωρεύουμεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ήμῶν, θῆλον ἐὰν ἀναλογίσωμενα ἡλίκα τὰ δεινὰ, ἀν πάντες οἱ ἀνθρώποι ἐφρόνουν τοιαῦτα: ἐὰν ἀναλογίσωμενα ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν δεινῶν πάσχομεν διὰ τὴν ἄκραν φιλαυτίαν, ὅτι οἱ δοῦλοι τῆς φιληδονίας καὶ ἀκολασίας καταντῶσι σκωληκόδρωτοι καὶ οἰκτρῶς καταστρέφουσι τὸν βίον.

Ἡ φιλαυτία προσβαίνει ἐνίστε καὶ εἰς ἔγθραν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἐὰν μῆτις κολάσῃ τὸ ὑπέρμετρον τῆς φιλαυτίας καὶ φύγη οὕτω τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων τὴν πρὸς τὸν Σατανᾶν ἐξουσίωσιν.

Οἶκοιεν δὲ θῆλον ἥδη, ὅτι καὶ πάντα τάνατία εἰς τὴν γνησίαν πίστιν καὶ ἀλπίδα εἰς τὸν Θεόν εἴναι καὶ ἐναντία εἰς τὴν ἀληθῆ ἀγάπην πρὸς αὐτόν.

§ 21. Περὶ ἐξωτερικῆς θεοσεβείας καὶ λατρείας τοῦ Θεοῦ.

“Ως οὐδεμία δύναμις μένει ἀργὴ, ως καὶ ὁ ἐνδιάθετος λόγος τότε ἐνεργεῖ, ὅταν οὐ μόνον γείνη προφορικὸς, ἀλλὰ καὶ ὅταν εἴη τὴν κατάλληλον μορφὴν καὶ λέξιν, οὕτω καὶ η̄ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια, ὅταν ἀγαθὴν ὑπάρχῃ, προσβαίνει εἰς τὰ ἔξω διὰ προσηκόντων ἐξωτερικῶν ἔργων καὶ λατρευτικῶν πράξεων. Ἡ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια η̄ ἀληθῆς περιβάλλει τὸν ἀνθρώπον τῇ θεοπρεπεῖ στολῇ καὶ ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις καὶ πάντοτε καὶ πανταγοῦ. θεοπρεπεῖς εἰδος λαμβάνει τὸ σῶμα καὶ ὅλον καὶ εἰς τὰ μέλη αὐτοῦ. Ως δὲ η̄ ἐνδόμυγχος θεοσέβεια η̄ ἀληθῆς ἔξ απαντος ἐκδηλοῦται δι' ἐξωτερικῶν πράξεων, οὕτω καὶ η̄ ἐπανάληψις τούτων κρατύνει αὐτὴν καὶ ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίαν αὐτῆς, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντοτε· διότι πολλάκις τελοῦνται τὰ τῆς λατρείας, η̄ καθ' ὑπόκρισιν, η̄ κατὰ συνήθειαν. Ἀλλ' η̄ τοιαύτη λατρεία δὲν εἴναι ἀληθῆς λατρεία, η̄ καθ' ὑπόκρισιν δὲ εἴναι βεβήλωσις τῶν θείων καὶ βλασφημία κατὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ὅταν μὴ συνδέηται μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς, ὅταν μὴ η̄ ἐκδήλωσις αὐ-

τῆς. Μόνον ἡ περὶ τὴν γνησίαν ἔξωτερικὴν λατρείαν ἀσκησίς καὶ ἔξις ποστύνουσι τὴν ἔξωτερικὴν καὶ μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς.

Τὰ εἰδὴ τῆς ἔξωτερικῆς λατρείας εἶναι τὰ ἀκόλουθα, ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ἥδη· ἡ μελέτη τῶν περὶ Θεοῦ καὶ ὄμολογία τῆς πίστεως, ἡ προσευχὴ ἡ τε κατ' ἴδιαν καὶ ἡ δημοσία ἐν ταῖς ἕορταῖς καὶ διὰ διαφόρων λατρευτικῶν πρᾶξεων μετὰ τῶν μυστηρίων τελουμένη, ὁ δρός καὶ αἱ εὐγάλι καὶ τέλος τὰ ἔργα τῆς φιλαδελφίας. Καὶ περὶ μὲν τῆς μελέτης τῶν θείων καὶ ὄμολογίας τῆς πίστεως εἰδομένη τινα ἥδη, δύσμεθα δὲ καὶ τάλλα ἐν τῷ περὶ προσευχῆς καὶ ἐν τῷ περὶ δρόου, δεστις καὶ αὐτὸς ὄμολογία τις τῆς πίστεως εἶναι· περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας, ητις συνεδέετο ἀνέκαθεν μετὰ τῆς δημοσίας λατρείας, δύσμεθα τὰ εἰκότα ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, δι' ἣς ἀγιαζομεν τὴν ἐν ἡμῖν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἔμμεσός τις λατρεία τοῦ Θεοῦ εἶναι μετὰ τῆς φιλαδελφίας.

α) Περὶ Προσευχῆς.

Ἡ προσευχὴ εἶναι κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον δμιλία μετὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ὅντως Θεῷ δμιλοῦμεν, εἴτε δοξολογοῦντες αὐτὸν, εἴτε δεσμενοὶ αὐτοῦ, εἴτε εὐχαριστοῦντες. Εἶναι ἡ κυριωτάτη πρᾶξις ἡμῶν δι' ἣς ἐκδηλοῦται ὁ μετὰ τοῦ Θεοῦ θρησκευτικὸς σύνδεσμος καὶ σχέσις· διὰ τοῦτο καὶ μέγιστον δῶρον τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ ἀξιωθῇ ὁ ἄνθρωπος νὰ δμιλῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὡς υἱὸς πρὸς Πατέρα, καὶ νὰ γίνῃ ναὸς τοῦ Θεοῦ. Μέγιστα ἄμα καὶ τὰ ἐντεῦθεν ἀγαθὰ καὶ μεγίστη ἡ δύναμις τῆς προσευχῆς· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγιοι τοῦ Θεοῦ ἀδιαλείπτως προστηνύοντο, καὶ μετὰ προσευχῶν συνδέονται καὶ τὰ μυστήρια, τὰ δργανα τῆς ἀράτου χάριτος τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι καὶ τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖν δρεῖλομεν (Α'. Θεοσαλ. 5, 17. Κολοσ. 4, 2).

Εἰδη δὲ τῆς προσευχῆς εἶναι τρία, δοξολογία, δέησις, εὐχαριστία. Καὶ διὰ μὲν τῆς δοξολογίας ὄμολογοῦμεν τὴν πίστιν ἡμῶν· διότι ὄμολογοῦμεν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἡτοι τὰς τελειότητας αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ. Διὰ δὲ τῆς δέησεως καὶ παρακλήσεως ὄμολογοῦμεν τὴν ἐλπίδα ἡμῶν εἰς τὸν Θεόν. Διὰ δὲ τῆς εὐχαριστίας ὄμολογοῦ-

μεν τὴν ἀγάπην ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν. Συνοδεύεται δὲ ἡ προσευχὴ διὸ ἀναγνώσεως τῆς ἀγίας Γραφῆς, διὸ τῆς τρεφόμεθα πνευματικῶς καὶ ἀναζωπυροῦμεται ἡ θεοσέβεια ἡμῶν. Τελεῖται ἡ προσευχὴ καὶ διὰ γονυκλίσείας, μετανοιῶν, ὑποκλίσεως τῆς κεφαλῆς, πρὸς οὐρανὸν ἀτενίσεως τῶν ὅφθαλμῶν, ἀνατάσσεως τῶν χειρῶν καὶ ἰδίως διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ (τρισὶ δακτύλοις κατὰ τὴν ἡμετέραν Ὁρθόδοξον ἐκκλησίαν εἰς σημεῖον τῆς ἀγίας Γριάδος), διὸ οὖν ἀγίαζομεν τὴν προσευχὴν ἡμῶν, ὡς ἀγίαζονται διὸ αὐτοῦ καὶ τὰ μυστήρια: διότι σημειούμενοι τῷ σημείῳ τοῦ τιμίου σταυροῦ ὅμολογούμεν τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τὴν ἀγ. Γριάδα καὶ εἰς τὸν ἑσταυρωμένον, διὸ οὖν ἡξιώθημεν νὰ τύχωμεν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ καλῶμεν πατέρα τὸν Θεόν.

1) "Οτι μὲν ἀναγκαῖα ἡ προσευχὴ οὐ μόνον ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ἥδη, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἔξης.

Ο ἔχων ἀληθῆ πίστιν, ἐπίδει καὶ ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν ἐξ ἀνάγκης ὅμολογεῖ αὐτὰς κατὰ πρώτον λόγον εἰς τὴν προσευχὴν. Ως τὸ ἀγιαστήριον τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ἡ ἔμφυτος ἐν ἡμῖν, ἐξ τῆς ἀπαραιτήτως προέρχεται ἡ ἐσωτερικὴ θεοσέβεια, οὕτω καὶ ἡ προσευχὴ εἶναι: ἡ εὐπρόσδεκτος θυσία καὶ τὸ θυμίαμα τὸ εὔστομον, δπερ προσφέρει ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ ἀγιαστῆριον τούτου. Διὰ τῆς προσευχῆς ἀναπτεροῦται ἡ ψυχὴ καὶ ἀνίπταται ἐνώπιον τοῦ Θεόνου τῆς μεγαλωσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἀναπέμπει δόξαν καὶ εὐγαριστίαν τῷ Θεῷ. Εἳνα δὲ τὰ δεινὰ τοῦ βίου τούτου κατατρύχωσι τὴν ψυχὴν, ἐπικαλεῖται πεποιθότως τὴν ἀρωγὴν τοῦ οὐρανού Πατρός: ἐὰν βαρέα ἀμαρτήματα βαρύνωσιν αὐτὴν καὶ καθέλουν διὰ πάντα μολυσμὸν τῆς ἀμαρτίας ἀναπέμπει διὰ τῆς προσευχῆς τὸ εὐώδες λιθανωτὸν τῆς μετανοίας, τὴν μόνην ἡμῶν θυσίαν, καὶ διὰ ταύτης καθίστησιν θλεων καὶ εὐμενῆ τὸν Θεόν. "Ψιστὸν ἀρά ἀγαθὸν ἡ προσευχὴ καὶ ὑψίστης μακαριότητος πληροῖ τὴν ψυχήν· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἄγιοι τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι ἔλεγον «εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι· εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα» (Ψαλμ. 121, 1). Η προσευχὴ εἶναι ἡ κυριωτάτη καὶ πνευματικωτάτη τροφὴ τῶν πνευματικῶν καὶ λογικῶν σηνῶν.

2) Αἱ ἴδιότητες τῆς ἀληθοῦς προσευχῆς εἶναι αἱ αὐταὶ, οἵτινες καὶ αἱ τῆς πίστεως, ἐλπίδος καὶ ἀγάπης, ἡς ἐκδηλοῖ ἡ προσευχὴ. Πρέπει δρθῶς νὰ δοξολογῶμεν τὸν Θεόν· καὶ μετὰ πεποιθήσεως νὰ ἐλπίζωμεν τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Πρέπει ἀδιαλείπτως νὰ προσευχώμεθα, ὡς ἑδραῖοι ἐν τῇ πίστει καὶ ἐλπίδι πρέπει νὰ ὅμεν. Πρέπει ἔξι ἀδόλου ἀγάπης νὰ εὐχαριστῶμεν τῷ Θεῷ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ νὰ ἕναι καθαρὰ ἀπὸ παντὸς ἁύπου φιλαυτίας ἡ προσευχὴ. «Τὸ τί προσευξάμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἰδαμεν, λέγει ὁ Ἀπόστολος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγγάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις» (Ρωμ. 8, 26). Πολλάκις στεναγμοὶ ἀλαλήτοις εἶναι πνευματικῶς κρείττονες τῆς βαττολογίας. Ἄλλ' οὐχ ἡττον ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν τῇ ἀπ' αὐτοῦ Κυριακῇ λεγομένῃ προσευχῇ, ἐν τῷ «Πάτερ ἡμῶν» ἔδωκεν ἡμῖν κανόνα καὶ ὑπόδειγμα πῶς δεῖ προσευχεσθαι· ἐκεῖ μανθάνομεν νὰ ζητῶμεν πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὁ Θεὸς νὰ ἐκπληρώσωμεν τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ εἴτα νὰ ζητῶμεν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, ἥτοι τὰ ἀπολύτως ἀναγκαῖα πρὸς τὸν βίον, οὐχὶ δὲ τὰ τὴν ἡδυπάθειαν θεραπεύοντα. Μανθάνομεν νὰ ζητῶμεν συγχώρησιν τῶν ὄμαρτιῶν ἡμῶν, ἀλλὰ τότε ὅταν συγχωρῶμεν καὶ ἡμεῖς τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. Μανθάνομεν τέλος νὰ ζητῶμεν παρὰ Θεοῦ τὴν ἀπαλλαγὴν ἡμῶν ἀπὸ τῶν πειρασμῶν καὶ τοῦ πονηροῦ. 'Ο αὐτὸς δὲ ἀλλαγῆ ἐδιδάξει ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ὀφείλομεν πάντα αἰτεῖσθαι· «Ο, τι ἀν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω» (Ιωάν. 14, 13).

Ἡ δὲ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀνέκαθεν εἶχεν ἐν γρήσει τοὺς καθιερωμένους ἐν τῇ Γραφῇ φαλμούς καὶ ὅμονους, καὶ μόνους νέους ὅμονους ἐθέγετο τοὺς παρ' ἀγίων ἀνδρῶν καὶ συμφώνως ἐκείνως συντεθειμένους. Καὶ οἱ μετὰ ταῦτα δὲ μελωδοὶ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ἐκλείποντος κηρύγματος ἡγιεινόγηταν πολλοὺς ὅμονους ἐκ τῶν μυριπνόων λειμώνων τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Οὕτω δὲ ἔχομεν νῦν ἀσφαλῆ τρόπον προσευχῆς, καὶ ὅταν πληρωθῇ ἡ ψυχὴ ἡμῶν εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας, ἔχομεν ἑτοίμους ὅμονους καὶ φόδας πνευματικὰς, ἵνα ψάλλωμεν τῷ Κυρίῳ. Ἀλλὰ καὶ διὰ πάντας προύνοτεν ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν διέτι·

πρὸς τῇ Κυριακῇ προσευχῇ καὶ τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως ἔχει δὲ γράμματος τὴν σύντομον δέησιν «Κύριε ἐλέησον», τὴν σύντομον δοξολογίαν «Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ»· ἔχει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ εἰ τι τοιοῦτο. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ἔτι παρ' ἡμῖν ἀρκοῦνται τοῖς ἀλίγοις τούτοις ἐν ταῖς κατ' Ἰδίᾳν προσευχαῖς, ἀλλ' οὐδέποτε πράττουσί τι ἄνευ τῶν συντόμων τούτων δεήσεων καὶ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ.

3) Καθ' ὅσον ἀρρεφῇ τὴν δύναμιν τῆς προσευχῆς, τοῦτο μόνον ἀρκεῖ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ αὐτὸν μόνον τὸ νὰ ἀσχοληθταί τις συνεχῶς περὶ τὰ θεῖα καὶ νὰ μὴ πολὺ μεριμνᾷ περὶ τῶν βιωτικῶν εἶναι μέρια κέρδος. Πολλῷ δὲ μεῖζον τοῦτο βεβαίως, ὅταν ἀναμνησθῶμεν τὰλλα καὶ μείζονα ἀγαθὰ, ἢ συνεπάγεται ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνία καὶ ὅτι τεχνος καὶ διγύρωμα κατὰ πάστης ἐναντίας δυνάμεως γίνεται ἡ προσευχή.

4) Ως διὰ τῆς προσευχῆς ἐκδηλώομεν τὴν ἑστωτερικὴν θεοσέβειαν, οὕτω καὶ τάνατία ταύτη, εἴναι καὶ τῇ προσευχῇ. Ἀμαρτάνομεν, ὅταν ἐκ μὴ ὄρθῆς πίστεως καὶ ἐλπίδος καὶ ἀγάπης προσευχῶμεθα ἀμαρτάνομεν δηλ. ὅταν βαττολογῶμεν, εἴτε παράλογα αἰτούμενοι, εἴτε μὴ προσέχοντες εἰς ὅταν λέγομεν, ἡ ἀκούομεν προσευχόμενοι ὅταν νομίζωμεν ὅτι θεραπεύομεν τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἐνῷ πρόχυματι ἡμεῖς ὀφελούμεθα ἐκ τῆς προσευχῆς· ὅταν μὴ ἐκπέμποται ἡ προσευχὴ ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς· ὅταν γεινη ἀκαθαρτα προστρέφεταιν αὐτὴν μεμολυσμένα μὲ πᾶσαν κακολογίαν· ὅταν γειρες ἀναπέμπωσιν αὐτὴν πλήρεις αἴματων καὶ ἀδικίας.

Οἱ τοιουτοτρόπως προσευχόμενοι βεβηλοῦσιν ἀντὶ νὰ ἀγιάσωσι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀμαρτάνομεν οὐχὶ δλιγάτερον τῶν μηδόλως προσευχομένων, ἐξ ἀπιστίας, ἡ ἀδιαφορίας καὶ ψυχρότητος περὶ τὰ θεῖα.

Γινώσκομεν δὲ καὶ ἐκ πείρας ὅτι οἱ μὴ ἀληθῶς προσευχόμενοι προσεύχονται κατὰ συνήθειαν μόνον, καὶ ἵνα ὁ πωσοῦν θεραπεύσωσι τὴν συνείδησίν των, οὐδέποτε δὲ διατελοῦσι προσέχοντες τῷ Θεῷ μέχρι τέλους, ἀλλ' εἰς ἔκστην στιγμὴν καταλαμβάνονται αὐτοὺς ἀν μέριμναι τοῦ βίου, καὶ πολλάχις ἐπιθυμίαι κακαὶ καὶ

πονηροὶ διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ὡστε ἀντὶ λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ τροφῆς πνευματικῆς γίνεται λατρεία τοῦ πονηροῦ· ἡ προσευχὴ καὶ βεβήλωσις τοῦ θείου ὄνόματος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου Ἰησοῦ τοσοῦτον ἀποτροπίζεται τὴν τοιαύτην λατρείαν: «Τί ἐμοὶ πληθυσθεῖσιν ὑσιῶν ὑμῶν; τίς ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Πατεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθε· ἐὰν φέροτε μοι σεμίδαιον, μάταιον θυμίαμα, βδέλυγμά μοι ἔστι· τὰς νουμηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι· ἐγενήθητε μοι εἰς πλησμονὴν, οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Ὁταν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρός με, ἀποστρέψω τοὺς δρθαλμούς μου ἀφ' ὑμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέσησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γάρ χεῖρες ὑμῶν αἴματος πλήρεις. Λούσασθε, καθαροὶ γίνεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν δρθαλμῶν μου· παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηρῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ἔρτασθε ἀδικούμενον, κρίνατε δραπανῷ, καὶ δικαιώσατε γῆραν, καὶ δεῦτε δῆ, καὶ διελεγγθῶμεν, λέγει Κύριος· καὶ ἐὰν ὧσιν αἱ ἀμαρτίας ὡς φοινικῶν, ὡς γιώνα λευκανῶ· ἐὰν δὲ ὧσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἕριον λευκανῶ» (Ιησοῦ 1, 11—18).

6) Περὶ τῆς κοινῆς προσευχῆς καὶ δημοσίας λατρείας.

Ἡ προσευχὴ γίνεται ἢ κατ' ίδιαν ἢ κοινῇ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, ητοι: συνάζεστι τῶν πιστῶν ἐν σίκοις Κυρίου, οἵτινες καὶ οὗτοι ἀποκαλοῦνται Ἐκκλησίαι.

Μεγάλον μὲν ἡ δύναμις τῆς ίδιαιτέρας προσευχῆς καὶ ἀναγκαιότατη εἰς τὸν λατρεύοντα πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὸν Θεόν, ἀλλὰ μεῖζον ἡ δύναμις αὐτῆς, ὅταν γίνηται κοινῇ, ὅταν ἐν ἑνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἀναπέμπωμεν δέξαν καὶ εὐχαριστίκν τῷ Θεῷ. Τότε παρίσταται αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν μέσῳ ὑμῶν κατὰ τὴν ίδιαν αὐτοῦ ἐπαγγελίαν· «οὖ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. 18, 20). Διὰ τοῦτο καὶ τὰ μυστήρια, τὰ δργανα τῆς χάριτος, τελοῦνται ἐν τῇ συνάξει τῶν πιστῶν καὶ συνδέονται μετὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς. Ὁταν συμπροσεύχωνται πολλοί, τότε παρίσταται ὅλος ὁ ἀνθρωπος, ὅλη

TOM. Θ.'

ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ἀγάπη δὲ καὶ ταπεινοφροσύνη εἶναι οἱ χρι-
ώτεροι καρποί τῆς τοιαύτης συνάξεως. Διὰ τῆς ἀγάπης δὲ, ἐν ᾧ
τελειούνται ἡ πίστις, συναρμολογούμενοι οἱ ἀνθρώποι εἰς ἓν πνευ-
ματικὸν σίκοδόμημα, εἰς ἓν πνευματικὸν σῶμα, κεφαλὴν καὶ ἀ-
κρογωνιαῖον λίθον ἔχοντες τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, γί-
νονται γαδε τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸ
ζωοποιὸν καὶ σωτήριον ἐνοικεῖ ἐν αὐτοῖς. Οὐρανὸς καὶ γῆ συνε-
νοῦνται τότε, καὶ ἡ ἑνωσις αὕτη οὐ μόνον πνευματικῶς παρίστα-
ται διὰ τῶν εὐγάλων καὶ τελετῶν καὶ ἕορτῶν, ἀλλὰ καὶ δρατῶς διὰ
τῶν εἰκόνων, δι’ ὧν καθωραΐζονται οἱ ναοί, ἵνα σημαίνηται ἡ ἐν
Οὐρανῷ Ἔκκλησίᾳ.

Ωστε ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ μᾶλιστα ἐκδηλοῦνται ἡ λατρεία τοῦ
Θεοῦ καὶ ἐν αὐτῇ διὰ τοῦτο μεγίστη ἡ παρὰ Θεοῦ γάρις. Ἐπει-
δὴ δὲ σκοπὸς τοῦ βίου ἡμῶν εἶναι ἡ ἑνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ, διὰ
τοῦτο ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν πιστῶν πρὸς κοινὴν προσευχὴν ἐτε-
λεῖτο ἀνέκαθεν ἡ θεία μυσταγωγία, εἴτε λειτουργία, ἢτοι τὸ μυ-
στήριον τῆς Εὐχαριστίας καὶ θείας Κειμονίας, δι’ οὗ ἐνούμεθα
μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ δι’ αὐτοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Λοιπὸν ἡ
χριωτάτη τελετὴ τῶν συνάξεων, ἡ χριωτάτη πρᾶξις εἶναι τὸ μυ-
στήριον τῶν μυστηρίων, ἐν ᾧ προσφέρεται ἡ ἀναίματος θυσία καὶ
μεταδίδοται τοῖς πιστοῖς. Εἰς τὴν μυσταγωγίαν δὲ ταύτην προ-
παρακευαζεῖ ἡ διὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς ἑνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πίστις ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ δύμολογεῖται καλλιονῇ διότι ἡ
κοινὴ προσευχὴ ἀποδεικνύει τὴν ἀγάπην καὶ γεννᾷ αὐτὴν, εἰς δικ
τελειούνται ἡ πίστις. Διὰ τοῦτο καὶ ἐντέλλεται ἡμῖν ἡ Ἔκκλησία,
ἵνα ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ποιὸν δύμολογήσωμεν τὴν πίστιν ἡμῶν.
Οἱ ἀσπασμοὶ δὲ τῶν συλλειτουργούντων ιερέων ἀναμιμνήσκει τὸν
κοινὸν ἀσπασμὸν τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν.

Συγχρατεῖται δέ τοις τοῖς πάντας καὶ περὶ πάντων τῶν καλῶν καὶ
συμφερόντων τῇ ψυχῇ, καὶ συγχρατεῖται διοξολογίαι, ἵνα καὶ ἡ θερμότης
τῆς προσευχῆς σημαίνηται καὶ τὸ παρὰ πολλῶν γίνεσθαι αὐτῆν:
ἀνάγνωσις τῶν Γραφῶν καὶ ἔρμηνεία αὐτῶν, ἵνα σύτῳ καλλιον
τρέφηται ἡ ψυχὴ διὰ τοῦ ζῶντος λόγου τοῦ Θεοῦ εὐχαριστία διὰ
τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, καὶ μᾶλιστα διὰ τὴν ἀπολύτεωσιν ἡμῶν,

καὶ διετὰ τῆς εὐχαριστίας συνδέομενος ἀγιασμὸς τῶν τιμίων δώρων καὶ ἡ μετάληψις αὐτῶν, ὅτοι ἡ κοινωνία τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου· ταῦτα ἀνέκαθεν ἔσται τὰ συναπαρτίζοντα ἰδίως τὴν δημοσίαν λατρείαν, εἴτε λειτουργίαν. Ταῦτα εἶναι καὶ τ' οὐσίαν καὶ τὰ συναπαρτίζοντα τὴν τῆς ἡμετέρας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ οὐδεὶς ὁ μὴ δημολογήσων ὅτι οὗτως δρεῖται τελεῖσθαι ἡ λειτουργία. Ἐκ τῆς Χριστιανικῆς δὲ Ἀρχαιολογίας μακράνομεν πάθεν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν τὰ ἡμέτερα, ἵνα καὶ δρῦμος νοήσωμεν αὐτὰ καὶ κατανοήσωμεν ὅτι ἀρχαιότατα εἶναι τὰ πλεῖστα καὶ οὐσιωδέστατα τῆς ἡμετέρας λειτουργίας, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καθαρῶς καὶ διάσις ἐκδηλοῦται ἐν αὐτῇ.

γ) Περὶ ἑορτῶν καὶ ναῶν.

Ἐτι καὶ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι δρεῖλομεν καὶ διὰ τῆς ἀρετῆς δρεῖλομεν ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ γείνωμεν ναὸς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ἡ κοινὴ προσευχὴ καὶ ἡ λειτουργία οὔτε πάντοτε νὰ τελῶνται δυνατὸν, οὔτε διποὺ δήποτε. Μόνον οὗτως ἀδιαλείπτως προσευχόμεθα, ὅταν καθ' ἐκάστην καὶ πολλάκις τῆς ἡμέρας ἀγιασμούν ἔκαστον ἕργον ἡμῶν διὰ συντέμου προσευχῆς καὶ τηρῶμεν τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, δπερ καὶ τοῦτο λατρεία τοῦ Θεοῦ. Διὰ δὲ τούτου καὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ γινόμεθα. Ἀλλὰ διὰ τὰς κοινὰς συνάξεις καὶ τὴν Λειτουργίαν ἀπαιτοῦνται καὶ χρόνος καὶ τόπος καταλληλοί.

1) Καταλληλότατος δὲ χρόνος ἦν ἀνέκαθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἡ Κυριακὴ διὰ τοῦτο λεγομένη, καὶ αἱ μεγάλαι ἑορταὶ, ὡς καὶ αἱ ἐπέτειοι ἡμέραι τῆς ἀθλήσεως τῶν μαρτύρων, ὡς γενέθλιοι ἡμέραι αὐτῶν θεωρούμεναι. Εἶτα δὲ προστέθησαν καὶ αἱ μνῆμαι πάντων τῶν ἀγίων, ἐν αἷς ἐδοξάσθη ὁ Θεός. Ὁ χρόνος οὗτος τῆς λατρείας εἶναι καὶ πράγματι καταλληλότατος· διότι συνδέεται μετὰ μεγάλων ἀναμνήσεων, αἵτινες καὶ τρέφουσι καθ' ἑαυτὰς τὴν ψυχὴν καὶ διατίθεσται καλλιον αὐτὴν εἰς τὸ νὰ ἀγιάσῃ ἡμέραν τινὰ τῆς ἑδομάδος, ἵνα οὕτω ἀγιασθῇ ἡ ἔλη ἑδομᾶς καὶ ὅλος ὁ βίος γένηται λατρεία τοῦ Θεοῦ. Ἐπιτελοῦντες τὴν μνήμην τῶν ἀγίων εὐχαριστοῦμεν τῷ θαυμαστωθέντι ἐν αὐτοῖς Θεῷ, κινούμεθα εἰς μίμησιν αὐτῶν, συγδεέμεθα αὐτοῖς,

μυημονεύοντες καὶ δεόμενοι, ἵνα πρεσβεύωσιν ὑπὲρ ἡμῶν, ὡς ἔγοντες παρέγησίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ δὲ Ἐκκλησίᾳ, καὶ μᾶλιστα ὅπου εἶναι μεγάλαι κοινότητες ἢ μεγάλαι Μοναῖ, εἴναι ἀδύνατον νὰ μὴ τελεσθῇ μία τούλαχιστον λειτουργία καθ' ἐκάστην ἐν Ἐκκλησίᾳ τινὶ τῆς κοινότητος ἢ Μονῆς.

2) Κατ' ἀρχὰς οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ διὰ τοὺς διωγμοὺς ἐλειτούργουν τῷ Θεῷ καὶ σῖκον καὶ ἐν ὅρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ἀπαίς τῆς γῆς ἥσαν ὅμως αὐτοὶ ναοὶ τοῦ Θεοῦ διότι οἱ πλειστοὶ αὐτῶν ἥσαν ἐκλεκτοὶ καὶ δυολογηταὶ καὶ μετ' ὀλίγον ἐγίνοντο μάρτυρες. "Ωστε ὅπου καὶ ἂν ἴσχαντο ἡγίαζον αὐτοὶ τὸν τόπον. Ἀλλ' ἐνωρὶς τῷ ἀπὸ αὐτῆς τῆς Β'. ἐκατονταεπίδος φοι-
δομήθησαν σῖκοι Κυρίου, Κυριακὴ ἴδιως καλούμενοι, πρὸς σύ-
ναξιν τῆς Ἐκκλησίας (ἔξ οὖ καὶ Ἐκκλησίαι καὶ οἱ ναοὶ). Ἡγεί-
ροντο δὲ συνήθως οἱ σῖκοι Κυρίου ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων
καὶ σχῆμα σταυροῦ καὶ θόλοι ἐπεκράτησαν μετὰ ταῦτα, ἵνα καὶ
ταῦτα διδάσκωσι τοὺς ἐκκλησιαζομένους καὶ πρὸς οὐρανὸν τὸν
νοῦν ἀνυψώσων. Μάλιστα δὲ συνετέλουν εἰς τοῦτο αἱ εἰκόνες τῶν
ἀγίων· ἵεραι σκηναὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Κ. Διαθήκης, πάντα
τὰ γέρη τῶν μαρτύρων καὶ ἀγίων τοῦ Θεοῦ καλύπτοντα τοὺς
τοίχους τῆς Ἐκκλησίας, ἀρχέρπαζον ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πᾶσαν
βιωτικὴν μέριμναν, καὶ ἀνεβίβαζον εἰς τὰ ἄνω τὴν καρδίαν.
Λαμπάδες ἀπαυγάζουσαι τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ τὸ φωτίζον πάντα
ἄνθρωπον (φώτισμα ἐλέγετο καὶ τὸ βάπτισμα), θυμίαμα εὔστησον
τὸ σύμβολον τῆς δεήσεως ἐξ ἀρχαιστάτων γρόνων, στολαι
ἱερατικαὶ, τῆς ἀγιότητος τοῦ ἄκρου 'Αρχιερέως δηλωτικαὶ, σύ-
τινος διάκονοι εἶναι οἱ ἱερεῖς, ψαλμῳδίκια κατανυκτικὴ καὶ τῇ
ἱερότητι τῶν τελουμένων καὶ τῶν ἐννοιῶν ἐμπρέπουσα, ἐγκαίνια
τοῦ ναοῦ ἱεροπρεπῆ καὶ ἀγιαστικά, καὶ ταῦτα συνεπλήρουν τὴν
ἱερότητα τοῦ τόπου καὶ εἰς εὐλάβειαν διέθετον. Τίς δὲ διὰ διμο-
λογήσων ὅτι ἱεροπρεπῶς καὶ τὰ περὶ τοῦ τόπου τῆς λειτουργίας
ἡ ἀρχαῖα Ἐκκλησία διετάξατο; Πλὴν εἰμή τις λογίζεται ἔσυτὸν
ναὸν τοῦ Θεοῦ! ἀλλ' εἶναι καὶ πράγματι;

3) Κατὰ τὴν τετάρτην ἐντολὴν διεῖλομεν νὰ ἀγιάζωμεν τὴν
ἡμέραν τοῦ εαθέλου, ἦτοι τὰς ἑορτὰς, ἀριεροῦντες αὐτὰς εἰς

Κύριον τὸν Θεόν. Ἀγιάζομεν δὲ τὰς ἑορτὰς παριστάμενοι μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ εὐλαβείας, μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης, εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν καὶ τὰ τυχὸν μετ' αὐτῆς συνδεόμενα μυστήρια· ἀγιάζομεν τὰς ἑορτὰς καὶ κατ' οἶκον, προσευχόμενοι κατ' ιδίαν καὶ τρεφόμενοι πνευματικῶς διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων, καὶ διδάσκοντες καὶ τοὺς οἰκέτας ἡμῶν καὶ τοὺς ἀμαθεῖς ἀδελφούς· ἀγιάζομεν πρὸς τούτοις καὶ διὰ πάσης ἀγιασμοργίας· «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὗτῇ ἐπίν, ἐπισκέπτεσθαι οἱ φρενοὶ καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἀσπίλον ἔσυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Ιακ. 1, 27). Ἐργον ἀγάπης πρὸς τὴν Πλατείαν εἶναι τὸ προκινθυνεύειν ὑπὲρ αὐτῆς, διὰ τοῦτο καὶ τοῦτο καὶ ἡ ἐκπλήρωσις σπουδαίων καὶ ἀπαραιτήτων καθηκόντων οὐ μόνον εἶναι θεμιτὰ, ἀλλ' ἀγιάζουσι καὶ ταῦτα τὰς ἑορτὰς. Οὕτω λοιπὸν ἀγιάζοντες καὶ ἀφιεροῦντες τῷ Θεῷ τὰς ἡμέρας τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων, καταρτιζόμεθα ἀμα εἰς ἀγιασμὸν καὶ τῶν ἄλλων ἐργασίμων ἡμερῶν, ἵνα καὶ ἐν ταῦταις οἱ θεοῦ πολιτεύομενοι καὶ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ λατρεύωμεν καὶ οὕτω τῷ Θεῷ.

Βεβηλοῦμεν δὲ τὰς ἡμέρας τοῦ Κυρίου, ἀπολειπόμενοι τῆς Ἐκκλησίας διὰ λόγους μὴ εὐλόγους, εἴτε διὸ δικηρίαν εἴτε διὰ βιωτικὰς μερίμνας. Κατὰ τῶν τοιούτων βαρέα ἐπιτίμια ἐπιβάλλει ἡ Ἐκκλησία. Βεβηλοῦμεν ἐπίσης τὰς ἑορτὰς, διαν παριστάμενοι μόνον τῷ σώματι ἐν τῷ οἰκῳ Κυρίου μεριμνῶμεν περὶ τῶν βιωτικῶν, μηδὲ τῶν πονηρῶν καὶ δεινῶν λογισμῶν ἀφιστάμενοι· διαν ἀπρεπῶς καὶ ἀσέμνως καὶ μόνον πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις παριστάμεθα, ἡ ἐπὶ μικρὸν μόνον γρέον, ἐπειγόμενοι ἵσως εἰς ἐμπορίαν ἡ ἀστωτίαν. Βεβηλοῦμεν πρὸς τούτοις τὰς ἡμέρας Κυρίου, διαν παραδίδωμεθα κώμοις καὶ μέθαις, κοίταις καὶ ἀσελγείας, αἰσχροκερδείᾳ καὶ πάσῃ ἀδικίᾳ. Ἄλλα καὶ διαν, ἀντὶ ἀθώων ἥδονῶν καὶ ἀναπαύσεως τοῦ σώματος ἀπὸ τῶν ἐπιπόνων ἐργῶν, κατατρίβωμεν τὸν γρέον εἰς ἀργολογίαν, καὶ παιγνίδια τυγηρὰ καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ ὀλίγον ἀμαρτάνομεν καὶ οὕτως. Ἐπίσης καὶ διαν Ιουδαικῶς ἑορτάζωμεν τὸ σάββατον, νομίζοντες διαπᾶν ἐργον εἶναι ἀπηγορευμένον καὶ αὐτὴ ἡ ἀγιασμοργία. Κατὰ

τῶν τοιούτων εἶπεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ: «Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπὸν ἐγένετο, οὐχὶ ὁ ἀνθρώπος διὰ τὸ σάββατον» (Μάρκ. 2, 27).

δ) Περὶ ὅρκου, εὐχῶν καὶ μαρτυρίου.

Ἐκτακτα εἰδη λατρείας τοῦ Θεοῦ εἶναι: ὁ ὅρκος, αἱ εὐχὲς (τάξιμον) καὶ τὸ μαρτύριον.

1) Διὰ τοῦ ὅρκου ἐπιμαρτυρόμεθα τὸν Θεὸν μάρτυρα, χριτὴν καὶ ἀνταποδότην πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας: «Ἄνθρωποι μὲν γάρ κατὰ τοῦ μεῖζονος δύμνουσι, καὶ πάστης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος» (Ἑρό. 6, 16). Διὰ τούτων λέγει ὁ Ἀπόστολος ὅτι: ἐκτάκτως, ὅτε δὲν εἶναι δύνατὸν ἀλλως γὰρ βεβαίωθῆ ἡ ἀληθεία, ἐπιμαρτυρόμεθα τὸν Θεὸν ὅτι λέγομεν ἀληθῆ, ἢ ὅτι θέλομεν τηρήσει τὴν ὑπόσχεσίν μας. Ἐπειδὴ δὲ δμολογοῦμεν ὅτι οὐδὲν μεῖζον μέσον τῆς βεβαίωσεως ἡ ὁ Θεὸς ὁ παντοδύναμος καὶ δικαιοσκήτης, διὰ τούτου δμολογοῦμεν τὴν πίστιν καὶ θεοσέβειαν ἡμῶν, καὶ ἐπομένως εἶναι πρᾶξις λατρευτικὴ ὁ ὅρκος. Ἀλλ' ἐκ τοῦ κυρίου Ἀπόστολου μανθάνομεν ὅτι τότε μόνον πρέπει νὰ γίνηται ὁ ὅρκος, ὅταν γραπταὶ πρὸς πέρας πάστης ἀντιλογίας. Ωστε οὕτε ὡς λάχανα πρέπει νὰ τρώγωμεν τοὺς ὅρκους διὰ πᾶσαν αἰτίαν, οὔτε νὰ τελθῶται ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἡ λατρεία αὐτῇ τοῦ Θεοῦ. Ἡ συγκὴ ἐπανάληψις φέρει εἰς ἐπισκίαν, ὡς καὶ παντὸς πράγματος ὑπόσχεσις καὶ βεβαίωσις δι' ὅρκου ἄγει καὶ ἀκοντας ἐνίστε εἰς τὸ αὐτό. Τοῦτο φίνεται ἐννοῶν καὶ ὁ Σωτὴρ, ὅταν λέγῃ: «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ δμόσσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θεόνος ἔστι τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἔστι τὸν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἔστι τοῦ μηγάλου βασιλέως· μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου δμόσης, ὅτιού δύνασται μίαν τρίχα λεμκήν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι. Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ γνὶ, οὐ οὖ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἔστιν» (Ματθ. 5, 34—37). Ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι κατὰ πρῶτον λόγον ἀπαγορεύει τὴν κακὴν συνήθειαν τῶν Ἰουδαίων, οἵτινες ὥρκίζοντο συγχότατα καὶ ἐνόμιζον ὅτι δὲν εἶναι ὅρκος τὸ νὰ δμνύῃ τις εἰς τὸν Οὐρανὸν κτλ., καὶ δρκίζοντο πολλάκις καὶ εἰς τὴν κεφαλήν των, ἐνῷ μόνον εἰς τὸν Θεόν δμνύει τις. Ἀντὶ πάντων τούτων

παρήγει τὴν τελείστητα ἐκείνην, ὥστε τὸ ναι καὶ τὸ οὐ νὰ ἀρχῇ ποιεῖται νὰ φέύγῃ τις οὗτος καὶ τὴν ἐπιορκίαν ὥστε εἰ δύνατον πρέπει νὰ φέύγῃ τις καθ' ὅλοκληρίαν τὸν ὄρκον. Ἄν δὲ, ως ἄλλως ἐρμηνεύεται τὸ γραπτὸν τοῦτο, ἀπαγορεύει ἀπολύτως δὲ Σωτὴρ ἐνταῦθα τὸν ὄρκον, τότε βεβαίως ἐντολὴ τελείστητος πρέπει νὰ θεωρηθῇ, εἰς ἣν πρέπει νὰ τείνωσιν οἱ ἀνθρώποι, ἀλλ' ὅμως μάζευται τοῦδε κατέστη ἀνέφικτος σχεδόν.

Καθῆκον ἄρα ἔχομεν νὰ εὔροχωμεν, καὶ μὴ ἐπιορκῶμεν. Εὔροκοῦμεν δὲ, ὅταν ελλιχρινῶς καὶ ἄνευ διπεκτυγῆς λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ μόνην τὴν ἀλήθειαν, ὡς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὄρκιζόμενοι. Ἐπιορκοῦμεν δὲ, ὅταν ἡ ψευδορκῶμεν ἢ ἀνετῶμεν τὸν ὄρκον μας, δὲν τηρῶμεν δηλ. τὰς δι' ὄρκουν ὑποσχέσεις. Μέγιστον ἀμάρτημα παρ' ἄπασι τοῖς λαοῖς ἦν ἡ ἐπιορκία. Ἀμαρτάνουσι δὲ οὐκ ὀλίγον καὶ οἱ ἐλάχυνοντες εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἀμάρτημα, οὐ μόνον διὰ παντοίων τρόπων καὶ διὰ μικρὰς ὠφελείας, ἀλλὰ καὶ οἱ συνεγῶς ἀπαίτοῦντες παρ' ἄλλων ὄρκους.

Παύει δὲ ἡ ὑποχρέωσις τοῦ ὄρκου, διταν αἱ ὑποσχέσεις δὲν τηρῶνται ὑπὸ τοῦ ἑτέρου προσώπου, ἢ παραιτεῖται αὐτῶν οὗτος, ἢ καταστῇ φυσικῶς καὶ ἡθικῶς ἀδύνατος ἢ ἐκπλήρωσις.

Πρὸ πάντων δὲ πρέπει νὰ ἀποφύγῃ τις τοιαύτας δι' ὄρκου ὑποσχέσεις, οἷας ἔδωκεν δὲ Ἡρώδης εἰς τὴν Ἡρωδίαν, ἵτις ἤτησε τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ· τότε τὸ εὔροχειν εἶναι ἀμαρτία.

2) Εἶδος ὄρκου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ εἶναι: καὶ αἱ εὐχαὶ (τάξιμον), αἵτινες εἶναι αὐτοπροσάρτεται ἐπαγγελίαι (ὑποσχέσεις) ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς Ἐκκλησίας περὶ ἐκπληρώσεως καθηκοντός τινος, ἢ ἔργων ἀγαθῶν μὴ ἐπιβαλλομένων ἀπαραιτήτως. Κυρίως ὅμως πρέπει νὰ εὐχηταί τις εἰς τὸν Θεὸν περὶ τῶν δευτέρων διότι ἡ ἐκπληρώσις τῶν καθηκόντων εἶναι γρέος ἀπαραιτητον τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον δὲ τὸ νὰ καταστήσῃ τις κανόνα κάριον τοῦ βίου καθηκόν τι εἶναι ἔργον εὐχῆς, οἷον τὸ ἐλεεῖν πτωγοὺς καὶ τοῦτο μέλημα τοῦ βίου καὶ ἔργον ποιεῖσθαι. Ἀλλως τὸ εὐχεσθαι Θεῷ περὶ ἐκπληρώσεως καθηκόντων πρέπει νὰ σημαίνῃ δέεσθαι τοῦ Θεοῦ ἵνα βοηθῇ ἡμῖν εἰς ἐκπλήρωσιν αὐτῶν. Δῆλον δὲ ὅτι κατ' ἐξοχὴν

εύχαται τῷ Θεῷ εἶναι αἱ περὶ τῶν εὐαγγελικῶν συμβουλῶν, ἵνα, παρθενίας, αὐτοπροσωρέτου πενίας καὶ τελείας ὑπακοῆς καὶ ἀφερότεως εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ. Ταύτας δὲ τὰς εὐχὰς εὔχονται ιδίως οἱ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἀξίαν τῶν εὐχῶν, λέγει ἡδη ὁ Θεός· «Ἐὰν δὲ εὕξῃ εὐχὴν Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, οὐ χροικεῖς ἀποδοῦναι αὐτὴν, ὅτι ἐκζητῶν ἐκζητήσει αὐτὴν Κύριος ὁ Θεός σου παρὰ σου, καὶ ἔσται ἐν σοὶ ἀμαρτία». ἐάν δὲ μὴ θέλῃς εὐέστησι, οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἀμαρτία» (Δευτερ. 23, 21). «Ωστε δὲν ἀπαιτεῖ ὁ Θεὸς τὰς εὐχὰς, ἀλλὰ τιμωρεῖ τοὺς αὐτοπροσωρέτως εὐχομένους, ἀλλὰ μὴ τηροῦντας τὰς εὐχάς· διότι οὕτως ἀτεβοῦσι περὶ τὸν Θεόν. Πολλὴ δὲ ἡ ὥριλεικ ἐκ τῶν ὀρθῶν γινομένων εὐχῶν εἰς τε τὴν κατινώνα καὶ τοὺς εὐχομένους· διότι οὗτοι ἀναλαμβάνουσιν οἰκοθεν ὑποχρεώσεις πρὸς ἀγαθόν τι καὶ προσφέρουσιν οὕτως εὐάρεστον θυσίαν τῷ Θεῷ.

Ίνα δὲ ἡ ὑποχρεωτικὴ ἡ εὐχὴ, πρέπει νὰ ἦναι δικαία, ἡθικὴ καὶ αὐτοπροσωρέτος. Δικαία εἶναι καὶ ἡθικὴ, ὅταν δὲν βλάπτῃ δικαιώματα ἄλλου καὶ δὲν ὑπερβαίνῃ τὰς δυνάμεις τοῦ εὐχομένου· αὐτοπροσωρέτος δὲ εἶναι, ὅταν προέρχηται ἀπὸ ὡρίμου σκέψεως καὶ ὡρίμου ἡλικίας· ἄλλως εἶναι ἄκυροι αἱ εὐχαί. Κατέκρινον δὲ οἱ Πατέρες τοὺς εὐχομένους γελοῖα πράγματα, ἡ ὑποκείμενα εἰς πολλὰς δυσκολίας (ὅρα καν. 28 τοῦ Μ. Βασιλείου).

Αἱρεται δὲ ἡ ὑποχρέωσις τῶν εὐχῶν, ἡ ὅταν ἀρθῶσιν οἱ ὅροι ὡρὶς οὓς γίνεται (ἄλλῃ οὐχὶ βεβαίως ἐκ μέρους τοῦ εὐχομένου), ἡ ὅταν καταστῇ ἀδύνατος ὀλως ἡ ἐκπλήρωσις. Αἱ δὲ ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας διδόμεναι αἱρούνται ὑπὸ αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ. Υπὸ αὐτῆς δὲ καὶ ἀντικαθίστανται δι? ἄλλων.

3) Τὸ μαρτύριον, ἡτοι ἡ διὰ τοῦ αἵματος καὶ τοῦ θανάτου ἐπισφράγισις τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεως, εἶναι ἡ ὑψίστη θυσία, ἡ δύναται νὰ προσφέρῃ τις εἰς τὸν Θεόν. Ἐπὶ τῶν διστέων τῶν μαρτύρων ἐθεμελιώθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ τῷ αἵματι αὐτῶν ἐποιήσθη τὸ ὑψίστοικον καὶ ἀγκαλόκαρπον δένδρον τῆς ἀλανανίας. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐπὶ γῆς θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν ιδρύεται ἐπὶ τῶν διστέων τῶν μαρτύρων, ὡς ἐν

Οὐρανοῖς ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ ἀναπαύονται αἱ ψυχαὶ τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς λευκαὶ στολαὶ (Ἀποκαλ. 6, 9. 11). Οὗ μόνον δὲ ἐν οὐρανοῖς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ γῆς ἐδόξασεν αὐτοὺς ὁ Θεός καὶ δοξάσει αὐτοὺς ἔτι μᾶλλον καὶ συμβασιλεύσει αὐτοῖς. Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς μακαρίζει ἰδίας τοὺς δεδιωγμένους διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εἰς αὐτοὺς δ' ἐπιφωνεῖ τὸ «γάρετε καὶ ἀγαλλιάσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 5, 12). Τὸ αἷμα δὲ τῶν μαρτύρων ἔθεωρησεν ἡ Ἐκκλησία ὡς τιμιώτατον βάπτισμα διὰ τοὺς μὴ βεβαπτισμένους ἐξ αὐτῶν.

Ἄλλ' ἂν καὶ μέγιστον δῶρον τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ νὰ ἀξιωθῇ τις νὰ βαστάζῃ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὡς ὁμολογητὴς τῆς πίστεως, ἢ καὶ διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου νὰ ἐπισφραγίσῃ τὴν ὁμολογίαν του καὶ λάβῃ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ἀλλ' οὔτε πρέπει νὰ ἐπικητῇ τις τὸν στέφανον τοῦτον, οὔτε δύναται νὰ φύάσῃ εἰς τὸν ὄψιστον τοῦτον βαθμὸν τῆς ἀρετῆς, ἀν μὴ ἀγωνισθῆ πρότερον τὸν καλὸν ἀγῶνα πάσης ἀλλης ἀρετῆς. Οὕτω καὶ μόνον δύναται τις, χρείας τυχούστης καὶ τοῦ καθήκοντος καλοῦντος, νὰ ἀξιωθῇ καὶ τοῦ ἀμαράντου ἐκείνου καὶ φωτολαμποῦς στεφάνου· ἀλλως εἶναι κίνδυνος πτώσεως μεγάλης καὶ δεινῆς. «Οταν τις ἀγωνίζεται τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς ἀρετῆς, ἀγωνίζεται τέτοιον ἀγῶνα τοῦ μαρτυρίου· διότι πολλὰς θλίψεις καὶ στενοχωρίας ὑπομένει, καὶ ὑπομένει πολλάκις ἐι' αὐτὸ τοῦτο ὅτι εἶναι δίκαιος· «δίκαιομεν τὸν δίκαιον, κράζουσι πολλάκις οἱ ἀμαρτωλοί, ὅτι δύνησης τοῦ ἡμῶν ἐστιν» (Ἡσαίου 3, 10). ὁ δίκαιος, ὡς εἰκὼν ἔμψυχος τῆς ἀρετῆς, ὡς εἰκὼν καὶ ναὸς τοῦ Θεοῦ, εἶναι οἵσονει κάτοπτρὸν, εἰς ὃ οἱ ἀμαρτωλοί ἐσωπτρίζονται· τὴν παρουσίαν τοῦ ζωντος Θεοῦ τὴν φοβεράν. Πολλὰ λοιπὸν ἔχουν νὰ ὑπομείνωσιν οἱ δίκαιοι οὐ μόνον διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀρετῆς τὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν τοιοῦτον· ὥστε ἐάντι ὑπομείνωσιν εἰς τέλος, δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην πλέον μαρτυρικοῦ θανάτου, ἵνα λάβωσι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. Εἶναι ηδὸν μάρτυρες Κυρίου, φέροντες τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

ιαγούς ἢ πανεπιστενός δεῖται οὐτοῦ παραπλανηθείν ἐπειδὴ τούτοις
πλεονάσματα παραπλανηθείν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Ἐκ τούτων
πλεονάσματα παραπλανηθείν.

§ 22. Τιτὰ περὶ τῆς ἀγάπης ταύτης καθόλου.

Εἰδομεν τότε ὅτι ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἔμμεσος λατρεία τοῦ Θεοῦ· ὅτι οὔτε ἡ πίστις, οὔτε ἡ ἐλπίς, οὔτε ἡ ἀγάπη, οὔτε ἡ ἐξωτερικὴ λατρεία εἶναι πλήρεις καὶ τέλειαι ἀγαύη τῆς ἀγάπης τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ὥστε δὲ ἀγαπῶν τὸν πλησίον, ἀγαπᾶ ἀληθῶς τὸν Θεόν, ὡς τιμῶν καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ καὶ λατρεύων καὶ οὕτω Θεῷ ζῶντι· τούναντίον δὲ δὲ μὴ τιμῶν τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ δὲν τιμᾷ οὐδὲ αὐτὸν τὸν Θεόν, οὐδὲ δύναται νὰ τιμᾷ αὐτόν· διότι ἐμφαλεύει εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἡ φιλαυτία ἡ ἀμετρος. Τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην ἔθετο καὶ δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς γνώρισμα τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, καὶ ἐπομένως οὐδεὶς δύναται νὰ λέγηται γριστιανὸς, ἐὰν μὴ ἀγαπᾶ τὸν πλησίον αὐτοῦ. «Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἔστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ιωάν. 13, 35). Εἰδομεν πρὸς τούτοις ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι καρπὸς ἀγλαὸς τοῦ γριστιανισμοῦ, καὶ ὅτι ἐὰν βασιλεύσῃ καθ' ὅλοκληρίαν αὗτη καὶ πληρωθῶσι πάντες αὐτῆς, οὐ μόνον θέλει φέρει πλείονας καρποὺς τῶν μέγρι τοῦδε, ἀλλὰ καὶ θέλει βασιλεύσει δὲ Θεός, καὶ θέλουσιν ἐκλείψει τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τούτου, καὶ θέλει γείνει τελείων εἰκὼν τοῦ Θεοῦ δὲ ἀνθρώπος. Ἐν τῇ ἀγάπῃ περιλαμβάνεται δὲ τι μέγα καὶ ὑψηλὸν καὶ τὸ ἀληθές συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου· δὲ ἀγαπῶν εἰσφέρει ἐν καὶ ἀπολαμβάνει μυριοπλασίαν, διότι εἶναι οἱ ἀνταγαπῶντες.

Πλησίον δὲ κατ' ἔξογὴν εἶναι δὲ ἀνθρώπος, τὸ καλλίστων καὶ ἐναρμόνιον τοῦτο δργανὸν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δην κρίκον τοῦ ὄλικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου ἐδημιούργησεν δὲ Θεός, καὶ μετέδωκε τῆς ἐπιμελείας αὐτοῦ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀργοντα ἐπὶ τῆς γῆς κατέστησεν, ἵνα καὶ δὲ ὄλικὸς κόσμος δοξάζῃ δι' αὐτοῦ τὸν

Θεὸν καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν κατορθώσῃ. Ἐνθρωπον δὲ λέγοντες πρέπει νὰ νοήσωμεν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως ἀνευ διακρίσεως φύλου, ἡλικίας καὶ ἔθνους· διότι πάντες εἶναι τέκνα τοῦ αὐτοῦ οὐρανίου Πατρὸς καὶ πάντες εἰς τὴν αὐτὴν ὑψηλὴν κλησιν ἐκλήθησαν καὶ διὰ πάντων ἄριστον μέλλει· νὰ κατορθωθῇ δὲ ὑψηλὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ διδάσκει αὐτὸς δὲ Σωτὴρ διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς ληστὰς (Λουκ. 10, 30—37). Διὰ δὲ τούτου διδάσκει καὶ τὴν ὑψηλὴν ἐντολὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν καὶ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοὺς ἀγάπην, ηνί ἀλλαχοῦ ἐντέλλεται ἥρτως. «Ἐγὼ δὲ λέγω· ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων καὶ διακόντων ὑμᾶς· ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, διτὶ τὸν ἡλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηρούς καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους» (Ματθ. 5, 44—45). Ἐκ τούτων μανθάνομεν διτὶ διὰ τῆς ἀγάπης τῶν ἐχθρῶν ἐξικνεῖται δὲ ἀνθρώπος εἰς τὸν ὕψιστον βαθὺν τῆς τελειότητος καὶ εὐγενείας, γίνεται υἱὸς τοῦ Θεοῦ· διότι διὰ τῆς τοιαύτης ἀγάπης ἐκριζοῦνται ἐκ τῆς ψυχῆς ἡ ἐχθρα καὶ τὸ μῖσος, καὶ δὲ φόνος καὶ ἡ πηγὴ αὐτῶν, ἡ φιλαυτία, καὶ καθαρίζεται ἡ καρδία καὶ γίνεται ναὸς τοῦ Θεοῦ, διὸ καὶ μεγαργόψυχοι καλοῦνται οἱ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς γενναίως προσφερόμενοι. Ἐν δὲν καθαρισθῇ τις ἀπὸ τῆς ἐχθρας δὲν δύναται νὰ ἀγαπήσῃ οὐδὲ τὸν Θεόν. Ἄλλ' ἀγαπῶντες καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς δὲν πρέπει νὰ ἀφήσωμεν νὰ θριαμβεύσῃ ἡ ἀδικία· πρέπει νὰ μὴ μνησικακῶμεν πρὸς τὸν ἀδικήσαντα, νὰ συγγωρῶμεν αὐτὸν, νὰ διορθῶμεν, νὰ εὐεργετῶμεν, νὰ μὴ ζητῶμεν ἐπανόρθωσιν μικρῶν ἀδικιῶν, ἀλλὰ τὰς μεγαλας ἀδικίας πρέπει νὰ ἐπανορθῶμεν οὐχὶ ὅμως δι' αὐτοικίας, ἀλλὰ διὰ τῆς προσηκούσης ἐξουσίας· «Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, λέγει δὲ Ἀπόστολος, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν» (Ρωμ. 12, 21)· «Πᾶς δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἔστι!» λέγει δὲ Ἀπόστολος τῆς ἀγάπης Ἰωάννης (Α'. ἐπιστ. 3, 15).

Πλησίον εἶναι καὶ ἡ περιστοιχοῦσα ἡμᾶς φύσις, ήτις καὶ αὐτὴ

κάτοπτρον τῆς θείας δόξης εἶναι, καὶ ἡς τὴν ἐπιμέλειαν ἀνέθηκεν ἡμῖν δ. Θεός. Ὁ μὴ ἀγαπῶν καὶ τὸν πλησίον τοῦτον, οὔτε τὸν κατ' ἔξοχὴν πλησίον δύναται νὰ ἀγαπῇ· διότι δὲ εὐγενής καὶ μεγαλόψυχος καὶ συμπαθητικὸς εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε τοιοῦτος, δὲ σκληρὸς περὶ τὰ ζῶα καὶ ἀδιάφορος περὶ τὴν φύσιν, εἶναι καὶ μισάνθρωπος καὶ μισόκαλος καὶ ἀγνώμων διότι μεγίστη ἀγνωμοσύνη εἶναι περὶ τὴν τρέφουσαν ἡμᾶς φύσιν καὶ συντελουσαν εἰς τὴν συντήρησιν καὶ ὑπαρξίαν ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ αὐτηρέτατα τιμωρούμεθα διὰ τὴν ἀγνωμοσύνην ἡμῶν ταύτην. Ὅταν καῶσι τὰ δάστη, καίτεται καὶ ἡ γῆ καὶ καθίσταται ἄγονος, συγκαίεται καὶ ἡ ἀτμοσφερία μὴ παρέχουσα δρόσον καὶ θερόν, μηδὲ καθαρίζουσα τὸν ἀέρα ἀπὸ τῶν βλαβερῶν ἀερίων· ὅταν διιστροφῷδεμεν περὶ τὴν καλλιέργειαν, κακοδαιμονοῦμεν καὶ μυρίων κακῶν γίνεται τοῦτο πρόξενον καὶ ἀφορμή. Καθόλου δὲ ἡ μὲν ἀμέλεια τῆς φύσεως βαθίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς βαρβαρότητα καὶ ἀγριότητα, ἀπολλυμένου παντὸς αἰσθήματος τοῦ καλοῦ, ἡ δὲ ἐπιμέλεια τούναντίον οὐ μόνον ὀφελεῖ μυριοτέρως τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ ἀναβιθάζει αὐτὸν εἰς ὑπατὸν βαθὺμὸν εὐγενείας. Καὶ ταῦτα μὲν καὶ περὶ τοῦ πλησίον τούτου καὶ ἵκανὰ δπως διεγείρωσι καὶ τὴν ἀγάπην ταύτην. Εἰς δὲ τὸν βουλόμενον νὰ μάθῃ, πῶς δεῖ προσφέρεται εἰς τὴν περιστοιχοῦσαν ἡμᾶς φύσιν, παρέχουσιν αἱ φυσικαὶ λεγόμεναι ἐπιστήμαις ὥραια διδάγματα.

Μέτρον δὲ τῆς φιλαδελφίας εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: ἐντολαι τοῦ Σωτῆρος: «Ἄγαπήσεις τὸν πλησίον σου ως σεαυτὸν» (Ματθ. 22, 40). Καὶ «καθὼς θέλετε ἴνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς δόμοις» (Λουκ. 6, 31). «Οτον λοιπὸν ἀγαπῶμεν ἔχουσας, τοσοῦτον δρεῖλομεν νὰ ἀγαπῶμεν καὶ τὸν πλησίον. Ἀκριβέστερος καὶ ὑψηλότερος κανῶν τούτου οὐδεὶς ἄλλος· ἀνευ πολλῶν μανθάνομεν τί δρεῖλομεν νὰ πράττωμεν· δρεῖλομεν οὐ μόνον νὰ μὴ βλάπτωμεν τὸν πλησίον, ως παραγγέλλει τὸ «δὲ σὺ μισεῖς ἔτέρῳ μὴ ποιήσῃς», ἀλλὰ καὶ νὰ ὀφελῶμεν αὐτὸν, ως θέλομεν γὰρ ὀφελῶσι καὶ εὐεργετῶσιν ἡμᾶς καὶ οἱ ἄλλοι. Καὶ ὅντως ἐν τούτῳ τὸ πλῆρες τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης περιλαμβάνεται, ως ἐν τῇ τῶν ἐγθεῶν ἀγάπῃ τὸ τέλειον αὐτῆς. Περὸς δὲ τούτοις δ Ἰη-

σοῦς Χριστὸς καὶ διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος καὶ διὰ ἑταῖς ἐντολῆς ὑπέδειξε καὶ τὸν ὑψίστον βαθύμὸν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης, γὰρ προσφέρωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ πλησίον· «Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ιωάν. 15, 13). Ο μεγαλόψυχος καὶ μετὰ προφανοῦς κινδύνου θυσιάζει τὴν ζωὴν του, ἵνα σώσῃ καὶ ἐν μόνῳ ἄτομον. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι ἔργον προαιρέσεως. Προκειμένου δημοσίᾳ περὶ σωτηρίας πολλῶν, καὶ μάλιστα τῆς Πατρίδος, τότε ἡ θυσία καὶ τῆς ζωῆς αὐτῆς εἶναι καθήκον. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, ητις καὶ φιλανθρωπία, φιλαδελφία, στοργὴ, φιλία, καὶ δικαιοσύνη ἰδίως καλεῖται.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διαιρέσιν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ κερδαλίου τούτου, τὰ μὲν ἀφορῶσι τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους καθέλου, καὶ ἐπομένως εἶναι πραγματεία περὶ τῶν διαφόρων καθηκόντων καὶ ἀρετῶν πρὸς πάντα ἀνθρώπων, τὰ δὲ ἀφορῶσι τὴν σχέσιν ἡμῶν πρὸς διαφόρους διμάδας ἀνθρώπων, οἰκογένειαν, πολιτείαν, ἐκκλησίαν.

§ 25. Ηερὶ φιλανθρωπίας, ἡτοι δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφείας.

Ἐπειδὴ διφείλομεν γ' ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον γὰρ μὴ βλαπτώμεθα θέλομεν, ἀλλὰ καὶ γὰρ ὁφελώμεθα, ἅρα καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους τὰ αὐτὰ διφείλομεν ἀμοιβαίως οὐ μόνον χάριν τοῦ ἡμετέρου ἀληθεῖας συμφέροντος, ἀλλὰ καὶ μάλιστα διότι οὕτω τιμῶμεν τὸν Θεόν καὶ ἀγαπῶμεν τὸ ἀγαθόν. Καὶ τὰ μὲν ἀπαγορεύοντα τὴν βλάβην τοῦ πλησίον λέγονται συνήθως καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ ὑπαγορεύοντα τὴν ὁφέλειαν τοῦ πλησίον λέγονται καθήκοντα τῆς φιλαδελφίας ἡ καὶ τῆς ἀγάπης ἀπλῶς. Ἀλλ' οὔτε δικαιοσύνη δύναται γὰρ ἥνται ἀνευ ἀγάπης, οὔτε ἀγάπη ἀνευ δικαιοσύνης, ὡς οὔτε δικαιοσύνη ἀνευ ἐπιεικείας.

α) Περὶ δικαιοσύνης πρὸς τὸν πλησίον.

Κατὰ πρῶτον ὁφείλομεν δικαιοσύνην πρὸς τὸν πλησίον, ἵνα ὁφείλομεν νὰ δικαιῶμεν τὴν ἀρετὴν τῆς δικαιοσύνης, σεβόμενοι τὰ φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὁφείλομεν δὲ κατὰ πρῶτον λόγον τοῦτο, διότι αἰροντες τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων καὶ βλάπτοντες αὐτοὺς, λύσμεν ἄμα καὶ πάντα ἀγάπης δεσμὸν πρὸς αὐτοὺς, καὶ δὲν δύναται νὰ καρποφορήσῃ ἡ ἀγάπη πλέον καὶ γὰ προθῆ ἀπὸ τῆς ἀργυρητικῆς αὐτῆς μορφῆς εἰς τὴν θετικὴν τῆς τελειότητος.

Δίκαιοι δὲ ἀποδεικνύμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους σεβόμενοι καὶ τιμῶντες αὐτοὺς καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ διὰ λόγων καὶ δι' ἔργων, καὶ φεύγοντες πᾶσαν τοιαύτην βλάβην, ἵνα μῆσος καὶ φθόνον καὶ θυμὸν, ὕδριν καὶ κακολογίαν, πλεονεξίαν καὶ φθόνον. Σεβόμεθα τὸν πλησίον σεβόμενοι τὰ δικαιώματα τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας καὶ μὴ παραβλάπτοντες αὐτά.

1) Σεβόμενοι τὸν πλησίον, σεβόμεθα, ὡς εἰρηται πολλάκις, τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ μανθάνομεν σέβεσθαι καὶ ἔαυτούς. Δὲν δύναται δὲ νὰ γεννηθῇ τὸ σέβας εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν, τὸ διὰ πρατότητος, τιμιότητος, εὐπροσηγορίας καὶ τιμῆς ἐκδηλούμενον, ἂν μὴ ἐκριζωθῶσιν ἐκ τῆς καρδίας τὸ μῆσος καὶ διὸ φθόνος καὶ δούριδες, ἀτινα εἶναι πηγὴ πάσης ἀδικίας τοῦ πλησίον, εἴτε ἐν τῇ τιμῇ, εἴτε ἐν τῇ περιουσίᾳ, εἴτε ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Πῶς ἐκριζοῦνται τὰ πάθη ταῦτα τῆς ψυχῆς θέλομεν ίδει ἐν τῷ περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ὁφείλομένης ἀγάπης. Τοῦτο δὲ ἐνταῦθα ἀρκεῖ μόνον γὰ στημειωθῆ, ὅτι καὶ τὸ μῆσος καὶ διὸ φθόνος προσέρχονται ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς ἡμῶν φιλαυτίας· διὰ ταύτην μισοῦμεν τὸν ἄλλον, διὰ ταύτην φθονοῦμεν καὶ πληρούμεθα θυμοῦ καὶ φργῆς καὶ μητικακοῦμεν. Ἀλλ' ὅτι διὰ τούτων βλάπτομεν μᾶλλον ἡμᾶς αὐτούς, ἢ τοὺς ἄλλους, καταφαίνεται τοῦτο ἀριστήλως ἐκ τοῦ φθόνου διὸνῶν βλάπτεται αὐτὸς μᾶλλον, καιόμενος τὴν καρδίαν καὶ τηκόμενος ὥσει κηρός. "Οτι δὲ οὐτιδανὸν πάθος καὶ μαστιφὸν διὸνός, καταδείκνυται ἐκ τούτου ὅτι φθονεῖ κυρίως διὸ μὴ δυνάμενος γὰ ἀμιλλᾶται πρὸς τὸν ἄλλον, καὶ θέλων γὰ κορέσῃ τὴν

ειλαυτίαν του διὰ τῆς λύπης, ἢν προξενεῖ δὲ φύγονος, καὶ διὰ συκοφαντίας καὶ διαβολῆς καὶ τῶν τοιούτων.

Πρῶτον δικαίωμα δὲ τοῦ Θεοῦ γιοτηγηθὲν εἰς πάντα ἄνθρωπον εἶναι τὸ τῆς ζωῆς, ἅρα καὶ ὀφειλομένη νὰ σεβασθῶμεν κατὰ πρώτον λόγον τὸ δικαίωμα τοῦτο τῶν ἀλλων. Παράδειτις δὲ μεγάλη τοῦ καθήκοντος τούτου εἶναι δὲ φόρος. Ὁ φονεὺς ἀσέβει περὶ τὸν Θεὸν τὸν μόνον κύριον ζωῆς καὶ θανάτου, καὶ διαρρήγνυει πάντα σύνδεσμον ἀγάπης μετὰ τοῦ φονευθέντος. Τὸ μέγα τοῦτο κακούργημα ἔχει διαφόρους βαθμοὺς καὶ εἶναι διαφόρων εἰδῶν. Πᾶσα κάκωσις τοῦ σώματος τοῦ πλησίον, εἴτε ἐμμέσως εἴτε ἀμέσως, εἶναι εἰδός τι φόρου. Ὁ βαθμὸς δὲ τῆς προσαιρέσεως καὶ τῆς μοχθηρίας τῆς ψυχῆς καθίστασι βαρύτερον ἢ ἐλαφρότερον τὸ ἔγκλημα τοῦτο ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων. Ἄλλ' ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τῆς συνειδήσεως εἶναι βαρὺ ἔγκλημα καὶ δὲ ἐκ συναρπαγῆς φόρος.

Οσῳ προκόπτουσι τὰ ἔθνη ἐν τῇ γριστιανικῇ ἀγάπῃ, τοσούτῳ καὶ ζήτημα καθίσταται, ἀν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἔξουσίαν, τὴν ἐκ θείας διαταγῆς παριστῶσαν τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, εἶναι συγκεχωρημένον τὸ καταδικάζειν εἰς ποιηὴν θανάτου τοὺς φονεῖς· διότι εἶναι εἶδος ἐκδικήσεως ἡ τοιαύτη ποιηὴ, καὶ δὲν φάίνεται συνάδουσα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο καὶ τινα κράτη ἀρκοῦνται εἰς τὸν περιορισμὸν καὶ διόρθωσιν τῶν φονέων καὶ κακούργων, ἵνα καὶ ἀλλαξεῖς καταστήσωσιν αὐτοὺς καὶ γρηστὰ μέλη τῆς κοινωνίας, εἰ δυνατόν.

Αν δὲ τὸ δικαίωμα τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας κατέστη ζήτημα, πολὺ ὀλιγώτερον συνάδει πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς φιλαδελφίας ἢ μονομαχία, τὸ ἀποκύνημα τοῦτο τοῦ σκότους τῶν μέσων αἰώνων, δι' οὓς νομίζουσι τινες ὅτι ἀποκαθίσταται ἡ προσβληθεῖσα τιμὴ. Ἡ μονομαχία οὐ μόνον εἶναι φόρος, ἀλλὰ καὶ αὐτοδικία καὶ ἐκδίκησις. Διὰ τοιούτου δὲ τρόπου δὲν τηρεῖται ἡ στρατιωτικὴ τιμὴ, ὡς τινες νομίζουσιν.

Μόνον δὲ ἐν ἀμύνῃ εἶναι θεμιτὸς δὲ φόρος, ὅταν μηδεὶς ἄλλος τρόπος ἀποφυγῆς κινδύνου ζωῆς ἢ τιμῆς ὑπάρχῃ. Ἄλλ' οἱ ἐκδικούμενοι τὴν προσβληθεῖσαν τιμὴν διὰ φόνου οὐγί: ἐπὶ τῆς ἀ-

μύνης, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα, οὐδὲν διαφέρουσι τῶν ἄλλων φονέων.

Εἶδος ἀμύνης εἶναι καὶ ὁ πόλεμος, ἀλλ᾽ ὁ ἱερὸς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος, ὅτε τὸ μάχεσθαι καὶ πίπτειν ὑπὲρ τῶν ἵερωτάτων εἶναι καλλιστον, καὶ Θεῷ φίλον, καὶ μεγάλη θυσία. Ἐλλὰ οὐχ ἔττοι πρέπει νὰ σικτείρη τις τὴν ἀνθρωπότητα, ὅτι εἶναι δούλη ἔτι τῆς ἀδικίας, ἐξ ἣς οἱ πόλεμοι καὶ οἱ ποταμοὶ τῶν αἰμάτων καὶ μυρία ἄλλα δεινά. Πρέπει νὰ σικτείρη τις τὴν ἀνθρωπότητα ὅτι κατήντησεν ἀναγκαῖον κακὸν ὁ πόλεμος, ἵνα θριαμβεύῃ ἡ ἀλήθεια καὶ διὰ τοῦ πολέμου ἀναπλασθῇ ἡ ἀνθρωπότης. Ἐλλὰ μόνον ὁ τοιοῦτος πόλεμος εἶναι θεμιτός καὶ ἡ τοιαύτη νίκη λαμπρά. Οὐ δὲ ὑπὲρ πατρίδος πόλεμος εἶναι ἴσρός, καὶ ὁ ὑπὲρ πατρίδος θάνατος εἶναι ἀθανασίας στέφανος.

2) Ὁρείλογεν σέβας εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον. Ως τὸ δικαίωμα τοῦ ζῆν, ἐδώκεγεν ὁ Θεὸς, οὕτω καὶ τὸ τοῦ κτᾶσθαι, ἵνα δύνηται ὁ ἀνθρωπός καὶ νὰ ζῇ καὶ νὰ προβαίνῃ εἰς τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ τελειότητα. Κάκιστον δὲ καὶ ἀγενέστατον καὶ ἐλεθριώτατον εἶναι τὸ κτᾶσθαι δι’ ἐπιβουλῆς καὶ ζημίας καὶ οἵας δήποτε ὑπεξαιρέσεως τῆς τοῦ πλησίον περιουσίας ἐκ πλεονεξίας καὶ αἰσχροκερδείας. Ἐντεῦθεν προῆλθον τὰ μέγιστα δεινὰ τῆς ἀνθρωπότητος, φόνοι, στόσεις, πόλεμοι, καταστροφαὶ πόλεων καὶ ἔθνων ἐντεῦθεν δὲ ἀντὶ προόδου, ἐπισθεδρόμησις καὶ βαρβαρότης: διότι ὡς ταπεινοὶ ἀνθρακοί πενία, οὕτω καὶ ἀνευ πλούτου οὐδεμίᾳ τέγην καὶ ἐπιστήμῃ δύναται νὰ προσαγθῇ πλοῦτος δὲ καὶ ὑλικὴ εὐημερία ἐν γένει εἶναι ἀδύνατον ἀνευ πίστεως καὶ τιμιότητος, δι’ ὃν ἐκδηλοῦται τὸ σέβας πρὸς τὸ δικαίωμα τῆς περιουσίας τοῦ πλησίον. Εἶναι δὲ καὶ ἀγενέστατον πρᾶγμα ἡ πλεονεξία: διότι οὐ μόνον ἀποδεικνύει ἔλλειψιν φιλαδελφίας, ἀλλὰ καὶ ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς ψυχῆς πᾶν γεννατὸν αἰσθημα καὶ ἀποκτηνεῖ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ σκληρύνει, καὶ ἐλαύνει αὐτὸν καὶ εἰς πᾶν εἶδος κλοπῆς μέχρι τῆς Ἱερουσαλίμης, δι’ ὃν ἀποδείκνυται ἀριθμότατα τὸ ἀγενὲς τῆς πλεονεξίας: διότι, ὅταν φύση τις εἰς τὸν βαθὺν τοῦτον, ἀποδεικνύει ἀριθμόλως ὅτι στερούμενος ἄλλης ἰκανότητος καταφεύγει εἰς τοισύτου εἰδους πορισμὸν τῶν πρὸς τὸν βίον. Ἀναμνηστέον δ’ ὅτι κατὰ μικρὸν προβαίνει πᾶν κακὸν,

καὶ ὅτι τῇ πλεονεξίᾳ τάχιστα παρακολουθεῖ ἡ ἀνθρωποκτονία.

Ἐκδηλοῦται, ὡς εἴρηται, τὸ σέβας πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον διὰ πίστεως καὶ τιμίστητος. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἡ πίστις περὶ τὰς συναλλαγὰς εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων πηγῶν τοῦ πλούτου μετὰ τῆς ἐργασίας καὶ ταχείας συγκοινωνίας. Διὰ τῶν τριῶν τούτων ἀκμάζουσι νῦν τὰ μεγάλα ἔθνη καὶ προσβαίνουσιν εἰς τὸ μεγαλεῖον, εἰς δὲ κέκληται ἡ ἀνθρωπότης.

Ἀντιβαίνουσι: δὲ εἰς τὸ ὄφειλόμενον σέβας εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον, οὐ μόνον πᾶν εἶδος κλοπῆς καὶ ληστείας μέχρι καταγρήσεως καὶ κλοπῆς τοῦ δημοσίου πλούτου καὶ Ἱεροσυλίας, δι’ ὧν καὶ μπραλοῖσι περὶ τὴν πατρίδα καὶ ἀσεβεῖς περὶ τὸ θεῖον καταγγέλλουσιν οἱ τῇ πλεονεξίᾳ δουλεύοντες, ἀλλὰ καὶ πᾶν εἶδος αἰσχροκερδείας. Οὐδὲν διαφέρει τοῦ κλέπτου καὶ ἀρπαγῆς ὁ τοκογλύφος, καὶ ἡ ὀμότης καὶ ἀπάνθρωπία αὐτῶν εἶναι στυγερώταται. Εἶδος δὲ ἀρπαγῆς καὶ ληστείας εἶναι καὶ ἡ κοινοκτημοσύνη, δι’ ἣς ἀθέλητά τινες νὰ ἐπανορθώσωσι τὰ ἀδικήματα τῶν παρελθόντων αἰώνων. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδικίας δὲν ἐπανορθοῦται ἡ ἀδικία, οὐδὲ πρέπει νὰ ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἔλατήριον τῆς ἐργασίας, ἐξ ἣς εὐταξία καὶ εὐημερία. Ἐν δὲ προσδίλλονται πολλοὶ τὰ Κοινότια καὶ τὴν ἐν Ἱερουσαλήμ ἐκκλησίαν, ἵνα στηρίζωσι τὴν κοινοκτημοσύνην, πρέπει πρῶτον νὰ ἀποκτήσωτι τὴν τελείτητα καὶ ἀγιότητα ἑκείνων, οὓς ὡς παράδειγμα προσδίλλονται. Ἡ μόνη ἐπανόρθωσις νῦν τῶν ἀδικημάτων εἶναι ἡ διὰ τῆς ἀγαθοεργίας ἀργόντων τε καὶ ἀργομένων. Τὴν ἀγαθοεργίαν οὐ μόνον ἐπιβάλλει ἡ φιλαδελφία, ἀλλὰ καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἵνα ἀρεθῇ πᾶσα ἀφορμὴ ἀδικίας.

Στυγερώτατα εἰδή ἀδικίας εἶναι ἡ στέρησις ποῦ μισθεῖ τῶν οἰκετῶν, καὶ τῆς περιουσίας τῶν γηρῶν καὶ ὀρφανῶν. Ἰνα φύγῃ δέ τις πᾶν εἶδος ἀδικίας, πρέπει νὰ φρονῇ ὅριὰ περὶ τῆς περιουσίας, νὰ μὴ θεωρῇ αὐτὴν σκοπὸν τοῦ βίου, ἀλλὰ ἐν ἐκ τῶν πολλῶν μέσων πρὸς τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει πρὸς τουτοὺς νὰ ἀναλογίζονται καὶ τὰ μέγιστα δεινὰ τῆς πλευρᾶς.

3) Ὁρεῖλομεν πρὸς τούτοις νὰ σεβάμεθα τὴν τιμὴν καὶ ἐλεύθερον. Θ.

θερίαν τοῦ πλησίου. "Εκαστος ἀνθρώπος μετὰ τῶν ἄλλων φυσικῶν χαρισμάτων ἔλαβε καὶ πνευματικὰ χαρίσματα, δι' ὃν κατορθοῖ τὸν σκοπὸν τῆς ἴδιας ὑπάρξεως καὶ δι' αὐτοῦ τούτου συντελεῖ καὶ εἰς τὸ νὰ κατορθώσῃ καὶ ἡ ἀνθρωπότης ὅλη τὸν ἴδιον σκοπόν διέτι, ὡς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγχεντρώσῃ τις εἰς ἕαυτὸν ὅλας τὰς γειραῖς καὶ τὰ αἰσθητήρια τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οὕτως οὐδὲ πάντα τὰ πνευματικὰ χαρίσματα, ἐφ' ὃν στηρίζονται τὰ φυσικά τε καὶ ἐπίκτητα δικαιώματα. Ιερὰ εἶναι ἄρα καὶ τὰ δικαιώματα ταῦτα, καὶ ὁ σεβόμενος ταῦτα σέβεται τὸν δόντα αὐτὰ Θεὸν καὶ συνάμα ωφελεῖται κατορθῶν τὸν ἴδιον σκοπὸν τοῦ βίου. «Πάντας τιμήσατε», λέγει δὲ Ἀπόστολος Πέτρος (Α΄ Πέτρου 2, 17).

"Εκδηλοῦμεν δὲ τὸ σέβας πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ πλησίου, ἀναγνωρίζοντες τὰ προτερήματα τοῦ πλησίου, ἐπαινοῦντες καὶ ὑπερασπίζομενοι αὐτὸν, προσάγοντες τὸ καλὸν αὐτοῦ ὄνομα καὶ διὰ παντὸς τρόπου ἐκδηλοῦμεν τὴν προστήκουσαν ἑκάστῳ τιμὴν. Ορείζομεν δὲ νὰ ἀπονείμωμεν τὸ προστήκον σέβας ἑκάστῳ οὐ μόνον διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους, ἀλλὰ καὶ ἐξ εὐγνωμοσύνης διέτι καὶ ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀνθρώπων εἶναι εὐεργέτης ἡμῶν. Εὐγένεια δὲ ψυχῆς ή εὐγνωμοσύνη.

"Αντίθετα δὲ εἰς τὸ σέβας πρὸς τὸν πλησίον εἶναι ἔνθεν μὲν ἡ κολλκεία, ἔνθεν δὲ αἱ παντοῖαι ὕδρεις. Οἱ κόλαξη ἢ δουλόφρων εἶναι, ἢ ἴδιοτελής, ἢ μᾶλλον ἀμφότερα· ὁ δὲ δεγόμενος τὰς κολλακείας ἔξομοιούται πρὸς τοὺς κόλακας καὶ ἀπέλλυσι τὴν ἕαυτοῦ ἀξίαν. Αγένεια επίστης ψυχῆς εἶναι νὰ παραγνωρίζῃ τις τὰ προτερήματα τοῦ πλησίου ἐκ φθόνου, καὶ διὰ λόγων καὶ ἔργων ὑδροστικῶν νὰ βλάπτῃ τὸ τιμιώτατον πρᾶγμα τοῦ πλησίου, τὴν τιμὴν καὶ ὑπόληψιν αὐτοῦ. Καὶ δημως τοῦτο εἶναι, ὡς μὴ ὥφειλε, τὸ συνηθέστατον ἀμάρτημα. Οὐ μόνον ἐκ φθόνου καὶ ἐκδικήσεως σπερμολογοῦμεν, φέργομεν, σκώπτομεν, διαβάλλομεν, συκοφαντοῦμεν, ὑδρίζομεν καθόλου· οὐ μόνον ἐκ φιλαυτίας, ἵνα ἀναδειγθῶμεν καὶ εὐδοκιμήσωμεν παρὰ τοῖς πολλοῖς, ταπεινοῦμεν τοὺς ἄλλους, καὶ μᾶλιστα τοὺς δρυστέγνους, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀδίκως, ἀλλὰ καὶ τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας διεργάζεθα ἀργολογοῦντες, καὶ ἡ ἀργολγία ἡμῶν περιστρέφεται· περὶ τὴν διαβολὴν τῶν ἄλλων καὶ σπερ-

μολογίαν και πᾶσαν γλωσσαλγίαν, ἐπιλανθανομένων τὸ τοῦ Σωτῆρος: «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7, 1) και τὸ τοῦ Ἀποστόλου: «Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην;» (Ρωμ. 14, 4). Λέγει δὲ πάλιν ὁ Σωτήρ: «Τί βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ δρθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ δρθαλμῷ δυσκὸν οὐ κατανοεῖς;» (Ματθ. 7, 3). Ἐκ μογήνης δὲ και ἀναισχυντίας προέρχονται αἱ κατὰ πρόσωπον ὕβρεις, οἱ σαρκασμοὶ και πᾶν εἴδος δηκτικῶν ἐκφράσεων, και μάλιστα ἡ προσβολὴ τοῦ πλησίου διὰ τὰς φυσικὰς ἔλλειψεις. Διὰ τὰ διάφορα εἰδῆ τῶν ὕβρεων ἔπαθεν ἡ ἀνθρωπότης πολλῷ πλειόνεις, η δὲ ἄλλα ἀδικήματα. Λόγος πολλάκις φυγρὸς κατέστρεψε και πόλεις και ἔνη. Ἐμφαντικώτατα παριστὰ τὸ δειγὸν τῆς γλωσσαλγίας ἡ κοινὴ παροιμία: «Ἡ γλῶσσα κόκκαλα δὲν ἔχει και κόκκαλα τσακίζει». Οἱ διστείρων δὲ και ἡ κωμῳδία, δταν ὑπερβάλωσι τὰ ὅρια τῆς κοσμιότητος, μεταβάλλονται εἰς ἀναισχυντίαν και ὕβρεις.

Ἄλλ' ἐνῷ εἶναι κακόνθες ἐν γένει τὸ ὕβριζεν τὸν πλησίον, καθηκον εἶναι τούναντίον τὸ ἔξελέγχειν τοὺς ἀγύρτας και ἀπατεῶνας και λασπλάνους και τὸ ἀποτροπάζεσθαι και στηλιτεύειν τὰ ἀδικήματα τῶν ἄλλων παράδειγμα τούτου ἔστω αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, ὁ στηλιτεύσας τοὺς ὑποκριτὰς Φαρισαίους. Ἡ κοινὴ δὲ γνώμη εἶναι ὁ μέγιστος γκάινὸς και τὸ μέγιστον φόβητρον τῶν ἀδικημάτων τῆς πολιτείας. Ὁ τοιοῦτος ἐν γένει ἔλεγχος εἶναι ἀμυνα και φάρμακον ἀλεξιτήριον τῆς κοινωνίας. Ἄλλ' ἐνῷ καταδικάζομεν τὰς πράξεις, πρέπει νὰ φειδώμεθα και διορθώμεν τὸν ἀδικοῦντα. Και ἐν τῇ αὐστηρότητι πρὸς τὸν πλησίον ἀνάγκη κοσμιότητος και φιλανθρωπίας.

Ηροτβάλλομεν δὲ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου ιδίως, δταν καταβιβάσωμεν αὐτὸν, τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν κτηνώδη βίον τῆς δουλείας και τοῦ ἔξανθρωποδισμοῦ. Εὔλογητὸς ὁ Θεὸς ὃτι ἡ γριτιανικὴ ἀγάπη κατώρθωσεν ἡδη νὰ ἔξαλειφθῇ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς τὸ ὄντειδος τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος. Εἴθε δὲ και τὰ δύοικ ὄνειδη τῆς δουλείας τῶν ἔθνων νὰ ἔξαλειφθῶσιν!

6) Περὶ φιλαδελφίας, ἵτοι ἀγαθοεργίας.

Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἄρχεται ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίου, ἀλλὰ δὲν δύναται αὕτη νὰ στερεωθῇ ἐν ἡμῖν καὶ νὰ ἐκριῶθῇ ἀπὸ τῆς καρδίας ἡμῶν ἡ ἔχθρα καὶ τῶν παρεπομένων αὐτῇ κακῶν τὸ συμῆνος ἀκεύ τῆς προσόδου τῆς ἀγάπης εἰς τὴν ἀγαθοεργίαν. Ἀρχεται δὲ ἡ πρόσδοσ αὕτη διὰ συμπαθείας καὶ διαλλαγῆς μετὰ τοῦ πλησίου καὶ δι' εἰλικρινείας καὶ φιλίας, καὶ προσβαίνει εἰς τὴν ἑλευθερότητα καὶ ἑλευσόσυνην πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς καὶ διόρθωσιν τῶν ἀδικημάτων, προσβαίνει καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πλησίου, εἴτε διὰ διδασκαλίας, εἴτε διὰ τοῦ καλοῦ παραδείγματος.

1) Πρέπει νὰ ἀργήσῃ ἡ πρόσδοσ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίου διὰ συμπαθείας καὶ διαλλαγῆς, εἰρήνης καὶ ὁμονοίας. Ἡ συμπάθεια εἶναι δὲ ἔμφυτος ἐκεῖνος πυρὴν τῆς ἀγάπης ὃ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φυτεύθης ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἵνα καρποφορήσῃ ἡ ἀγάπη τῶν ὅμοιών ἡμῖν ἀνθρώπων, τῶν ὁμοιοπαθῶν καὶ τὴν αὐτὴν δψηλὴν κλήσιν ἔχοντων. Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ μὴ μαράνωμεν τὴν ἴερὰν ταύτην παρακαταθήκην διὰ τῆς ἔχθρας, ἀλλὰ νὰ ἀρῷμεν πᾶσαν ἀφορμὴν διὰ τῆς συγγωρήσεως τῶν ἔχθρῶν. Ἄναμνηστέον ἐνταῦθα τὰ δψηλὰ λόγια τοῦ Σωτῆρος περὶ τῆς ἀγάπης τῶν ἔχθρῶν (ὅρα §§ 22, 20, καὶ εἴτε ἄλλο) καὶ τὰ γρυπὰ λόγια τοῦ Ἀποστόλου: «Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλ᾽ ἐν τῷ ἀγαθῷ νίκα τὸ κακόν» (Ρωμ. 12, 21). Ἄναμνηστέον καὶ ταῦτα τοῦ Σωτῆρος: «Ἐὰν ἀφῆπε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὃ πατήρ ὑμῶν ὃ οὐρανίος» (Ματθ. 6, 14). Ἄναμνηστέον καὶ τοῦτο, διποὺ οὐδεὶς δύναται: νὰ προσφέρῃ τὸ δῶρόν του τῷ Θεῷ, ἐὰν μὴ διαλλαγὴ πρὸς τὸν πλησίον (Ματθ. 5, 23—24). Ἔχωμεν δὲ ὑπὸ δψηλοῦ καὶ τὸ δψηλὸν παραδειγμα αὐτοῦ τοῦ οὐρανίου Πατέρος: «γίνεσθε οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατήρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί», λέγει ὁ Σωτήρ (Λουκ. 6, 36). ὅρα καὶ τὴν λαμπρὸν παραβολὴν περὶ τοῦ πονηροῦ καὶ ἀσπλάγχνου δούλου παρὰ Ματθ. 18, 21—35). Τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ χρηστότητος καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ ἐδωκεν ὁ Θεὸς λαμπρὸν παραδειγμα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σωτηρίᾳ: διότι, ἐνῷ ἡμενὶ ἀμαρτωλοὶ καὶ ἀξιοὶ αἰωνίων βατάνων ἐνώπιον τῆς θείας δικαιο-

σύνης, οὐ μόνον ἐπιεικῆς καὶ χρηστὸς πρὸς ἡμᾶς τοῦς ἀγαρίστους καὶ πονηροὺς ἀπεδείχθη, ἀλλὰ καὶ ἀπέδειξε τὴν μεγίστην ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς, δοὺς τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ Χίὸν, ἵνα σταυρῷθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. "Ωστε κατανοῦμεν ἡδη τὸ ὑψηλὸν παράγγελμα τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον, ὅτι ἔως ἑβδομηκοντάκις ἐπτὰ, ἥτοι πάντοτε, πρέπει νὰ συγγωρῇ τις τὸν ἀδελφὸν του (Ματθ. 18, 22.), καὶ οὐδέποτε νὰ μνησικακῇ ὡς ἡ κάμηλος, ἀλλὰ καὶ νὰ συγγωρῇ καὶ νὰ ὡριλῇ τὸν ἐχθρόν. Οἱ μένων ἐν τῇ ἐχθρᾷ εἶναι μισόκαλος, ἀγενῆς καὶ μοχθηρὸς, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ γείνῃ ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἔαυτοῦ, γενόμενος ὀπαδὸς τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Οὐ μόνον δὲ δρεῖλομεν νὰ ἔχωμεν εἰρήνην πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔμειχ καὶ εἰρηνοποιοί. Οἱ τοιοῦτοι δὲ ἀποκαλοῦνται: υἱοὶ Θεοῦ κατ' ἔξογήν ἐν τοῖς μακαρισμοῖς.

Πρέπει πρὸς τούτοις νὰ καθαιρέστωμεν τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν καὶ διὰ τῆς εἰλικρινείας, ἀφαιροῦντες πάντα δόλον ἐκ τῆς καρδίας ἡμῶν καὶ πᾶν ψεῦδος ἐκ τῶν χειλέων, καὶ ἀποδεικνύμενοι φιλαλήθεις. Οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν τὸν Θεόν ὅψονται, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 5, 8.), οἱ δὲ τὸ ψεῦδος εἰς τὰ χεῖλη ἔχοντες εἶναι υἱοὶ τοῦ πατρὸς τοῦ ψεύδους (Ιωάν. 8, 44), ἐνῷ οἱ υἱοὶ τῆς ἀληθείας εἶναι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ: διότι καὶ ὅλος ὁ Χριστιανισμὸς ἀλήθεια λέγεται πολλαχοῦ τοῦ κατὰ Ιωάννη Εὐαγγελίου. Τὸ πάντων τῶν ἐπισημοτέρων χριστιανῶν ἡθικολόγων κατεδικάσθη καὶ αὐτὸς τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος: διότι ὀπωςδήποτε μολύνει τὸν προφορικὸν λόγον, τὸ πνευματικότατον τοῦτο προίὸν καὶ τὴν τελειστάτην εἰκόνα τῆς ψυχῆς. Μόνον δὲ ὑπό τινων ἐπιδοκιμάζεται: κατά τι, ἢ μᾶλλον δὲν καταχρίνεται, τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος πρὸς σωτηρίαν τοῦ πλησίου: διότι θεωρεῖται ὡς τρόπος ἀμύνης. Μένοι δὲ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον (καὶ μᾶλιστα οἱ λεγόμενοι Διπλωμάται) θεωροῦσι τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην, ὡς τι τῶν ὄντων οὐκ ἀνεύ. Ἀλλὰ θεωροῦσιν οὕτως ἐκεῖνοι, ὅσοις οὐδὲν μέλλει περὶ ἡθικῆς, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν συμφερόντων τοῦ Κράτους καὶ πρὸς ἄλλο Κράτος ἐχθρικῶς διάκεινται, μέτρον ἔχοντες τὴν ἐθνικὴν φιλαυτίαν. Εἶναι δὲ καὶ τινες, οἱ δποῖοι τὸ ψεῦδος καὶ τὴν ἀπάτην προτέρημα καὶ τέγην λόγιζονται εἰς τὸ προσάγεσθαι καὶ

εὐδοκιμεῖν, τὴν ἰδίαν φιλαυτίαν ὑπεράνω τοῦ κοινῆ συμφέροντος τιθέμενοι. Ἐλλ' οἱ τοιοῦτοι, πλάνοι καὶ ἀλάστορες ὅντες, εὐδοκιμοῦσι μόνον παρὰ νοσοῦται δεινὴν νόσον.

Ἡ φιλία οὐδὲν διαφέρει κατ' οὐσίαν τῆς καθολικῆς ἀγάπης τοῦ πλησίου. Ἐλλ' ἐπειδὴ οὐ πάντες ἀγαπῶσιν εἰλικρινῶς, ἵνα καὶ αὐτοὺς ἀνταγωπῶσιν οἱ ἄλλοι, διὰ τοῦτο καὶ οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ πρὸς πάντας μὲν εἶναι εὐπρόσθγοροι καὶ φιλόφρονες, φιλοῦσι δὲ μόνους τοὺς δρούσους αὐτοῖς· διέτι ἐνταῦθα μόνον δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ δ ἔνωτικὸς δεσμὸς τῆς ἀνθρώπωτητος εἰς τὸν ὀραῖον καὶ γενναῖον καρπὸν τῆς φιλίας. "Οπου δὲ εἶναι σπανίᾳ ἡ φιλία, ἐκεῖ εἶναι σπάνιες καὶ ἀγάπης καθόλου. Διλον δὲ διὰ τί ἡ φιλία εἶναι πολλάκις ἀγωτέρα καὶ αὐτῶν τῶν συγγενικῶν δεσμῶν διέτι, ἐνῷ οἱ συγγενεῖς διὰ τὸν φυσικὸν δεσμὸν δύνανται νὰ γείνωσι φίλτατοι, ἐὰν ὁσιεῖς ἀγαθοὶ, διὰ τὴν μογήθηρίαν δύως καὶ πλεονεξίαν καθίστανται ἔχθιστοι καὶ λύπης καὶ οἴκτου πρόξενοι.

2) Διὰ τῆς ἐλεγμοσύνης καὶ ἐλευθεριότητος, ἀπερ καὶ ἀγαθοεργία καὶ εὐποίᾳ κατ' ἔξογὴν καλοῦνται, ἀπαλλάξτομεν τὸν πλησίον τῶν περὶ τὸ σῶμα συμφορῶν, ἵνα δυνηθῶμεν νὰ ὀφελήσωμεν αὐτὸν καὶ τὰ περὶ τὴν ψυχήν. Διὰ τοῦτο καὶ προηγεῖται ἡ ἐλεημοσύνη πάντης ἄλλης ἀγαθοεργίας, καὶ πρὸ παντὸς ταύτην ἀπαιτεῖ ὁ Θεὸς, καὶ αὕτη ἐκαρποφόρησεν ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ κατὰ πρῶτον λόγον. Διὰ τῆς ἐλεημοσύνης δὲ οὐ μόνον ὀφελοῦμεν τὸν πλησίον, ἀλλὰ καὶ ἀποκτημεῖμεν καὶ διορθῶμεν τὰ μὴ ἄλλως ἐπινοοθύμενα ἀδικήματα τοῦ πλησίου. Ἐξ ἀδικιῶν καὶ τοκογλυφίας καὶ ἀπάτης, ἔστω καὶ εὐλογοφανοῦς, πλουτοῦσιν οἱ πλεῖστοι διὰ τοῦτο καὶ λέγεται διτὶ ἡ ἐλεημοσύνη καλύπτει πλῆθος ἀμαρτιῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ὡς αὐτηράν ἐντολὴν ἐπιβάλλει καὶ οὐχὶ ὡς ἀπλῆς προαιρέσεως ἔργον.

Καὶ δὴ οὐ μόνον πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ἐντέλλεται ὁ Θεὸς καὶ διὰ τῶν Πρεσβυτῶν καὶ Ἀποστόλων τὴν ἐλεημοσύνην, ἀλλὰ καὶ ὅταν μέλλῃ κρίνειν τὸν Κόσμον, κατὰ τὰ ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης ἰδίως ἀποδώσει ἐκάστῳ, λέγων· «Ἐρ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαγχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (Ματθ. 25,40· καὶ τὰνάπαλιν 45.)· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ

διὰ τοῦ Προφήτου Ὡσπέα (6, 6). Καὶ οἱ Ἀπόστολοι δὲ τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνουσι: «Τῆς δὲ εὐποίας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὑρεστεῖται ὁ Θεὸς» (Ἐθρ. 13, 16). Μάλιστα δὲ θεῖος Ἰάκωβος λέγει: «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὄρφανούς καὶ γήρας ἐν τῇ Οἰλύῳ αὐτῶν, ἀσπίλον ἔσυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κοσμου» (Ἰακ. 1, 27). Ἀλλαχοῦ δὲ, ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οὐδὲν ὀφελεῖ ἡ πίστις ἀνε τῶν ἔργων, λέγει: «Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὥστε τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάρχετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ γορτάζεσθε, μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὅφελος;» (2, 15, 16).

Ορείζουσι δὲ κατὰ πρώτου λόγον οἱ πλούσιοι νὰ ἐλεῶσιν: «Ος δ' ἀνέχη τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ γρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἢ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;» (Ιωάν. Α'. Ἐπιστ. 3, 17). Ἀλλὰ καὶ ἕκαστος δρεῖται κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ ἐλεῖ: «Τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην» (Λουκ. 11, 41). διέτι πάντες ἡλεῖθημεν παρὰ Θεοῦ, καὶ πάντα παρ' αὐτοῦ ἔχομεν, διέτι ἀν ἔχωμεν. Δυνάμειχα δὲ νὰ ἐλεῶμεν οὐ μόνον διὰ γρηγορίων καὶ διαφόρων προσφορῶν, ἀλλὰ καὶ παρέχοντες ἔργασίαν εἰς τοὺς ἀπόρους, προστατεύοντες τὰ ὄρφανὰ καὶ τὰς γήρας, συνεργοῦντες εἰς τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ἐν αἰγαλοίσι, παραμυθούμενοι τοὺς πάσχοντας, ποτίζοντες καὶ διὰ ψυχροῦ ὕδατος, ὅπαν οὐδὲν ἀλλο ἔχωμεν νὰ προσενέγκωμεν. «Καὶ διὰ ἐὰν ποτίσῃ ἔνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὅνομα μαθητοῦ, ἀμήν λέγω διῆν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ» (Ματθ. 10, 42). Ἐννοεῖται δὲ διὰ πρέπει κατὰ πρώτου λόγον νὰ φροντίζωμεν περὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν κατεπείγουσαν ἀνάγκην βοηθείας ἔχόντων καὶ εἴτα περὶ τῶν ἄλλων, καὶ διὰ δὲν πρέπει διὰ τῆς ἐλεημοσύνης νὰ ἐνισχύωμεν τὴν δρυνηρίαν.

Ο Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὑπέδειξεν ὅτι ἡ ἐλεημοσύνη δὲν πρέπει νὰ γίνηται πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ἔχῃ ἀξίαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· θέλει, εἰ δυνατὸν, νὰ μὴ γινώσκῃ ἡ ἀριστορεὰ γειρά τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ (Ματθ. 6, 2—4). Ἰλαρὸν δὲ δύσην

ἀγαπᾷ ὁ Θεός, κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Β'. Κορινθ. 9, 7). Οὐ μόνον δὲ ἀναλογιζόμενός τις τὰ εἰρημένα διατίθεται πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην, ἀλλὰ καὶ ἐπισκεπτόμενος τὴν καλύβην τῶν πατσχόντων καὶ ἀναλογιζόμενος ἡλίκων δεινῶν ἀπαλλάσσεται ἡ κοινωνία διὰ τῆς ἐλεημοσύνης, καὶ μᾶλιστα διὰ τῆς ἐλευθεριότητος καὶ μεγαλοδωρίας.

Περὶ τῶν ὀραίων καὶ γενναίων καρπῶν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης εἴρηται πολλάκις τὰ δέοντα. Ἐνταῦθα δὲ σημειώτεον μόνον διὰ θάλλου ἔτι ἡ ἀγάπη αὕτη παρ' ἡμῖν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ γενναῖα κληροδοτήματα καὶ διάφορα φιλανθρωπικὰ καταστήματα, τὰ ἐκ τῆς μεγαλοδωρίας τῶν φίλογενῶν καὶ ἀσιδίμων εὑρεγετῶν τοῦ ἔθνους. Τὸ πλῆθος δὲ τῶν Μοναστηρίων μαρτυροῦσι περὶ τῆς καὶ ἀλλοτε μεγαλοδωρίας τοῦ ἔθνους ἡμῶν πρὸς ἀγαθοεργίαν.

3) Διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ θύμικῆς οἰκοδομῆς τοῦ πλησίου γινόμενα ὡφέλιμοι: αὐτῷ εἰς τὰ τὴν ψυχὴν του ἀφορῶντα. Ἄλλὰ πρὸιν οὐτως ὡφελήσωμεν τὸν πλησίον, ὅφελομεν νὰ φύγωμεν κατὰ πρῶτον τὴν βλάβην αὐτοῦ, νὰ φύγωμεν τὸ σκάνδαλον καὶ τὴν συνέργειαν εἰς πάν τακόν.

Οἱ ἀνθρώποις εἶναι φύσει μαθητὴς καὶ ἐν πᾶσι γρήγορει βοηθείας καὶ χειραγωγίας, ἄχρις εὖ καταντήσῃ εἰς ἄνδρα τέλειον. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἔμεθα νήπιοι καὶ παιδεῖς, ὥστε ἀν ἀρεθῶμεν ἀνευ διδασκαλίας καὶ παιδαγωγίας, τότε, ἀν μὲν εὑρεθῶμεν εἰς ἔργην τόπον, γινόμενα ἄγριοι (ἄν μὴ ἀποθάνωμεν), ἀν δὲ μεταξὺ ἀνθρώπων ἐξέμμενοι, διὰ τὴν ἔμφυτον ῥοπὴν εἰς τὸ κακόν, καταντοῦμεν ἀγγεῖα πάστης κακοθείας, ἐξαγρειούμενων καὶ τῶν τυγχόν λαμπρῶν φυσικῶν προτερημάτων. Μέγα λοιπὸν τὸ κακόν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, εἰ μὴ ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἡ ἀγαθοεργία αὕτη ἡ οὐ μόνον ἀπαλλάσσουσα τὸν ἀνθρώπου τοσούτων καὶ τηλικούτων δεινῶν, ἀλλὰ καὶ προσάγουσα αὐτὸν εἰς τὸν δψηλὸν αὐτοῦ προορισμόν. Ἐντεῦθεν πάσα πρόσδος καὶ εὐημερία, καὶ ὅλως ἀγνῶμονες καὶ ἀνθρωποκτόνοι εἶναι οἱ μη συντελοῦντες κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸ θεράπευτον πρᾶγμα, εἰς τὰ διάφορα εἰδὴ τῶν Ἀσύλων (Ὀρφανοτροφεῖα κτλ.) καὶ εἰς τὰ διάφορα παιδαγωγεῖα. Καὶ πάντες μὲν δὲν δύνανται εἰς πάντα

νὰ συντελέσωσιν, ἀλλὰ τῆς μὲν οἰκοδομῆς καὶ διδασκαλίας μέλει
ἰδίως ταῖς ὑπερεγχόσαις ἔξουσίαις καὶ τοῖς διδασκόλοις καὶ πνευ-
ματικοῖς πατρόσιν. Πάντες δημιουροῦνται νὰ διορθώμεν τὸν
πλησίον, νὰ συντελῶμεν διὰ γρηγορίων εἰς τὴν διδασκαλίαν, νὰ
μεταδίδωμεν εἰς τὶς γινώσκομεν καλὸν, νὰ οἰκοδομῶμεν διὰ τοῦ
καλοῦ παραδείγματος· ἀν δὲ μηδὲν ἄλλο ἔγομεν, νὰ μὴ σκανδαλί-
ζωμεν καὶ συνεργῶμεν εἰς τὸ κακόν.

“Αν τὸ καλὸν παραδείγμα συντελεῖ τὰ μᾶλιστα εἰς οἰκοδομὴν τοῦ
πλησίον καὶ μεγίστην δύναμιν ἔχει, τὸ σκάνδαλον δυσγκρίτῳ λόγῳ
ἐπηρεάζει τὸν πλησίον καὶ μᾶλιστα τοὺς ἀσθενεστέρους τῶν ὀδελ-
φῶν διὰ τὴν ἡλικίαν καὶ ψυχικὴν κατάστασιν, καὶ δταν μᾶλιστα
τὸ σκάνδαλον προέργηται παρὰ γεραιτέρων, καὶ πρεσβυτέρων, καὶ
μᾶλιστα παρ' ἐκείνων, ἐξ ὧν μᾶλλον ἐπρεπε νὰ λάμπῃ τὸ φῶς τοῦ
καλοῦ παραδείγματος. Τὸ σκάνδαλον, δι' οὐ πειράζομεν τὸν πλη-
σίον, γίνεται διὰ λόγων, δι' ἔργων καὶ διὰ κακοῦ παραδείγματος·
καὶ δταν μὲν γίνηται ἐπίτηδες, τότε μεγίστη ἡ εὐθύνη καὶ ὁ τοιοῦ-
τος οὐδὲν διαφέρει τοῦ πατρὸς τοῦ σκότους καὶ τοῦ ἀπ' ἀρχῆς
ἀνθρωποτόνου. Κατὰ τῶν τοιούτων εἶπεν ιδίως ὁ Κύριος· «Οὐαὶ
τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται» (Ματθ. 18, 7.),
καὶ μᾶλιστα κατὰ τῶν σκανδαλιζόντων τὸν πλησίον εἰς τὰ ἵ-
ρωτατα· «Ος ἂν σκανδαλίσῃ ἔνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πι-
στευόντων εἰς ἐμὲ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς
ἐπὶ τὸν τράγηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς
Θαλάσσης» (Ἄντεθ., στίχ. 6). Πολλάκις γίνεται τις αἴτιος σκαν-
δάλων διὰ τὴν ἀδιαφορίαν, γινώσκων μὲν διτε εἶναι σκανδαλώδης
ἡ διαγωγή του, ἀλλὰ μὴ φροντίζων ἀν σκανδαλίζωνται οἱ ἄλλοι.
Καὶ τῶν τοιούτων μεγάλη ἡ εὐθύνη, αὐξάνουσα ἡ ἐλαττουμένη ἐκ
τῶν περιστάσεων, περὶ ὧν εἰρηται· ἐν τῷ περὶ διαφορᾶς τῶν ἀθι-
κῶν ἔργων (ὅρα § 15). Τὰ τοιαῦτα δὲ σκάνδαλα εἶναι τὰ ὡς ἐπὶ
τὸ πλεῖστον συμβαίνοντα, καὶ τὰ μεγάλα τούτων δρεῖται ἡ ἔξου-
σία νὰ ἥρῃ ἐκ τοῦ μέσου. Συνήθως δὲ σκανδαλίζομεν ἀλλήλους
δι' ἄγνοταν, ἐμμέσως πως καὶ διὰ μικρά. Μακρότερος δὲ ὁ φρον-
τίζων νὰ καθαρίσῃ ἔστιν καὶ ἀπὸ τοῦ μολυσμοῦ τούτου. Σκάν-
δαλον δημως δέν· ίναι, ἀν σκανδαλισθῶσι· τινὲς ἐκ τῶν λόγων ἡ

έργων τοῦ ἐκπληροῦντος τὸ ίδιον καθῆκον. Ἐνταῦθα πτεῖσους μόνον οἱ σκανδαλίζομενοι.

Οἱ συνεργῶν τῷ πλησίον εἰς τὸ κακὸν οὐ μόνον γίνεται αὐτούργος τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ καὶ γίνεται αἵτιος πολλάκις καὶ τὸ νὰ κακουργῇ ὁ πλησίον· διότι ἔκει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λαμβάνει χώραν συνέργειαν, ὅπου δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ εὔκολον νὰ κακουργήσῃ εἰς καὶ μόνος· ὥστε διπλὴν ἀδικεῖν ἀδικίαν ὁ συνεργῶν, καὶ ἐπομένως μέγα τὸ κακὸν καὶ ἐν τοῖς μικροῖς αὐτοῖς ἔργοις. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀπαγορεύει καθόλου πᾶσαν συνέργειαν εἰς τὸ κακόν· «Μὴ κοινώνει ἀμαρτίαις; ἀλλοτρίαις. Σεαυτὸν ἀγὸν τῆςει» (Α'. Τιμ. 5, 22).

§ 24. Περὶ τῆς ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης ἐν ταῖς διαφόροις κοινωνίαις σχέσεσιν.

Εἰδομεν δὲ τὴν ἀγάπην τοῦ πλησίον, ἥτις καὶ κατ' ἑξοχὴν ἀγάπη καλεῖται, παρίσταται κατὰ διαφόρους περιστάσεις ὡς δικαιοσύνη, ἥτοι ὡς μετ' ἀράπης καὶ εἰλικρινείας τήρησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ πλησίον. Ἄλλ' οὕτε τὴν ἀγάπην ὡς περιληπτικὴ τῆς δικαιοσύνης, οὕτε τὴν δικαιοσύνην ὡς μέρος τῆς ἀγάπης δύνανται νὰ τηρηθῶσι καὶ προσχθῶσι· καὶ καρποφορήσωσιν, ἂν μὴ καλλιεργηθῶσι καὶ βλαστήσωσιν ἐν τῇ μικρῇ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας, καὶ τηρηθῶσι καὶ προσχθῶσιν ἐν τῇ μεγάλῃ κοινωνίᾳ τῆς πολιτείας. Ός δὲ φύσει κοινωνίες εἶναι ὁ ἀνθρώπος καὶ ἐν τῇ μετά τῶν ἀλλῶν κοινωνίᾳ μόνον κατορθοῖ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν, οὕτω καὶ φύσει ἐκάστη κοινωνίᾳ, ὡς καὶ ἐκαστον ἄτομον, ἔχει τίδια προτερήματα, ίδιον προορισμὸν, καὶ συντελεῖ εἰς ἐπίτευξιν τοῦ καθολικοῦ σκοποῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν αἱ ποικίλαι κοινωνίαι συναπαρτίζωσι πολύτιμον μὲν, ἀλλὰ καλλίστων καὶ παναρμόνιον ὕργανον.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλοι ὅτι διὰ τῆς κοινωνίας κατορθοῦμεν νὰ μάθωμεν καὶ ἐκπληρώσωμεν πάντα τὰ καθήκοντα καὶ νὰ κατορθώσωμεν πάσας τὰς ἀρετὰς, καὶ ὅτι εἶναι τι καὶ ἵστορες μέγα ἀγάθα τῇ κοινωνίᾳ, καὶ μέγα ἄρχοντα καὶ ἀπαραίτητον τὸ τη-

ρεῖν τὴν ἐν αὐτῇ τάξιν καὶ προσάγειν τὴν εὐκοσμίαν. Δῆλον ἐπίστης καὶ τοῦτο ὅτι τὰ αὐτὰ καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον καθέλου λαμβάνουσι διαφόρους μορφὰς καὶ βαθμούς κατὰ τὰς διαφόρους κοινωνικὰς σχέσεις. Τὸ σέβας πρὸς τὸν πλησίον ὡς ἀτομον, ἄλλου βαθμοῦ εἶναι καὶ ἄλλας ὀνομασίας ἔχει ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ ἄλλας ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐκκλησίᾳ. "Αν δὲ καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν αὐτὴν προσφέρομεν ὑπὲρ τοῦ ἀτόμου, πολλῷ δὴ μᾶλλον ὁφείλουμεν τοῦτο ὑπὲρ γονέων καὶ ἀδελφῶν, ὑπὲρ πατρίδος καὶ ἐκκλησίας. Οὐχ ἔττον ὅμως ὁρείλομεν μὲν ὑπὲρ τῶν οἰκείων προνοεῖν κατὰ πρῶτον λόγον· διότι κατὰ τὸν Ἀπόστολον «Εἴ δέ τις τῶν ιδίων καὶ μᾶλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἔργυται, καὶ ἔττιν ἀπίστου γείρων» (Α'. Τιμόθ. 5, 8). Ἄλλα, ἐνῷ κατὰ πρῶτον λόγον περὶ τῶν οἰκείων κατὰ σάρκα καὶ τῶν δμογενῶν καὶ οἰκείων τῇ πίστει φροντίζομεν, δὲν πρέπει νὰ ἐπιλανθανώμεθα ὅτι καὶ πάντες οἱ ἀνθρώποι εἶναι ἀδελφοὶ ἡμῶν καὶ τέκνα τοῦ αὐτοῦ Οὐρανίου Πατρός· ὅτι ἄνευ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων δὲν κατορθοῦται ὁ καθολικὸς τοῦ ἀνθρώπου σκοπός· ἄνευ τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης καὶ ἀγαθοεργίας πρὸς πάντας οὐδέποτε καὶ ἡ ιδιαιτέρα κοινωνία εἰς ἣν ἔκαστος ἀνήκει, δύναται νὰ εὐδοκιμήσῃ καὶ ἡσυγίαν ἄγῃ.

α) Ηερὶ τῆς ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἀγάπης.

"Ἄργητε καὶ κρηπίς πάστος κοινωνίας εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἐν ᾧ διστενὸς φυσικὸς σύνδετος συντελεῖ τὰ μᾶλιστα εἰς τὴν γένεσιν καὶ πρόσθιον τῆς ἐμφύτου ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον. Ἐν τῇ μικρῷ κοινωνίᾳ τῆς οἰκογενείας καταρτίζεται ἡ μαργάλη κοινωνία τῆς πολιτείας· διότι ὁ καλὸς πατὴρ καὶ οἰκογενειάρχης γίνεται καὶ καλὸς πατὴρ τοῦ ἔθνους· ὁ ἐμφρονθεὶς σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς τοὺς γονεῖς υἱὸς καὶ ἀδελφικῆς ἀγάπης καὶ καλῶς παιδαγωγηθεὶς, σέβεται προσθύμως καὶ εὐγνωμόνως τοὺς πατέρας τοῦ ἔθνους πάντας, ἀγαπᾷ καὶ τοὺς ἄλλους ἀδελφούς, οὐ μόνον μὴ ἀδικῶν, ἀλλὰ καὶ ὡφελῶν καὶ πρὸς πάντας εὐπροστήγορος καὶ φιλόθρων καὶ εὐεργετικὸς ἀποδειχνύμενος· καθίσταται τέλος ἀγαθὸς οἰκογενειάρχης, γεραρὸς πατὴρ καθέλου.

Διὰ τοῦτο ἔκειναι αἱ κοινωνίαι συγχρατοῦνται καὶ ἀκμάζουσιν, δύσας ὀφελόμητε μὲν ὁ Κύριος, ἀλλὰ καὶ καλῶς ἔσται καὶ εἶναι συνηρμοσμέναι ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἀριστος Παιδαγωγὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀβραὰμ ἤρξατο τῆς παιδαγωγίας, καὶ παρετεύασε τὴν ζύμην ἔκεινην τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ κατέβαλε τὰ στερβά θερέτρια αὐτῆς.

"Ἄρχεται δὲ ἡ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ ἀγάπη ἀπὸ τοῦ γάμου καὶ τοῦ ἐντεῦθεν φίλτρου τῶν γονέων πρὸς ἄλλήλους καὶ τῆς στοργῆς πρὸς τὰ τέκνα, προβαίνει εἰς τὸ σέβας καὶ στοργὴν τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν φιλότητα τῶν ἀδελφῶν πρὸς ἄλλήλους καὶ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τοὺς σικέτας. Περὶ δὲ τῆς περαιτέρω ἐπεκτάσεως τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τοὺς ἄλλους πατέρας καὶ εὐεργέτας καὶ ἀδελφούς εἴρηται ἥδη τὰ δέοντα. Ὁ ψόμενα δὲ παρακατιόντες καὶ τάλλα.

1) *Γονεῖς.* "Ἴνα καταρτισθῇ ἡ οἰκογένεια, ἡ κρηπὶς τῆς κοινωνίας, ὅρθιῶς, πρέπει νὰ καταρτισθῇ ἡ κορωνὶς τῆς οἰκογενείας, οἱ γονεῖς, ἡθικῶς. Τοῦτο δὲ καταρθίσται πρῶτον διὰ τῆς ιερότητος τοῦ γάμου. Εἶναι δὲ ιερὸς ὁ γάμος, δταν τελεσθῇ μεταξὺ ὀρίμων καὶ μὴ συγγενῶν, ἢ μὴ στενῶν τούλαχιστον. "Οταν δὲ ἐνωτικὸς δεσμὸς ἔναι τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ὑπόσχεσις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς διὰ βίου συμβίωσεως. "Οταν τηρηθῇ ἡ ἀμοιβαία πίστις τῶν συμβίων ἀγνὴ καὶ ὁσιν οὕτως ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα καὶ συναπαρτίζωσιν οὕτω τὸν πλήρη ἀνθρωπὸν δταν συναιτιάζωνται ἐν τῷ βάθει τῆς καρδίας αὐτῶν οἱ σύζυγοι τὴν ιερότητα καὶ τὸ μέγεθος τῶν καθηκόντων, ἀπερ ἀναλαμβάνουσι διὰ τοῦ γάμου, δι' οὗ ἀξιοῦται δὲ ἀνθρωπὸς νὰ γείνῃ ὅργανον τοῦ Θεοῦ πρὸς διατήρησιν καὶ αὔξησιν καὶ πρόσδοτον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. "Ἴνα δὲ ἀριστόλως καταφανῇ ἡ ιερότης τοῦ γάμου καὶ ἔξ ἀρχῆς ἐμφορηθῶσιν οἱ εἰς γάμον ἀρμοζόμενοι τῆς ιερότητος ταύτης, ἐπανελάμβανον ἀνέκαθεν διὰ διαφόρων τελετῶν πάντα ἔθνη (εἰ καὶ οὐχὶ πάντα δρῦῶς) τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσαν τῷ πρώτῳ ἀνθρώπῳ. Καὶ τὴν ὑπόσχεσις δὲ μόνη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ιερότητα τοῦ γάμου, εὐγή τις καὶ ὅρκος οὖσα. Ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Ἀποστόλου (Ἐφεσ. 5, 31) καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐκή-

ρυξε τὸν γάμον μυστήριον διότι οἱ χριστιανοὶ ὡς μέλη τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου ἐνοῦνται πνευματικῶς μετ' αὐτοῦ· ὃ μὲν νυμφίος παριστᾷ τὸν νυμφίον Χριστὸν, ἢ δὲ νύμφῃ εἶναι νύμφῃ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ἀνέκαθεν μετὰ τῆς ἱεροτελεστίκης τοῦ Γάμου συνεδέετο καὶ ἡ κοινωνία τῶν ἀγράντων μυστηρίων. Καὶ νῦν δὲ παρ' ἡμῖν ἡ ἱεροτελεστία ἀναμιμνήσκει τὴν Λειτουργίαν, ἀλλ' ἡ θεία Κοινωνία τελεῖται μετὰ ταῦτα κατὰ τὸν συνήθη γρένον.¹⁰ Ως εἰ κατὰ μείζονά λόγον πρέπει νὰ συναντήσουμε ὁ χριστιανὸς τὴν ἱερότητα τοῦ γάμου.

Εἶναι δὲ ὅντως ἱερὸν καθῆκον ὁ γάμος καὶ σχολεῖον ὑψηλῶν ἀρετῶν καὶ ταμεῖον ὀχυρῶν ἀγαθῶν. Ἐκεῖ κατὰ πρᾶτον μανθάνει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι ὅλος ὁ βίος ἡμῶν εἶναι καθῆκον, καθίσταται πρόθυμος εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, ἐννοεῖ τὸ ἀγαπήσεις τὸν πληρίσιον σου ὡς σεαυτόν. Ὁπόστης δὲ καρτερίας, ὑπομονῆς καὶ αὐταπαρκήσεως πληροῦνται οἱ γονεῖς, καὶ δόπσων ἀγαθῶν πρόξενοι τῇ κοινωνίᾳ οἱ τοιοῦτοι γονεῖς! Ὁπόστων δὲ γλυκυτάτων ἀγαθῶν ἀπολαύσουσιν οἱ ἀγαθοὶ σύζυγοι! Οὐ μόνον ἀπαλλάσσονται πολλῶν δεινῶν τοῦ ἀγάμου βίου, οὐ μόνον γλυκαίνουσι τὰς πικρίας τοῦ βίου τούτου διὰ τῆς ἀμοιβαίας συμπαθείας καὶ παραμυθίας, οὐ μόνον εὐημεροῦσι διὰ τῆς κοινῆς καὶ πιστῆς ἔργασίας, ἀλλὰ καὶ ἔτσιν ἀξιωθῶσι νὰ ἀποκτήσωσι τέκνα, δοπίκις οὐράνιος ἥδονή, δοπίκια δὲ ἀφορμὴ ὑψηλῶν καθηκόντων, ὑψηλῶν ἀρετῶν!

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι οἱ γονεῖς δρεῖνται νὰ καταβάλωσι τὰ θεμέλια τῆς ἀγάπης, ἀγαπῶντες ἀλλήλους, τοῦ μὲν ἀνδρὸς ἀγαπῶντος ὡς ἔσωτὸν καὶ ἵστα αὐτῷ τὴν τρυνατική, τῆς δὲ γυναικὸς σεβομένης καὶ ὑποτασσομένης τῷ ἀνδρὶ ὡς κεφαλῆ. Πρὸς δὲ τούτοις ἐκδηλώσι τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην οἱ γονεῖς, συγγωροῦντες, διορθοῦντες, πιστῶς συνεργαζόμενοι, ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζοντες, εὐεργετοῦντες, σωφρονοῦντες καὶ πᾶν ἀγαθὸν κοινὸν ἔχοντες, ὡς ἐν σῶμα καὶ ἐν πνεῦμα. Ἀπὸ κοινοῦ δὲ πρέπει νὰ συνεργασθῶσιν εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ οἴκου καὶ τὴν ἀνατροφὴν καὶ παιδαγωγίαν τῶν τέκνων. Πρὸς τοῦτο δὲ δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ στοργὴ, ἀπαιτεῖται νὰ παιδαγωγηθῶσι πρῶτον οἱ γονεῖς, ἀν μὴ ἔτυχον γρηστῆς ἀγωγῆς πρότερον. Διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης καὶ

τοῦ ἐναρέτου βίου, διὰ τὴν καλῶν τούτων παραδειγμάτων, δύνανται καλλιεῖν καὶ παιδαγωγήσωσι τὰ τέκνα. Ἰδίως δὲ ὁ μὲν πατὴρ, ὃς νοῦς, πρέπει νὰ διδάξῃ τὴν τεγναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα τὸ καθῆκον καὶ τὴν αὐστηρότητα, ἡ δὲ γυνὴ, ὡς καρδία, νὰ μαλάξῃ τὴν τε καρδίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ νὰ ἀναπλάσῃ τὴν καρδίαν τῶν τέκνων, ἐμπνέουσα τὴν ἀγάπην τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἐπιείκειαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἀνύψωσε τὴν γυναικαν εἰς τὴν πρέπουσταν αὐτῇ ἀξίαν καὶ ἴσοτητα. Παρὰ τῆς μητρὸς θηλάζουσι τὰ τέκνα μετὰ τοῦ γάλακτος καὶ τὰ στοιχεῖα πάσης ἀρετῆς καὶ θεοσεβείας, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ κυριωτέρα καὶ διηγεκτή παιδαγωγὸς, ἐνῷ δὲ ἀνὴρ ἀσχολούμενος καὶ περὶ ἄλλα καθήκοντα εἶναι μᾶλλον ἔφορος. Διὰ τοῦτο καὶ κατὰ πρώτον λόγον αἱ γυναικεῖς εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ τὴν κακὴν ἀγάωγὴν τῶν τέκνων, καὶ μέριστον μέλημα τῆς κοινωνίας πρέπει νὰ ἔχουν ἡ μόρφωσις τοῦ γυναικείου φύλου καὶ ἡ ἔξωράσις: αὐτῶν διὰ τοῦ πολυτίμου μύρου τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης. Διότι πρέπει τοῖς ἄλλοις, ἅπερ δὲν ἀναπληροῦνται διὰ τῶν Σχολείων, εἶναι καὶ ἀνάγκη μακροτέρας κατ' οἶκον παιδαγωγίας τῶν τέκνων ἑκεῖ, ὅπου εἶναι εἰς τὰς ὕδους κεχυμένη ἡ διαφθορὰ καὶ τὰ σκάνδαλα.

Καλῆς οἰκοδεσποίνης παράδειγμα καὶ ἔπαινον ἔχομεν ἐν ταῖς Παροιμίαις τοῦ Σολομῶντος (κφ. 31). Πολλαὶ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αἱ τοιαῦται γυναικεῖς τινὲς δὲ ἔφενται εἰς τοσοῦτον βαθμὸν αὐταπαρήσεως, ὥστε ἐνῷ κατὰ θέλησιν μόνον τῶν γονέων ἤλθον εἰς γάμον, ἐνῷ εὐθὺς μετ' ὀλίγον οἱ καὶ ἄλλως ἀπεροι σύζυγοι ἐδυστύχησαν περιπετόντες εἰς πολυχρονίους καὶ ὀδυνηρὰς νόσους, οὐγέττον ἐμμένουσι: πισταὶ εἰς τὸ καθῆκον καὶ μετὰ ἰδεώτων καὶ μυρίων βασάνων ἐργάζονται ἵνα ἐκθρέψωσι τοὺς πάσχοντας ἀνέρας, καὶ τέλος διατελοῦσι ἐν τῇ χηρείᾳ ἐμμένουσαι. Ως τῇ γυναικὶ τοῦ Φωκίωνος κόσμος ἡ ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν πολλαὶ εἶναι αἱ τοιαῦται γυναικεῖς, αἱ τῷ καλλίστῳ τούτῳ κόσμῳ κεκοσμημέναι.

Αἱρεται δὲ ἡ ἱερότης τοῦ γάμου καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ ἀγαθὰ, ὅταν καταντήσῃ βιοποριστικὸν συνάλλαγμα καὶ κερδοσκοπία, ὅταν οὐδὲ κανὸν ἐν νῷ τίθενται οἱ ἄνθρωποι τὴν ἱερότητα αὐτοῦ, ἀλλὰ μό-

νον περὶ ἡδυπαθείας καὶ καλλωπισμοῦ φροντίζουσι. Τότε εὔκολα εἶναι τὰ διαζύγια, μάλιστα δὲ σταν εὐκολύνη ταῦτα ἡ Πολιτεία· ἀλλὰ ταχίστη εἶναι καὶ ἡ διάλυσις τῆς κοινωνίας. Μάρτυρες ἔστωσαν αἱ πάλαι ποτὲ κλειναὶ Ἀθῆναι· καὶ ἡ μεγαλώνυμος καὶ κομισκράτωρ Ρόμη. Ἀπώλοντο αὖται, ὅροι δὲ λύρη τῆς διαρθροῦσας εἰσεκώμαστε καὶ εἰς τὰ ἀδύτα τοῦ οἴκου, λυμανημένη τὸ θερώτατον.

Τὰς λεπτομερείας περὶ τῶν διαχόρων καθηκόντων τῶν γονέων πρός τε ἀλλήλους καὶ πρός τὰ τέκνα, καὶ πᾶς πρέπει νὰ καταστήσωσι τὰ τέκνα τιμίους καὶ χρηστοὺς πολίτας, ἐκάστοτε τὸ τῇ ἡλικίᾳ ἐπιτήδειον χρηγοῦντες, περὶ τούτων διδάσκει ἡ παιδαγωγία· πολλὰ δὲ καὶ καλὰ διδάσκει ὁ καλὸς κἀγαθὸς Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς. Λαμπρὰ δὲ καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος ἐν τῇ ὀνομαστῇ αὐτοῦ Ηφαίνεσι. Οὐκ ὀλίγα δὲ μετεγκατίσθησαν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ τοιαῦτα, ὃν πολλὰ εἶναι γνωστά. Ἀλλὰ καὶ πρωτότυπων ἡμεδαπῶν ἔργων ἐν τοῖς καθ' ἡμάς γρόνοις δὲν στερούμεθα.

'Ἐν τούτοις σημειωτέον ἐνταῦθα τὰ γρυπὰ ταῦτα παραγγέλματα· «Παιδεύεις οὐδὲν καὶ ἀγαπήται σε, καὶ δώσεις κόσμον τῷ σῇ φυγῇ» (Παροιμ. 29, 17). «Οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ὅλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου» (Ἐφεσ. 6, 4). «Κρείσσων ἐίς οὐδὲ δίκαιοις, ἢ γίλιοι ἀσεβεῖς, καὶ ἀποθανεῖν ἀτεκνον, ἢ ἔχειν τέκνην ἀσεβῆ» (Σειρὴν 16, 3). "Ἄς ἐνθυμηθῶτι δὲ οἱ γονεῖς καὶ τοῦτο, διτὶ ἀν ἀμελήσωσι τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, ἢ διὰ τῶν κακῶν αὐτῶν παραδειγμάτων διαστρέψωσι τὴν καρδίαν αὐτῶν, θέλουσι θερίσεις σκληροτάτην ἀγριοτίχην, καὶ πικρὰ δάκρυα ἢ ἀμοιβὴν αὐτῶν ἔσται:

2) *Tέκνα.* «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου», λέγει δὲ Θεός ἐν τῇ πέμπτῃ ἐντολῇ, καὶ πολλὰ ἀγαθὰ ἐπαγγέλλεται εἰς τοὺς εὐσεβεῖς περὶ τοὺς γονεῖς οὐσίους· εὐγαῖ δὲ γονέων στηρίζουσι θεμέλια οἴκων. Οἱ γονεῖς μετὰ Θεὸν εἶναι· οἱ πρῶτοι ὑμῶν εὐεργέται, πλήρεις εἰλικρινείας καὶ αὐταπαρνήσεως, πολλὰ ὑπομείναντες καὶ μοχθησαντες ὑπέρ τῶν τέκνων. Διὰ τοῦτο καὶ εὐσέβεια καλεῖται· ἢ πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπη, καὶ μακαρίζει καὶ ὁ σοφὸς Σόλων τοὺς ἐν τῇ εὐσεβείᾳ ταῦτη ἀποθινόντας Ἀργείους,

Κλέοδιν και Βίτωνα. Εύσεβεις ἄρα πρὸς τοὺς γονεῖς πρέπει· γὰρ ἀποδεῖξωσιν ἔχυτοὺς τὰ τέκνα διὰ σεβασμοῦ και εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτοὺς ἄκρας και τελείας. Καὶ ἐνόσῳ μὲν εἶναι· ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν γονέων, πρέπει νὰ ἔναι εὐπειθῆ και πλήρη τρυφερᾶς στοργῆς, μᾶλλον φοβούμενα μὴ λυπήσωσι τοὺς γονεῖς, ἢ φοβούμενα τὴν τιμωρίαν, ὡς ἐμπρέπει εἰς εὐγενεῖς και ἀπαλάς ψυχάς. Ἀκουσάτωσαν τοῦ Σοφοῦ, λέγοντος· «Ἄκουε οὐτὲ παιδείαν πατρός σου και μὴ ἀπώσῃ θεσμοὺς μητρός σου· στέφανον γὰρ χαρίτων δέξῃ σῷ κορυφῇ, και κλοιὸν γρύσεον περὶ σῷ τραχήλῳ» (Παροιμ. 1, 8, 9). Μιμείσθωσαν τὸν Κύριον ἡμῶν, ὅστις ἦν ὑποτασσόμενος τοῖς γονεῦσιν αὐτοῦ (Λουκ. 2, 51). Ἰδίως δὲ πρέπει νὰ ἀποδεῖξωσι τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν εἰς τοὺς πάσχοντας γονεῖς τὰ ἐν ἀλικίᾳ τέκνα, παραμυθούμενα αὐτοὺς ἔργῳ και λόγῳ και προτιμῶντα μᾶλλον νὰ θρέψωσι και ποτίσωσι τοὺς γονεῖς, ἢ ἔχυτούς. Περιθάλποντες ἐν τῷ γήρατι και ἐν τοῖς παλήμασι τοὺς γονεῖς, ἀνταποδίδομεν μικρὰ ἀντὶ μεγάλων. Υπομένοντες τὰς ἱδιοτροπίας τῶν γερόντων γονέων, ὑπομένομεν ἐλάχιστα ἀντὶ πλείστων, ὅσα ὑπέμειναν οἱ γονεῖς. Διὰ τὴν εὐεέδειαν περὶ τοὺς γονεῖς ἐπεκλήθη εὐσεβής και ὁ μέγας αὐτοκράτωρ Ἀυτωνῦνος. Θανάτῳ δ' ἐτιμώρει ὁ πολιτικὸς νόμος και τοὺς κακολογούντας μόνον τὸν πατέρα ἢ τὴν μητέρα (Λευιτ. 20, 9). Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι αὐστηρῶς ἐτιμώρουν τοὺς ἀγνώμονας υἱοὺς τοὺς μὴ ἐκτρέφοντας τοὺς ἐνδεεῖς γονεῖς τῶν, ὅταν μᾶλιστα οὕτοι εὑρόντες περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων τῶν.

Ἀν ὁ Ψαλμωδὸς λέγει περὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν· «Ἴδοὺ δὴ τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπιτοσιότ;» (Ψαλμ. 132, 1), πολλῷ δὴ μᾶλλον ἔχει τις εἰπεῖν τοῦτο περὶ τῶν ἐν δμονοίᾳ και φιλότητι βιούντων ἀδελφῶν και συγγενῶν. Οἱ μὲν πρεσβύτεροι· τῶν ἀδελφῶν ἐπέχουσι τόπον πατρὸς και ἰδιαιτέρος σεβασμοῦ και ἐπικλήσεως ἐτύγχανον ἀνέκαθεν. Ηλίτες δὲ οἱ ἀδελφοὶ ἐπέχουσι τόπον προστατῶν και δρεῖλουσι γὰρ προστατεύωσι τὰς ἀδελφὰς και βοηθῶσι τῷ πατρὶ πρὸς ἀποκατάστασιν αὐτῶν. Καλὸν δὲ τὸ ἔιμον τὸ ἐπικρατοῦν πολλαχοῦ παρ' ἡμῖν νὰ μὴ ἐρχωνται εἰς γάμου οἱ ἀδελφοί, πρὶν ἀποκαστήσωσι τὰς ἀ-

δελφάς αὐτῶν. Κακῆς δὲ ἀγωγῆς ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ νὰ γίνωνται οἱ φίλτατοι ἔχθιστοι πρὸς ἄλλήλους, νὰ διαρράγῃ δηλ. ὁ στεγνώτατος δεσμὸς τῆς ἀγάπης καὶ νὰ διαταραχθῇ ἡ πρώτη πηγὴ τῆς ἀγάπης τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν μεγάλων ἀγαθῶν διὰ μικρὰς ὡρελείας πολλάκις καὶ διὰ ψυχρὸν λόγον. Οἱ τοιοῦτοι προβαίνουσι πολλάκις εἰς μεγάλας ἀδικίας, μηδὲ αὐτῆς τῆς πατροκτονίας καὶ ἀδελφοκτονίας ἀπεχθμενοι διὰ πλεονεξίαν καὶ φθόνον.

3) *Oixétau.* Πολλοὶ διὰ πενίαν εἶναι καὶ νῦν ἔτι ἡγιαγκασμένοι νὰ ἐργάζωνται παρ' ἄλλοις ἐπὶ μισθῷ, ἵνα πορίζωνται τὰ πρὸς τὸν βίον. Ἰδίως δὲ οἰκέται καλοῦνται οἱ πληροῦντες ἐργασίας τῶν ἄλλοτε δούλων, θεράποντες καὶ θεραπαινίδες, διαρκῶς παρ' ἄλλοις οἰκοῦντες.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη κατήργησε τέλος τὴν δουλείαν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα αὐτῆς. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον εἰς τοῦτο μόνον περιορίζεται ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη, μικρόν τι διαφέρει τῆς ἄλλοτε στυγερᾶς δουλείας ἡ τοιαύτη κατάστασις τῶν οἰκετῶν. Οἱ ἀληθίνοι χριστιανοὶ δρεῖλουσι νὰ θεωρῶσιν, ὡς οἰκείους, ὡς ἴδια αὐτῶν τέκνα, ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην, ὡς αὐτὸν τὸν Κύριον, τοὺς ἐξ ἀνάγκης ταπενουμένους ἀδελφοὺς ἡμῶν. Καὶ οὐ μόνον δρεῖλουσι νὰ μὴ ἀδικῶσσι τοὺς οἰκέτας, σκληρῶς καὶ βανάντως πρὸς αὐτοὺς προσφερόμενοι, ἢ ἀποστεροῦντες τὸν μισθὸν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὑεργετῶσι, διορθοῦντες, μετὰ μακροθυμίας καὶ ἀγάπης τὰ ἐλλείμματα αὐτῶν, διδάσκοντες, προγοοῦντες ὑπὲρ αὐτῶν καὶ καθέλου ἀναπληροῦντες, ἕσσα διὰ τὴν πενίαν ἐκεῖνοι δὲν ἡδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν, ἵνα καταστῶσι γρηστοὶ πολῖται καὶ εἰκόνες τοῦ Θεοῦ. Οἱ οὕτω προσφερόμενοι ἔχουσι μόνον τὸ δικαίωμα νὰ ἔχωσι παρ' ἔσωτοῖς οἰκέτας τότε δὲ μόνον, ὅταν αὐτοὶ, εἴτε διὰ τὰ καθήκοντα τὰ κοινωνικὰ, εἴτε δι' ἄλλας εὐλόγους αἰτίας, δὲν δύνανται νὰ ἀποκαλῶσι τοὺς οἰκέτας ψυχούιους καὶ ψυχοκόρας, καὶ ὡς εἰς ἴδιους μίους καὶ κόρας νὰ προσφέρωνται. Χριστιανὸν καὶ τὸ γινόμενον

TOM. Θ.'

7

πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, καὶ μάλιστα ἐν Ἀγγλίᾳ, ὅπου αἱ οἰκοδέσποιαι ἐκπληροῦσι πάσας σχεδὸν τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐργασίας· ἀν δὲ τοῦτο ἀδύνατον, καλοῦσιν ἐπὶ τινας μόνον ὥρας ἑταῖς καθ' ἐκάστην ἄλλους ἐπὶ μισθῷ ἐργάτας. "Ωστε οἱ τοιοῦτοι ἀπολαύσουσι πλείονος ἐλευθερίας καὶ δὲν ταπεινοῦνται τοσοῦτον." Ἀλλ' ἔκει εἶναι τοῦτο δύνατὸν, ὅπου πολλαὶ εἶναι αἱ εὐκολίαι τοῦ βίου καὶ κατήγυρτεν ἄπονος ἡ ἐργασία.

'Αξιοσημέωτα τὰ χωρία τῆς Γραφῆς περὶ τῶν ἀμοιβαίων καθηκόντων τῶν οἰκοδεσποτῶν καὶ οἰκετῶν· «Μὴ κακώσῃς οἰκέτην ἐργαζόμενον ἐν ἀληθείᾳ, μηδὲ μίσθιον διδόντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Οἰκέτην συνετὸν ἀγαπάτω σου ἢ ψυχὴν, μὴ στερήσῃς αὐτὸν ἐλευθερίας» (Σειρὰχ 7, 20. 21). «Οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἴστητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες, ὅτι καὶ δικῆς ἔχετε Κύριον ἐν οὐρανοῖς» (Κολοσ. 4, 1). «Δούλους Ιδίοις δεσπόταις διποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοστρίζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθὴν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσι» (Τίτ. 2, 9). 'Ως μεγίστη δὲ ἀδικία καὶ βιωσα πρὸς τὸν Θεόν παρισταται πᾶσα ἀποστέρησις τοῦ μισθίου τῶν μισθίων μίσθιοι δὲ καὶ οἱ οἰκέται δύνανται νὰ δοκιμασθῶσιν (Δευτερ. 24, 15. Ἰακώβ. 5, 4).

6) Περὶ τῆς ἐν τῷ πολιτεἴᾳ ἀγάπης, εἰτε περὶ τῆς ἀγάπης τῆς πατρίδος.

Οὔτε διὰ τῆς μικρᾶς κοινωνίας τῆς οἰκογενειακῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἀγάπης κατορθοῦται δὲ καθολικὸς σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη μείζονος κοινωνίας καὶ εὐρυτέρας ἀγάπης, οὔτε πάλιν κατορθοῦται μόνον διὰ τῶν μειζόνων τούτων κοινωνιῶν ἀνευ ἀρμονίας καὶ ἡθικοῦ συνδέσμου αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας. Καὶ ὅτι μὲν πάντες οἱ ἀνθρώποι συναπαρτίζουσιν ἐν τι: ὅλον, εἰρηται πολλάκις καὶ δῆλον καὶ οἰκοθεν. "Οτι δὲ πρὸς τῇ πρὸς πάντας ἀγάπη πρέπει νὰ ἀγαπᾷ τις κατὰ πρῶτον τοὺς οἰκείους, εἰρηται καὶ τοῦτο. Οἰκείότατον δὲ ἢ πατρίς, δηλ. ἢ κοινωνία τῶν δόμοεινῶν καὶ δύμοπίστων, ἐφ' ὃν ἐδράζεται καὶ ὅφελεις ἐδράζεσθαι; καὶ συγχροτεῖσθαι; πᾶσα πολιτικὴ κοινωνία, ἵνα ὡς τι ἀτο-

μον συντελῇ εἰς τὴν ὑπαρξίν καὶ εὐόδωσιν τῆς δῆλης πολιτείας τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς πολιτείας τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διτι, ἐνῷ διὰ τῆς εὐπειθείας, τῶν εἰσφορῶν, τοῦ αἴματος καὶ τῆς ἐργασίας συντελεῖ ἔκαστος εἰς τὴν ιδίαν αὐτοῦ πολιτικὴν κοινωνίαν, καὶ ἀποδεικνύει οὕτω τὴν πρὸς τὴν ιδίαν αὐτοῦ πατρίδα ἀγάπην, οὐχ ἡττον ἢ ἀγάπην αὗτη δὲν πρέπει νὰ αἴρῃ καὶ κολούη τὴν πρὸς τὸν δῆλον ἀνθρώπου ἀγάπην, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐχθροπραξίας νὰ ἦναι αὐτη αὐτορθότης μᾶλλον τῆς ἀγάπης τῆς διόρθωσης μετ' ἐπιεικείας τὰ δικήματα καὶ ἀμυνομένης τὸ ἀγαθόν.

Τὴν πατρίδα συναρμολογεῖ ἡ ἀγάπη διὰ τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἔξουσιῶν καὶ ἐταιριῶν, ἐπιβάλλουσα διάφορα καθήκοντα καὶ ἀπονέμουσα διάφορα δικαιώματα σύμφωνα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας.

1) *Πολιτεία*. Αὕτη εἶναι μέγα τι ἀγαθὸν καὶ τὸ κυριώτατον ἔργανον, δι' οὗ οἱ φύσει κοινωνοὶ ἀνθρώποι κατορθοῦσι τὸν ἀπώτατον σκοπὸν τοῦ βίου, τὸν τελικὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο καὶ λέγεται ἐν τῇ Γραφῇ ὅτι εἶναι θεία διαταγὴ πᾶσα ἔξουσία. Λέγουσι δὲ καὶ οἱ φίλοσοφοῦντες τὰ τοῦ Δικαίου ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι αὐτὴ ἑαυτὴ σκοπός. Ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ δὲν φύσιστος σκοπὸς τοῦ βίου, ὡς τινες ἠθέλησαν. Διότι εἶναι μὲν ὑψηλὸς σκοπὸς καὶ μέγα τι ἀγαθὸν, ἄτε δὴ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ οὕτω πρὸς ὑπαρξίν καὶ πρόσδοτον τοῦ ἀνθρώπου (πᾶν δέ τι εἶναι σκοπὸς ἑαυτοῦ), καὶ ἐν αὐτῇ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης προαγομένων εἰς τελειοτέραν μορφήν· ἀλλ' ὑπεράνω πάσης πολιτείας εἶναι τὸ θεῖον καὶ ἀπόλυτον δίκαιον καὶ δικαιολικός τῆς ἀνθρωπότητος προορισμὸς, ὥφ' ὧν πρέπει νὰ κανονίζηται πᾶσα πολιτεία, μέλλουσα νὰ καρποφορήσῃ καὶ νὰ ἐδράζηται ἐπ' ἀκραδάντων βάσεων.

Πῶς μὲν ἀπὸ τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ πατριαρχικοῦ βίου προσῆλθον τῷ χρόνῳ ἐξ ἀνάγκης διὰ συνθηκῶν, κατακτήσεων, ἀποικιῶν καὶ τῶν τοιούτων τὰ διάφορα εἰδη τῶν πολιτευμάτων, τὰ μοναρχικὸν καὶ δημοκρατικὸν καὶ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων μικτὸν, καὶ ποῖαι αἱ ἀπ' αὐτῶν ἀποπλανήσεις καὶ αἱ ἀπόπειραι πρὸς διόρθωσιν, διεάσκουσι περὶ τούτων ἡ Ιστορία τοῦ Δικαίου καὶ ἡ Γενικὴ

Ίστορία. Πῶς δὲ πρέπει νὰ οἰκοδομηθῶσιν δρόστερον καὶ δικαιότερον αἱ πολιτεῖαι διδάσκουσι μὲν αἱ Νομικαὶ λεγόμεναι ἐπιστῆμαι, καὶ μάλιστα ἡ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου καὶ τὸ Ἐθνοπροσεύνες Δίκαιον, ἀλλ' οὐχ ἡττον καὶ ἡ Ἡθικὴ δρέσλειται νὰ δείξῃ τὰς χριστιανικὰς ἀρχὰς, ἐφ' ὃν πρέπει νὰ ἔδραζηται πᾶσα ἀληθής πολιτεία. Τούτο δὲ τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον πράγματι πολὺ ἐπενήργηται αἱ χριστιανικαὶ ἀρχαὶ ἐπὶ τῆς μορφώσεως τῶν γενετέρων πολιτευμάτων, ἀν καὶ ἐξ ὑπαρχῆς ἔφευγεν ὁ χριστιανισμὸς πᾶν σχέδιον πολιτεύματος· διότι τὰ πολιτεύματα δὲν αὐτοσχεδιάζονται, ἀλλὰ γεννῶνται δργανικῶς ἐκ τοῦ βίου τῶν ἔθνων. Υγιεῖς δὲ ἀρχαὶ φέρουσι καὶ ὡρίμους καρπούς. Αἱ ὑγιεῖς δὲ ἀρχαὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐκαρποφόρτων ἀγλαοὺς καρπούς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ἡ μελέτη τούτων εἶναι πλείονος προσοχῆς ἀξία, ἢ στις ἄλλαι τοῦδε ἔτυχεν.

Αἱ αἰώνιοι καὶ ἀναλλοίωτοι βάσεις πάσης πολιτείας εἶναι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη αἱ ἐπὶ τῆς θρησκείας ἐδραζόμεναι. Πᾶσα δὲ πολιτεία μὴ βαίνουσα ἐπὶ τοῦ ἴεροῦ τούτου τρίποδος σαλεύεται καὶ καταπίπτει. Διὰ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἀπονέμεται ἔκαστῳ τῷ Ἰδίῳ, περιφρουροῦνται τὰ δικαιώματα ἔκαστου τά τε φυσικὰ καὶ ἐπίκτητα, κατορθοῦνται τέλος δι' αὐτῆς ἡ δυνατὴ ἴστρης ἡ καθόλου εἰς τοῦτο ὑφισταμένη, εἰς τὸ νὰ μὴ ἀποκλείεται τις τῆς κοινωνίας ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλὰ πάλιν ἔκαστος ἀπολαύει αὐτῆς τοσούτον, ὅσης εἶναι ἀξίος. Διὰ δὲ τῆς ἀγάπης οὐ μόνον κατορθοῦνται καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἡ ἀληθής δικαιοσύνη (διότι πᾶσα ἀρετὴ εἶναι ἀληθής, ὅταν ἐξ ἀγάπης προέργηται), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀγάπης κονοῦνται αἱ πολιτεῖαι εἰς τὸ νὰ ἐνεργήσωσι τὸ κοινῆ συμφέρον, νὰ προνοήσωσι περὶ τῆς εὐημερίας, νὰ προάγωσι τὰ πνευματικὰ καὶ ὄλικὰ ἀγαθὰ καὶ νὰ ἀποδώσωσιν οὕτω τούς φόρους εἰς τὸν εἰσφέροντα λαὸν καὶ νὰ ἀποζημιώσωσι μυριοπλασίως αὐτὸν διὰ πᾶσαν θυσίαν. Η ἀγάπη δὲ εἶναι ἐκείνη, ητις κινεῖ τὰ ἔθνη εἰς τὸ νὰ σέβωνται καὶ τὰ δικαιώματα τῶν ἀλλαγῶν ἔθνων καὶ νὰ συνεργῶσι καὶ εἰς αὐτῶν τὴν εὐημερίαν, ὥστε ὅλη ἡ ἀνθρωπότης νὰ ἀποτελῇ μίαν οἰκογένειαν. Η δὲ θρησκεία κρατύνει ἐν τῇ συγειόντει τοὺς ἡθικοὺς δεσμούς πάσης κοι-

νωνίας καὶ παρέγει εἰς αὐτοὺς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἣν μόνοι οἱ νόμοι καὶ τὰ ὄργανα τῆς ἐκτελεστικῆς ἔξουσίας εἶναι ἀδύνατον νὰ παράγωσιν. Ἡ χριστιανικὴ δὲ θρησκεία ἐδίδαξε τὴν ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν ισότητα πάντων, τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν ἀγάπην καὶ ἀγαθοεργίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν ἀνέτρεψεν ἀρ-
δην τὴν δουλείαν καὶ πολυγαμίαν, καὶ ἀνύψωσε τὴν γυναικά εἰς τὴν πρέπουσαν αὐτῇ ἀξίαν· εἶναι δὲ γνωστὸν πόσον αἱ ἀρχαὶ αὐ-
ται ἐπέδρασαν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος.

2) Ἐξουσίαι. Αἱ τρεῖς ἔξουσίαι, ἡ νομοθετικὴ, δικαστικὴ καὶ ἐκτελεστικὴ, δι' ὧν τηροῦνται καὶ προάγονται ἡ τάξις καὶ εὐημε-
ρία πάσης πολιτείας, συγκεντροῦνται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν ἄρ-
χοντα ἑκάστου ἔθνους, ἡ ἐθνῶν δόμοις ἀποτελούντων κράτος τι. Οἱ ἄρχοντες δὲ νῦν τῶν χριστιανικῶν λαῶν, φέροντες ἐπὶ τῆς κεφα-
λῆς των τὸ κάλλιστον κόσμημα, τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου, τὸ σύμ-
βολον τῆς ταπεινοφροσύνης, καὶ ὅντες ἐπίτροποι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ
λαοῦ, δὲν θεωροῦσι πλέον τοὺς λαοὺς ὡς ἴδιον κτῆμα, ἵνα διέ-
πωσι καὶ μεταχειρίζωνται αὐτοὺς κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀλλ' ὡς ἱερὰν
παρακαταθήκην, δι' ἣν λόγον ἀποδώσουσι τῷ Θεῷ. Οἱ ἄρχοντες
τῶν χριστιανικῶν λαῶν, παριστῶντες τὴν ἐνότητα καὶ κυριαρχίαν
κράτους τινὸς, ἔχουσι μὲν τὸ δικαίωμα νὰ κοσμῶσι τὸ στέμμα
διὰ τῶν βαρυτίμων τούτων λίθων, κυροῦντες δηλ. τοὺς δικαίους νό-
μους, διορίζοντες τοὺς ἵκανοὺς λειτουργοὺς τῆς πολιτείας, κολά-
ζοντες τὴν αὐτηρότητα τῶν νόμων διὰ τῆς χάριτος καὶ ἐπαγρυ-
πνοῦντες καθόλου εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων καὶ προσαγωγὴν
τῆς εὐημερίας· ἀλλ' οὔτε μόνοι ταῦτα ἐνεργοῦσιν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ
λαοῦ, οὔτε ἀμελοῦσι τῆς δεούσης προπαρασκευῆς, ἵνα λειτουργή-
σωσι τῷ Θεῷ τὴν δύναστην λειτουργίαν, καὶ καταστῶσιν ἔργω
πρόσωπα ἱερὰ καὶ ἀπαρεγγείρητα. Φεύγουσι δὲ μετὰ πολλῆς αὐ-
ταπαρήσεως πᾶσαν ἀφορμὴν πολέμου, καὶ ἐὰν ἀναγκασθῶσιν εἰς
τὸ ἀναγκαῖον τοῦτο κακὸν τῆς ἀμύνης τῶν ἱερωτάτων, φεύγουσι
πᾶσαν ἀπανθρωπίαν.

"Αν δὲ τοσοῦτον ἐπηνήργησεν ὁ Χριστιανισμὸς ἐπὶ τῆς καρ-
δίας τῶν ἀρχόντων καὶ πολλῶν ἡδη ἡ καρδία ἐν χειρὶ Θεοῦ, ἀν
καὶ πολλοὶ αὐτῶν διὰ πολλοὺς λόγους ἡδύναντο νὰ θεωρῶσι κτή-

ματα τοὺς λαούς των, πολλῷ δὲ μᾶλλον διφείλουσι νὰ πληρωθῶσι χριστιανικῶν ἀρετῶν οἱ ὑποδεέστεροι ἄρχοντες, οἵτινες εἶναι οἱ δόφινοι καὶ γεῖρες καὶ σύμβουλοι τοῦ στέμματος καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ. Καὶ οἱ μὲν νομοθέται διφείλουσι νὰ συνασθανθῶσιν ὅτι μετέχουσι βασιλικωτάτου ἀξιώματος, καὶ ἐπομένως διφείλουσι νὰ πλουτῶσι πολλῷ γνώσεων καὶ πολλῶν ἀρετῶν, ἵνα δυνηθῶσιν ἀναλόγως τῶν περιστάτεων δικαίους καὶ ἡθικούς νόμους νὰ θέσωσιν ἄνευ ἐμπείρων καὶ συνετῶν νομοθετῶν στερεῖται ἡ πολιτεία τῶν πρώτων αὐτῆς βάσεων.

Ἄλλ' οὐδὲν διφείλουσιν οἱ καλοὶ νόμοι, ἀν μὴ τηρηθῶσι· τηροῦνται δὲ οἱ νόμοι, ὅταν κατὰ πρῶτον λόγον τηρῶσιν αὐτοὺς οἱ ἄρχοντες· διότι φιλεῖ τὸ ὑπήκοον ἔξομοιούσθαι τοῖς ἄρχοντεσ. Ἐὰν οἱ ἄρχοντες πρῶτοι τηρῶσι τοὺς νόμους, διὰ τοῦ παραδείγματος θέλουσι μᾶλλον πείσει καὶ τοὺς ἄλλους εἰς τὴν τήρησιν τῶν νόμων, ἢ διὰ τῆς βίας θέλουσιν ἀναγκάσει εἰς τὸ αὐτό. Τὰ μᾶλλιστα δὲ λυμαίνονται τὴν πολιτείαν πάντες οἱ λειτουργοὶ τοῦ κράτους, εἴτε πολιτικοὶ ὑπάλληλοι, εἴτε στρατιωτικοὶ, ὅταν δεκάζωνται καὶ φθείρωνται γρήματιν, ὅταν σπαταλῶσιν καὶ σφετερίζωνται τὸν δημόσιον πλοῦτον οἱ τοιοῦτοι εἶναι λυμεῶνες ἀντὶ εὐεργετῶν, εἶναι γείρονες τῶν πατραλοιδῶν καὶ μητραλοιδῶν· διότι πατρὸς καὶ μητρὸς τιμιώτερον ἡ πατρὶς καὶ ἐν μείζονι μοίρᾳ παρά τε Θεῷ καὶ ἀνθρώποις τοῖς γέ νοῦν ἔχουσι, ὡς λέγει καὶ ὁ θεῖος Πλάτων. Καὶ ὅμως τινὲς οὐδὲν ἀμάρτημα λογίζονται τὸ σφετερίζεσθαι τὰ δημόσια γρήματα, ἀλλὰ καὶ μέρα κατόρθωμα!

Πρὸς ταῖς ἀπαιτουμέναις γνώσεσι γρήζουσιν ἄρα μεγάλων ἀρετῶν οἱ λειτουργοὶ τῆς πολιτείας· διότι οὔτε τὰ ἐκτελεστικὰ ὅργανα τῆς ἔξουσίας δύνανται ἄλλως νὰ ἀρκῶνται τοῖς δψωνίοις, καὶ μετὰ ζήλου καὶ τιμότητος καὶ εὐσυνειδησίας καὶ αὐταπαρνήσεως νὰ ἐκπληρῶσι τὰ καθήκοντα αὐτῶν, οὔτε οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, οἵτινες μεταξὺ τῶν ἄλλων πρέπει νὰ ἐμπνέωσι σέβας καὶ οὕτω νὰ ὀδηγῶσι τὸν λαὸν καὶ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ἄλλων καθηκόντων, ζει δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ ἡ πολιτεία. Πρὸ πάντων ὅμως γρήζουσιν ἀρετῆς οἱ δικασταὶ καὶ οἱ διδάσκαλοι· διότι εἰς

μὲν τοὺς δικαστὰς εἶναι πεπιστευμένας ἢ αὐτηρὰ τῆρησις τῶν ἱερωτάτων δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν νόμων ἢ ἀπροσωπόληπτος αὐτηρὸς δὲ καὶ ἀπροσωπόληπτος δὲν εἶναι δ τυχών τὴν ἀναγκαίαν δὲ ἐπιείκειαν περιέχουσιν οἱ νόμοι, ἔπειδαψιλεύει δ' αὐτὴν καὶ ἡ βασιλικὴ χάρις. Οἱ δὲ διδάσκαλοι πρέπει νὰ ἦνται ιδίως ἐνάρετοι καὶ αὐτοὶ, καθόσον αὐτοὶ ὡς ἄλλοι πατέρες ἀναπληροῦσι τὰ ἑλλείποντα τῆς οἰκιακῆς παιδαγωγίας καὶ προάγουσιν αὐτήν. Παιδαγωγεῖ δέ τις ἄλλον μᾶλλον διὰ τοῦ παραδείγματος, ἢ διὰ τῆς διδασκαλίας. Πατέρες μὲν πάντες οἱ ἀγαθοὶ ἀρχοντες καὶ μεγάλοι εὐεργέται καὶ μεγάλου σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης ἀξίοι, ἀλλὰ πλησιέστατοι πατέρες τοῦ λαοῦ εἶναι οἱ ἀγαθοὶ διδάσκαλοι οἱ προπαρασκευάζοντες καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἀρχοντας. Μέγα εὕρημα λοιπὸν οἱ ἀγαθοὶ διδάσκαλοι καὶ πολλῆς προνοίας καὶ τιμῆς ἀξίοι παρὰ τοῖς ἀνωτάτοις ἀρχοντινοῖς.

Ἡ ἀγία Γραφὴ ἔνθεν μὲν παραγγέλλει πείθεσθαι τοῖς ἥγουμένοις καὶ ὑποτάσσεσθαι ὑπερχρούσαις ἔξουσίαις καὶ δέεσθαι ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὅντων καὶ ἀποδιδόνται τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι (Ρωμ. 13, 1—8. Α.' Τιμόθ. 2, 1. 2. Ματθ. 22, 21.), ἔτεροθεν δὲ καθάπτεται δεινῶς διὰ τῶν Προφητῶν καὶ ἐλέγγει τοὺς παρανόμους ἀρχοντας τοῦ Ἰσραήλ.

3) Ὑπήκοοι καὶ ἔταιραι. Ὑπήκοοι εἶναι κυρίως πάντες, ἀρχοντες καὶ ἀρχόμενοι διότι πάντες εἶναι ὑπήκοοι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος, καὶ πάντες δρείλουσι νὰ τηρῶσι τοὺς νόμους πρὸς κοινὴν εὐημερίαν, καὶ πάντες δρείλουσι νὰ εἰσφέρωσι κατὰ δύναμιν καὶ θυσιάζωσι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ὑπὲρ τοῦ κοινῆς συμφέροντος. Πάντες δὲ συναπαρτίζουσι τὴν κοινὴν γνώμην καὶ πολλαχοῦ διὰ τῆς ψήφου ἐκλέγουσι τοὺς ἀρχοντας καὶ δύνανται νὰ γείνωσι καὶ αὐτοὶ λειτουργοὶ τῆς πατρίδος, ὅταν καλῶς καταρτισθῶσι εἰς τοῦτο. Ἄλλ' ὅταν τις διὰ τῆς ψήφου ἐκλέξῃ τοὺς ἀρχοντας, γίνεται ὑπήκοος αὐτῶν καὶ δρείλει πέσεις καὶ ὑπακοήν. Οἱ ἀρχοντες δὲ δρείλουσι πίστιν καὶ σέβας εἰς τὸν ἀρχοντα τοῦ κράτους, οὗτος δὲ πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Πατρίδα.

Πολλοὶ νομίζουσιν ὅτι εἰσφέροντες χρήματα καὶ τὰ σώματα

εἰς τὸ κράτος καὶ καθαιροῦντες τὴν αὐθαιρεσίαν διὰ τῆς ὑπακοῆς καὶ εὐπειθείας θυσιάζουσι τὴν ἐλευθερίαν, ζωὴν καὶ περιουσίαν ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἔχει, εἰ μὴ ἐγίνοντο αἱ μικραὶ αὗται θυσίαι. Πράγματι δὲ ἐν εὐνομουμέναις πολιτείαις, ὅπου εἶναι ἀσφαλεῖα καὶ τάξις καὶ πρόνοια ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ λαοῦ, εἰσφέρει τις ἐν καὶ κερδαίνει μυρία ὅσα. Ἀλλὰ καὶ ὅπως δήποτε ἂν ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίου ἀπαιτεῖ κατὰ πρῶτον τὴν αὐταπάργησιν, πολλῷ δὴ μᾶλλον ἀπαιτεῖ τοῦτο ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος. "Οσοι δὲ τῶν λαῶν ἀπέκτησαν δικαίωμα ψήφου, ἀπέκτησαν πολυτιμότατον δικαίωμα· ἀλλ' ἀν κακῶς μεταχειρισθῶσιν αὐτὸν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν.

"Ἐν τῇ μεγάλῃ κοινωνίᾳ συγκροτοῦνται ἐξ ἀνάγκης καὶ μικραὶ κοινωνίαι, διὸ ὃν προάγεται ἡ ὑλικὴ καὶ πνευματικὴ εὐημερία. Αἱ κοινωνίαι δὲ αὗται, ὅταν γείνωσιν ἔταιρούς, προβαίνουσιν εἰς ὕψιστον βαθὺδον προόδου, καὶ δοτῶσιν ἡ πρόσδοσις τῆς ἀνθρωπότητος προσῆλθεν ἀπὸ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συμπράξεως καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν ἔταιριῶν. Ἐνταῦθα ιδίως καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίου εἶναι πηγὴ καὶ πάσης ὑλικῆς εὐημερίας.

§ 25. Περὶ τῆς ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ ἀγάπης.

"Η Ἑκκλησία δὲν εἶναι ἀλλη τις κοινωνία παρὰ τὴν πολιτεῖκην, ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ὑπὸ θρησκευτικὴν ἔποψιν, καθ' ὅστον τὰ αὐτὰ μέλη συναπαρτίζουσι θρησκευτικὴν κοινωνίαν. Δὲν περιορίζεται σμικρὰ ἡ Ἑκκλησία εἰς τὰ ὅρια Κράτους τινὸς, ἀλλ' ἐπεκτείνεται γενικώτερον εἰς πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας, ιδίως εἰς πάντα τὰ γνήσια μέλη αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ τὰ ὅρια ταῦτα εἶναι στενά· διότι ἡ Ἑκκλησία δὲν εἶναι τι καθίδρυμα, ὅπερ παρέρχεται, ἀλλὰ θεῖον, καὶ ἐπομένως, συνῳδὰ τῷ καθολικῷ χαρακτῆρι τοῦ Χριστιανισμοῦ, περιλαμβάνει ἡ Ἑκκλησία πάντα τὰ γνήσια μέλη τῆς Καθολικῆς Ἑκκλησίας ἀπ' ἀρχῆς, καὶ προώρισται νὰ περιλάβῃ καὶ καλέσῃ εἰς Χριστὸν πάσας τὰς ἐπερχομένας γενεὰς μέχρι συντελείας αἰώνων. Πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἰσταται ἐπὶ γῆς μάνον ἡ Ἑκκλησία, ἀλλ' ἀναβαίνει εἰς Οὐρανούς καὶ ἀποτελεῖ ἐν

τι ὅλον μετὰ τῆς ἐν Οὐρανῷ θριαμβευόντης Ἐκκλησίας. "Ωστε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατορθοῦται ἡ καθολικὴ ἑνότης τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἐν ταύτῃ κατορθοῦται ἀνὰ πᾶσαν τὴν γῆν τὸ μία ποιμῆν, εἰς ποιμὴν, καὶ οὐρανὸς καὶ γῆ ἐν τι ὅλον συγαπαρτίζουσιν, ἐνῷ τὰ Κράτη παρέρχονται, μεταβάλλονται καὶ οὐδέποτε Κράτος τι κατώρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ πάντων τῶν λοιπῶν, οὐδὲ εἶναι τοῦτο δυνατόν.

"Αλλ' ἄν καὶ τηλικαύτην ἔκτασιν ἔχει ἡ Ἐκκλησία, δύναται ὅμως καὶ ἐκάστη πολιτικὴ κοινωνία νὰ ἀποτελέσῃ ἴδιαν Ἐκκλησίαν, καὶ τοιαῦται κατὰ τόπους Ἐκκλησίας ὑπῆρχον ἀνέκαθεν: διότι οὕτω καὶ μόνον δύναται λυσιτελέστερον νὰ ποιμαίνηται ἡ Ἐκκλησία. "Αλλὰ πᾶσα κατὰ τόπον Ἐκκλησία δρεῖται νὰ τηρῇ τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως καὶ ἀγάπης μετὰ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, ἵνα ἢ δρθόδοξος καὶ ἀληθής Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ δρεῖται ἀμα νὰ στηρίξῃ εἰς τὴν ἀλήθειαν τοὺς πιστοὺς καὶ νὰ ἐνεργῇ εἰς ἐπιστροφὴν τῶν ἐτεροδόξων καὶ ἐθνικῶν οὐχὶ ὅμως διὰ πυρὸς καὶ σιδῆρου, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης καὶ διὰ τῶν πνευματικῶν ὅπλων τὸ ἕημα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ δίστομος ῥομφαία τῆς Ἐκκλησίας, καὶ πανοπλία αὐτῆς ἡ πίστις καὶ ἀγάπη ("Ἐφεσ. 6, 13—20).

"Η καθιδρυσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῆς, ἡ ἀνάλογος συγκρότησις αὐτῆς καὶ τὰ καθήκοντα τῶν πρεστώτων αὐτῆς, πᾶσα ἐν γένει διάταξις ἀρροφώσα εἰς τὴν εὐκοσμίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπίτευξιν τοῦ πνευματικοῦ σκοποῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, πάντα ταῦτα θεόθεν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ ὑπὸ τῆς Καθόλου Ἐκκλησίας ἐν τῇ καθόλου φωνῇ αὐτῆς, καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, ταῖς Οἰκουμενικαῖς Συνόδοις, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐκανονίσθησαν. 'Ο σκοπὸς δὲ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καὶ σκοπὸς τῆς πολιτείας: διότι διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, ἐνῷ κατορθοῦται ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς, στερεοῦνται καὶ προάγονται καὶ τὰ ἡθικὰ ἐρείσματα τῆς πολιτείας, καθόστον οὐδεὶς δύναται σωθῆναι, ἀν μὴ ἀγαγεννηθῆ ἡθικῶς καὶ πρεσκόψη ἐν τῷ ἀγαθῷ. Διὰ ταῦτα λοιπὸν πᾶσα Πολιτεία δρεῖται νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ σέβηται τὰ θεῖα δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ μὴ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς, ἀλλὰ νὰ περιφρουρῇ καὶ περιθάλπῃ αὐτήν. Μόνον δὲ

δικαίωμα ἔχει ἡ Πολιτεία νὰ ἐπιτηρῇ τὰς παρεκτροπὰς τῶν ποιμένων εἰς τὰ ἐγκόσμια καὶ ἀλλότρια τῶν πνευματικῶν καθηκόντων, καὶ νὰ κωλύῃ τὰς βίαν τῆς συνειδήσεως.

Ποῖα τὰ δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἀπορέοντα καὶ τοῦ καθιδρύσαντος Θεοῦ, πῶς συνετάγθη τὸ πάλαι τὸ πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας ἀριστα κεκραμένον ἐκ τοῦ μοναρχικοῦ, ἀριστοκρατικοῦ καὶ ὅμοκρατικοῦ, ποῖα τὰ θεοπίσματα τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων τὰ τὴν ἔλιπη Ἐκκλησίαν ἀφράντα, ποία ἡ σχέσις τῆς Πολιτείας καὶ τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πῶς τηρεῖται ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἀρμονία, περὶ πάντων τούτων καὶ τῶν τοιούτων διδάσκουσιν ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἰστορία καὶ μάλιστα τὸ Κανονικὸν λεγόμενον Δίκαιον. Ή δὲ Δογματικὴ διδάσκει τὴν περὶ Ἐκκλησίας καθόλου θεωρίαν, ἐφ' ἧς στηρίζονται καὶ τὸ Δίκαιον αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ Πρακτικὴ λεγομένη Θεολογία, 'Ομιλητικὴ, Λειτουργικὴ καὶ Ποιμαντορικὴ, αἱ διδάσκουσαι τὰ διαιτηρα καθήκοντα τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς διακονίαν τοῦ λόγου, τῶν μυστηρίων καὶ τῆς ποιμαντορίας. Ἐνταῦθα ἄρα καθολικώτερός τις λόγος ἔσται περὶ τῆς ἀγάπης καὶ τῶν καθηκόντων τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἴτα περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν.

α) Περὶ τῆς ἀγάπης τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

'Ως ἡ Πολιτεία, οὕτω καὶ ἡ Ἐκκλησία ἔχει τοὺς ἀρχοντας καὶ ἀρχομένους. Καὶ οἱ μὲν ἀρχοντες λέγονται ποιμένες καὶ κληρος, οἱ δὲ ἀρχόμενοι λαϊκοί. Ἐκ τῶν τοιῶν δὲ βαθμῶν τῆς ἱερωσύνης, τῶν Ἐπισκόπων, Πρεσβυτέρων καὶ Διακόνων, ποιμένες καὶ ἔξοχοι εἶναι οἱ Ἐπίσκοποι, οἵτινες κατὰ τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιιοδοσίας καλοῦνται καὶ Ἀρχιεπίσκοποι, Μητροπολίται, Πατριάρχαι. Οἱ δὲ Πρεσβύτεροι εἶναι καὶ αὐτοὶ κατὰ δεύτερον λόγον ποιμένες, ὡς βοηθοὶ τοῦ Ἐπίσκοπου καὶ μέτοχοι τῆς ἱερωσύνης αὐτοῦ. 'Οσοι δὲ τούτων μετέχουσι καὶ ἔξουσίας τινὸς καλοῦνται Οἰκονόμοι, Πρωτοϊερεῖς (Πρωτοπαπᾶς) καὶ εἴ τι ἄλλο. Οἱ δὲ Διάκονοι πρὸς τὴν διακονίαν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ, διακονοῦσιν ἐνίστε καὶ ἄλλας διακονίας τοῦ λόγου, καὶ καθόλου εἶναι οἱ κα-

τ' ἐξοχὴν ὑπηρέται πρὸς τὰ πνευματικά τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ δὲ λοιποὶ τοῦ κλήρου δὶ’ εὐχῆς μόνης ἄγεν χειροτονίας λαμβάνουσι μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπηρετεῖν τὰς ἀλλας ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας. Τινὲς δὲ καὶ προπαρασκευάζονται ἵνα διὰ τῶν κατωτάτων τούτων βαθμίδων ἀνέλθωσιν εἰς τοὺς χυρίους βαθμοὺς τῆς Ἱερωσύνης.

Ἔδιον τάγμα συναπαρτίζουσιν οἱ μοναχοὶ, οἱ δὲ εὐχῆς ἀφιερώσαντες ἔαυτοὺς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀγαθοεργίαν. Ἐγουσι δὲ καὶ οὗτοι ἴδιους ἱερεῖς καὶ ἄρχοντας ὑποκειμένους εἰς τὴν ἐποπτείαν τῶν Ἐπισκόπων. Καὶ οἱ μὲν Πρεσβύτεροι καλοῦνται ἱερομόναχοι, Ἀρχιμανδρῖται δὲ καὶ Ἡγούμενοι οἱ ἄρχοντες τῶν Μοναστηρίων. Οἱ δὲ Διάκονοι καλοῦνται ἱεροδιάκονοι, οἱ δὲ Μοναχοὶ διαιροῦνται εἰς ἀπλοὺς καὶ μεγαλοσχήμους, εἰς ἀσκητὰς καὶ ἐρημίτας.

1) *Ποιμένες καὶ κληρικοί.* Φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλας τῆς γῆς ἀποκαλεῖ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοὺς Ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτῶν τοὺς διαδόχους αὐτῶν, τοὺς Ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας: «Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἄλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἄλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀλισθήσεται; Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. . . . Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς Οὐρανοῖς» (Ματθ. 5, 13—16). Καὶ ὅντως φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλας τῆς γῆς εἶναι καὶ δρεῖλουσι νὰ ἥναι οἱ καλοὶ ποιμένες, καὶ δὲ ποιμὴν ὁ καλὸς, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Σωτῆρος, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων (Ιωάν. 10, 11). «Ἄν καὶ πάντες οἱ ἀνθρώποι καὶ μάλιστα οἱ ποιμένες λαῶν δρεῖλουσι διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν νὰ οἰκοδομῶσι τὸν πλησίον, πολλῷ δὲ μᾶλλον οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλοι τῆς ἡθικῆς καὶ οἱ ἐπόπται τῶν ἡθῶν καὶ λατροὶ τῶν ψυχῶν, οἱ διάκονοι τοῦ λόγου καὶ τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, δρεῖλουσι νὰ καταρτισθῶσιν οὕτως, ὥστε νὰ λάμπῃ ἀπ' αὐτῶν τὸ φῶς τῆς ἀληθείας καὶ ἀρετῆς, ἵνα δοξολογήσωσιν οὕτω μάλιστα τὸν Θεόν» «Προσέχετε ἔαυτοῖς, λέγει αὐτοῖς δὲ Ἀπόστολος, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνει τὴν Ἐκκλη-

σίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἴδιου αἵματος» (Πράξ. 20, 28). Ἀλλαχοῦ δὲ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος (ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον καὶ Τίτον ἐπιστολαῖς), ὅρίζων τὰ προσόντα τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας, ἀπαριθμεῖ πλῆθος ἀρετῶν, καὶ φαίνεται ἀπαιτῶν ἀρετὰς μᾶλλον ἢ σοφίαν μεγάλην, ἀν καὶ θέλει καὶ διδαχτικὸν τὸν ποιμένα καὶ διπλῆς τιμῆς ἀξίους κρίνει τοὺς καλῶς προεστῶτας, καὶ μάλιστα τοὺς κοπιῶντας ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. Ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον πρέπει νὰ ἦναι ἐνάρετοι οἱ ποιμένες· διότι διὰ τῆς ἀρετῆς μάλιστα διδάσκουσι τοὺς ἄλλους. Δύο λέξεις, ἀπλῆ παραίνεσις παρ' ἐναρέτου ποιμένος, ισχύουσι πολλῷ πλεῖον, ἢ τε γηγενώτατοι καὶ ῥητορικώτατοι λόγοι. Ἔπειτα δὲ ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος ὅτι θέλει δώσει στόμα καὶ σορίαν εἰς τοὺς ἀληθεῖς αὐτοῦ Ἀποστόλους. Καὶ οἱ μεγάλοι δὲ φωτῆρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὡς ἄλλα πολυσύμματα Χερουβίμ κατοπτεύσαντες τὰ βάθη τῆς σορίας τοῦ Θεοῦ, ἕξιώθησαν τῆς χάριτος ταύτης, ἀφοῦ παρεσκεύασαν ἔκυτοὺς ναοὺς τοῦ ἀγίου Πνεύματος διὰ τῆς ἀρετῆς.

Ἄληθες μὲν ὅτι σόμερον μεγάλης προπαρασκευῆς ἐν πάσῃ σοφίᾳ γρῆζουσιν οἱ ποιμένες, ἵνα καὶ ἐλέγχωσι τὴν πλάνην καὶ ὑπεραπολογῶνται ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' οὐδέποτε πρέπει νὰ ἦναι ἡ σοφία ἡ φυσιοῦσα μόνον τὸ κύριον προσόν· διότι ὁ Ιερεὺς δὲν εἶναι μόνον διδάσκαλος, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον λόγον εἶναι λειτουργὸς τοῦ Θεοῦ. Πῶς δὲ δύναται ἀκάθαρτος νὰ προσέρχηται τῷ θυτιστηρίῳ καὶ τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τελῇ τὰ φρικτά ἐκεῖνα μυστήρια, εἰς ἀ μετὰ φόβου καὶ τρόμου παρίστανται καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ καὶ καλύπτουσι τὸ πρόσωπον αὐτῶν καὶ αὐτὰ τὰ Σεραφίμ;

Ἐγτεῦθεν δὲ δῆλον, διὰ τί ἡ Ἐκκλησία παρὰ τῶν μελλόντων νὰ χειροτονηθῶσιν εἰς τὸ ὑψηλὸν τῆς ιερωσύνης ἀξίωμα ἀπαιτεῖ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου πρὸς τὴν πατερίαν βίον ἀνεπίληπτον ἴδιως, μαρτυρούμενον ὑπὸ τῆς καλῆς μαρτυρίας τῆς ἔξωθεν· διὰ τί συνῳδά τῷ Ἀποστόλῳ ἀπαιτεῖ παρὰ πάντων τῶν κληρικῶν, ἵνα ὁσι τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγγείᾳ· νὰ προσέχωσι τῇ ἀναγνώσει, τῇ παροκλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ· νὰ μὴ ἀμελῶσι τοῦ δοθέντος αὐτοῖς

χαρίσματος μετὰ ἐπιθέσεως τῶν γειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου (Α'. Τιμόθ. 4, 12—14). Μετὰ τοῦ Ἀποστόλου παραγγέλλει εἰς τοὺς κληρικούς νὰ μὴ ἐμπλέκωνται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις (Β'. Τιμόθ. 2, 4), ἀλλὰ νὰ ἀγωνίζωνται μόνον ὑπὲρ τοῦ Κυρίου, ὡς στρατιῶται αὐτοῦ. "Ολος δὲ βίος τῶν ιερέων πρέπει νὰ ἦναι λατρεία τοῦ Θεοῦ· διὰ τοῦτο καὶ διὰ Ἑκκλησία ὥριτεν αὐτοῖς πολλὰς προσευχὰς καθ' ἕκαστην, ἵνα οἱ λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ δέωνται καὶ ὑπὲρ τῶν ἀπολειπομένων ἀδελφῶν, καὶ ἀναπληρῶσιν αὐτῶν τὴν προσευχὴν, καὶ ἀγιάζωσιν αὐτῶν τὰ βιωτικὰ ἔργα καὶ καταβίβαζωσι τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ ἐπ' αὐτῶν. Τὰς λοιπὰς ὥρας τῆς ἡμέρας ὁ φείδουσι νὰ διέρχωνται ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ παρακλήσει τῶν καταπονουμένων καὶ τῇ οἰκοδομῇ πάντων. Τοιοῦτοι ποιμένες εἶναι ἀληθεῖς ιερεῖς τοῦ Θεοῦ τοῦ Υψίστου, καὶ μεγάλοι εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος καὶ εὐλογία Θεοῦ. Πάσα τούναντίον ἀμαρτία αὐτῶν καὶ διὰ ἐλαχίστη εἶναι βρυτάτη, καὶ μεγάλη ἡ εὐθύνη αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· παρὸ δὲ αὐτῶν, παρὸ δὲ τὴν ἡρτηνται αἱ ψυχαὶ τῶν ἀνθρώπων, λόγον ἴδιως ἐκζητησει δὲ θεὸς διὰ τὰ τὰ ἴδια καὶ ἀλλότρια ἀμαρτήματα. Πόστης λοιπὸν κατακρίσεως ἀξιοὶ οἱ ταχέως ἐπιτεθέντες γείρας καὶ οἱ ἀναξίως ἐπισκοπῆς δρεγόμενοι;

2) *Λαϊκοί.* Καὶ οἱ λαϊκοὶ δὲν εἶναι ἀμέτοχοι διλως τῆς ιερωσύνης διότι καὶ αὐτοὶ ἐχρίσθησαν τὴν σφραγίδι τῆς δωρεᾶς τοῦ ἀγίου Πνεύματος, καὶ συναπαρτίζουσι τὸ Βασίλειον ιεράτευμα· ἐν τῇ δηλητῇ Ἑκκλησίᾳ δὲ διὰ τὸ γάρις. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ τελῇ μυστήρια καὶ τὴν Λειτουργίαν εἰς μόνος ιερεὺς ἄλλων παρισταμένων καὶ συναπαρτίζοντων τὴν Ἑκκλησίαν· διὰ τοῦτο καὶ ἐπαναλαμβάνει δὲ λαὸς συντόμως ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ ἡμῶν τὰς μυστικὰς δεήσεις τοῦ ἀμέσου λειτουργοῦ τοῦ Θεοῦ· συγγειροτεντ, οὕτως εἰπεῖν, διὰ τοῦ «Κύριε ἐλέησον» καὶ διὰ τοῦ «Ἄξιος», καὶ παρέχει τὴν ἐξωθεν μαρτυρίαν· βουλεύεται μετὰ τοῦ κλήρου περὶ τῶν τῆς Ἑκκλησίας καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἐπιτελεῖ τὸ Βάπτισμα. Ἀλλ' οὐχ ἕτερον οὔτε ψῆφον ἔχουσιν οἱ λαϊκοὶ οὔτε ἀμεσοὶ λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι, οὕτως αὐτοῖς δέδοται τὸ δεσμεῖν καὶ λύειν. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο τῆς ιερωσύνης, ὅπερ καὶ ιερωσύνη κατ' ἔξογήν

καὶ εἶναι καὶ λέγεται, δίδοται ὑπὸ τοῦ διδόντος τὴν χάριν Θεοῦ διὰ γειροτονίας ὑπὸ τῶν διαδόχων τῶν Ἀποστόλων, παρ' ᾧ διεῖ δέξαντο οἱ ποιμένες ἀμέσως τὸ ὑψηλὸν τοῦτο ἀξίωμα. Ὁφείλουσιν ἄρα ὑπακοὴν καὶ σέβας οἱ λαϊκοὶ εἰς τοὺς ἀμέσους λειτουργούς τοῦ Θεοῦ, ὡς ὑποδέεστεροι αὐτῶν ἐν τῇ ἱερωσύνῃ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ μὴ ἐπεμβάνωσιν εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ Θεοῦ.

"Ἔνα δὲ κατορθωθῆ δικαθελικὸς σκοπὸς τῆς Ἑκκλησίας, τῆς τε κατὰ τόπον καὶ τῆς δῆλης ἔνα δυνηθῶσιν οἱ ποιμένες τῆς Ἑκκλησίας νὰ μὴ περισπῶνται εἰς τὰς βιωτικὰς μερίμνας, ἀλλ᾽ ἀφιερῶσιν ὅλους ἑαυτοὺς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Ἑκκλησίαν αὐτοῦ, διφείλουσι νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο οἱ λαϊκοὶ καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ πάσῃ δυνάμει καὶ μετὰ πάσης προθυμίας. Πᾶν δὲ τι χορηγοῦσιν εἰς τὴν Ἑκκλησίαν, χορηγοῦσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸ ιδιον ἄμαξφελος. "Ἄς φροντίζωσι μόνον νὰ δίδωσι καλὴν μαρτυρίαν, ὅταν προσχειρίζωνται οἱ ποιμένες τῆς Ἑκκλησίας. Ἄς φροντίζωσι νὰ προπαρασκευάζωνται ἀξιοί λειτουργοὶ τοῦ Θεοῦ.

"Ἔνα δὲ δυνηθῶσιν οἱ λαϊκοὶ νὰ ἀποτελῶσιν ἔθνος ἄγιον καὶ βασιλείον ἵεράτευμα, ὥρισεν δὲ ἡ Ἑκκλησία τὸν ἐλάχιστον γρόνον τῆς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν κληρικῶν λατρείας τοῦ Θεοῦ καὶ κοινωνίας τῶν ἀγράντων μυστηρίων. "Ωρίσε δηλ. Ἔνα πάντες οἱ λαϊκοὶ, πλὴν τῶν δι? εὐλόγους αἰτίας ἀπολειπομένων, προσέρχωνται εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ λοιπὰς ἑορτὰς, καὶ νὰ ἔξομολογῶνται καὶ κοινωνῶσι τῶν ἀγράντων Μυστηρίων τετράκις τοῦ ἑναυτοῦ κατὰ τὸν γρόνον τῶν νηστειῶν, δηλαδή στον ἀπαξ κατὰ τὴν μεγάλην Τεσσαρακοστήν, καὶ μάλιστα τὴν μεγάλην Πέμπτην. Πᾶς δὲ Χριστιανὸς πρέπει νὰ θεωρῇ μεγίστην εὐεργεσίαν τοῦ Θεοῦ τὸ νὰ ἀξιωθῇ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ, καὶ μάλιστα νὰ κοινωνῇ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου εἰς ἀφεσιν ἀμαρτιῶν καὶ τοῦ Σώματος τοῦ Κυρίου, τοῦ ἄρτου τούτου τῆς ζωῆς καὶ παντὸς ἀγαθοῦ. Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης καὶ ἔξομολογήσεως καὶ προσηκούσης προπαρασκευῆς πρέπει νὰ προσέρχηται εἰς τὴν Τράπεζαν τοῦ Κυρίου, καὶ νὰ θεωρῇ μέγιστον κακὸν καὶ μεγίστην ποιηὴν τὴν στέρησιν τῆς οὐρανίου ταύτης τροφῆς διὰ βαρέα ἀμαρτήματα.

"Ωρισε πρὸς τούτοις ἡ Ἐκκλησία καὶ νηστείας κατὰ πᾶσαν Τετράδα καὶ Παρασκευὴν καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ (τὴν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, τὴν τῶν ἀγίων Ἀποστόλων, τὴν πρὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τὴν πρὸ τῶν Χριστουγένων), ἵνα δυνηθῶσι πάντες οἱ πιστοὶ νὰ ἀσκῶσιν ἐγκράτειαν παθῶν, νὰ ἀγιάσωσι τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ προπαρασκευασθῶσιν εἰς κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μιμηθῶσιν αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ τοὺς ἀγίους αὐτοῦ, οἵτινες διὰ νηστείας καὶ προσευχῆς, τῶν πνευματικῶν τούτων ὅπλων, συνέτριψαν πᾶσαν ἐναντίαν δύναμιν τοῦ πονηροῦ. Αὐστηροτάτη δὲ ἀνέκαθεν ἡ νηστεία (διὰ παντελοῦς ἀπογῆς βρωμάτων ἢ ἔηροφραγίας μόλις μετὰ τὴν δύσιν τοῦ Ἡλίου) κατὰ τὴν μεγάλην Παρασκευὴν καὶ τὸ μέγα Σάββατον. Αὐστηρὰ δὲ ἡ νηστεία καὶ κατὰ τὰς Τετραδας καὶ Παρασκευὰς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (διὰ ἔηροφραγίας μόλις μετὰ τὸ δειλινόν) καὶ τὰς Πέμπταις τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανείων καὶ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Μ. Ἐθδομαδος. Ἡτον αὐστηραὶ ἦσαν διὰ τοὺς λαϊκοὺς μᾶλιστα αἱ λοιπαὶ ἡμέραι τῶν νηστειῶν. Πάστης δὲ νηστείας ἔξαιροῦνται οἱ ἀσθενεῖς καὶ τῶν πλείστων οἱ ὁδοιπόροι. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς λαϊκοὺς καθόλου καὶ μᾶλιστα τοὺς ἐργατικοὺς πολλὴν συγκατάβασιν ἀπέδειξεν ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ' οὐδέποτε αἱ ἡμέραι τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου, αἱ ἡμέραι τῶν αὐστηροτάτων νηστειῶν ἐπιδέχονται συγκατάβασιν, εἰμὴ μόνον διὰ τοὺς ἀσθενεῖς. Καὶ ἡ συγκατάβασις δὲν πρέπει νὰ ἦναι ὀλοσυγέρης κατάλυσις τῆς νηστείας, ὡς οὔτε ἡ νηστεία ἐν γένει εἶναι τρυφὴ διὰ μεταλλαγῆς βρωμάτων. Ὁ κοιλιόδουλος πρὸς οὐδὲν μέγα ἀγαθὸν ἐπιτήδειος, μᾶλλον δὲ οὐδὲν αὐτοῦ δρελος.

Κατὰ τὸν χρόνον τῶν νηστειῶν, τὸν κατ' ἔξογὴν χρόνον τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ, καὶ μᾶλιστα τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν, εἴναι ἀπηγορεύμέναι αἱ θορυβώδεις πανηγύρεις καὶ τέρψεις. Διὰ τοῦτο ἀπηγορεύθη καὶ ἡ τελετὴ τοῦ Γάμου κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον.

3) *Moraxoi*. Καὶ πρὸ Χριστοῦ ἥδη ἐν τῇ Η. Διαθήκῃ πολλοὶ φεύγοντες τὰ τοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐγκόσμια ἀπεγώρουν μακρὰν τῆς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων, ἵνα δυγηθῶσι νὰ ἀφιερώσωσιν ὅλους ἔχατους τῷ Θεῷ. Πολλοὶ δὲ καὶ συμβιοῦντες μετὰ τῶν ἀνθρώ-

πων ἡσκευην ἐγκράτειαν καὶ ἀπεῖχον τοῦ γάμου, ἵνα δυνηθῶσι νὰ στρατεύωνται ὑπὲρ τοῦ Κυρίου καὶ εὐαγγελίζωνται αὐτὸν, καὶ τοιοῦτοι ἡσαν οἱ πλεῖστοι τῶν Ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοὺς διώγμοὺς δὲ ἀνεγκάρουν πολλοὶ εἰς τὴν ἔρημον καὶ περὶ τοὺς μεγάλους Ἀναγκαριτάς συνηθροίσθησαν ἥδη πλεῖστοι ὅσοι ἐν καιρῷ τῶν διώγμῶν, ὥστε νὰ ἀποτελέσωσι πολυαρίθμους κοινότητας. Πρῶτον θεμελιωτὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου δημιάζει ἡ παράδοσις Παῦλον τὸν Θηβαῖον (ἐκ Θηβαΐδος τῆς Αἰγύπτου) κατὰ τὸν ἐπὶ Δεκίου διώγμὸν ἀρξάμενον τοῦ ἀσκητικοῦ βίου. Ἰδίως δὲ θεμελιωτὴς ἐν Αἰγύπτῳ μὲν εἶναι διέγας Ἀντώνιος, ἐν Παλαιστίνῃ δὲ Ἰλαρίων διέγας. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἀγατολῆς ἔξηπλωσαν οἱ μαθηταὶ τοῦ μεγάλου Ἀντώνιου τὸν μοναχικὸν βίον καὶ τὰ Κοινότια καὶ ἐπὶ τὸ τελείστερον ἐρρύθμισεν διέγας Βασιλείος. Εἰς δὲ τὴν Δύσιν κατέστησε γνωστὸν τὸν μοναχικὸν βίον διέγας Ἀθανάσιος, ἔξοριστος ὃν ἐκεῖ καὶ συγγράψας τὸν βίον τοῦ Μ. Ἀντώνιου. Ἐρρύθμισαν δὲ ἐκεῖ Ἰωάννης διὰ Κασσιανὸς καὶ μάλιστα διὰ Βενέδικτος (γεννηθεὶς ἐν ἔτει 480).

"Οτε ἐκόπασαν οἱ διώγμοι καὶ ἐπληθύνθησαν οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες, ἐπληθύνθησαν τότε καὶ οἱ μοναχοί· διότι μετὰ τῆς πληθύσης τῶν Χριστιανῶν, ὃν πολλοὶ ἡσαν κατ' ὄνομα μόνον, ἐπληθύνθησαν καὶ τὰ σκάνδαλα καὶ ἐχαλαρώθησαν τὰ αὐτηρὰ ἡθη· διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐπιζητοῦντες τελείστητα βίου ἔφευγον τὸν κόσμον καὶ κατέφευγον εἰς τὰ Κοινότια, καὶ κατετάσσοντο εἰς τοὺς μοναχούς, οἵτινες ἀφιερωμένοι πάντες τότε εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ διάγοντες καὶ ἐν τελείᾳ ὑπακοῇ καὶ παρθενίᾳ, ἀλαμπον ἐπὶ ἀγιότητι. Ἐργαζόμενοι δὲ ὡς διὰστολος ταῖς ιδίαις χερσὶν οὐ μόνον ἐπήρκουν εἰς τὴν λιτήν αὐτῶν τροφὴν, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις ἐπήρκουν τὰ πρὸς ζωάρκειαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐστήριξον τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐξεργάζουσεν ἐπὶ τινὰ χρόνον τῶν Μονῶν καὶ κηρύττοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Οὐ μόνον δὲ οἱ τελείστητα βίου ἐπιζητοῦντες, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν, ἵνα κρατήνωσιν ἑαυτοὺς ἐν τῇ ἀρετῇ, διεβίουν ἐφ' ξανθὸν χρόνον ἐν τοῖς Μοναστηρίοις.

"Ἐντεῦθεν δὲ θῆλον, διὰ τί ἡκμασε τοσοῦτον ὁ μοναχικὸς βίος

καὶ τοσοῦτον ἀγαστὸς ἦν. Μάλιστα δὲ μετὰ ταῦτα τὰ μάλιστα εὐηργέτησαν οἱ Μοναχοὶ τῆς Ἀνατολῆς τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν καὶ ἐφ' ἵκανὸν χρόνον καὶ οἱ ἐν τῇ Δύσει τὴν ἐκεῖ Ἐκκλησίαν. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τὰ Μοναστήρια ἦσαν τὰ Ταμεῖα πάσης ἀγαθοεργίας, καὶ τὰ Σχολεῖα πάσης ἀρετῆς καὶ παιδείας. Ἐκεῖθεν ἐξῆλθον οἱ μεγάλοι ποιμένες καὶ διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους ἡμῶν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀφιέρωσε πλεῖστα ὅσα πρὸς συντήρησιν καὶ αὔξησιν τῶν Μοναστηρίων.

Ἐπειδὴ δὲ οὐ πάντες χωροῦσι τὴν αὐστηρότητα τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὥρισεν ἡ Ἐκκλησία ἀνέκαθεν, ἵνα μόνοι γίνωνται δεκτοὶ οἱ ὥριμοι τὴν ἡλικίαν καὶ μετὰ πολυχρόνιον δοκιμασίαν. Ὁ κανὼν δ' οὗτος εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τοὺς ἀποχωροῦντας τοῦ κόσμου καὶ ἀφιερουμένους ὅλως τῇ λατρείᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ τῇ δόξῃ τοῦ ὄντος αὐτοῦ, καὶ εὐχρημένους αὐτῷ τελείσαν ὑπακοὴν, καὶ βίον ἐν ἀγνείᾳ καὶ μετανοίᾳ καὶ νηστείᾳ καὶ ἐν πάσῃ ἀγαθοεργίᾳ.

6) Περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἀγάπης τῆς ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν περιορίζεται, ὡς εἰρηται ἡδη, ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ συνδέεται μετὰ τῆς ἐν Οὐρανοῖς δι' ἀμοιβαίας ἀγάπης. Μέλη δὲ τῆς ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίας εἶναι οἱ ἐν πίστει καὶ μετανοίᾳ κεκοιμημένοι πατέρες καὶ ἀδελφοί ἡμῶν καὶ οἱ ἄγιοι τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. Πρὸς πάντας τούτους ὑψίσταται ἀνέκαθεν διὸ σύνδεσμος τῆς ἀγάπης ἐν τῇ ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίᾳ, ἐκδηλούμενος διὰ δεήσεως μὲν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων, ἐπικλήσεως δὲ τῶν ἀγίων. Οἱ δὲ ἄγιοι τοῦ Θεοῦ, οἱ ἀπ' αἰώνων αὐτῷ εὑαρεστήσαντες καὶ ἔχοντες πλείονα παρέησίαν ἐνώπιον Θεοῦ, πρετερέουσιν ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ η δέσις αὐτῶν ὑπὲρ ἡμῶν δὲν ἀποβαίνει ἀκαρπος, ὅταν ἡμεῖς ὅμεν ἀξιοὶ τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ.

1) *Κεκοιμημένοι ἐر Κυρίῳ.* Ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία ἀπεδείκνυε τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς κεκοιμημένους ἐν Κυρίῳ, ἡτοι ἐν πίστει καὶ μετανοίᾳ, ἐφοδιάζουσα αὐτοὺς μὲ τὰ ἐφόδια ζωῆς αἰωνίου, μὲ τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, καὶ πολλάκις ἀναφέρουσα ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ἀναίματον θυσίαν, δι' ἧς πνευματικῶς γινόθα ἐν σῶμα διὰ τοῦ Κυρίου μεθ' Ἑλης τῆς Ἐκκλησίας καὶ κρα-

TOM. Θ.'

8

τύνεται καὶ τελεσιουργὸς γίνεται ἡ δέησις ἡμῶν ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων. Τὰ μνημόσυνα δὲ καὶ νῦν ἔτι παρ' ἡμῖν οὐδὲν ἔτερον εἶναι, ἢ λειτουργίαι, ἣτοι προσφοραὶ τῆς ἀναίμακτου θυσίας μετὰ δεήσεων ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.

"Ιγαν δὲ ὁσιν εὐπρόσδεκτοι θυσίαι αἱ δεήσεις ἡμῶν, πρέπει νὰ ἀπορέσειν ἐκ τῆς πίστεως καὶ ἀγάπης: πρέπει νὰ ἀναλογιζώμεθα μετὰ συντριβῆς καρδίας ὅτι ἡμεῖς ἀναπληροῦμεν τὴν πίστιν αὐτῶν, προσφέροντες τὴν ἀναίμακτον θυσίαν ἀναπληροῦμεν τὴν ἀγάπην αὐτῶν πρὸς τὸν πλησίον, ὅταν ἐλεύθεροι πτωχοὺς καὶ εἰς τὴν τράπεζαν τῆς ἀγάπης προσκαλῶμεν πένητας (τοῦτο σημαίνουσιν οἱ ἄρτοι τῶν μνημοσύνων καὶ κηδειῶν). Μάτην δὲ τὰ πάντα γίνονται, ὅταν πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις γίνωνται καὶ ὡς ἔνοροι τύποι. Μάτην ἐκπληροῦμεν τὸ ιερώτατον χρέος πρὸς τοὺς κεκοιμημένους πατέρας καὶ ἀδελφοὺς ἡμῶν, ὅταν ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἡ ἔρημος ζώσης καὶ ἐνεργοῦ πίστεως, ὅταν χρήζωμεν ἡμεῖς αὐτοὶ, ἵνα δέωνται ἄλλοι περὶ συγγωρήσεως ἡμῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῆς πλάνης.

2) "Ἄγιοι τοῦ Θεοῦ. Ἄνεκαθεν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὰς ἐπετείους ἡμέρας τῆς ἀθλήσεως τῶν Μαρτύρων, ἀς γενεθλίους ἡμέρας αὐτῶν ἐθεώρει, ἐτέλει σύναξιν καὶ λειτουργίαν εἰς τιμὴν καὶ μνήμην αὐτῶν καὶ ἐπεκαλεῖτο αὐτοὺς, ἵνα ὡς ἔχοντες παρόντοις ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πρεσβεύωσιν ὑπὲρ τῶν μελῶν τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας. Ἐτελοῦντο δὲ ίδιως αἱ συνάξεις τῶν πιστῶν ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μαρτύρων, ὡς ἐπὶ τῶν δοτέων αὐτῶν ἴδρυεται ἄγρι τοῦδε τὸ ἐπὶ γῆς θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀγία Τράπεζα. Εἰς τὸν χορὸν τῶν Μαρτύρων περιελήφθησαν μετὰ ταῦτα καὶ πάντες οἱ ἀπ' αἰώνας εὐχαριστήσαντες τῷ Θεῷ καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς γενεθλίους ἡμέρας τῆς τελειώσεως τῶν ἀγίων ἐώρταζεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐπεκαλεῖτο αὐτοὺς ἵνα πρεσβεύωσιν ὑπὲρ ἡμῶν. "Οτε δὲ ἐκόπασαν οἱ διωγμοὶ, καὶ ναοὺς ἤγειρεν εἰς τιμὴν καὶ μνήμην, καὶ τοὺς ναοὺς καθωράσις διὰ τῶν εἰκόνων πάντων τῶν ἀγίων, ἵνα δρατῶς παραστῇ ἡ ἐν Οὐρανοῖς θριαμβεύουσα Ἐκκλησία, καὶ θάρρους πληροῖ τὴν ἐπὶ γῆς στρατεύσομέγην καὶ οἰκοδομῇ ἐμφανέστερον διὰ τοῦ παραδείγματος. Καὶ

ἐν τῇ ἀναιμάκτῳ δὲ θυσίᾳ προσφέρονται ἀνέκαθεν μερίδες ὑπὲρ πάντων τῶν ἁγίων, ὡς καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν εὐσεβῶν κεκοιμημένων, καὶ οὕτω ἀριδηλότατα καταδείκνυται ὁ στενὸς σύνδεσμος τῆς ὅλης Ἑκκλησίας.

Καὶ ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον ἔορτάζομεν τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ, ἐπιτελοῦντες συνάξεις καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν πρεσβείαν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πάντοτε προσφέρομεν τὴν δέησιν ἡμῶν καὶ λατρείαν εἰς τὸν Θεὸν ἐγώπιον τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων, καὶ ἀσπαζόμεθα τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τῷ δύνοματι αὐτῶν κοσμούμεθα, ἵνα καὶ προστάτις ἔχωμεν αὐτοὺς καὶ βοηθήσωσιν ἡμῖν πρὸς μίμησιν τῶν ἀρετῶν αὐτῶν κατὰ τὸ δυνατόν.

Τῆς προστασίας δὲ καὶ πρεσβείας παρὰ τῷ Θεῷ τῶν Ἅγίων, καὶ μάλιστα τῆς Ὑπερμάχου στρατηγοῦ, τῆς Παναγίας Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας, ἀπειράκις πεῖραν ἐλάβομεν. Πλήρης εἶναι η ἱστορία ἡμῶν τῆς παρὰ Θεοῦ ἀντιλήψεως καὶ τῶν θαυμασίων αὐτοῦ διὰ τὴν πρεσβείαν τῶν Ἅγίων αὐτοῦ, δισάκις ἡμῖν ἐφάνημεν ἄξιοι, καὶ ἐτηροῦμεν τὴν ἴερὰν παρακαταθήκην τῆς πίστεως, καὶ ἐπροκόπτομεν ἐν τῇ ἀγάπῃ. Τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν; ἀν τοῦτο λέγει πᾶς χριστιανὸς, ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ τοῦτο· Ως θαυμαστὸς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς Ἅγίοις αὐτοῦ!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

§ 26. Συνάφεια καὶ περιεχόμενος τοῦ κεφαλαίου τούτου.

Διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης μανθάνομεν πῶς κατορθοῦνται πολλὰ καὶ μεγάλα καθήκοντα, πολλαὶ καὶ μεγάλαι ἀρεταὶ, ἐπομένως μανθάνομεν πῶς πρέπει νὰ περιστείλωμεν τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν καὶ νὰ γείνωμεν ἀγαθοὶ καὶ τέλειοι, καὶ ἐπομένως νὰ ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθῶς. Ἀναμνηστέον δ' ὅτι ἀγαπῶντες τοὺς ἄλλους ἐξ ἀνάγκης ἀγαγαπῶμεθα;

καὶ ἐπομένως πλείου ἡμεῖς ὀφελούμεθα, η̄ ὀφελοῦμεν· διότι ἔκαστος εἶναι εἰς πρὸς ἀπείρους μυριάδας, καὶ ἐνῷ εἰσφέρει ἐν, ἀπολαμβάνει μυριοπλασίαν. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ κατορθώσωμεν τὴν ἀγάπην τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν ἐκεῖθεν καὶ τῆς τοικύτης ἡθικῆς τελειότητος, ἂν μὴ ἀγαπήσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, ἐπιμελούμενοι τῆς ἡθικῆς ἡμῶν μορφώσεως καὶ μορφοῦντες κατὰ Χριστὸν τὸ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν. Διὰ τῆς ἡθικῆς βελτιώσεως τοῦ ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου τοῦ κατὰ Θεὸν κτισθέντος κατορθοῦμεν καὶ τällα καθήκοντα καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς, ὅρθως πολιτευόμενοι πρὸς τε Θεὸν καὶ ἀνθρώπους. "Ωστε διὰ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀληθοῦς ἀγάπης κατορθοῦται καὶ ὁ ἡθικὸς βίος καθόλου, καὶ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ἀσκητικὸν μέρος τῆς Ἡθικῆς η̄ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου πραγματεία.

Ἀληθές μὲν ὅτι εἰδομεν κόδη τὰ δέοντα περὶ τοῦ ὑψηλοῦ προσριμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου εἰδομεν καὶ πῶς κατορθοῦται οὕτος λεπτομερέστερον ἐν τῷ περὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίου, καὶ οὕτω βελτιώμεθα ἡθικῶς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, καὶ κτῆμα ἡμέτερον γίνεται τὸ ἀγαθὸν, καὶ περιοριζομένης οὕτω τῆς φιλαυτίας, ἀγαπῶμεν ἀληθέστερον καὶ ἡμᾶς αὐτούς. Ἀλλ' οὐχ ἦτον ὑπολείπονται πολλὰ καθήκοντα καὶ πολλαὶ ἀρεταὶ περιλαμβανόμεναι εἰς τὴν αὐτοτιμὴν καὶ αὐτοαγάπην, ἀνευ τῶν ὅποιών δὲν κατορθοῦνται καὶ τällα. Διότι ὅστις δὲν σέβεται καὶ ἀγαπᾷ ἑαυτὸν, η̄ δὲν ἔμαθε νὰ σέβηται καὶ ἀγαπᾷ δρθῶς ἑαυτὸν, δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ καὶ τιμᾷ τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τούτο καὶ μέτρον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ὥρισεν ὁ Θεὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνιστάμεθα, ἄρα καὶ περὶ τὴν ἐπιμέλειαν ἀμφοτέρων τούτων περιστρέφεται η̄ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ὅτι ἴδιον ἔργον τοῦ ἀσκητικοῦ τούτου κεφαλαίου εἶναι η̄ μόρφωσις τοῦ ἐν ἡμῖν ἀνθρώπου κατά τε ψυχὴν καὶ σῶμα. Προηγεῖται δὲ τούτων ὁ περὶ αὐτοτιμῆς καὶ αὐτοαγάπης καθολικότερος λόγος, ἵνα τις καθολικωτέραν ἔννοιαν ἔχῃ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπην.

§ 27. Περὶ αὐτοτιμῆς καὶ περὶ αὐτοαγάπης καθόλου.

"Ινα δυνηθῇ δ ἄνθρωπος νὰ κατορθώσῃ τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ τελείωτητα, πρέπει κατὰ πρῶτον νὰ ἐννοήσῃ καὶ συναισθανθῇ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προορισμὸν, τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ εὐγένειαν. Ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν εἶναι εἰκὼν καὶ δομοίωσις τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν δὲ τούτου ὑψηλότερον, οὐδεμίκιν εὐγένεια ἄλλη ἵστη πρὸς ταῦτην· διότι δυναμέει τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ ἔξομοιοῦται ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεόν καὶ δύναται νὰ κληθῇ μῆδε Θεοῦ! Δυνάμει τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ δργᾷ δ ἄνθρωπος πρὸς πᾶν ὑψηλὸν καὶ γενναῖον· δύναται διὰ μὲν τοῦ νοεροῦ αὐτοῦ ὀφθαλμὸν νὰ ἀνεύρῃ τὴν συγχρειαν τῶν ὄντων, διὰ δὲ τῆς καρδίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως νὰ κοινωνήσῃ μετὰ τῶν ὄντων, ἐφαρμόζων δὲ τι εὗρεν. Οὕτω δὲ πληρούμενος πάστης θεογνωσίας καὶ θεοσεβείας καθίσταται κρίκος ἐνωτικὸς τοῦ δρατοῦ καὶ ἀσφάτου κόσμου καὶ γλῶσσα τῆς ἀλόγου φύσεως· καθίσταται ἱερὺς τοῦ Υψίστου, προσάγων θυσίαν αἰνέστεως ἐξ ὄντατος τῶν ἀλόγων ὄντων· καθίσταται ἐπίτροπος Θεοῦ ἐπὶ τοῦ δρατοῦ κόσμου, ἀρχῶν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὴν ἀμεσον ἐπιμέλειαν τοῦ δρατοῦ κόσμου ἐπιτετραμμένος, ἵνα κατορθῶθῇ δ τελικὸς σκοπὸς τῆς Δημιουργίας. "Αν ἄρα ταῦτα ἐννοήσῃ καὶ συναισθανθῇ δ ἄνθρωπος, πληροῦται τηλικαύτης φιλοτιμίας, ὥστε δργῷ οἴκοθεν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀγαθοῦ, ζηλοῖ εἰλικρινῶς τὰ πνευματικὰ καὶ ἀποφροπιάζεται τὸ κακὸν, καν πολλάκις θωπεύῃ τὴν φιλαυτίαν του· τότε δὲ τιμὴ αὐτῆς τῆς ἐν ἡμῖν εἰκόνος τοῦ Θεοῦ γίνεται τιμὴ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· διότι δ τοιοῦτος οὐδέποτε ἐκκλίνει εἰς φιλαυτίαν, ἢτοι οἴησιν, ὑπερηφανίαν, ἀλαζονείαν, πλεονεξίαν καὶ ἡδυπάθειαν, ἵνα προσκρούσῃ εἰς τὸν Θεόν καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ τὴν ἐν τῷ ἄνθρωπῳ οὐδέποτε ἀτιμάζει αὐτὴν, παραδιδόμενος εἰς τὰς ὀλόγους δρέξεις τῶν παθῶν καὶ εἰς παντὸς εἴδους ἀκολασίαν.

Καὶ ὅμως κατὰ τὴν αὐτὴν Γραφὴν δ ἄνθρωπος ἐν τιμῇ ὡν οὐ συνῆκεν, ἀλλὰ παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὀμοιώθη αὐτοῖς. Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῇ εἰσηγήσει μισοκάλου πνεύματος ἐπληρώθη φιλαυτίας ἄκρας, καὶ θιέλησε τάχιστα νὰ γείνῃ

ἀνεξάρτητος καὶ τὸ γείριστον, νὰ γείνῃ ἕσος τῷ Θεῷ· διὸ καὶ ἀπε-
θλήθη τῆς ἀμέσου μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας καὶ ἀρέθη εἰς τὰς
ἱδίας δυνάμεις, καὶ εἰς τὰ δεινὰ τῆς ἀγνοίας. Ἐκτὸς ἐξαχρειώ-
θεις, ἐγένετο δοῦλος τῶν παθῶν, καὶ εἰς τοῦτο κατεστράφη ἡ φι-
λαυτία, καὶ κατέστη δυσχερεστάτη ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ἀγα-
θοῦ καὶ ἡ ἀληθῆς αὐτοχαράπη. Ἐν τούτοις ὁ Θεὸς ἐν τῇ πανσόρῳ
αὐτοῦ ἀγαθότητι εὗρε τρόπον, ἵνα ἀναστήσῃ τὸν πεπτωκότα ἄν-
θρωπον, ἀποστείλας τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν, δοτις ἐφώτισε τὸν
κόσμον τῷ φωτὶ τῆς ἀληθείας καὶ ἐξηγόρασεν ἡμᾶς ἐκ τῆς κα-
τάρας τῷ τιμίῳ αὐτοῦ αἵματι· οὐ μόνον δὲ ἐγένετο τύπος καὶ ὑπο-
γραμμὸς πάσης ἀρετῆς καὶ ἀνέμνησε πάλιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους
τὸν ὑψηλὸν τῶν προσριπμὸν, ἐνώσας πάλιν ἐν ἑαυτῷ τὸν ἄνθρω-
πον μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ κατέπεμψε τὸ Πανάγιον Πνεῦμα
εἰς τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, ἵνα ἀγίασται καὶ ἀναγεννήσῃ αὐ-
τοὺς καὶ σωτικαὶ ἐνώσῃ πάλιν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ δῆλον ὅτι, ἵνα ἐπανέλθωμεν πάλιν εἰς
τὸν Θεὸν καὶ κατορθώσωμεν τὴν ὑψηλὴν ἡμῶν κλῆσιν καὶ ἀθικὴν
τελειότητα, πρέπει νὰ ἀγωνισθῶμεν κατὰ πρῶτον τὸν καλὸν ἀγῶ-
να· πρέπει νὰ ἀρωμεν τὸν σταυρὸν τῆς αὐταπαρνήσεως, νὰ κα-
θαιρέσωμεν δηλ. τὴν φιλαυτίαν ἡμῶν διὰ μετανοίας, ταπεινοφρο-
σύνης, ὑπομονῆς, πραότητος καὶ ἐγχρατείας. Ὁταν δὲ οὕτω καθά-
ρωμεν τὴν καρδίαν ἡμῶν, τότε θέλομεν ἰδεῖ τὸν Θεόν, θέλομεν
πληρωθῆ τῆς ἀγάπης παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ εἰκόνες ἔμψυχες τῆς
ἀρετῆς ἐσόμεθα καὶ τῶν ἀκηράτων αὐτῆς ἀγαθῶν μέτογοι. Ἀλ-
λ οὔτε δὲ ἀγαπημὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, οὔτε ἡ τελεία ἀγάπη κατορ-
θοῦνται εὐκόλως· οὐδὲμιᾶς δὲ ὑπὸ μόνων ἡμῶν, ἀλλὰ τῇ γάριτι
τοῦ Θεοῦ, ἣν μεταδίδωσι τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ διὰ τῶν Μυστηρίων
εἰς τοὺς εἰς Χριστὸν πιστεύοντας.

Κατὰ πρῶτον λοιπὸν, ἀροῦ συγκισθειθῶμεν τὴν ὑψηλὴν ἡμῶν
κλῆσιν, πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν τὴν διόρθωσιν ἡμῶν συνεργοῦντες
τῇ γάριτι τοῦ Θεοῦ, ἢ μᾶλλον ἀποδεχόμενοι τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς
καὶ ὑπεκοντες. Ή δὲ γάρις ἡ τὰ ἐλλείποντα ἀναπλήσια προσά-
ξει· ἡμᾶς εἰς πᾶν ἀγαθὸν καὶ τελείους θήικως ἀναδείξει ἄχρι τέ-
λενς. Ή δὲ προκοπὴ ἀπὸ γνώσεως εἰς γνῶσιν καὶ μᾶλιστα τὰ

ιδεῖν τὸν Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, τοῦτο ἐνταῦθα ἀνέρι-
κτον καὶ μόνης τῆς μελλούσης ζωῆς βραχεῖον Θεοῦ, ὅτε καὶ τε-
λείκη ἡ μακαριότης ἔσται. Ἀρκεῖ δὲτο ἐνταῦθα ἵκανά ἡμῖν πρὸς εὐ-
σέβειαν ἀπεκαλύψθησαν ἀρκεῖ ἐνταῦθα νὰ μάθωμεν, ἢ μᾶλλον νὰ
εἰκάσωμεν τὰ ἐν ταῖς γερσίν ἡμῶν καὶ τὰ πρὸ τῶν δρθαλμῶν
ἡμῶν καὶ διὰ μόνων τούτων ἵκανῆς σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ
πληρούμεθα, ἵνα καὶ ζήλου ἐνθέου πληρωθῶμεν.

§ 28. Περὶ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν ἀγάπης.

Τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι τὸ ὅργανον τῆς ψυχῆς, δι' οὗ κατορθοῖ
αὕτη τὸν ὑπὸ Θεοῦ τεθέγητα αὐτῇ σκοπόν· διὸ καὶ εἰς τὸ σῶμα
τὸ ἀνθρώπινον πρὸ παντὸς ἄλλου δρατοῦ κτίσματος καταφαίνεται;
ἢ πανσοφία τοῦ Θεοῦ. Τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι κατ' ἔξοχὴν Θεοῦ
οἰκοδομὴ καὶ Θεοῦ γεώργιον, ὡς λέγει δὲ Ἀπόστολος (Α.' Κο-
ρινθ. 3, 9). Καὶ δοντῶς σοφωτάτη εἶναι ἡ κατασκευὴ ἡμῶν, ὡς
διδάσκουσιν ἡ Ἀνατομία καὶ Φυσιολογία· τὰ πάντα ἐξαγγέλλουσι
τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ διδάσκουσι τὸν ἀνθρώπον τὴν ὑψη-
λὴν αὐτοῦ εὐγένειαν, μάλιστα δὲ ἡ κατασκευὴ τῶν δρθαλμῶν
καὶ τῶν ὕτων, ἡ ὅρθη στάσις καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς χειρός. Ἀ-
γεύ τῆς τοιαύτης κατασκευῆς τῆς χειρὸς, ὥστε νὰ συγκατίῃ
κύκλον καὶ ὅλη καὶ διὰ τῶν δακτύλων, οὔτε γραφὴ, οὔτε παντὸς
εἰδούς ὅργανα τὸ δύναντο νὰ μπάρχωσιν, ἐπομένως οὔτε τέγναι,
οὔτε ἐπιστῆμαι καὶ πᾶσα πρόσδοσι.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί δὲ Ἀπόστολος ἀποκαλεῖ καὶ τὸ σῶμα
ἡμῶν ναὸν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ παραινεῖ νὰ δοξάσωμεν
καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν, καὶ νὰ μὴ φειέρωμεν αὐτό· «Οὐκ οἴδατε
δὲτο τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν Ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὐ
ἔχετε δπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἔστε ἔκυτῶν; Ἡγοράσθητε γάρ τιμῆς:
δοξάστε δὲ τὸν Θεόν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν καὶ ἐν τῷ πνεύματι
ὑμῶν, ἄτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ» (Α.' Κορινθ. 6, 19—20). Καὶ ἐγ
τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ λέγει: «Οὐκ οἴδατε δὲτο ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ
τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν; εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ
φειέρει, φειέρει τοῦτο ὁ Θεὸς» (3, 16—17).

Οφειλομεν ἄρα νὰ ἐπιμεληθῶμεν τοῦ σώματος ἡμῶν, διατηροῦντες τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ μὴ αὐτοκτονοῦντες.

1) Ζωὴ. Διὰ τῆς ὑγείας καὶ εὐρωστίας τοῦ σώματος διατηρεῖται καὶ ἡ ζωὴ. Καὶ νοῦς δὲ ὑγιὴς ἐν ὑγιεῖ σώματι. Ἡ ὑγεία δὲ διατηρεῖται διὰ λιτῆς καὶ καθαρῆς διαιτῆς, δι' ἐργασίας καὶ ἀναπαύσεως καὶ καθόλου δι' ἐγκρατείας. Ἡ ἐγκράτεια εἶναι μέσος τις ὅρος μεταξὺ ἡδυπαθείας καὶ τῆς ἀνθρωποκτόνου σκληραγγίας. Συνήθως δὲ ἀποκαλεῖται ἐγκράτεια ἡ χαλιναγώγησις τῶν ἀλόγων παθῶν. Ἀλλ' εἶναι καὶ τοῦτο, καὶ πᾶν μέτρον ἥμα ἐν τῇ διαιτῇ, καὶ πᾶσα καθαίρεσις τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν πνευματικῶν παθῶν, οἰήσεως, φόβου καὶ πλεονεξίας. Ἐγταῦθα δὲ μόνον περὶ τῆς σωματικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἐγκρατείας δ λόγος. Ἐν ταύτῃ δὲ ὄντως ὑγεία ψυχῆς καὶ σώματος καὶ ἡ πρώτη βάσις παντὸς ἀγαθοῦ.

Καὶ δὴ διὰ τῆς ἐγκρατείας ἐν τῇ διαιτῇ, ἦτοι διὰ τῆς λιτότητος περὶ τὴν τροφὴν, τῆς καθαριότητος περὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ἐνδυμασίαν καὶ κατοικίαν, καὶ διὰ παντὸς ὅ,τι διδάσκει ἡ Χριστιανὴ καθόλου, οὐ μόνον ἀπαλλαττόμεθα πολλῶν νόσων καὶ ἀπολαύομεν τοῦ βαρυτίμου ἀγαθοῦ τῆς ὑγείας, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα δεινὰ φεύγομεν, εἰς ἀ ἄγονσιν ἡ κοιλιοδουλεία καὶ ἡ πολυτέλεια. Διὰ τούτων γινόμεθα πλεονέκται, ἀστοργοι, προδόται τῆς Πατρίδος, καὶ οὐδὲν ἱερὸν καὶ ὅσιον ἔχομεν, καὶ πρὸς οὐδὲν μέγα καὶ ὑψηλὸν ἐπιτίθειοι οἱ ἐκδεδιητημένοι καὶ ἐσκιατραφημένοι: μᾶλλον δὲ ἐκλύονται καὶ ἀποκτηνοῦνται καὶ σήπονται καὶ φθείρονται. Τὰ αὐτὰ καὶ χείρω πάσχουσιν οἱ ἀκόλαστοι τὸν βίον καὶ δοῦλοι τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκός. Οἱ τοιοῦτοι ἐκνευρίζονται ὅλως καὶ ἀποβλακίζονται, καὶ ἐνταῦθα καταφάγονται τὰ ὀφώνια τῆς ἀμαρτίας: γηράσκουσι πρὸ τοῦ χρόνου, ἀλλοιοῦνται τὴν μορφὴν καὶ οὐδὲν ἡ ἀνθρωπότης ἀναμένει παρ' αὐτῶν.

Διὰ τῆς ἐργασίας οὐ μόνον δ ἀνθρωπος πορίζεται τὰ πρὸς τὸν βίον καὶ προκόπτει εἰς τὸ ἀγαθὸν, οὐ μόνον στερεοῖ καὶ ἐπιρρωνύει τὴν ὑγείαν, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλάττει ἔαυτὸν πολλῶν δεινῶν. Οὐ δέποτε, ἡ σπανίως, δ φιλόπονος ἀνθρωπος ἀδικεῖ διότι δ οἰκοθεν ποριζόμενος τὰ πρὸς τὸν βίον καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀναδειχθείς καὶ

φιλότιμος εἶναι καὶ φιλόνομος καὶ ἀριλοχερδῆς, καὶ οὕτε κολακεία, οὕτε φθόνος, οὔτε ἁβδιουργία μολύνουσι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ εὐχόλως. Τούναντίον δὲ ή ἀργία εἶναι μήτηρ πάστης κακίας· εἶδος δὲ ἀργίας εἶναι αἱ συγχριτικές καὶ ψυχαγωγίαι.

Τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐγκρατείας καὶ φιλοπονίας τῶν πατέρων ήμδην πεῖραν λαμπρὰν ἔχομεν. Δι' αὐτῶν οὖτοι κατέστησαν ἀδάμαντες καὶ ἀντητοι πρὸς πᾶσαν κακουγίαν, πύργοις ἀσάλευτοι τῆς Πατρίδος· διὸ καὶ δ Θεὸς εὐλόγησεν αὐτοὺς καὶ ἐδόξασε, καὶ ἐκομίσαντο τὸν ἀμάρχοντον στέφανον τῆς ἀθηνασίας.

2) *Αὐτοκτονία*. 'Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ὅτι ή ζωὴ ήμῶν, οὐ μόνον εἶναι πολύτιμον ἀγαθὸν, ἀλλὰ καὶ ἱερόν. Διὰ τοῦτο καὶ φύσει ἡμεῖς τοσοῦτον φιλόζωοι, ὥστε μέγιστον κακὸν ἡγούμεθα τὸν θάνατον, καὶ μεγίστη θυσία εἶναι τὸ ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος ἀποθνήσκειν.' Άλλὰ καὶ μόνον ὑπὲρ τῶν ἱερωτάτων τούτων τιθέναι τὴν ψυχὴν ήμῶν δ Θεὸς κελεύει, δ ὀωρητάμενος τὸ ιερὸν τοῦτο δῶρον.

Καὶ ὅμως εἶναι πολλοὶ, οἵτινες τολμῶσι νὰ ἀρωσι γεῖρα ἀνδρίου καθ' ἑαυτῶν καὶ νὰ καταστρέψωσι τὸν βίον, μηδὲλως ἀναλογιζόμενοι ὅτι αὐτοκτονοῦντες ἐπιβάλλουσι βίενηλον χεῖρα κατὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ, καὶ διαρρέηγνύουσι πάντα σύνδεσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀγενὲς καὶ ἀνανδρὸν εἶναι ή αὐτοκτονία· διότι καναντῶσιν εἰς τὴν ἀνόσιον ταύτην πρᾶξιν κυρίως οἱ δοῦλοι τῶν παθῶν, οἱ διὰ τῆς ἀνοίας πολλὰς ἀνάγκας καὶ ἀξιώσεις ἔξευρόντες, καὶ ἀποτυγχάνοντες καὶ στερούμενοι τῆς προστηκούσης ἀνδρίας καταλαμβάνονται ὑπὸ φτογγάστεως καὶ ἀπονοίας, τοῦ προδόσμου τῆς αὐτοκτονίας. Καὶ δηνῶς ἀπόνοια καὶ δεινὴ παραφροσύνη προηγεῖται τῆς αὐτοκτονίας, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως ή τοιαύτη μυσταρὰ πρᾶξις. 'Άλλ' οὐχ ἦττον οὐδαμῶς ἀπαλλάττει τῆς εὐθύνης ή ἀπόνοια· διότι ήμεῖς γινόμεθα αἴτιοι αὐτῆς διὰ τοῦ ἀκολάστου βίου, καὶ τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ ἔγκειται εἰς τὴν ἀπόγνωσιν, δι' ἣν καταφρονοῦμεν καὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο καὶ ή 'Ἐκκλησία διὰ τὴν ιεροσυλίαν ταύτην καὶ τὸ κατὰ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος ἀμάρτημα (ὅπερ ἔστιν ή ἀπόγνωσις), οὔτε εὔχεται

καὶ κηδεύει τοὺς αὐτοκτονοῦντας, ἀλλ' οὐδὲ ἔχουσιν ισχὺν αἱ ὑπὲρ τούτων δεήσεις, ἃς πολλοὶ ἐκ συμπαθείας ἀναπέμπουσι τῷ Θεῷ.

Ἐν τούτοις αὐτοκτονίᾳ εἶναι καὶ τὰ ἐλαύνοντα εἰς αὐτὴν διότι τὸ πολὺ τῆς θλίψεως, τὸ γεννῶν παραρροσύνην, προέρχεται ἐξ ἀμέτρου φιλοδοξίας, πλεονεξίας καὶ ἀκολάστου βίου. Οὐδὲν ἄρα διαφέρει τῆς αὐτοκτονίας καὶ τὸ νὰ τάκηται τις ὥστε κηρὸς ἐκ τοῦ φύσιον καὶ ἐκ τῶν ἀλόγων παθῶν· θανατοῖ τὴν ψυχὴν καὶ ὁ διὰ τῶν παθῶν, καὶ μάλιστα διὰ τῶν ἀκολάστων ἐπιθυμιῶν τῆς σαρκὸς ἀμβλύνων τὰ νεῦρα τῆς ψυχῆς.

Μάλιστα δὲ θανατοῖ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν ἡ νεότης, ητις διὰ τὴν ἀπειρίαν καὶ ζωτέρτητα τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος γίνεται θῦμα εὐκόλως τῶν πειρασμῶν καὶ σκανδάλων, καὶ ἀκάθεκτος φέρεται κατὰ τῶν κρημνῶν τῆς ἀπωλείας, καὶ στερεῖται οὕτω ἡ ἀνθρωπότης τῶν γρηστῶν αὐτῆς ἐλπίδων. Ἀλλοίμονον εἰς αὐτὴν, ἂν δὲν προνοήσῃ νὰ ἄρῃ ἐκ τοῦ μέσου τὰ σκάνδαλα, τὰ κακούθη ἀναγνώσματα, τὰ κακὰ παραδείγματα, καὶ νὰ παιδαγωγήσῃ τὴν νεότητα ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.

§ 29. Περὶ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀγάπης.

Ἄν ἐκτρέφομεν καὶ περιθάλπομεν τὸ σῶμα ἡμῶν καὶ τῆς ἡμετέρας ζωῆς φειδόμεθα, ἀν χάριν τοῦ σώματος ἐργαζόμεθα καὶ ποριζόμεθα τὰ πρὸς τὸν βίον καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ σώματος, ταῦτα πάντα ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν, διότι τὸ σῶμα ἡμῶν εἶναι τὸ σίκητήριον καὶ τὸ δργανον τῆς ψυχῆς. Η ψυχὴ ἡμῶν εἶναι ἡ κατ' ἔξογὴν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἄρα ὀφείλομεν νὰ ἐργαζόμεθα καὶ νὰ φροντίζωμεν· διότι δὲ αὐτῆς κατορθοῦμεν τά τε ἐπίγεια καὶ αἰώνια ἀγαθά. Διὰ τοῦτο καὶ χάριν τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς ἡμῶν πρέπει νὰ ὀφειδῶμεν καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν· διὸ καὶ λέγει ὁ Σωτήρ· «Τί γάρ ὀφελεῖται ἀνθρώπος, ἐὰν τὸν κερδόμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιώθῃ; ή τί δώσει ἀνθρωπος ἀνταλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;» (Ματθ. 16, 26). Πρὸς σωτηρίαν δὲ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐκέινωσεν ἔκυτόν ὁ

Μονογενῆς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, μορφὴν δούλου λαβὼν καὶ ὑπήκοος γενόμενος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου σταυρίου!

Οφείλομεν ἄρα κατὰ πρῶτον λόγον διὰ πίστεως, ταπεινοφροσύνης, μηδομογῆς, πραότητος, ἐγκρατείας καὶ ἀγάπης νὰ ἀναστήσωμεν τὴν πεσοῦσαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, εἴτα δὲ διὰ τελειοτέρας μορφώσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων νὰ λαμπρύνωμεν ἔτι μᾶλλον τὴν στολὴν τὴν ψυχῆς ἡμῶν, καὶ ἄρχοντες καὶ ἐπίτροποι Θεοῦ γενώμεθα. Ἀλλ' ἡ λαμπρότης αὐτῆς νῦν οὔτε ἐν τῷ ἅμα κατορθοῦται, οὔτε καθ' ὀλοκληρίαν. "Ωστε φροντίζοντες καὶ περὶ ταύτης νῦν ἐν τῷ ἐπικήρῳ τούτῳ βίῳ, ὁφείλομεν κατὰ πρῶτον νὰ καθάρωμεν τὴν ψυχὴν ἡμῶν, νὰ ἀγωνισθῶμεν τὸν καλὸν ἀγῶνα, νὰ ἐμμείνωμεν πιστοὶ εἰς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ητὶς καὶ ἄρχεται τῆς σωτηρίας ἡμῶν, καὶ προάγει αὐτὴν καὶ τελειοῦνται ἡμᾶς. "Ας ζητήσωμεν πρῶτον τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ πάντα τἄλλα προστεθῆσται ἡμῖν, κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 6, 33).

Ἡ μόρφωσις δὲ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας, διὸ θεικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐποψὺν λέγεται μόρφωσις τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ τῆς καρδίας ἐν τῇ θεογνωσίᾳ καὶ θεοτείᾳ, διότι πάντα, ὡς εἰρηται καὶ ἀλλαχοῦ πολλάκις, εἶναι κτίσματα Θεοῦ, καὶ ἐν πᾶσιν ἄρα Θεὸν ἐπιγινώσκουμεν καὶ Θεὸν σεβόμεθα, εἴναι κατὰ τὴν θεογνωσίαν πολιτευώμεθα.

1) Νοῦς. Διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοὸς ἡμῶν ἀποκτῶμεν τὸ φῶς τῆς ψυχῆς, ἵνα διορᾷ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων καὶ τὴν συνάρτειαν αὐτῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ κατορθώσῃ τὴν ὑψηλὴν αὐτῆς εὐγένειαν, τὴν ἐξομοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὴν εὐημερίαν τὴν ἐνταῦθα καὶ τὴν ἐν οὐρανοῖς μακαριότητα. Ἐφικνούμεθα δὲ τῆς ἀληθείας δι' ἀρμονικῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοεροῦ ὀφθαλμοῦ τῆς ψυχῆς τὰς ποικίλας ἐντυπώσεις, ὃν ἀντιλαμβάνεται ἡ ψυχὴ, τὰ ποικίλα ὑδάλματα τῆς φαντασίας, δι' ὃν ἀναπαριστᾶ τὰ ἐγνωμένα ἡ ψυχὴ, καὶ ποιητὴς γίνεται ἀνθρωπος, πρέπει νὰ κανονίζῃ ἡ κρίσις, ἵνα ἐναποταμιεύηται δόκιμος χρυσὸς γνώσεων ἐν τῇ μνήμῃ. Μόναι δὲ αἱ γνώσεις αἱ διὰ τῆς φυσικῆς ὁδοῦ εἶναι ἀνεπαρκεῖς, καὶ εἶναι ἀνάγκη τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ, ἵνα μὴ

προσκόπτη ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐν τῇ διδῷ τῆς ἀληθείας. Ἀνάγκη ἔρει καὶ τῆς ἄλλης πηγῆς τῆς ἀληθείας, τῆς πίστεως. Διὰ ταύτης δὲ κατορθοῖ ὁ ἀνθρώπος τὰς ὑψηλὰς ἀρετὰς τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ φρονήσεως καὶ γίνεται ἀληθής σοφός. Σοφία δὲ καὶ θεογνωσία τότε εἶναι ταῦτον. Ἐλλας καταλαμβάνεται ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῆς οἰκέτεως καὶ τῶν περὶ αὐτὴν, ὑπερφρανίας, ἀλαζονείας, φιλοδοξίας, κενοδοξίας καὶ δοκησιοφρίας, αἵτινες ταπεινοῦσι μᾶλλον τὸν ἀνθρώπον καὶ κωλύουσι τὴν ἀληθῆ πρόσοδον, καὶ κατὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐξεγείρουσιν.

Οργανον δὲ πρὸς δρῦθην μόρφωσιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν εἶναι ή παιδεία, δι' ἐπιμελείας, διὰ τῶν γραμμάτων καὶ δρῦθης μεθόδου καρποφοροῦσα. Τὰ γράμματα εἶναι τὸ στεφόδον μνημεῖον τοῦ πνεύματος, δ' ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, δι' οὗ κοινωνοῦμεν μετὰ πάντων τῶν αἰώνων καὶ πάντων τῶν ἀνθρώπων. Σήμερον δὲ κατωρθώθη ὅντως νὰ συγχωνευθῶσιν εἰς τὸ γωνευτήριον τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας πᾶσαι αἱ γνώσεις, καὶ δύναται ἄρει ὁ ἀνθρώπος νὰ ἀναπαραστήσῃ τὸν δόλον βίον τῆς ἀνθρωπότητος, νὰ συμβιώσῃ, οὕτως εἰπεῖν, μετ' αὐτῆς, καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ ἄμα διὰ τῆς συγκρίσεως τὴν ἀλήθειαν, καὶ οὕτω νὰ ἐνοήσῃ τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προσορισμὸν καὶ ἀπαλλαχθῆ ἄμα τῆς βιωνύσου ἐργασίας, ητὶς μόνη ταπεινοῦ τὸν ἀνθρώπον. Ο μέτοχος παιδείας τὴν ἀργίαν θεωρεῖ ὅνειδος· διότι τὸ βιωνύσου πάστος ἐργασίας ἀναπληροῦσιν αἱ μηχαναὶ, ὁ δὲ ἀνθρώπος, ὡς ἄρχων, διευθύνει μόνον αὐτάς. Ή ἐξακρίβωσις δὲ τῶν γνώσεων καὶ ἡ εὔχολος μετάδοσις τῶν ἀναγκαίων ἐκάστω γνώσεων πρὸς ἥθικὴν καὶ ὑλικὴν βελτίωσιν κατορθοῦνται διὰ τῆς μεθόδου. Διὰ ταύτης ἀποσκορακίζονται καὶ τὰ ψυχοφρόφα βιβλία τῆς ψευδοπαιδείας καὶ κατορθοῦνται ἡ ἀληθής παιδαγωγία τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ σώφρων καὶ κοινωφελής.

2) Καρδία. Ὑπὸ ταύτην περιλαμβάνονται τό τε αἰσθημα καὶ ἡ ἐλευθέρα θέλησις. Τὸ αἰσθημα διατιθέμενον ἡδέως ἡ ἀνιαρῶς ὑπὸ τοῦ νοὸς, ἐλαύνει τὴν θέλησιν ἡμῶν, τὴν πρακτικὴν ταύτην δύναμιν. Αν μὴ μορφωθῆ τὸ αἰσθημα ἡμῶν καὶ μὴ γαλιναγωγῆται ὑπὸ τοῦ λόγου, γίνεται ἡ θέλησις ἡμῶν ἔρματον τῶν ἀλέγων

φυσικῶν ὄρματος, καὶ μαραίνεται δὲ πυρὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἡμῖν καὶ στέννυται τὸ αἰσθητό του καλοῦ καὶ τῆς ἀληθείας. Δῆλον δὲ ὅτι δρθαὶ γνώσεις καὶ δρθὴ παιδαγωγία μαρροῦσιν ἐν ἡμῖν τὸ αἰσθητό τῆς ἀληθείας, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, ἀτινα ἐνεργεύειν ὧνταν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, ἵνα φύσει δργῶμεν πρὸς πᾶν ὑψηλὸν καὶ γενναῖον καὶ πρὸς τὴν κορωνίδα παντὸς, τὴν εὐσέβειαν διότι δυνάμεις τῆς ἐμφύτου ἡμῖν ἐννοίας τοῦ Θεοῦ πέφυκε καὶ ἡ καρδία ἡμῶν τοιαύτη. Καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἡ καρδία ἀναγαγίζει τὴν παρεκτροπὴν τοῦ νοὸς, καὶ ἐμπνέει ὑψηλὰς ἐννοίας καὶ γενναῖα φρονήματα. "Ωστε ἀμοιβαία εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ νοὸς καὶ τῆς καρδίας. Ἀλλὰ προκειμένου νὰ μαρρωθῇ ἡ καρδία, δῆλογει εἰς τοῦτο ἡ πεῖρα τοῦ νοός. Ἀπεδείχθη δὲ νῦν ὅτι ἡ ἐκ παίδων θρησκευτικὴ μάρρωσις παρὰ τῶν γονέων, καὶ μάλιστα τῶν μητέρων καὶ τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὰ μάλιστα συντελοῦσιν εἰς τὸ γὰρ ἀναπλασθῆ ἡ καρδία δρθῶς καὶ κρατυνθῆ ἐν αὐτῇ ἡ ἀγάπη τοῦ καθήκοντος. Οὐκ δῆλον δὲ συντελεῖ πρὸς πλήρωσιν τῆς καρδίας γενναίων καὶ ὑψηλῶν αἰσθημάτων καὶ ἡ καλλιεργεία ἐν ἡμῖν τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ διὰ τῆς μουσικῆς καὶ καλλιτεχνίας καὶ καθαριότητος καὶ ἔξωτερικῆς εὐπρεπείας καὶ εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς. Ως αἱ πνευματικαὶ δυνάμεις ἀρμονικῶς καλλιεργούμεναι φέρουσιν ὑγιεῖς καρποὺς, οὕτω καὶ τὰ τρία εἰδῶν τοῦ αἰσθήματος, τὰ ἐμφαίνοντα τὴν συνάρφειαν τῆς καρδίας μετὰ τοῦ πνεύματος, ἀρμονικῶς καὶ μὴ ἐκ μονομερείας καλλιεργούμενα, φέρουσιν ὕδραιούς καὶ γενναίους καρπούς καὶ γεννῶσι καὶ τὴν ἀληθῆ φιλοτιμίαν.

"Ἐν τούτοις, οὔτε ἡ ἐπιμέλεια πρὸς μάρρωσιν τοῦ νοὸς, οὔτε ἡ ἐγκράτεια τῶν παθῶν, οὔτε πᾶσα καθέλου σωρθεσύνη καὶ ἀγάπη καὶ ὄρμὴ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐπιμονὴ εἰς μόνον αὐτὸν κατορθεύνται, ἀν μὴ ἀσκηθῆ ἡ θέλησις ἡμῶν καὶ δι' ἔξεως τράπηται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ κτήσται τὴν ἀνδρίαν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἐκεῖνο τὸ δόποιον ἰδίως ἔπαθεν ἐκ τῆς ἀμαρτίας, εἶναι ἡ θέλησις ἡμῶν διὰ τὴν ἀσθένειαν αὐτῆς οὐδὲν ἴσχύουσι πολλάκις αἱ ἀγαθαὶ διαθέσεις, καὶ τὸ μὲν πνεῦμα πρόσθυμον διὰ τοῦτο, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν ἐπίβρωσιν τῆς θελήσεως ἡμῶν πᾶσα ἀστη-

σις εἰς τὸ ἀγαθὸν, πᾶσα καλὴ καὶ μετρία ἐργασία (καὶ ἡ γυμναστικὴ μετὰ τοῦ περιπάτου διὰ τοὺς πνευματικῶς ἐργαζομένους), πᾶσα ὡρέλιμος ἀνάγνωσις καὶ πᾶν εὐγενὲς αἰσθημα, ἔξεγειρόμενον διὰ τῶν καλῶν παραδειγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα πάντα ἔξαρτῶνται ἐκ τῆς ἀπόφασεως τῆς θελήσεως ἡμῶν. Ἐνταῦθα δὲ ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη δυσχέρεια. Ἀλλη δὲ δυσχέρεια ἔτι μείζων εἶναι διὰ μετὰ τὴν ἀπόφασιν δὲν ἔχομεν ἵκανὴν ἀνδρίαν, ἵνα ἐμμένωμεν, μᾶλιστα δὲν νὰ χαλιναγωγήσωμεν τὰ ἀλογα πάθη καὶ τὴν ἀμετρον φιλαυτίαν καὶ νὰ ἀντιπαλαίσωμεν πρὸς τοὺς ποικίλους πειρασμοὺς καὶ νὰ γείνωμεν ἐγκρατεῖς ἡμῶν αὐτῶν, ὡς ἐμπρέπει εἰς λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὅντα. Πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἁρώμης ταύτης τῆς ψυχῆς μόνη ἴσχυει ἡ θεότευκτος πανοπλία τῆς γάριτος τοῦ Θεοῦ, ἡ διὰ τῶν μυστηρίων καὶ τῆς προσευχῆς μεταδιδομένη εἰς τοὺς πιστεύοντας εἰς Χριστόν. Ας πιστεύσωμεν, ἀς προσπαθήσωμεν, καὶ τότε πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι, καὶ ἁρώμη ψυχῆς, καὶ ἐγκράτεια, καὶ σωρόσύνη, καὶ ἀγάπη, καὶ εὐγένεια ψυχῆς, καὶ δμοίωσις τέλος πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὰ ἐντεῦθεν ἀγαθὰ, ὅσα δρθαλμὸς οὐκ οἶδε, καὶ οὓς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

ΟΡΙΣΜΟΣ, ΠΗΓΑΙ ΚΑΙ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ, ΜΕΘΟΔΟΣ.

§ 1. Ὁρισμός.

Λειτουργική, είτε τελετουργική, λέγεται καθόλου μὲν ἀπασα
ἡ πρακτικὴ Θεολογία, ίδίως δὲ ἡ περὶ τῆς δημοσίας γριστικι-
κῆς λατρείας θεωρία καὶ ἐρμηνεία. Ἐνταῦθα δὲ ἔσται λόγος περὶ
τῆς ἀρχῆς, προόδου καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Λειτουργίας τῆς ἡμε-
τέρας Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

α) Ἡ λέξις λειτουργία ἐσήμαινε τὸ πάλαι ὅ, τι καὶ κατὰ παρα-
γωγὴν, ἦτοι διακονίαν τοῦ λαοῦ. ίδίως δὲ λειτουργίαι ἐκαλοῦντο
ἡ γυμνασιαρχία, χορηγία, τριπαρχία, ἀρχιθεωρία, δημοθοινία,
ἦτοι ἑστίατις τοῦ λαοῦ, εἴτα δὲ καὶ πᾶσα ἀγαθοεργία.

Ἐν δὲ τῇ Π. Διαθήκῃ οἱ Ο'. ἐρμηνευταὶ μετεχειρίσθησαν τὴν
λέξιν ἐπὶ πάσης ἱεροπραξίας ίδίως ἐν τῇ Σκηνῇ καὶ τῷ Ναῷ
(Ἐξοδ. 28, 43. 29, 30. Ἀριθ. 4, 39. 8, 22. 16, 9. 18, 4.
6. 7, Β'. Παραλ. 31, 2. Ἰεζεκ. 40, 46. ὅρα καὶ Σοφ. Σολ. 18,
21. Σειρ. 50, 19). Ἡ αὐτὴ γρῆσις καὶ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ
(Αουκ. 1, 23. Ἐθρ. 9, 21. Πράξ. 13, 2). Ἐν δὲ τῇ πρὸς
Ἐθρ. Ἐπιστολῇ (8, 6) λειτουργία λέγεται καὶ ἡ μεσιτεία τοῦ
Σωτῆρος. Καὶ ἡ διακονία δὲ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, ὡς
τις ἔμμεσος λατρεία τοῦ Θεοῦ (Ματθ. 25, 40), λειτουργία καὶ
αὐτὴ καλεῖται, ἅμα δὲ καὶ ἡ διακονία τοῦ κηρύγματος (Ρωμ. 15,
16. 27. Β'. Κορινθ. 9, 12. Φιλιπ. 2, 25. Ἐθρ. 1, 14).

Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατ' ἔξογὴν λειτουργία ἐκαλεῖτο ἡ ἱερουρ-
γική.

γία τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, ώς τῆς ἔξοχω-
τάτης ιεροτελεστίας, εἰς ἣν ὥρεις νὰ παρευρίσκηται ἐξ ἀπαντος
δ λαός. Ἐπειδὴ δὲ, ώς δύσμενα ἀλλαγοῦ, περὶ τὴν ιεροτελεστίαν
τάντην, ώς περὶ κέντρου, περιεστρέφοντο καὶ συνεδέοντο καὶ ἀπα-
σταὶ αἱ λοιπαὶ ιεροτελεστίαι τῶν μυστηρίων καὶ αἱ κοιναὶ προσ-
ευχαὶ μετὰ τοῦ κηρύγματος, διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα πάντα λειτουρ-
γία ἐκαλοῦντο, καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπεκράτησε νὰ καληται
Λειτουργικὴ καὶ ἡ περὶ τῆς δημοσίας χριστιανικῆς λατρείας πραγ-
ματεία, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἔννοιᾳ ἐλλαμβάνεται καὶ ἐνταῦθα. Λει-
τουργικὴ δὲ εἰς πλατυτάτην ἔννοιαν δύνεται νὰ κληθῇ (ώς καὶ ἐν
τῇ Γραφῇ αἱ διάφοροι διακονίαι) καὶ ἄπαξ ὁ κλήδος τῆς Πρακτι-
κῆς Θεολογίας, οὗτοι ἡ περὶ διακονίας τοῦ λόγου καὶ τῶν μυστη-
ρίων καὶ ἡ περὶ ποιμαντορίας διδασκαλία.

Συνώνυμοι δὲ ἐκφράσεις τῆς λειτουργίας εἶναι τὰ ἔξης· τελε-
τὴ, τελετουργία, λειτουργία, ιεροτελεστία, ἀκολουθία, μυσταγωγία
καὶ εἴ τι ἔτερον.

(εἰδ.) Ἀντὶ πάστος ἀλλης θεωρίας περὶ λειτουργίας ἀρκεῖ ἡμῖν ἡ
δρῦθη ἔρμηνίς τῆς ἡμετέρας Λειτουργίας καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἀρ-
χαιολογικῶν· διότι ἡ λειτουργία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας εἶναι
ἀρχαιοτάτη καὶ ἀνεπτύχθη ἐν τῇ λαμπρᾷ ἐποχῇ τῶν Οἰκουμενι-
κῶν Συγόδων· ὅστε, δια τῆς χριστιανικῆς λεγομένης Ἀρ-
χαιολογίας ἀνιχνεύσθωμεν τὴν ἀρχὴν, πρόσδον καὶ τὸ πνεῦμα τῶν
τῆς Λειτουργίας, οὐδεμιᾶς ἀλλης χρήζομεν θεωρίας, οὐδὲ δύναται
ἄλλη τις θεωρία νὰ δρελήσῃ τι.

Πρὸς ἔξιγγίστων καὶ ἔξαρξίωσιν τῶν τῆς ἡμετέρας Λειτουρ-
γίας σύντελεῖ οὐκ ὀλίγον καὶ ἡ ἔξέτασις τῶν τῆς Λειτουργίας
παρ' ἀλλοις τῶν χριστιανῶν. Τοιαύτη δέ τις ἀντιπαράθεσή θείει
γένει καὶ ἐνταῦθα πολλαγοῦ· ἀλλ' ἡ κατὰ πλάτος ἀντιπαράθεσις
καὶ ἔρμηνία τῶν διαρρόων λειτουργιῶν εἶναι ἔργον πλατυτέρας
πραγματείας, τῆς καθέλου Λειτουργικῆς.

§ 2. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα.

Πλὴν τῶν κοινῶν μετὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἰστορίας καὶ τοῦ
Καγονικοῦ Δικαίου πηγῶν καὶ βοηθημάτων, ἔχει ἡ ἡμετέρα Λει-

τουργική πηγάς μὲν ίδιας τὰς ἀρχαίας Λειτουργίας καὶ τὰς περιγραφὰς αὐτῆς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, ίδια δὲ βοηθήματα τὰς ἔμπνειάς τῆς Λειτουργίας κατὰ διαρόρους χρόνους καὶ τὰ περὶ Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας συγγράμματα τῶν νεωτέρων χρόνων.

α) *Πηγαί.* Ἀλλοδὲ μὲν διεὶς οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοί, ἐπόμενοι τῷ λογίῳ τοῦ Σωτῆρος «μὴ δῶτε τὰ ἄγια τοῖς κυσίν», ἐτέρουν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ σιγῇ τὰ τῆς ἱερᾶς μυσταγωγίας, ὡς μαρτυρεῖ δὲ Μ. Βασίλειος δὲ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως τρίβων (Περὶ ἀγ. Πνεύμ. κεφ. 27). Καὶ δὴ, ἀφοῦ ἀπορίθμησεν δὲ Πατὴρ οὗτος πολλὰ καὶ τότε κατὰ παράδοσιν τελούμενα, ἐπιλέγει περὶ τῆς πηγῆς, δῆθεν ἐλήρθοταν· «οὐκ ἐκ τῆς ἀδημοσίευτου ταύτης καὶ ἀποδῆρητου διδασκαλίας, ἦν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπεριεργάστῳ σιγῇ οἱ Πατέρες ἡμῶν ἐρύλαξαν, καλῶς ἐκεῖνο δεδιδαγμένοι τῶν μυστηρίων τὰ σεμνὰ σιωπή διατάξεισθαι; ἀ γὰρ οὐδὲ ἐποπτεύειν ἔξεστι τοῖς ἀμυντοῖς, τούτων πῶς ἂν ἦν εἰκὸς τὴν διδασκαλίαν θριαμβεύειν ἐν γράμμασι!» Κατὰ παράδοσιν αἱ εὐχαὶ καὶ τελεταὶ ἐτώζοντο κατὰ Τερτυλίανδν (ad militem 3.). Ήρὸς δὲ τούτοις δὲ ἄγιος Κυπρίανος (ἐν Συνέδρῳ Καρχηδ. ἔρα Pandect. Beveregii tom. I) καὶ δὲ Σωκράτης (Ἐπικλ. Ἰστορ. 5,22) μαρτυροῦσιν δὲτι ἐκάστω τῶν Ἐπισκόπων ἔξην ίδιας εὐχὰς συντιθένται καὶ κανονίζειν τὰς Ἀκολουθίας. Ἀλλ' οὐχ ἡττον ἡ θαυμασιωτάτη καὶ καταπληκτικὴ δύσιστης ἐν τοῖς κυριωτάτοις τῶν ἀρχαίων Λειτουργιῶν ἀποδεικνύει τὴν ἀποστολικὴν αὐτῶν ἀργὴν καὶ τὴν ὑπαρξίν γενικοῦ τινος τύπου νόμισμαν, δστις, ὡς δύσμεθα, βάσιν ἔχει τὴν σύστασιν παρὰ Κυρίου τοῦ μυστικοῦ Δείπνου καὶ τὴν ταξιν τῶν Συναγωγῶν καὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος. Μόνον δὲ εἰς ἀλλὰ δευτέρου λόγου ἕξια ἡτταν ἐλεύθεροι οἱ προεστῶτες τῆς Ἐκκλησίας. Η παράδοσις ἀρχ τῶν κυριωτάτων ἦν σταθερὰ, καὶ πολλὰ τῆς τοιαύτης παραδόσεως μετὰ τῶν ἀναγκαίων προσθηκῶν ἐγένοντο ἡδη γράμμα ἐπὶ Ὁριγένους (κατὰ Κέλσ. βιβλ. 6), καὶ δὲ Μ. Ἀθανάσιος (Ἐπιτ. πρὸς Ὁρθοδ.) κατηγορεῖ τῶν Ἀρειανῶν, εἴτι ἔκαιον τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας.

1) Ηρώτη παραδοθεῖσα γραφὴ λειτουργία εἶναι ή τῶν Ἀπο-

στολικῶν Διαταγῶν (ἐν βιβλ. 8), ὃν τὰ πλεῖστα ἐγράφησαν ἡδη περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τρίτης Ἐκαπονταετηρίδος, ὡς βεβαιοῦσιν οἱ νεώτεροι κριτικοὶ, μάλιστα ὁ Drey ἐν τῇ λαμπρῷ περὶ τούτου πραγματείᾳ.

Τῇ λειτουργίᾳ ταύτῃ συμφωνεῖ ἡ ἀρχαιοτάτη Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἡ πηγὴ πασῶν τῶν ἐν τῇ Ἀγατολῇ Λειτουργιῶν παρά τε Ὁρθοδόξοις καὶ Αἱρετικοῖς. Συμφωνοῦσι δὲ τῇ τοῦ Ἰακώβου λειτουργίᾳ οἱ Μυσταγωγικοὶ λόγοι τοῦ ἀγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, καὶ ἦν ἐν γρήσει καὶ ἐν Ἀντιοχείᾳ. Εἰς τὸν Ἰακώβον ἀποδίδοται ἡ σωζόμενή λειτουργία ὑπὸ τε τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἀγίου Παύλου (ἐν τῇ Παραδόσει τῆς Λειτουργίας) καὶ ὑπὸ τῆς τ. Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Τὴν τοῦ Ἰακώβου λειτουργίαν συνέταμον ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐν ταῖς δύω αὐτῶν λειτουργίαις ταῖς ἄγριαις ποὺδε παρ’ ἡμῖν ἐν γρήσει. Μόνον δὲ ὑμνοὶ τινὲς μεταγενέστεροις προτετέθησαν, μὴ παρχθλάπτοντες μήτε τὴν τάξιν, μήτε τὰς εὐχάριτας. Τοιοῦτοι ὑμνοὶ εἶναι οἱ ἔξης: «δ Μονογενῆς υἱός...», ὁ Τρισάγιος ὑμνος, ὁ Χερουβικὸς, ἡ ἐννάτη ώδὴ καὶ εἰς τι ἔτερον. Αἱ δὲ παραπομπαὶ εἰς τὴν λειτουργίαν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς δημιουρίαις τοῦ Χρυσόστομου οὐδεμίαν οὐσιώδην διαφοράν περιέχουσιν. Εἶναι δὲ μόνον μαρτυρίαι ὑποδεικνύουσαι τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ λειτουργίαν, πρὶν ἡ καταρτίση ὁ Θεος Πατὴρ τὴν ιδίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἡ λειτουργία τῶν Προηγιασμένων κατηρτίσθη μὲν ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (Γρηγορίου τοῦ Α'). Πάπα Ρώμης καὶ οὐχὶ τοῦ Β', ὡς θέλει ὁ Κεδρηνὸς) καὶ Ἑλληνιστὶ ἵσως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ (διέτι καὶ εἰς τοῦτον ἀποδίδοται ἡ εἰρημένη λειτουργία), ἀλλὰ κατ' οὐσίαν καὶ ἡ λειτουργία αὕτη εἶναι ἐπίστης ἀρχαία, ὡς καὶ αἱ λοιπαί. Πλείω περὶ ταύτης διψόμεθα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀρχαίων λειτουργιῶν τῆς Ἀγατολῆς καθόλου ἀξιοσημείωτος εἶναι: ἡ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίας (ἡ αὐτὴ πιθανῶς ἡπέις μέχρι τῆς 11 ἐκατ. ἐτελεῖτο ἐκεῖ), ἡ ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν ἀρχαίαν τῆς ἐν Ρώμῃ Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὸν

Εὐαγγελιστήν Μάρκου ἀποδιδομένη. Ἡ λειτουργία αὕτη ἐγγάφη βεβαίως πρὸ τῶν μονόρυστεικῶν ἑρίδων, καὶ διὰ τοῦτο τὰ χειρόγραφα εἶναι ἀπηλλαγμένα τῆς πλάνης ταύτης, ἵς μεστὴ εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν Ἰαχωβίτῶν εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας ἀποδιδομένη, ἀλλὰ πράγματι ἡ αὕτη τοῦ Μάρκου οὖσα.

Καθ' ἐσον ἀφορᾶ τὰς ἄλλας ἀρχαίας Λειτουργίας (Ἀρμενίων κτλ.) παραπέμπεται δὲ βουλόμενος εἰς τὰς παρὰ πόδας συλλογάς.

Συλλογαὶ τῶν ἀρχαίων Λειτουργιῶν ἐγένοντο παρὰ πολλῶν. Ἀξιοτημέσιώτοι δὲ εἶναι τὸ Εὐχολόγιον τοῦ Goar (Lutet. Paris 1647), τὸ Ἀρχιερατικὸν τοῦ Habert (Paris 1643), δὲ Κώδηξ τοῦ Ἀστεμάτου (Codex liturgicus Ecclesiæ universæ. Romæ 1749—66), ἢ συλλογὴ τοῦ Πενωδοτίου (Liturgiar. oriental. collectio Paris 1716) καὶ ἡ πρότινων ἐτῶν τοῦ Daniel, ἣν τοις περιέχονται ἀπασταὶ αἱ λειτουργίαι τῶν διαφόρων ὅμολογιῶν τῆς πίστεως.

2) Δευτέρα πηγὴ μετὰ τὰς ἀρχαίας Λειτουργίας εἶναι τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῶν διαφόρων Ἀκολουθιῶν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, οἷον τὸ Εὐαγγέλιον καὶ δὲ Ἀπόστολος μετὰ τῆς διαιρέσεως εἰς περικοπὰς καὶ ἀναγνώσματα· τὸ Εὐχολόγιον, περιέχον τὰς ἐν χρήσει Λειτουργίας καὶ τὰς Ἀκολουθίας τῶν ἄλλων μυστηρίων μετὰ πολλῶν ἄλλων Ἀκολουθιῶν καὶ εὐχῶν ἐπὶ διαφόρων περιστάσεων· τὸ Ὁρολόγιον καὶ Ψαλτήριον· τὰ Μηνιά, περιέχοντα τὰς ἀσματικὰς Ἀκολουθίας μετὰ τοῦ τυπικοῦ καὶ συναξαρίων τῶν ἀκινήτων ἑορτῶν τοῦ ἐνικυτοῦ, ὡς καὶ τῶν καθ' ἡμέραν ἀγίων· τὸ Τριψδιον καὶ Πεντηκοστάριον, περιέχοντα τὰς Ἀκολουθίας τῶν κινητῶν ἑορτῶν, τὸ μὲν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τῶν προηγουμένων τριῶν ἔθδομάδων, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν Κυριακῆς τῶν ἀγίων. Πάντων.

Τὰ λειτουργικὰ ταῦτα βιβλία καὶ ἰδίως τὰ τῶν καθ' ἡμέραν Ἀκολουθιῶν ἔσχον πηγὰς τὰ ἀρχαῖα μαρτυρολόγια, τὰ Δίπτυχα, Κοντακάρια, Καλανδάρια, Ἀντιφωνάρια, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαχματηνοῦ καταρτισθεῖσαν ὅμολογίαν. Πρὸς τούτους τὰ ἀρχαῖα ἀναγνώσματα καὶ τὸ Τυπικὸν τοῦ ἀγίου Σάβ-

εα, ως ἐπέξεργάσθησαν αὐτὸς ὁ ἄγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ οἱ Στουδίται.

"Απαντα τὰ λειτουργικὰ ταῦτα βιβλία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐκδίδονται ἐν Βενετίᾳ ἀδείᾳ τῆς M. Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸ τεστικονογνώσεως δὲ ἥρξατο τῆς διορθώσεως καὶ συμπληρώσεως ἐξ ἀρχῶν χειρογράφων μετὰ πολλῶν ἀξιολόγων σημειώσεων Βαρθολομαῖος δὲ Κουτλουμουσιανὸς καὶ κατέπιν αὐτοῦ καὶ οἱ λοιποὶ ἐκδόται.

"Ἐν Ἀθήναις ἐκδίδοται νῦν ἡ Πανθέκτη ἐν τρισὶ τόμοις, ἐν ᾧ περιέχονται πάντα σχεδὸν τὰ λειτουργικὰ βιβλία. Μόνον δὲ τῶν καθ' ἡμέραν ἀγίων τῶν μὴ ἔορταζομένων αἱ Ἀκολουθίαι παρατίπονται, ἀλλ' ἀντικαθίστανται τὰ τροπάρια τὰ εἰδικὰ διὰ καθολικῶν εἰς μάρτυρας Ὁσίους κτλ. Δὲν περιέχεται καὶ τὸ Εὐχολόγιον.

6) Βοηθήματα. Τῶν βοηθημάτων τὰ ἀρχαιότερα χρησιμεύουσιν ἄμα καὶ ως πηγαὶ, ἵνα τις ἔννοιαν ἔχῃ τῆς ἀρχαίας τάξεως τῆς Λειτουργίας.

1) Ἐκ τῶν τριῶν πρώτων Ἐκατονταετηρίδων ἀρχαιότατον μνημεῖον εἶναι ή B.! Ἀπολογία Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, ἐν ᾧ περιγράφει δὲ ἀρχαιότατος οὗτος Ἀπολογητὴς τὰ τῆς Λειτουργίας συντόμως, ἵνα ἀποκρούσῃ τὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν συκοφαντίας.

Αξιοσημείωτα πρὸς τούτων καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Τερτουλίανος (ad uxorem, de oratione, de baptismo), τοῦ Κυπρίανου (de oratione dominica, ad Cecilium), αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ καὶ τοῦ Πλινίου τοῦ νεωτέρου ἡ Ἐπιστολὴ.

Ἐκ τῆς Δ' καὶ E.' Ἐκατοντ. ἀξιοσημείωτοι οἱ Κατηγορητικοὶ λόγοι καὶ μάλιστα οἱ Μυσταγωγικοὶ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, αἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ δραμίαι τοῦ Χρυσοστόμου καὶ οἱ περὶ Ἱερωσύνης λόγοι τοῦ Ἀμβροσίου (de sacramentis, ἀν καὶ ἀμφισθητεῖται τὸ γνήσιον), τοῦ Ηατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Πρόκλου ἡ παραδοσις τῆς θείας Λειτουργίας (καὶ τούτου ἀμφισθητεῖται ἡ γνησιότης), τοῦ Ἱερωνύμου αἱ ἐπιστολαὶ καὶ τὰ κατὰ αἵρεσεων συγγράμματα (τούτου καὶ τὸ Comes, ἦτοι συλλογὴ Ηερικοπῶν

πρὸς τὰς συνάξεις). Πρὸς τούτοις ἀξιοσημείωτα καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου (de catechizandis rudibus, confessiones, de cura mortuum, de symbolo, ad Catechumenos) καὶ αἱ ἐπιστολαὶ ἴδιας πρὸς Ἰανουάριον), τοῦ Λέοντος οἱ λόγοι (ἐν οἷς περὶ σημασίας τοῦ ἐνιαυτοῦ) καὶ τοῦ μεγάλου ὑμνογράφου τῆς Πρωμαχίκης Ἐκκλησίας Προυδεντίου τὸ Cathemerinon καὶ τὸ Peristephanon.

Ἐκ τῶν μετὰ ταῦτα Ἐκκλ. Συγγράμματα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀξιοσημείωτα ἔργα εἶναι ἡ Θεωρία Ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων Γερμανοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (8 ἑκατ. ἀλλοὶ ἀποδίδουσιν ἐστρατηγέως εἰς τὸν ὁμώνυμον τῆς 13 ἑκατ.), ἡ Ἐρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας Νικολάου Καθάριλα (1354) Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης (παρὰ Ducaeī auctarium II, καὶ τῇ Βιβλιοθ. τοῦ Bigne t. XII), καὶ τὰ γωστὰ συγγράμματα τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ἐξ οὗ ἡρύσθησαν μετὰ ταῦτα τὰ πλεῖστα οἱ τὴν θείαν λειτουργίαν ἐρμηνεύσαντες παρ’ ἡμῖν.

Ἀξιοσημείωτοι πρὸς τούτοις αἱ Λειτουργίαι τῶν ἀγίων Πατέρων τοῦ Μάρκου Ἐφέσου (Paris 1560).

Πρὸς τούτοις Κατήγορις ἱερᾶ, ἡτοὶ τῆς θείας καὶ ἱερᾶς Λειτουργίας ἐξήγησις καὶ ἐξέτασις τῶν χειροτονουμένων ὑπὸ Νικολάου Βουλγάρεως ἐν Ἐνετίᾳ 1681 καὶ μετὰ ταῦτα. Ἀξιοσημείωτος ἡ ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1852.

Σύνταγμα κατὰ ἀζύμων ὑπὸ Εὐστρατίου Ἀργέντη (ἐν τῷ Γ'. τμήματι). Ἐτυπώθη τὸ πρῶτον ἐν Λειψίᾳ 1780, εἶτα δὲ ἐν Ναυπλίῳ 1845. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ ἐρμηνεία αὗτη τῆς Λειτουργίας, διότι στηρίζεται ἐπὶ ἀρχαιολογικῶν βάσεων, ἐνῷ ἡ τοῦ N. Βουλγάρεως ἐπὶ μικτοῦ συστήματος.

Τελετουργία ἱερᾶ. Ταῦτην μετέρριψεν ἐκ τοῦ Πρωτοκοῦ δοιδίμος Εὐγένιος δ Βούλγαρις, καὶ ἐξεδόθη ἐν Ηπειρουπόλει τῷ 1799.

Ἐπιστολαὶ περὶ τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν. Μετερράσθησαν ἐκ τοῦ Πρωτοκοῦ ὑπὸ Θεοδώρου Βαλλιάνου καὶ ἐτυπώθησαν τῷ 1851. Μετετυπώθησαν μετὰ μικρῶν διορθώσεων τῷ 1864 ὑπὸ τῆς γήρας τοῦ μεταρριπτοῦ.

2) Ἀναγκαιότατα βοηθήματα εἶναι καὶ τὰ μεγάλα συγγράμματα τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας παρά τι Διαμαρτυρομένων καὶ Παπιστῶν συγγραφέντα.

Ἐπὶ κεφαλῆς πάντων ἴσταται τὸ περιβόητον σύγγραμμα τοῦ ἀγγλου Bingham, ὃπερ ἀγγλιστὶ ἐκδοθὲν τῷ 1708—22, μετάνεγκεν εἰς τὴν λατινίδα φωνὴν ὁ Grischovius ὑπὸ τὸν τίτλον. Origines s. Antiquitates Christianae. Halae 1724—29.

Εἰς ἀντίθετον ἔγραψεν ὁ παπιστῆς Mamachius: Originum et antiquitatum Christianarum libri XX. Romae 1749—55. Πληρέστερον μὲν τὸ ἔργον, ἀλλ’ οὐχὶ καὶ ἀξιολογώτερον:

Πολλῶν κρείττον τούτου τὸν Al. Aurel. Peliccia (De Christ. Ecclesiae primae, mediae et novissimae aetatis politia I. VI. Neapol. 1777—8), ὃπερ μετέφρασε καὶ διεμνημάτισεν ὁ Binterim: Denkwürdigkeiten der Christ-Katholischen Kirche. Mainz 1825—32. εἰς τόμους 7.

Μετὰ τὸν Bingham ἀξιόλογον ἔργον τῶν Διαμαρτυρομένων εἶναι τὸ τοῦ Augusti: Denkwürdigkeiten aus der Christl. Archäologie. Leipzig 1817—31. εἰς τόμους 12. Πρὸς τούτοις ἔξεδωκε καὶ ἐγγειρίδιον (Handbuch) τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας τῷ 1836 εἰς τόμους 3 καὶ Beiträge zur Chr. Kunstgeschichte und Liturgik 1841.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαιολογικῶν τούτων ἔργων ἐγράφησαν αἱ πλεῖσται τῶν μετά ταῦτα Ἰδιαιτέρων πραγματειῶν, διὸ καὶ παραλείπονται ἐνταῦθα. Τὰ δὲ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ λόγου ἀξίων πραγματειῶν περιλαμβάνονται εἰς τὰ εἰρημένα ἔργα. Πολλῶν δὲ καὶ ἀξιολόγων σημειώσεων πλουσιῶνται αἱ Συλλογαὶ τῶν Λειτουργιῶν, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος πρότερον.

§ 3. Μέθοδος καὶ ὀφέλεια.

Ἐπειδὴ ή δημετέρα λειτουργία καὶ ὅλη εἶναι ἀρχαία καὶ ἐν πολλοῖς καὶ τοῖς χριστιανοῖς ἀρχαιοτάτη, διὸ τοῦτο ή ἀρχαιολογικὴ ἐξέτασις εἶναι ή μόνη καὶ ἀπαραίτητος δόδος πρὸς δρθῆν ἐρμηνείαν τῆς δημετέρας λειτουργίας, δρθῆν θεωρίαν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ὡρέλειαν.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ περὶ τὴν Λειτουργίαν εἶναι ἀναγκαῖα συστατικὰ, καὶ πολλὰ αὐτῶν εἶναι κοινά εἰς ἕκαστον σύστημα τῆς δημοσίας χριστιανικῆς λαχρείας (ὅπερ Ἀκολουθία καλεῖται, οἷον Ὁρθρου, Ἐσπερινοῦ κτλ.), διὰ τοῦτο ἡ τῶν περὶ τὴν Λειτουργίαν καὶ τῶν τοιούτων πραγματεία συναπαρτίζει ἴδιον βιβλίον, τὸ πρώτον. Αἱ δὲ διάφοροι Ἀκολουθίαι συναπαρτίζουσι τὸ δεύτερον. Τί δ' ἔκάτερον τῶν βιβλίων περιέχει, ἐκτενέστερος περὶ τούτου λόγος ἔσται ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων ἥδη καταφαίνεται, δποίᾳ καὶ ἡλίκῃ ἡ ἐκ τῆς Λειτουργικῆς ὠφέλεια πᾶσι μὲν τοῖς οἰκείοις τῇ πίστει, μάλιστα δὲ τοῖς ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου. "Ἄν μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις πρὸς εὔσεβειαν τῶν τελετῶν καθόλου, πολλῷ μείζων ἡ δύναμις αὐτῶν, ὅταν μάθῃ ἕκαστος δποίᾳ σεμνὴ πολιὰ καταστέφει τὰ τελούμενα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἑκκλησίᾳ, ὅταν δηλ. μάθῃ ὅτι οὕτως ἐλάτρευον τῷ Θεῷ οἱ Ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἑκκλησίας· τότε πληροῦται ὅλος εὐλαβείας, καὶ χαίρει ὅτι ἐν ἑνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ μεθ' ὅλης τῆς Ἑκκλησίας λατρεύει τῷ Θεῷ τῶν Πατέρων ἡμῶν· τότε θέλει πληρωθῆναι καὶ ζήλου πρὸς τὰ πάτρια καὶ ἐκ βάθους καρδίας θέλει ἐκφωνεῖ «εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, εἰς οἶκον Κυρίου πορευσώμεθα». Οὗτως δὲ οἰκοδομούμενος εἰς σωτηρίαν διὰ τῶν τελουμένων κατορθοῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν πάστης λατρείας, τὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἣτις τελειοῦται ἐν τῇ ἱερουργίᾳ τῶν Μυστηρίων.

Οἶκοθεν δὲ δῆλον ἥδη, δποίᾳ ἀφορμὴ λόγων τοῖς ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου ἐν τε Ἑκκλησίαις καὶ κατ' ἴδιαν, καὶ δποίᾳ ἡ ἐντεῦθεν οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία ἔτι μᾶλλον εἶναι ἀναγκαῖα νῦν, ὅτε οἱ πλειστοὶ ἀγνοοῦντες τὰ τελούμενα (διά τε τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν καὶ δι' ἄλλους λόγους), ἡ παρίστανται ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ φυγήρως καὶ τῷ σώματι μόνον, ἡ, ὅπερ συνέπεια, ἀπομακρύνονται κατὰ μικρὸν ὅλως τῆς Ἑκκλησίας καὶ λατρεύουσι θεοῖς ἀλλοτρίοις.

Ἐπίτομος μὲν ἡ πραγματεία αὕτη πῆς Λειτουργικῆς ἔσται, ἀλλ' ίκανὴ ὅπως ἀναζωπυρώσῃ ὅπωσδεν τὸ αἰτινημα τῆς εὐσεβείας, καὶ παράσχῃ καὶ ἄλλοις ἀφορμὴν εἰς τελείτερα ἔργα.

αναποτελεστές μάλιστας από την περιφερειακή σύνθετη έργων της Ελλάδας.
Από τον οποίον αυτόν τον τόμον της Ελληνικής Βίβλου παραχθήσεται
ΒΙΒΛΙΟΝ Α.

Το Βιβλίον αυτόν παραχθήσεται με την παραπομπή της Ελληνικής
Λαϊκής γλώσσας στην Ελληνική Βίβλον την οποίαν παραχθήσεται
το Βιβλίον αυτόν στην Ελληνική γλώσσα με την παραπομπή της Ελληνικής
Λαϊκής γλώσσας στην Ελληνική Βίβλον την οποίαν παραχθήσεται

Τὰ περὶ τὴν Λειτουργίαν.

§ 4. Περιεχόμενον τοῦ βιβλίου τούτου.

Πρὸς ἡ προσθῆ τις εἰς τὴν ἔξετασιν καὶ ἐμμηνίαν τῶν διαφόρων
Ἀκολουθίῶν καὶ τελετῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, δρεῖτε νὰ ἔξε-
τάσῃ τοὺς κοινοὺς, οὕτως εἰπεῖν, τόπους αὐτῶν, νὰ ἔξετάσῃ
δηλ. τὸν τόπον τῆς λειτουργίας (Ναὸς μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ), τὸν
χρόνον (ἴορται), τὴν ἵερὰν ὑμνολογίαν κτλ. Πρὸ δὲ τούτων δρεῖ-
λει νὰ λάθῃ ὅπιν τὸν χαρακτῆρα καθόλου τῆς Χριστιανικῆς
Λειτουργίας καὶ τὴν ἐν γρόνῳ πρόσδοσιν αὐτῆς.

Περὶ τούτων λοιπὸν ἔσται λόγος ἐν τοῖς διαφόροις κεφαλαίοις
τοῦ βιβλίου τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς προσόδου τῆς
Χριστιανικῆς Λειτουργίας.

§ 5. Χαρακτηριστικὰ τῆς Χριτ. Λειτουργίας.

"Οὐ μὲν τὰ τῆς Χριτ. Λειτουργίας, ὃς ἔξωτερικῆς δημο-
σίας λατρείας τοῦ Θεοῦ, εἶναι κυρίως παράστασις τῆς ἐσωτερικῆς
λατρείας, δῆλον τοῦτο ἐκ τῆς περὶ τούτου θεωρίας ἐν τῇ
Χριτ. Ἡθικῇ. Ἐντεῦθεν καὶ τοῦτο δῆλον ὅτι ἡ Λειτουργία εἶναι
τὸ ἀπαραίτητον· διότι δὲν τελεῖται μόνον, ἵνα παραστήσῃ τις
τὴν ἐσωτερικὴν λατρείαν καὶ κρατήνῃ δι' αὐτοῦ τούτου αὐτὴν καὶ
οἰκοδομηθῇ οὕτως εἰς εὔσεβειαν, ἀλλὰ καὶ ἵνα μάλιη τὰ πρὸς οἰ-
κοδομὴν παρ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ (καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ
δοκοῦν), καὶ κοινωνήσῃ τῇς ἐν τοῖς τελουμένοις Χάριτος τοῦ

Θεοῦ, ἃνευ τῆς ὁποίας οὐδὲ νὰ λατρεύσῃ ὅλως Θεῷ δύναται ὁ ἀνθρώπος.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καὶ ἄλλων δογματικῶν καὶ ἡθικῶν ἀργῶν ἔξαγονται τὰ ἔξτις γαρακτηριστικά·

1) Οὔτε πάντα τὰ τῆς Χριστού. Λειτουργίας εἶναι μεταβλητὰ, οὔτε πάντα ἀμετάβλητα, ἀλλ' οὔτε ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε πρέπει νὰ μεταβληθοῦνται. Τὰ καίρια πρέπει νὰ μένωσιν ἀμετάβλητα, ὡς τοιαῦτα ἥστιν ἀνέκαθεν. Οὐμὴν ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα, ἐπειδὴ ἡδη καθιερώθησαν καὶ καλῶς ὑπὸ τῶν θεοσόφων Πατέρων διετάχθησαν καὶ οὐδὲν θειότερον νὰ ἐπινοήσῃ τις δύναται, διὰ τοῦτο κατέστησαν καὶ ταῦτα ἀμετάβλητα. Τίνα δέ εἰσι ταῦτα, δψόμεθα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

2) Ἐν ἀπάσις ταῖς τελεταῖς τῆς θείας Λειτουργίας πρέπει νὰ ἐκφράζηται ἡ ἴδεα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας· ἀλλως ἀποβαίνουσιν ἡ ἀλλότριαι τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἐπιζήμιοι καὶ βδέλυγμα ἐγώπιον τοῦ Θεοῦ, ἡ κενοὶ καὶ ξηροὶ τύποι ὅμοιοι πρός τοὺς τῶν Ἑθνικῶν, σπερ καὶ τοῦτο ἐπίστησις βλασφερόν.

3) Ἐπειδὴ τὰ ἱερώτατα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡ ἀγία Τριάς, ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου, τὰ μυστήρια καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, διὸ ὅντας ἀγιάζεται καὶ οἰκοδομεῖται τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν, διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα πρέπει νὰ ἐπιλάμπωσιν ἐν ταῖς γρηγοριανικαῖς τελεταῖς καὶ διὰ τούτων ἀνέκαθεν ἐπεστραγίζετο ἡ χριστού. Λειτουργία. Ο τρία ἀριθμὸς καὶ ἡ θεότης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πανταχοῦ κατηγγέλλοντο· διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ πάντα ἡγιεῖσθαι καὶ τὰ μυστήρια αὐτά. Τὰ μυστήρια καὶ μάλιστα τὸ τῆς θείας Εὐγχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας ἥστιν ἡ κυριωτάτη πρᾶξις τῆς Λειτουργίας, διὸ καὶ κατ' ἔξογὴν Λειτουργία ἐκλήθη ἡ ἱεροτελεστία τοῦ μυστηρίου τούτου τῶν μυστηρίων. Ἡν δὲ ἄμα τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐγχαριστίας ὁ ἀπαιτούμενος ἐνωτικὸς δεσμὸς τῶν τῆς θείας λατρείας, ὡς ἐνωτικὸς δεσμὸς μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ θρησκεία καθόλου, ἥτις ἔξωτερικὴ παράστασις εἶναι καὶ τὰ τῆς δημοσίας λατρείας, ἣτοι Λειτουργίας. Ἡ ἀγία Γραφὴ (ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ Θεοῦ) οὐ μόνον ἀνεγνώσκετο ἐν τῇ

Λειτουργίας και ήρμηνεύετο πρὸς οἰκοδομὴν, ἀλλὰ και ἐξ αὐτῆς ἐλαμβάνοντο και αἱ ψαλμῳδίαι εἴτε κατὰ γράμμα, εἴτε περιφραστικῶς. Γνωστὸν δὲ ὅτι τὸ Ψαλτήριον ήν ἀνέκαθεν και εἶναι ἄχρι τοῦδε παρ' ήμīν τὸ χυριώτατον βιβλίον πρὸς ἀνάγνωσιν και ὑμνῷδιαν.

4) Ἐπειδὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ή γάρις, διὰ τοῦτο οὐδὲν πρέπει νὰ ἐπιτεληται ἄνευ συμπράξεως τοῦ περιεστῶτος λαοῦ οὔτε οἱ Ἱερεῖς μόνοι πρέπει νὰ ἴερουργῶσιν ἄνευ παρουσίας και συμμετοχῆς και ἄλλων πιστῶν (τοῦτο αὐτηρῶς ἀπαγορεύεται παρ' ήμīν), οὔτε ἄλλα οἱ μὲν γὰρ λέγωσι και ἄλλοι ἄλλα, ἀλλ' ἐν ἐνὶ στόματι και μιᾶς καρδίᾳ πρέπει νὰ τεληται ή Λειτουργία. Ἀνέκαθεν αὖτη παρίστατο ὡς θεοπρεπές τι δρᾶμα· οἱ μὲν Ἱερεῖς, δὲ μὲν ὡς διάκονοι τοῦ Θεοῦ ἀνέπειμπον αὐτῷ τὰς ἵκετηρίους ἐντεύξεις και ἀναιμάκτους θυσίας, δὲ μὲν ὡς ἐπίτροποι αὐτοῦ ηὐλόγους τὸν λαὸν και ἡγίαζον τὰ μυστήρια· δὲ δὲ λαὸς συνηύχετο και ἐδέετο και ὑπὲρ τοῦ Ἱερέως και συνελειτούργει αὐτῷ. Η σύσια δὲ τοῦ θείου τούτου δράματος ήν ή ἀνάμυησις τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου.

5) Και δ ὁ τόπος τῆς θείας Λειτουργίας και δ χεόνος πρέπει νὰ ήναι κατάλληλοι και διδακτικοί, και η καλλιτεχνία ἀρμόζουσα. Γνωστὸν δ' ἐκ τῆς Ἰστορίας ὅτι τὰ μεγαλουργήματα και ἀριστουργήματα τῆς τέχνης τὰ δοξάσαντα τοὺς ἀριστοτέχνας εἶναι προσόντα τῆς εἰς τὸ θεῖον ἀφιερώσεως αὐτῶν. Οὕτως δ Θεὸς βραβεύει τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν!

6) Ἀλλὰ και δ ἀληθῆς ναὸς τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, δ ἀνθρωπος, πρέπει ἐν πᾶσι νὰ σχηματίζηται εἰς ζῶντα ναὸν τοῦ Θεοῦ· και στάσις τοῦ σώματος, και χειρῶν ἐπάρσεις και τὰ τοιαύτα πρέπει ἐκάστοτε νὰ ἀρμόζωσιν εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

7) Ἐπειδὴ η Προσευχὴ τριῶν εἰδῶν εἶναι, η δοξολογία, η δέησις, η εὐχαριστία, διὰ τοῦτο και ἀνέκαθεν τὰ τρία ταῦτα συνεχῶς ἐπαναλαμβανόμενα ἀπετέλουν τὰς διαχόρους Ἀκολουθίας τῆς Λειτουργίας μετὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς, ητις τρέφει και θερμαίνει τὴν πνευματικὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ και προπαρασκευάζει εἰς τὴν ἐν τοῖς Μυστηρίοις στενὴν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἔδη καταφαίγεται δις ταῦτα πάντα ἐπρεπε νὰ ἦνται ἀνέκαθεν τὰ γαρακτηρίζοντα τὴν θείαν Λειτουργίαν. Διὸ τοῦτο καὶ πολλοὶ εὐλαβεῖς Χριστιανοὶ, ἀν καὶ ἐν τῇ κατ' ἤδιαν προσευχῇ δύνανται ἐλευθέρως νὰ συντέμνωσι τὸν γρόνον καὶ νὰ ποιῶσιν ἤδιας εὐγάξεις καὶ ἤδιους ὅμοιους, οὐχ ἡττον ὅμως ἐπαναλαμβάνουσι κατ' οἶκον ὅτι ἐν τῇ συνάξει τῶν πιστῶν ἀδύουσι τοὺς αὐτοὺς ὅμοιους, προσεύχονται κατὰ τὸν παραδεδεγμένον τρόπον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Σημ. α) Οἱ μὲν Διαμαρτυρόμενοι θέλουσιν ἄκρατον ἐλευθερίαν ἐν πᾶσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν Πάπαν ἐπιζητοῦσι περιορισμὸν, ἕτοι ἐνότητα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν λειτουργικὴν γλώσσαν.

1) Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορῇ τοὺς Διαμαρτυρομένους, οὗτοι ἀφοῦ ἡρνήθησαν πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἀγιαστικὴν δύναμιν τῶν ἱεροτελεστιῶν, ἵν οὕτως εὐκολώτερον ἀποστίσωσι τὸν παπικὸν ζυγὸν, καὶ ἀφοῦ τὸ πᾶν σχεδὸν ἐξήρτησαν ἐκ τῆς πίστεως, εἴπετο ἀναγκίως ὅτι μόνη λειτουργία ἥθελε καταντῆσει τὸ κήρυγμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ κήρυγμα εἶναι τὸ δι' οὖ καθίσταται ζῶν δ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπομένως εἶναι μᾶλλον τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας προστὸν, ἢ τις καταντῆι εἰς πλήρη αὐθαιρεσίαν, ὅταν ἀρθῇ ἀπ' αὐτοῦ πᾶς φραγμὸς δὲ ἐκ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, δῆλον ἐντεῦθεν διὰ τί οὔτε θεωρία τις λειτουργικὴ εὑρέθη καὶ δλίγοις μόνον εὐπρόσδεκτος, οὔτε τάξις τις Ἀκολουθίας κατωρθώθη πρὸς κοινὴν γρῆσιν. Ἡ ὅλη Λειτουργία περιωρίζθη εἰς δλίγους τινὰς ὅμοιους, εἰς ἀνάγνωσιν περικοπῆς τινος ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ κήρυγμα. Τοῦτο δὲ γίνεται πολλάκις οὐχὶ κατὰ Χριστὸν, ἀλλὰ κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου τούτου! Ποτάκις δὲ δρθεὶσιςμὸς καὶ αὐτὸς δ παχυλὸς δὲν κατέλαβε τὸν ἄμβωνα! Ἡ δὲ θεία Εὐχαριστία οὐ μόνον τελεῖται τότε μόνον, δσάκις εἶναι κοινωνοῦντες, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν σχεδὸν σώζεται ἐν αὐτῇ ἐκ τῶν ἀγιαστικῶν ἐκείνων εὐχῶν τῶν ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν γράμμων ἐν γρήσει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

2) Καθ' ὅσον δ' ἀφορῇ τοὺς περὶ τὸν Πάπαν, ἀφοῦ διὰ τὸ ἀξεστον ἐπὶ πολὺν γρόνον τῶν γλωσσῶν τῶν ὑπὸ τὸν Πάπαν διαφέρων λαῶν καθιερώθη ἡ λατινικὴ γλώσσα ως λειτουργική, καθιέ-

ρωσαν αὐτὴν καὶ μετὰ τὴν μεγάλην πρόσδοσον τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν ὡς μόνην γλῶσσαν τῆς θείας Λειτουργίας καὶ τῶν Μυστηρίων. Τὸ γέριστον δὲ πάντων τείνουν καὶ εἰς τὴν ἔξοστράκισιν καὶ αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς διέτι οὐ μόνον λατινιστὶ ἐπιτελεῖται ἡ λειτουργία τῶν ἐξ Ἑλλήνων παπιστῶν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Οὐνίταις αὐτοῖς ἀφίενται κατὰ τὸ φαινόμενον τὰ πάτρια, πράγματα δὲ εἰσάγεται βεβυηδὸν ἢ λατινικὴ Λειτουργία μετὰ τῶν ἀλλων καινοτομιῶν. Θέλουσιν ἐν πᾶσιν ἑξωτερικὴν ἐπίπλαστον ἐνότητα, καὶ καυχῶνται ὅτι μόνοι οἱ παπισταὶ δύνανται νὰ ἀκούσωσι πανταχοῦ τὴν αὐτὴν λειτουργίαν, ὥσανει ἦκουέ τι ὁ λαὸς, ἢ κατενόουν πάντες τὰ λεγόμενα!

Αἰτιολογοῦσι δὲ τὴν παπικὴν ταύτην ἀξίωσιν οἱ περὶ τὸν Πάπην, λέγοντες ὅτι εἶναι ἱεροπρεπέστερον νὰ διαφέρῃ ἢ γλῶσσα τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ, ὅτι καταλληλότερον εἰς τὸ μυστηριώδες τῶν τελετῶν νὰ ἔναι γλῶσσα ἡττον καταληπτή, ὅτι οὕτω κάλλιον τηρεῖται ἢ ἐνότης, ὅτι οὕτω δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ συμμεταβάλληται ἢ γλῶσσα ἑκάστοτε τῇ τῶν γλωσσῶν προσέδω.

Αλλ' ὁ μὲν πρῶτος λόγος εἶναι ἀλιώς ἀνίσχυρος· διότι πᾶσα γλῶσσα εἶναι δεκτικὴ διαχόρου μόρους, τὸ δὲ Ἐκκλησιαστικὸν ὕφος θέλει εἶναι πάντοτε σεμνὸν, ὡς προσλαμβάνον ἐξ ἀνάγκης πολλὰ στοιχεῖα ἐκ τῆς σεμνῆς ἀρχαίτητος. Οὐ δὲ δευτέρος λόγος παρὰ μόνοις ἐκείνοις ἴσχυει, ὅσοι θέλουσι νὰ ἀποξενώσωσι τὸν λαὸν ἔλως τῆς λειτουργίας καὶ νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπ' αὐτοῦ πᾶσαν ἵερωσύνην. Αλλὰ τότε τί γίνεται τὸ δόγμα ὅτι ἐν Ἐκκλησίᾳ ἢ χάρις; Ἐπειτα δὲ πολλοὶ εἶναι οἱ ἐπαιόντες τὴν λατινικὴν γλῶσσαν δὲν βεβηλοῦται λοιπὸν ἢ ἱεροτελεστία τότε; Καθ' ὅσον δ' ἀριστῷ τὴν ἐνότητα τῆς Λειτουργίας καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ, μόνος δύνανται νὰ ἐπικηρώσι τὴν καθόλου ἐνότητα ἐν πᾶσιν, ὅσοι ἑξωτερικῆς καὶ ἐπιπλάστου ἐνότητος ὄρέγονται καὶ οὐχὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ ἐσωτερικῆς· ἀλλ' αὗτη ἐν δευτέρῳ λόγῳ παρὰ τοῖς διεδόγοις τῶν ἀξιώσεων τῆς Κοσμοκράτορος Τρώμης!

Μᾶλλον σπουδαῖος φαίνεται δὲ τελευταῖος λόγος, καθ' ὅσον μάλιστα ὑπάρχει κίνδυνος ἐκ τῆς ἑκάστοτε μεταβολῆς τῶν γλωσσῶν. Αλλ' ἐν ἑκάστῃ τῶν γλωσσῶν τὸ πνεῦμα δύναται νὰ ταρηθῇ,

ώστε ούδεις ἐκ τῆς μεταφράσεως κίνδυνος· αἱ μικραὶ δὲ παραλλαγαὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὴν λειτουργικὴν γλώσσαν. Μόνον δὲ τότε κινδυνεύει τὸ πνεῦμα νὰ ἀπολεσθῇ, σταν ἔκαστῳ ἢ ἐπιτετραμένον τὸ μεταφράζειν· ἀλλὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει ἀληθής Ἐκκλησία καὶ Ἐκκλησίης.

Καθόλου δὲ εἰπεῖν, ἀπόδει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ γλώσσα λειτουργικὴ ἀκατάληπτος τῷ λαῷ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ὁρθόδοξης ἡμῶν Ἐκκλησία μετέφρασε καὶ Γραφὴν καὶ Λειτουργίαν εἰς τὰς διαφόρους γλώσσας τῶν εἰς Χριστὸν πιστευσάντων διαφόρων λαῶν. Ἀν καὶ πολλὰ διέταξε νὰ λέγωνται μυστικῶς (εἴτε διότι ἀφορῶσι μόνον τὸν λειτουργὸν, εἴτε διότι ἐθεβηλοῦντο αὐτὰ ὑπὸ τοῦ λαοῦ), ἀλλὰ καὶ δὲν ἀφῆκεν ὅλως ἀμέτοχον τὸν λαὸν καὶ ἐν αὐτοῖς (ώς τοῦτο ποιεῖ διὰ τοῦ «Σὲ ὑμνοῦμεν» . . .). Ἀπαγορεύει δὲ εἰς τὸν λειτουργὸν μὴ παρόντος μηδενὸς ἀλλού μέλους τῆς Ἐκκλησίας. Πάντοτε δὲ δὲν λειτουργὸς ὁρείλεις νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἀγράντων μυστηρίων, ἵνα ἐπιτελεσθῇ πλήρες τὸ μυστήριον καὶ μὴ ἔκλειψῃ οὕτω πάτα λειτουργία ώς παρὰ Δικαιαρχούμενοις συνέβῃ. Διότι τὸ σπανίως παρ' αὐτοῖς τελούμενον, καὶ σπῶς τελεῖται, δὲν δύναται νὰ δινομασθῇ Λειτουργία ἐν τῇ αὐτηρᾷ σημασίᾳ τῆς λέξεως.

Σημ. 6) Πολλοὶ βλέποντες πολλὰς ὁμοιότητας τῆς Χριστιανισμοῦ δὲν εἶναι ἀλλού τι τοῦ Ιουδαϊσμοῦ καὶ Ἐθνικῶν, ἀλλ' ἀγνοοῦντες ὅλως τὰ τελούμενα, ἀποφαίνονται μετὰ πολλῆς εὐκολίας, ἕστεν ὅτε δὲ καὶ μετὰ βλασφήμου γλώσσης, ὅτι τὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν εἶναι ἀλλοῦ τι, ἢ ἐπανάληψις τῶν Ιουδαϊκῶν καὶ Ἐθνικῶν τελετῶν, καὶ σύτῳ νομίζουσιν ὅτι καταβιβάζεται τὸ ἀξίωμα τῶν Χριστιανικῶν τελετῶν.

Εἶναι ἀληθὲς δτι τῆς Συναγωγῆς ἡ τάξις, αἱ ὥραι τῆς προσευχῆς, αἱ ἑορταὶ καὶ τινὰ ἄλλα ἐκ τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, τοῦ προδρόμου τῆς γάριτος, συνετέλεσαν οὐκ δλίγον εἰς μόρφωσιν μάλιστα τῆς λειτουργίας λειτουργίας τῶν Κατηγορούμενων. Ἀληθὲς καὶ τοῦτο ὅτι εἰ νοσὶ τῶν Ἐθνικῶν μετεβλίθησαν εἰς Χριστιανούς, ἄμα δὲ καί τινες ἑορταῖς ὅτι πολλαὶ καὶ τελεταὶ καὶ ἔθιμα κοινὰ

εις πᾶν θρήσκευμα ἐτηρήθησαν, οἷον ἀνάτασις γειρῶν, προσκυνήσεις, πομπαὶ, ἀγάδειξις ἵερῶν βιβλίων, ψαλμῳδία καὶ εἴτε τοιοῦτο.

’Αλλὰ 1) δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ διαιρέσις τῶν Χριστιανῶν εἰς Κατηχουμένους, πιστούς καὶ κληρικούς καὶ αἱ ἐν κρυπτῷ τελεσιουργίαι τῶν Μυστηρίων προσῆλθον κατὰ μίμησιν τῶν Ἐλευσινίων. Διότι οὐ μόνον ἦδύναντο νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀργίας Ἐκκλησίας (ώς ἔκαστος ὁ καὶ ἐλαχίστην γνῶσιν τῆς Ἐκκλ. Ἰστορίας ἔχων ἐννοεῖ), ἀλλὰ καὶ γινώσκομεν ἐκ τῶν Ἀπολογητῶν καὶ συγγραφέων τῶν πρώτων Ἐκανονισμένων, ὅπότον ἐθελέυσσοντο οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τὰ τῆς Εἰδωλολατρείας καὶ μᾶλιστα τὰ Ἐλευσίνα, ἄτινα εἶχον κατανήσει τότε καταγώγια πάστης ἀκολασίας. Μόλις δὲ ἀρφοῦ συνετρίβη ἡ δύναμις τῶν Ἰουδαίων καὶ Ἐθνικῶν, ἀκινδύνως ἐμιμοῦντο πολλὰ, ἀλλ’ ὅταν σύμφωνα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ.

2) Μετὰ τὰ εἰρημένα σημειωτέον καὶ τάδε. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔξαγει κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Σωτῆρος καὶ μᾶλιστα. Τὸ νὰ ἦγαί τι παλαιὸν δὲν εἶναι καὶ μεμπτόν· διότι τότε ἐπρεπε νὰ ἦγαί ἀποτρόπως ἡ παλαιγενεστάτη καὶ τοῖς πᾶσι τιμιωτάτῃ ἀλήθειᾳ. Πρὸς τούτοις τὸ ἀποκαλύπτειν τὴν κεφαλὴν λ. χ. ἐνώπιον τοῦ βασιλέως σεβασμοῦ ἔνεκα, δὲν ἐμποδίζει νὰ πράξῃ τις τὸ αὐτὸ καὶ ἐνώπιον ἀλλων, εἴτε ἴσων, εἴτε μή· διότι ἡ μετὰ τοῦ σχῆματος συνδεομένη ἔννοια ποιεῖται τὴν διάκρισιν τοῦ σεβασμοῦ· διὰ τοῦτο ἀποκαλύπτοντες ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τὴν κεφαλὴν λατρεύομεν αὐτῷ, ἐνῷ τὸ αὐτὸ ποιοῦντες ἐνώπιον ἀλλων τιμῶμεν μόνον αὐτούς. Διὰ τί λοιπὸν νὰ μὴ παραλάβῃ καὶ ὁ Χριστιανισμὸς τὰ τοιαῦτα σχήματα, ἀρφοῦ διὰ τῆς συνδεομένης ἔννοίας προσλαμβάνει ἄλλην σημεσίαν τὸ σχῆμα; Δὲν εἶναι τοῦτο καὶ παλαιὸν ἄμα; Καὶ ἔντως ὁ Χριστιανισμὸς πάντα τὰ παλαιὰ ἔξηνεκε καὶ νῦν· διότι πάντα καθηγίασε τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τόσα μόνιν παρέλαβεν, ὅταν πρέποντα Θεῷ ἀληθιγῷ· πολλὰ δὲ καὶ ὅλως καὶ νῦν ἐν αὐτῷ.

Πρὸς τούτοις ἀπεσκορακίσθησαν ἀπὸ τῆς Χριστιανικῆς λατρείας ἡ Ιουδαϊκὴ στενοχωρία καὶ δεισιδαιμονία καὶ τὸ ἔντρον γράμμα, ὅπερ κτείνει: καὶ οὐ ζωοποιεῖ. Ἐν παντὶ τόπῳ καὶ γρά-

νῷ λατρεύουσι τῷ Θεῷ οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηται, καὶ πάντες εἰς τὸ βασίλειον ἵεράτευμα. Πάντα τὰ βιδελύγματα τῶν ἐθνῶν ἀποδιπομπεῖται ἡ Χριστιανικὴ εὐσέβεια, καὶ ἀντὶ κενῶν τελετῶν εἰσήγαγε θεοπροσπεῖς καὶ ἀγιαστικάς.

§ 6. Συνοπτικὴ ιστορία τῆς Χριστιανικής Ιστορίας.

Ἐλ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἔκαστον τῶν διαφόρων συστατικῶν τῆς Λειτουργίας ἔσται λόγος περὶ τῆς ιστορικῆς προόδου αὐτῶν, οὐχ ἕττον εἶναι ἐπάναγκες, διποτε τις ἔχῃ καὶ ἔννοιάν τινα συνοπτικήν τῆς ἐν συνόλῳ προόδου καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἔκαστης ἐποχῆς. Αἱ χριστιανοὶ δὲ ἐποχὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ιστορίας ἔστωσαν καὶ ἐνταῦθα τὰ δριτά. Ἐξιστοροῦνται δὲ τὰ πράγματα ἀνευ ἀποδείξεων.

α) Ἀποστολικοὶ χρόνοι.

Τὰ γενέθλια τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ πρᾶσσόμενον αὐτῆς εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἐν πᾶσι. Κατὰ τούτους οἱ μὲν ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοὶ ἐτήρουν ἐκ τοῦ χρόνου τῆς λατρείας τῶν Ἰουδαίων ἰδίως τὴν πρωτηνήν καὶ ἐσπερινήν ὁρῶν τῆς προσευχῆς καὶ τὰς δύο μεγάλας ἑορτὰς τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐκχριστιανίζοντες βαθμηδὸν ταῦτα πάντα. Καὶ ἀντὶ τῆς ἐσπερινῆς θυσίας ἐτέλουν κατ' οἶκον τὸ κυριακὸν Δεῖπνον (ἔκλων ἄρτον), ὃπερ εἶποντο αἱ ἀγάπαι, αἱ κοινai πρὸς τροφὴν τράπεζαι. Ἐτελεῖτο δὲ διὰ μαστικὸς Δεῖπνος ἐν ψαλμοῖς καὶ ὑμνοῖς καὶ φῶταις πνευματικαῖς (1). Τὸ πρῶτον δὲ ἐν τε ταῖς Συναγωγαῖς καὶ τῷ Ναῷ, ὅτε ἴδιως ἀνεγινώσκοντο αἱ Γραφαὶ (ἡ Π. Διαθήκη), ἐκήρυττον τὸν λόγον τῆς ἀληθείας (ἀντίστοιχον τούτου ἡ ἀνάγγελσις τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ ταῦτα), καὶ προσηνέγοντο ἀπὸ κοινοῦ.

(1) Ἐκ τῶν εὐθὺς μετὰ ταῦτα χρόνων καταφίνεται ἀριθμότερον, τίνες ήσαν οἱ ψαλμοὶ καὶ ὑμνοὶ οὗτοι καὶ αἱ φῶται αἱ πνευματικαὶ, ὃν ἐν παρόδῳ μνείσαν ποιεῖται ἡ Κ. Διαθήκη.

Οἱ δὲ ἐξ ἑθνῶν Χριστιανοὶ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Νεοῦ καὶ οἱ ἐξ Ιουδαίων ἐποίουν κατ' οἶκον μόνον συγάξεις (ἐντὸς τῶν Συναγωγῶν), καὶ ἐτήρησαν μέν τινα τῆς ἐν τῇ Συναγωγῇ τάξεως (σειρὰν περικοπῶν καὶ ἀναγνωσμ., τῆς Γραφῆς κτλ.), ἀλλ' οὐχ ἕττον πάντα ἐκχριστιανίζονται. Πάσχα ἦν τοῖς Χριστιανοῖς μᾶλλον ἡ ἀνάστασις τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ (πρώτῃ τῆς Ιουδ. ἑδδομάδος), καθ' ἣν ὁ Κύριος ἀνέστη, ἐωρτάζετο (1). Ἐπανελαμβάνετο δὲ ἡ ἑορτὴ αὕτη καθ' ἔκαστην Κυριακὴν τῆς ἑδδομάδος, καὶ ἡ Κυριακὴ ἡ μετὰ τὸ Πάσχα τῶν Ιουδαίων ἦν μεγάλη ἑορτή. Οὕτω δὲ ἀντικατέστη τὸ Ιουδαικὸν Σχίζατον.

Ἄν καὶ διὰ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα μεγάλη ἦν ἡ ἐλευθερία τῶν πιστῶν ἐν τοῖς τὴν λατρείαν ἀφορῶσι, καὶ ἡδύναντο καὶ ὄμινους νέους καὶ εὐγάλες νὰ συντάττωσι, καὶ ίδιαν τάξιν νὰ καθιερώσωσιν, ἀλλ' οὐχ ἕττον ἦν τις ὥρισμένη τάξις, ἢν δὲ Κύριος καὶ οἱ Ἀπόστολοι καθιέρωσαν, ὡς ἐκ τῆς εὐθὺς μετὰ ταῦτα ὅμοφωνίας τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς κυριωτάτοις τῆς Λειτουργίας ἀριθμότατα καταφάνεται.

Σημειώτεον δὲ καθόλου ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῶν γενεθλίων τῆς Ἐκκλησίας μᾶλλον ἐπικρατεῖ ἡ ἐσωτερικὴ λαμπρότης, ἢ ἡ ἐξωτερική. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοῖς τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ἥρμοζεν ἡ ἐπίκλησις τοῦ ἀγίου, δι' ἣς ἀπεκάλουν οἱ Ἀπόστολοι τοὺς τότε Χριστιανοὺς ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτῶν.

6) Ἐποχὴ τῶν διωγμῶν.

Ἡ αὐτὴ ἐσωτερικὴ λαμπρότης καὶ ἀγιότης χαρακτηρίζουν καὶ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν, ὅτε ἔλαμψαν οἱ ἄγιοι μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες καὶ στεφανωθέντες καὶ στύλοι καὶ ἐδραίωμα τῆς Ἐκ-

(1) Ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπου ἐπεκράτουν οἱ ἐξ Ιουδαίων Χριστιανοί, ἐωρτάζετο τὸ Νομικὸν Πάσχα, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου. Καὶ φάίνεται ὅτι αὐτὸς ἐκάλουν Πάσχα, οὗτον καὶ αἱ Ἱρίδες ἐν παρανοήσεως.

χλησίας γενέμενοι. Μέχρι τῆς Γ.' Ἐκαπονταετηρίδος ἐν μὲν καὶ ρῷ εἰρήνης ναοὶ ἥσαν αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι, τράπεζαι δὲ ἄγιαι οἱ τάφοι πολλάκις τῶν Μαρτύρων. Ἐν κατρῷ δὲ διώγμῳ αἱ ἐρημοὶ, τὰ σπήλαια, αἱ ὀπαὶ τῆς γῆς καὶ πᾶν ἀσυλον μετεβόλλοντα εἰς ναούς. Ἀλλ' ἡγίασεν αὐτοὺς ἡ ζῶσα Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες, ἡ διολογηταὶ, ἡ μέλλοντες Μάρτυρες ἥσαν. Ήερὶ τὰ τέλη δὲ τῆς Β.' Ἐκαπονταετηρίδος ἐγείρονται ἥδη καὶ ναοί.

Αντὶ εἰκόνων ἥσαν ἐν γρήσει αἱ συμβολικαὶ παραστάσεις καὶ ὁ σταυρός. Καθιεροῦνται δὲ καὶ στολαὶ τινες ἱερατικαὶ πρὸς ιερουργίαν, μὴ οὖσαι μὲν ἐν λοιπῇ γρήσει, ἀλλὰ καὶ μὴ διαφέρουσαι κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν ὅλην τῆς ἐν κοινῇ τῇ γρήσει, ὡς ἐκ τῶν ἐνομασιῶν αὐτῆς δῆλον.

Ἐγίνοντο δὲ συνάξεις μάλιστα μὲν τὴν Κυριακὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευήν. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Ἀγαπολῆς εἰσήγθη καὶ τρίτη μεγάλη ἔστη ἡ τῶν Θεοφανείων. Πανταχοῦ δὲ ἐπετελοῦντο αἱ μνήμαι τῶν Μαρτύρων (ἡ ἀρχὴ ὑποδηλοῦται ἥδη ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννου) μετὰ τῆς ἐπικλήσεως αὐτῶν. Καὶ ἐκάστη μὲν τῶν κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν ἐώρταζε τοὺς ἴδιους μάρτυρας, ἀλλ' ἥσαν καὶ κοινοὶ ἔσοται τινῶν ἐκ τῶν πρώτων μαρτύρων τοῦ Θεοῦ (Ἀποστόλων τινῶν καὶ Ἀποστολ. Πατέρων). Ἀργονται δ' ἥδη καὶ τὰ μνημόσυνα τῶν κεκοινημένων.

Ἀπαγορευθεισῶν τῶν μυστικῶν ἐταιριῶν (διάταξις κατὰ τῶν Χριστιανῶν) μεταβιβάζεται τὸ Κυριακὸν Δεῖπνον ἀπὸ τῆς ἐσπερινῆς εἰς τὴν ἑωθινὴν ὥραν τῆς Ηροσευχῆς, ἵνα μὴ παρέγῃ ἀρρομάς πρὸς συκοφαντίαν ἡ ἐν νυκτὶ σύναξις (1). Καταργοῦνται δὲ βαθμηδὸν αἱ Ἀγάπαι, ἀλλ' οὐχὶ καὶ καθ' ὀλοκληρίαν. Λείψανα τούτων εἶναι ἄχρι τοῦδε ἡ ἀρτοκλασία καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ἐν μὲν τῇ

(1) Ἐν τούτοις ἡ Παννυχὶς τοῦ Πάσχα διετηρίθη. Ἐπίσης τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ ἐτελεῖτο ποθανῶς ἡ κοινωνία τῶν Προτριτασμένων Δώρων. Οἱ Μυστικὸς Δεῖπνος ἀγρι τοῦδε ἐν ἐσπερινῇ ὥρᾳ (τῇ Μ. Πέμπτῃ καὶ ἀλλοτε) πρέπει νὰ τελῆται κατὰ τὴν διάταξιν τῆς Ἐκκλησίας.

κοινὴ προσευχὴ (τῇ Λειτουργίᾳ τῶν Κατηχουμένων) ἀνεγινώσκοντο μὲν αἱ Γραφαὶ, ὡς καὶ πρότερον, ἀλλ' ἀντικατέστησε τὸ προφορικὸν κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων ὁ γραπτὸς λόγος ὃ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, καὶ κήρυγμα πλέον ἦν ἡ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς, ητις διηρέθη εἰς ἀναγνώσματα καὶ περικοπὰς κατὰ μίμησιν τῆς Συγκαγγῆς.

Πλὴν τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς καὶ τῶν δεήσεων καὶ δοξολογιῶν ἦσαν ἐν χρήσει οἱ ψαλμοὶ καὶ ὅμοι οἱ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ αἱ πνευματικαὶ ὥδαι αἱ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν μελῳδῶν ποιηθεῖσαι, ὡντινες ἄχρι τοῦτο σώζονται καὶ εὐδιάγνωστοι εἶναι, οἷον τὸ «Φῶς Ιλαρὸν...» καὶ εἴ τι ἔτερον. Ἐψαλλε δὲ καὶ συνιερούργει, οὕτως εἰπεῖν, ἀπας δ λαδός, εἴτε ὑπηρῶν, εἴτε ἀντιφωνῶν, εἴτε τὰ ἀκροστίχια ψάλλων, καὶ ὅλως συμπράττειν τοὺς ἕρεμες.

Κατὰ τὴν εὗτο τελουμένην κοινὴν προσευχὴν, τὸ προοίμιον τοῦτο τῆς θείας μυσταγωγίας, ἡδύναντο γὰρ παρευρίσκωνται καὶ οἱ Κατηχουμένοι, καὶ διὰ τοῦτο καὶ λειτουργία τῶν Κατηχουμένων ἐκλήθη. Ἀπολυμένων δὲ τούτων (διὰ τοῦ «Οσοι Κατηχουμένοι προέλθετε») προσεφέρετο ἡ ἀναίμακτος θυσία, καὶ πάντες οἱ πιστοὶ οἱ μὴ εἰς βαρὺ ἀμάρτημα περιπεσόντες ἐκοινώνουν τῶν ἀγράντων μυστηρίων. Εἰς δὲ τοὺς διὲ εὐλόγους αἵτιας ἀπολειπομένους προσεκομίζετο ὑπὸ τῶν Διακόνων κατ' οἶκον ἡ θεία κοινωνία. Πολλοὶ δὲ τῶν Χριστιανῶν ἔρερον μεθ' ἑαυτῶν κατ' οἶκον μερίδα τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, ἵνα καθ' ἑκάστην μετὰ τὴν ἴδιαιτέραν προσευχὴν πρὸ πάσης ἄλλης τροφῆς μεταλαμβάνωσι τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Ἄλλα τοῦτο διὰ τὰς καταχρήσεις ἀπηγορεύθη.

γ) Ἐποχὴ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Τοῦτο τοιούτον

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, δτε ἐπὶ ἐπτὰ στύλων ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ ὑπήρειε τὸ ἑαυτῆς οἰκοδόμημα, καὶ ἐθριάμβευσεν ὁ σταυρὸς τοῦ Κυρίου κατά τε ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν πολεμίων, περιβάλλεται καὶ ἡ Λειτουργία τὴν λαμπρὰν στολὴν τῆς ἐξωτερικῆς μεγαλοπρεπείας. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἦδη πολλοὶ μὲν ἦσαν οἱ κλη-

τοι, ἀλλ' οὐ καὶ πάντες ἐκλεκτοί, ἔνθεν μὲν ἐπιτείνεται δσημέραι
δ μοναστικὸς βίος, ὅπου οἱ ἐκλεκτοὶ ἔσωζον τὴν ἀργαίαν ἀγιό-
τητα, ἔτεροθεν δὲ προσῆλθον πολλαὶ λειτουργίκαι διατάξεις, ἐφ' ὃν
κατηρτίσθη περὶ τὰ τέλη τῆς ἐποχῆς ταύτης τὸ πλεῖστον τῆς ἄχρι
τοῦδε ἰσχυούστης παρ' ἡμῖν τάξεως.

Καταστραφέντων τῶν ναῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἀνεγείρονται
ἡδη ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μεγαλοπρεπέστατοι ναοὶ ἐν
σχήματι Βασιλικῆς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τῆς ἡ ἀρχιτεκτονικῆς ἣν
καταλληλοτέρα εἰς τὴν χριστιανικὴν λατρείαν καὶ εἰς μεγάλας οἰ-
κοδομέδες (1). Τὰς μικρὰς οἰκοδομὰς ὠκοδόμουν ἐνίστε ἐν σχήματι
κύκλου (σύμβολον αἰωνιότητος), ἢ πολυγώνου (ἐν εἶδει ἀστέρος).
'Αλλὰ ταῦτα ἐχρησίμευον μᾶλλον ὡς Βαπτιστήρια. Αἱ Βασιλικαὶ
ἐπιστεγάζονται κατόπιν διὰ θόλων (ἴνα παριστῶσι τὰς οὐρανίας
ἀψίδας), καὶ ἐπεκτείνεται καὶ εὐρύνεται τὸ πρὸς τὴν Κόγγην μέ-
ρος, ἐπερ ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον μέρος τῆς Ἐκκλησίας (τὸν κυ-
ρίως ναὸν καὶ τὸ ἱερὸν Βῆμα), ἐνῷ αἱ πολλαὶ στοῖ τὸ κύριον μέ-
ρος τῆς ἀργαίας Βασιλικῆς ἀποτελοῦσιν ἡδη τὸν Πρόναον. Τῆς
ἀρχιτεκτονικῆς ταύτης προσόδου λαμπρὸν μνημεῖον σώζεται δ
ναὸς τῆς ἀγίας Σορίας. Μετὰ ταῦτα λαμβάνει Σταυροῦ σχῆμα δ
ναὸς ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς, ἀλλὰ κυρίως τοῦτο ἐν τῇ
ἐπομένῃ ἐποχῇ προήγθη ἥδιως καὶ ἐπεκράτησεν.

Αἱ ἕορται πληθύνονται ἡδη, ἀπὸ μὲν τῆς Δ.' Ἐκατονταετηρί-
δος αἱ Δεσποτικαὶ, προστεθίστησις περὶ τὰ μέσα αὐτῆς τῆς τῶν
Χριστουγέννων καὶ κατόπιν τῶν λοιπῶν, ἀπὸ δὲ τῆς Ε.' αἱ Θεο-
μητρικαὶ (κατὰ τῶν Νεστοριανῶν). Συγχρόνως δὲ προστίθενται
καὶ αἱ ἕορται πολλῶν ἄλλων ἀγίων τοῦ Θεοῦ πρὸς ταῖς ἀργαίας
τῶν ἀγίων Μαρτύρων.

Εἰς ἀντίδρασιν κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ ἀλλων αἱρετικῶν προά-
γεται καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ δμολογία καὶ μελωδία, καὶ εἰσά-
γονται αἱ διάφοροι πρόσοδοι (processio, λιτανεία). 'Αλλὰ τῆς
Δ.' καὶ Ε.' Ἐκατονταετηρίδος τὰ κάλλιστα προϊόντα ἀπήνθισαν οἱ

(1) Τοιοῦτο μνημεῖον εἶναι ἄχρι τοῦδε ὁ ναὸς τοῦ ἀγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Σώζονται καὶ ἐν Ρώμῃ τοικῦτα μνημεῖα.

μετὰ ταῦτα Ὅμνογράφος καὶ ἐν τῇ νέᾳ ταύτη μορφῇ σώζονται νῦν. Μόνον δὲ ἀπὸ τῆς τ.¹ Ἐκατονταετηρίδος σώζονται πολλοὶ ὄμνοι, οἷον τὰ κοντάκια Ῥωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ, οἱ διάφοροι γερουσικοὶ ὄμνοι, ὁ ὄμνος «Ο Μονογενὴς Γιὸς...», ὁ Ἀκάθιστος ὄμνος, τὰ τροπάρια τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ πολλῶν ἄλλων.

Απὸ τῆς τετάρτης Ἐκατονταετηρίδος ἐγένοντο καὶ αἱ ἐπιτομαὶ τῆς ἀρχαίας Ἀκολουθίας τῆς θείας Λειτουργίας ὑπὸ τῶν μεγάλων φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας, Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου, αἱ ἄγρι τοῦδε ἐν γρήσει παρ' ἡμῖν. Περὶ δὲ τὴν ἕκτην Ἐκατονταετηρίδα κατηρτίσθη καὶ ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων ἐν τῇ ἀγρι τοῦδε μορφῇ.

Διὰ τὰ πολλὰ δὲ ἀδόξια μέλη τῆς Ἐκκλησίας, καταλαμβάνει βαθμηδὸν ὁ λαὸς τὸν τόπον τῶν πάλαι συνισταμένων, ἥτοι τῶν μετανοούντων πιστῶν καὶ παρισταμένων μὲν τῇ ἱεροτελεστίᾳ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἀλλὰ μὴ κοινωνούντων τῶν ἀγράντων μυστηρίων. Τούντευθεν ὁ λαὸς ἔκοινώνει μόνον κατὰ τὸν χρόνον τῶν νηστειῶν καὶ μετὰ ἄδειαν τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς ἐν κατ' ιδίαν ἐξομολογήσει, ητις ἀντικατέστησεν ἡδη (ἀπὸ τῆς Ε'. ἐκατ. καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τῆς Δ.') τὴν ἀρχαίαν δημοσίαν ἐξομολόγησιν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ διότι πολλοὶ ἔβεβήλουν τὰ ἀγιώτατα ἀπομιμούμενοι αὐτὰ κατ' οἶκον, οὐ μόνον αἱ πλεισταὶ τῶν εὐγάντων λέγονται ἡδη μυστικῶς ὑπὸ τοῦ ἱερουργοῦντος, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Εὐχαριστία κατὰ τὸ πλειστον μυστικῶς ἐπιτελεῖται. Μόνον δὲ μέρη τινὰ ἔξεφωνοῦντο (ώς ἄγρι τοῦδε), καὶ ἐδόθη εἰς τὸν λαὸν ἡ σύντομος Εὐχαριστία «Σὲ ὄμνοῦμεν ο. Μάτην δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἥθελησε νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἀρχαίαν τάξιν τῆς ἐκφώνου ἀπαγγελίας τῆς Εὐχαριστίας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας ἐγεννῶντο ἡδη τὰ μέλη αὐτῆς καὶ ἐπεκράτησε διὰ τοῦτο ὁ νηπιοθεατισμός, διὰ τοῦτο καὶ κατηργήθησαν αἱ περὶ τῶν Κατηγορούμενων διατάξεις.

Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, τὸ τοσοῦτον ἀκμάσαν κατὰ τὴν Δ.¹ Ἐκατονταετηρίδα καὶ ἐν μέρει καὶ κατὰ τὴν Ε', ἀποβαίνει μετὰ ταῦτα σπανιώτερον, καὶ ἀντικαθίσταται βαθμηδὸν διὰ τῆς ὄμνολογίας καὶ τῆς διὰ τῶν τελετῶν διδασκαλίας, ὡς καὶ τῆς

ἀντιγράφεως λόγων Πατερικῶν καὶ Συναξαρίων. Ταῦτα ὅμως πολλὴν ἐπίτασιν ἔλαχον κατὰ τὴν ἐπομένην ἐποχήν.

γ) Ἐποχὴ, τοῦ σχῆματος τῶν Ἐκκλησιῶν.

Μετὰ τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους μέχρι τῆς ἡμέραντεως τῶν Διαμαρτυρομένων ἤρξατο καὶ ἀπετελέσθη τὸ σχῆμα τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ σχίζεται ἥδη ἡ Ἐκκλησία εἰς Ἀνατολικὴν Ὁρθόδοξον καὶ Δυτικὴν παπικήν. Ἐκατέρα δὲ τρέπεται ἴδιαν ὄδόν. Ἐν τούτοις ἀπὸ πολλοῦ ἥδη ὑπῆρχεν δι πυρὴν τῶν διαφορῶν. Διότι τὸ πνεῦμα τῆς Κοσμοκρατορίας δὲν ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Χριστιανικῆς Ρώμης.

1) Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολικῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ μετὰ τὸν βαρὺν καὶ πολυχρόνιον ἀγῶνα κατὰ τῶν εἰκονομάχων, ἐπιταθείστης τῆς ἀμφοτείας διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Μοναστηρίων (ἐν οἷς τὰ σχολεῖα) καὶ διωγμὸν τῶν μοναχῶν τῶν προμάχων τῶν ἀγίων εἰκόνων καὶ λογίων ἀμπὶ ἀνδρῶν, διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἔτι μᾶλλον ἐπιτείνεται ἡ διμολογία καὶ τὰ τοιαῦτα πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ κηρύγματος καὶ διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ, ἀπανθίσαμένων τῶν ὑμνογράφων τῆς Ἐκκλησίας πᾶν δι, τι πρόστροφον ἐκ τοῦ εὐανθοῦς λειμῶνος τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Φαίνεται διτὶ προησθάνοντο τὸν μέλλοντα γὰρ ἐνσκήψη βαζόν γειμῶνα, καὶ συνῆγον εἰς τὰς ἀποθήκας πᾶν ἐφόδιον.

Οἱ κορυφαῖοι τῶν Ὑμνογράφων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, Ἰωάννης δὲ Δαματεκῆνδος καὶ Κοσμᾶς δὲ Μαϊούμᾶ (Κωνσταντίας ἐν Ηλαΐτῃ), ἐπίσκοπος δὲ καὶ ποιητὴς ἐπικληθεὶς, ἔχματαν μὲν ἐπὶ τῆς τελευταίας Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀλλ' ἀνήκουσι μᾶλλον διὰ τὴν ἐπενέργειαν εἰς τὴν παρούσαν ἐποχήν. Συνέταξαν δὲ τὰ χυριώτερα τῆς Ὑμνολογίας τῶν μεγάλων ἑορτῶν καὶ τῶν Κυριακῶν καὶ ἐρβύθμισαν τὰ πρὸ αὐτῶν, κανονίσαντες καὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Μουσικὴν. Οἱ δὲ Στουδίται, οἱ Γραπτοὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι, μᾶλλον δὲ Ἰωσήρ δὲ Ὑμνογράφος ἐπικληθεὶς, συνεπλήρωσαν οὐ μόνον τὰ τῶν ἄλλων ἑορτῶν, ἀλλὰ καὶ τὰν καθ' ἡμέραν ἀσματικὴν Ἀκολουθίαν, ἵτις κατὰ ποσὸν μόνον διαρέει πλέον τῆς τῶν μεγά-

λων ἑορτῶν. Τότε συνετάχθησαν καὶ τὰ πλεῖστα τῶν μέχρι τοῦδε Συναξαρίων ὑπὸ τοῦ Μεταφραστοῦ καὶ λοιπῶν.

Τὸ Τυπικὸν τοῦ ἀγίου Σάββα, τὸ συμπληρωθὲν καὶ καταρτισθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τῶν Στουδιτῶν, προσλαβὸν κατόπιν καὶ τὰ τῶν ἄλλων Τυπικῶν (1), κατέστη ηδὴ κοινὸν κτῖμα καθ' ἄπασαν τὴν Ἀγατολικὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν, περὶ τὴν 11 Ἐκατονταετηρίδα, στε οἱ μὲν λοιποὶ Πατριάρχαι κατέρευγον εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐκεῖθεν ἀνέμεγον πᾶσαν συνδρομὴν, ἡ δὲ Ῥωσικὴ Ἐκκλησία ἐξήρτητο ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡδὴ τὸ Εἰκονοστάτιον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔτι μᾶλλον ἀποχωρίζει τὸν λαὸν τοῦ ἱεροῦ Βῆματος καὶ τοῦ κλήρου. Αἱ πρότερον ἀπὸ στηλῶν ἀνηρτημέναι εἰκόνες (ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀναστήλωσις τῶν ἀγίων εἰκόνων τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθόδοξιας) τίθενται μεταξὺ τῶν στηλῶν, καὶ οὕτω καταρτίζεται βαθμηδὸν ἄλλο τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολιμῶντος καταπέτασμα καὶ χωρίζεται οὕτω τὸ ἄγιον Βῆμα ὡς ἄγιον ἄγιων. Οἱ ἀργιτεκτονικὸς τύπος τῆς ἀγίας Σοφίας προσήγει ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς εἰς σχῆμα σταυροῦ, καὶ τοιοῦτο σχῆμα ἔχουσι πᾶσαι σχεδὸν αἱ σωζόμεναι ἀρχαῖαι Ἐκκλησίαι ὡς ἐνταῦθα ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ τῆς Ἀγατολίκης.

Αγτὶ δὲ σημαντέρων ἔυλίνων τε καὶ σιδηρῶν εἰσάγονται ηδὴ περὶ τὰ μέσα τῆς Θ/ Ἐκατονταετηρίδος καὶ εἰς τὴν Ἀγατολίκην αἱ Καμπάναι αἱ ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἐν κοινῷ τῇ γρήσει ἐν τῇ Δύσει. Πρώτος δὲ οὐκέτι τῆς Βενετίας Οὔρσος ἐδωρήσατο τῷ Αὐτοκράτορι Μιχαήλ (ἢ Βασιλείῳ) 12 κώδωνας μεγάλους, οἵτινες καὶ ἀνηρτήθησαν ἐν τῷ Ναῷ τῆς ἀγίας Σοφίας. Εἶτα δὲ ἐξηπλώθησαν καὶ ἀλλαχοῦ αἱ Καμπάναι. Ἀλλ' ίδιως ἀγαπηταὶ ἐγένοντο ἐν Ῥωσίᾳ, ὅπου ἄχρι τοῦδε εἶναι αἱ μέγισται Καμπάναι. Κα-

(1) Οὕτω λόγου χάριν κατὰ τὸ Τυπικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων ἥδυνατο νὰ τελῆται καθ' ἑκάστην τῶν πέντε ἡμερῶν ἑκάστης ἑδδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ἐνῷ κατὰ τὸ ἐπικρατήσαν τοῦ ἀγίου Σάββα μόνον κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευήν. Ἀλλὰ κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τῆς Μ. ἑδδομάδος ἐτηρήθη ἡ τάξις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

τόπιγ δὲ, ἐπελθούσης τῆς δουλείας ἐν τῇ Ἀγατολῇ, ἀπηγορεύθη
ὑπὸ τῶν ἀγρίων κατακτηῶν πᾶσα χρῆσις τῶν κωδώνων.

Οὕτω δὲ, πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν
Σταυροφόρων, κατηρτίσθη πᾶσα ἡ ἄγριη τοῦδε τηρουμένη τάξις τῆς
Ἀγατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας· διότι τὰ μετὰ ταῦτα πρεσβύ-
τα διὰ τοὺς νεομάρτυρας καὶ νέους ἀγίους εἶναι ἀπομίμησις τῶν
ἀρχαίων Ἀκολουθιῶν. Μόνον δὲ ἐν Ῥωσίᾳ κατὰ τὴν ἐπομένην
Περίοδον ἔγενοντο ἔξωτερικά τινες πρόσδοι, ἀφορῶσαι τὴν λαμ-
πρότητα τῆς Λειτουργίας καὶ τῶν περὶ αὐτήν.

2) Ἐν τῇ Δύσει μέχρι τῆς 12 ἐκαπονταετηρίδος ἐπεκράτει πα-
χυλὸν σκότος ἀμαθείας· διότι μικρόν τι διεσκέδασαν αὐτὸς αἱ ὑπὸ¹³
Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἰδρυθεῖσαι Σχολαί, ἐξ ὧν ὀνομάσθη καὶ
ἡ Σχολαστικὴ Θεολογία. Η Θεολογία δὲ αὕτη μεγάλα μὲν καλὰ
παρήγαγεν, ἀλλὰ καὶ μεγάλα κακά, ἵτε παρήγαγε. Προπαρε-
σκεύασε καὶ αὕτη τὴν ἐμφάνισιν τῶν Διαμαρτυρουμένων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ σκότους ἐν τῇ Δύσει, εὗρε κατάλ-
ληλον καιεὸν ἡ Παποκρατία νὰ ὑψώσῃ κεφαλὴν μέχρις οὐρανοῦ
καὶ νὰ κληθῇ θεὸς ἐπὶ γῆς ὁ Πάπας. Ιδίως δὲ ἄρχεται ἡ αὐξη-
σις τῆς δυνάμεως τοῦ Πάπα, ἀπὸ Γρηγορίου τοῦ Ζ', δεσμὸς πρὸς
τοῖς ἄλλοις διὰ τῆς βίας εἰσήγαγε τὴν ἀγαμίαν τοῦ κλήρου,
ἃν' ἔχῃ οὕτω πρὸς ταῖς λοιπαῖς τῶν μοναχιῶν ταγμάτων πολ-
λὰς καὶ ἄλλας λεγεωνας στρατιωτῶν πρὸς Ῥωμαϊκὴν Κοσμοκρα-
τορίαν. Βεβαίως οὐκ δίλιγον συνετέλεσεν ὁ δυτικὸς κλῆρος εἰς ἔξη-
μέρωσιν τῶν ἀγρίων ἐκείνων λαῶν τῆς δυτικῆς καὶ μέσης Εὐ-
ρωπῆς, ἀλλ' οὐχ ἦττον ὅπόσα καὶ ἥλικα τὰ κακὰ ἐξ αὐτοῦ! Διὰ
τοῦτο καὶ τὸ οἰκοδόμημα ἐκεῖνο, τὸ τότε ἀναγκαῖον, μάτην πειρῶν-
ται νὰ ἀναστήσωσι νῦν οἱ Παπολάτραι, θεωροῦντες τὸν μέσον αἰώ-
να χρυσοῦν αἰῶνα!

Οἰκοθεν δῆλον ἔχει, διὰ τί τὸ πᾶν ἦτο τότε ὁ κλῆρος, καὶ δὲ
λαὸς κατήντησε κατώτερος καὶ τῶν ἀρχαίων Κατηγορουμένων· διότι
οὗτοι ἤκουον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ συμπρόστηχοντο τοῖς
πιστοῖς, ἐνῷ δυτικὸς λαὸς τότε οὐ μόνον τὴν λατινικὴν γλώσ-
σαν ἤγνοει, ἀλλὰ καὶ οὐδένα σχεδὸν εἴχε τὸν διδάξοντα τὸν λό-
γον τοῦ Θεοῦ, ἀγνοοῦντος τοῦ πλείστου κλήρου καὶ αὐτὰ τὰ κοινά

γράμματα. Ή μόνη διδασκαλία ήν ή ἐκ τῶν συμβολικῶν τελετῶν (1), αἵτινες διὰ τὴν ἀμάθειαν ἀνεμίχθησαν μετὰ πολλῶν ἔθνων καὶ κατήντησαν γελοῖαι καὶ θεατρικαὶ (έορτὴ τοῦ ὅνου καὶ τὰ τοιαῦτα).

Τὴν ύπὸ τῶν Παπῶν Λέοντος καὶ Γελασίου ἐπεξεργασθεῖσαν Λειτουργίαν ἐπεξειργάσθη τελευταῖος Γρηγόριος ὁ Μέγας (ὁ καθ' ἡμᾶς Διάλογος λεγόμενος), πολλὰ συνταμών, ἄλλα προσθεῖς καὶ ἐργασθεῖς ἐξ ἀλλών Ἐκκλησιῶν καὶ μάλιστα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ λειτουργία τοῦ Γρηγορίου μετάτινων προστηκῶν εἰσῆγθη ἀπανταχοῦ τῆς Δύστεως, καὶ ἀντικατέστησε τὴν τοῦ Ἀμβροσίου ἐν Μεδιολάνοις, καὶ τὰς ἀρχαῖς Λειτουργίας ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Ισπανίᾳ. Ἡ ἀρχαῖα δὲ ὑμνολογία τοῦ Προυδεντίου καὶ ἀλλων παρεφράζετο μόνον, καὶ πολὺ μικρὰ εἶναι η πρόσδος αὐτῆς ἐπὶ τῶν Σχολαστικῶν.

Τὸ κυριώτερον προτὸν εἶναι η πρόσδος τῆς Καλλιτεχνίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προήθη η Ἀρχιτεκτονικὴ η τε Ρωμανικὴ καὶ η Γοτθικὴ, ὡν τὰ μεγαλουργήματα καταπλήττουσιν ἄχρι τοῦδε τὸν θεατήν. Ἐπεκράτησε δὲ καὶ ἐν τῇ Δύσει τὸ σύστημα τῶν θέλων καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ. Ἀλλ' η προσθήκη τῶν κωδωνοστασίων, η τάσις πρὸς διακόσμησιν τῶν καθ' ἔκαστον καὶ πρὸς μέγεθος καὶ ὕψος τοῦ οἰκοδομήματος παρήγαγον τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα μνημεῖα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἤρξατο καὶ η ἀκμὴ τῆς ἀλλης Καλλιτεχνίας. Εἰσῆχθη δὲ πολλαχοῦ καὶ η Ὁργανικὴ Μουσικὴ, μάλιστα δὲ τὸ μέγα Ὅργανον.

ε) Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν διαμαρτυρούμενών μέχρις ἡμῶν.

1) Ή μὲν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τηρεῖ μὲν ἀπαρασταλεύτως τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, καθ' ὅσον ἀφορᾷ καθόλου τὴν τάξιν, ἀλλ' ἀφαιρεῖται ἀπὸ τῆς Λειτουργίας πᾶσα ἔξωτερη

(1) Διὸ τοῦτο καὶ ἐπετάθησαν αἱ λιτανεῖαι (processiones), αἱ εὐεεδεῖς ὁδοπορίαι (pelerinages), αἱ δὲ Κομβολογίου προσευχαὶ καὶ τὰ τοιαῦτα.

λαμπρότης διότι ὁ ἔνστηψας βαρὺς γειμῶν τῆς δουλείας ἐμάρκανε τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ μόλις ἐπέτρεπεν αὐτῷ τὸ ζῆν. Ἀλλ' οὐχ ἦτοι, δπως οἱ διωγμοὶ ἐστερέωσαν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ ηὑ-ξησαν τὴν ἐσωτερικὴν λαμπρότητα, οὕτω καὶ ὁ βαρὺς ζυγὸς ἐκα-θάρισεν ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ τὸ ἔθνος ἡμῶν καὶ ἐπανήγαγεν αὐτὸς εἰς τὴν ἀρχαῖν λαμπρότητα τὴν ἐσωτερικὴν, διὸ καὶ θεύ-ματα φιλοπατρίας καὶ ἀγνότητος ἥθῶν ἀπέδειξεν ἐνώπιον τῆς ἐκ-λελυμένης Εὐρώπης, καὶ ἔθηκαν οἱ δοίδιμοι ἐκεῖνοι τὴν φαεινὴν κρηπίδα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς μελλούσης ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔλου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως μῆτρας γωνίας ἤρξατο καὶ ἡ λαμπρότης τῆς Ἐκκλησίας, ἣν προπαρε-σκεύασαν δμως ἀπὸ πολλοῦ οἱ δοίδιμοι διδίσκαλοι τοῦ ἔθνους.

'Ἐν τῇ ὄμοδός ἐστιν Ῥώσσιᾳ, ηὗταις ἀπτηλάγη πρωτείτερον τοῦ τε Ταταρικοῦ καὶ Πολωνικοῦ ζυγοῦ, ἤρξατο πρότερον ἡ ἀρχαία ἐξω-τερικὴ λαμπρότης καὶ μάλιστα μετὰ τὴν κρατιώτασιν τῆς Αὐτο-κρατορίας ὑπὸ Πέτρου τοῦ Μεγάλου καὶ ιδίως ἀπὸ τῆς μεγάλης Αἰκατερίνης. Πλὴν δὲ τῆς ἐξωτερικῆς λαμπρότητος καλλιεργεῖται ἐκεὶ ἡδη ἀπὸ πολλοῦ ὁ ἀμπελῶν τοῦ Κυρίου ὑπὸ πνευματικῶν ἐρ-γατῶν, καὶ εὐαγγελίσται εὐαγγελίζονται τοῖς ἐν τῷ σκότει τῆς Ειδωλολατρείας τὸ φῶς τοῦ Κυρίου.

2) Οἱ δὲ Διαμαρτυρόμενοι ἐξ ἀντιθέσεως πρὸς τὴν Παπολι-τρείαν ἀποδιοπομποῦνται ἀνεκεντάστως πάντα τὰ τῆς Λειτουργίας καὶ περιορίζουσιν αὐτὴν εἰς τὸ κέρυγμα καὶ τὴν κοινὴν Ψαλμω-δίαν ἀλίγων διηνών. Ἡ δυνολογία αὐτῶν δὲν εἶναι μὲν ἐν πᾶσι πρωτότυπος καὶ μετὰ ταῦτα ἐξέπεσε πολὺ, ἀλλ' οὐχ ἦτοι πε-ριέχει πολλὰ λόγου πολλοῦ ἀξια καὶ εἶναι τὸ μόνον λειτουργικὸν καλὸν προτύρον διότι τὸ κέρυγμα διὰ τὰς προτεσταντικὰς πλάνας, ὃν γέμει, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τοῦ αὐτοῦ λόγου ἀξιον. Ἐῶμεν δὲ τὰς φοβερὰς δρθιολογίες τικὰς πορεχτροπάς, εἰς ἃς πε-ριέπεσεν αὐτὸς μετὰ ταῦτα, καὶ αἱ δύοιαι ἀπέλειψαν ἀπ' αὐτοῦ πᾶν γρειτιανικὸν γρίσυμα.

'Ἐξεγερθέντος τοῦ Θρησκευτικοῦ αἰοθήματος ἐν Γερμανίᾳ διὰ τὸν ζυγὸν τοῦ Ναπολέοντος, μάτην ἐπεξέτησαν πολλοὶ, κα-μάλιστα ὁ βατιλεὺς τῆς Πρωσσίας, νὰ ἀναστήσωσι τὴν ἀργύριαν

Λειτουργίαν και μάλιστα τὴν τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ἀλλ' οὕτε δρῶς ἐπελήφθησαν τοῦ ἔργου, οὔτε ἦτο δυνατὸν εἰς ἀπομνηνίας τὴν ἀρχαιότητα νὰ ἐπανέλθωσι πάλιν εἰς αὐτὴν, καθόσου μάλιστα τὰ τῆς ἀρχαίης θεωροῦνται παρὰ τῶν πλείστων ὡς ὅζοντα Παπισμοῦ. Οἱ ζηλωταὶ περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἀναστήσωσι τὴν Δογματικὴν τῶν ἀρχαίων Λουθηρανῶν Δοκτόρων.

Μάτην δὲ καὶ πολλοὶ τῶν θεολογόνων ἐπειράθησαν νὰ κατασκευάσωσι θεωρίαν Λειτουργικήν. Ἐφ' ὅσον δὲν ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ κέντρον καὶ τὴν οὐσίαν τῆς Λειτουργίας, τὴν τελεσιουργίαν ἐκάστοτε τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, οὐδέποτε θέλουσι κατορθώσει τις διέτι ἡ ἐν τοῖς Μυστηρίοις ἔνωσις μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι πολὺ στενωτέρα τῆς διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ, μόνον καθ' ὅσον ἄγει τὸ κήρυγμα εἰς τὴν εἰρημένην ἔνωσιν, δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ μέρος τῆς Λειτουργίας. Ἄν τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ Παπισμοῦ ἥλασε τοὺς Διαμαρτυρομένους εἰς ἄλλα, ἀπόρογνοις πῶς ἥλασεν αὐτοὺς καὶ εἰς τὴν ἄρσην τοῦ ἱερωτάτου μέρους τῆς Λειτουργίας διέτι, ἀφοῦ ἐπέτειναν τοσοῦτον τὴν ἐκ μόνης τῆς πίστεως δικαίωσιν, ἐπόμενον ἦτο ὅτι πᾶσα Λειτουργία ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀνάμνησις τοῦ σωτηρίου Πάθους τοῦ Κυρίου καὶ κοινωνία τοῦ ἀρτου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ Ποτηρίου εἰς ἀρεσινὸν ἀμαρτιῶν. Ἀλλὰ φάίνεται ὅτι ἐπειδὴ τοῦτο ἀπαιτεῖ ιδιαιτέρων ἱερωσύνην καὶ οὐχὶ τὴν γενικὴν τοῦ λαοῦ, καὶ ἐποιδὴ ἡρθη ἡ ἱερωσύνη αὕτη, τὸ ἀποπον τοῦτο ἐπήνεγκε καὶ τὸ ἀτοπώτατον ἐκεῖνο.

Δῆλον δ' ἐκ τῶν εἰρημένων διὰ τί δυσχερεστάτη καθόλου ἀπέβη ἡ ἐπάνοδος τῶν Διαμαρτυρομένων εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, ἀφοῦ μάλιστα νῦν λυμαίνεται τὸν κέδυμον τοῦτον ἡ λύμη τοῦ Ὁρθολογισμοῦ καὶ Ὑλισμοῦ, ἡ ἀμβλύνουσα καὶ αὐτὸ τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα καθόλου παρὰ πλείστοις τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως!

3) Παρὰ Λατίνοις διατελεῖ ἀκμάζουσα καὶ κατὰ τὴν Περίοδον ταύτην ἡ Καλλιτεγνία, λαμπρὸν δὲ προτὸν αὐτῆς πρὸς τοῖς ἄλλοις εἶναι δὲ Ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου ἐν Ρώμῃ. Ἐν τούτοις τὸ πνεῦμα τῆς ἑλευθέρας ἐξετάσσεως καὶ ἡ ἀχαλίνωτος τάσις πρὸς με-

ταξιδιώμασις, ἔτι μᾶλλον ἐρεθίζομενα ἐκ τῶν καταγράσσεων καὶ τῆς ἀνηθικότητος τοῦ φοβεροῦ τάγματος τῶν Ἰησουτῶν, ἡπείρουν παντελῆ δἰλεθρον. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν παπικὴν Γερμανίαν, ὅπου δὲ Θεῖτμὸς (ἢ μᾶλλον ἡ ἀλεῖα) δὲν ἤδην γένεται νὰ εἰσβάλῃ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς, εἰσέβαλεν ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τοῦ Ὀρθολογισμοῦ, καὶ πολλαχοῦ ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι ἥθελον νὰ μεταβάλωσι τὴν Λειτουργίαν εἰς ξηρὰν ἡθικὴν διδασκαλίαν καὶ ταύτην μᾶλλον κατὰ τὸ μέτρον τῆς τότε ἐποχῆς ἡ κατὰ Χριστόν. Ἐν τούτοις ἡ εὐσέβεια τοῦ λαοῦ ἔστησεν ἴκανῶς τὴν δρμὴν τῆς ἀσέβειας.

Ἐν Γαλλίᾳ δὲ, ὅπου δὲ Θεῖτμὸς διλίγων φιλοσόφων τῆς Ἀγγλίας εὗρε γῆν ἀγαθὴν, προπαρασκευασθεῖσαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς μᾶλιστα Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ', προέβη ἡ ἀσέβεια μέχρι καθολικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ παντὸς καθεστῶτος καὶ κατὰ πρῶτον λόγου κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Πολλοὶ ναοὶ κατηδαρίσθησαν ἡ ἀριερώθησαν εἰς τὸν ἀποθεωθέντα δρθὸν λόγον. Φυγακες ἀμαρτωλοὶ ἐφέροντο ἐν πομπῇ ως ἵερειαι, καταπατοῦσσαι ἀγίας εἰκόνας καὶ τὸν τίμιον σταυρόν. Ἐωράζοντο αἱ ὥραι τοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ ἀντὶ ἀγίων λειψάνων ἤσαν ἡ ταυτακούνη τοῦ Ρουτώ, τὰ τοῦ Βολταίρου ἐνδύματα, τὰ ἔιδος τοῦ Μιραμπώ καὶ τὰ τοιαῦτα!

Αντὶ τῆς γνησίας ταύτης μορφῆς τοῦ Θεῖτμοῦ ἡθέλησαν οἱ Θεοφιλάνθρωποι λεγόμενοι νὰ εἰσαγάγωσιν εὐπρεπεστέραν λατρείαν τοῦ ὁρθοῦ λόγου, ἐπινοήσαντες καὶ στολὰς καὶ βαθμοὺς ἱερωσύνης καὶ μυστήρια. Βάπτισμα ἦν αὐτοῖς ἡ παραίνεσις εἰς τοὺς γονεῖς. Ἐπὶ τοῦ Βήματος ἦν κάνιστρον ἀνθέων ἐπὶ τῶν τοίχων ἡ οικκαὶ ἐπιγραφαὶ, καὶ τοιαῦτα τινὰ ἄλλα ἐπενοήθησαν. Ἀλλὰ μόλις ἤδων δὲ πειρεγείας γάριν συδρέεσσας λαὸς εἰς τὰς δέκα ἐνοριακὰς Ἐκκλησίας ἐν Παρισίοις, δὲν ἐπανῆλθε πλέον, καὶ σύτῳ κατέστη εὔκολον τῷ Ναπολέοντι νὰ ἀναστήσῃ πάλιν τὴν Χριστιανικὴν λατρείαν καὶ θρησκείαν καθόλου.

Ἐν τούτοις καὶ λαϊκοὶ καὶ κληρικοὶ, καὶ αὐτὸς δὲ Πάπας, κατενόησαν ἥδη πρὸ πολλοῦ ὅτι οὔτε αἱ πολλαὶ λίταγεῖαι καὶ ἕορται, οὔτε αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις (ἀρμόδιαι ἵσως εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν τοῦ μέσου αἰώνος), οὔτε τὰ τούτοις ὅμοια ἀρμόζουσιν εἰς τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν τῆς παρούσης ἐποχῆς, ὅτε ἀπαιτεῖται

στερεωτέρα καὶ πνευματικωτέρα τροφή καὶ σεμναὶ καὶ θεοπρεπεῖς τελεταί. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ κήρυγμα προσπαθοῦσι· γὰρ ἀναστήσωσι καὶ εἰς τὴν ἐγγάριον γλῶσσαν ἑκάστου ἔθνους πολὺ μέρος τῆς Λειτουργίας ἀπέδοσαν. Ἐλλ' οὐχ ἡττον διὰ τούτου εἰσάγεται δι-
χωτομία, καὶ ἄλλα μὲν λέγει ὁ ἴερεὺς, ἄλλα δὲ προτεύχοντα· οἱ
λαϊκοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ.

§ 7. Τιὰ περὶ τοῦ Ναοῦ καθόλον.

Οπως παρ' ἄπασι τοῖς λαοῖς ἀνέκαθεν ἦν καθιερωμένος τόπος τις πρὸς λατρείαν τοῦ Θεού, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἡ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐτελεῖτο ἐν ὥρισμένῳ τόπῳ, ὅστις ἐ-
καλεῖτο κατ' ἔξογὴν Ἐκκλησία, εἴτε δὲ καὶ Ναὸς καὶ ἄλλως. Καὶ κατ' ἀργάς μὲν ἐγρησίμευον ὡς ἐκκλησία (ἥτοι τόποι πρὸς σύνα-
ξιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ) οἱ οἶκοι καὶ ἐν μέρει, πρὸς τὸ κήρυγμα ιδίως καὶ τὴν κοινὴν προσευχὴν, αἱ Συναγωγαὶ καὶ ὁ Ναὸς τοῦ Σολομῶντος. Ἐν καιρῷ δὲ τῶν διωγμῶν πᾶς τόπος με-
τεβάλλετο εἰς ναὸν τοῦ Κυρίου μάλιστα δὲ αἱ ἔργματα καὶ αἱ δπαι τῆς γῆς (Κατακόμβαι κτλ.), πλοῖα, καὶ εἴ τι τοιοῦτο. Περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς δευτέρας Ἐκαπονταετηρίδος ἀνεγείρονται ἥδη Ἐκκλησίαι,
καὶ μεγαλοπρεπεῖς μάλιστα κατὰ τὴν Γ'. Ἐκαπονταετηρίδα, αἵτινες πᾶσαι ἵσως κατηδαρίσθησαν ἐπὶ τοῦ τελευταίου, καὶ σκληροτάτου διωγμοῦ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὅστις διέταξε, κατ' Εὐσέβιον, «τὰς Ἐκ-
κλησίας εἰς ἑδαφος φέρειν». Διὰ τοῦτο καὶ δλίγιστα γινώσκομεν περὶ τῆς διακοσμήσεως αὐτῶν. Οὐχ ἡττον δύως τοῦτο εἶναι βέ-
βαιον, ὅτι τὰ κυριώτατα καὶ σχέσιν ἔχοντα ἀμεσον πρὸς τὴν θείαν Λειτουργίαν διεσώθησαν ἐν ταῖς μετὰ ταῦτα Ἐκκλησίαις,
περὶ ᾧ πλείω γινώσκομεν.

Απὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἀρχεται κυρίως ἡ ἀνέγερσις
γαῶν καὶ ἡ κατὰ μικρὸν μόρισμας τοῦ ἰδιαίτερου τύπου τῆς Χρι-

στιχανικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν παραδέχονται οἱ γριστικοὶ ἀρχιτεκτονες τὸν προγειρότερον ἀλλ' ἐπιτηδειότερον τύπον τῆς Βασιλικῆς, εἰσαγαγόντες μόνον τὰ πρὸς τὴν θείαν λειτουργίαν ἀναγκαιότατα, ὅτοι ἡγίαν Τράπεζαν καὶ τὸ Σύνθρονον, ἀγιογραφίας καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐπειτα διωρίας μετασχηματίζεται ἡ Βασιλικὴ εἰς τοὺς τύπους τῆς ἡγίας Σοφίας καὶ εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα τῆς Ψωμανικῆς καὶ Γοτθικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἐν τῷ ναῷ τῆς ἡγίας Σοφίας εὑρύνεται τὸ μεταξύ τῶν στοῶν καὶ τῆς Κόγγης κενὸν τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς, ὅπερ ἦν μικρὸν τότε καὶ ἐπεῖχε τὸν τόπον τοῦ μετὰ ταῦτα ιεροῦ Βήματος καὶ ἐπιστεγάζεται διὰ θόλων. Μετὰ ταῦτα ἐπιτείνεται καὶ εὑρύνεται τὸ κενὸν τοῦτο καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν στοῶν (ὅπερ ἦν τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς) καὶ οὕτω λαμβάνει τὸ οἰκοδόμημα σχῆμα Σταυροῦ, καὶ οὕτω μετὰ τῶν θόλων (καθ' ὅμοιώσιν τῶν οὐρανίων ἀψίδων) λαμβάνει ἡ Ἐκκλησία θλως γριστικικὴν μορφὴν. Διὰ δὲ τῆς ἀγιογραφίας, τῆς καλυπτούστης τὰ τείχη, παρίσταται ἡ ἔνότης τῆς ἐν Οὐρανοῖς μετά τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας.

Πᾶτα δὲ μετὰ ταῦτα πρόσδοος ἔντε τῇ Ψωμανικῇ καὶ τῇ Γοτθικῇ καὶ νεωτέρᾳ Ἀρχιτεκτονικῇ κυρίως συνίσταται εἰς τὴν διακόσμησιν καὶ οἰκονομίαν τῶν μερῶν καὶ τοῦ μεγάλου ὄγκου καὶ ὑψους, ἀπερ περιζήτητα ἥσαν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Μόνον δὲ ἡ προσθήκη τῶν κωδωνοστασίων προσέθηκε καὶ ἐξωτερικὴν μεγαλοπρέπειαν.

α) Ὁνομασίαι τοῦ ναοῦ.

Ἀνέκαθεν καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἐκαλεῖτο ὁ ναὸς ^{τοῦ θεοῦ}
 1) Ἐκκλησία. Πιθανὸν δὲι καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ὁ τόπος τῆς συνάξεως τῶν πιστῶν ἐκαλεῖτο Ἐκκλησία. Βέβαιον δημως δὲι εὐθὺς μετὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἡ ὄνομασία αὕτη ἦν ἡ κοινοτάτη καὶ εὐχρηστάτη, καθ' ὃσον μᾶλιστα ἔφευγον τὴν ὄνομασίαν τοῦ ναοῦ, ὡς ἔθνικήν. Καὶ μετὰ ταῦτα δὲ, κυρίως ναὸς ἐκαλεῖτο τὸ μέσον μέρος τῆς Ἐκκλησίας τὸ μεταξύ τοῦ ιεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Νάρθηκος. Ἐκλήθη δὲ οὕτω πιθανῶς, διότι παρεβάλλετο ἡ Ἐκκλησία τὸ πάλαι πρὸς ναῦν, ὡς ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διατάγων ἐπέλει (2,57).

2) Οἶκος Θεοῦ, οἶκος Ἐκκλησίας (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ιςτορ. 7,30. 8,13), Domus Dei, Domus Ecclesiae, Domus divina. Ἐξ τοῦ Domus ἐκλήθησαν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Dom θίως οἱ μεγάλοι νυνὶ καὶ μᾶλιστα οἱ καθεδρικοὶ καὶ εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα ἀφιερωμένοι. Domus divina δὲ ἐκαλεῖτο καὶ τὸ Παλάτιον παρ' Ἐθνικοῖς.

3) Κυριακόν. Η διοικασία αὗτη ἦν εὐχρηστος ἀπὸ τῆς Δ'. Ἐκαποντ. παρ' Ἐλληνιν θίως (ὅρα τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ Συνέδου χαν. 15. Νεοκαισαρ. 5, Λαζαρ. 28, Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ιστ. 9,10). Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Γότθοι καὶ οἱ Σλάβοι, οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ θόντες τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ, οὕτως ἀπεκάλεσαν τὴν Ἐκκλησίαν καθόλου (Kirche, Τσέρκος).

4) Μαρτύριον. Οὕτως ἐκλήθη ἡ ἐν Ιερουσαλήμ Ἐκκλησία ἡ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κτισθεῖσα (Εὐσέβ. ἐν βίῳ Κωνσ. 4,40). Ἀποστολεῖον. Οὕτως ἡ ἐν Κωνσταντίνουπόλει (Εὐσέβ. αὐτόθι 4,58. 71 καὶ Σωζόμ. 8,17. 9,10). Προφητεῖον (Πρακτ. τῆς ἐπὶ Μηνᾶ Πατριάρχου ἐν Κωνσταντ. Συνόδου): Μεχανιον. Κατὰ Σωζόμενον (2,3) οὕτως ἐκλήθη ὃ ἐν Σωτείνῳ οὐ μαρτύραν τῆς Κωνσταντίνουπόλεως ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου ἐγερθεῖς ναός. Οὕτω δὲ καθιερώθη ἡ ἐξ ὀνόματος τῶν ἀγίων ἐπίκλησις τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ ἵσως διὰ τοῦτο ἐκλήθησαν καὶ Τίτλοις ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς, καὶ Τρόπαια (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ιστορ. 2,25) ἀπὸ τοῦ σημείου ἵσως τοῦ τιμίου Σταυροῦ (πρβλ. τὸν αὐτὸν ἐν βίῳ Κωνσ. 1,28. 31. 32). Ἀνάκτορον δὲ ἐκλήθη ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησία, ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντ. ἐγερθεῖσα καὶ αὐτὴ (Εὐσέβ. Ἐγκώμ. Κωνστ. 9), καὶ ἵσως οὕτως ἐκαλοῦντο αἱ ὑπὸ Αὐτοκρατόρων ἐγειρόμεναι Ἐκκλησίαι.

5) Προσευχαὶ ἀπλῶς καὶ εὐκτήριοι οἶκοι καὶ προσευκτήρια ἐκαλοῦντο πάλαι μὲν αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι (Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ιστ. 10, 3. Σωζόμ. 2,5). Μετὰ ταῦτα δὲ ἐκαλοῦντο οὕτω τὰ παρεκκλήσια καὶ οἱ ἀπλοὶ Οἶκοι προσευχῆς. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ Oraofaria. Σκηναὶ δὲ ἐκαλοῦντο αἱ κινηταὶ Ἐκκλησίαι τῶν Στρατοπέδων (Εὐσέβ. ἐν βίῳ Κωνσ. 4, 56).

Νῆσος· παρὰ Κυριλλῷ Ἀλεξανδρείας (εἰς Ἡσπίδαν 24), Co-

lumba, Casa· εἶναι ἀδηλον πόθεν οὕτως ὀνομάσθησαν αἱ Ἐκκλησίαι.

Conventicula δὲ ἐκαλοῦντο αἱ συναγωγαὶ τῶν αἱρετικῶν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ Σύνοδος, concilia (Σαμπώρ).

6) Basilica. Οὕτως ἐκλήθησαν ἀπὸ τῆς Δ.' Ἐκατονταετηρίδος αἱ ἐν Ρώμῃ μάλιστα Ἐκκλησίαι· ἀπὸ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχήματος. Μετὰ δὲ ταῦτα (6 καὶ 7 Ἐκατ.) ἐκαλοῦντο οὕτως ἐν Γαλλίᾳ αἱ τῶν Μοναστηρίων Ἐκκλησίαι κατὰ τὸν Mabillon (Opp. posth. t. II, p. 355), ἐνῷ αἱ λοιπαὶ ἐκαλοῦντο ἀπλῶς Ἐκκλησίαι.

7) Διηροῦντο αἱ Ἐκκλησίαι εἰς μητέρας καὶ θυγατέρας, εἴτε Μητροπόλεις καὶ παροικίες Matrices, filiales, Cathedrales, Diocoesanae, Parochiales.

Παρὰ Νεστοριανοῖς καὶ Ἰακωβίταις Καθολικαὶ ἐκαλοῦντο αἱ Πατριαρχικαὶ Ἐκκλησίαι. Ἀντίστοιχον τούτου παρ' ἡμῖν τὸ Καθολικὸν, ἦτοι δικυριάτερος ναὸς Μονῆς τινος, ἢ τὸ κυριώτερον μέρος τοῦ Ναοῦ Σαμπώρ παρὰ Σλάβοις καλεῖται δι μέγας ναός.

6) Περὶ τοῦ σχήματος τοῦ Ναοῦ.

"Αν καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ πανταχοῦ, ὅπου ἥσαν οἱ ἐξ Ἰουδαίων Χριστιανοί, ἐν τε τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος καὶ ταῖς Συναγωγαῖς ἐκηρύττετο δι λόγος δι τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς ἀληθείας καὶ τὸ Εὐαγγέλιον καθόλου τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐτελεῖτο οὕτω τὸ πρῶτον μέρος τῆς θείας Λειτουργίας (ἡ λειτουργία τῶν Κατηχουμένων). ἀλλ' οὐχ ἦττον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δι δεῖπνος δι μυστικός (λειτουργία τῶν πιστῶν) ἐτελεῖτο ἐν ταῖς κατ' οἶκον Ἐκκλησίαις κατὰ μίμησιν τοῦ ὑπερφύου ἐκείνου τόπου, ἔνθα κατὰ πρῶτον ἐτέλεσεν δι Σωτὴρ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον.

"Αν καὶ ἐν παντὶ τόπῳ λατρεύουσι τῷ Θεῷ ἐν πνεύματι οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ, καὶ διὰ τοῦτο πᾶς οἶκος καὶ πᾶς τόπος ἐν καιρῷ διωγμῶν εἰς οἶκον Θεοῦ μετεβάλλοντο ἀνέκαθεν, ἀλλ' οὐχ ἦττον ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἤδη γρένων αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην γρῆσιν παρὰ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἐ-

TOM. Θ.'

11

χρησίμευον. Τοῦτο καταφαίνεται ἀριθμὸς ἐκ τῶν τοῦ Ἀποστόλου (Α' Κορινθ. 11,22) «μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ή τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας;» Αἱ κατ' οἶκον δὲ αὗται Ἐκκλησίαι ἔχρησίμευον μᾶλλον πρὸς τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων, τὸ δὲ κήρυγμα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐτελοῦντο, ὅπου ἦν δυνατόν. Μετὰ δὲ ταῦτα, ὅτε αἱ κατ' οἶκον Ἐκκλησίαι μετεβλήθησαν εἰς εὐρυχώρους Ἐκκλησίας καὶ ἀνεφάνησαν οἱ χωρίως ναοί, τότε καὶ περιελήφθη ἀπασα ἡ Λειτουργία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

1) Ναοὶ ἐρ καιρῷ τῷρ διωγμῷ. "Ηδη περὶ τὰ τέλη τῆς Β.' Ἐκατονταετηρίδος διὰ τὸν κοπάσαντα σχεδὸν διωγμὸν ἀπὸ Μάρκου Αὐρηλίου μέχρι Δεκίου ἐγείρονται Ἐκκλησίαι ἐν Εδέσσῃ (Assemani Bibl. orient. τόμ. Α' σελ. 388) καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ, ὅπου ἦν δυνατὸν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Τερτυλίανος (de corona militis c. 3. de idol. 7. de pudicitia 4. καὶ adv. Valentianos 3, ὅπου καὶ λέγεται ὅτι ἦσαν ἐπτραμμέναι πρὸς ἀνατολάς). Ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Σευήρου (τῷ 230) φωδομήθη ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησία, δι' ἧν ἡγανάκτουν οἱ Ἐθνικοί, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Αἴλιος Λαμπρίδιος (vita Alex. Sev. c. 49), καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ πρὸ τοῦ Δεκίου. Μετὰ δὲ τοῦτον ἀπὸ Γαλλιηνοῦ (τῷ 259), τοῦ κηρύξαντος ἀνεκτὴν τὴν χριστινικὴν θρησκείαν, μέχρι τέλους τῆς τρίτης Ἐκατονταετηρίδος πλείσται καὶ μέγισται Ἐκκλησίαι κατ' Εύστεβον (Ἐκκλ. Ἰστορ. 8, 1) φωδομήθησαν. Ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτὸν πάσας διέταξεν διοικητιανὸς (τῷ 303) εἰς ἐδαφος φέρειν, γενομένης ἀρχῆς ἀπὸ τοῦ μεγίστου καὶ περικαλλεστάτου ναοῦ τοῦ ἐν Νικομηδείᾳ, ὅπου διέτριβεν διοκλητιανός.

Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (2,57) ἐπρεπε νὰ ἦναι αἱ Ἐκκλησίαι ἐπιμήκεις, κατ' ἀνατολὰς τετραμέναι, καὶ ἔχωσι σχῆμα νηός. Ἐν τῷ μέσῳ ἦν διθρόνος τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὰ παστοφόρια, ὅπου ἵσταντο ἡ ἐκάθιντο (ἐπὶ ἀναγνωσμάτων καὶ τοῦ κηρύγματος) οἱ πιστοί, κεχωρισμένως οἱ ἄνδρες τῶν γυναικῶν. Τὰ παιδία προσελάμβανον παρ' ἑαυτοῖς οἱ πατέρες καὶ μητέρες. Οἱ νέοι ἵσταντο κατ' ἴδιαν, αἱ δὲ νέαι παρθένοι:

δπισθεν τῶν γυναικῶν, ἀν μὴ ἦν ίδιος τόπος· προηγοῦντο δὲ τῶν γυναικῶν αἱ πρεσβύτιδες καὶ χῆραι καὶ παρθένοι. Ἀφ' ὑψηλοῦ δὲ καὶ μέσος ἀνεγίνωσκεν δὲ ἀναγνώστης. Ἀναγινωσκομένου δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, ἵσταντο πάντες δρθίοι. Οἱ πυλωροὶ καὶ τινες τῶν διακόνων ἐπετήρουν καὶ διεκόσμουν τὰ τῆς εὐταξίας· ἔπρεπε δὲ νὰ στρέφωνται κατὰ ἀνατολὰς οἱ προσευχόμενοι, ἵνα ἀναμιμήσκωνται τοῦ κατὰ ἀνατολὰς Παραδείσου, ὃθεν ἔξεβλήθη δὲ ἀνθρωπος.

Καὶ ταῦτα μὲν, δτα δυνάμεθα καθολικώτερον νὰ γινώσκωμεν περὶ τοῦ νχοῦ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ οἱ μεγάλοι ναοὶ ἀνευ ἐτωτερικῶν στοῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσι, καὶ ἐπειδὴ τὸ σχῆμα τῆς Βασιλικῆς ἦν τὸ ἐπικρατέστερον εὐθὺς μετὰ ταῦτα, δτε ἀνηγέρθησαν ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου οἱ πρότερον κατεδαφισθέντες ναοὶ, διὰ ταῦτα εἶναι πολὺ πιθανὸν δτι τοιοῦτο ἦτο καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχῆμα τῶν μεγάλων ναῶν τῶν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ κατεδαφισθέντων.

Ἐπειδὴ δὲ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἄκρου Ἀρχιερέως, τοῦ εἰσελθόντος εἰς τὰ ἄγια τῶν ἀγίων διὰ τοῦ ίδίου αἵματος, ἤρθη τὸ μεστότοιχον τοῦ φραγμοῦ τὸ χωρίζον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον, ἐντὸς τοῦ ναοῦ πλέον ἐτέλουν τὰ μυστήρια οἱ πιστοὶ, καὶ οὕτω μᾶλλον τὸ ἐτωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἔπρεπε νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀρμόζουσα ἔπρεπε νὰ ἦναι καὶ ἡ ἀρχιτεκτονική.

Ἐπρεπε δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου χρόνων τρία νὰ ἦναι τὰ κυριώτατα μέρη τοῦ ναοῦ, τὸ τοῦ Πρεσβυτερίου (ἱερὸν Βῆμα), τὸ τῶν πιστῶν καὶ τῶν Κατηχουμένων.

2) *Βασιλική*. Οὔτως ἐκαλοῦντο παρὰ Ῥωμαίοις μεγάλαι: ἐπιμήκεις καὶ εὐρύταται οἰκοδομαῖ, ἐν αἷς πολλαὶ στοαι ὑπεβάσταζον τὴν στέγην, ἥτις ἦν ἐν τῷ μέσῳ ὑψηλοτέρα. Ἐν μιᾶς τῶν πλευρῶν ἦν κόργη καὶ βῆμα πρὸ αὐτῆς, ἀφ' οὗ διέλυε τὰς διαφορὰς ὁ δικαστὴς τῶν προστεργομένων ἐκ τῶν διαφόρων στοῶν, ἐν αἷς συνήθως ἦν ἀγορὰ καὶ ἐμπορία. Φαίνεται δὲ δτι ἀπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις βασιλικῆς στοᾶς ἔλαβε τὴν προσωνυμίαν τὸ Ῥωμαϊκὸν τοῦτο οἰκοδόμημα. Ἡ δὲ ἐπιστεγασμένον ξυλίνη ὁροφῆ.

Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν τοῦτο σχῆμα μετὰ μικρῶν ἴσως μεταβολῶν

έχρησίμευσεν ἐπὶ τῶν γρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα ὡς τὸ κυριώτατον διὰ τοὺς μεγάλους ναούς. Οὕτως ψικοδομήθησαν οἱ πλεῖστοι ναοὶ ἐν τε Ῥώμῃ καὶ Κωνσταντινούπολει καὶ ἀλλαχοῦ. Περιγραφὴ δὲ τοῦ σχῆματος αὐτῶν ἀρχαιοτάτη εἶναι ἡ τοῦ ἐν Τύρῳ ναοῦ παρ' Εὐσεβίῳ (Ἐκκλ. Ιστ. 10, 4). Τὸ σχῆμα δὲ τοῦτο κυρίως προήχθη μετὰ ταῦτα. Καὶ αἱ πλεῖσται δὲ τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν ἄχρι τοῦδε κατὰ τὸν τύπον τοῦτον οἰκοδομοῦνται· μόνη διαφορὰ εἶναι, διτὶ λείπουσιν αἱ στοᾶι. Μνημεῖα περισωζόμενα τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς εἶναι δ ναὸς τοῦ ἀγίου Παύλου ἐν Ῥώμῃ (ἐπιτικευασθεὶς τῷ 1823), δ τοῦ ἀγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ δ τῆς Βηθλεέμ. Τοιοῦτο σχῆμα εἶχε καὶ δ ναὸς τοῦ ἀγίου Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου, περὶ οὗ μάλιστα λέγεται διτὶ εἶχε κενὸν χῶρον μεταξὺ τῆς κόγχης καὶ τῶν στοῶν. Τὸν κενὸν τοῦτον χῶρον, τὴν ἀπαρχὴν τοῦ σχῆματος τοῦ Σταυροῦ, εἶχε καὶ δ ναὸς τῶν ἀγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινούπολει ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου θέρυθείς. Εἰς τὸν κενὸν δὲ χῶρον τοῦτον εἰσῆγεν ἐκ τῆς μεσαίας στοᾶς, τῆς καὶ εὐρυχωτέρας, μεγάλη ἀψίς, ἢτις ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν μετὰ ταῦτα ὥραίαν καὶ βασιλικὴν Πύλην. Ἡσαν δὲ ὡς καὶ ἐν ταῖς προηγουμέναις Ἐκατονταετηρίσιν αἱ πλεῖσται τῶν Ἐκκλησιῶν τετραμέναι πρὸς ἀνατολάς. Πολλαὶ δὲ Βασιλικαὶ εἶχον πέντε κλίτη μετὰ τοῦ μέσου τοῦ μείζονος, σπερ καὶ σκάφος καὶ ναὸς ἐκάλεστο. Τὰ πλάγια δὲ κλίτη ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον καὶ ὑπερῶν διὰ τὰς γυναικας.

Ἐν τούτοις ὑπῆρχον καὶ ἀλλα σχήματα ἀρχιτεκτονικὰ ἐν γρήσει, οἷον τὸ Ὁκτάγωνον ἐν Ἀντιοχείᾳ (ἐν εἴδει ἀστέρος) καὶ τὸ στρογγύλον ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Ἄλλα ταῦτα τὰ σχήματα ἦσαν μετὰ ταῦτα ἐν γρήσει ἐπὶ Βαπτιστηρίων (ἰδίως ἐν τῇ Δύσει, ἐπου καὶ χωριστὰ αὐτὰ ὠικοδομοῦντο) καὶ Κοιμητηρίων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ πολλοὶ ναοὶ Ἐθνικῶν μετεβλήθησαν κατὰ τὴν 4 Ἐκατοντ. εἰς Χριστιανικοὺς, ἔπειται διτὶ ἐπηρήθη καὶ τὸ σχῆμα αὐτῶν. Ἐπειδὴ δημιώς ἦν συνήθως ἐπίμηκες τὸ ἐντὸς σχῆμα τῶν Ἑλλ. Ναῶν, εὐχόλως ἀδύνατο νὰ μεταβληθῶσιν εἰς Βασιλικάς. Τοιοῦτο τι συνέβη καὶ ἐν τῷ Παρθενῶνι ἐνταῦθα.

Πρὸς δὲ τούτοις δὲν ἦσαν καὶ πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ Ἐκκλησίαι τετραμέναι πρὸς Ἀνατολάς· διότι οὐ μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησία κατὰ Σωκράτην (Ἐκκλ. Ἰστορ. 5, 22) εἶχεν ἀντίστροφον θέσιν· «Ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Συρίας η Ἐκκλησία ἀντίστροφον ἔχει τὴν θέσιν· οὐ γὰρ πρὸς Ἀνατολάς τὸ θυσιαστήριον, ἀλλὰ πρὸς Δύσιν ὁρᾷ.» Κατὰ δὲ Παυλίνον (ερ. XII.) ἦσαν κατ' ἔξαρτεσιν Ἐκκλησίαι, αἵτινες ἔβλεπον πρὸς ἄλλην Ἐκκλησίαν, ἵσως διότι αὕτη ἦν η Μητρόπολις. Prospectus Basilicae non, ut usitator mos est, orientem spectat, sed ad Domini mei beati Felicis Basilicam pertinet, memoriam ejus adspiciens. Ἐκ τῶν ἔξαιρέσεων τούτων φάνεται τίς ἦν ὁ κανών.

3) Ἀγία Σοφία (τῷ 532—7) καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχιτεκτορικὴ. Ἐμπρησθέντος τοῦ ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου ἰδρυθέντος ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐν συγήματι Βασιλικῆς, διὸ Ιουστινιανὸς ἐφιλοτιμόθη νὰ ἀνεγείρῃ αὐτὸν μεγαλοπρεπέστερον τοῦ Σολομῶντος. Πρὸς τοῦτο δὲ διέταξε νὰ συλλέξωσιν ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ τῶν νήσων πλεῖστα ὅσα κειμήλια τῆς ἀρχαίας τέχνης, καὶ ἀνέθετο τὸ ἔργον εἰς τοὺς δύο ἀρχιτέκτονας Ἀνθέμιον καὶ Ἰσίδωρον, οἵτινες ἐπέραναν αὐτὸν ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου (5 ἑτῶν) καὶ μετὰ μεγαλοφυοῦς ἐπινοίας. Ἰνα φύγωσι τὸν κίνδυνον τοῦ ἐμπρησμοῦ, μετεγειρισθέσαν ἀντὶ στέγης ἔυλίνης τὸν θόλον, διὰ τούς ἦν ἐν γρήσει ἐπὶ μικρῶν οἰκοδομῶν. Μετὰ μεγίστης τόλμης καὶ δεξιότητος περιέλαβον τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ναοῦ ὑπὸ ἕνα μέγιστον ἐπιμήκη θόλον, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ διοίσου ἐπέθεντο Τρούλλον (1). Οὕτω δὲ παρέστησαν τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, ην ἔτι μᾶλλον κατέστησαν καταφανῆ ἐπὶ τῶν διαφόρων θόλων διὰ τῶν γρυπῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων τῶν ἀγίων, αἵτινες περιεστοίχιζον τὸν ἐν τῷ Τρούλλῳ Ηαντοχράτορα. Ἀντὶ σειρᾶς κιόνων διάφορα ἐρείσματα, πεσσοί, ή πινσοί (καὶ πισοί) καλούμενα, ὑπεδάσταζον τοὺς θόλους. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν κάτωθεν καὶ ἐπὶ τῶν Ὑπερώων παρενεβλήθησαν οἱ διά-

(1) Οὗτος καταπετὼν μετὰ 20 ἑτη καὶ ἀνεγερθεὶς στερεώτερος καὶ ὀλίγῳ υψηλότερος ἔχει διάμετρον 106 ποδῶν καὶ ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ ὀδάφους 177 ποδῶν.

φοροι κίονες τῶν Ἑλληνικῶν γαῶν. Τὰ δύο δὲ πλάγια κλίτη ησαν στενὰ καὶ μᾶλλον ἐγρησίμευον ὡς θεωρεῖα ἢ ὡς παρεκκλήσια, ὅπως τοῦτο μετὰ ταῦτα συνέθη. Ὡστε τὸ κύριον μέρος τοῦ γαοῦ ἦν τὸ μέσον, διπερ ἦν ὅλον ἀνοικτὸν ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος μέχρι τῆς Κόγγης καὶ ὑπὸ ἓνα θόλον κύριον, ποικιλόμενον διὰ μικρῶν θολίσκων ἐπὶ τῶν διαφόρων ἔρεισμάτων. Οἱ τοιχοὶ ησαν κεκοσμημένοι διὰ ποικιλοσχρόων μαρμάρων.

Πρὸ τοῦ γαοῦ δὲ Νάρθηξ καὶ ὁ εὐρυγωρότατος Πρόναος μετὰ πολλῶν στοῖων διετήρησαν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, καὶ ἐγρησίμευον διὰ τοὺς Κατηγουμένους καὶ τὰς κοινὰς προσευχὰς, ἐξ οὗ καὶ τὰ ὑπερῷα μετὰ ταῦτα τοῦ γυναικωνίου Κατηγουμενεῖα ἐπεκλήθησαν.

"Απατα ἡ λαμπρότης τοῦ γαοῦ τῆς ἀγίας Σοφίας ἦν ἐσωτερική. Ἐξωτερικῶς παριστὰς ἀπλοῦν τινὰ δγκον ἐν εἶδει γηλόφου.

Μετὰ ταῦτα τροποποιεῖται ὁ ναὸς τῆς ἀγίας Σοφίας, σχηματισθέντος τοῦ ἐντὸς χώρου τῆς Ἐκκλησίας εἰς σταυρὸν ἰσομερέθη ὑπὸ τὸν θόλον, ὅπου βαίνει ἡδη ἐπὶ κυλίνδρου διασχιζόμενού διὰ θυρίδων δρθίων ἀντὶ τῶν πλαγίων τῆς ἀγίας Σοφίας. Ἐπὶ ἑκάστου δὲ κέρατος τοῦ σταυροῦ ἐπιτίθεται ἀνὰ εἰς θόλος μικρότερος τοῦ μέσου. Καὶ οὕτω καλλύνεται καὶ τὸ ἔξωτερικὸν σχῆμα διὰ πέντε τρούλων ἡ τριῶν, καὶ ἐσωτερικῶς παρίσταται τὸ σημεῖον τῆς νίκης καὶ τὸ ὅπλον τῆς ἐκπολιορκήσεως τοῦ Οὐρανοῦ. Ἀντὶ δὲ τῶν παρακειμένων τῇ μεγάλῃ κόγχῃ μικρῶν κογχῶν (κυκλίων ἔνθα οἱ χοροὶ ἐν ἄλλαις Ἐκκλ.) πλαγίως καὶ λοξῶς, σχηματίζονται ἄλλαι κόγχαι ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου καὶ νοτίου κέρατος τοῦ σταυροῦ, καὶ οὕτω καταρτίζεται ἡ τρισπόστατος Ἐκκλησία, ὑπομιμνήσκουσα τὴν εἰς τὴν ἀγίαν Τριάδα πίστιν τῶν χριστιανῶν. Οὕτω λοιπὸν δε εἰς ναὸς καταρτίζεται ἐκ τριῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τριῶν ἀγίων Γραπτεῶν, ἵνα καὶ τρεῖς Λειτουργίαι τελῶνται.

Τῆς προόδου ταύτης τῆς χριστιανικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, ἥτις κατ' ἔξοχὴν Βυζαντινὴ καλεῖται, ἀρχαιότατον μνημεῖον εἶναι δὲ ναὸς τῆς Θεοτόκου ἐν Κωνσταντινούπολει περὶ τὴν 9 ἑκατονταετία. Ἀπομιμήσεις δὲ ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχονται ἀπὸ τῆς 6 ἑκατ.

ἐν Ἀριθμητικῇ. Ἰδίως δὲ ὁ ναὸς τοῦ ἀγίου Μάρκου ἐν Βενετίᾳ εἶναι ἀξιοσημείωτος, ὃ τῷ 1071 ἀποπερατωθεὶς καὶ κατόπιν πολλάκις κοσμηθείς. Εἰς τὸν ναὸν τοῦτον ἀπεδείχθη κατὰ πόσου δύναται νὰ προσαχθῇ καὶ ἡ ἔξωτερικὴ λαμπρότης τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς, προσλαμβανούσης διάφορα κοσμήματα τῶν μετὰ ταῦτα Ἀρχιτεκτονικῶν. Ἐν αὐτῷ παρίσταται, ἐν ἄλλῳ εἶδει, ἡ χάρις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς συμμετρίας.

4) Ῥωμαϊκὴ καὶ Γοτθικὴ Ἀρχιτεκτονική. Μετὰ τὴν μόρφωσιν τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἀναφαίνεται ἐν τῇ Δύτει καὶ μάλιστα ἐν Γερμανίᾳ (ὅπου καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπεκράτησεν) ἀπὸ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος καὶ μάλιστα κατὰ τὰς ἐπομένας ἡ τροποποίησις τῆς Βασιλικῆς ὑπὸ ἐπήρειαν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ βίου (διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τῆς Ῥώμης)· διὸ καὶ Ῥωμαϊκὴ ἐπεκλήθη καὶ ἡ Ἀρχιτεκτονική.

Ἡ συγχέντρωσις τῶν λαῶν καὶ τὸ νεφελῶδες τοῦ κλίματος ἀπήτουν μέγεθος καὶ ὑψος, οἱ ἐμπρησμοὶ θόλους, τὸ δὲ μέγεθος ποικιλίαν κοσμημάτων. Κατ' ἀργάς μὲν τροποποιοῦνται τὰ πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς τοῦ ναοῦ, εὐρυνθέντος τοῦ πρὸς τὴν κόγχην μέρους (ὅπερ χορὸς ἥδη καλεῖται) καὶ ἐπιτεθέντος τρούλλου, πρὸς δυσμὰς δὲ ἀφαιρεθέντος τοῦ Νάρθηκος καὶ τοῦ Προνάου καθόλου καὶ προστεθέντων δύο μεγάλων Πύργων στρογγύλων κατ' ἀργάς. Ἐκλήθη δὲ ὁ μικρὸς πρόναος παράδεισος ἀπὸ τοῦ ἄλλοτε ἐν αὐτῷ εἰκονιζομένου παραδείσου. Κατόπιν δὲ διὰ σταυροθολίων ἐπὶ τετραγωνικοῦ χώρου, σχηματιζομένου δι' ὑψηλῶν πεσσῶν, ἐπιστεγάζεται τὸ δλον. Οὕτω δὲ σχηματίζεται τὸ ἔσωτερικόν τοῦ ναοῦ εἰς ἐπιμήκη σταυρὸν, καὶ ἀντὶ στοῶν ἐκ κιόνων εἰσάγονται αἱ τῶν κτιστῶν πεσσῶν. Κυριώτατα μνημεῖα τῆς τοιαύτης Ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι οἱ ναοὶ ἐν Μαργουντίᾳ, ἐν Σπείρῃ (ὅπου ἐθάπτοντο οἱ Αὐτοκράτορες) καὶ ἐν Λιμβούργῳ.

Οἱ εἰς δέκα λήγων θόλοι, διὰ κατὰ μίμησιν ἵστως τῶν Ἀράδων εἰσήχθη καὶ ἀργάς ὡς κόσμημα διὰ τὰς θυρίδας καὶ πύλας μάλιστα, ἐγένετο ἀρορμὴ ἐν Γαλλίᾳ, δπως τὸ δλον οἰκοδόμημα ἐπὶ τοιούτου συστήματος τροποποιηθῆ καὶ ἀπαλλαχθῆ τῶν δεσμῶν

καὶ διαφανὲς καὶ ἐλαφρὸν ἀναδειχθῆ. Η τάσις πρὸς ἐλευθερίαν κατήντησεν ἡδη εἰς πλήρη αὐθαιρεσίαν μάλιστα ἐν τοῖς κοσμήμασι τοῖς ποικιλωτάτοις ἐξ ἀνθέων καὶ φύλλων καὶ ζώων, τῆς φαντασίας μᾶλλον γεννημάτων. Τὸ τοιοῦτο εἶδος ἐπεκλήθη κατ' ἀρχὰς σκωπτικῶς γοτθικὸν, ἥτοι βαρύβαρον. Ἀλλ' ἀφοῦ, ἀπὸ Παρισίων διαδοθὲν, ἐτελειοποιήθη ἐν Ἀμιένῃ καὶ ἀλλαγοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος, προέβη καὶ εἰς Γερμανίαν καὶ ἀλλαγοῦ, καὶ μεταξὺ τῶν προϊόντων ἀξιοσημείωτοι εἶναι ὁ μέγας ἐν Κολωνίᾳ ναὸς, ὁ ἀπὸ τοῦ 1248 οἰκοδόμουμενος καὶ μήπω ἀποπεριθωθεὶς, καὶ ὁ Καθεδρικὸς ναὸς ἐν Ἀντβέρπῃ τῶν Κάτω Χωρῶν διὰ τὸ ἀπαράμιλλον ἐσωτερικὸν σχέδιον καὶ τὰ ἔπτὰ αὐτοῦ κλίτη.

Διὰ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ταύτης, ἥτις ἐπεκράτησε νὰ καληται Γοτθικὴ, τὸ δόλον οἰκοδόμημα παριστᾶ σύνδρενθρον σκιάδα· διότι τὸ πᾶν φέρουσι ῥαδῖνοι κίονες, ὅσεις δεσμίδες δένθρων (ἡδη καὶ πρότερον διεχαράσσοντα σι στύλοι), αἵτινες ἀντὶ κιονοκράνων περιδένονται· διὰ κλάδου καὶ διασταυροῦνται, ἵνα ὑποβαστάζωσιν ἴσοϋψη ἐλαφρότατα καὶ ποικίλα σταυροθέλια. Ήσημέρισται δὲ θυρίδες καταλαμβάνουσι τὸν τόπον τῶν τοίχων. Αἱ θυρίδες δ' αὔται πολλάκις φέρουσιν ἐπὶ τῶν ὑέλων λαμπρὰς εἰκόνας ἀγίων. Ἐξωθεν δὲ αἱ ἀντηρίδες καὶ ἡ στέγη, πεποικιλμέναι δι' ἀπείρων διαφανῶν κοσμημάτων, ἄλλων θέαν ποικιλίας παριστῶσι, καὶ συμπληροῦσιν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἔξωθεν ποικιλίαν τῆς σκιάδος.

5) Ὁ ἐν Ῥώμῃ γαδε τοῦ ἀγίου Πέτρου (1506—1667). Ο μέγιστος οὗτος ναὸς τοῦ Χριστιανικοῦ χόσμου εἶναι τὸ καλλιστὸν πραϊὸν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς τέχνης, ἥτις συνεκεντρώθη κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Παπῶν. Ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ μάλιστα τῇ μεσαιά καὶ μεσημβρινῇ, αἱ παραδόσεις τῆς ἀρχαιότητος οὐδέποτε ἐξέλικον, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν φώτων καθόλου, ὅτε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπεδόθη εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀρχαίου βίου τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, ἐπρεπε κατὰ πρώτον λόγον ἡ καλλιτεχνία ἡ ἵκανῶς προσχθεῖσα πρότερον νὰ ὀφεληθῇ ἐκ τῆς μελέτης ταύτης. Καὶ ἔντως τὰ ἀριστουργήματα τῆς Καλλιτεχνίας καὶ ἐλευθέρας μιμήσεως τῆς ἀρχαιότητος ἀναφένονται κατὰ τὴν 16 ἑκατονταε-

τηρίσα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀριστούργημα δὲ Ἀρχιτεκτονικῆς εἶναι δὲ ναὸς τοῦ ἀγίου Πέτρου. Τοῦ οἰκοδομήματος τούτου ἥρξατο μὲν δὲ Βρα- μάντης τῷ 1506 καὶ ἔζηκολούθησεν ὁ Παφαὴλ καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ κυρίως ἀνέλαβεν αὐτὸν δὲ μεγαλορυῆς Μιχαὴλ Ἀγγελός τῷ 1546, στοις καὶ ἐσχεδίσας λεπτομερῶς μὲν τὸν μέγιστον ἐκεῖνον καὶ πε- ρικαλλέστατον Τρούλλον (1), ἀκροθιγώς δὲ καὶ τὸ δόλον τοῦ ναοῦ. Ἀλλ’ ἄλλοι Ἀρχιτέκτονες ἔζέτειναν τὸν ναὸν, ἵνα καταστήσωσιν σύτως, ὡς φαίνεται, τὸν μέγιστον τῶν ναῶν (600 ποδῶν εἶναι τὸ ἔσωτερικὸν μῆκος), καὶ ἔχωσιν οὕτως οἱ τῆς κοσμοχρατορίας ἐφίέ- μενοι Πάπαι τὴν μεγίστην Μητρόπολιν. Ἀλλὰ διὰ τῆς αὐξήσεως ταύτης ἀπώλεσε τὴν ἔξωτερικὴν συμμετρίαν, ήν διὰ τοῦ ἰσομερέ- θους Ἑλληνικοῦ λεγομένου σταυροῦ ἐμελλει νὰ ἔχῃ κατὰ τὸ σχέ- διον τοῦ μεγάλου Καλλιτέχνου Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Ἀπὸ τοῦ 1629 ἀνέλαβε τὸ ἔργον δὲ Βερνίνης, στοις ἐπέραντε τὸν πρόναον καὶ προ- σέθηκε καὶ τὴν κολοσσιαίαν καὶ μεγαλοπρεπῆ στοᾶν ἐν σχήματι ἡμικυκλίου, δι’ ἣς περιέλαβε τὸ Προσάύλιον.

Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ δὲ, τι ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἥδυνατο νὰ ἐπινόησῃ ὀψελουμένη ἐκ τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας, κατωρθώθη ἵκανως, ἀλλ’ οὐχὶ καὶ τελείως. Ἀπασα δὲ ἡ μετά ταῦτα Ἀρχιτεκτονικὴ ἡ ἔξέκλινεν εἰς ἀτέπους ἐπινοίας καὶ συγχύσεις καὶ μικρολόγους ποικιλίας, ἡ ἐπανέργεται εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἐφ’ ὅσον τοῦτο δυ- νατὸν εἰς μεγάλας οἰκοδομάς.

§ 8. Περὶ τῶν μερῶν τοῦ ναοῦ.

Τὸ πάλαι διηρεύτο δὲ ναὸς εἰς τρία κυριώτατα μέρη ἐκ τῆς εἰς τρία διαιρέσεως τοῦ εἰς αὐτὸν συναγομένου πληρώματος τῆς

(1) Ὁ μέγιστος οὗτος Τρούλλος περιστοιχόβιον δὲ τεσσάρων μικρῶν, οἵπερ προγενεστέρου Ἀρχιτέκτονος προσθῆκαι, ἔχει διάμετρον 140 ποδῶν καὶ ὅφος 403. Καὶ ὅμως ὁ ὅγκος οὗτος, ὁ ὀλόκλητον ναὸν ἀπαρτίζων, πα- στοταται ἐλαφρῆς καὶ χαριέστατος διὰ τῶν μεγάλων θυρίδων καὶ ἔσωθεν διπλῶν παραστάδων καὶ τῆς ἔξωθεν στοᾶς κιόνων καὶ διὰ τῶν ἄλλων κο- σμημάτων.

Τὸ πρόσωπον τοῦ ναοῦ διεκοσμήθη κακοῖγλως καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, τοῦ ἐπιζητούντος τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐν τῇ δυνατῇ ἀ- φελείᾳ.

Ἐκκλησίας, εἰς κλῆρον, πιστοὺς καὶ κατηχουμένους διαιρουμένου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος, ὅπου ἵσταντο ἡ ἐκάθητο δικλήρος, ἐκαλεῖτο ἱερὸν Βῆμα (Χορός). Τὸ δὲ δεύτερον τῶν πιστῶν ἐκαλεῖτο κατ' ἔξοχὴν ναὸς, τὸ δὲ τρίτον τῶν Κατηχουμένων Νάρθηκας καὶ Πρόναος.

Μετὰ δὲ ταῦτα, ὅτε ἐξέλιπον οἱ Κατηχουμένοι, ἐξέλιπον καὶ οἱ μετανοοῦντες δημοσίᾳ διὰ τὴν καταργηθεῖσαν δημοσίαν ἔξομολόγησιν (ἵσταντο πολλοὶ τῶν μετανοούντων ἐν τῷ Νάρθηκι ὅπου καὶ οἱ κατηχουμένοι), ἐξέλιπε καὶ ὁ Νάρθηκ (τὸ κυριώτατον μέρος τοῦ Προνάου), καὶ οὕτως ἡ Ἐκκλησία κατηρτίσθη ἐκ δύο κυριωτάτων μερῶν, καὶ ἡνῶθη ἡ Βασιλικὴ πύλη ἡ ἐκ τοῦ Νάρθηκος εἰς τὸν ναὸν εἰσάγουσα μετὰ τῆς πύλης τῶν Βημοθύρων, καὶ ἀντὶ καταπετάσματος ἐξ ὑφάσματος ἔρραξε τὸ ἱερὸν Βῆμα ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ Εἰκονοστάτιον.

Ως δὲ εἰς τρία διαιρεσίς τῶν τῆς Ἐκκλησίας μελῶν προσῆλθεν εἰκοθεν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἄνευ τινὸς μιμήσεως, οὕτω καὶ ἡ ἀντίστοιχος διαιρεσίς τοῦ ναοῦ ἐξ οὐδεμιᾶς μιμήσεως προσῆλθεν. Οἱ αὐτοὶ λόγοι παράγουσι τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, καὶ παραδείγματα τούτου ἔχομεν πλεῖστα σασαρία.

a) Ἱερὸν, εἴτε ἄγιον Βῆμα.

Τὸ κυριώτατον τοῦ ναοῦ μέρος ἐκλήθη Βῆμα, διέτι δὲ καὶ τὸ ὑψηλότερον, διὰ τοῦτο καὶ παρὰ Λατίνοις altare ἐκαλεῖτο. Ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἄγιον ἀγίων, ἀγίασμα, ἀδυτον καὶ ἄβητον, Ἱερατεῖον καὶ Πρεσβύτεριον. Ἔνιστε δὲ καὶ ἀπὸ τῶν μερῶν ἐκαλεῖτο θυσιαστήριον, ἀγία Τράπεζα καὶ εἴτε τοιοῦτο. Χορὸς δὲ ἐκλήθη μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Δύσει διὰ τὸν χορὸν τοῦ κλήρου τοῦ περιστοιχίζοντος τὴν ἀγίαν Τράπεζαν καὶ ἄδοντος. Ἐχωρίζετο δὲ τὸ ἱερὸν Βῆμα διὰ δρυφάκτων (κιγκλίδων, θώρακος) καὶ παραπετασμάτων (Βήλων), καὶ ἀμριθύρα εἰσῆγον εἰς αὐτό. Ὅπ' αὐτὸ δὲ τῇ Δύσει ἦσαν καὶ αἱ κρύπται, ἥτοι κοιμητήρια.

Εἰς τὸ ἱερὸν Βῆμα μόνος δικλήρος ἦδύνατο νὰ εἰσέρχηται καὶ μένη ἔκει. Κατ' ἐξαίρεσιν δὲ εἰσήρχοντο καὶ οἱ Βασιλεῖς.

Αλλ' ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων Ἐπίσκοπος ἔταξεν αὐτοῖς ἄλλου τόπου πρὸ τῶν δρυφάκτων, ὅπερ παρεδέχθη ὁ Μ. Θεοδόσιος ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ἐπεκράτησε καὶ μετὰ ταῦτα, ὡς ἴστορει ὁ Σωζόμενος (7, 25) «Ἐθος ἦν τοὺς βασιλεῖς ἐν τῷ ἱερατείῳ ἐκκλησιάζειν, κατ' ἔξογήν τῶν ὀρίων τοῦ λαοῦ κεχωρισμένους. Κολακίκις δὲ ἡ ἀταξίας εἶναι τοῦτο συνιδῶν (διτλ. Ἀμβρόσιος) τόπον εἶναι βασιλέως ἐν Ἐκκλησίᾳ τέταχε, τὸν πρὸ τῶν δρυφάκτων τοῦ ἱερατείου· ὥστε τοῦ μὲν λαοῦ τὸν χριστοῦντα τὴν προεδρίαν ἔχειν, αὐτοῦ δὲ τοὺς ἱερέας προκαθῆται. Ταύτην δὲ τὴν ἀρίστην παράδοσιν ἐπήνεστο Θεοδόσιος ὁ βασιλεὺς, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἐκράτυναν καὶ ἐξ ἐκείνου νυνὶ φυλακτομένην ὁρῶμεν». Φαίνεται δὲ ἐτι ὁ δικέφαλος δεῖτος, ὃ ἐν τῷ μέσω τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός ἄχρι τοῦτο πολλαχοῦ παρ' ἡμῖν σωζόμενος, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν δμφαλὸν παρὰ Βυζαντίοντος καὶ ὑποδεικνύει τὴν ἀρχαίαν θέσιν τοῦ Βασιλέως, ἦν κατέλαθε μετὰ ταῦτα ὁ Ἐπίσκοπος, ἔξω τοῦ Βήματος ἱερουργῶν. Ἐν τούτοις τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐκοινώγουν οἱ Βασιλεῖς ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος. Ἐν τῇ ἀγίᾳ δὲ Σορίᾳ ἦν χωριστὸν μέρος διὰ τοὺς Βασιλεῖς ἐκ δεξιῶν τοῦ Βήματος καὶ παρ' αὐτῷ, δλίγῳ κατωτέρω.

Ἀπήρτιζον δὲ τὸ ἱερὸν Βήμα ἡ ἀγία Τράπεζα μετὰ τοῦ Παρατραπεζίου (τῆς Προθέσεως), τὸ Σύνθρονον καὶ τὸ Σκευοφυλάκιον εἰ τε Διακονικόν.

1) Ἁγία Τράπεζα. Αὕτη μία οὕτα ἐν ἔκαστῳ ναῷ τὸ πάλαι ἐκαλεῖτο καὶ θυσιαστήριον διὰ τὴν προσφερομένην ἐπ' αὐτῆς ἀναίμακτον θυσίαν πρὸ τῆς θείας κοινωνίας. Ἐκλήθη ἐπειτα καὶ θρόνος τοῦ Θεοῦ, εἴτε κατὰ μίμησιν τῆς κιβωτοῦ τοῦ μαρτυρίου, εἴτε ἀφοῦ ἤρθη τὸ ὑπὸ τὴν Κόγγην σύνθρονον καὶ ἀντὶ τῆς ἐπὶ τῆς ἀψίδος εἰκόνος τοῦ Παντοκράτορος ἐπετέθη διηνεκῶς ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἡ ἄλλη, τὸ Εὐαγγέλιον. Διὰ τοῦτο καὶ ἀντὶ μόνου τοῦ Εἰλητοῦ (1) τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἐφαπλουμένου, ἐ-

(1) "Οτι τὸ Εἰλητὸν ἦν τὸ πρῶτον καὶ κυριώτατον κάλυμμα τῆς ἀγίας Τραπέζης δείκνυται ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου, ὅπου μετὰ τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τῶν Κατηγοριμένων λέγεται ὅτι ἔχαπλοι ὁ ἵερεὺς τὸ Εἰλητόν.

νεδύθη καὶ μεγαλοπρεπή στολήν. Πρὸς δὲ τούτοις, ἐπειδὴ παρίστα καὶ τὸν τάφον τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦτο τὸ Καταστάχιον λεγόμενον τὸ περιελίσσον τὴν ἀγίαν Τράπεζαν καὶ περιθενόμενον περιττῷ τὸ νεκρικὸν σάδανον. Τὰ δὲ Ἀντιμήνσια (== Ἀντιτραπέζαι, ἀπέρ εἰσῆγαγε κατὰ Βαλσαμῶνα ἡ ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος) ἀντικαθίστωσι τὴν ἀγίαν Τράπεζαν, ὅπου δὲν ἐτέλεσεν ὁ Ἐπίσκοπος τὰ Ἑγκαίνια τοῦ ναοῦ. Τὸ σχῆμα ὅμως αὐτοῦ (τοῦ Ἐπιταφίου) ἐτερήθη καὶ ἐν τῷ Ελλητῷ. 'Ο Μ. Κωνσταντῖνος ἐδωρήσατο βαρύτιμα καλύμματα εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ἱεροσολύμων, ὃ δὲ Χρυσόστομος (Ὀμιλ. 51 εἰς Ματθ.) ἀναφέρει χρυσούρφαντα ὑράσματα, δι’ ὃν τίθελον πολλοὶ νὰ ἐνδύσωσι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ, ἀντὶ νὰ ἐνδύσωσιν αὐτὸν ἐν τοῖς πτωχοῖς διὰ τῆς ἐλεημοσύνης. Ἐκ τοῦ Πορφυρογεννήτου δὲ μανθάνομεν ὅτι κατὰ πᾶν μέγχ Σαββατον πρὸς τοῖς ἄλλοις δώροις κλλασσον τὴν ἀγίαν ἐνδυτὴν τῆς ἀγίας Τραπέζης οἱ Αὐτοχράτορες.

Ἡ ἀγία Τράπεζα ἔκειτο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ιεροῦ Βήματος πρὸ τῆς Κόγγης, ὅπως κυκλῶσι τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ κατὰ τὸν Ψαλμωδὸν (25, 6). ἦν δὲ τετράπλευρος καὶ ξυλίνη τὸ πλίλαι. Ἀλλ’ ἔπειτα ἐν μὲν τῷ Ναῷ τῆς ἀγίας Σοφίας κατεσκευάσθη ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἐν δὲ τῇ Δύσει καὶ ἀλλαχοῦ ἐκ λίθων καὶ μαρμάρων. Κατὰ τὸν 7 δὲ κανόνα τῆς Z. Οἰκουμ. Συνόδου διατάσσεται νὰ τηρηθῇ ἡ ἀρχαία συνήθεια τοῦ ἐναποτίθεσθαι ἐν τῇ καθιερουμένῃ ἀγίᾳ Τραπέζῃ λειψανα τῶν ἀγίων Μαρτύρων. Ταῦτα ἐναποτίθενται καὶ εἰς τὰ Ἀντιμήνσια. Ἡ ἀρχαία αὕτη συνήθεια ὑπομιμήσκει τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν, ὅτε οἱ τάφοι τῶν Μαρτύρων ἐγρησίμευον ἀντὶ ἀγίας Τραπέζης καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς Ἀποκαλύψεως, ὅπου ὑποκάτω τοῦ ἐν Οὐρανοῖς θυσιαστήριου ἦσαν αἱ ψυχαὶ τῶν ἐσφραγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἦν εἶχον (6, 9). Διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἐκκλησία ψήλλει ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τῶν Ἑγκατινών «Μαρτύρων Θεῖος χορός, τῆς Ἐκκλησίας ἡ βάσις». Ἀγνωστον εἶναι πότε ἐκ τοῦ Σκευοφυλακίου ἐτέθη διαρκῶς τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης. 'Ο δὲ Θεῖος Χρυσόστομος ἀναφέρει (κατὰ Ιουδαίων) βτι: ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης ἦν σταυρός. 'Ο δὲ ιερὸς Ἀγ-

φιλόγιος λέγει περὶ τοῦ Μ. Βασιλείου ὅτι ἀπὸ τοῦ Κιθωρίου (δημορφικοῦ ὑψοῦτο ὑπὲρ τὴν ἄγιαν Τράπεζαν καὶ περιεκάλυπτεν αὐτὴν διὰ παραπεταμάτων) ἦρητο χρυσῆ περιστερὰ φέρουσα τίμια δῶρα (ἐνῷ ἀλλαχοῦ ἐτέροῦντο καὶ αὐτὰ ἐν τῷ Διακονικῷ). Ἀναθεν δὲ τοῦ Κιθωρίου συνήθως ἐτίθετο δ Σταυρός. Τὸ Κιθώριον ἐκαλεῖτο καὶ πύργος καὶ Περιστέριον (Columba).

Ἐκ δεξιῶν τῆς ἁγίας Τραπέζης ἀνεγινώσκετο πολλαχοῦ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἐξ ἀριστερῶν ὁ Ἀπόστολος. Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ὁρθρου ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἄχρι τοῦδε ἐκ δεξιῶν τῆς ἁγίας Τραπέζης ὑπὸ ιερέως. Οἱ δὲ Λατίνοι ἄχρι τοῦδε πάντοτε κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἔκεινην συνήθειαν ἀναγινώσκουσι τὸ τε Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον. Ἀλλαχοῦ ὅμως, ὅπου δὲ Διάκονος ἀνεγινώσκει τὸ Εὐαγγέλιον, ἀνεγίνωσκεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Ἀμβωνος. Ἐν ἐπισήμοις ἡμέραις κατὰ Σωζόμενον (7, 19) ἀνεγίνωσκεν δὲ Ἐπίσκοπος τὸ Εὐαγγέλιον, ώς ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀναστασίμου ἑορτῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀνεγίνωσκε τὸ Εὐαγγέλιον δὲ Ἀρχιδιάκονος μόνον, ἀλλαχοῦ μόνοι οἱ Ιερεῖς, παρ' ἄλλοις οἱ Διάκονοι.

2) Σύνθρονος (Συμψέλλιον = subsellia). Ὅπισθεν τῆς ἁγίας Τραπέζης ὑπὸ τὴν Κόγγην ἢν τὸ λεγόμενον Σύνθρονον, ἢ Καθέδρα εἴτε Θρόνος τοῦ Ἐπίσκοπου μετὰ τῶν θρόνων τοῦ Πρεσβυτερίου (δεύτεροι θρόνοι). Ἐνταῦθα ἐκάθητο ἐπὶ τῶν ἀναγνώσμάτων (1) δὲ Ἐπίσκοπος μετὰ τοῦ Πρεσβυτερίου διὸ καὶ Καθίσματα ἐκλήθησαν τὰ ἀναγνώσματα τοῦ Ψαλτηρίου. Ἀναγινώσκομένου ὅμως τοῦ Εὐαγγελίου, ἵσταντο δρθιοί διὸ καὶ τὸ «Σοφία, δρθοί», ώς δψόμεθα ἀλλαχοῦ. Μόνος δὲ κατ' ἔξαιρεσιν ἐκάθητο τότε δὲ Ἀλεξανδρείας, ώς ἴστορει Σωζόμενος (αὐτόθι).

Ἀπὸ καθέδρας ἐδίδασκεν δὲ Ἐπίσκοπος, μάλιστα μόνος αὐτὸς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀρείου. Ἀλλαχοῦ δὲ

(1) Ἐν Ῥωσίᾳ ἄχρι τοῦδε, ἀναγινώσκομένου τοῦ Ἀπόστολου, κάθητος δὲ Ἐπίσκοπος μετὰ τῶν συλλειτουργῶν αὐτοῦ ἐπὶ κινητῶν καθηισμάτων ἐν τῇ παλαιᾷ θέσει τοῦ Συνθρόνου. Τὸ αὐτὸν ποιεῖ καὶ εἰς μόνος λειτουργὸς ιερεύς.

καὶ οἱ ἵερεῖς πιθανῶς ἀπὸ τῶν δρυφάκτων, ὅπερ ἐπεκράτησε μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Δύσει. Ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος ἥδη κατὰ Σωκράτην (Ἐκκλ. Ἰστορ. 6, 5) ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐκήρυξεν, ἵνα ἀκούηται, καὶ ἔκτοτε ὁ ἄμβων κατέστη βαθμηδὸν ὁ τόπος τοῦ κηρύγματος τῶν ἱερέων καὶ διακόνων. Οἱ δὲ Ἐπίσκοποι ὀμιλοῦν ἀπὸ τῆς Καθεδρᾶς, τῆς ἐκ τοῦ Συνθρόνου εἰς τὸν ναὸν μετενεγθείστης μετὰ τὴν κατάρραξιν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος διὰ τοῦ Εἰκονοστασίου, ἀν καὶ τὸ Σύνθρονον σώζεται ἔτι καὶ νῦν ἐνιαχοῦ ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει.

3) *Παρατραπέλιον καὶ Σκευοφυλάκιον.* Τὸ μὲν ἦν ἔξι ἀριστερῶν ὡς Τράπεζα Προθέσεως τῶν προσφορῶν (εἴτα δὲ παρίστατο ἡ Βηθλεέμ ἐκεῖ), τὸ δὲ ἦν ἐξ δεξιῶν καὶ ἐκαλεῖτο καὶ Διακονικόν· διότι ἐν αὐτῷ ἐτηροῦντο τὸ πάλαι ἀπαντα τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια καὶ μάλιστα τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὰ τίμια δῶρα, καὶ τούτων πάντων ἡ ἐπιμέλεια ἦν ἀνατεθειμένη τοῖς Διακόνοις. Τοτερον δὲ, ὡς εἰρηται ὀλίγῳ πρότερον, μετηνέγθησαν τινὰ ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης. Πολλάκις τὰ παρακείμενα ταῦτα τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ μέρη καλοῦνται παστοφόρια. Οὕτως δημος καλοῦνται καὶ αἱ λεγόμεναι ἐξέδραι, εἴτε ἐντὸς τοῦ ναοῦ, εἴτε περὶ αὐτῶν.

6) Περὶ τοῦ κυρίως ναοῦ.

Τὸ μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Νάρθηκος μέρος, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τετράγωνον, ἐκαλεῖτο κυρίως ναὸς, καὶ ἦν ὁ τόπος τῶν πιστῶν. Διηρεῖτο δὲ εἰς τρία συνήθως κλίτη, προεκτεινομένου τοῦ Σολείου, ἐφ' οὐ καὶ ὁ ἄμβων καὶ περὶ αὐτὸν ἦσαν αἱ ἔδραι τῶν προύχοντων. Πολλάκις δημος τὰ κλίτη ἦσαν πέντε καὶ ποι καὶ ἑπτά. Ἀλλὰ κυρίως τὸ μέσον ἦν καὶ τὸ εὐρύτερον καὶ κατελάμβανε πολλάκις τὸ πλεῖστον μέρος, ὥστε τὰ παρακείμενα κλίτη κατήντων διὰ τὰς ἐν αὐτοῖς ἔδρας, ἡ στατίδια, δυστιάκριτα.

Ἄφοῦ δὲ ἐπεκράτησε τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ, εἴτε μᾶλλον τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν κλίτος περιωρίσθησαν.

1) *Σολεῖον.* Τοῦτο καλεῖται καὶ Σωλέα (Solea) καὶ Σωλέας καὶ γράφεται πολλάκις καὶ Σολίον, Σολέα. Εἶναι δὲ ἡ λέξις λατινικὴ παραγομένη παρὰ τὸ solum (ἔδρος) καὶ solium (ἔδος,

Θρόνος). Ἐσήμανε δ' ἵσως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βασιλεικῇ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ Βῆματος μέρος. Διὰ τοῦτο καὶ senatorium πολλάκις ἐν τῇ Δύσει ἐκαλεῖτο τὸ πρὸ τοῦ ἱεροῦ Βῆματος μέρος, ὅπου οἱ προεστῶτες ἐκάθηντο, ώς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Θεάτρῳ ἡ σειρὰ τῶν ἕδρῶν πρὸ τῆς Ὀργήστρας Βουλευτικὸν ἐκαλεῖτο.

Ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀγίας Σοφίας ἐκαλεῖτο Σολεῖον πρὸ πάντων ὁ βασιλικὸς Θρόνος, ὃστις ἦν πολυτελέστατος καὶ ἦν πλησίον τῶν δρυφάκτων εἴτε κιγκλίδων τοῦ ἱεροῦ Βῆματος, ὃπου ἴσταντο ἥδη, ώς εἰρηται ὀλίγῳ πρότερον, οἱ Βασιλεῖς, καὶ μάλιστα πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος, (1) ὃπου καὶ νῦν ὁ Δεσποτικὸς Θρόνος παρ' ἡμῖν, ὃστις παριστᾷ σήμερον καὶ τὸν Θρόνον τοῦ Ἀρχιερέως καὶ τὸν τοῦ Δεσπότου (Βασιλέως), ἀφοῦ ἐξέλιπεν οὗτος μετὰ τὴν ἀλωσιν τοῦ Βυζαντίου. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐξ ἀριστερῶν ἦν ὁ Θρόνος τοῦ Πατριάρχου, ὃτε εἰσῆχθη τὸ Εἰκονοστάτιον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ αριστερὸς ψάλτης Λαμπαδάριος λέγεται ἀπὸ τοῦ χρατοῦντος τὴν λαμπάδα πρὸ τοῦ Πατριάρχου. Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον διὰ τοῦ Δεσποτικὸς Θρόνος φέρει ἀψίδα ἄνωθεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ ὑπὲρ αὐτὴν, ἥτις ἦν ἀλλοτε ἐπὶ τῆς ἀψίδος, πρὶν εἰσαχθώσιν οἱ θόλοι. Ἄλλ' οὐχ ἥττον πολλάκις καὶ τὸ μεταξὺ τοῦ Βῆματος μέρος ἐκαλεῖτο Σωλεῖον, ώς καὶ αὐτοὶ οἱ κίονες τῶν δρυφάκτων καὶ αἱ βαθμίδες· διὰ τοῦτο καὶ συνήθως οὗτοι καλεῖται νῦν ἡ προέκτασις τοῦ Βῆματος ἡ πρὸ τοῦ Εἰκονοστατίου καὶ μάλιστα ἡ πρὸ τῆς ὥραιας Πύλης ἡ κυκλοτερής.

2) Ἀμβωτ. Ἡν ἐν τῷ μέσω τοῦ ναοῦ τὸ πάλαι καὶ διὰ δύο πολλάκις κλιμάκων (τὴν μὲν ἐξ ἀνατολῶν τὴν δὲ ἐκ δυσμῶν) ἀνέβαινον εἰς αὐτόν. Περιεστοιχεῖτο δὲ ὑπὸ τῶν πιστῶν. Ἐπ' αὐτοῦ ἀνεγινώσκοντο τὰ διάχορα ἀναγνώσματα τῆς Γραφῆς καὶ ἔψαλλον οἱ ψάλται, ώς δῆλον ἐκ τοῦ 19 κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου. Ἀπὸ τῶν γρόνων τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου δ' ἀμβων ἐγρησίμευσεν ώς τόπος τοῦ κηρύγματος, καὶ μόνη μετὰ ταῦτα ἀνάγνωσις ἀπ' αὐτοῦ ἐγίνετο ἡ τοῦ ἱε-

(1) Συνήθως κατὰ τὸν Πορφυρογένητον οἱ βασιλεῖς ἴσταντο ἐν τοῖς Κατηχουμενεῖοις, καὶ διὰ τοῦτο Σολεῖον ἐκαλεῖτο πλέον τὸ μεταξὺ τῶν δρυφάκτων καὶ τοῦ "Αμβωνος μέρος.

ροῦ Εὐαγγελίου. Μετετέθη δὲ καὶ πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος χάριν εὐρυχωρίας. Οἱ ψάλται δὲ ἐψαλλον ἐν τοῖς χοροῖς, καὶ οἱ ἀναγνῶσται ἀνεγίνωσκον ἀπὸ τοῦ ἀναλογίου (Pulpitum), ὅπερ ἐπεῖχε τόπον ἀμβωνος πολλαχοῦ τῆς Δύσεως. Ὅπισθεν τοῦ ἄμβωνος καὶ δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν αὐτοῦ μέχρι τῶν χωρῶν ἦν ὁ τόπος τῶν πιστῶν κατὰ τὴν τάξιν, ἣν περιγράφουσιν αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαί. Διεχώριζον δὲ πολλάκις τὸν γυναικωνίτην ἢ παραπετάσματα ἢ δικτυωτά. Ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὁ γυναικωνίτης ἦν ἐπὶ τῶν ὑπερφύων, ἄτινα καὶ Κατηχουμενεῖα ἐκλήθησαν ὑστερον. Ἀντὶ δὲ ἄλλων καθισμάτων, ἐφ' ὃν ἐκάθηντο ἐν καιρῷ τῶν ἀναγνωσμάτων καὶ τοῦ χηρύγματος οἱ πιστοί, εἰσῆγθησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰ λεγόμενα στασίδια.

γ) Περὶ τοῦ Προνάου ἢ Νάρθηκος.

*Ο Πρόναος συνέκειτο ἐκ δύο κυριωτάτων μερῶν, τοῦ ἕστω Νάρθηκος καὶ τοῦ ἔξω, ὅπερ καὶ Πρόσυλον ἐκαλεῖτο. Ἀπὸ τοῦ Νάρθηκος εἰσῆγον τρεῖς ἀμφίθυροι πύλαι, ὃν ἡ μέση καὶ μείζων ἐκαλεῖτο ὥραία καὶ Βασιλική (1). Δι' αὐτῆς εἰσῆρχοντο μετὰ ταῦτα καὶ οἱ Βασιλεῖς ἀποιθέμενοι πρὸ αὐτῆς τὸ στέμμα καὶ τάλλα βασιλικὰ ἐμβλήματα. Εἰς τὰς ἀπλουστέρας ὅμως Ἐκκλησίας ἡνώθη ἡ Βασιλικὴ Πύλη μετὰ τῆς ἀγίας Πύλης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ἀφοῦ μαλιστα ἔξελιπεν δὲ Νάρθηκ καὶ ἡ ἔξω δυτικὴ Πύλη (ἥτις δὲν πρέπει νὰ συγχέται μετὰ τῆς Βασιλικῆς) κατέλαβε τὸν τόπον τῆς Βασιλικῆς.

*Ἐντεῦθεν δὲ κατανοοῦμεν οὐ μόνον διὰ τὸ ἡ τῶν Βημοθύρων Πύλη ποικιλοτέρων καλεῖται, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἔχει τοιοῦτο σχῆμα ἀναμιμνῆσκον τὰς μικρὰς θυρίδας τῶν ἀγίων Πυλῶν καὶ τὸ Παραπέτασμα. Πρὸς δὲ τούτοις κατανοοῦμεν διὰ τὸ οὐ πάντες δι' αὐτῆς εἰσέρχονται.

1) *Náρθηξ*. *Ο μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ προπύλου χῶρος

(1) Ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ διακρίνεται ἡ ὥραία Πύλη τῆς Βασιλικῆς. Ἡ μὲν εἰσῆγεν ἀπὸ τοῦ Προνάου εἰς τὸν Νάρθηκα, ἡ δὲ Βασιλικὴ ἀπὸ τούτου εἰς τὸν Ναόν.

ἐκαλεῖτο κατ' ἔξοχὴν Νάρθηξ ἀπὸ τοῦ ἐπιμήκους αὐτοῦ σχῆματος. Ἡν δὲ δό τόπος τῶν Κατηγούμενων καὶ μετανοοῦντων. Ἐν αὐτῷ, ἀφοῦ ἔξελιπον οἱ Κατηγούμενοι, ἐτελοῦντο ἐν ταῖς Μοναῖς (ἐν αἷς διετηρήθη παρ' ἡμῖν δὲ Νάρθηξ) αἱ λίται, αἱ νεκρώσιροις ἀκολουθίαι, ἐψάλλοντο αἱ ὄραι καὶ τὸ ἀπόδειπνον καὶ τὰ τοιαῦτα. Ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις τὸν τόπον τοῦ Νάρθηκος κατέλαβεν δὲ γυναικωνίτης (γυναικίτης), διὸ καὶ Κατηγούμενεῖς καλεῖται ἐνίστε. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐν τῇ Δύσει.

Πολλάκις ἔτι Νάρθηξ ἐκαλεῖτο καὶ τὸ Πρόπυλον, ἢ μᾶλλον ἡ πλησιεστάτη τῷ ἕστω Νάρθηκι στοά.

2) *Πρόπυλον* (atrium). Τὸ πρόπυλον ἐν ταῖς μεγάλαις Βασιλικαῖς ἦν μέγα καὶ ἐν τῷ μέσῳ ὑπαιθρον, ὅπου ἦν καὶ ἡ κρήνη πρὸς καθαρισμὸν τῶν χειρῶν μάλιστα, ἥτις καὶ φιλη, φρέαρ, κολυμβεῖον, λεοντάριον, Nymphaeum, Kantharus ἐκαλεῖτο.

Ἐν τῷ Προπύλῳ ἰσταντο οἱ εἰς βαρέα ἀμαρτήματα περιπεσόντες, οἱ καὶ προσκλαίοντες λεγόμενοι· διὰ τοῦτο καὶ χειμαζόμενοι ἐκαλοῦντο, ὡς ἐν ὑπαίθρῳ διαμένοντες.

Μετὰ ταῦτα τὸ Πρόπυλον περιωρίσθη πολὺ ἡ ἔξελιπνη ἐντελῶς, καὶ ἐν τῇ Δύσει τὸ πλεῖστον μέρος αὐτοῦ κατέλαβον οἱ δύο μεγάλοι πύργοι τῶν κωδωνοστασίων, ἀφοῦ ἀπὸ Καρόλου τοῦ μεγάλου ἔγειναν κοινότεραι αἱ Καμπάναι. Ἀλλὰ πολλαχοῦ τὰ κωδωνοστάτια ἥγειροντο καὶ χωριστὰ, ὅπερ ἐπεκράτησε μετὰ ταῦτα ἐν Πωσσίᾳ.

Περὶ Καμπανῶν ἔσται λόγος ἐν τῇ περὶ ἱερῶν σκευῶν παραγράφῳ μετ' ὀλίγα.

Ἐν δὲ τῷ προνάῷ καθόλου ἀντὶ τῆς Κρήνης εἰσῆγθησαν ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ τὰ Βαπτιστήρια ἡ Κολυμβηθραι, ἐν δὲ τῇ Δύσει τὰ μικρὰ τοῦ ἀγίασμοῦ καὶ Βαπτίσματος δοχεῖα. Ἐν τῷ προνάῷ τῆς ἀγίας Σοφίας περιείχετο καὶ τὸ Βαπτιστήριον, ὅπερ κατελάμβανε μέγαν χῶρον. Ἐκεῖ καὶ διπτήρῳ ἐκεῖνος ἐφ' οὖν ἡ περιώνυμος ἐπιγραφὴ ἔκεινη (διεὶς τρίς) καὶ ἀντιστρόφως ἀναγινωσκούμενη «Νίψον ἀνομήματα μὴ μόναν δψιν».

3) *Περίβολος* τοῦ Ναοῦ. Ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ναοῦ ἦσαν αἱ λεγόμεναι κατ' Εὐσέβιον Ἐξέδραι, οἵτοι διάφορα οἰκοδομήματα

TOM. Θ.'

πρὸς διαφόρους χρείας, εἴτε κατοικίαν τοῦ κλήρου, εἴτε μεγάλα Σκευοφυλάκια, εἴτε Σχολεῖα καὶ Βιβλιοθήκαις. Ταῦτα ὅμως, ἀφ' ὅτου ἐν μόνοις τοῖς Μοναστηρίοις περιωρίσθη ἡ παιδεία, ἔξελιπον ἀπὸ τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν.

Ίδιως ὅμως ἀξιοσημείωτον καὶ λαμπρὸν οἰκοδόμημα ἐν τῷ περιβόλῳ ἦσαν τὰ Βαπτιστήρια πολυγώνου ἢ κυκλοτεροῦ σχήματος. Ἡσαν δὲ μεγάλαι οἰκοδομαὶ τὸ πάλαι διάτι ἐν τοῖς Βαπτιστηρίοις ἐγίνοντο αἱ Κατηχήσεις, καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἔχρησίμευον καὶ εἰς Συνόδων συνεδριάσεις. Ἀλλ' ὅμως Βαπτιστήρια δὲν εἶχεν ἑκάστη τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' αἱ Μητροπόλεις καὶ αἱ καθεδρικαὶ λεγόμεναι Ἐκκλησίαι. "Υστερον δὲ, ὡς προείρηται, ἑκάστη Ἐκκλησία ἥδυνατο νὰ ἔχῃ τὴν Κολυμβήθραν τῆς ἐν τῷ πρώην Νάρθηκι.

Ἀρχαιότατον Βαπτιστήριον ('Οκτάγωνον) σώζεται τὸ ἐν Λατεράνῳ τῆς Ρώμης. Λαμπρὸν δὲ ἐκ τοῦ μέσου αἰῶνος τὸ τῆς Φλωρεντίας.

§ 9. Περὶ τῆς ἀγιογραφίας.

Διὰ τὸ φόβον τῆς Εἰδωλολατρείας καὶ ἀρχὰς (κατὰ τὰς δύο πρώτας Ἐκατ.) ἔφευγον οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τὰς εἰκόνας καὶ μόλις μετεχειρίζοντο κατ' ἰδίαν ἐν σκένεσι καὶ δακτυλιολίθοις καὶ σφραγῖσι καὶ τοῖς τοιούτοις συμβολικάς παραστάσεις. Εἰς τὴν Ἀφρικὴν πολλῷ πρότερον ἡ ἐν Τρώμῃ ἀναφαίνονται αἱ συμβολικαὶ παραστάσεις. Ἀπὸ δὲ τῆς τρίτης Ἐκατονταετηρίδος γίνονται κοινότεραι αὗται ἐπὶ σαρκοφάγων καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ ἀρχεται κατὰ μικρὸν καὶ ἡ ἀγιογραφία, ἀφοῦ ἡδη παρίστατο περὶ τὰ τέλη τῆς Β.' Ἐκατ. δ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εἰδει καλοῦ ποιμένος φέροντος ἐπ' ὅμων τὸ ἀπολωλὸς πρόσωπον, καὶ πολλοὶ ἐτέρουν τὰς εἰκόνας τῶν μαρτύρων. Μαρτυροῦσι τὴν πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὅπαρξιν οὐ μόνον συμβολικῶν παραστάσεων ἀλλὰ καὶ εἰκόνων δ Τερτυλιανὸς, διτις καταχρίνει τοῦτο (idol. 15, Apologetius), καὶ αἱ ἀρχαῖαι Καταχρύμβαι ἐν Τρώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Η δὲ τοῦ καλοῦ ποιμένος εἰκὼν ἦν τοσοῦτην ἀγαπητὴ, ὥστε πολλαχοῦ ἐστητεν

αὐτὴν δὲ Μ. Κωνσταντίνος. Κατὰ δὲ τὸν Ἐπιφάνιον (Αἱρέσ. 27,6) οἱ Καρποκρατιανοὶ εἶχον ἐνζωγράφους εἰκόνας· «Ἐχουσι δὲ εἰκόνας ἐνζωγράφους διὰ γρωμάτων, τινὰς δὲ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λοιπῆς ὅλης, ἀτινα ἐκτυπώματα φασὶν εἶναι τοῦ Ἰησοῦ». Καὶ «Κρύβθην δὲ τὰς τοιαύτας ἔχουσιν εἰκόνας· ἀλλὰ καὶ φιλοσόφων τινῶν, μεθ' ὧν καὶ ἑτερα ἐκτυπώματα τοῦ Ἰησοῦ τιθέασιν, ἰδρύσαντες τε προσκυνοῦσι καὶ τὰ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελοῦσι μυστήρια· στήσαντες γὰρ ταύτας τὰς εἰκόνας, τὰ τῶν ἐθνῶν ἔθη λοιπὸν ποιοῦσι. Τίνα δέ ἔστιν ἐθνῶν ἔθη, ἀλλ' ἡ θυσίαι καὶ τὰ ἄλλα;» (πρᾶθ. Εἰρην. 1, 25 ὅπου σημειοῦται ἡ γνώμη τῶν Καρποκρατιανῶν, ὅτι δὲ Πιλάτος κατεσκεύασεν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ). Καὶ δὲ Ἀλέξανδρος Σευῆρος εἴγε τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων (ὅρα Λαμπρίδιον ἐν βίῳ Ἀλέξ. Σευῆρου). Κατὰ τὴν Δ.' ἥδη Ἐκαπονταετηρίδα οὐ μόνον ἡ ἀγιογραφία καθόλου ἡ ἐν ἀναγλύφοις τῶν σαρκοφάγων καὶ ἐν ἀλλοις κομήμασιν ἱερῶν σκευῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκονογραφία ἡ ἀληθής ἀγεν συμβολικῶν παράστασεων προέβη καὶ κατέστη κοινοτάτη, καὶ εἰσήχθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἐκ πολλῶν ἀρχαίων μαρτυριῶν δῆλον, ἐν αἷς ἀξιοσημείωτος ἡ τοῦ ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης (εἰς Θεόδωρον μάρτυρα 2): «Ἐπέχρωσε δὲ καὶ ζωγράφος τὰ ἄνθη τῆς τέλυντος, ἐν εἰκόσι διαγραψάμενος τὰς ἀριστείκς τοῦ μάρτυρος, τὰς ἐντάσεις, τὰς ἀλγηδόνας, τὰς θηριώδεις τῶν τυφάννων μορφὰς, τὰς ἐπηρείας, τὴν φλογοτρόφον ἐκείνην κάμινον, τὴν μακαριωτάτην τελείωσιν τοῦ ἀθλητοῦ, τοῦ ἀγωνοθέτου Χριστοῦ τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς τὸ ἐκτύπωμα· πάντα ἡμῖν δέ ἐν βιβλίῳ τινὶ γλωττοφόρῳ διὰ γρωμάτων τεχνουργησάμενος, σαφῶς διηγόρευε τοὺς κανόνας τοῦ μάρτυρος» (ὅρα καὶ Γρηγορ. Θεολ. Λόγ. 19 καὶ Ἐπισ. πρὸς Ὀλυμπιόδωρον. Βασιλείου εἰς ἄγιον Βαρλαάμ). Ο δὲ Παυλῖνος Νώλης (Δ.' Ἐκατ.) περιγράφων τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐγερθείσας Ἐκκλησίας, λέγει ὅτι ἐπληροῦντο αὗται τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς ἴστορίας τῆς ΙΙ. καὶ Κ. Διαθήκης.

Ἐκ τῶν σωζομένων δὲ ἀρχαίων μνημείων καὶ ἀλλων περιγραφῶν γινώσκομεν ὅτι ἐκ μὲν τῆς ΙΙ. Διαθήκης παρίσταντο ἡ σωτηρία τοῦ Δαυΐδη καὶ τοῦ Ἰωνᾶ, τὸ πύρινον ἄρμα τοῦ Ἡλίου, δ

Ίαλος, δο Μωύσης ἐξάγων οὐδιώρ εἰκότες καὶ αἱ διάφοροι ἐπ' αὐτοῦ μάχαι, ή Κιβωτὸς, οἱ τρεῖς Πατριάρχαι, οἱ τρεῖς Παῖδες καὶ εἴ τι ἔτερον. Ἐκ δὲ τῆς Κ. Διαθήκης ή ἐπίσκεψις τῆς Θεοτόκου καὶ Ἐλισάβετ, τὸ δινειρον τοῦ Ἰωσὴφ, ή εἰς Βηθλεέμ ἄριξις, η γέννησις τοῦ Χριστοῦ, δο Ιησοῦς Χριστὸς ἐν τῷ ναῷ, τὸ Βάπτισμα, δο Χριστὸς μετὰ τῶν Ἀποστόλων, δο ἐν Κανά γάμος, δο μετὰ τῆς Σαμαρείτιδος διάλογος, ή ἵστις τοῦ τυφλοῦ, τῆς Χαναναίας, τοῦ Παραλύτου, ή ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου, δο Χριστὸς περιπατῶν ἐπὶ τῆς Θαλάσσης, ή εἰσόδος εἰς Ἱερουσαλήμ, ή ἀρνησις τοῦ Πέτρου, ή ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου δίκη, ή Σταύρωσις, ή Ἀνάστασις κτλ. Τούτοις προστετέθησαν καὶ αἱ εἰκόνες τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ. Οὗτοι δὲ ἐπληθύνθησαν αἱ ἄγιαι εἰκόνες καὶ τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν παρέστησαν ἐπὶ γῆς καὶ ἐδίδασκον καὶ ἐκάλουν εἰς μίμησιν τοὺς πιστούς. Ως πνευματικώτεραι αἱ ἄγιαι εἰκόνες αἱ ἐνζώγραφοι καὶ μᾶλλον ἀρμόδιοι εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ησαν καὶ εὐγρηστότεραι καὶ ἐν τιμῇ, τὰ δὲ ἔργα τῆς Γλυπτικῆς ὡς παχυλώτερα περιωρίσθησαν εἰς κοσμήματα ἀνάγλυφα καὶ μαλιστα ἐπὶ τῶν λεπίων σκευῶν.

Διὰ τὰς καταχρήσεις τιγῶν, εἰδωλολατρικῶς προσκυνούντων τὰς ἀγίας εἰκόνας, καὶ διὰ πολιτικούς λόγους (κατὰ τῶν Σαρακηνῶν) ἀθέλησαν αἱ Εἰκονομάχοι νὰ ἀφαιρέσωσιν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τὸ κάλλιστον κόσμημα καὶ τὰ διδακτικώτατα παραδείγματα τοῦ λαοῦ καὶ τὸ κυριώτατον μέσον, ἵνα ἐμφαίνηται ή σχέσις καὶ τιμὴ τῆς ἐπὶ γῆς πρὸς τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν. 'Αλλ' ή Z.' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (τῷ 786) ἔνθεν μὲν ἔστησε τῆς Εἰκονομαχίας τὴν λύσταν, ἐτέρωθεν δὲ ὥρισε τὰ τῆς τιμῆς τῶν ἀγίων εἰκόνων, ἵνα μὴ η λατρευτικὴ αὔτη, καὶ ἀναφέρηται διὰ τοῦ ἀσπασμοῦ εἰς τὸ πρωτότυπον.

Πολλοὶ δὲ ἔκτοτε ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡσγολήθησαν περὶ τὴν συλλογὴν τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, ἵνα κατὰ ταύτην κανονισθῇ διάνυπος τῆς ἀγιογραφίας. Τοιαῦτα δὲ τυπικὰ σώζονται ἐν τῷ ἀγιωνύμῳ Ορει. 'Η δὲ μετὰ ταῦτα τέχνη ἐν τῇ Δύσει προσήγαγε μὲν τὴν καλλιτεχνίαν εἰς θαυμαστὸν ἔσον μέγεθος, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε πάντας καὶ τὴν παράδοσιν. Διὰ τοῦτο καὶ δικαίως παρὰ μὲν τῇ

ἥμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ δὲν τυγχάνουσι καλῆς ὑποδοχῆς τὰ τοιαῦτα προϊόντα, παρὰ δὲ τῷ λαῷ οὐδεμιᾶς τιμῆς σχεδὸν ἀπολαύουσι πρὸς βλάβην τῆς καλλιτεχνίας, ἃς ἄλλως ἡ πρόσδος εὐκταιστάτη παρ' ἡμῖν τηρουμένης τῆς περιβόλου εἰς παραδόσεως, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ καθόλου εἰκονογραφίᾳ τοῦτο εἶναι κανών.

α) Συμβολικαὶ παραστάσεις.

Ἐπὶ τῶν Ἱερῶν σκευῶν καὶ διπτύχων, ἐπὶ σαρκοφάγων, λύγων, δακτυλίων καὶ λοιπῶν οἰκιακῶν σκευῶν παρίσταντο κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας Ἐκανονιστηρίδας διάφοροι συμβολικαὶ παραστάσεις, καὶ μάλιστα αἱ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφορῶσαι καὶ εἰς μονογράμματα καὶ ἄλλα σύμβολα ὑφιστάμεναι.

1) Αἱ μὲν ἄλλαι συμβολικαὶ παραστάσεις ἥσαν, λύρα (σύμβολον πνευματικῆς χαρᾶς), ναῦς οὐριοθρομοῦσα (σύμβολον τῆς Ἐκκλησίας), ταύρος (ἀθανασίας), κλάδος φοίνικος (εἰρήνης), ἀμπελος καὶ τὰ τοιαῦτα.

2) Ἐκ τῶν μονογραμμάτων τὰ εὐχρηστότατα ἥσαν τὸ Α καὶ καὶ Ω, τὸ Χ εἴτε μόνον, εἴτε ἐν μέσω ἔχον τὸ Ι (= Ἰησοῦς Χριστὸς) ἢ τὸ Ρ, ὅπερ ἥν καὶ τὸ εὐχρηστότατον ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου (τοῦτο ἔθετο ἐπὶ τοῦ Λαζάρου), διὰ τοῦτο καὶ ἀπ' αὐτοῦ ὁνομάζεται· ἀλλ' ἦν πολλῷ πρότερον ἐν χρήσει. Τῶν μονογραμμάτων τούτων πλείστη ὅση ποικιλία περὶ τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ. Κατόπιν προσετέθη καὶ τὸ ΙΗΣ (= Ἰησοῦς).

3) Ἀγαπητὰ σύμβολα τοῦ Σωτῆρος ἥν δὲ ἀμνὸς (διαλέκτων τὴν ἀμαρτίαν), διῆγθις, ὡς περιέχων τὰ ἀρχικὰ γράμματα τῶν λέξεων, Ἰησοῦς, Χριστὸς, Θεοῦ, Υἱὸς, Σωτῆρος. Οἱ ἕγθις οὐ μόνον ἐγράφετο ἀλλὰ καὶ ἐζωγραφεῖτο.

Αλλο ἀγαπητότατον σύμβολον ἥσαν ἡ εἰκὼν τοῦ καλοῦ ποιμένος ἐν σχήματι νεανίου φέροντος ἐπ' ὄμβων πρόσθατον. Ταύτην ἔστησεν, ὡς εἰρηται, δ. Μ. Κωνσταντίνος πολλαχοῦ.

4) Τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἥν τὸ Ἱερώτατον, καὶ διὲ τοῦτο δέν ἐπεδεικνύετο τοῖς ἑθνικοῖς. Δι' αὐτοῦ ἐστημειοῦντο ἀνέκαθεν οἱ Χριστιανοὶ καὶ ἡγίαζον τὴν προσευχὴν, διμολογοῦντες οὕτω τὴν

πίστιν. Οτι διὰ τοῦ σταυροῦ θανάτου τοῦ Σωτῆρος ἐτελέσθη ἡ σωτηρία. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ τὰ μυστήρια ἐσφραγίζοντα ἀνέκαθεν καὶ ἡγιάζοντα διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ. Ἡ δὲ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, διατάξασα νὰ σημειώμεθα τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ τρισὶ δακτύλοις ἡνωμένοις (ἀντίχειρι, λιγκαῷ καὶ μέτω), ἥνωσεν οὕτω τὴν δμολογίαν τῆς ἀγίας Τριάδος.

"Οτι μὲν ἀνέκαθεν ἐσημειῶντο τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ οἱ χριστιανοί, δῆλον τοῦτο ἐκ τοῦ Τερτυλιανοῦ (Apologet. 16. de corona 3. ad uxorem II, 5). Οτι δὲ καὶ τὰ μυστήρια ἡγιάζοντο δι' αὐτοῦ, μαρτυροῦσιν αἱ ἀρχαῖαι Λειτουργίαι καὶ ὁ Μ. Βασιλεὺς (Ἄγ. Πνεύμ. 27).

Οὐ μόνον δὲ ἐσχηματίζετο οὕτω ὁ σταυρός, ἀλλὰ καὶ ἐγράφετο, καὶ ἐπικρατέστατον σχῆμα ἦτο τὸ ἄχρι τοῦδε παραδεδεγμένον (crux immissa). Πολλὰ μὲν ἦσαν τὰ εἰδη τῶν σταυρῶν παρὰ τοῖς ἀρχαῖοις λαοῖς, ἀλλ' ὅμως ἐπὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ αὐτὸ τὸ εἶδος ἦν τὸ ἐπικρατέστερον, καὶ ὅπως δῆποτε αὐτὸ ἡ παράδοσις διέσωσεν.

Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας Ἐκατονταετηρίδας σπανιώτατα ἀπαντᾶ ἐν τοῖς μνημείοις τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ, καὶ ἐν Ἀφρικῇ ἔκατὸν ἕτη πρότερον ἦν ἐν χρήσει ἢ ἐν Ρώμῃ. Τότε δὲ μόνον συμβολικαὶ παραστάσεις ἐκόσμουν ἐνίστε τὸν σταυρὸν, ἤτοι ἀνημρέναι λαμπάδες, τὸ Α Ω, καὶ μάλιστα ὁ ἀμνὸς εἴτε ἐν μέσῳ, εἴτε ἄνω, εἴτε κάτω, λευκὸς αὐτὸς ἐπὶ ἑρυθροῦ σταυροῦ.

Κατόπιν ἀπαντᾶ καὶ ἡ προτομὴ τοῦ Σωτῆρος, ἥτις συνεπήγαγε καὶ τὴν ἐν σταυρῷ ἔξεικόνιστιν τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου, ἐπερ ἦν κοινότατον κατὰ τὴν 6. Ἐκατονταετηρίδα. Η δὲ ἐν Τρούλλῳ Σύνοδος διέταξε νὰ ἀναστηλῶται ἀπὸ τοῦ τιμίου σταυροῦ ἀντὶ ἀμνοῦ μόνη ἡ ἀληθής εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος (καν. 82). Ἀρχαῖατον δὲ μνημεῖον εἶναι χειρόγραφον Εὐαγγελίου (ἀπὸ τοῦ 586), σωζόμενον ἐν Φλωρεντίᾳ, ὃπου ὁ ἐσταυρωμένος (ὅρα πίνακας Agincourt). Υπάρχουν δὲ καὶ ἀλλα ἀρχαῖα μνημεῖα.

"Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ ἔξεικονίζετο ἐξ ἀρχῆς ὁ ἐσταυρωμένος γυμνὸς μετὰ περιζωνίου καὶ νεκρὸς, τέσσαροις ἥλοις προστηλωμένος· ἐν δὲ τῇ Δύσει ζῶν, ἐνδεδυμένος καὶ ἀνευ ἥλων πολλάκις,

ἐνίστε δὲ καὶ μετὰ στέμματος· διότι ἡθελον νὰ παραστήσωσι τὸν Βασιλέα τῆς δόξης καὶ Κύριον ζωῆς καὶ θανάτου. Καὶ δὲ Οὐμ-
βερτος ἡδη ἐπὶ Κηρουλαρίου ἥγανάκτει διὰ τὴν ἀνατολικὴν συ-
νήθειαν. 'Αλλ' ἀπήντησεν αὐτῷ δὲ Κηρουλάριος· «Τὴν κατὰ φύσιν
ἀνθρώπου μορφὴν παρὰ φύσιν ἔξαλάστειν οὐκ ἀνεχόμεθα» (ὅρα
Βαρώνιον ἐν ἀρχῇ IA.' τόμου καὶ τοῦ Will, *Acta et scripta....*
1861). 'Ἐν τούτοις παρέλαθον καὶ οἱ Δυτικοὶ μετ' ὀλίγον τὸ κα-
ταλληλότερον σχῆμα τῶν Ἀνατολικῶν (1). 'Η δὲ Ἀνάστατις ἡ
ἐν τῷ ὅπισθεν μέρει ἐνίστε ζωγραφουμένη, παρέστησε καταλληλό-
τερον τὸν Κύριον ζωῆς καὶ θανάτου, μὴ παραβλαπτομένου οὗτω
τοῦ σταυρικοῦ θανάτου, ἐξ οὗ ἀνέβλουσεν δὲ χάρις τοῦ Θεοῦ δὲ σω-
τῆριος.

ε) Εἰκόνες τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ ιδίως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τὸ δυσχερέστατον ζήτημα τῆς ἀγιογραφίας, τὴν ἐξεικόνισιν
τῆς ἁγίας Τριάδος, ἔλυσαν οἱ ἀρχαῖοι γριπιταινοὶ καλλιτέχναι,
ἐξεικονίσαντες τὴν ἐν Ἰορδάνῃ φανέρωσιν τῆς ἁγίας Τριάδος, δην
ἀνυμνολογεῖ καὶ δὲ Ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἕορτῇ τῶν Θεοφανείων διὰ
τοῦ γνωστοῦ ἔκεινου ὅμοιου· «Ἐν Ἰορδάνῃ βαπτιζομένου σου, Κύ-
ριε, δὲ τῆς Τριάδος ἐφανερώθη προσκύνησις.....» Μετὰ δὲ ταῦτα
παρίστατο δὲ παλαιὸς ἡμερῶν καὶ ἐκ δεξιῶν δὲ Ἰησοῦς Χριστός.
Πολλάκις δημως δὲ Πατήρ παρίστατο νέος ἔμοιος τῷ Ἰησοῦ Χρι-
στῷ, ἵνα ἐμφαίνηται τὸ δημοσύνιον καὶ λοστίμον.

Ίδιως δημως ἐν πολλῇ τῇ γρήσει ἦσαν ἀνέκαθεν αἱ εἰκόνες τοῦ
Ἰησοῦ Χριστοῦ, αἵτινες διαιρεῦνται εἰς χειροποιητὰς καὶ ἀγει-
ροποιήτους.

1) *Eἰκόνες χειροποιηταὶ τοῦ Σωτῆρος.* 'Επειδὴ κατὰ τὰς
πρώτας Ἐκανονιστηρίδας δὲ Ἐκκλησίᾳ ἥγάπα μᾶλλον τὰς συμ-
βολικὰς παραπτάσεις, καὶ διὰ τοῦτο δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς παρίστατο
τὸ πάλαι μᾶλλον ὡς καλὸς ποιμὴν, πολλοὶ τῶν ἀρχαίων εἶχον
διαφέρουσι περὶ τῆς μορφῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμας. Καὶ οἱ

(1) "Απορον εἶναι διά τι τρεῖς ἀντὶ τεσσάρων ἥλους παρεδέχθησαν.

μὲν στηρίζομενοι εἰς τὸ νγ.⁴ κεφάλαιον τοῦ Ἰησαίου ἐφρόγουν διὰ διὰ τὴν ταπεινώσιν προσέλαβε δούλου μορφὴν δυσειδῆ. Οὕτως δὲ Ἰουστῖνος (πρὸς Τρυφ.), Τερτул. (de carne Christi 9), Κλήμης δὲ Ἀλεξανδρεὺς (Παιδαγ. 3, 1. Στρωμ. 2, 5, 3, 17), Ὁριγένης (Κέλσ. 6, 75). Ὁ δὲ Χριστός τομος (εἰς Ψαλμ. 44) καὶ ἄλλοι ἐφρόγουν δὲτι ἦν ὡραῖος καλλεῖ παρὰ πάντας βροτούς, στηρίζομενοι ἐπὶ τοῦ Ψαλμοῦ (44, 4). Πρὸς τούτοις κατὰ Φωτίου (Ἐπισ. 64) «Ἐλληνες μὲν αὐτοῖς ὅμοιοι ἐπὶ γῆς φανῆκαι τὸν Χριστὸν νομίζουσι, Ρωμαῖοι δὲ μᾶλλον ἑαυτοῖς ἐσικότα. Ἰνδοὶ δὲ πάλιν μορφὴ τῇ ἑαυτῷ, καὶ Αἰθίοπες δῆλον ὡς ἑαυτοῖς». Ἐντεῦθεν καὶ αἱ μελαναὶ εἰκόνες. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ Αὐγουστῖνος (de Tri-nit. 7, 4), σημειῶν δὲτι ἦν ἀδρίστος ἔτι ἡ μορφὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὸ πολλοὶ παρίστων αὐτὸν ὡς Ὁρρέα καὶ ἄλλοι ἄλλως. Ἐν τούτοις ἀφοῦ καθιερώθησαν αἱ εἰκόνες καὶ ἐπεζητεῖτο ἡ ἀληθῆς εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπεκράτησεν ἡ λαμπρὰ μορφὴ αὐτοῦ ἢ ἐν τῷ ἀγίῳ Μανδηλίῳ (περὶ ἣς εὐθὺς μετ' ὀλίγον δὲ λόγος) καὶ ἡ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Λευτούλου (φίλου τοῦ Πιλάτου) πρὸς τὴν Γερουσίαν τῆς Ρώμης περιγραφομένη, καὶ ἡς τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικὰ σώζονται καὶ παρὰ τῷ ἀγίῳ Ἰωάννῃ τῷ Δρμασκηνῷ (Ἐπιστ. πρὸς Θεόφιλ.). Ἀναμνηστέον δὲ ὅτι οἱ Καρποκρατιανοὶ ἐφρόγουν δὲτι δὲ Πιλάτος κατετκεύατεν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὕτω δὲ ἡ μὲν τῆς ταπεινώσεως ἔκνοια παρίστατο ἐν τῷ ἐσταυρωμένῳ ἐπὶ τοῦ τιμίου Σταυροῦ ἀνευ παραλλαγῆς τῶν χαρακτηριστικῶν, ἡ δὲ τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης ἐπὶ τῶν Ἀψίδων καὶ ὑπὸ τὰς Κόγγας καὶ ἀλλαχοῦ. Παρίστατο δὲ εἴτε μετὰ τῶν Ἀποστόλων, εἴτε ὡς Παντοκράτωρ, εἴτε καὶ ὡς Βασιλεὺς. Ἀρχαίστατα μνημεῖα σωζόμενα εἴναι ἡ ψηφιδωτὴ τοῦ Δαστεράνου, ἡ ἐπὶ τῆς ἀψίδος τῆς τῶν ἀγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ Ἐκκλησίας ἐν Ρώμῃ (526—30) καὶ εἴτι εἰ τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ σωζέται.

Ὦς εἰκὼν χειροποιητὴ καὶ μνημεῖον ἀρχαιότατον ἀναφέρεται τὸ ἐν Πανεάδι ἄγαλμα (Εὐτεβ. Ἐκκλ. Ἰστ. 7, 18), διπερ ἐπροσύνει γυνὴ γονυπετής, καὶ διπερ ἐθεωρήθη ὡς ἄγαλμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅτι προστεκύνει: αὐτῷ ἡ λαθεῖται Χαναναία γυνὴ,

ἥτις ἐθεωρήθη καὶ ἡ ἴδρυσασ τὸ ἄγαλμα. Ἐγ τούτοις κατεστράφη τὸ μνημεῖον τοῦτο ὑπὸ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου (Σωζομ. 5, 21). Τινὲς δὲ τῶν ἀρχαιολογούντων ὑποθέτουσιν ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ὅπερ κατὰ Φιλοστόργιον (7, 3) ἦν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἄγνωστον, ἦν τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ ἀπεδόθη εἰς τὸν Χριστὸν ἔπειτα, παρερμηνευθείσης τῆς ἐπιγραφῆς, ἔχουσης ἵσως οὕτως· «Σωτῆρι τοῦ κόσμου, ἡ Θεῷ». Προσεκύνει δ' αὐτῷ ἡ Ἔπαρχία ἐν εἰδεῖ γυναικὲς, ἀνὴρ καὶ κατὰ ἄλλους ἐλειπεν ἡ γυνὴ ἀπὸ τοῦ μνημείου ἐκείνου. Γνωστὸν δ' ὅτι πολλαὶ τοιούτου εἰδους κολακευτικαὶ ἐπιγραφαὶ ἔχειναν ὑπὲρ τοῦ Ἀδριανοῦ. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ταῦτα εἶναι ἀπλῆ ὑπόθεσις, ὑποτιθεμένου ὅτι ἐξηλείφθη τὸ σύνομα τοῦ Ἀδριανοῦ.

Σώζεται καὶ ἐν Λούκᾳ ὁμοίωμα Χριστοῦ ἐκ κέδρου εἰς τὸν Νικόδημον ἀποδιδόμενον, καὶ ὅπερ ταῦτίζουσι πολλοὶ τῇ εἰκόνι τοῦ Χριστιανοῦ ἐκείνου ἐν Βηρυττῷ τῇ κατὰ τῶν Ἰουδαίων θυμικούργησάσῃ, περὶ τῆς ἐγένετο λόγος ἐν τῷ Ζ'. Οἰκουμ. Συνάδεψ (Harduin Τομ. 4, σελ. 178). Κατὰ Λέοντα δὲ Διάκονον (10, 4, 5) ἀνεκόμιτεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Αὐτοκρ. Νικηφόρος.

Συμεὼν δὲ ὁ Μεταφραστής, τὸ Μηνολάγιον τοῦ Αὐτοκράτορος Βασιλείου καὶ Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος ἀναφέρουσιν ὅτι καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἐξωγοράρησεν εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2) Ἀχειροποίητοι εἰκόνες. Τοιαῦταις ἀχειροποίηται εἰκόνες τοῦ Σωτῆρος εἴναι τὸ ἄγιον Μανδήλιον μετὰ τοῦ ἀντιτύπου αὐτῷ ἐν τῇ κεράμῳ, καὶ τὸ σουδάριον τῆς Βερονίκης.

Οἱ μὲν Εὔτενίος γράφων περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸς Αἴγαρον, οὐδὲν λέγει περὶ εἰκόνος ἀποσταλείστης ἃμα πρὸς αὐτὸν (Ἐγκλ. Ἰστορ. 1, 13); ὁ Ἀρμένιος ὅμως ἱστορικὸς Μωῆς ἐκ Χωρήνης (5 ἔκατ.) καὶ ὁ Εὐάγριος (6 ἔκατ.) ἀναφέρουσιν τὴν καὶ περὶ τοῦ ἄγιου Μανδήλιου, ὅπερ ἀπέστειλεν ὁ Σωτὴρ πρὸς Αἴγαρον, καὶ ἐν ᾧ ἐνετυπώθη θαυμασίας ἡ εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος. Ή εἰκὼν αὕτη ἀνεκομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὁ Σιμοκάτης (2, 3) λέγει ὅτι ἐπὶ Μαυρικίου ἔφερον τὴν ἀχειροποίητον εἰκόναν εἰς τὸ Στρατόπεδον. Οἱ δὲ Πατριάρχης Νικηφόρος ἐδειξεν αὐτὴν εἰς τὸν Εἰκονομάχον Λέοντα τὸν Ἀρμένιον. Λέγεται δὲ ὅτι

κατήνησεν εἰς Ἀρώμην ἔπειτα, καὶ διὰ τοῦ εἶναι ή ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ ἀγίου Σιλβέστρου τηρουμένη. Ἐν τούτοις ἐρίζει ή Γένουα περὶ τοῦ γνησίου ἀγίου Μανδήλιου. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι πολλὰ ἀντίγραφα ἐγένοντο. Εἶναι δὲ λαμπρὰ ή εἰκὼν, καὶ δημοιάζει πρὸς τοὺς χαρακτῆρας τῆς τοῦ Λευτούλου ἐπιστολῆς, καὶ πρὸς τὸν Βυζαντινὸν τύπον, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἐνωρίς ἐπενήργησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ οἱ τύποι οὗτοι.

Κατὰ Λέοντα Διάκονον (4, 10) τὸ ἄγιον Μανδήλιον ἐνετυπώθη εἰς κέραμον, διότι ὁ ἀπόστολος Θαδδαῖος ὁ κομίζων τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Αὔγαρον, διενυκτερεύεταις καθ' ὅδὸν, ἐνέθηκε τὴν εἰκόνα ὑπὸ σωρὸν κεράμων καὶ ἐνετυπώθη ἐνὶ αὐτῶν. Ταύτην δὲ τὴν ἀνεκόμιστην ἐξ Ἐδέσσης εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος (968), κύριος πάλιν γενόμενος τῆς Ἐδέσσης.

Ἡ τῆς Βερονίκης εἰκὼν ή ἐν Ἀρώμῃ ἀγροὶ τοῦδε τηρουμένη (1), παριστᾷ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν φέροντα ἀκάθινον στέφρινον. Λέγεται δὲ ὅτι, διετέλεστο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς Γολγοθᾶ φέρων τὸν σταυρὸν, ἐπέδωκεν αὐτῷ ή Βερονίκη σουδάριον, ἵνα ἀποσμήξῃ τὸν ἰδρῶτα, καὶ ἐπὶ τοῦ σουδαρίου ἐνετυπώθη ή εἰκὼν. Αὕτη ἐγένετο κατὰ πρῶτον γνωστὴ ἐν Ἀρώμῃ τῷ 700 ἔτει, τῷ δὲ 1011 ἰδρύθη αὐτῇ καὶ Ιδιαιτέρα ἀγία Τράπεζα. Ἐν τούτοις καὶ τὰ Μεδιόλανα καὶ ἄλλαι πόλεις ἐρίζουσι περὶ τοῦ γνησίου Σουδαρίου τῆς Βερονίκης. Οἱ δὲ Μασιλλῶν καὶ ἄλλοι νομίζουσιν ὅτι ή ὀνομασία Βερονίκη προσήλθεν ἐκ τῆς vera-icon, καθ' ὃν πολλοὶ συγγραφεῖς τοῦ μέσου αἰῶνος λέγουσι περὶ αὐτῆς Est ergo Veronica pictura Domini vera· ή effigies vultus Domini, quae Veronica dicitur. Οὐδέν δὲ γινώσκουσι περὶ γυναικὸς Βερονίκης. Ἐν τούτοις δὲ Γουλέλμος Grimm (Die Sage von Ursprunge de Christus bilder, Berlin 1843) στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ Μαλαλᾶ (6 ἑκατ.), διτις Βερονίκην ἀποκαλεῖ τὴν Χαναναίαν γυναῖκα (εἰς ήν ἀπεδόθη καὶ τὸ ἐν Πανεάδι ἄγαλμα), νομίζει ὅτι ἡθέλησαν ἐν τῇ Δύσει γὰρ ἔχωσιν ἄλλο τι ἄγιον Μανδήλιον, καὶ οὕτω κατετείχασαν τὴν vera-icon εἰς Βερονίκην.

(1) Τηρεῖται νῦν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Πέτρου καὶ μόλις δείκνυται εἰς Πρίγκηπας.

διαστάσεως γ) Εἰκόνες τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀγίων. 10 (ε)

1) Ἡ Θεοτόκος πάλαι μὲν παρίστατο συμβολικῶς ὡς στάμνος καὶ λυχνία καὶ Κιβωτὸς καὶ καθόλου κατὰ τοὺς τύπους τῆς Π. Διαθήκης: ἔπειτα δὲ ταῦτα μὲν ἀπετέλουν τὸν γύρον τῆς Εἰκόνος, ἐν μέσῳ δὲ παρίστατο ἡ ὡς γυνὴ εὐχομένη, ἡ ὡς δύναμις ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, ἡ ὡς Κόρη βαστάζουσα ἐν ἀγκάλαις Χριστόν. Ὁ ἔσχατος οὖτος τύπος ἐπεκράτησε μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν περὶ τὸν Νεστόριον.

Παρίστατο δὲ καὶ ὡς Παντάνασσα καὶ Πλατυτέρα τῶν Οὐρανῶν (ὑπὸ τὴν Κόγχην, μετατεθείσης τῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς Παντοκράτορος εἰς τὸν Τρούλλον), περιστοιχιζομένη ὑπὸ ἀγγέλων καὶ φέρουσα ἔναστρον σέφανον. Συγάδει τούτωκαι ὁ ἀρχαῖος λατινικὸς ὄντος: Ave maris stella, Dei mater alma, felix coeli porta, Profer lumen coecis κτλ. Καὶ εἰς ἀρχαῖς δεήσεις ἐπεκαλοῦντο τὴν Θεοτόκον, ἵνα ἀποστείλῃ τοὺς δούλους αὐτῆς Ἀγγέλους ἀντιλήπτορας.

Ο Θεόδωρος Ἀναγνώστης (περὶ τὰς ἀρχὰς 6 Ἐκατ. ὅρα ἀποσπάσμ. παρὰ Οὐαλεσίῳ) ἀποδίδωσιν εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν εἰκόνας τῆς Θεοτόκου. Ἐγίνωσκε δὲ μετὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία τοιαύτας κηρογύπτους τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ. Σώζονται δὲ τοιαῦτας εἰκόνες ἐν Μ. Σπηλαίῳ, ἐν Σουμελᾷ Τραπεζοῦντος καὶ ἐν Κύκκῳ Κύπρου, καὶ εἴ τις ἄλλη. Ὄνομαστόταται δὲ εἶναι αἱ εἰκόνες τῆς Θεοτόκου αἱ ὑπὸ Ραφαὴλ γραφεῖσαι αἱ Madonae λεπτόμεναι. Υπερβάλλει δὲ πάσας ἡ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Δρέσδης.

2) Οἱ Ἀγγελοι παρίσταντο συνήθως νέοι μετὰ πτερύγων κατὰ τὴν Γραφὴν (Ησαΐου 6, 2. Δανιήλ 9, 21. Ἀποκαλ. 14, 6. 19, 17), λευχεῖμονοῦντες ἐν γητῶν ποδήρεις καὶ περιεζωσμένοι, ὡς διάκονοι καὶ λειτουργοὶ (Ιωαν. 20, 12. Ἀποκαλ. 1, 13). Ἐφερον δ' ἐν χερσὶν, ἡ ἔρωμαία, ἡ κλάδον ἐλαίας, ἡ τόμον καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ γυμνοὶ Ἀγγελοι οἱ ἐπὶ ἀρχαίων τάφων ἀπαντῶντες εἶναι κατὰ μίμησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Ἀλλ' οὐδὲμοῦ ἀλλαχοῦ ἀπαντῷ τὸ τοιεῦτο εἶδος, καὶ ἐν τῇ εἰκονογραφίᾳ κατηργήθη ἡ τοιαύτη πρὸς ἰδιωτικὴν χρῆσιν μίμησις.

3) Οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος ἀνέκαθεν ἐγράφοντο δὲ μὲν οὐλόθριξ καὶ φέρων τὰς κλεῖς τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν, δὲ δὲ Ἀπόστολος Παῦλος φαλακρὸς, φέρων μάχαιραν (διὸ οὗτος ἀπετυμήθη τὴν κεφαλὴν) καὶ βίθλον, ὡς πλεῖστα γράψας. Παρίστανται δὲ καὶ οἱ δύο δρμοῦ πολλάκις χρατοῦντες τὴν Ἐκκλησίαν.

4) Οἱ τέσσαρες Εὐαγγελισταὶ παρίσταντο πάλαι μὲν (ἐν ψηφιδωτοῖς Βασιλικῶν) ὡς τέσσαρες ποταμοὶ ἐκπηγάζοντες ἐκ πέτρας, ἐφ' οὓς ἐκάθητο δὲ Χριστὸς ἐν εἰδεῖ ἀμνοῦ πολλάκις. Μετὰ δὲ ταῦτα, τὰ τέσσαρα συμβολικὰ ζῶα παρ' Ἰεζεκὴλ (1, 5, 10), τὰ ἔχοντα τὸ μὲν πρόσωπον ἀνθρώπου, τὸ δὲ λέοντος, τὸ δὲ μόσχου καὶ τὸ τέταρτον ἀετοῦ, καὶ τὰ ὄποια περιστοιχοῦται ἐν τῇ Ἀποκαλύψει (4, 6) τὸν καθήμενον ἐπὶ τοῦ Θρόνου, προεικόνιζον ἡδη παρ' Ἑλρηναίω (3, 11) τοὺς τέσσαρας Εὐαγγελιστὰς, καὶ ηδη κατὰ τὴν Δ'. Ἐκαπονταετηρίδα διενεμήθησαν ἑκάστῳ τῶν Εὐαγγελιστῶν δὲ μὲν ἀνθρώπος τῷ Εὐαγγελιστῇ Ματθαίῳ (ὡς περιγράφοντι τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον), δὲ δὲ λέων εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Μάρκον, δὲ μόσχος εἰς τὸν Λουκᾶν καὶ δὲτὸς εἰς τὸν Ὅψιπέτην ἀετὸν τῆς Θεολογίας Ἰωάννην (ὅρα Ἱερώνυμον εἰς Ἰεζεκὴλ καὶ ἐν προοιμίῳ εἰς Ματθαῖον). Ο δὲ ἵερὸς Αὐγουστῖνος (de cons. Evangel.) φρονεῖ διε τὸ δέσμον πρέπει νὰ ἀποδεθῇ εἰς τὸν Ματθαῖον, στηριζόμενος ἵσως ἐπὶ τῆς παρ' Ἀποκαλύψει κατατάξεως. Ἐν τούτοις ἡ γνώμη αὐτοῦ δὲν ἔτυχεν ὑποδεχῆσε, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Εὐαγγελισταὶ ζωγραφοῦνται κατὰ τὴν ἄλλην κατάταξιν, ἔχοντες παρ' ἑαυτοῖς τὸ συμβολικὸν ζῶον.

Ο Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης παρίστατο συνήθως γέος, ἵνα ἐμφαίνηται ἵσως διε τὴν Παρθένος, περὶ οὖν μαρτυροῦσιν Ἐπιφάνιος (Αἱρ. 78, 10) καὶ Ἱερώνυμος (contra Iovin. 1, 26). Πλὴν δὲ τοῦ ἀετοῦ ἐγράφετο παρ' αὐτῷ καὶ τὸ ποτέριον τοῦ φαρμάκου, περὶ οὗ ὅρα Αὐγουστῖνον (Soliloqu. 22).

5) Οἱ λοιποὶ ἄγιοι τοῦ Θεοῦ παρίσταντα κατὰ τὴν παράδοσιν. Ἐφερον δὲ καὶ τὸ σύμβολον τοῦ ἀμαράντου στεφάνου, μηνίσκου, ἢ δίσκου (nimbus, gloria). Πλήρης ην κυρίως δὲ στέφανος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃτις πολλάκις παρίστα σταυρὸν ἐν εἰδεῖ ἀκτίνων.

§ 10. Περὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν.

Ἴερὰ σκεύη κατὰ πρῶτον μὲν λόγον λέγονται τὰ πρὸς τὴν θείαν μυσταγωγίαν χρήσιμα, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον πάντα τὰ λοιπὰ τὰ πρὸς Ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν. Ἀλλὰ πάντα, ἀπαξὲ καθιερώθεντα, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην χρῆσιν ηδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι: κατὰ τὸν Ἀποστολικὸν κανόνα (73). «Σκεῦος χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν ἀγιασθὲν, ἢ δύσην, μηδὲις ἔτι εἰς οἰκείαν χρῆσιν σφετεριζέσθω. Παράνομον γάρ. Εἰδέτις φωραθείη, ἐπιτιμάσθω ἀφορισμῷ». Τοῦτο ἐπανέλαβον καὶ αἱ μετὰ ταῦτα Σύνοδοι: (ὅρα 1 κανόνα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου ἐν τῷ ναῷ τῶν ἀγίων Ἀποστόλων καὶ τὴν Ἐρμην. Βαλσαμῶνος). Μόνον δὲ πρὸς λύτρωσιν αἰχμαλώτων καὶ ἐν καιρῷ λιμοῦ ἐπιτρέπει ὁ Ἰουστιανιάν. κώδηξ (I, 2, 21) τὴν χρῆσιν τῶν ἱερῶν σκευῶν, ἀλλ' ἐχωνεύοντο τότε εἰς ἀπλοὺν χρυσὸν καὶ ἀργυρὸν. Ἐτηροῦντο δὲ τὰ ἱερὰ σκεύη ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ Σκευοφύλακος (1) καὶ τῶν ὑπὸ αὐτὸν Διακόνων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μ. Ἀθανάσιος, κατηγορηθεὶς ἔτι συνέτριψεν ἄγιον Ποτήριον, ἀπέδειξε τὴν ἀλωτήτητά του ἐκ τοῦ τόπου (Ἀπολογ. 2). Ο δέ Ἐφέσου Ἱερᾶς κατηγορήθη ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμ. Συνέδω, ἔτι ἐτήρει κατ' οἶκον πολύτιμον ἄγιον Ποτήριον (ὅρα Bona reg. liturg. I, 25). Ο δέ 21 κανὼν τῆς ἐν Λασιθίειᾳ Συνόδου ἀπαγορεύει καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ὑπηρέτας τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἀπιωνται τῶν ἱερῶν σκευῶν. Ἔνοσοῦνται δὲ ἐνταῦθα τὰ κατ' ἔξοχὴν ἱερὰ σκεύη, ἥτοι τὸ ἄγιον Ποτήριον καὶ δ ἄγιος Δίσκος.

Κατεσκευάζοντο δὲ ἀνέκαθεν δ μὲν ἄγιος Δίσκος καὶ τὸ ἄγιον Ποτήριον ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ ὑάλου· ἐπετρέπετο καὶ ἐκ καστιέρου εἰς τὰς πτωχὰς ἐνοῖχας. Τὰ δὲ λοιπὰ ἱερὰ σκεύη κατεσκευάζοντο καὶ ἐξ ἄλλων μετάλλων.

Εἰς τρεῖς δὲ τάξεις δύνανται νὰ καταταχθῶσι τὰ διάφορα ἱερὰ σκεύη. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περιλαμβάνονται τὰ πρὸς τὴν

(1) Μέγα ἀξίωμα ἦν ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ τὸ τοῦ Σκευοφύλακος, καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὴν πρώτην πεντάδα τῶν Οὐρανίων τοῦ Πατριαρχέου κατετάσσετο.

Θείαν Εὐχαριστίαν γρήσιμα. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν τὰ πρὸς τὰ λοιπὰ μυστήρια. Εἰς δὲ τὴν τρίτην τὰ κοινὰ πρὸς πᾶσαν ἵεροπραξίαν. Ἐνταῦθα ἀνάγονται καὶ τὰ σήματα καὶ αἱ Καμπάναι.

α) Τὰ πρὸς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν ἵερὰ σκεύη.

1) Τὰ κυριώτατα, ἀρχαιότατα καὶ ἀγιώτατα τούτων εἶναι ὁ ἄγιος Δίσκος καὶ τὸ ἄγιον Ποτήριον. "Οτι μὲν ταῦτα ὑπῆρχον ἀνέκαθεν, τοῦτο φανερὸν καὶ οὐδεῖς δικηρεῖ ὡς ὅμολογῶν. "Οτι δὲ ἐκ γρυποῦ καὶ ἀργύρου πολλάκις κατεσκευάζοντο, μαρτυρεῖ ἡδη δοκιμασίας Ἀποστολικὸς κανὼν δ ἀνωτέρῳ παρατεθείς. Κατὰ τὴν Β.¹ δὲ Ἐκατονταετηρίδα κατέστησαν κοινότατα τὰ ἐξ ὑάλου σκεύη, ὡς εὔωνα καὶ πρὸς καθαριότητα ἐπιτίθεια, καὶ διότι κατεσκευάζοντο πολλαχοῦ καὶ μάλιστα ἐν Ἰταλίᾳ, ἐνῷ πρότερον ἦσαν πολύτιμα καὶ μόνον ἐν Λέσβῳ καὶ Αἴγυπτῳ κατεσκευάζοντο. "Ωστε κατὰ Τερτυλιανὸν (de habitu mul. 5) τὰ ἐκ χαλκοῦ ποτήρια καὶ τὰ τοιούτου εἰδους σκεύη ἦσαν τότε ἀρχαιότης. Διὰ τοὺς εἰρημένους λόγους καὶ διὰ τὴν πενίαν εἶναι ἐπόμενον ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν μετεγείρεσθαι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τὰ ἐξ ὑάλου σκεύη οὐ μόνον κατ’ οἶκον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ. Τοῦτο ὑποστηρίζεται ἐκ τῆς βιογραφίας τοῦ πάπα Ζεφυρίνου (202—219), ἐνῃ λέγεται ὅτι διέταξε νὰ φέρωσιν οἱ Διάκονοι patenas vitreas, ἥτοι ἐξ ὑάλου δίσκους. "Ο δὲ ἄγιος Ἐπιφάνιος ἐν αἱρέσει τῶν Μαρκωσίων (44, 1), μνημονεύων δια περὶ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Μάρκου (160—170) ἀναφέρει ὁ ἄγιος Εἰρηναῖος (I, 13, 2), λέγει ὅτι ἐξηπάτα τὸν λαὸν μεταβάλλων δι’ ἐπικλήσεως τὸν λευκὸν οῖνον εἰς ἐρυθρὸν ἐντὸς τριῶν ποτηρίων ἐξ ὑάλου. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι κατὰ τὴν Δ.² Ἐκατονταετηρίδα ἦσαν ἐξ ὑάλου πολλὰ Διτσκοπότηρα ὡς ἐκ τοῦ Ἱερωνύμου (epist. ad Rusticum) δῆλον καὶ ἐξ ἄλλων. "Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἐλαχιπρύνθη ἡ Ἑκκλησία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη ἦσαν ἡδη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πολύτιμα. Ἐθαύμασεν δοκιμασίας Ἰουλιανὸς (θεῖος τοῦ Ἀποστάτου) τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἱερὰ σκεύη (Θεοδωρ. Ἐκκλ. Ἰστορ. 3, 11. 12). "Αναφέρει καὶ ὁ Χρυσόστομος

ποτήριον χρυσοῦν καὶ λιθοκόλλητον (Ομιλ. 50 εἰς Ματθ.). Ὁ δὲ ἄγιος Ἀμβρόσιος λέγει ὅτι πολλὰ ἵερὰ σκεύη (vasa mystica) ἐδόθησαν εἰς ἀπολύτρωσιν αἰγυμαλώτων. Ἐγράφετο δὲ κατὰ Τερτουλίανὸν (de pudicitia 7. 10) ἐπὶ τοῦ ἁγίου ποτηρίου ὁ καλὸς ποιμῆν.

*Ἀγνωστον εἶναι δποίου εἰδούς ποτήριον μετεχειρίσθη ὁ Σωτὴρ ἐν τῷ μυστικῷ Δείπνῳ. Βέδας ὁ Αἰδέστιμος (de locis sanctis I. II, 1) λέγει ὅτι κατὰ τὴν 7 Ἐκατ. ἐδεικνύετο ἐν Ἱερουσαλήμ μέγα ἀργυροῦν Ποτήριον ἐν εἰδεὶ ἀμφορέως καὶ ἔθεωρεῖτο ὡς τὸ τοῦ μυστικοῦ Δείπνου τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ τοῦτο ἦν ἄγνωστον πρότερον, καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐν τῇ εἰρημένῃ Ομιλίᾳ λέγει: «οὐκ ἦν ἡ τράπεζα ἐξ ἀργύρου τότε ἐκείνη, οὐδὲ τὸ ποτήριον χρυσοῦν ἐξ οὗ ἐδῶκε τοῖς μαθηταῖς ὁ Χριστὸς τὸ αἷμα τὸ ἑαυτοῦ». «Ωστε πολὺ δλιγάτερον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ποτήριον τοῦ μυστικοῦ Δείπνου τὸ sacro catino τὸ ἐν Γενούῃ τηρούμενον (ἐν Ἐκκλ. ἁγίου Λαυρεντίου) καὶ ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ἐκ Καισαρείας κομισθέν.

2) Ἀστερίσκος, λόγγη, σπόργος, λαβίς, φυτίδια, ζέον. Δευτέρου λόγου ἄξια καὶ οὐχὶ πάντα ἀρχαῖα εἶναι τὰ ἵερὰ σκεύη ταῦτα.

Τοῦ μὲν Ἀστερίσκου τοῦ ἀνέχοντος τὸ κάλυμμα τοῦ Δίσκου, ἵνα μὴ ἐφάπτηται τοῦ ἁγίου ἀρτοῦ καὶ τῶν μερίδων, οὐδεὶς μὲν τῶν ἀρχαίων μνημονεύει, ἀλλ’ ἡ ἀνάγκη αὐτοῦ εἶναι καταφανής. Ὄνομάσθη δὲ ἀπὸ τοῦ ἐν Βηθλεέμ Ἀστέρος· διότι ὁ ἄγιος Δίσκος δὲ μὲν παρίστησι τὴν φάτνην, δὲ τὸν ἀσπίδα ἐφ’ ἣς ἐφερον ἐν θριάμβῳ τοὺς Βασιλεῖς.

Τῆς δὲ λόγγης, δι’ ἣς ἐξάγεται ἐκ τῆς προσφορᾶς ὁ ἄγιος ἀρτος καὶ αἱ μερίδες, καὶ ἣτις λήγει εἰς σταυρὸν, μνημονεύει ὁ Πατριάρχης Γερμανός. Εἶναι δὲ ἐν μόνῃ τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐν γρήσει.

Τοῦ Σπόργου ἀρχαιοτάτη ἦν ἡ χρῆσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρὸς καθαρισμὸν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Χρυσόστομος (εἰς Ἐφεσίους Ομιλ. 3). Διὰ τοῦτο καὶ ἵνα μετὰ τῆς Λόγγης ἀναμιμνήσκῃ τὰ πάθη τοῦ

Κυρίου, εἰσῆχθη ὁ σπόγγος καὶ εἰς τὸ Δισκοπότηρον. Καλεῖται δὲ καὶ Μούσα.

Ἡ Λαβίς, εἶτε τὸ κοχλιάριον, δι' οὗ μεταδίδωσι τὰ ἄγραντα μυστήρια εἰς τὸν λαὸν ὁ ἵερεὺς (1), ἐπενοήθη πιθανώτατα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς γύσεως τοῦ ἀγίου Ποτηρίου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπενοήθησαν πολλαχοῦ ποτέρια τοιούτου εἰδους, ὡστε νὰ ἕρθῃ ὁ λαὸς ἐξ αὐτῶν. Ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ εἰσῆχθη διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, φάνεται, ὁ κάλαμος (fistula, calamus), ὃν μεταχειρίζεται ἄγρι τοῦδε μόνος ὁ πάπας, ἱερουργῶν. Μετὰ ταῦτα οἱ πάπαι ἔλυσαν εὐκόλως τὸ ζήτημα, εἰσαγαγόντες τὴν φρικτὴν καινοτομίαν τοῦ νὰ στερήσωσι τὸν λαὸν δλῶς τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι, ὅπου σῶμα, ἔκει καὶ αἷμα! Ἀλλὰ τότε διὰ τί δὲν μεταλαμβάνουσι μόνον σῶμα καὶ οἱ ἱερεῖς των; Τὴν εἰσαγωγὴν τῆς Λαβίδος ἀποδίδει ἡ παράδοσις εἰς τὸν Χρυσόστομον (ὅρα Ῥευωδέτιον καὶ Γοάρον ἐν προλόγοις τῆς Λειτουργίας), ἣν ὑποστηρίζει ἐν μέρει, μάλιστα δὲ τὴν ἀρχαιότητα τῆς γρήσεως, τὸ ὅτι ἡ Λαβίς εἶναι ἐν γρήσει καὶ παρὰ τοῖς Νεστοριανοῖς καὶ Μονοφυσίταις, οἵτινες περὶ τὰ μέσα τῆς Ε. Ἐκατονταετηρίδος ἀπεγωρίσθησαν τῆς Καθόλου Ἐκκλησίας. Τὸ ὅτι δύμως μέχρι τῆς 8 Ἐκατονταετηρίδος ἐνετίθετο ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ λαοῦ ὁ ἄγιος ἄρτος κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν (ἥν τηροῦσιν οἱ ἱερεῖς ἄγρι τοῦδε), τοῦτο σημαίνει μόνον ὅτι δύμως μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν εἴχεν εἰσαγωγὴ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ μεταλαμβάνῃ ὁ λαὸς καὶ τὰ δύο εἰδῶν δροῦ διὰ τῆς Λαβίδος, ἀλλὰ μόνον τοῦ αἵματος ἔκοινώνει διὰ ταύτης, τοῦ δὲ σώματος ἔκοινώνει χωριστὰ κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν. Ἐκλήθη δὲ Λαβίς ἀπὸ τῆς Λαβίδος ἐκείνης, δι' ἣς ἐν τῶν Σεραφίμ ἔλαβε τὸν ἄνθρακα ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ μετέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν Ἡσαίαν, ἵνα καθαρίσῃ τὰς ἀνομίας αὐτοῦ (6, 6—7), ὡς ὁ ἄνθρακας τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἀγιάζει τοῦδε ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας.

Τῶν Ῥιπιδίων τὴν ἀρχαιότητα καὶ γρῆσιν μανθάνομεν ἐκ

(1) Τὸ πάλαι ἔκοινώνει ὁ λαὸς ἐκ τοῦ ἀγίου Ποτηρίου ἀμέσως, ὡς ἄγρι τοῦδε οἱ ἱερεῖς.

τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (8, 12): «^αΩν γενομένων, οἱ Διάκονοι προσταγαγέτωσαν τὰ δῶρα τῷ Ἐπισκόπῳ πρὸς τὸ θυσιαστήριον, καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἰς δεξιῶν αὐτῶν καὶ εἴς εὐωνύμων στηκέτωσαν, ὡς ἂν μαθηταὶ παρεστῶτες διδασκάλων δύο διάκονοι εἴς ἐκπατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστῆρού κατεχέτωσαν εἴς διμένων λεπτῶν βιτρίδιον ἢ πτερῶν ταῦνος ἢ σθέντες, καὶ ἡρέμα ἀποστείτωσαν τὰ μικρὰ τῶν ἴπταμένων ζώων, διπως ἂν μὴ ἐγχρίπτωνται εἰς τὰ κύπελλα». Τὰ Πιπίδια ἔφερον ἐν τῷ Μ. Ἐκκλησίᾳ, τὸ μὲν δὲ Μ. Οἰκονόμος ἐκ δεξιῶν ιστάμενος τοῦ Πατριάρχου, τὸ δὲ δὲ Μ. Σακελλάριος εἴς ἀριστερῶν. Ἡσαν δὲ ἄλλοτε Πρεσβύτεροι οὗτοι, μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομηνῶν Διάκονοι. Εἰς τὰς πτωχάς Ἐκκλησίας ἀντὶ Πιπίδιου ἐγγρήσιμεν δὲ Ἀκήρ, οὗτος τὸ κάλυμμα, ὅπερ ἀγρός τοῦθε εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαιότητος ἐν καιρῷ τῆς ἐμολογίας τῆς πίστιος (λεγόμενου τοῦ Ιωστεύου) κινεῖται ὑπὸ τῶν ιερέων ὑπεράνω τῶν τιμών δώρων. Εἴς Ἐξαπτέρυγα δὲ μετεγγηματίσθησαν τὰ πάλαι ἀπλατικά Πιπίδια, ἵνα περιττοὶ γῶσι τὸν Βασιλέα τῆς δοξῆς, δια τὰ Χερουβίμ ἐκάλυπτον τὴν Κιθωτὸν τῆς Διαθήκης. Σήμερον, ἐπού εἶναι ἐν γρήσει τὰ Ἐξαπτέρυγα καὶ αἱ ιεραὶ σημαῖαι, ἀντικαθιστᾶσι τὰ Βυζαντινὰ Βασιλικὰ Φλάμουλα (1), τὰ δοποῖα, ή ιστῶν ἐνώπιον τοῦ Δεσπότου (τοῦ Αὐτοκράτορος) ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, η προηγουμένο τὸν ταῖς προελεύσεσιν αὐτῶν (λιτανείαις). Ἀντὶ τῶν Φλαμουλῶν γίνεται γρήσις συνήθως ἐν ταῖς λιτανείαις τῶν ἀγίων εἰκόνων μόνον καὶ τοῦ τιμίου σταυροῦ μετὰ φενίν καὶ λαμπτέων. Ζεορτοὶ λέγεται τὸ σκεῦος ἐν ᾧ τὸ ζέον θῶμα κομίζεται, ἵνα ἐν κακῷ τῆς μεταλλήψεως ἐγγυθῇ εἰς τὸ δόγιον Ποτήριον.

(1) Τὰ Φλάμουλα οἵτεν εἴς ζεύγη κατὰ τὸν Κωδικόν, Τὸ μὲν ἐκάλυπτο Ἀρχιστρέψτηρος τὸ ἔτερον Οκτάγλυπταν (Οκταπόδιον), ἔχον εἰκόνας ἱερορράχων τὸ ἄλλο Στυροῦ, ἔχον ἐπὶ τῶν περάτων εἰκόνας τῶν 4 Μεγαλομαρτύρων, Δημητρίου, Προκοπίου καὶ Θεοδώρων. Τὸ τέταρτον εἶχε τὴν εἰκόναν τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἐρημίτου. Τὸ πέμπτον ἐκάλετο Ἀρχικόντος (Πλέον σικάν). Τὸ ἕκτον ἔφερε τὴν στελέχη τοῦ Βασιλέως, τῷ τοπείῳ τοῦ Λορεντίου Καρ-

6) Περὶ τῶν λοιπῶν ἵερῶν σκευῶν.

Ἐκ μὲν τῶν πρὸς τὰ λοιπὰ μυστήρια χρησίμων ἵερῶν σκευῶν ἀξιοσημείωτοι εἶναι αἱ διαφέρουσι εἰδους καὶ ὅλης Κολυμβῆθεραι διὰ τὸ λουτρὸν τῆς Παλιγγενεσίας, καὶ οἱ ἐν Ἐκκλησίᾳ τηρούμενοι. Στέφανοι διὰ τὸ στεφάνωμα. Τῶν στεφάνων τούτων μηνονεύουσιν ηδη δ Θεολόγος Γρηγόριος (Ἐπιστ. 171 πρὸς Εὐσέβιον) καὶ δ Χρυσόστομος (Ὀμιλ. 9 εἰς τὴν Α. πρὸς Τιμόθ.). Οἱ στέφανοι τῇ 8^ῃ ημέρᾳ ἀπετίθεντο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ἐκ δὲ τῶν διὰ πάστας τὰς ἱεροπραξίας ἵερῶν σκευῶν ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

1) Θυμιατήρια. "Οτι μὲν τὸ θυμίχρια ἦν κοινὸν συστατικὸν πάστης λατρείας παντὸς ἔθνους, τοῦτο εἶναι ὄμολογούμενον." Ἐκ τῆς χρήσεως ὅμως καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ ἐν τῇ Π. Διαθήκη μανθάνομεν καὶ τὸν λόγον τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χρήσεως. Τὸ θυμίχρια ἦν σύμβολον ἐν τῇ Π. Δ. τῆς προσευχῆς, ὡς δεικνύει καὶ δ γιγαντὸς ψαλμὸς «Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐγώπιόν σου». Ἀλλ' ἵνα ἀναπέμπται ἐνώπιον τοῦ Θρόνου τοῦ Θεοῦ εἰς δυμὴν εὐωδίας πνευματικῆς, ἔπρεπε νὰ προσφέρηται ὑπὸ τῶν ἱερέων, οἵτινες ἥσαν τύπος τοῦ Μεσίτου Χριστοῦ· ἔπρεπε νὰ λαμβάνωνται οἱ ἀνθράκες ἐκ τοῦ Θυσιαστηρίου τῶν ὀλοκαυτωμάτων, ἵνα σημαίνωνται ὅτι μόνον μετὰ τὴν ἔξιλέωσιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ ἔμελλε νὰ εἰσαχουσθῇ πράγματι καὶ ἡ δέησις. "Ἡ θυσία δὲ ἡ ἡμετέρα εἶναι ἡ μετάνοια. Ἐννοεῖται δὲ διὰ τί καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθῇ τὸ σύμβολον τῆς προσευχῆς, ὅτε διὰ τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι ἀμέσως δυνατὸν νὰ εἰσαχουσθῇ ἡ προσευχή." Ρητῶς δὲ μαρτυρεῖ δ τρίτος ἀπόστολικὸς κανὼν περὶ τῆς χρήσεως τοῦ θυμιατήριου προσφορᾶς. "Ἔσαν δὲ ἀνέκαθεν πολλῶν εἰδῶν τὰ θυμιατήρια.

2) *Kardῆλαι, Πολυέλαιοι, Κηροπήγια.* "Ηδη ἐν τῇ Σκηνῇ τοῦ Μαρτυρίου καὶ τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος ἡ ἐπτάρῳωτος λυγνία ἡ πρὸ τοῦ ἀδύτου (τοῦ κατ' ἔξοχὴν οἴκου τοῦ Κυρίου) ὑπέρφωσκε τὸ ἀπρόσιτον φῶς, ὃ οίκει ὁ Θεός. "Οτε δὲ ἐλαμψε τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ τὸ φωτίζον πάντα ἀνθρωπον, οἱ φωτισθέντες δι' αὐ-

τοῦ ἐν τῷ βαπτίσματι (φώτισμα ἐλέγετο τὸ βάπτισμα) ἔφερον τὰς λαμπάδας εἰς σημεῖον ὅτι φέρουσι τὰς λαμπάδας τῶν ἀρετῶν, ἃς ἔκαψε τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ. "Ωστε οὐ μόνον τὴν νύκτα, ὅτε τὸ πάλαι ἔχλων ἄρτον (=ἔτέλουν τὴν Εὐχαριστίαν), μετεχειρίζοντο λυχνίας καὶ λαμπάδας οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ τὴν ημέραν, ὅτε μετὰ ταῦτα ἔχλων ἄρτον.

'Ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (20, 8) βλέπομεν ὅτι ἦσαν λαμπάδες ἵκαναι ἐν τῷ Ὑπερῷῳ, ὅπου ἦσαν συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ μετὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἵνα τελέσωσι τὴν θείαν μυσταγωγίαν. Κατὰ τὴν Παννυχίδα τοῦ Πάσχα μετὰ λαμπάδων ἀνέμενον οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοί τὸν Νυμφίον Χριστὸν ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς. Δῆλον λοιπὸν διὰ τί μετὰ ταῦτα, ὅτε ἐθριάμβευσεν ἡ Ἐκκλησία, ἐπληθύνθησαν αἱ λαμπάδες εἰς πᾶσαν ἴεροπραξίαν καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγίων εἰκόνων. Παρότι τῷ Βασιλεῖ ἴστατο ὁ Λαμπάδαριος κρατῶν τὸ Διβάμπουλον (=Δικήριον), καὶ διάκις εἰσῆρχετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Βασιλεὺς, ἀπηγχαρίστει ἐνώπιον τῆς ἀγίας Τραπέζης καὶ τῶν ἀγίων εἰκόνων μετὰ τρισσῆς προσκυνήσεως μετὰ λαμπάδος (διβαμπούλου) καὶ τοῦ θυμιάματος. Ἐσφράγιζε δὲ τὸν λαόν διὰ τρικηρίου ὡς οἱ Ἀρχιερεῖς κατὰ Βαλσαμῶν (εἰς καν. 69 τῆς Σ'. Οἰκ. Συν.). Ἀλλαχοῦ διμως λέγει ὅτι δικηρίῳ ἐπεσφράγιζε τὸν λαόν ὁ Βασιλεὺς (ἐν Μελέτῃ περὶ Πατρ. Προν.). Διβάμπουλον ἔσχε τὸ προνόμιον νὰ φέρῃ ὁ Μονεμβασίας Μητροπόλιτης διὰ Χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου. Ἡ Βασιλισσα καὶ ὁ Πατριάρχης ἔφερον μίαν λαμπάδα (1). διότι κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα μίαν ἔκουσίαν εἶχον, ἐνῷ διαβασιλεὺς εἶχε διπλὴν ἔκουσίαν. Ἐκ τοῦ διβαμπούλου προσῆλθον, ὡς φάίνεται, τὰ δικήρια καὶ τρικήρια, δι' ὧν σφραγίζει ὁ Ἐπίσκοπος τὸν λαόν. ἀλλὰ διὰ μὲν τοῦ τρικηρίου πλέον σφραγίζει ἐξ δύναματος τῆς ἀγίας Τριάδος, διὰ δὲ τοῦ δικηρίου ἐξ δύναματος τοῦ Θεανθρώπου (2), ὡς σχηματίζων τὰ ἀκροτελεύτια γράμματα τοῦ

(1) Προηγεῖτο αὐτῶν ἡ λαμπάς ἐν προόδοις καὶ λιτανεῖαις. "Ἄγρι τοῦδε δὲ ἴσταται λαμπάς πρὸ τοῦ Πατριάρχου, καὶ Λαμπαδάριος καλεῖται ὁ ἀριστερὸς ψῆλτης.

(2) Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐν Ῥωσίᾳ, ὅτε ἐπεύχεται ὁ Ἐπίσκοπος, λέ-

Ἴησοῦ Χριστοῦ διὸ τῶν δικαιολόγων, εὐλογεῖ τὸν λαὸν ἀμφοτέρους ταῖς χερσὶν, ὡς πλήρης ἴερεὺς, ἐνῷ οἱ πρεσβύτεροι μόνη τῇ δεξιᾷ εὐλογοῦσιν, ὡς βοηθοὶ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ μέτοχοι τῆς ἱερωδύνης αὐτοῦ.

Εἰς πολλὰς ἑορτὰς διενέμοντο καὶ εἰς τὸν λαὸν κηρία, ὡς ὁψὲ μεθα, καὶ ὅχρι τοῦδε φέρει λαμπάδας ὁ λαὸς τῷ μεγάλῳ Σαββάτῳ καὶ τῇ ἑδδομάδι τοῦ Πάσχα. Ἐν τούτοις, καὶ ὅστις ἐκκλησιάζεται τις τοῦ λαοῦ πρεστεῖ τι ἰσοδύναμον ἀνάπτει κηρίου, καὶ ἀντὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν πάγρυσσην εἰς τὰ κηροπήγια, τὰ λεγόμενα Μανουάλια, ἐνώπιον τῶν ἀγίων εἰκόνων. Ἀξιοσημείωτον δὲ ἔτι ἔταν ἐνδύνηται ὁ Ἐπίσκοπος ἐξω τοῦ Βήματος ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας (ἐν Ῥωσίᾳ πάντοτε σῦτω γίνεται) τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν, δύο Διάκονοι κρατοῦσι τὰ δικηροτείχηρα πρὸ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ ὁ πρωτεύων αὐτῶν λέγει, πρὸς αὐτὸν ἀποτεινόμενος, διὰ τοῦ Σωτῆρος εἶπεν εἰς τοὺς μαθητὰς τούς «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἵπας ιδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς Οὐρανοῖς». Ὁ Ἐπίσκοπος, ὡς φωτὴρ τῆς Ἐκκλησίας, λαμβάνει τότε τὰ δικηροτείχηρα καὶ σφραγίζει τὸν λαὸν, σιγοῦ ἐπευχόμενος, ἵνα λάμψῃ καὶ ἐν αὐτοῖς τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀρετῶν.

Οἱ δὲ Πολυέλαῖοι ἐλέγετο καὶ Χορὸς πολλάκις διὰ τὸ σχῆμα ἵστως. Ἐξαρτώμενος δὲ κάτωθεν τοῦ Τρούλλου ὑπεδείκνυε τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων καταπεμπόμενον φῶς.

3) Σήμαντρα, Καμπάραι. Τὸ πᾶλαι φαίνεται ὅτι οἱ λαοὶ συνάκται (οἱ καὶ Θεόδοροι = κλητῆρες) ἐκδικούν τὸν λαὸν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, κρούοντες τὰς θύρας. Ὅτο προήγθη ὁ μοναστικὸς βίος, διὰ τοῦ Ηαγιώμιος ἐκάλει διὰ σαλπίγγων (ἴσε ἐν τῇ Π. Διατήρη) τοὺς μοναχοὺς τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλαχοῦ εἰσῆχθησαν τὰ μέχρι τοῦδε ἐν γράσσει ἐν τοῖς Μοναστηρίοις Σήμαντρα τά τε ξύλινα καὶ τὰ σιδηρᾶ, ἄπερ καὶ ἀγαστόμηρα καλοῦνται. Οἱ μικροὶ κώδωνες καὶ οἱ πέτασοι, οἱ ἐν ταῖς τελεταῖς τῶν ἑθνικῶν καὶ τῇ

γηνὸν τὸ «Ἐπίθεψον ἐξ Οὐρανοῦ Κύριε . . .» κρατεῖ μόνον τὸ δικά του ἐν τῇ δεξιᾷ, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ τὸν τίμιον σταυρόν.

ἐκκλησίᾳ τοῦ λαοῦ ἐν γρήσει, μόνον εἰς τὴν Δύσην εἰσῆγονταν, φάνεται, καὶ σὺχι πρὸς σύναξιν τῶν πιστῶν, ἀλλ' ἐν καιρῷ τῆς Λειτουργίας, ἵνα καταπέμψωσι προσεκτικόν τὸν λαὸν εἰς τὰς ἐπισημοτέρας στιγμὰς αὐτῆς. Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ ἔμως Ἐκκλησίᾳ μετεγγίζοντο, φάνεται, ὅπως καὶ σήμερον τὸν ἄγιον Δίσκον καὶ τὸν Ἀστέρα, σὺν κρούεις δὲ λειτουργῶν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Εὐγχαριστίας (προκειμένου γὰρ ψλήθη ὁ ὄμυνος τῶν Σεραφίμ «ἄγιος, ἄγιος . . .») καὶ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Μεταλήψεως, ὅπερ μέλλει νὰ καλέσῃ τὸν λαὸν διὰ τοῦ «Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως . . .».

Ἐν τούτοις ἐν τῇ Δύσει ἀναρρίφονται οἱ μεγάλοι κώδωνες, οἱ ἐνισηματέντες Καμπάναι ἀπὸ τοῦ ἐν Καμπανίᾳ ὀνομαστοῦ χαλκοῦ (ὅπου καὶ κατὰ πρώτον, φάνεται, κατετευχθησαν), καὶ Νάλαι: ἀπὸ τῆς ὁμοιώμοιο πόλεως. Ἐκ τούτου κινούμενοι πολλοὶ ἀπέδωκαν εἰς τὸν Παυλίνον Νάλης Ἐπίσκοπον τὴν εἰσῆγωγὴν αὐτῶν. Ἄλλ' οὐδὲμιστεῖ τῶν συγγραμμάτων τούς, ἐν οἷς πολλαχοῦ περιγράφει λεπτόμερῶς τὰς ἐπ' αὐτοῦ (περὶ τὰ τέλη τῆς Δ. Ἐκατ.) ἀνεγερθεῖσας Ἐκκλησίας, γίνεται μνείκα τις Καμπανῶν. Μάλλον δὲ πιθανὸν ὅτι διάπανα Σαρινιανίδες, διάδοχος Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου (τῷ 604), καθιέρωσε κατὰ πρώτον τὴν Ἐκκλησίαστικὴν γρήσην τῶν ἐρευρείεστῶν πρὸ μικροῦ ἐν Καμπανίᾳ καὶ ἐκεῖτερος καὶ εἰς Ἐκκλησίαστικὴν γρήσην εἰσεγένετον. Οὐ δι 'Ιωάννης δ. ΙΙ.' (965—972) εἰσῆγαγε καὶ τὸ λεγόμενον βαπτισμὸν αὐτῶν (1).

Εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰσῆγονταί οἱ Καμπάναι, διὰ εἰρήτων καὶ χαλαροῦ, περὶ τὰ μέσα τῆς 9. Ἐκατονταετηρίδος, τοῦ Δουκὸς τῆς Βενετίας Οὐρσου διωρισμένου τῷ Αὐτοκράτορι (Μιχαήλ ἡ Βασιλεῖτο)

(1) Κατὰ πόσον σύνετέλεσεν εἰς τὴν προσαγωγὴν τῆς Ἐκκλησίαστικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς ἡ προσθήκη τῶν μεγάλων Κωδωνοστασίων, εἰδομενὴν πρότερον. Ἀκινητημένως ἐνταῦθι οἱ διάφοροι ὀνομασίαι τῶν Καμπανῶν ἐν τῇ Δύσει. Οὐ μόνον ἐπίδοντο αὐτοῖς ὀνόματα εἰς τὸ βασπισμό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς φύσεως τῆς προσελγῆς ὥνοιράζοντο: «Η δὲ τῆς μετημέσιν τῆς προσευχῆς ἐκλήθη Καμπάνα τὸ τέλον». Τοῦρην δὲ τὰς δεήσεις, οἵτις Ηλένας Καλλίτος δ. ΙΙ.' τῷ 1487 κατὰ Τούρκων διέτελε κατὰ τὴν ὡραν ταῦτην τῆς προσευχῆς.

12 κώδωνας, οἵτινες ἀνηρτήθησαν ἐν τῷ κωδωνοστασίῳ τῆς ἀγίας Σοφίας. Ἀλλὰ μόνον ἐν Πρωτοίᾳ ἦτο δυνατὸν γὰρ εὐδοκιμήσωσιν αἱ Καμπάναι, διότι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνέστηψεν ὁ βαρὺς χειμῶν τῶν Ἀγαρηνῶν, οἵτινες ἦσαν ἀσπονδοὶ ἐγέρθοι τῶν Κωδώνων.

Δι' ἑνὸς δὲ σημαντηρίου εἰς τὰς ἐνορτιακὰς Ἐκκλησίας ἐτελοῦντο αἱ Ἀκολουθίαι, ἐν δὲ τοῖς Μοναστηρίοις διὰ τριῶν διαφόρου μεγέθους (ὅρια Βαλτ. ἐν τῇ περὶ τούτου μελέτῃ).

§ 11. Περὶ ιερῶν ἀμφίων καὶ ιδίως περὶ ιερατικῆς στολῆς.

Ίερὰ ἄμφια λέγονται κυρίως ἡ τῆς ἀγίας Τραπέζης καὶ τοῦ Παρατραπεζίου στολὴ καὶ ἡ ιερατική. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς πρώτης εἴπομεν τὰ δέοντα πρότερον ἐγταῦθα δὲ περὶ τῆς ιερατικῆς στολῆς ιδίως ἔσται λόγος (1).

Παρ' ἄπαντι τοῖς ἀρχαίοις ἔθνεσι καὶ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἦν ἐν γρήσει πρὸς τὰς ιεροτελεστίας ιδία τις στολὴ, διεφέρουσα πολλάκις κατά τε τὸ ἔξωτερικὸν σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐν κοινῇ τῇ γρήσει. Ἡ διαφορὰ δὲ κυρίως προσῆλθεν, ἡ διότι ἀπηργαιώθη εἶδός τι ἐνδύματος, ἡ διότι ἦν ἐπείσακτον. Τοιοῦτο τι συνέβη καὶ ἐν τῇ ιερατικῇ στολῇ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Πάντες τὸ πάλαι ἔφερον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθαρὰν καὶ λευκὴν στολὴν, μηδὲ διεφέρουσαν τῆς ἐν κοινῇ τῇ γρήσει. Ἡ δὲ τῶν ιερέων στολὴ διεκρίνετο μόνον διά τινων τιμητικῶν λωρίων ἢ στίγμων· ἐκ τῶν ὀνομασιῶν καὶ τοῦ σχήματος τῶν διαφόρων εἰδῶν καταφανήσεται ἡ ἀλήθεια τῶν εἰρημένων. Ἐν τούτοις, καθὼς τῶν ιερῶν σκευῶν ἦτο ἀπηγορευμένη ἡ ἄλλη γρήσις, οὕτω καὶ τῶν ιερῶν ἀμφίων. Ἐπειδὴ δὲ τοῦ χρόνου προσόντος μετεβλήθη ἡ σολὴ τοῦ λαοῦ, ἐντεῦθεν καὶ σήμερον ιερατικὴ στολὴν λέγοντες, νοοῦμεν οὐ μόνον

(1) Πλέξις παρὰ μὲν "Ελλησι καὶ ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ σημαίνει τὸ ὅλον τῆς ἐνδύμασίας, παρὰ δὲ Λατίνις τοῖς ἐθνικοῖς μὲν ἐσήμαινε γυναικεῖόν τι ἐνδύμα, τοῖς χριστιανοῖς δὲ τὸ ἐπιτραχύλιον τοῦ ιερέως. Η λέξις ιερατικὴ ἐκλαμβάνεται εἰς γενικὴν ἔννοιαν, ως τὸ μυστήριον ὅλον καλεῖται ιερωσύνη.

στολὴν πρὸς ἱερουργίαν, ἀλλὰ καὶ διάφορον τὸ συγχυτὸν τῆς ἐν κοινῷ τῇ γένεσι.

Ἐπὶ Χρυσοτόμου πάντες σχεδὸν οἱ κληρικοὶ ἔφερον μέλαιναν τὴν συνήθη τοῦ βίου στολὴν, λαβοῦσαν ἀρχὴν ἐκ τοῦ φιλοσοφικοῦ τριβωνίου, ὅπερ ἔφερον πολλοὶ τῶν ἀρχαίων Ἀπολογητῶν (1). Ἀλλ' ἡ λειτουργικὴ στολὴ ἦν λευκὴ εἰς σημεῖον καθαρότητος φύσικῆς, ὡς καὶ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Μόνον δὲ στίχοι τινὲς τιμητικοὶ (ἢ ποταμοὶ) ἦσαν ἐρυθροί, ἵνα σημαίνωσι τὴν ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου προελθοῦσαν καθαρότητα καὶ ἄγιασμόν. Μετὰ ταῦτα διμώς κατὰ τὰς νηστίμους ἡμέρας (καὶ ἰδίως τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ) ἔφερον πορφυρᾶν στολὴν, ὡς ἀποκρίνεται δὲ Βουλγαρίας Δημήτριος Χωματηνὸς πρὸς τὸν Δυξβασιγίου Καβάσιλαν (ἐν τόμ. 5. τῆς συλλογῆς Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ). Ἐν τῇ αὐτῇ ἔχει τις καὶ τὰς Βατλαμῶνος πραγματείας Πρέβλ. καὶ Κωδινόν). Μόνον δὲ δέ Σάκκος δὲν εἶχε τοιοῦτο χρῶμα· διότι τοῦτον ἔφερον δὲλίγοι τινὲς (ὅς Πατριάρχης καὶ τινὲς τῶν προσκρίτων Μητροπολιτῶν καὶ Αὐτοκεφάλων Ἀρχιεπισκόπων παρὰ Βατιλέως λαβόντες τὸ προνόμιον) καὶ μόνον κατὰ τὰς τρεῖς μεγάλας ἑορτάς. Ήαρά δὲ Λατίνοις ἔκανον ισθηταν βαθμηδὸν διάφορα χρώματα κατὰ διαφόρους ἑορτάς. Καὶ ἐν μὲν ταῖς Δεσποτικαῖς ἑορταῖς καὶ ταῖς Θεομητορεῖαις καὶ τῶν Ὄμολογητῶν, Ηαρθένων καὶ Ἀγγέλων διετάγθη ἥ λευκὴ στολὴ. Ἐν δὲ ταῖς τῶν Ἀποστόλων, Εὐαγγελιστῶν καὶ Μαρτύρων ἥ ἐρυθρὰ, δι' ὃ ἐξέγειν αἷμα. Ωσαύτως ἐρυθρὰ καὶ ἀπὸ τῆς Ηαραμονῆς τῆς Ηεντηκοστῆς μέχρι τοῦ ἐπιέντος Σαββάτου διὰ τὰς πυρίνους γλώσσας, ἐν αἷς κατῆλθε τὸ Ηνεῦμα τὸ ἀγιον. ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις τῆς ἑδδομάδος καὶ τῇ Κυριακῇ πρασίνη. Μελανὴ δὲ κατὰ τὰς νηστίμους ἡμέρας καὶ ἐν κηδείαις. Ισειδῆς δὲ κατὰ τὴν νηστείαν τῶν Χριτουγέννων. Ἐν τούτοις παρὰ

(1) Ἀξιοσημείωτον τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔκεινην ἀνέκδοτον τοῦ Σισινίου Ναυατιανῶν Ἐπισκόπου παρὰ Σωκράτει ('Εκκλ. Ἰστορ. 6, 22); εἰ "Ἀλλοτε δὲ Ἀρτζάκιον τὸν Ἐπίσκοπον κατὰ τιμὴν ὄρῶν, ἡρωτίθη ὑπό τινος τῶν περὶ Ἀρτζάκιον, διὰ τοῦ ἀνοίκειον Ἐπισκόπῳ ἐσθῆτα φορεῖν, καὶ ποῦ γέγραπται λευκὴ τὸν ἱερωμένον ἀμφιέννυσθαι" διέ, σὺ πρότερον, ξη, εἰπὲ, ποῦ γέγραπται μέλαινην ἐσθῆτα φορεῖν τὸν Ἐπίσκοπον.

τῷ Περφυρογενήτῳ παρατηροῦμεν ὅτι οἱ Βεσιλεῖς κατὰ διαφόρους ἑορτάς ἡλλασσον στολὰς, αἵτινες εἴχον διαφόρων χρωμάτων κοσμήματα. Ωστε πιθανὸν ὅτι ἐντεῦθεν προκλήθον τὰ διάφορα χρώματα, ἀφοῦ μάλιστα οἱ Ἀρχιερεῖς ἐλαθού Βεσιλικὰς στολὰς καὶ ἄλλις τῶν παλαιῶν ἐξ ἔριου καὶ λίνου ἔφερον διαγέρυστους καὶ στριγάς καὶ μαργελλίσις ποιήλοις πεποιημένας.

Τὴν ἵερατικὴν στολὴν συναπόρτικου ἀνέκαθεν τὰ ἔξτις: Στιγάριον, Ὁράριον, Ἐπιτρυγήλιον, Ζώνη, Φελόνιον (Φαινόλιον), Ὁμοφόριον, καὶ ποιμαντικὴν Ῥάβδος. Μετὰ ταῦτα εἰσῆγθησαν τὰ ἐπιμάνικα, τὸ Ἐπιγονάτιον (Υπογονάτιον), δὲ Σάκκος, τὸ Ἐπιφέριπτάριον, ἡ Μίτρα, τὸ Ἐγκόλπιον καὶ ὁ Μαγδύας, ἀπαντά τῆς ἀξίας δηλωτικὰ καὶ βασιλικὰ δᾶδρα τὰ πλεῖστα. Καὶ τοῦ μὲν Διακόνου ἡ στολὴ συνίστατο ἐκ τοῦ Στιγαρίου καὶ Ὁράριου· τοῦ δὲ Πρεσβυτέρου ἐκ τοῦ Στιγαρίου, Ζώνης, Φελονίου καὶ Ἐπιτρυγήλιου· τοῦ δὲ Ἐπισκόπου, ὡς πλήρους ἱερέως, ἐκ τῶν τοῦ Πρεσβυτέρου μετὰ τοῦ Ὁμοφόριου (ὅπερ ἦν καὶ τὸ διακριτικὸν) καὶ τῆς ποιμαντικῆς Ῥάβδου. Μετὰ δὲ ταῦτα προσετέθησαν ὁ Σάκκος ἀντὶ τοῦ Φελονίου, τὸ Ἐπιφέριπτάριον (καλυμμα κεφαλῆς), ὁ Μαγδύας, τὸ Ἐπιμάνικα, τὰ Ἐπιγονάτια, ἡ Μίτρα κατὰ. Τὰ ἐπιμάνικα καὶ Ἐπιφέριπτάρια ἐγένοντο κοινὰ τῶν τε Διακόνων καὶ Πρεσβυτέρων, τὰ ἐπιγονάτια προσέλαβον καὶ οἱ Πρεσβύτεροι. Ωστε πλήρης στολὴ νῦν παντὸς Ἐπισκόπου εἶναι, ὅταν λειτουργῇ, Στιγάριον, Ἐπιμάνικα, Ζώνη, Ἐπιγονάτιον, Σάκκος, Ὁμοφόριον, Μίτρα, Δικαινίκιον (έκθεσις ποιμαντική) καὶ Ἐγκόλπιον. Άλλ' ἐγ ἄλλας ἱεροπρεξίας φέρει τὸ Ὁμοφόριον μετὰ τοῦ Μαγδύου ἐνίστε. Οὐ δὲ Πρεσβύτερος ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἱεροπρεξίᾳ φέρει τὸ Ἐπιτρυγήλιον, ἐνίστε δὲ καὶ τὸ Φελόνιον διὰ τὸ εὐπρεπόν

"Οσάνις πρόκειται νὰ ἐνδυθῆσαι οἱ ἱερωμένοι τὴν ἵερατικὴν στολὴν τὴν λειτουργικὴν, εὐλογοῦσι (τριθυρίζουσι) καὶ ἀσπάζονται αὐτὴν, ὅπερ εἴπατε στημένην καθίσεωςεως. Τοῦ Διακόνου δὲ τὴν Στιγάριον καὶ Ὁράριον εὐλογεῖ ὁ ἵερευς. Ἐπιλέγονται δὲ ἐκάστοτε καταλληλαὶ λόγιαι πᾶς Γραφῆς ἢ εὐχαῖ, ἵνα τημάγωσι τὴν ἐνστοχήν ἐκάστου μέρους τῆς ἵερατικῆς στολῆς.

1) Στιχάριον (*alba, tunica, dalmatica, camisia, talaris*). Τοῦτο κυρίως οὐδὲν ἔτερον ἢ ὁ ποδήρης καὶ χαιρίσωτός γιτῶν τῶν ἀρχαίων (γιτῶν ἀστραγαλωτὸς), δισυνθέστατος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς ιερατικὴ στολὴ, ἐκ λίνου κατασκευαζόμενος. Ἐν Πώμῃ ὁ τοιεντος γιτῶν, *dalmatica* καλούμενος, ἦν ἀπηγορευμένος εἰς τοὺς νέους, καὶ ἀπὸ αὐτοῦ ἔφερον τὸ κολόβιον ἢ ἀνευ γειρίδων γιτῶν (ἔξωμις) καὶ κοντὸν, στις ἦν ἐξ ἐρίου συνήθως. Λέγεται δὲ ἔτι ὁ Πώμης Σίλιβεστρος ἐδώκει τοῖς Διακόνοις ἀντὶ κολοβίου Δαλματικούς. Ωστε τὸ κολόβιον ἔμεινε μάνον διὰ τοὺς ὑποδιακόνους καὶ ἀναγνώστας καὶ φιλίτας.

Οὐομάσθι δὲ Στιχάριον ἀπὸ τῶν στίχων (ὅρα Γερμ. Πατριάρχη), εἴτε ποταμῶν, οἵς ἐκσπουδοῦντο καὶ ἀρχάς οἱ τῶν προχρίτων Ἐπισκόπων ποδήρεις γιτῶνες. Ἐκσπουδοῦντο ἐπίσης καὶ διὰ γραμμάτων (εἴτε γραμμάτων) καὶ τριγωνίων, ὡς σημειοῖ διβαλανέων καὶ ἄλλοι. Ἐνῷ σὶ ἀπλοῖς γιτῶνες οἱ ἄλλοι ἐκσπουδοῦντο γραμμίτικα. Νῦν πάντα καλοῦνται στιχάριαι; διότι πάντα ἔχουσι τὰ αὐτὰ κοσμήματα. Καὶ ὁ μὲν τοῦ πρεσβυτέρου καὶ Ἐπισκόπου εἶγι καὶ συνήθως λευκός καὶ ἅμαζεις μᾶλλον πρὸς τὸν ποδήρη γιτῶν, ὁ δὲ τοῦ Διακόνου εἶναι διατέρων γραμμάτων καὶ ἀρσινέεις μᾶλλον πρὸς δαλματικόν.

Ηρὸς τοῦ στιχαρίου (*Alba*) φέρουσιν οἱ Αρτεμίοι τὸ amictus, ἐπερ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν ἀναθολέαν (ἀναθολήτιον), δι' οὖν διέταξεν ὁ Μέγας Ηγεώματος νὰ ἀνέγωστοι μοναχοὶ τοῦτο δῆμοντος καὶ τοὺς βραγχίους καὶ ἔγωσιν ἐπάιμως εἰς ἐργασίαν, ὡς νῦν διατάσσεται τὸ θεράπειον ἐκατὸν τὴν ὡραν τῆς θεοτείτες κατηνάτες, διὰ ἀρχετειτοῦ κακορίων τοῦ.

Ἐνδυόμενοι τὸ Στιχάριον λέγουσιν ἐκάστοτε οἱ ιερεῖς. «Ἄγαλλισσται η ψυχή μου ἐπὶ πῷ Κυρίῳ» ἐνέδυσε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ γιτῶν καὶ εὐρρόσυνης παριέθαλέ με, ὡς νυματίῳ περιέθηκέ μοι φίτρον, καὶ διεύθυνε κατεκόπτησέ με κόσμησεν.

2) Θεράπειον. Τὸ Θεράπειον, παραγόμενον πυρὰ τὸ λεπτινικὸν (os, opis) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πρασόψιον καὶ σουδάριον, καὶ ἐδη ἀπαντᾷ ἡ διοματία αὕτη ἐπὶ Γαλλιηγοῦ Αὐτοκράτορος (Trebellius Pollio ἐν Ιεροίᾳ Ρώμη. Αὐτοκρατόρων). Ἡν λοιπὸν καὶ ἀρχάς τὸ Σουδά-

ριον ἐκεῖνο δὲ οὗ διηκόνει ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ, καὶ διὰ τοῦτο κατέξη τὸ διακριτικὸν γνώρισμα. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδος (χρι. 22 καὶ 23) ἀπαγόρευε εἰς τοὺς ὑπηρέτας, ἀναγνώστας καὶ ψάλτας νὰ φέρωσιν Ὁράριον. Μέχρι δὲ τῆς ἐποχῆς Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου (περὶ τὰ μέσα τῆς 5. Ἐκατ.) ἦν εἶδος ὅθινης τὸ Ὁράριον «Ἡ Ὁθόνη, μεθ' ἧς λειτουργοῦσιν ἐν τοῖς ἀγίοις οἱ διάκονοι, τὴν τοῦ Κυρίου ἀναμιμνήσκει ταπείνωσιν, νίψαντος τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν καὶ ἐκμάξαντος». Ἐπειδὴ δὲ διακονεῖ τῷ Βασιλεῖ τῶν ὄλων, ὡς ἄγγελος Κυρίου, διὰ τοῦτο δὲ Χρυσόστομος ἥδη τὸ Ὁράριον τοῦ Διακόνου παραβάλλει πρὸς τὰς πτέρυγας τῶν ἀγγέλων. Ως δὲ οἱ περὶ τὸν Αὐτοκράτορα διέταξαν πολλάκις τὸν λαὸν διὰ τῆς χλωνίδος καὶ ἐν γένει δι' ἀμφίων, σύτῳ καὶ διάκονος ὁδηγεῖ τὸν λαὸν ἐν ταῖς δεήσεσι, κρατῶν τοιςὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὸ ἄκρον τοῦ Ὁραρίου.

3) Ἐπιτραχήλιον (stola καὶ orarium). Τοῦτο εἶναι τὸ διακριτικὸν τοῦ Πρεσβυτέρου κόσμημα, διὸ καὶ stola παρὰ Λαζίνιος λέγεται. Ἀρχιειστάτη δὲ ἡ συνήθεια τοῦ νὰ διακρίνηται ἀπὸ περιτραχυλίου τινὸς κοσμήματος οἷον δήποτε ἀξιώματα καὶ μάλιστα παρὰ Πέρσαις, παρ' ᾧν παρέλαβον καὶ οἱ Αὐτοκράτορες τὰ πιλατίκια λεγόμενα (ἐγκόλπια). Τὸ Εὐγολόγιον λέγει δὲ περιθεταὶ τὸ Ἐπιτραχήλιον δὲ ιερεὺς, οἱ δὲ Λαζίνοι καὶ Ὁράριον ἀπεκάλουν ἄλλοτε αὐτό. Ἐντεῦθεν ἔξαγομεν δὲ τὸ Ὁράριον τοῦ Διακόνου ἔλαβε τὸ νῦν σχῆμα (ἀντὶ τοῦ Σουδαρίου ὅπερ ἐκράτει ἐνίστε) ἀπὸ τοῦ Ἐπιτραχυλίου καὶ φέρει ἀπὸ τοῦ ὄμου ἡρτημένον, ὅπει περιθιθέμενον περὶ τὸν ὄμον ἐπὶ τοῦ Στιγμαρίου καὶ ἐνούμενον ἀποτελεῖ τὸ Ἐπιτραχήλιον. Οἱ δὲ κρωσσοί, οἱ ἐν τοῖς ἄκροις ὑπομιμνήσκουσι (κατὰ τοὺς ἔρμην. τῆς Λειτουργίας) τὰς κρεμαμένας ψυχάς τῶν πιστῶν ἀπὸ τοῦ τραχήλου του.

Σφραγίζων δὲ τὸ Ἐπιτραχήλιον δὲ ιερεὺς καὶ ἐνδυόμενος (διότι νῦν κατατκευάζεται συνδεδεμένον), λέγει «Εὐλογητὸς δὲ Θεὸς, ὁ ἐκλέων τὴν γάριν αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ιερεῖς αὐτοῦ, ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς τὸ κατεβαῖνον ἐπὶ πώγωνα, τὸν πώγωνα τοῦ Ἀρρών, τὸ κατεβαῖνον ἐπὶ τὴν ὄψin τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ».

4) Ζώρη, Ἐπιμάριχα, Ὑπογοράτια. Ημένη Ζώρη ἐγρησίμενην

ἀνέκαθεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τοὺς ἐργαζομένους εὐσταλεῖς πρὸς ἐργασίαν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰσῆχθη καὶ Ζώνη τοῦ ιερέως. Λέγει δὲ ὁ ιερεὺς: «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ περιζωγύνων με δύναμιν, καὶ ἔθετο ἄμωμον τὴν ὁδόν μου».

Τὰ δὲ Ἐπιμάνικα καὶ Ὑπογονάτια (καὶ Ἐπιγονάτια) ησαν κοσμήματα τιμητικὰ καὶ ἀξιώματος δηλωτικά. Διὰ τοῦτο μόνοις οἱ Ἐπίσκοποι καὶ ἐπὶ Βαλσαμῶνος ἔτι (τέλη 12. Ἐκατ.) ἔφερον αὐτὰ, καὶ μόνον πολὺ μετὰ ταῦτα καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ Πρεσβύτεροι ἔλαβον τὰ Ἐπιμάνικα καὶ Ὑπογονάτια. Ἀλλ' ἴσως τὰ Ὑπογονάτια ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ βαλάντια τῶν ἐλεγμοσυνῶν, ἅτινα ἤρτηντο ἀπὸ τῆς ζώνης (οἱ Λατῖνοι ἀναρτῶσι δύο ταινίας) καὶ διεκρίνοντο τῶν ἀργυρεπατικῶν ἐπιγονατίων (1), ἅτινα ἔλαβον τὸ σχῆμα τῆς ῥομφαίας, διὸ καὶ λέγει ὁ ιερεὺς (Οἰκονόμος, Πρωτοπαπᾶς κτλ.): «Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρὸν σου Δυνατὲ...». Τὰ δὲ Ἐπιμάνικα ἀντιστοιχοῦσιν πρὸς τὰς γειροθήκας τῶν Αὐτοκρατόρων. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ιερωμένοι ἤδυναντο νὰ ἀπιωνται: τῶν ἀγίων γυμναῖς ταῖς γερσὶ, διὰ τοῦτο καὶ ἔλαβον τοιοῦτο σχῆμα τὸ σάμερον ἔτι ἐν γράσει. Κατέστησαν δὲ ὕστερον κοινὸν κτῆμα καὶ αὐτοῦ τοῦ Διακόνου. Λέγει δὲ ὁ ιερεὺς, φορῶν τὸ τῆς δεξιᾶς γειρός: «Ἡ δεξιά σου Κύριε δεδόξασται ἐν ἵσχυ...» φορῶν δὲ τὸ τῆς ἀριστερᾶς: «Ἄι γειρές σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με, συνέτισόν με καὶ μαθήσομαι τὰς ἐντολάς σου».

5) *Φαιρόλιον* (ἢ *Φελόνιον*, casula, planeta). Ἡ γραφὴ Φαινόλιον ἀντιστοιχεῖ κάλλιον εἰς τὴν λατινικὴν λέξιν paenula (ἢ penula), ητις ἐσήμαινε κωδωνοειδῆ ἐπενδύτην ἄγευ χειρίδων (οἷον τὸ ἡμέτερον Φελόνιον ἄχρι τοῦδε), χρήσιμον εἰς ὁδοπορίαν. Τοιοῦτον τινὰ ἔφερον, φάνεται, καὶ οἱ Ἀπόστολοι, καὶ τοιοῦτος ἦν πιθανῶς καὶ ὁ φαινόλης (ἢ φελόνης) τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Β.' Τιμ. 4,13). Κατὰ μίμησιν λοιπὸν πιθανῶς καθιερώθη ὡς ιερατικὴ στολὴ τὸ Φαινόλιον, καὶ εἰς τιμὴν αὐτῶν, καὶ δύναται:

(1) Διὰ τοῦτο οἱ ἔγκριτοι ιερεῖς ἐν Ῥωτοίᾳ φέρουσι δύο Ὑπογονάτια ἐπίφορα τὸ σχῆμα. Παρ' ἡμῖν ἐν καὶ ῥομφαίοις εἶναι ἐν γράσει παρά τε ἐπ σκόποις καὶ τοῖς ἐν ἀξιώμασι τῶν Πρεσβυτέρων.

καλλιστα γὰρ ὑπομιμήσκη. Σὺ πάρειχος καὶ παρεπίδημος ἔσται
ἐνταῦθα ἐπὶ γῆς.

Ἔνα δὲ σύ μόνον τῶν Πρεσβυτέρων (ὧς νῦν) σιωλή, ἀλλὰ
καὶ τῶν Ἐπισκόπων μέγρι τῆς ἀλώτεως τῆς Κωνσταντινουπό-
λεως. Εἰς διάκονοις δὲ ὁ Πατρούχητος καὶ κατόπιν οἱ πρόκριτοι
τῶν Ἀρχιερέων ἔφερον Ιολυσταύρια Φαινόλια (ὅρα Βαλσαμώνα
ἐν μελέτῃ περὶ Πατρ. Ηρόνεμ.). Ἐν τούτοις καὶ ταῦτα καὶ τὰ
στιγάρια ἔφερον καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἀπλά κατὰ τὴν μεγάλην Τε-
σσαρκοστὴν καὶ πορροῦσα (ὅρα Δημ. Χωματηνὸν ἔνθα ἀνωτέρω).

Ἐνδυδμένος δὲ ὁ λέρεὺς τὸ Φαινόλιον, λέγει: «Οἱ λέρεις σου
Κύριε ἐνδύσονται δικαιοσύνην, καὶ οἱ ὅσιοι σου ἀγαλλιάσται ἀγαλ-
λιάσονται».

(6) Σάκκος. Ἄντι Φαινολίου φέρεται νῦν πάντες οἱ Ἐπίσκοποι
Σάκκου, Ἀλλ' ἐπὶ τῶν Βαζαντινῶν γρέων (μέχρι τῆς 13. Έκατ.)
μόνοις δὲ Πατρούχητος ἔφερεν αὐτὸν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Βαλσαμών.
Ἐκ δὲ τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ μανθάνομεν δὲ: ἔφερεν αὐτὸν
μόνον κατὰ τὰς τρεῖς μεγάλας ἐστάτες τοῦ Πάτηκα, τῆς Πεντηκο-
στῆς καὶ τῶν Χριστουγέννων. Οὐδέποτε δὲ τοῦ πορροῦσας. Ἐν τούτοις
τοῖς Ἀνθρώπικος διγέρων μετὰ ταῦτα μετὰ τὸν ἄλλων προσομοίων (1)
ἀπένειπε τὸ Μητροπολίτη Μονεμβασίας καὶ τὸ σάκκον Σάκκον ἐν
ταῖς θείαις λειτεστίσις (ὅρα τὸ Χρυσόβουλον ἐν 5. τόμῳ Ρωμα-
λην καὶ Ποταμῆ). Ἐκ τούτου δὲ μανθάνομεν πότε ἤρχισε νὰ γείνη
βιβλικῆν κατινὴν ἐνδυμασία τῶν ἀλλων Ἐπισκόπων, ἀφοῦ μάλιστα
πάντες σχεδὸν μετὰ ταῦτα προήγιθται εἰς Μητροπολίτας καὶ
Ἀρχιεπίσκοπους. Προσθίθε δὲ τὸ σγῆμα τοῦ Σάκκου ἀπὸ τοῦ
Διλβατικοῦ γέτωνος, ὃν ἡδη οἱ Αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης ἔφερον.

(1) Οἱ Θράσοντες αὐτοὺς ἀπέδειξαν τοῦτον τὸν Σάκκον, αὐτὸν δὲ ἔπειρον
πέτρα, σύριξ, Ηλιοποννήσου, πατέπιγχες πράγματα τοποθετοῦσαν αὐ-
τούς παντούς ἐπισκόπες. Διέτυχε δὲ νὰ προσωρινώσται τοῖς αὐτοῖς Παναχ-
γιώτατον ἐν τε φύμας καὶ γραφραῖς. Αὐτὸς δὲ νὰ ἐμφανη ἐνδικτιῶνα ἐν
ταῖς πρὸς αὐτοὺς γραφραῖς. Ηδωπει καὶ Διζέμπουλον αλ. Μέγρι τοῦ 1821
δεδικτιώτα προσώπα ταῦτα. Πέσχατος Μητροπολίτης Μονεμβασίας ἦν ὁ
Χριστιανός Παχύμης (Αὐτῶν), ἐν Τριπόλει ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος
μαρτυρήσας.

7) Ὀμοφόριον (Pallium). Ἐπὶ τοῦ Σάκκου φέρουσι πάντες εἰ Ἐπίσκοποι τὸ Ὀμοφόριον (παρὰ Αὐτίνοις δὲ Πάπας καὶ οἱ Ἀρχιεπίσκοποι μόνοι, παρὰ τοῦ Πάπα λαμβάνοντες). Εἶναι δὲ δύω εἰδῶν, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρόν· τὸ μὲν μέγα περιελίσσοντες περὶ τὸν τράγηλον οὔτως, ώστε νὰ κρέμεται τὸ ἐν ἄκρον ἔμπροσθεν, τὸ δὲ ἄλλο ἔπιπλον, φέρουσιν ἐν ἀρχῇ τῆς Λειτουργίας μέχρι τῆς ἀναγράψεως τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ παρίστανται ὡς ποιμένες καὶ τύποι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀρχιεπίσκοποι δὲ εἰκόνες παριστάσθαι καὶ τοιχοῖς Αὐτοχρήτορας φέροντας τοιωτό τι. "Ωστε εἶναι κατὰ μίμησιν τὸ μέγα Ὀμοφόριον. Τὸ δὲ μικρόν, δὲ περιτίθενται περὶ τὸν τράγηλον, ώστε γὰρ κρέμανται ἀπὸ τῶν σῶμάν τὰ δύο ἄκρα, δύναται γὰρ διομασθῆ τὸ κατ' ἔξοχὴν Ὀμοφόριον. Διὰ τοῦτο καὶ φέρουσιν ὁπτὸς οἱ Ἐπίσκοποι, ὅπερ ὡς οἰκουμέναι τῶν Μυστηρίων λερουργῆσιν αὐτὰ, καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ φέρουσιν αὐτὰ, ψαλλομέναι τοῦ Χερουβίκου ὅμνου, ὅπερ δηλ. προσκομίζονται τὰ τίμια δῶρα εἰς ἀμαρτίαν καὶ ἐπομένως παρίσταται δὲ Ἐπίσκοπος ὡς ἀπλοῦς Λειτουργὸς τοῦ Θεοῦ. Φέρουσι πρὸς τούτοις καὶ μετὰ ταῦτα, διε ἀγράψουσι τὰ τίμια δῶρα δὲ ἐπικλήσεως, καὶ ὅπερ κατηγορώσει τῷ ἀγράντων μυστηρίῳ.

Παρ' Ἰσιδώρῳ τῷ Πτελουσιώτῃ (Ἐπιστ. 136, 4) ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον τὸ Ὀμοφόριον (ἄλλὰ δὲ εἰσήχθη τότε κατὰ πρῶτον), καὶ παρ' αὐτοῦ μανδάνομεν καὶ τὴν σημασίαν καὶ χρῆσιν αὐτοῦ· «Τὸ τοῦ Ἐπίσκοπου Ὀμοφόριον ἐστὶ ἐρέας ὃν (1), ἀλλ' οὐ λίνου, τὴν τοῦ προσβάτου δοράνι απομάνει, ὅπερ πλανηθὲν ζητήσας δέ Κύριος ἔπει τῶν οἰκείων ὅμιων ἀνέλαβεν. Ὁ γάρ Ἐπίσκοπος εἰς τὸν οὐρανὸν τοῦ Χριστοῦ, πὸ ἐργον ἐκείνου πληροῖ, καὶ δείκνυσι διὰ τοῦ σχήματος ἐπι μητής ἐστι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ μεγάλου ποιμένος, καὶ πρόσχες ἀκριβῶς· ἥνικα γάρ αὐτὸς δὲ ἀληθινὸς ποιμὴν παρέχειν ται διὰ τῆς τῶν Εὐαγγελίων τῶν προσκυνητῶν ἀναπτύξεις, ὑπαντίσταται, καὶ ἀποτίθεται τὸ σγῆμα τῆς μητήσιος δὲ Ἐπίσκοπος,

(1) Περὶ Φεγγαρίου τοῦ Διοσλόγου, λέγεται δὲ ἔμφρεν Ὀμοφόριον ξε βύσσων, Ἄλλὰ τοῦτο φαίνεται ἐξαρτεῖσθαι διάτι πάντοτε μετὰ ταῦτα ἐξ ἐργίνετο τὸ Ηλίου, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ φαστοί εἴκονεν

αὐτὸν παρεῖναι δηλῶν τὸν Κύριον τὸν τῆς ποιμαντικῆς ἡγεμόνα καὶ Θεόν». Τοιαῦτα τινὰ σημαίνουσι καὶ τὰ λεγόμενα, ἔταν φορῆ τὸ Ὁμοφόριον ὁ Ἐπίσκοπος· «Ἐπὶ τῶν ὄμων Χριστὲ τὴν πλανηθεῖσαν ἄρας φύτιν, ἀναληφθείς, τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ προσέγνωγες».

Κατὰ τὸν Συναξαριστὴν δὲ (τῷ Σαβ. Βατίων) ἡ Θεοτόκος ἰδιοχείρως κατετεκένασε τῷ Λαζάρῳ (Ἐπισκόπῳ Κύπρου μετὰ ταῦτα) Ὁμοφόριον. Κατ’ ἄλλην δὲ παράδοσιν ὁ Ἀπόστολος Πέτρος καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος ἔφερον Ὁμοφόριον καὶ κατέλιπον τοῖς διαδόχοις (Pertut. tract. canon. de origine, usu et auctoritate Pallii). Κατὰ Ἀναστάτιον δὲ τὸν Βιβλιοθηκάριον ὁ πάπας Μάρκος (336) ἐδωρήσατο Ὁμοφόριον τῷ Ὁστίᾳς Ἐπισκόπῳ τῷ χειρότενήσαντι αὐτὸν. Κατ’ ἄλλην δὲ παράδοσιν ὁ Λίνος πρώτος εἰσήγαγεν. Ἀδηλον διὰ τί ἀφρεδίη ἀπὸ τῶν ἀπλῶν Ἐπισκόπων τὸ Πάλλιον παρὰ Λατίνοις.

Ἀνίστοιχον τῷ Λογρέῳ τοῦ Ἀρχιερέως τῆς Π. Διαθήκης καὶ τῆς ἀξίας δηλωτικὸν εἶναι καὶ τὸ Πανάγιον (Ἐγκόλπιον), σῦ τονος ἡ ἀρχὴ ἀγνοεῖται.

8) *Mītra, Kīdāris, Ἐπιβρίπτάριον* (insula, tiara, regnum καὶ triregnium). Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐλειτούργουν ἀνέκαθεν ἀσκεπεῖς οἱ λειτουργοί. Μόνοι δὲ οἱ πάπαι τῆς Ῥώμης καὶ Ἀλεξανδρείας ἔξηροῦντο κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσταλονίκης, φέροντες μίτραν ἐν καιρῷ Λειτουργίας. Νῦν πάντες οἱ Ἐπίσκοποι φέρουσι μίτραν, ἀλλ’ ἐν καιρῷ τῆς κοινῆς προσευχῆς, οὐχὶ δὲ καὶ διταν τελῶτι τὰ μυστήρια. Ἡ μίτρα δὲ αὕτη εἶναι τὸ βασιλικὸν στέμμα, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἔλαβε σχῆμα κωνοειδές, τὸ δὲ σημερινὸν εἶναι τὸ τῆς κιδάρεως. Μόλις δὲ ἐπ’ ἐσγάτων κατέστη κοινή (1). Ός ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ φέρουσιν ἄχρι τοῦδε οἱ Ἐπίσκοποι (ὅτε τοῦτο δυνατόν) τὸ Ἐπιβρίπτάριον μετὰ τῆς παλαιᾶς κιδάρεως,

(1) Κατέ τινας περιηγητὴν Ῥώσον περιελθόντα τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τὴν παρελθοῦσαν Ἐκα. οἱ ἡμέτεροι Ἐπίσκοποι δὲν ἔφερον μίτραν, ἐνῷ εἰς Ῥωσίαν ἔφερον αὐτὴν ἀπὸ πολλοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀρχιμανδρίται. Ἀλλ’ ἡ μίτρα τῶν Ῥώσων δὲν ἔχει σταυρὸν ἀνω (κατ’ ἔξαρτεσιν διδοται ἐνίστε), οὐδὲ διακρίνεται τὸ διάδημα. "Ωστε καταντῷ καλυμμάτυρον πολυτελές μόνον καὶ ἐν λειτουργικῇ μάνιον γρύσει.

ἥτις μίτρα καὶ αὐτὴ ἐλέγετο, καὶ ἦν ἀνέκαθεν φρυγικὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς (1). Τοῦ Ἐπιχριπταρίου γίνεται συγνάκις μνεία παρὰ Βυζαντίνοις. Ἐφερον δὲ αὐτὸν οὐ μόνον δι Πατριάρχης, ἀλλὰ καὶ οἱ κατώτεροι κληρικοὶ, μόνων τῶν ὑπηρετῶν ἐξαιρουμένων. Ἡν δὲ πιθανώτατα τὸ αὐτὸν μὲ τὸ κουκούλιον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν. Τῆς δὲ κιδάρεως μνείαν ποιεῖται καὶ δι Γρηγόριος δι Θεολόγος λόγον ποιούμενος περὶ τῆς χειροτονίας του.

Οἱ Πολυκράτης Ἐφέσου παρ' Εὔσεβίῳ (3, 31. 5, 24) λέγει περὶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ὅτι ἐφερεν ἐπὶ κεφαλῆς πέταλον. Τὸ αὐτὸν λέγει δι Ἐπιφάνιος περὶ Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου καὶ πρώτου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων. Προστίθησι δὲ μόνον ὅτι ἦν χλυσοῦν. Ἐφερον δὲ κατὰ μίμησιν τοῦ Ἀρχιερέως ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Σώζεται καὶ ἐπιστολὴ Θεοδοσίου Ἱεροσολύμων (Harduini Concil. t. V. p. 773, 1029), καθ' ἧν ἐδωρήσατο σύτος τῷ Ἰγνατίῳ τὴν μίτραν τοῦ Ἰακώβου.

Ἐν τῇ Δύσει μόλις ἀπὸ τῆς 9. Ἐκατ. διακρίγεται τὸ κάλυμμα τὸ ἐπισκοπικὸν ἡ insula, ἥτις εἶχε διάφορα σχήματα, μέχρις οὗ προσέλαβε τὸ νῦν σχῆμα τοῦ ἀπολήγειν εἰς δύο κέρατα (εἰς σημεῖον τῶν δύο Διαθηκῶν). Ταῦτην φέρει καὶ δι πάπας Ἱερουργῶν. Ἐν ἀλλαῖς δὲ περιστάσεσι φέρει τὴν τιάραν, ἥτις ἔλαβε κωνικὸν σχῆμα καὶ ὀνομάσθη καὶ regnum ἐκ τοῦ στέμματος, ὅπερ συγέδεσεν δι πάπας Νικόλαος (858—67) τῇ μίτρᾳ. Οἱ Ἀλέξανδρος Β.' (1065) προσέθηκε καὶ δεύτερον στέμμα (ἴνα τὰς δύο ἔξουσίας σημανῆ). Οἱ δὲ Οὐρθανᾶς Ε.' (1362—70) προσέθηκε καὶ τρίτον, ἐξ οὗ καὶ triregnum ἐπεκλήθη ἡ τιάρα.

9) Δικαρχίον. Η ποιμαντικὴ ῥάβδος ἐκλήθη ἐκ τῆς δινοματίας τῶν ῥάβδων, ἃς ἐφερον πάντες οἱ ἐν ἀξιώμασιν ἐν Κων-

(1) Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλλynes ἐν ταῖς πόλεσιν ἤσαν ἀσκεπεῖς καὶ ἐφερον μόνον διάδημα, δι' οὗ περιέδενον τὴν κόμην. Μόνον δὲ ἐν Φρυγίᾳ ἦν γρέσαι ἡ μίτρα, ἥτις καὶ κιδάρης ἐκαλεῖτο, καὶ ἦν ἐφερον καὶ ἐν Ῥώμῃ αἱ γυναικεῖς. Γνωστὸν δὲ ὅτι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐθεωρεῖτο σεμνὸν καὶ ἱεροπρεπὲς τὸ προτεύχεσθαι κεκαλυμμένη τῇ κεφαλῇ. Διὸ καὶ τὸ κουκούλιον ἐν Αἰγύπτῳ.

σταντινουπόλεις. Εἶχε δὲ διάφορα κοσμήματα πρὸς διάκρισιν. Η νῦν διαχέσμησις εἶναι πιθανῶς ἡ τοῦ βασιλικοῦ Δικανικοῦ.

Εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἐνεγείρειν αὐτὸς ὁ Αὐτοκράτωρ τὸ Δικανίον, στε πρὸ τῆς χειροτονίας ἐνέκρινεν ἐπισήμως ἐν τῷ Παλατίῳ τὸν ἐνα τῶν ὑποψηφίων. Ἐλεγε δέ· «Η ἀγία Τρίας διὰ τῆς παρ' αὐτῆς δωρηθεῖσης ἡμῖν βασιλείας προσβάλλεται σε Ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην» (ὅρα Κωδικὸν ἐν 20. κεφ.). Νῦν δὲ μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἐπισκόπου ἐγχειρίζεται αὐτῷ ἡ ποιμαντικὴ ἔρδος ὑπὸ τοῦ προκρίτου τῶν Ἀρχιερέων, λέγοντος· «Λάβε τὴν Πάθδον, ἵνα ποιμανῆς τὸ ἐμπιστευέν σοι ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῖς μὲν εὐπιθέσιν ἔστω αὐτᾶς ὑπὸ σοῦ βαττηρία καὶ ὑποστηριγμός, τοῖς δὲ ἀπιθέσιν καὶ εὐθραπέλοις, γρῆ αὐτῇ ἔρδων ἐπιστηπτικῇ, ἔρδων πατιθεῖσεως».

10) *Mardiros*. Ο μῆλος μανδύας, δοστὶς ὀλίγον διαφέρει κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ φαινολίου, ἢν πολλαγῷ ὁ ἐπενδύτης τῶν Μοναχῶν. Διὰ τοῦτο καὶ φοροῦσι πολλαγῷ σὺν Ἀρχιμανδρήται αὐτὸν ἐν ἀπλαῖς ἴεροπραξίαις καὶ ἐν τῷ ὅρθρῳ, σταύρῳ δὲν φέρωσι τὸ φαινόλιον. Ο τῶν Ἐπισκόπων δὲ μανδύας διὰ τῶν ποτεμῶν καὶ κοσμημάτων καὶ τοῦ πορφυροῦ γράμματος ἀναμιμήσκει τὸν Βασιλικόν. Φορεῖ δὲ αὐτὸν σταύρον μέλλη νὰ λειτουργήσῃ, πρὸν ἐνδυθῆ τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν. Φορεῖ πρὸς τούτοις αὐτὸν καὶ ἐν ἄλλαις ἱεροπραξίαις, δε μόνον τὸ θυμασθέτον πρέπει νὰ φέρῃ.

εκτίθεσθαι (Ο—ΣΩΣΙ). Η γένεσις οὗ Ο^ο (γνωστός εἰσιστεῖ)

αρχεῖον ἡ οἰδημάτων παραπομπήν, οἷον Ἰερά Λειτουργία (I)

κεφαλλιον Γ. ΚΕΦΑΛΛΙΟΝ Γ. Η πολιτεία της Κεφαλληναίας (C)

— τοις Η να τικαμένοις νά Η Περιή έσορτων εώς γνωσθεῖσθαι τώτερα

§ 12. Τινὰ περὶ τῶν χριστιανικῶν ἑορτῶν καθόλου.
— τοις ιστορίαις ίσης σημεντού ναρού γνωσθεῖσθαι τοις ιστορίαις (I)

— Αν καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπὸ τῆς δουλείας τοῦ γοντοῦ Φαραὼ ὅλος ὁ γρόνος, εἶναι ἑορτὴ μία πρὸς εὐχαριστίαν καὶ δοξολογίαν τοῦ μεγάλα καὶ θαυματτὰ ποιήσαντος ὑπὲρ ἡμῶν Θεοῦ, ἀλλ' οὐχ ἡτον, ἐπειδὴ δὲν δύνανται

πάντες διὰ τὰς βιωτικὰς μερίμνας νὰ σχολάζωσιν εἰς τὴν ἀμετον λατρείαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο δρίσθησαν ἀνέκαθεν ἡμέραι τινὲς ἀργίκις καὶ συνάξεως τῶν πιστῶν εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, ἵνα οὗτοι ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ λατρεύοντες Θεῷ, καὶ οὕτω κρατυνόμενοι μπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς ἐπηγγελμάνης ἐν ταῖς τοιαύταις συνάξεσιν, ἀγιάζωσι καὶ ἀπαντά τὸν βίον διὰ τῆς ἐμμέσου λατρείας τοῦ Θεοῦ (τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν καὶ τῆς φιλαδελφίας), καὶ ἔορτὴν μίαν (λατρείαν τοῦ Θεοῦ) καταστήσῃ ἕκαστος ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ.

Οἱ ἀρχαιότατος κύκλος τῶν ἔορτῶν ἦν ὁ ἑδομαδιαῖος, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ Πάσχα, ὅπερ μετὰ τῆς Πεντηκοστῆς ἀπετέλει μίαν ἔορτήν. "Ωστε κυρίως τὸ πᾶλι μία ἔορτὴ ἦν καθ' ἐκάστην ἑδομάδα, ἡ Κυριακὴ, ἥτις ἦν ἐπανάληψις τῆς ἡμέρας τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἥτις καὶ Πάσχα ἐπεκράτησε μετὰ ταῦτα νὰ καληται. Μετὰ δὲ ταῦτα, ὅτε εἰσήχθη ἡ ἔορτὴ τῶν Θεοφανίων καὶ διεκρίθη ἀπ' αὐτῆς κατὰ τὴν Δ.¹ Ἐκατ. ἡ τῶν Χριστουγέννων, κατήντησαν δὲ κοινότεραι αἱ τῶν Ἀποστόλων καὶ Μαρτύρων μνῆμαι, ἤρξατο καὶ ὁ κύκλος τῶν ἀκινήτων λεγομένων ἔορτῶν, ἥτοι τῶν εἰς δρισμένας ἡμέρας τῶν μηνῶν ἔορταζομένων, ἐνῷ δ ἑδομαδιαῖος κύκλος τῶν ἔορτῶν εἶναι κινητός. Ἡρχετο δὲ ὁ κύκλος τῶν ἀκινήτων ἔορτῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς, ἀρ' οὖ ἥρχετο καὶ τὸ Ἰουδαικὸν πολιτεύον ἔτος (1). Καὶ ἦν ἀπόπειρα νὰ συμβιβασθῇ δ χριστιανικὸς κύκλος τῶν ἑδομάδων μετὰ τῶν μηνῶν καὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ. Παρ' ἄλλοις δὲ ("Ἄγγλοις καὶ Γάλλοις") ἥρχετο τὸ ἔτος ἀπὸ τῆς 25 Μαρτίου. Φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο προσῆλθεν ἐκ τινος παραδόσεως ὅτι τὸ πρῶτον Χριστιανικὸν Πάσχα συνέπεσε τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁσάκις συμπέσῃ τοῦτο, ἀποκαλεῖται Πάσχα Κυρίου ἄχρι τοῦτο εἰς τὰ Πασχαλία. Μόλις δὲ βραδέως, ὅτε ἐπαυσανοὶ οἱ Χριστιανοὶ νὰ βδελύσσωνται τὰ τῶν ἑθνικῶν, εἰσῆχθη καὶ τὸ Ἰουλιανὸν ἔτος καὶ τοῦτο διὰ τὴν γρονολογίαν μᾶλλον. Ση-

(1) Οἱ Λατῖνοι ἀρχοντες ἀπὸ τῶν 4 ἑδομάδων τῶν πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως.

μειωτέον δὲ ἔτι ὁ κύκλος ὁ ἑδδομαδιαῖος μένει ἄγρι τοῦτο παρ' οὐδὲν ὁ κυριώτερος καὶ οὐδὲν ἔπαθεν ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἀκινήτων ἑστῶν· ἐκ παραλλήλου βαίνουσιν ἀμφότεροι. Κατὰ τὸν ἑδδομαδιαῖον κύκλον, ἀρχημένη ἀπὸ τοῦ Πάσχα, προσβάνει ἡ σειρὰ τῶν Ηερικοπῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων τοῦ Ἀποστόλου. Ἐν τῷ αὐτῷ κύκλῳ περιελήφθησαν καὶ αἱ μνῆμαι τῶν κυριωτάτων ἑστῶν τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου, τῶν τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἀποστόλων καὶ λοιπῶν Ἅγίων. Πολλαχοῦ τελεῖται καθ' ἑκάστην Λειτουργία, ὥστε ἐκατός, δταν δύνηται καὶ θέλη, δύναται πρὸ τῆς ἀλλης ἐργασίας νὰ παρασταθῇ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ καὶ εἴτα νὰ ἐπιθεθῇ εἰς τὰ βιωτικὰ ἔργα, καὶ καταστήσῃ καὶ εἴτα μίαν ἑστὴν ὅλον τὸν βίον αὐτοῦ.

Διειρθοῦνται αἱ ἑσταὶ εἰς κινητὰς καὶ ἀκινήτους· εἰς Δεσποτικὰς, Θεομυτορικὰς καὶ τῶν Ἅγίων· εἰς μεγάλας καὶ ἀπλᾶς. Καὶ τίνες μὲν αἱ κινηταὶ καὶ τίνες αἱ ἀκινήτοι ἑσταὶ, ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον· πότε δὲ καὶ διὰ ποίους λόγους προσετέθησαν αἱ τῶν Μαρτύρων καὶ Ὄμολογητῶν καὶ αἱ λοιπαὶ ἑσταὶ, δψόμεθα ἐρεζῆς. Μεγάλαι· δὲ ἑσταὶ κατὰ πρῶτον λόγου εἶναι αἱ Δεσποτικαὶ λεγόμεναι, καὶ κατὰ δεύτερον λόγου αἱ Θεομυτορικαὶ. "Απασκι αὗται ἔχουσι καὶ προεόρτια καὶ μεθέορτα. Διακρίνονται δὲ ταῖς μεγάλαις ἑσταῖς ἡ τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Χριστουγέννων. Μετὰ τοῦ Πάσχα ἀπετέλουν ἐν τι ὅλον ἀνέκαθεν ἡ ἑδδομῆται τῶν Ηαδῶν καὶ αἱ ἑδδομῆδες τῆς Πεντηκοστῆς. Ή δὲ τῶν Χριστουγέννων ἑστὴ ἦν πρότερον ἡνωμένη μετὰ τῆς τῶν Φύτων ὑπὸ τὴν κοινὴν ὀνομασίαν τῶν Θεοφανίων. Προηγοῦνται δὲ εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς ἑστὰς τεσσαρακονθήμεροι Παραμοναὶ, εῦτος εἰπεῖν. Οὕτω δὲ κατηρτίσθη ὁ στέφανος τοῦ ἐνικυτεῖος ἐκ μεγάλων ἀναμνήσεων, αἵτινες καλλιστα διατιθέστιν εἰς λατρείαν τοῦ Θεοῦ καὶ καταλληλοτάτας διπλέσσεις λόγων γραμμῆσι τοῖς τὴν διακονίαν ταύτην πεπιστευμένοις.

Σημ.) Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Ἀπόστολος Ηαδὸς κατακρίνει τοὺς "Γαλάτας" ὅτι παρετέρους καιρούς καὶ ἐνιαυτούς καὶ τὰ τοιαῦτα. «Νῦν δὲ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, τὰς ἐπιστρέψας πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ στούγεια, οἷς πάλιν ἔμε-

Οεν δουλεύειν θέλετε; Ήμέρας παραπορεῖσθε καὶ μῆνας, καὶ χρόνους, καὶ ἐνισυτούς. Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μάτως εἰκῇ κεκοπίσκα εἰς ὑμᾶς» (Γαλ. 4, 9—11). Καὶ πρὸς Κολοσσαῖς γράφων (2, 16—17), λέγει, «Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἔσρης ἢ νουμηνίας ἢ σαββάτων· ἀλλὰ σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ». Ἀλλὰ σκιερὸν οὗτον δὲ οὐδὲποτε λαταρίνει τὸ ιουδαϊκὸν οὐγῆ δὲ καθέλου τὰς ἕορτάς. Διότι ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία ἁγίαταζεν, ὡς εἴρηται καὶ ὄψιμενα, ἀν καὶ συνάμα τὴν ιουδαικὴν δειπνισμανίαν ἀπετρόπιάζετο, καὶ τὰ ὅργια τῶν ἑθνικῶν ἐθδελύσσετο. Κατὰ τὸ γριστικικὸν πνεῦμα καὶ δόσος δὲ βίος δυνατὸν νὰ θίναι ἔσρη καὶ πᾶσα ἐργασία ἀγία, διταν ἐν Κυρίῳ γίνηται. Ηδηδὲ ὠφείλον ἕορτάζειν οἱ χριστιανοί, διδάσκει καλῶς πάνυ δὲ Θεολόγος Γεργόριος (ἐν Λόγῳ εἰς Θεορ.): «Τοιγχροῦν ἔστελλομεν, μὴ πανηγυρικῶς, ἀλλὰ θεικῶς μὴ κοσμικῶς, ἀλλ' ὑπερκοσμίως· μὴ τὰ ἡμέτερα, ἀλλὰ τὰ τοῦ ἡμετέρου, μᾶλλον δὲ τὰ τοῦ Διεσπότου· μὴ τὰ τῆς ἀσθενείας, ἀλλὰ τὰ τῆς ἵτερείας· μὴ τὰ τῆς πλάσεως, ἀλλὰ τῆς ἀναπλάσεως. Ἐσται δὲ τοῦτο πῶς; Μὴ πρόθυρα στεφανώσωμεν, μὴ χροῦνται συστησώμεθα, μὴ κοσμήσωμεν ἀγνιάτας, μὴ ὅρθαλμὸν ἔστιάσωμεν, μὴ ἀκοὴν κατουλήσωμεν, μὴ δισφρεστὸν ἐκθηλύνωμεν, μὴ γεῦσιν καταπορνεύσωμεν, μὴ ἀσῆ γριστικόμεθα ταῖς προχείροις εἰς κακίαν δέσσις καὶ εἰσόδοις τῆς ἀμαρτίας, μὴ ἐσθῆτη μαλακισθῶμεν, μαλακῆ τε καὶ περιέργεούσῃ, καὶ ἡς τὸ κάλλιστον ἀγροτία, μὴ λίθων διαυγίσις, μὴ γευσοῦ περιλάμψεσι, μὴ γρωμάτων σορίσμασι φευδομένων τὸ φυτικὸν καλλος καὶ κατὰ τῆς εἰκόνος ἐξευρημένων· μὴ κώμοις καὶ μέσοις, οἷς κοίτας καὶ ἀσελγείας οἶδα συνεκευγμένας.....Μὴ στιβάδας ὑψηλὰς πρέψωμεν, σκηνοποιοῦντες τῇ σφρίᾳ τὰ τῆς θρύψεως. Μὴ τιμήσωμεν οἴνων τοὺς ἀνθεσμίας, ἐψιποιῶν μαγγανείας, μύρων πολυτελείας. Μὴ γῆ καὶ θάλασσα τὴν τιμίαν ἡμῖν κόπρον δωροφορεῖτωσαν. Οὕτω γάρ ἐγὼ τιμὴν οἶδα τρυφήν. Μὴ ἄλλος ἄλλον ἀκρασίᾳ νικᾷ σπουδάζωμεν· ἀκρασία γάρ ἐμοὶ πᾶν τὸ περιττὸν καὶ ὑπὲρ τὴν γρείαν, καὶ ταῦτα πεινώντων ἄλλων καὶ δεομένων τῶν ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ τε καὶ κράματος.

Αλλὰ ταῦτα μὲν "Ελληνοὶ παρῶμεν καὶ Ἑλληνικοὶ κόμποις καὶ πανηγύρεσιν" οἱ καὶ θεοὺς ὄνομάζουσι χνίσσαις γαίροντας, καὶ ἀκολούθως τὸ θεῖον τῇ γαστρὶ θεραπεύουσι, πονηρῷ πονηρῶν δαιμόνων καὶ πλάσται, καὶ μυσταγωγοὶ, καὶ μύσται τυγχάνοντες. Ήμεῖς δὲ, οἵς Λόγος τὸ προσκυνούμενον, καν τι δέῃ τρυφῆν, ἐν λόγῳ τρυφήσωμεν καὶ θείῳ νόμῳ καὶ διηγήμασι τοῖς τε ἀληθοῖς καὶ ἔξ ὧν ἡ παροῦσα πανηγύρεις· ἵν' οἰκεῖον ἡ τὸ τρυφὴν καὶ μὴ πόρρω τοῦ συγκαλέσαντος» (1). Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Θεο-

(1) "Ιερεὶς δὲν εἶναι δύσκοπον νὰ ἀντιπαρατεθῶσι καὶ τὰ τοῦ Φιλωνος τοῦ συγχρόνου τῶν Ἀποστόλων, ἵνα τις ἔννοιαν ἔχῃ ποῦ ἥδη τότε κατέντησαν αἱ ἑορταὶ τῶν ἔθνηκῶν, ἃς ἐμμοδύντο πολλοὶ τῶν Χριστιανῶν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ Θεολόγος καθάπτεται αὐτῶν· «Μόνου ἅρα καὶ ἔθδομαι καὶ ἑορταὶ τοῦ αἰτίου, ἀνθρώπων δὲ συνόλως οὐδενός.» 10: γάρ, εἰ θέλεις, συνεπισκέψαι τὰς ἀοιδήμους πανηγύρεις ἡμῶν. "Οσαὶ μὲν δὴ κατ' Ἕνη βαρβαρικά τε καὶ Ἐλληνικά ἐκ μυθικῶν πλασμάτων συνέστησαν, δίλλαι παρ' ἄλλοις κανὸν τύφον ἔχουσαι τὸ τέλος, ἀφείσθωσαν. Καὶ γάρ οὐδὲ ὁ σύμπας ἀνθρώπων βίος ἐξαρκέσει πρὸς τὰς ἐνυπαρχούσας ἀποπίας ἐκάστοις ἀκριβῶσαι· ἃς δ' ἀντὶ πολλῶν εἴποι τις ἐφ' ἀπέττας δίλγα στοχαζόμενος τοῦ καιροῦ, λεκτέον. Πάσης ἑορτῆς τε καὶ πανηγύρεως τῶν παρ' ἡμῖν τὰ θαυμαστὰ καὶ περιμάχητα ἔργα ταῦτα ἀδεια, ἀνεστις, ἐκκεχειρία, μίθη, παρονία, κῶμοι, χλιδὴ, θρύψις, θυραυλίαι, παννυχίδες, ἀπρεπεῖς ἡδοναῖ, μεθυμαρινοὶ γάμοι, βιαιότατοι ὕδρεις, ἀσκήσεις ἀκρασίας, ἀφροσύνης μελέται, ἐπιτηδεύσεις αἰσχρῶν, φθορὰ παντελῆς τοῦ καλοῦ, νυκτεγερσίαι πρὸς ἀπλήστούς ἐπιθυμίας, ὑπνος ἐν ἡμέρᾳ, ὅποτε καιρὸς ἐγρηγόρεσσως, φύσεως ἔργων ἐναλλαγή. Τότε ἀρετὴ μὲν ὡς βλασφερὸν γελᾶται, κακία δὲ ὡς ὁρθῶμον ἀρπάζεται. Τότε τὰ μὲν πρακτέα ἀτυμα, τὰ δὲ μὴ πρακτία ἐπίτιμα. Τότε μουσικὴ μὲν καὶ φιλοσοφία καὶ πᾶσα παλέυσις, τὰ τῆς θείας ψυχῆς θεῖα ὡς ἀληθῶς ἀγάλματα, ἀφωνίαν ἴσχει, αἱ δὲ μαστροπούσαι καὶ προξενοῦσαι τὰς ἡδονὰς γαστρὶ καὶ τοῖς μετὰ γαστέρων ῥήτορεύσουσι. Τοιαῦται τῶν λεγομένων εὐδαιμόνων αἱ ἑορταί. Καὶ μέχρι μὲν οἰκίας ἡ χωρίοις βεβήλωις ἐνασχημονοῦσι, ηὗτον ἀμαρτάνειν μοι δοκοῦσιν. Ἐπειδὴν δὲ ὡς περ χειμόρρέου φορὰ πάντη νευρίθεισα καὶ ιερῶν τοῖς ἀγιωτάτοις προσπελάσσεσα βιάστηται, τὰ ἐν τούτοις εὐχαριτά πάντα εὐθὺς ἔριψεν, ὡς ἀπεργάτασθαι θυσίας ἀνιέρους, ιερεῖα ἀθυτα, εὐχάριτα, ἀτελεῖς, ἀμυντούς μυστήσεις, ἀνοργάστους τελετὰς, νόθου εὐσέβειαν, κεκιθηλευμένην ὅσιότητα, ἀγνείαν ἀναγνον, κατεψευσμένην ἀλήθειαν, βιωμολόγου θεραπείαν θεοῦ. Καὶ πρὸς τούτοις ἔτι τὰ μὲν σύμπατα λουτροῖς καὶ καθαρ-

λόγος. Ό δὲ Μ. Κωνσταντῖνος ἔξεδοτο νόμους ἀπαγορευτικούς τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὰς ἕορτὰς (Εὐσέβ. ἐν βίῳ Κωνσ. 4, 18, 23). Τὰ αὐτὰ ἐπανέλαβον ὁ Θεοδόσιος καὶ Ἰουστίνιανὸς, ἀπαγορεύεις καὶ θέατρα καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ τὸ πεντηκονθήμερον διάστημα τῆς Πεντηκοστῆς (Cod. Theodos. XV, 5, 1. 5. καὶ Cod. Iustin. III, 12, 1. 11). Μόνον δὲ τὰ ἔργα τῆς φιλαδελφίας ἐπετρέποντο· διότι ἀνέκαθεν ἐθεωρεῖτο ἡ εὐποίᾳώς ἡ πλέον εὐάρεστος θυσία τῷ Θεῷ κατὰ τὸν Ἀπόστολον (Ἐθρ. 13, 16). Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τῆς λειτουργίας συνεδέοντο ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων αἱ ἐλεημοσύναι, καὶ πᾶσα ἀγαθοεργία ἐθεωρεῖτο συγέγεικα τῆς δημοσίας λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ. Τίνα δὲ ἄλλα ἔθιμα συνεδέοντο μετὰ τῶν ἕορτῶν, καὶ πῶς διεξήνοντο ἀπ' ἀλλήλων, δύσμεθα ἐφεξῆς.

§ 15. Περὶ τοῦ ἑβδομαδιαίου κύκλου τῶν ἕορτῶν.

Ο κύκλος οὗτος τῶν ἕορτῶν εἶναι δ ἀρχαιότατος, ἀντικαταστήσας τὸν τῶν ἑβδομάδων κύκλον τῆς Η. Διαθήκης. Ἀντὶ τοῦ Σαββάτου ὅμως τῆς ἀρχαίας ἑβδομάδος ἕορτάζεται· ἡ πρώτη ἡμέρα αὐτῆς εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου· διὸ καὶ Κυριακὴ ἐκλήθη. Οὕτω δὲ ἀντὶ τοῦ Σαββάτου τοῦ ἀναμνηστικοῦ τῆς πρώτης δημιουργίας, εἰσῆχθη τὸ τῆς δευτέρας, καθ' ἣν ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο δ Ἡριστὸς, ἀναστάς. Ως δὲ τὸ παλαιὸν Σάββατον ἦν μεγάλη ἕορτὴ καὶ ἀφιεροῦτο εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἡμέτερον, ἡ Κυριακὴ, εἶναι ἀνέκαθεν ἡμέρα καταπαύσεως ἀπὸ τῶν βιωτικῶν ἔργων καὶ ἀφιερώσεως εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ διά τε συγάξεως καὶ λειτουρ-

οίοις ἀποκρύπτονται, τὰ δὲ ψυχῆς ἐκνίψασθαι πάθη, οἵς καταρρύπανται· οἱ βίοις, οὔτε βιούνται, οὔτε ἐπιτηδεύουσι. Καὶ λευχαιμονοῦντες μὲν εἰς τὰ ιερὰ βαδίζειν επουδάζουσιν, ὀκηλιδώτους ἐσθῆτας ἀμπεγχμένοι, διάνοιαν δὲ κεκήλιδωμένην ὑγρὴ τῶν ἀδίτων εἰσάγοντες οὐκ αἰδοῦντεις. (Περὶ τῶν Χερουσίων κτλ. 27, 28).

γίας καὶ δι' ἀγαθοεργίας (1). Αὐστηρῶς δ' ἐτιμωροῦντο ὑπὸ τῶν κανόνων οἱ δι' ἀμέλειαν καὶ ἔμβυσίαν ἀπολειπόμενοι τῆς ἐν τῇ Κυριακῇ συνάξεως. Ἐτελεῖτο δὲ ἡ Ἀκολουθία κατὰ μίμησιν τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, καὶ ἥρχετο ἡ ἑορτὴ ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τοῦ Σεββάτου, ὡς καὶ ἐν τῇ Η. Δ. ἥρχοντο τὸ Πάσχα καὶ ἡ ἑορτὴ τοῦ Σεββάτου ἀφ' ἑσπέρας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἐπερινὸς τοῦ Σεββάτου περιέχει ἀναστάσιμον Ἀκολουθίαν. Κατὰ μίμησιν δὲ τῆς ἀρχαιότητος Πανούχίδος τοῦ Πάσχα, ὅτε ἀνέμενον οἱ πιστοὶ μέχρι τοῦ Μετονυκτίου τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Νυμφίου Χριστοῦ, εἰσῆγον ἡ Ὁλονυκτίχ (ἐκ τοῦ Ἐπερινοῦ καὶ Ὁσθρεοῦ ἡνωμένων), ηὗται ἐν πολλοῖς Μοναστηρίοις ἀγγεῖ τοῦτο τελεῖται. Ἐπειδὴ δὲ, ὡς εἴρηται πολλάκις, ἡ Κυριακὴ ἦν ἡμέρα ἀναμνήσεως τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦτο καὶ ἀπαγρεύονται ὑπὸ τῶν κανόνων αἱ γονυκλίσιαι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ ἐπομένως καὶ αἱ ἀντίστοιχοι αὐτῶν μεγάλαι Μετάνοιαι λαγόμεναι, ητοι αἱ ἐδαφικλεῖ προσκυνήσεις. Ὁρθοστάθην προστύγοντο ἀνέκαθεν οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, καὶ μόνον αἱ μικροὶ Μετάνοιαι, ητοι αἱ ὑποκλίσεις τῆς κεφαλῆς ἐπιτρέπονται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν.

Αἱ λοιποὶ ἡμέραι τῆς Ἐβδομάδος καλοῦνται παρ' ἡμῖν ὡς καὶ ἐν τῷ Ηλειώ Νέμω διὰ τακτικῶν ἀριθμῶν, Δευτέρα, Τρίτη κτλ. Παρασκευή, Σάββατον ἀντὶ τῶν ἐθνικῶν ὀνομασιῶν ἀπὸ τῶν Πλανητῶν, ηὗται συνήθεια διεσώθη παρ' Εὐρωπαίοις. Παρὰ Πώσοις ἡ καθ' ἡμᾶς Δευτέρα ἐπέγει τόπον τῆς Ηρώτης, διὰ τοῦτο ἡ καθ' ἡμᾶς Τρίτη λέγεται παρ' αὐτοῖς Δευτέρα, καὶ οὕτω καθεξῆς. Υπολογίζουσι δηλ. Ἐδδόμην ἡμέραν τὴν Κυριακὴν, οὐχὶ δὲ τὸ Σάββατον ὡς παρ' ἡμῖν.

Τὸ Σάββατον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐωρτάζετο μὲν ἀνέκαθεν, ἀλλ' ὡς μικρὴ ἑορτὴ, ἀνευ ἀργίας δηλ. (ὅρα καν. 20 τῆς ἐν Λαζ. Συνόδου) καὶ ἀνευ νηστείας. Οὗτοι δὲ ἐτιμήθην καὶ τὸ Σάββατον τοῦ παλαιοῦ Νέμου, ἀλλ' οὐχὶ ἰευδαίκως. Ἐν τούτοις ἐν Ρώμῃ ἐξ

(1) Ο. Μ. Κωνσταντίνος ἀπηγόρευε καὶ τὰ στρατιωτικὰ γυμνάσια κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην (Εὐστ. εἰς τὸν βίον Κοντ. 4, 18).

ἀρχαιοτάτων γρόνιων ἐνήστευον τῷ Σαββάτῳ, οἵως κατὰ μίμησιν τῆς νηστείας τοῦ Μ. Σαββάτου τῆς ἀνέκαθεν καὶ πανταχοῦ αὐτηρῶς τηρουμένης (1). Ἐν τῇ Δύσει μετὰ ταῦτα ἐπετελέστο κατὰ πᾶν Σάββατον καὶ ἡ μηνὸς τῆς Θεοτόκου. Φάίνεται δὲ ὅτι ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρέλαβον τοῦτο, ἀλλ' ἐξέτειναν εἰς πάντα τὰ Σάββατα. Διότι παρ' ἡμῖν ἄγρι τοῦδε τῷ Σαββάτῳ τῆς Ε'. Ἐδδομάδος τῶν Νηστειῶν, ψύλλεται δὲ Ἀκάθιστος "Ὑμνος εἰς ἀνάμνησιν τῆς Ὑπερμάχου Σωταρηγοῦ καὶ Θεομήτορος, τῆς σωτήσης πολλάκις τὴν Πόλιν αὔτης ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βραζίρων. Διενεργήθη δὲ δὲ Ἀκάθιστος "Ὑμνος καὶ εἰς τὰς τέσσαρας προηγουμένας ἑδδομάδας ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις ἔκστητης Παρακ- σκευῆς (2), ἵνα ἔξουσιοι θάψουν εῦτο καὶ τὰ προηγούμενα Σάβ- βατα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

Πολλαχοῦ ἐγίνοντο συνάξεις τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρακσκευῇ καὶ ἀνεγνώσκοντο αἱ Γραφαὶ. Ἡ ἀρχαῖα αὕτη συνάξεια τηρεῖται ἐπὶ παρ' ἡμῖν κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν μάλιστα, δέτε καὶ ἡ Λει- τουργία τῶν Ηροηγιασμένων Δώρων ἐπιτελεῖται. Προσῆλθε δὲ ἡ τοιαύτη συνάξεις, διότι, ὡς εἴρηται, δὲ ἑδδομαδιαῖρες κύριος ἦν ἐπανάληψις τῆς Μ. Ἐδδομάδος, καὶ κατ' ἀρχαιοτάτην παράδοσιν οὐμάνονται Ηρασκευὴ ἢν ἡμέρα ἀναμνήσεως τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου (διὸ τὴν ἐν αὐτῇ σταύρωσιν), ἀλλὰ καὶ ἡ Τετάρτη, διότι κατὰ ταύτην προεβουλεύεταντο οἱ Ιουδαῖοι τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου. Ἀ- γέκκθεν δὲ διεκρίνοντο αἱ ἡμέραι αὕται καὶ διὰ τῆς νηστείας. Ἐπὶ

(1) Ἐπὶ τῷ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου (Epist. 36 ad Casulanum) ἐλέγετο δὲ τὸν ἡμέραν τοῦ Σαββάτου ἐνήστευεν δὲ Ἀπόστ. Ηἵτος, ἵνα καταβάλῃ τὸν Σι- μωνα τὸν Μάγον. Ἰσως καὶ ἐξ ἀντιθέσεως κατὰ τὸν Ἰουδαίον ἐνήστευον, οὐχὶ δὲ κατὰ μίμησιν τινῶν Γνωστακῶν, πενθούμτων διὰ τὸν Δημιουργόν. Ἀξιοσημείωτος δὲ ἡ συμβούλη, ἣν ἐδωκεν εἰς τὴν Μόνικαν, μητέρα τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου, διερὸς Ἀμβρόσιος· νὰ μητρθῇ αὐτὸν, ἐν μὲν Ῥώμῃ νὰ νηστεύῃ τῷ Σαββάτῳ, ἐν δὲ Μεδιολάνοις νὰ μὴ νηστεύῃ. Πολλαχοῦ δὲ τῆς Δύσεως ἐτηρεῖτο ἡ συνάξεις τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας.

(2) Ψάλλονται κατὰ τειρὲν ἀνὰ ἔξι εἶκος· ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων, ὅμης δὲ καὶ ὁ Κανὼν τῆς Θεοτόκου.

δὲ τοῦ Χρυσοτόμου κατὰ πᾶσαν Παρασκευὴν ἐτέλεστο Λειτουργία ὡς τῷ Σαββάτῳ καὶ τῇ Κυριακῇ ('Ομιλ. Ε.' εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Α'). Κατὰ δὲ Σωζόμενον (1, 8) διέταξεν ὁ Μ. Κωνσταντίνος ἀργίαν τῶν Δικαστηρίων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Παρασκευῆς ὡς καὶ τὴν τῆς Κυριακῆς.

'Ἐν τούτοις καὶ αἱ λοιπαὶ ἡμέραι τῆς Ἐβδομάδος κατάντησαν μικροὶ ἔορται, δρισθείστης ἔκάστης εἰς ἀνάμνησιν τῶν χριστέρων ἔορτῶν. Οὕτως ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ τῇ μὲν Δευτέρᾳ τελεῖται ἡ μνήμη τῶν Ἀσωμάτων, τῇ Τρίτῃ τοῦ Προδρόμου, τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ τοῦ Σταυροῦ (1), τῇ Ημέρᾳ τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ ἀγίου Νικολάου, τῷ Σεβάστῳ τῶν Μαρτύρων καὶ τῷ Μνημόσυνον πάντων τῶν τεθνεώτων, ἥπερ καταλλήλως συνεδέθη τῇ παραμονῇ τῆς ἀναστατίμου ἡμέρας, καὶ ἵστις συνετέλεσεν εἰς τοῦτο ἡ ἀρχαία γνώμη ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀγαστάσεως ἔταιται ἡ δευτέρα παρουσία τοῦ Κυρίου. 'Ἐν Κωνσταντινουπόλεις κατὰ Κεδρηνὸν (σελ. 790) μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου (1042—54) δὲν ἐτέλεστο καθ' ἔκάστην Λειτουργία ἐν τῇ ἡμέρᾳ Σοφίας δι' Ἑλλείψιν ἔξοδων. «Τὸ γενόμενον ἔργον εἰς τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ἐγκαμίων οὐκ ἀπολείπεται· ἔως ἐκείνου γὰρ (δηλ. τοῦ Κωνσταντίνου) ἐν μόναις ταῖς ἐπισήμοις ἔορταῖς ἐν ταύτῃ (δηλ. τῇ Μ. Ἐκκλ.), ἔτι δὲ καὶ τοῖς σάββασι καὶ ταῖς Κυριακαῖς ἡ ἀναίμακτος τῷ Θεῷ ἐπετελεῖτο ιερουργία. 'Ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς οὐδεμῶς ἡμέραις τοῦτο ἐγίνετο διὰ προσόδου ἐνδεικν, ἦν οὖτος δαψιλῶς ἀρρώστας καὶ ἀποχρώντως, καθ' ἔκάστην τελεῖσθαι τὴν ιερὰν παρεσκευάστε λειτουργίαν ὃ καὶ κρατεῖ γινόμενον μέχρις ἡμῶν». Καὶ δοντας καὶ μέχρις ἡμῶν πολλαχοῦ τελεῖται καθ' ἔκάστην λειτουργία, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς μεγάλαις Μοναστηρίοις. Μόνον δὲ τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ἀπαγορεύεται· ἡ

(1) Τῇ Τετάρτῃ ψήλεσται Κοινωνικὸν τῆς Θεοτόκου, ὥπερ συμφωνεῖ μὲ τὴν χριστολογικὴν κατάταξιν τῶν ἔορτῶν ἐντὸς τῆς Ἐβδομάδος. 'Ἄλλ.' ἐπειτα ἐπεκράτησε, φαίνεται, νὰ ἐπισφραγίζηται ἔκαστος ὄμοιος διὰ Θεοτόκου, καὶ οὕτω καθ' ἔκάστην ἔορτάζεται, οὕτως εἰπεῖν, ἡ Θεοτόκος. "Ωτε τῇ Τετάρτῃ ὥρισθη μᾶλλον εἰς ἀνάμνησιν τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου.

θεία Λειτουργία κατὰ τὰς πέντε ἡμέρας τῆς ἑδομάδος καὶ μόνη ἐπιτρέπεται ἡ Λειτουργία τῶν Προσηγιασμένων. Λέγει δὲ ὁ 51 τῆς ἐν Λαοδικείᾳ Συνόδου κανὼν: «ὅτι οὐ δεῖ ἐν Τεσσαρακοστῇ Μαρτύρων γενέθλια ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἀγίων Μαρτύρων μνήμας ποιεῖν ἐν τοῖς Σαββάτοις καὶ Κυριακᾶς». Τοῦτο εἶναι καὶ ὁ λόγος διὰ τί πολλῶν ἄγιών αἱματίμαι μετηνέγκθησαν εἰς τὴν Κυριακήν.

Οὕτω δὲ συναπηρίζεται ὁ ἑδομαδιαῖος κύκλος ἐκ σειρᾶς ἑορτῶν, καὶ δὲ ἀμπελὸς δέλτας ὁ στέφανος τοῦ ἐνιαυτοῦ μία ἑορτὴ καὶ λατρεία τοῦ Θεοῦ ἀπεδείχθη, μὴ παραβλαπτομένης τῆς ἄλλης λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς.

§ 44. Περὶ τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν καὶ

a) Περὶ τῶν ἀκινήτων Δεσποτικῶν ἑορτῶν.

Δεσποτικαὶ καθόλου ἑορταὶ ἀποκαλοῦνται αἱ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ βίου τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Δεσπότου Χριστοῦ ἑορταί. Τούτων δὲ αἱ μὲν μετὰ τοῦ Πάσχα συνδεόμεναι, ἀφ' ὧν ἀρχεται ὁ ἑδομαδιαῖος κύκλος, εἶναι κινηταὶ καὶ ἀρχαιόταται· αἱ δὲ λοιπαὶ εἶναι ἀκίνητοι· καὶ εἶναι μὲν ὀλίγῳ μεταγενέστεραι, ἀλλὰ κατὰ γρονολογίαν ἐκ τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος προηγοῦνται τῶν κινητῶν. Διὰ τοῦτο καὶ προτάσσονται καὶ ἐνταῦθα (1). Εἶναι δὲ πᾶσαι αἱ ἑορταὶ αὗται ἐνιαύσιοι καὶ συναπαρτίζουσι μετὰ τῶν ἄλλων ἑορτῶν τὸν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ, ὡς μεγάλαι ἑορταί.

Τὰ δύο ταῦτα συμπλέγματα τῶν ἑορτῶν ἔχουσι δύο ἐπισημότατα κέντρα, ἅπερ καὶ εἶναι καὶ αἱ μέγισται ἑορταί. Τὸ μὲν τῶν ἀκινήτων ἔχει κέντρον καὶ κορυφὴν ἅμα τῷ Χριστούγεννῳ, τὸ δὲ τῶν κινητῶν ἔχει τὴν ἑορτὴν ἑορτὴν, τὸ Πάσχα, ἥτοι τὴν Λαμ-

(1) Ἐξ ἀνάγκης διακρίνονται καὶ ἐν τοῖς Ὁρολογίοις αἱ ἀκίνητοι τῶν κινητῶν. Καὶ αἱ μὲν ἀκίνητοι (Χριστούγεννα κτλ.) κατατάσσονται εἰς τὶς Μηνολόγιον ἐν τῇ σειρᾷ δῆλ. τῶν κατὰ μῆνα ἑορταζομένων ἑορτῶν, ἐνθι καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταὶ τῶν Ἅγιων. Αἱ δὲ κινηταὶ κατατάσσονται ἀλλαχοῦ.

προφόρων Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου. "Ἄν καὶ ιερότημοι ἐν τῇ Ἀναστάσῃ Ἐκκλησίᾳ αἱ δύο μέγισται αὐταὶ ἑορταὶ, ἀλλ᾽ ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχαία συνήθεια καὶ πρωτεύει τὸ Ηὔστηρα. Ἔν δὲ τῇ Δύσει πρωτεύουν τὰ Χριστούγεννα.

Ἄξιος τημένων καὶ τοῦτο ἔτι ἀμφότερα τὰ συμπλέγματα ταῦτα καταλαμβάνουσι τὸ ἅματο τοῦ ἔτους, καὶ ὑποδεικνύουσιν οὗτος εἰς τοὺς κάρυκας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ σειρὰν λόγων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Σωτῆρος. Τὴν συρρὴν ταύτην διεκδέχεται φυσικῶς τὸ περὶ Ἐκκλησίας κάρυγμα. Διότι ἡ Παντοκροτὴ ἡ ἐπιστροφαίζουσα τὰς κινητὰς Δεσποτικὰς ἑορτὰς εἶναι ἀμα καὶ ἡ γενεθλίος ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας.

Αἱ ἀκίνητοι Δεσποτικαὶ ἑορταὶ ἀρχονται συνήθως ἀπὸ τῶν Χριστούγεννων. Κυρίως δύναται ἔπειτε νὰ ἀρχωνται ἀπὸ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, διὸ τῆς σωτηρίας ἡμῶν κεράλαιον ἀποκαλεῖ ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἐπεκράτησε νὰ ἀριθμηται καὶ δὲ Εὐαγγελισμὸς εἰς τὰς Θεοφανίες ἑορτὰς, διὰ τοῦτο καὶ δὲν συμπεριλαμβάνεται ἐνταῦθα. Εἶναι δὲ κινηταὶ Δεσποτικαὶ ἑορταὶ αἱ δύο τῶν Θεοφανίων (ἢ λ. Χριστούγεννα καὶ Βάπτισις, εἴτε Φῶτα), ἡ Ημέρα τοῦ Ιησοῦ, ἡ Γυμναστὴ, ἡ Μεταμόρφωσις καὶ αἱ τοῦ Σταυροῦ. "Απασκει ἔχουσι Προεόρτια καὶ Μεθέορτα κατὰ τὴν τοῦ Η. Νόμου συνήθειαν.

1) Θεοφάνια, ἥτοι ἡ κατὰ σάρκα γέννησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ Βάπτισμα αὐτοῦ.

Πρὸ τῆς Δ'. Ἐκατονταετηρίδος αἱ δύο μεγάλαι ἑορταὶ τὰ Χριστούγεννα καὶ τὰ Φῶτα ἑωρτάζοντο ἀνέκαθεν (1) ἡνωμέναι ὑπὸ τὴν καθολικωτέραν ἐπίκλησιν τῶν Θεοφανίων εἴτε Ἐπιφανίων τῇ

(1) "Οὐι ἀρχαιοτάτη ἡ ἑορτὴ τῶν Θεοφανίων, ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐώρταζον αὐτὴν οἱ περὶ τὸν Βασιλεῖδην, ἥτοι ἀπ' ἀρχῆς ἡδη τῇ: Β'. Ἐκατονταετηρίδος. Γνωστὸν δ' ὅτι κατὰ τὴν Γ'. Ἐκατονταετηρίδα ἥν κοινωνίατη. Θέλουσι δέ τινες ὅτι καὶ ἡ ἑορτὴ καὶ ἡ 6 Ιανουαρίου προσῆλθον ἐκ τῆς ἑορτῆς τῶν Αἰγυπτίων, οἵτινες κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἑωρταζον τὴν εὑρεσιν τοῦ Ὁσιοῦ. Εἴς ἀντίθεσες λοιπὸν οἱ Χριστιανοὶ εἰσῆγαγον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

6 Ἰανουαρίου. Ἐώρταζον δηλαδὴ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Σωτῆρος Θεοῦ, καὶ ἐπειδὴ καὶ' ἔξογὴν ἐν τῷ Βαπτίσματι ἐπεράνη δὲ Θεὸς τῷ κόσμῳ καὶ ἡ τῆς Τριάδος προσκύνησις, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀνάμνησις αὕτη ἐωρτάζεται ἐν τῇ τῶν Θεοφανίων ἑορτῇ. Ἀλλ' οὐχ ἡτον πολλαχοῦ ἡγώθη οὐ μόνον ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ (ἥς ἡ ἡμέρα ἦν ἀγρωστος ἔτι), ἀλλὰ καὶ ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων καὶ δὲ ἐν Κανᾶ γάμος, σπου διλύγον μετὰ τὸ Βάπτισμα ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ δὲ Χριστός.

Ἐν τούτοις πολλαχοῦ (ἀπὸ Θράκης μέχρι Γαδείρων) ἐπεκτείνεται ἡ ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Λέγεται δὲ ὅτι πρῶτος ὁ πάπας Ἰούλιος (336—52) δώρισε τὴν 25 Δεκεμβρίου ὡς ἡμέραν τῆς ἑορτῆς, καὶ ἐκ τῆς Ῥώμης ἐξηπλώθη τάχιστα κατὰ πρῶτον μὲν μέχρι Θράκης καὶ Γαδείρων, εἶτα δὲ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἀγατολῆς. Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν δὲ εἰσῆχθη περὶ τὸ 376, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου (εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Χριστοῦ) τῆς περὶ τὸ 386 ἐκφωνηθείσης. Ἐν ταύτῃ λέγεται ὅτι πρὸ δέκα ἑτῶν εἰσῆχθη ἐκεῖ, ἀλλ' ἀπὸ Θράκης μέχρι Γαδείρων ἦν πολλῷ ἀργατοτέρα. Ἐπίστης ἐκτίθενται καὶ αἱ βάσεις, ἐρ' ὅν δορίσθη ἡ 25 Δεκεμβρίου ὡς ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Βάσεις δὲ ἡσαν, πρώτη μὲν τὰ ἀρχεῖα ἐν Ῥώμῃ, ἐξ ἓν ἐφάνετο δὲ γρόνος τῆς παρ' Αὐγούστου διαταχθείσης ἀπογραφῆς, καθ' ἣν ἐγενήθη δὲ Χριστός· δευτέρα δὲ, δὲ γρόνος τῆς ἵερατείας τοῦ Ζαχαρίου πατρὸς τοῦ Ηροδότου· διότι μετὰ ἐξ μηνας ηγηγελίσατο τῇ Ηρθένῳ δὲ Γαβριήλ. Ὅποτιθεται δὲ ὅτι εἰς τὰ ἄγια τῶν ἀγίων ἐπεφάνη τῷ Ζαχαρίᾳ δὲ Ἀγγελος καὶ ἐπομένως κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἐξιλασμοῦ τὴν ἐν τῷ ἔδρῳ μηνὶ (ἐντὸς τοῦ Σεπτεμβρίου) τελουμένην. Οὐχ ἡτον πρέπει νὰ συνετέλεσεν εἰς εὑρεσιν τῆς ἡμέρας τὸ δρῦλὸν ὑπὸ τοῦ Ηροδότου περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· «ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι» (Ιωάν. 3, 30). Ἐπομένως δὲ μὲν γέννησις ἐτέθη εὐθὺς μετὰ τὴν θερινὴν τροπὴν τοῦ Ἡλίου (τῇ 24 Ιουνίου), διε τὴν ἡράχετο τότε δὲ ἐλάττωσις τῶν ἡμερῶν (1), δὲ τοῦ νοητοῦ Ἡλίου τῆς Δικαιο-

(1) Τὴν τότε τροπὴν τοῦ Ἡλίου κατὰ τὴν 24 Ιουνίου διασώζει κατὰ παράδοσιν ὡς λαζή, λέγων ὅτι γυρίζει ὁ Ἡλιος; κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἄγιου

εύνης γέννησις ἐτέθη μετὰ τὴν γειμερινήν τροπήν, ὅτε ἤρχετο ἡ αὔξησις τῶν ἡμερῶν. Ἐν Ιεροσολύμοις τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου εἰκόνασθεντος νὰ ἔσται καὶ τῇ ἔστη τῶν Θεοφανίων (1), ἢτοι τῇ 6 Ἰανουαρίου, ἐπὶ τῇ βάσει ὅτι ἐβαπτίσθη ὁ Σωτὴρ, κατὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν, τριάκοντα ἑτῶν, ἐπομένως τῇ ἡμέρᾳ καθ' ἥν ἐγεννήθη καὶ συνεπλήρωσε τὸ τριακοστὸν ἔτος. Ἀλλ' οὐχ ἦττον καὶ ἐκεῖ περὶ τὸ 431 καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ πανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς (πλὴν τῆς Ἀρμενίας) εἰσήχθη ἡ 25 Δεκεμβρίου.

Τὴν ἀρχαίαν ἐνότητα τῶν δύο τούτων μεγάλων ἔορτῶν ἐτήρησεν ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ διδοκημέρῳ καὶ ἐν τῇ διοικήσει τῶν Ἀκολουθῶν. Ἐντεῦθεν νοοῦμεν διὰ τί ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου ἐν τῇ ἔστη τῶν Χριστουγέννων ψύχλεται τὸ «Οσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε». Διότι τῇ Παραμονῇ τῶν Θεοφανίων ἐβαπτίζοντο οἱ Κατηχούμενοι δύος καὶ ἐν τῷ Μ. Σαββάτῳ. Ἐντεῦθεν προσῆλθε καὶ ἡ νηστεία: ἐντεῦθεν δὲ Μ. Ἀγιασμός· ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγνωσις πολλῶν Προφητειῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν προετάχθη καὶ τῶν Χριστουγέννων Παραμονὴ, ἐτηρήθησαν καὶ τὰ χαρακτηριστικά. Μόνον δὲ δὲ Αγιασμὸς δὲν τελεῖται κατὰ τὴν Παραμονὴν καὶ ἔστη τῶν Χριστουγέννων.

Κατ' ἀμφοτέρας τὰς Παραμονὰς ἐψύχλλοντο ἐπὶ τῶν Αὐτοχρατόρων αἱ βασιλικαὶ λεγόμεναι ^{Ωραι}, διότι κατὰ τοὺς παρευρίσκετο δὲ Βασιλεὺς συνήθως ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Παλατίου. Ἐὰν δὲ συνέπιπτεν ἡ Παραμονὴ τῷ Σαββάτῳ ἡ Κυριακὴ, ἐτελεῖτο ἡ συνήθης Λειτουργία τῇ τρίτῃ ὥρᾳ (τῇ 9 π. μ. καθ' ἡμᾶς), καὶ μετὰ ταῦτα αἱ ὥραι, ὡς σημειοῖ δὲ Κωδινὸς Κουροπαλάτης (2). Ἀλλως ἐτελεῖτο ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν

¹ Ιωάννου, ὅπερ πολλοὶ τῶν ἀπλουστέρων παρχνοοῦντες, ἐκλαμβάνουσιν ὅτι περιστέρεται περὶ ἑαυτῶν δὲ Ἡλιος κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην· διὸ καὶ πολλοὶ διὰ μελανῶν ὄλων ἡ μανδηλίων προσπαθοῦσι νὰ ἴδωσι τὴν περιστροφήν· πολλοὶ δὲ πιστεύουσι καὶ ὅτι εἶδον αὐτήν.

(1) Διὰ τὸν λόγον τούτον καὶ ὅτε ἐχωρίσθησαν τὰ Χριστούγεννα ὀνομάσθησαν παρά τισι Θεοφάνιαι, ὅπερ καταχρίνει ὁ Ιερώνυμος (in Ezech. c. 1).

(2) Οσάκις γίνεται παραπομπὴ ἀπλῶς εἰς τὸν Κωδινὸν, ἐννοεῖται δὲ Κουροπαλάτης καὶ τὸ περὶ Οφρυνίων βεβλάκον του. Ἀξιοσημειώτα δὲ εἰς τὴν

τῷ Ἐσπερινῷ. Ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ τηρουμένη ἄχρι τοῦδε, μόνη δὲ διαφορὰ εἶναι ὅτι νῦν, ὅταν τύχῃ ἡ Παραμονὴ τῷ Σεβαστίῳ ἡ Κυριακῇ, αἱ μὲν ὥραι ψάλλονται τῇ Παρασκευῇ, ἡ δὲ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου τελεῖται τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς. Αἱ Ὁραι δὲ διοιάζουσι πρὸς τὰς τῆς Μ. Παρασκευῆς· Ψαλμοὶ κατάλληλοι ἀντικαθίστωσι τοὺς τῶν συνήθων Ὁρῶν προστίθενται κατάλληλα τροπάρια, κατάλληλα ἀναγνώσματα ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης. Ἐν δὲ τῷ Ἐσπερινῷ, ὅστις εἶναι κυρίως ἀρχὴ τῆς ἑορτῆς καὶ πρώτη, οὗτως εἰπεῖν, Λειτουργία (1), ἀναγνώσκονται κατὰ μίμησιν τοῦ Μ. Σαββάτου πολλαὶ Προφητεῖαι. Μόνη δὲ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο Παραμονῶν εἶναι ὅτι ἐν τῇ τῶν Θεοφανίων τελεῖται Μ. Ἀγιασμὸς μετὰ τὸ τέλος τῆς Λειτουργίας, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν αὐτὴν τῆς ἑορτῆς. Ὁ Ἀγιασμὸς δὲ τῆς Παραμονῆς, ὡς εἰρηται καὶ διίγιον πρότερον, ἐλαύνει, φαίνεται, τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ βαπτίσματος τῶν Κατηχουμένων κατὰ τὴν Παραμονὴν τῶν Θεοφανίων. Ἐγεῦθεν καὶ πολλοὶ ἄχρι τοῦδε ἀναμένουσι τὴν νύκτα τῶν Θεοφανίων, ἵνα βαπτίσωσι τὰ τέκνα των.

Τὸν Ὅρθρον ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τούτων ἑορτῶν ἐκόσμησαν οἱ δύο μεγάλοις τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ὑμνογράφοι: διὰ λαμπρῶν πεζῶν καὶ ἐμμέτρων Κανόνων. Ἐν τῇ Λειτουργίᾳ δὲ ψάλλεται, ὡς ὑμνος τῆς ἡμέρας, τὸ ἀρχαιότατον Κοντάκιον (περὶ τὸ τέλος

περιγραφῆς (ἐν τῷ 6 κεφαλαίῳ) τῶν Ὁρῶν τὰ ἔξης. Τοὺς Ψαλμοὺς ἀνεγίνουσκεν ὁ Ἀρχιδάκονος, τὰς Προφητείας καὶ τὸν Ἀπόστολον ὁ Πρωταποτολέριος, τὸ Εὐαγγέλιον τῆς μὲν πρώτης ὥρας ὁ Πρωτοπαπᾶς τῶν δὲ λοιπῶν οἱ λοιποὶ ἱερεῖς. Ὁ Κανονάρχης (εἰς τὸ «Καὶ νῦν») ἀνεγίνουσκε τὸ Δοξαστικόν, ἐπολυχέδνῃ τρὶς τὸν Βασιλέα καὶ εἴτε ἐψάλλετο πάλιν τὸ Δοξαστικόν. Εἰς τὸν ἑσπερινὸν μετὰ πολλῆς πομπῆς παρίστατο πάλιν ὁ Βασιλεύς. Κατὰ δὲ τὸν Πορφυρογένητον καθ' ἀπαν τὸ Δωδεκατήμερον ἐγίνοντο ἑστιάσεις. Τῇ ἔκτῃ ἡμέρᾳ καὶ μάλιστα τῇ τῶν Φώτων εἰσίτιᾳ ὁ Βασιλεὺς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν εἰληφόν αὐτοῦ.

(1) Δευτέρα, οὗτως εἰπεῖν, Λειτουργία δύνεται νὰ κληθῇ ἡ ἀσματικὴ Ἀκολουθία τοῦ Ὅρθρου, ἥτις φέρει καὶ αὐτὴ τὸν χαρακτῆρα τῆς Λειτουργίας, ὡς ὀψόμεθα ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ. Ἡ τρίτη Λειτουργία εἶναι γνωστή, Ἐγεῦθεν κατανοεῖ τις πόθεν προῆλθεν ἡ διάταξις παρὰ Δασκίνος νὰ τελῶνται αὐθημερὸν τρεῖς Λειτουργίαι: τῇ ἑορτῇ τῶν Χριστουγέννων,

τῆς 5 ἑκατοντ.). Ρωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ, τὸ «Η Παρθένος σήμερον....» Οἱ ἀρχαῖοι οὖτος ὅμοιος πρὸς τοὺς ἄλλοις αὐτοῖς καὶ μέλος ἰδίᾳ ἔργον καὶ ἀξιοτάπειτον. Μετὰ δὲ τὴν Λειτουργίαν τῶν Φώτων (ἄπερ καὶ Θεοφάνια ἴδιως νῦν λέγονται), τελεῖται ὁ Μ. Ἀγιασμὸς εἰς ἀνάμνησιν τοῦ βαπτίσματος τοῦ Κυρίου. Εἶναι θὲ ἀξιοτάπειτα ἐν αὐτῷ τὰ τροπάρια τοῦ Σωφρονίου Πατριάρχου Ιεροσολύμων. Ἀξιοτάπειτον πρὸς τούτοις ἔτι τοῦ Μ. Ἀγιασμοῦ εἰς ἄλλας ἡμέρας δὲν γίνεται γρῆσις (1). Διὸ τοῦτο καὶ εἰσῆγθη ὁ μικρὸς Ἀγιασμὸς ὃ καὶ κατὰ πᾶσαν νουμηνίαν ἐν τῷ Παλατίῳ Κωνσταντινούπολεως τελούμενος πλὴν τῆς τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ Ἰανουαρίου διῆτι ἐτελεῖτο ἐντὸς τῶν μηνῶν τούτων τῇ 14 Σεπτεμβρίου καὶ τῇ 6 Ἰανουαρίου. Τὸν μικρὸν Ἀγιασμὸν διέταξεν ὁ κλεινὸς Πατριάρχης Φώτιος.

Ἄν καὶ ἡ Παραμονὴ ἔκαστης τῶν δύο τούτων μεγάλων ἑορτῶν εἴναι καὶ τὰ Ηροερεῖται αὐτῶν, οὐκ ἡττον δύως τὰ Ηροερεῖται τῶν Χριστουγέννων κυρίως μὲν ἀργούνται ἀπὸ τῆς 20 Δεκεμβρίου ἡ καὶ τῆς 18 τῆς καὶ Κυριακῆς τῶν Ηροπατέρων καὶ Κυριακῆς πρὸ Χριστοῦ Γεννήσεως (διέτη ἐν Κυριακῇ τελεῖται ἡ μνήμη), ἐκ τῶν δρίῶν δηλ. ὅτε ἥρχετο ἡ μετὰ νηστείας προπαρετελευτὴ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Βαλσαμῶνος. Ὅτε δὲ ἔξετάθη ἡ νηστεία εἰς τεσσαράκοντας ἡμέρας (ὅπερ κυρίως ἐν Μοναστηρίοις συνέβη κατ' ἀρχὰς διὰ λόγους, οὓς ὅρα περ' Ἀνατ. τῷ Σινάτῃ ἐν Συλλογῇ 'Ράλλη κτλ. τόμ. 4, σελ. 580), ἐθεωρήθη καὶ ὁ γερόνος οὗτος (ώς ἡ Μ. Τεσσαρακοστή) Ηροερεῖται τῶν Χριστουγέννων διὰ τοῦτο καὶ ψάλλονται αἱ Καταθεσίαι τῆς Ἔστης καὶ τὸ προεόρτιον Κοντάκιον κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν μετὰ τὴν 21 Νοεμβρίου. Τὰ Ηροερεῖται δὲ τῶν Θεοφανίων ἀρχούνται ἀπὸ τῆς 2 Ἰανουαρίου.

Πλείω περὶ τῆς νηστείας τῆς πρὸ τῶν Χριστουγέννων, ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, δψέμεθα παρακατιόντες. Τοῦτο δὲ μόνον ση-

(1) Μόνον εἰς τοὺς καλούμενους νὰ κοινωνήσωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων μεταδίδονται πρὸς παραμυθίαν Μ. Ἀγιασμός. "Ἄδηλον δὲ πότε ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἡ τοιαύτη συνέβεια.

μειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι αὕτη, ὡς καὶ ἡ πρὸ τῆς Κοινήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀναρέσονται ὡς ὑπάρχουσαι ἐν τῷ τόμῳ τῆς ἐνώσεως, τῷ συνοδικῷ ἐκδιθέντι: ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς 10 Ἐκαπονταετηρίδος. Μόνον δὲ ἡ διάρκεια δὲν ἔτοι ὠρισμένη διὰ τοὺς λαϊκούς, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βαλσα-
μῶνος (ὅρι 4. τόμ. Πάλλη κτλ.).

2) Ἡ Περιομὴ τοῦ Κυρίου (τῇ 1. Ἰανουαρίου). — Ἀφοῦ κα-
θιερώθη ἡδη ἡ 25. Δεκεμβρίου ὡς ἡμέρα τῆς Γεννήσεως τοῦ Κυ-
ρίου, ἐπόμενον ἦτο ὅτι καὶ αἱ ἄλλαι ἐπίσημοι στιγμαὶ ἐκ τοῦ βίου
αὐτοῦ, ἐν Εὐαγγελίοις περιεχόμεναι, κηθελον ὁρισθῆ καὶ καθιερωθῆ.

Ἐν τούτοις ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐ μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Δύσει αὐτῇ ἦν ἡ ἄγρωστος ἡ δευτερεύον τι ἡ ἕορτὴ τῆς Ηεριτομῆς. Καὶ ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ ἐπετελέστο μᾶλλον τῇ 1. Ἰα-
νουαρίου ἡ μηνὴ τοῦ Μ. Βασιλείου, τοῦ μεγάλου φωστήρος τῆς
Ἐκκλησίας. Ἐν δὲ τῇ Δύσει ὁ Καισάριος Ἀρελάτης Ἐπίσκοπος (Sermo 129 § 130) παραπεινεὶ νὰ ἀγωστὶ τὴν πρώτην Ἰανουαρίου ὡς
ἡμέραν πένθους διὰ τὰς τότε (ἀφοῦ μάλιστα ἀπὸ Ἰουλίου Καισαρος
ἢν ἡ πρώτη τοῦ ἑτού) τελευμένας βδελυρίξε τῶν Ἐθνικῶν (ἐπανε-
λήφθησαν τὰ ἀρχαῖα Saturnalia), ἀς πολλοὶ ἐμιμοῦντο. Ἰδού τί λέγει ὁ Καισάριος: jejunemus ergo et stultitiam miserorum
hominum lugeamus Pro illis miseris, qui Calendas
colunt, Deum quantum possumus, supplicemus.

Πολλαχοῦ ἐθεωρήθη ὡς ὅγδον ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων, ἢτοι
ἡμέρα ἀποδόσεως τῆς ἕορτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἡμῖν σημειοῦ-
ται ἡ δευτέρα Ἰανουαρίου ὡς προεόρτιος ἡμέρα τῶν Θεοφανίων.

3) Ἡ Υπαπαντὴ (τῇ 2. Φεβρουαρίου). — Καὶ ἡ ἕορτὴ αὐτῇ
ἐλαχεῖ τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ Δύσει εἰς ἀνάμνησιν τῆς μετὰ 40 ἡμέρας
κατὰ τὸν Νόρον (Λευτ. 12, 2) ἐν τῷ Ναῷ παραστάσεως τῆς
Θεοτόκου μετὰ τοῦ νεοτεγμένος παιδίου, τοῦ προσιωνίου ἀμπ
λόγου τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ ἕορτὴ ὡς καὶ ἡ γρονολογία ὠρίσθησαν
μετὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς 25. Δεκεμβρίου. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μέχρι
τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦν ἀγρωστὸς ἡ ἕορτή. Κινηθεὶς δὲ ἐκ τῶν συμφρο-
ρῶν μάλιστα ἐν Μυσίᾳ ὁ Ἰουστινιανὸς (πρὸς τοὺς ἀλλοις κατεστρή-
φη ἡ Πομπούσπολις), «τάττει καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος Ὑπαπαντὴν

ἄρτι πρῶτος ἀπανταχοῦ ἑορτάζεσθαι» (Νικηφ. Καλλ. 17, 28). Ἐκ δὲ τοῦ Παύλου Διαλόγου (de gest. Rom. l. 14) φαίνεται ὅτι ἐπίτηδες ἔδόθη καὶ ἡ ὄνομασία τῆς ἑορτῆς Ὑπαπατή, ἵνα ὥλεως ὑπαντήσῃ δὲ Θεός καὶ τοῖς τότε κατατρυχομένοις. Συμφωνεῖ τούτῳ καὶ τὸ Μεγαλυνάριον: «Θεοτόκε ἡ ἐλπίς πάντων τῶν Χριστιανῶν, σκέπε, ψρούρει, φύλαττε τοὺς ἐλπίζοντας εἰς Σέ».

Παρὰ Λατίνοις ἐπεκλήθη ἡ ἑορτὴ αὕτη Festum purificationis Mariae καὶ Festum candelarum s. luminum (τῶν κανθηλῶν ἢ φώτων). Ἡ τελευταία αὕτη ὄνομασία προσήλθεν ἐκ τῆς μετὰ λαμπάδων λιτανείας καὶ λειτουργίας παρ' αὐτοῖς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. Πιθανὸν δὲ ὅτι ἔδωκαν ἀρροφὴν αἱ κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον (ὑπὸ Νουμᾶ τῷ Pluto Februus καθιερ.) τελούμενοι καθαρισμοὶ δι' ὅδοτος (Lupercalia) καὶ διὰ πυρὸς (Amburbalia).

4) Ἡ Μεταμορφώσως τοῦ Σωτῆρος (τῇ 6. Αὐγούστου).—Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐν μὲν τῇ Παλαιστίνῃ ἦν ἀρχαιοτάτη· διότι ἐκεῖ ἦν τὸ Θαβώριον ὅρος, ὃπου κατὰ παράδοσιν μετεμορφώθη ὁ Σωτήρ. Ἡ δὲ ἀγία Ἐλένη ἀνήγειρε Ναὸν εἰς ἀνάμνησιν, οὗτινος τὰ ἐγκάίνια ἐτελέσθησαν τῇ 6. Αὐγούστου. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι προσῆλθε καὶ ἡ ἡμέρα τῆς ἑορτῆς· διότι ἀλλαχοῦ ἐγίνετο ἡ ἀνάμνησις τῆς Μεταμορφώσεως πρὸ τοῦ Ηπάγξα (1).

Ἐν τούτοις ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς πολὺ βραδύτερον εἰσήγειθη ὡς μεγάλη ἑορτὴ καὶ μᾶλιστα κατὰ τὴν 6. Αὐγούστου. Ἐν δὲ τῇ Δύσει μόλις κατὰ τὴν 12 Ἐκαπονταπεριδά εἰσήγειθη εἰς τινὰ Μοναστήρια καὶ κατέστη κοινὴ μόλις μετὰ τὴν ἐπιφανῆ νίκην κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Βελιγραδίῳ τῇ 6. Αὐγούστου 1456.

Ἐκ τῆς παλαιᾶς συνηθείας νὰ προσφέρωνται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ καρποὶ παρέμεινεν ἄχρι τοῦδε τὸ νὰ εὐλογῶνται αἱ σταρυλαὶ τῇ 6. Αὐγούστου. Διότι τὸ Τυπικὸν εἶναι: ἐκ τῆς Παλαιστίνης,

(1) Οὐ μόνον οἱ ὕμνοι τοῦ Κορμᾶ καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης εἰναι γνήσιοι, ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τοῦ ὄσιου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου πρέπει νὰ θεωρηθῇ γνήσιος. Διότι ἡδη εἰς τὸν βίον τοῦ ἀγίου Σάββα λέγεται: ὅτι τὸ διάταγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ τῆς παραδοχῆς τῶν κανόνων τῆς ἐν Χελκηδόνι Συνόδου ἀνεγνώσθη ἐν Ιεροσολύμοις τῇ ἑορτῇ τῆς Μεταμορφώσεως. Εὔρεται δὲ ἀνέκαθεν καὶ οἱ Ἀρμένιοι.

ἔπου πρωτόγονοι δριμαλίουν αἱ σταχυλαῖ, ἐνῷ κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα (εἰς 3. Ἀποστ. Καν.) ἐν Κωνσταντινουπόλει γέλογει τὰς σταχυλὰς ὁ Πατριάρχης ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῷ τῇ 15. Αὐγούστου.

Ἡ νηστεία δὲ τοῦ Αὐγούστου ἡ προηγουμένη τῆς Μεταμορφώσεως ἔθεωρετο ἥδη ἐπὶ Βαλσαμῶνος ὡς νηστεία πρὸς τιμὴν τῆς ἑορτῆς ταύτης, ἡ δὲ ἐπομένη πρὸς τιμὴν τῆς Θεοτόκου. Οὐχ ἔτενον δυως ἡ ἀπόδοσις τῆς ἑορτῆς τελεῖται τῇ 13. Αὐγούστου καὶ ἡ 5. εἶναι Προεόρτιος αὐτῆς, ἡ προσέρχεσθαι τοῦ λατρευτοῦ φίλον
αἵρεσις τοῦ θεολόγου ὁ Ιωάννης (ΙΩ) τούτον τὸν λατρευτοῦ φίλον
αἵρεσις § 15. 6) Περὶ τῶν κινητῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν.

Κέντρον, ὡς εἴρηται πολλαχοῦ, τῶν κινητῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν ἦν ἀνέκαθεν ἡ ἡμέρα τῆς Ἀγαστάσεως τοῦ Κυρίου, ητίς καὶ Πάσχα ἐκαλεῖτο, καὶ ἑορτῶν ἑορτὴ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διέμεινε πάντοτε, καὶ ἀρχαιοτάτη πατῶν εἶναι καὶ ἀρχὴ τοῦ ἑδομαδικίου κύκλου τῶν ἑορτῶν. Προεόρτια αὐτῆς ἦσαν ἀνέκαθεν καὶ πρῶτον μὲν λόγον ἡ Μ. Ἐβδομάδας καὶ μάλιστα ἡ Μ. Παρασκευή (ἀπὸ τῆς ἑσπέρας τῆς Μ. Ημέρης ἀρχομένη) καὶ τὸ Μ. Σάββατον, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ Μ. Τεσσαρακοστή. Μεθέορτα δὲ τοῦ Πάσχα ἦσαν ἄπασα μὲν ἡ Πεντηκοστὴ μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ διίων ἑορτῶν τῆς Ἀναλήψεως καὶ τῆς ἐπιχάτης ἡμέρας, ητίς κατ' ἔξογὴν Πεντηκοστὴ ἐπεκλήθη, ιδίως δὲ μεθέορτος καὶ μία ἑορτὴ εἶναι ἄπασα ἡ Διακαινήσιμος ἑδομάς.

‘Ονομάζθησαν δὲ κινηταὶ αἱ ἑορταὶ αἱ ἀπαρτίζουσαι τὸν σπουδαιότατον κύκλον, διότι τὸ κέντρον αὐτῶν, τὸ Πάσχα, δὲν ἑορτάζεται εἰς ὅρισμένην ἡμέραν τοῦ Μαρτίου ἢ τοῦ Ἀπριλίου, ἀλλὰ τῇ Κυριακῇ τῇ μετὰ τὴν Πανσέληνον τῆς Ἰσημερίας, ὡς ὕρισεν ή Α'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἡ ἐν Νικαίᾳ, ητίς καὶ κατέπαυσε τὰς περὶ τοῦ Πάσχα ἔριδας καὶ ἀνέθετο τῷ Ἀλεξανδρείᾳ Ἐπισκόπῳ νὰ ἀναγγέλῃ ἑκάστοτε (τῇ ἑορτῇ τῶν Θεοφανίων δι' ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς τοῦτο ἐγίνετο), τίς ἦν ἡ Κυριακὴ τοῦ Πάσχα. Ἡ Κυριακὴ δὲ αὗτη ἡδύνατο νὰ συμπέσῃ εἰς μίαν τῶν ἡμερῶν ἀπὸ 22 Μαρτίου μέχρις 25 Ἀπριλίου. Διέτι ὡς ἡμέρα Ἰσημερίας ὕρισ-

TOM. Θ.'

15

σθη τότε ή 21 Μαρτίου, καὶ αὕτη κανονίζει ἄχρι τούτου τὸ Πάσχα κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὅπου κήθει τότε ἡ πατέρεια καὶ αἱ Μαθηματικαὶ Ἐπιστῆμαι.

α) Περὶ τῆς μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καθόλου.

‘Η διὰ συντόνου προσευχῆς καὶ νηστείας προπαρασκευὴ εἰς τὸ ἄγιον Πάσχα, ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ καλουμένη, εἶναι ἀρχαιοτάτη, καὶ εἰς Ἀποστολικὴν παράδοσιν ἀνάγονται αὐτὴν οὐ μόνον ὁ Ἀποστολικὸς κανὼν (69) ἀλλὰ καὶ ὁ Τερτυλιανός· Nos unam quadragesimam secundum traditionem Apostolorum, toto nobis orbe congruo, jejunamus (ad Marcellam 27 ἢ 54). Ὁνομάσθη δὲ τεσσαρακοστὴ, διότι κατὰ μίμησιν τῆς τεσσαρακονθημέρου νηστείας τοῦ Κυρίου οἱ ἀρχαῖοι χριστιανοὶ, ἐντὸς τεσσαράκοντα περίπου ἡμερῶν, ἡ ἐνήστευσον αὐτηρῶς (ὅπερ ἰδίως τῇ Μ. Παρασκευῇ καὶ τῷ Μ. Σαββάτῳ ἐγίνετο), ἡ μετρίας μετεῖχον τροφῆς (ἄπαξ τῆς ἡμέρας μετὰ τὴν 3 μ. μ., ητις ἐννάτη ἐκαλεῖτο), ἡ ἀπεῖχον τῶν πρὸς ἡδονὴν τροφῶν, ἀρκούμενοι τῇ ἔνηροφαγίᾳ ἡ ἀλλαῖς μὴ διεγειρούσταις τὰ πάθη τροφᾶς. Οὕτω πρέπει νὰ νοηθῶσι τὰ πολυθρύλλητα χωρία τοῦ Εἰρηναίου, Διονυσίου Ἀλεξανδρείας καὶ Σωκράτους.

Καὶ δὴ, ὁ μὲν Εἰρηναῖος ἐν τῇ πρὸς Βίκτωρα ἐπιστολῇ λέγει· «Οὐδὲ γάρ μόνον περὶ τὰς ἡμέρας ἔστιν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἰδους, αὐτοῦ τῆς νηστείας· οἱ μὲν γάρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν· οἱ δὲ, δύο· οἱ δὲ καὶ πλείονας. Οἱ δὲ, τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερινάς τε καὶ νυκτερινάς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Καὶ τοιαῦτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ' ἡμῶν γεγονοῦται, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν πρὸ ἡμῶν» (παρ' Εὐσέβ. Ἐκκλ. Ιστορ. 5,24). Οἱ δὲ Διονύσιοι· «Μηδὲ τὰς ἐξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἵσως μηδὲ ὅμοιας πάντες διεμένουσιν ἀλλ᾽ οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτιθέασιν, ἀπιτοι διατελοῦντες· οἱ δὲ, δύο· οἱ δὲ τρεῖς· οἱ δὲ τέσσαρας· οἱ δὲ οὐδεμίαν.... Οἱ δέ τινες οὐχ ὅπως οὐχ ὑπερτιθέμενοι, ἀλλὰ μηδὲ νηστεύσαντες, η καὶ τρυφέσαντες τὰς προσκυνήσας τέσσαρας, εἰτα ἐλθόντες

τες ἐπὶ τὰς τελευταίας δύο καὶ μόνας ἡμέρας αὐτὰς ὑπερβι-
θέντες, τὴν τε παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον, μέγα τι καὶ λαμπρὸν
ποιεῖν νομίζουσιν, ἀν μέγρι τῆς ἐω διαιμείνωσιν» (ἐν τῇ πρὸς Βα-
σιλείδην Ἐπιστ.). «Ο δὲ Ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Σωκράτης
ἐκ τῆς 5 Ἐκατονταετηρίδος λέγει τάδε: «Αὗτίκα τὰς πρὸ τοῦ
Πάσχα νηστείας, ἄλλως παρ' ἄλλοις φυλακτομένας ἔστιν εὔρειν.
Οἱ μὲν μὲν γὰρ ἐν Ῥώμῃ τρεῖς πρὸ τοῦ Πάσχα ἑδομάδας, πλὴν
Σαββάτου (1) καὶ Κυριακῆς συνημμένας νηστεύουσιν. Οἱ δὲ ἐν
Ἰλλυρίοις καὶ Ἑλῇ τῇ Ἑλλάδι, καὶ οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ (καὶ Ηλ-
λιστίνῃ κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Σωζομένου) πρὸ ἑδομάδων
ἢ τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν νηστεύουσι, τεσσαρακοστὴν αὐ-
τὴν ὀνομάζοντες. Ἀλλοι δὲ παρὰ τούτους (οἱ ἐν Κωνσταντινού-
πολει καὶ πέριξ μέγρι Φοινίκης κατὰ Σωζόμ.) πρὸ ἑπτὰ τῆς ἑορ-
τῆς ἑδομάδων τῆς νηστείας ἀρχόμενοι καὶ τρεῖς μόνας πενθη-
μέρους ἐκ διαλειμμάτων νηστεύοντες, σύδεν ἥπτον καὶ αὐτοὶ τε-
σσαρακοστὴν τὸν γρόνον τοῦτον καλοῦσιν.... Ἐσται δὲ εὔρειν
οὐ μόνον περὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν δικρωνοῦντας, ἀλλὰ καὶ
τὴν ἀπογὴν τῶν ἑδεσμάτων οὐχ ὅμοιαν ποιουμένους. Οἱ μὲν γὰρ,
πάντη ἐμψύχων ἀπέχονται· οἱ δὲ, τῶν ἐμψύχων ἰχθύς μόνους
μεταλαμβάνουσι. Τινὲς οὖν τοῖς ἰχθύσι, καὶ τῶν πιηνῶν ἀπο-
γένονται, ἔξ οὐδατος καὶ αὐτὰ κατὰ τὸν Μωϋσῆν γεγενῆσθαι λέ-
γοντες. Οἱ δὲ καὶ ἀκροδρύων καὶ ὄῶν ἀπέχονται. Τινὲς δὲ καὶ
ξηροῦ ἀρτου μόνου μεταλαμβάνουσιν, ἀλλοι δὲ οὐδὲ τούτου. Ἐτε-
ροι δὲ ἀγριες ἐννάτης ὥρας νηστεύοντες διάρροον ἔχουσι τὴν
ἔστίασιν» (Ἐκκλ. Ἰστ. 5, 22).

Ἐκ τῶν παρατεθέντων τούτων γωρίων μανθάνομεν ὅτι οἱ εἰς
ἔξ μόνον ἑδομάδας περιορίζοντες τὴν M. Τεσσαρακοστὴν περιε-

(1) Κατὰ λάθος ἔξαιρει τὸ Σάββατον ὁ Σωκράτης διότι ἐνήστευον κα-
τ' αὐτὸν ἐν Ῥώμῃ. "Ισως εἶναι μεταγνωστέρα προσθήκη τῶν ἀντιγραφῶν."
Ἄξιοτμειώτων δὲ ὅτι ὁ σχολιαστὴς τοῦ Σωκράτους Οὐαλέσιος εἰς ὑπο-
στήριξιν τῆς ἐν Ῥώμῃ συνηθείας τοῦ συνάπτειν τρεῖς ἑδομάδες πρὸ τοῦ
Πάσχα ωρεῖ τὴν ὀνομασίαν (in Ordine Romano) τῆς πρὸ τῶν Βεβίων Κυ-
ριακῆς Dominica mediana, ἀντὶ συνήθως Dominica de passione Domini ὡς
γὰρ λέγεται.

λάμβανον ἐν αὐτῇ καὶ τὴν Μ. Ἐβδομάδα, ἃς ἀρχὴν ἔθεωρουν τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων. Τοῦτο δὲ συνέβη ἐν Ῥώμῃ· ἀλλ' ἐπιειδὴ, ἀφαιρουμένων τῶν ἑξ Κυριακῶν, ἐμενον 36 ἡμέραι (1), διπάπας Γρηγόριος Β/ (715—31) προσέθηκε καὶ τέσσαρας ἄλλας ἡμέρας πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ τεσσαράκοντα ἀριθμοῦ. Καὶ οὕτως ἔκτοτε ἀρχεται παρ' αὐτοῖς ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ ἀπὸ τῆς Τετάρτης τῆς 7^{ης} πρὸ τοῦ Πάσχα Ἐβδομάδος. "Οσοι δὲ ἐπτά ἑβδομάδας ἐνήστευον πρὸ τοῦ Πάσχα (ἴνα ἔχωσιν ἵσως ισαριθμους τῷ Πλευτικοστῇ ἑβδομάδας), ὅπερ ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ, ἐχώριζον τὴν Μ. ἑβδομάδα τῆς Τεσσαρακοστῆς ὡς καὶ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, καὶ οὕτως ἀπηρτίσθη παρ' ἡμῖν ἡ Μ. Τεσσαρακοστὴ εἰς ἀνάμνησιν τῆς τεσσαρακονθημέρου νηστείας τοῦ Κυρίου, τοῦ ὁποίου μνεία γίνεται ἐν τοῖς ἱεροῖς Ὑμνοῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Ἡ κατάλυσις δὲ τῆς νηστείας τῷ Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ δὲν προσκρούει εἰς τὸν 40 ἀριθμὸν, διότι κυρίως εἶναι κατάλυσις οὗν καὶ ἐλαῖου, ἐπομένως εἶναι εἶδος καὶ τοῦτο ἐγκρατείας, ητις καὶ νηστεία καὶ αὐτὴ λίγεται.

Πρὸς τούτοις ἐκ τῶν παρατεθέντων χωρίων μανθάνομεν, διὰ τί ἄγρι τοῦδε τρεῖς ἰδίως ἑβδομάδες διακρίνονται ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ. Γνωστὸν δέτι ἡ πρώτη ἑβδομάδα (ητις καὶ καθαρὰ λέγεται) καὶ ἡ Μ. Ἐβδομάδα διακρίνονται ἐπὶ νηστείᾳ καὶ συντόνω προσευχῇ. Ἐν τούτοις καὶ ἡ πέμπτη ἑβδομάδα τῶν νηστειῶν διακρίνεται ἐπὶ συντόνω προσευχῇ· διότι κατ' αὐτὴν φάλλεται ὁ Μ. Κανὼν ἐν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Ημέρης ἡμέρας, κατ' αὐτὴν καὶ ὁ Ἀκάθιστος Ὑμνος ἐν τῷ Ὁρθρῷ τοῦ Σαββάτου εἰς ἀνάμνησιν πολλῶν κατὰ διαφόρους καιρούς ἀπαλλαγῶν τῆς Κωνσταντινου-

(1) Οἱ ὑπολογισμὸς οὗτος ἔδωκε, φαίνεται, ἀφορμὴν εἰς τὴν παρά τισιν ἐνιστοντας τῆς ἀποδεκατώσεως, ὡς δηλ. διὰ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀποδεκατοῦμεν τῷ Θεῷ τὸ δέκατον τῶν 365 ἡμερῶν τοῦ ἔτους. Ἐπειδὴ δὲ τετράκις τοῦ ἔτους ἐγίνοντο νηστείαι, ἥρξαντο ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ Λιοντος τοῦ Μεγάλου νὰ θεωρῶσιν αὐτὰς, ὡς νηστείες πρὸς ἀγιασμὸν τῶν τεστάρων ὧρῶν τοῦ ἔτους, *quatuor temporum*.

πόλεως ἀπὸ ἐπιδρομῶν βαρβάρων. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι παρ' ἄλλοις διεκρίνετο ἡ Ἐθνομάχη τῆς Σταυροποροτουνήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Προηγιασμένῃ Λειτουργίᾳ τῆς Τετάρτης ἀρχονται καὶ αἱ δεκάσεις ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ Φώτισμα Κατηγορούμενων.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ἀντὶ τῶν τριῶν ἑδομάδων τῆς λεγομένης νηστείας τῶν Νινευίτων παρὰ Σύροις προστάξεν ἡ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ τρεῖς ἑδομάδας ὡς προσίμια τῆς Μ. Τεσσαροκοτῆς. Καὶ ἐν μὲν τῇ Α' Κυριακῇ, ἀναγινωσκομένης ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τῆς παραβολῆς τοῦ Τελώνου καὶ Φαρισαίου, ἐξ ᾧ καὶ ἡ Κυριακὴ ἐπεκλήθη, μανθάνομεν τὴν ἀρχὴν καὶ βάσιν τῶν ἀρετῶν, τὴν ταπεινοφροσύνην. Ἐν δὲ τῇ Β' τοῦ Ασώτου μανθάνομεν τὸ κυριώτατον μέσον, τὴν ἐγκράτειαν. Ἐν δὲ τῇ Κυριακῇ τῆς Ἀποκρέω, ἥτις εἶναι καὶ ἡ τελευταία τοῦ κατὰ ἑδομάδας ἀνακυλούμενου ἔτους, ἀναγινώτκεται: τὸ περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας Εὐαγγελίου (1), ἵνα ὑπομιμνήσκῃ καὶ τῷ δυστροποῦντι τὸ κυριώτατον ἐλατήριον τῆς ἀρετῆς, τὴν θείαν δίκην. Διὰ τοῦτο καὶ τῷ προτροπούμενῷ Σαββάτῳ τελεῖται μνημόσυνον ὑπὲρ πάντων τῶν ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως κεκοιμημένων. Τῇ δὲ Κυριακῇ τῆς Τυρινῆς, ἀφοῦ διὰ τῆς ἀποκρῆς ἀπὸ τοῦ κρέατος καθ' ἔλην τὴν ἑδομάδα προπαρεσκευάσθημεν εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐγκρατείας, παραινούμενοι ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου γὰρ ἀριθμεῖν τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἵνα ἀφήσῃ ἡμῖν καὶ τὰ ἡμέτερα ὁ Πατήρ ἡμῶν ὁ Οὐρανίος. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ προσῆλθεν ἡ πολλαχοῦ σωζομένη συνήθεια τοῦ γὰρ συγγωρῶσιν ἀλλήλους ἐν τῷ ἐσπερινῷ τῇ Κυριακῇ.

Μετὰ τὰ εἰρημένα ἀξιοτημείωτα, διὰ λέγει δ θεῖος Χρυσόστομος περὶ νηστείας καθέλου: «Ταῦτα εἴπον, οὐχ ἵνα νηστείαν ἀτιμάζωμεν, ἀλλ' ἵνα νηστείαν τιμῶμεν τιμὴ γὰρ νηστείας, οὐγὶ στίων ἀποχῆς, ἀλλ' ἀμαρτημάτων ἀναγγέλησις, ὡς ὅγε τῇ τῶν

(1) Ἐπειδὴ ἡ 'Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ὡς ἀρχὴν τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους θεώρησε τὰ Χριστούγεννα, διὰ τοῦτο καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς δευτέρας παρουσίας ματέθεσεν εἰς Κυριακὴν πρὸ τῆς νηστείας τῶν Χριστουγέννων, τῇ τοιούτῃ προσίμιον τῆς ἑορτῆς ταύτης.

βρωμάτων μόνον δρίζων τὴν νηστείαν, οὗτός ἐστιν δὲ μάλιστα ἀπι-
μάζων αὐτήν. Νηστεύεις; δεῖξον με: διὰ τῶν ἔργων αὐτῶν. Ποίων
ἔργων, φησίν; ἐὰν ιδῆς πέντα, ἐλέντον· ἐὰν ιδῆς ἐγχθρὸν, καταλ-
λάγητο: ἐὰν ιδῆς φίλου εὐδοκιμοῦντα, μὴ βασκάνης: ἐὰν ιδῆς εὔ-
μορφον, θαύμηθι. Μὴ γάρ δὴ στόμα νηστευέτω μόνον, ἀλλὰ καὶ
δρθαλμὸς, καὶ ἀσθὴ, καὶ πόδες, καὶ χεῖρες, καὶ πάντα τὰ τοῦ
σώματος ἡμῶν μέλη: νηστευέτωσαν γεῖρες, ἀρπαγῆς καὶ πλεονε-
νεξίας καθαρεύουσαι τηνηστευέτωσαν πόδες, δρόμων τῶν ἐπὶ τὰ
παράνομα θέατρα ἀφιστάμενοι: νηστευέτωσαν δρθαλμοὶ, παιδευό-
μενοι μηδέποτε εὐμόρφωις ἐπιπηδῶν, μηδὲ ἀλλότρια περιεργάζε-
σθαι: καλλί....Νηστευέτω καὶ ἀκοή: νηστεία δὲ ἀκοῆς μὴ δέ-
γινθαι κατηγορίας. Νηστευέτω καὶ στόμα ἀπὸ ἑρμάτων αἰσχρῶν
καὶ λοιδορίας. Τί γάρ ὅφελος, σταν μὲν ὀρνίθων καὶ ἵζων
ἀπεγχώμενα, τοὺς δὲ ἀδελφοὺς δάκνωμεν καὶ κατεσθίωμεν; Ὁ
κατηγορῶν ἀδελφικὰ κρέα τρέψει, τὴν σάρκα τοῦ πλησίου ἔδακε.
Διὸ τοῦτο καὶ Παῦλος ἐφόβησεν, εἰπών: Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε
καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὅπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε ('Ομιλ. Γ'
εἰς ἀνθρώπαντας). Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ αὐτὸς θεῖος Πατὴρ λέγει: «Ο
τροφῆς τοίνυν μεταλαμβάνων, καὶ νηστεύειν μὴ δυνάμενος, δα-
ψιλεστέραν τὴν ἐλεημοσύνην ἐπιδεικνύσθι (1), εὐχὰς ἐκτενεῖς,
τὴν προσθυμίαν ἐπιτεταμένην ἐγέτω περὶ τὴν ἀκρόστιν τῶν θείων
λογίων: ἐνταῦθα οὐδὲν ἡ τοῦ σώματος ἀσθένεια ἐμπόδιον ἡμῖν
γίνεται: τοῖς ἐγχθροῖς καταλλαττέσθω, πᾶσαν μνησικακίαν ἐξοριζέ-
τω τῆς ἔνυτοῦ ψυχῆς. Ἐν ταῦτα κατορθοῦν βούλητε, τὴν ἀληθῆ
νηστείαν ἐπεδείξατο, καὶ ἦν μάλιστα πάντων ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν
δὲ Δεσπότης. Ἐπει ταῦτη τὴν ἀπογὴν τῶν βρωμάτων διὸ
τοῦτο κελεύει γίνεσθαι, ἵνα γαλινοῦντες τὰ σκιρτήματα τῆς σαρ-
κός, εὐήνιον αὐτὴν ἐργαζόμεθα πρὸς τὴν τῶν ἐντολῶν ἐκπλήρω-
σιν» (Αόγ. 10^ο εἰς Γένεσιν). Καὶ ἐν τῷ ἐκρωνηθέντι δὲ λόγῳ

(1) Κατὰ τὸν Χρυσολόγον (Sermo VIII. de jejunio et eleemos.) ὥφειλον
νὰ διδωσι πτωχοῖς τὸ ἀντίτιμον τοῦ ἀρίστου, ὅτοι μετὰ τὴν ἐννάτην ὥραν
(3. μ. μεσημέρ.) δὲν ἥρκονται ἐηροφαγία. Πολλοὶ δὲ κατὰ τὸν Αδγουστῖ-
νον (de quadrages. 6, 10) ἀντικαθίστων τὴν μικρὴν στέρησιν διὰ καταχεί-
σεως περὶ τὴν τροφήν.

τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῆς Τεσσαρακοστῆς (Αόγ. 2^ο εἰς Γένεσιν) ἔνθεν μὲν γάρ εἰς τὴν μεγάλην συδροὴν τοῦ λαοῦ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἔνθεν δὲ δεικνύει τὴν μεγάλην δύναμιν αὐτῆς εἰς μεταβολὴν τῶν ἥθων καὶ εἰς προπαρασκευὴν τὴν πρέπουσαν εἰς τὸν μετεικὸν Δεῖπνον τοῦ Κυρίου (πρᾶθλ. καὶ τὸν Γ'. λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν Ιουδαιῶν. Ἐπίσης τοὺς δύο λόγους περὶ νηστείας τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἀμβροσίου, de Elia et jejunio. Αὐγουστίου epist. 30 καὶ 118. Τοῦ Λέοντος τοῦ Μεγάλου, de quadragesima. Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, in Job XXX. Epist. I. IX. Homil. in Evang. XVI.).

Πλὴν τῆς νηστείας, ἡ Προσευχὴ, τὸ κυριώτατον πνευματικὸν ὅπλον κατὰ τῶν πειρασμῶν, ἣν καὶ τὸ κυριώτατον ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ πρὸς παρασκευὴν εἰς τὴν ἕορτὴν τῶν ἕορτῶν καὶ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον τοῦ Κυρίου. Συγχνότερα καὶ πυκνοτέρα εἶναι ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς μᾶλιστα κατὰ πᾶσαν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν, ὡς εἴρηται καὶ ἀλλαχοῦ. Σύντονος καὶ ἡ διδασκαλία τῶν Κατηγορούμενων. Συγχνότερον καὶ σύντονον ἦν καὶ τὸ κήρυγμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Αἱ πλεῖσται διμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου ἐγένοντο τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ. Τὸν τόπον τῶν Ὁμιλιῶν κατέλαβον τὰ πολλὰ ἀναγνώσματα ἐκ πατερικῶν διαφόρων λόγων ἐν τοῖς Μοναστηρίοις: Ἐν δὲ τοῖς ἐνοριακοῖς ναοῖς κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν γίνεται κήρυγμα, ὃπου δυνατόν. Κατὰ πᾶσαν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν τελεῖται ἄχρι τοῦδε ἡ Προηγιασμένη Λειτουργία. Κατὰ τὰς ἄλλας δὲ ἡμέρας τελεῖται ὄσακις τύχη μνήμη ἐσταζομένου ἄγιου. Ἡ τάξις δὲ αὕτη εἶναι ἡ τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἄγιου Σάλβου. Κατὰ τὴν πρᾶξιν δημοσίευσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡδύνατο νὰ τελεσθῇ λειτουργία Προηγιασμένη καὶ ἔτε δὲν ἔωρτάζετο ἄγιος τις ἴδιως. Τοῦτο δὲ ἡδη ὅριζει καὶ δὲ 52 κανὼν τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου (τ. Οἰκουμ.) «Ἐν πάσαις τῆς ἀγίας τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις, παρεκτὸς συββάτου καὶ τῆς ἀγίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἵερὰ λειτουργία». Κατὰ πᾶν Σάββατον καὶ τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων τελεῖται ἡ Λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου. Κατὰ πᾶσαν δὲ Κυριακὴν ἡ λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἐν τούτοις κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας

τῆς Μ. Ἐθδομάδος; τελεῖται ή Αειτουργία τῶν Προηγιασμένων κατά τὴν τίξιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἄπαντα ή τάξις καὶ ή Τύμνολογία ὡς καὶ τὰ ἀναγνώσματα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (καὶ τοῦ προσιτίμου αὐτῆς) μετὰ τῆς Μ. Ἐθδομάδος, περιέχονται εἰς τὸ Ἐκκλησιαστικὸν βιβλίον τὸ καλούμενον Τριψίδιον, ἀπὸ τῶν τριῶν φύδων, ἐξ ὧν σύγκεινται οἱ πλεῖστοι τῶν κανόνων τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τινες τῆς Μ. Ἐθδομάδος (1).

1) *Πρώτη Ἐθδομάδα τῶν ρηστειῶν.* Μετὰ τὴν Μ. Ἐθδομάδα εὑδεμίᾳ ἄλλη Ἐθδομάδα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς διακρίνεται παρ' ἡμῖν τοσοῦτον, ὃσον ἡ πρώτη Ἐθδομάδα, ητίς καὶ καθηρὰ καλεῖται διότι πάντες οἱ πιστοὶ ἐν αὐτῇ διὰ συντόνου προτευχῆς καὶ ἐγχρησίας (ἔνηροφαγίας καὶ ἀποχῆς ἀπὸ ἐλξίου καὶ οἶνου) τιμῶσι τὰς πέντε νηστίμους ἡμέρας: πολλοὶ δὲ καὶ διὰ μετανοίας καὶ ἔξομολογήσεως παρατηνάζονται εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγράντων μυστηρίων τῷ Σεββάτῳ ἡ τῇ Κυριακῇ.

Καθ' ἑκάστην τῶν πέντε ἡμερῶν πλὴν τῶν τακτικῶν Ἀκολουθῶν (Ὀρθροῦ καὶ Ἐσπερινοῦ) φύλλονται τακτικῶς καὶ ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς αὐταῖς Ἐκκλησίαις οἱ Ὡραὶ καὶ τὸ Μέγα Ἀπόδειπνον. Τοῦτο γίνεται δι' ἔλης τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Καὶ ἐν ἑκάστῳ μὲν ἐσπερινῷ τῶν 5 νηστίμων ἡμερῶν δι' ἔλης τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀναγνώσκονται ἀναγνώσματα ἐκ τῆς Γενέσεως καὶ τῶν Παροιμιῶν (ἐντεῦθεν καὶ αἱ ὅμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου). Ἐν δὲ τῇ Τριθέκτῃ (τρίτῃ καὶ ἑκτῇ ὥρᾳ, αἰτινες πάντοτε συμψήλλονται) ἀναγνώσκεται ὁ Ἡσαΐς.

Ἐν δὲ τοῖς Ἀποδείπνοις τῶν τεσσάρων πρώτων ἡμερῶν τῆς Α' Ἐθδομάδος ψήλλεται ὁ Μ. Κυνῶν, φύλλομένου κατά σαιρὰν τοῦ τετάρτου ἑκάστης φύδης ἐν ἑκάστῳ Ἀποδείπνῳ. Ἐν δὲ τῷ

(1) Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται συνεπλήρωσαν τὸ Τριψίδιον καὶ συνέταξαν τὰ πλεῖστα. Δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ τῆς Ὁκτωάρχου καὶ τῶν Μηναλών. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ πάλαι εἰς τὰς ἀπλᾶς ἑορτὰς ἀντὶ ἐννέα ἡμέρων τρεῖς φύδης ἐν χρήσει. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰς μνήμας τῶν ἑορταζομένων ἄγιον φύλλονται ἀγριοὶ τοῦδε ἡ τρίτη καὶ ἑκτη φύδη ἐν τοῖς Μηναριμοῖς. Κοινὴ δὲ ἐννέατη είναι τὸ «Ἀξιον ἐστίν».

τῆς Παρασκευῆς ψάλλεται· ὁ Κανὼν τοῦ Ἀκαθίστου μετὰ ἐξ οἰκιών. Κατὰ πάντα δὲ τὰ Ἀπόδειπνα τῆς Α.' ταύτης Ἐβδομάδος ἀναγινώσκεται καὶ Περικοπὴ τοῦ Εὐαγγελίου κατάλληλος. Τῷ Σαββάτῳ τελεῖται ἡ συνήθης Λειτουργία τοῦ Χριστοστόμου, καὶ ἡ μνήμη τοῦ Μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος διὰ τὴν διὰ τῶν Κολλύρων προσφύλαξιν τῶν πιστῶν ἀπὸ τοῦ μολύσματος τῶν τροφῶν διὰ τοῦ αἴματος τῶν εἰδωλοθύτων, διέταξεν Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης τῇ καθαρῇ Ἐβδομάδῃ (1).

Ἄξιος γείσιτον δὲ εἶναι διὰ τῆς Δευτέρᾳ τῆς καθαρᾶς Ἐβδομάδος συνείθιζον οἱ αὐτοχράτορες νὰ διαλαλῶσι τὸν λαὸν ἀπὸ τῆς Μανναύρας (μεγάλης Αἴθουστης τοῦ Παλατίου) «τὸ ἐν ἀγνείᾳ καὶ φύσι Θεοῦ ἐκτελέσαι τὴν πανσέβαστον καὶ ἀγίαν Τεσσαρακοστήν». Ἀνεγίνωσκε δὲ ὁ Ἀστηράτης τὸ ἐπαναγνωστικὸν (ὅρα Πορφυρογέννητον 1, 27).

Ἡ Κυριακὴ δὲ ἐπεκλήθη τῆς Ὁρθοδοξίας· διότι κατὰ ταύτην τὸ πρῶτον ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων ἐπὶ τῆς βασιλίδος Θεοδώρας (τῷ 842) καὶ ἐκόπατεν ὁ ἔκατονταςτῆς καὶ ἐπέκεινα πέλματος τῶν Εἰκονομάχων δὲ τὰ μέγιστα δεινὰ ἐπενεγκῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἥμαν. Μετὰ λιτανείας καὶ πομπῆς ἐγένετο ἡ ἀναστήλωσις καὶ ἀναθεματίσθησαν πάντες οἱ αἱρετικοὶ οἱ ἀναθεματισθέντες ὑπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ ἐμνημονεύθησαν οἱ τῆς εὐτεβείας ἀθληταί. Ἡ τελετὴ αὕτη ἐπανελαμβάνετο κατ' ἔτος (καὶ ἐπαναλαμβ. ἐνιαχοῦ) εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θριάμβου τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, καὶ εἰς σημεῖον διὰ οἱ Ὁρθόδοξοι προπαρσκευάζονται εἰς τὸ ἄγιον Πάτγα καθαροὶ ἀπὸ πάστης ἀσεβείας. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ἀναγινώσκεται ἐκ τῆς πρὸς Ἐ-

(1) Εἶγε διατάξει ὁ Παραβάτης νὰ μολύνωσι κρύψα τὰς τροφὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ δὲ αἴματος εἰδωλοθύτων. Ἐπιφανεῖς ὅμως κατ' ὄντα ὁ Μεγαλομάρτυς ἀπεκάλυψε τὴν ἐπιδουλὴν τῷ Πατριάρχῃ Εὐδόξῃ καὶ συνεβούλευσε τὴν τῶν Κολλύρων (θραστοῦ σίτου) χρῆσιν. Ἐντεῦθεν κατὰ πᾶν Σάββατον τῆς Α.' Ἐβδομάδος, διὰ δύναται νὰ τελεσθῇ πλήρης λειτουργία, γίνεται ἡ ἀναμνησις τῶν Κολλύρων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ στοιχ. εἶναι σύμβολον τῆς Ἀνατάξιας, καὶ πᾶν Σάββατον εἶναι τῶν ψυχῶν, ἐντεῦθεν καὶ ἡ χρῆσις τῶν Κολλύρων εἰς τὰ μνημόσυνα.

Εραίους Ἐπιστολής ή περικοπὴ (11,24—26. 32—40), ὅπου ἔκτιθενται οἱ ἀγῶνες τῶν ἀθλητῶν τῆς πίστεως ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ. Ἐκ δὲ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐχαγγελίου (1, 40 κτλ.) ή κλησίς τοῦ Φλίππου καὶ Ναζαρατῆ, ἔνθα σύτος ὄμολογεῖ ἐνώπιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ».

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄπας ὁ κλῆρος (ἐνδημοῦντες καὶ παρεπιδημοῦντες) μετὰ τῶν μοναχῶν ἐτέλουν παννύχιον. Υμνολογίαν ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῷ τῆς Θεοτόκου καὶ μετὰ ταῦτα ἀλιτάνευον εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, παρόντος καὶ τοῦ Βασιλέως (ὅρα Πορρυρογεν. 1, 28).

2) *Αἱ λοιπαὶ Ἐβδομάδες τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.* Ἐν μὲν ταῖς πέντε νηστίμοις ἡμέραις ἑκάστης αὐτῶν ἐξακολουθεῖ ἡ ἀνάγνωσις μὲν τοῦ Ἅσταιού (κατὰ περικοπὴν) ἐν τῇ Τριθέτῃ, τῆς Γενέσεως δὲ καὶ Παροιμῶν ἐν τῷ Ἐσπερινῷ. Μετὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ δὲ τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς τελεῖται (ὅπου δυνατόν) καὶ ἡ Προηγιασμένη. Ἐν τῷ Μ. Ἀποδείπνῳ δὲν γίνονται αἱ προσθήκαι τῆς Καθαρᾶς Ἐβδομάδος. Ἐν τῷ Ἀποδείπνῳ (τῷ μικρῷ) ἑκάστης Παρασκευῆς τῶν τριῶν ἄλλων ἐβδομάδων, τῶν πρὸ τῆς πάμπτης ἐβδομάδος, ψάλλεται ὁ κανὼν καὶ ἐξ οἷνοι τοῦ Ἄκαθιστοῦ κατὰ σειράν.

Κατὰ πᾶν Σάββατον τελεῖται ἡ λειτουργία τοῦ Χρυσοστόμου καὶ κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν (πλὴν τῆς τῶν Βαΐων) ἡ τοῦ Μ. Βασιλείου.

Ἐν τούτοις καὶ ἐν ἑκάστῃ τῶν Κυριακῶν εἶναι συνδεδεμέναι καὶ ἄλλαι ἀναμνήσεις, ἡ ἑορτὴ, ἵνα μὴ ἑορτάζωνται εἰς τὰς ἄλλας ἡμέρας, ἐν αἷς ὡς εἰδομεν ἀπηγορεύετο τελεία Λειτουργία καὶ ἐπομένως κατάλυσις τῆς νηστείας (1).

Καὶ τῇ μὲν Β.¹ Κυριακῇ τῶν νησειῶν ἑορτάζεται ἀπὸ τοῦ 1368

(1) Τελεῖται μὲν Λειτουργία, ἡ ἀν ἡμέρᾳ τύχωσιν αἱ ἑορταὶ τῶν ἀγίων Τεσσαράκοντα καὶ εἰς ἄλλη, ἄλλα Λειτουργία Προηγιασμένη. "Οσαι δένται ἑορταὶ διεκρίνονται, μετετέθησαν εἰς τὴν Κυριακήν. Πιθανὸν δένται διετηρούμεναι ἐν τῷ Τυπικῷ αἱ πρώτην διάθεσοι τάξεις,

ο δῆγιος Γρηγόριος δὲ Πατλαμᾶς Θεοσαλονίκης Ἀρχιεπίσκοπος, ἀγωνισάμενος λαμπρῶς ἐν ταῖς κατὰ Βαρλαάκῳ τοῦ Καλαβροῦ (1341) καὶ Ἀκινδύνου τοῦ ὁμόφρονος (1347) Συνόδοις. Διέταξε δὲ δὲ Πατριάρχης Φιλόθεος, διὸ καὶ τὴν ἀσματικὴν Ἀκολουθίαν ἐποίησεν.

Η δὲ τρίτη Κυριακὴ τῶν νηστειῶν ἐπεκλήθη τῆς Σταυροπροσκυνήσεως διὰ τὴν μετὰ τὸν Ὁρθρον προσκύνησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Μεγάλη δὲ λιτανεία ἐτελεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατὰ τὸ Συναξάριον διέταξεν ἡ Ἑκκλησία τὴν προσκύνησιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ, ἵνα ἐντεῦθεν ἀριστεροὶ γάριν μὴ κάμωμεν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ σταδίου τῶν ἀγώνων τῆς ἐγκρατείας. Φαίνεται διμοις δὲι συνετέλεσεν εἰς τοῦτο καὶ ἡ τῇ 6 Μαρτίου συμπίπτουσα εὐρετική τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὡς σημειοῦται ἐν τοῖς Μηναίοις. Κατάλληλος δὲ εἶναι ἡ περιοπὴ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου (ὅτις ἀναγινώσκεται τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ), ἐν ᾧ καλεῖ δὲ Σωτὴρ τοὺς πιστούς νὰ ἄρωσι τὸν σταυρὸν τῆς αὐτοπαρηγόρεως, ἵνα γίνωνται ἀκόλουθοι αὐτοῦ. Κατὰ τὴν μέσην δὲ τούτην ἔβδομαδα (ἀπὸ τῆς Τετάρτης) ἀργονται καὶ αἱ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ Φῶτισμα παρατκεναζομένων διὰ συντόνου αηρύγματος Κατηγορυμένων.

*Τ*ῇ τετάρτῃ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν ψάλλεται καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Ηπολίτου Ἰωάννου τοῦ Συγγραφέως τῆς Κλίμακος· διότι ἐν τοῖς ἱεροῖς Μοναστηρίοις ἀπ' ἀρχῆς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀναγινώσκεται ἡ Κλίμαξ τῶν λόγων αὐτοῦ, ἥτις καὶ κλίμαξ ἀρετῶνειναι. Συμπίπτει δὲ καὶ ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 30 Μαρτίου.

Η πέμπτη ἔβδομαδα τῶν νηστειῶν, ἥτις καὶ τρίτη πρὸ τοῦ Πάσχα εἶναι, καὶ ἡ συνήπητον, ὡς εἰρηται, τινὲς τῶν Ἑκκλησιῶν καὶ ἀπὸ αὐτῆς ἤρχοντο τῆς νηστείας, διακρίνεται καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἑκκλησίᾳ· διότι ἐν τῷ Ὁρθρῷ τῆς Ημέρης ψάλλεται διμέγιστος καὶ κατανυκτικῶτατος τῶν Κανόνων τῆς ἡμετέρας Ἑκκλησίας, τὸ λαμπρὸν τοῦτο ποίημα τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης (1).

(1) Περὶ τοῦ Κανόνος τούτου, ὡς καὶ περὶ τοῦ Ἀκαθίστου "Γυμνου, ἔσται λόγος ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ τῷ περὶ Ψυνολογίας" ἐκεῖ παρατεθήσονται καὶ τινὰ γωρία τὰ ἀξιολογώτατα. Περὶ δὲ τῆς γρήσεως αὐτῶν ἐν τῇ Καθερᾷ Ἐβδομάδi, ηλθ. ἐξηγεῖται ὅληψι πρότερον τὰ δίοντα.

Κατ' αὐτὴν τελεῖται καὶ Προηγιασμένη. «Οστε τρεῖς κατὰ συρπάν
ἡμέρας (Τετάρτην, Πέμπτην καὶ Παρασκευὴν) τελεῖται ἡ εἰρη-
μένη Λειτουργία. Διακρίνεται καὶ κατὰ τοῦτο ἡ Ἐβδομάδας αὕτη
ὅτι ἐν τῷ Ὁρθρῷ τοῦ Σκεπάστου ψάλλεται ὁ λαμπρὸς Ἀκάθιστος
Τύμνος (ποίημα Γεωργίου Πιτίδηου) μετὰ τοῦ Κανόνος Ἰωσήφ
τοῦ Τύμνογράφου, εἰς ἀνάμνησιν τῆς σωτηρίας τῆς Κωνσταντι-
νουπόλεως ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν καὶ Ἀβάρων τῷ 626,
ὅτε ἀπῆν δὲ Ἡράκλειος. Διὰ τὴν σωτηρίαν ταῦτην (ἀνεμοστρόβη-
λος ἔξεδραστε τὰ πλοῖα τῶν πολιορκούντων), συναγθεῖς δὲ λαὸς τὸ
ἔσπερας εἰς τὸν ἐν Βλαχέρναις ναὸν τῆς Θεοτόκου, ἀνύμνησεν,
ἰστάμενος δὲ ὅλης τῆς νυκτὸς, τὴν ὑπέρμαχον Στρατηγὸν, εἰς
ἥς μόνης τὴν ἀντίληψιν ἀνέγραψεν ἡ πόλις αὐτῆς τὴν σωτηρίαν,
ώς καλῶς λέγεται τοῦτο ἐν τῷ Κοντακίῳ. Κατόπιν καὶ ἄλλαι
σωτηρίαι τῆς πόλεως ἐπελθοῦσαι συνετέλεσαν εἰς τὴν δικιάνωσιν
τῆς Ἀκολουθίας (καὶ κατ' αὐτὸν καὶ ἐν Ἑκκλησίᾳ) τοῦ Ἀκα-
θίστου Τύμνου, δύσις εἶναι ἄμα καὶ Ἀκολουθία, σύτως εἰπεῖν,
τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου· διότι πολλὰ κοινὰ ἔχει τροπά-
ρια. Τῇ δὲ ἐπιούσῃ Κυριακῇ ψάλλεται καὶ ἡ Ἀκολουθία τῆς δσίας
Μαρίας τῆς Αβγυπτίας, ἥς ἡ μνήμη σημειοῦται τῇ 1 Ἀπριλίου.
Εἶναι δὲ παράδειγμα λαμπρὸν πόσον δύνεται ἡ μετάνοια καὶ
παρὰ τοῖς εἰς θαρρά ἀμαρτήματα πέριπεσοῦσιν, εἰς ἀπειπόντες
καὶ ἡ δσία Μαρία πρότερον.

3) *Η Κυριακὴ τῶν Βαΐων πολλαχοῦ τὸ πᾶλαι ἢν ἀρχὴ τῆς
M. Ἐβδομάδος.* Ἄλλη ὡς τοιεύτη δὲν ἡδύνετο γὰρ θεωρηθῆ πάν-
τοτε πανταχοῦ· διότι ἡ νησεία ἢν ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν Κυριακήν·
διὰ τοῦτο καὶ πολλαχοῦ ἐνωρίς πρήγατε γὰρ τελῆται λαμπρῶς ἡ
μεσσιακὴ εἰσόδος τοῦ Κυρίου εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ γὰρ ὑπαντῶσιν
αὐτῷ καὶ οἱ πιστοὶ μετὰ βαίων καὶ κλάδων. Ἡτο δὲ τὸ πᾶλαι
ἡνωμένη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἑορτὴ τοῦ Λαζάρου. Τούτου λείψανον
εἶναι ὁ κοινὸς ὅμιος «Τὴν κοινὴν ἀνάστασιν». Ἄλλη ἐπειδὴ, ὡς
εἴρηται ἐν τοῖς ἔμπροσθε, ἡ M. Τεσσαρακοστὴ συμπληροῦσται
παρ' ἡμῖν ἐν τῇ Παρασκευῇ τῶν Βαΐων (1), διὰ τοῦτο καὶ ἡ

(1) Διὰ τοῦτο καὶ ψάλλεται ἐν τῷ Ἐσπερινῷ «Τὴν ψυχωφελῆ, πληρῶ-
σαντες Τεσσαρακοστὴν...»

ἔσορτὴ τοῦ Λαζάρου (ἢ προηγηθεῖσα τῆς εἰς Ἱερουσαλήμ εἰσόδου) ὡρίσθη τῷ Σαββάτῳ, καὶ οὕτω δὲν ἔμεινε κενὴ καὶ ἡ ἡμέρα αὕτη.

Ἄχρι τοῦδε εὐλογοῦνται τὰ βατία ἐν τῷ Ὁρθρῷ καὶ διανέμονται ψάλλομένων τῶν Αἴνων. Τότε ἐγίνετο καὶ ἡ μεγαλοπρεπῆς προελευσίς τοῦ Βασιλέως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τοῦ Παλατίου εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν, ἥτις καὶ περίπατος ἐκαλεῖτο. Ἡργετο δὲ τῆς προελεύσεως δὲ Λαμπαδάριος, ψάλλων τὸν ὅμνον τοῦ Βασιλέως Θεοφίλου «Ἐξέλθετε ἔθνη, ἐξέλθετε καὶ λαοί, καὶ θεάσασθε σήμερον τὸν Βασιλέα τῶν Οὐρανῶν». Διένεμε δὲ πρότερον δὲ Βασιλεὺς βατία καὶ σταυρούς (1).

Κατὰ τὴν Κυριακὴν ταῦτην ἐμάνθανον τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως οἱ μέλλοντες νὰ βαπτισθῶσι τῷ Μ. Σαββάτῳ, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ Δύσει (ὅπου κυρίως τοῦτο ἐγίνετο) ἐκλήθη καὶ Dominica competentium.

6) Περὶ τῆς Μ. Ἐβδομάδος.

Ανέκαθεν διεκρίνετο ἡ ἑβδομάς τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου, ἥτις καὶ μεγάλη ἐπεκλήθη διότι κατὰ τὸν Χρυσόστομον «μεγάλα τινὰ καὶ ἀπόρρητα τυγχάνει τὰ ὑπάρχαντα ἡμῖν ἐν αὐτῇ ἀγαθά» (Ομιλ. 30 εἰς Γένεσ.). Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγάς· «Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀργόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς καὶ σαββάτου, ἔξημέρας, μόνιμοι γρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἀλὶ καὶ λαχανοῖς καὶ ποτῷ ὕδατι· οἷνος δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχετθε ἐν ταύταις ἡμέραις γάρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἔστηση. Τὴν μέν τοι παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον δλόκληρον νηστεύσατε, οἵς δύναμις πρόσεστι τοιαύτην, μηδενὸς γευόμενοι μέχρις ἀλεκτοροφωνίας νυκτός· εἰ δέ τις ἀδυνατεῖ τὰς δύο συνάπτειν ὅμοι, φυλασσέσθω καὶ τὸ Σάββατον. Λέγετι γάρ που δὲ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ φάσκων· ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, νηστεύσουσιν ἐν ἔκειναις ταῖς ἡμέραις» (5,18). Ἐννοεῖται δὲ ὅτι μετελάμβανον τοοφῆς ἀπαξ τῆς ἡμέρας μετὰ τὴν προσευχὴν τῆς ἐννάτης ὥρας

(1) Ο μὲν ὅμνος ψάλλεται ἄχρι τοῦδε εἰς τὸν Λόγον. Καὶ ὁ Πατριάρχης δὲ κατὰ Βελτιωτῶν διένεμε σταυρούς καὶ κηρία.

(3. μ. μ.). Πολλοί δὲ ἀπειχον τροφῆς τρεῖς ἢ τέσσαρες ἡμέραις, τινὲς δὲ καὶ δι' ὅλης τῆς ἑβδομάδος.

Κατὰ τὰς αὐτὰς Ἀποστολικὰς Δικαγγάς: «Τὴν μεγάλην ἑβδομάδα πᾶσαν καὶ τὴν μετ' αὐτὴν ἀργείτωσαν οἱ δοῦλοι· ὅτι δὲ μὲν πάθους ἔστιν, δὲ δὲ ἀναστάσεως, καὶ γρεία διδασκαλίας τίς ὁ παθῶν καὶ ἀναστάτης, ἢ τίς ὁ συγχωρήσας ἢ καὶ ἀναστίσας» (8,33). Διὰ τοῦτο καὶ ἀπράκτος ἑβδομάδας ἐκαλεῖτο, καὶ ἀπελύοντο οἱ διὰ χρέη καὶ πλημμελήματα κρατούμενοι, καὶ ἐσχόλαζον τὰ Δικαστήρια. Μόναι δὲ δίκαιης ταντανούρωμέναι αἱ πρὸς ἀπελευθέρωσιν δούλων (Cod. Theodos. IX, 38, 1. 3 καὶ Col. Just. I. III, tit. 12, 8).

Διεκρίνοντο δὲ τὸ πάλαι τίδιος ἡ Μ. Ημαρτυρεύη καὶ τὸ Μ. Σάββατον. Ή δὲ Μ. Πέμπτη κυρίως ἦν ἀργὴ τῆς Μ. Ημαρτυρεύης; κατὰ ἀνατολικὸν ὑπολογισμὸν, καθ' ὃν ἔρχετο ἐκάστη ἡμέρα ἀπὸ τῆς ἑσπέρας. Ἐν τῇ Δύσει δύμας ἔρχοντο αἱ ἡμέραι ἀπὸ τοῦ μετονυκτίου. Πρὸς εὐκολίαν δύμως ἑδόθη ἡ ἀδειά νὰ κοινωνῶσι πρωταίτερον οἱ πιστοί (1), καὶ διὰ τοῦτο διεκρίθη καὶ πανταχοῦ ἡ Μ. Πέμπτη. Ἐν τούτοις παρ' ἡμῖν τελεῖται μὲν ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις ἡ Λειτουργία ἐνωρίς, ἀλλὰ μετὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ συνημμένη, ἵνα ὑπομιμήσῃ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν καὶ τὴν ἀργακίαν ἐνότητα.

1) Η μεγάλη Δευτέρᾳ, Τρίτῃ καὶ Τετάρτῃ πάλαι μὲν τούτῳ διεκρίνοντο ὅτι καὶ οἱ δοῦλοι συνήγοντο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν (διὸ τῆς ἡμέρας ὡς καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἡμέραις τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς) καὶ ἐνήστευσαν πάντες διὰ ἕηροφαγίας, ἀπεξ τῆς ἡμέρας μόνον μεταλαμβάνοντες τροφῆς περὶ ὠραν ἐννάτην (3^η).

Τὸ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν τῆς συντόνου προσευχῆς καὶ αὐστηρῆς γηστείας διαμένει καὶ σήμερον, ἀλλ' ἐλαβον γάρ καὶ βελτιώσεις, συντελοῦσαι εἰς τὴν ἱερότητα τῶν ἡμερῶν. Καὶ ἐν μὲν τῷ "Ορθῷ ἀναγινώσκονται ἐκ τῶν Εὐαγγελίων τὰ γεγονότα

(1) Οἱ Ἱερὸι Αὐγουστῖνοι ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Ἰανουάριον (ep. 118), ἵνα φύγωσι πολλοὶ τὴν συνήθευσαν, ἥν καὶ ἡ ἐν Ἰππώνῃ Σύνοδος (393) καθέρωσε, νὰ διαινῶσι ὅτι, πρότερον τῇ Μ. Πέμπτῃ καὶ εἰτε νὰ κοινωνῶσι, συμβουλεύει, ἵνα τελῶνται δύο λειτουργίαις πρὸς ἀποργήν τῆς τοιαύτης συνήθειας, ἡτις σκάνδαλον ἔν πολλοῖς.

ἀπὸ τῆς εἰσόδου εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ τοῦ Κυρίου μέχρι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου (1). Ψαλλονται δὲ τὰ κατανυκτικὰ Τροπάρια «Ἴδος ὁ Νυμφίος ἔρχεται...» καὶ «Τὸν νυμφῶνά σου βλέπω», ἀπερ οὐ μόνον ὑπαινίτονται τὴν ἐν Εὐαγγελίοις παραβολὴν τῶν δίκαια παρθένων, ἣτις ἀναγινώσκεται, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀργαίαν δόξαν ἔτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς (καὶ μάλιστα τῆς τοῦ Πάσχα) ἐλεύσεται ὁ Χριστὸς κρίνων τὸν κόσμον. Ψαλλονται καὶ τὰ Τριώδια καὶ Διώδια τοῦ κυρίου Κοσμᾶ (Μαϊουμᾶ).

Ἐγ δὲ τοῖς Ὁραις καὶ τῷ Ἐσπερινῷ τὴν Γένεσιν διαδέχεται ἡ Ἐξοδος, τὰς Παροιμίας ὁ Ἰών καὶ τὸν Ἡσαΐαν ὁ Ιεζεκιήλ. Ἐν τῷ Ἐσπερινῷ δὲ, ἵστις συνήθως συνδέεται μετὰ τῶν Ὁρῶν (ἐνιαυτοῦ ἡ Τριθέτη χωρίζεται), τελεῖται καθ' ἐκάστην καὶ Προηγιασμένη Λειτουργία. Ηρός δὲ τούτοις καὶ ἐν τῷ Παλατίω τῆς Κωνσταντινούπολεως (κατὰ Κωδικὸν) καὶ ἄγρι τοῦδε πολλαχοῦ (μάλιστα ἐν Ρωσσίᾳ) ἐν ἐκάστῃ τῶν Ὁρῶν ἐπισυνάπτεται καὶ ἀνάγνωσις ἐκ τοῦ Τετραυγγέλου, τόυτοστιν ἀναγινώσκονται κατὰ σειρὰν καὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν τὰ τὸ δημόσιον κήρυγμα τοῦ Κυρίου ἀρροφῶντα μέχρι τῆς εἰς Ἱερουσαλήμ εἰσόδου, ἵνα καὶ οἱ μὴ δυνηθέντες νὰ ἀκούσωσι τὰ δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἀναγινωσκόμενα Εὐαγγέλια, ἀκούσωσι ταῦτα κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας ἡμέρας.

Τῇ Μ. Τετάρτῃ, ἀλλαχοῦ δὲ τῇ Μ. Πέμπτῃ, τελεῖται καὶ Εὐχέλαιον διὰ τοὺς κοινωνοῦντας.

Ηρός τούτοις διακόπτεται ἀπὸ τῆς Μ. Πέμπτης μέχρι τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ ἡ συνήθης καθ' ἡμέραν ἀνάγνωσις τῶν Καθημάτων τοῦ Ψαλτηρίου.

2) *Tῇ Μ. Πέμπτῃ*, ἣτις ἔχωρίσθη, ώς εἰρηται, τῆς Μ. Παρασκευῆς καὶ παρ' ἡμῖν, τελεῖται μετὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ (ἐνωρίτερον δύων) ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βατιλείου, καὶ ἐπειδὴ εἶναι εἰς ἀνάμνησιν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου πολλοὶ εἶναι οἱ κοινωνοῦντες

(1) Κατὰ τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην ἐν τῷ Ὅρθρῳ καὶ τῷ Ἐσπερινῷ ἀναγινώσκονται κατὰ περικοπὰς τὰ κεφάλαια (21, 18.—26, 2) τοῦ κατὰ Ματθαίον Εὐαγγελίου. Τὴν δὲ Τετάρτην τὰ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα (ἐν Ὅρθρῳ μὲν Ἰωάν. 12, 1—50, ἐν Ἐσπερινῷ δὲ Ματθ. 26, 1—16).

κατὰ τὴν ἁμέραν ταύτην (1), καὶ κατὰ ταύτην κοινωνοῦσι καὶ οἱ δι’ ἀμαρτίματα στερηθέντες τῆς θείας κοινωνίας, ἀν συνεπληρώθη ὁ γέρων τῆς ἀπαγορεύσεως, ἡ συνετμήθη. Ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ταύτη ἀγιάζεται καὶ ἡ ὅλη τοῦ Μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἄγιον Μύρον (2), ἀλλὰ παρ’ ἡμῖν ἐν Κωνσταντινούπολει μόνον, ἐν Ρωσίᾳ δὲ ἐν Μόσχῃ καὶ Κιέβῳ, οὐχὶ ὅμως κατ’ ἔτος, ἀλλ’ ὅτε ἀνάγκη διὰ τὴν ἔλλειψιν. Ὁφέλεια δὲ τὰ δέοντα ἀλλαχοῦ.

Ἐπειδὴ δὲ ἐν Ἐσπερινῷ τελείται ἡ Λειτουργία, διὰ τοῦτο καὶ ἀναγνώσκεται τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον (3) ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Μυστηρίου μέχρι τῆς παραδόσεως τοῦ Κυρίου τῷ Πιλάτῳ (— 27, 2). Κατὰ τὴν Λειτουργίαν ταύτην πολλαχοῦ ἀπήγγελλον οἱ Κατηχούμενοι τὸ παραδόθεν αὐτοῖς τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων Σύμβολον τῆς πίστεως. Τοῦτο διατάσσει καὶ ἡ Ἑλληνικά Σύνοδος (καν. 46) «ὅτε δεῖ τοὺς φωτιζομένους τὴν πίστιν ἀκμανθάνειν, καὶ τῇ πέμπτῃ ἑβδομάδος ἀπαγγέλλειν τῷ ἐπισκόπῳ ἡ τοῖς πρεσβυτέροις».

(1) "Απορον εἶναι διὰ τὸ παρὰ Λατίνοις νῦν κοινωνεῖ μόνος ὁ ἵερος" οἱ λαϊκοὶ ὀφείλουσι νὰ κοινωνήσωσιν ἀπὸ τῆς Δ. Κυριακῆς τῶν νηστεῶν μέχρι τῆς Μεγάλης Τετάρτης. Τηρεῖ δὲ μετὰ πομπῆς ὁ ἵερος μίαν μερίδα τοῦ ἀγίου ἄρτου, ἵνα κοινωνήσῃ τῇ ἐπαύριον, ὅτε δὲν τελείται λειτουργία. Τοῦτο εἶναι παρ’ αὐτοῖς εἰδός τι προηγιασμένης λειτουργίας, ἀλλὰ καὶ μόνον κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν. "Απορεύεται διὰ τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην διέταξεν οἱ Πάπαι νὰ ἀναγνώσκηται τὸ φορεόν 'Ανάθημα!"

(2) Παρὰ Λατίνοις τρία ἥρια ἔλαιαι ἀγιάζονται: κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς Μ. Πέμπτης διὰ συντόμων εὐχῶν ὑπὸ Ἐπισκόπου περιστοιχούμενου ὅποι 42 Πρεσβυτέρων, 7 Διακόνων καὶ 7 Γηποδακόνων. Μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τῶν Δώρων ἀγιάζεται τὸ ἔλαιον τῶν ἀσθενῶν (=Εὐχέλαιον), μετὰ τὴν Κοινωνίαν τὸ ἔλαιον καὶ τὸ βίλσαρμον διὰ τὸ ἄγιον Χρίσμα καὶ μετὰ ταῦτα τὸ τῶν Κατηχούμενών.

(3) Ἀρχαιοτάτη ἡ σύνθεια νὰ ἀναγνώσκωνται τὰ Πάθη τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιου. Ἐπειθύμει ὁ ἵερος Αὐγουστῖνος (Ἄγιοντο ἐκεῖ τῷ Πάσχα) νὰ ἀναγνωσθῶσι καὶ οἱ ἄλλοι Εὐαγγελικαὶ (Serm. 245), ἀλλ’ ἐκεῖ δὲν ἔτοι δυνατόν. Ἀλλαχοῦ ὅμως ἔγινετο, καὶ παρ’ ἡμῖν ἐν τῷ "Ορθιῳρ καὶ Ὡραιοῖς τῆς Μ. Παρασκευῆς τοῦτο γίνεται. 'Αλλ' ἐν τῷ Ἐσπερινῷ ἀναγνώσκεται μόνος ὁ Ματθαῖος. Μόνον δὲ ἐναγκοῦ παρενέργονται τὰ συρπληρωτικά τῶν ἔλαιων Εὐαγγελιστῶν.

Μετὰ τὴν Λειτουργίαν ἐτελεῖτο ὁ Νιπτήρ ἐν τῷ Παλατίῳ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, νίπτοντος τοὺς πόδας δώδεκα πενήντων φερόντων ὑποκάμιτα, κουρτοσοβράκια, παπούτσια καὶ κηρία. Περιήρχετο δὲ καὶ τὰ γηροκομεῖα τὸ πρῶτον, ἐλεῶν τοὺς πτωχούς. Τελεῖται καὶ γῦν ἐνιαχοῦ ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων ὁ Νιπτήρ.

3) Τῇ Μ. Παρασκευῇ, ἡμέρᾳ καθ' ἣν ἐσταυρώθη ὁ Κύριος, οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ χριστιανοὶ ἔξηρχοντο ἀνέκαθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὸ Κοιμητήριον. Ὁ θεῖος Χρυσόστομος ἐξετάσας πολλάκις τὸ πρᾶγμα, ἔξηγεν οὕτως: «Τίς οὖν ἐστιν ἡ αἰτία; Σταυροῦ μνείαν ἐπιτελοῦμεν· δὲ σταυρωθεὶς ἔξω τῆς πόλεως ἐσταυρώθη· διὰ τοῦτο ἔξω τῆς πόλεως ἥμας ἦγαγε· τῷ γὰρ ποιμένι, φησι, ἀκολουθεῖ τὰ πρόβατα. Ἐπεὶ οὖν σήμερον Ἰησοῦς πρὸς τοὺς νεκροὺς κατέβη, διὰ τοῦτο ἐνταῦθα συλλεγόμεθα· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τόπος κοιμητήριον ὀνόμασται, ἵνα μάθης, διὰ τοῦτο καὶ τετελευτάτες καὶ ἐνταῦθα κείμενοι οὐ τεθνήκασιν, ἀλλὰ κοιμῶνται καὶ καθεύδουσιν» (Ομιλ. εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κοιμητ. κτλ.). Ηαρὰ Λατίνοις ἀραιρεῖται: ἀπὸ τῆς ἀγίας Τραπέζης καὶ τοῦ γαοῦ πᾶς κόσμος καὶ σίνει ἐρημοῦται ὁ Ναός. Μόνον δὲ μέχρι τοῦ Ἐσπερινοῦ ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἑκκλησίαις ἰδιαίτεραι μετὰ κομβολογίου δέησεις γίνονται ὑπὸ τῶν προσερχομένων καὶ προσκυνήσεις τοῦ ἱδιαιτέρῳ τινὶ μέρει παριστανομένου Ἐπιταρφίου (1).

(1) "Ισως δὲν είναι ἀσκοπον νὰ παραπεθῶσιν ἐνταῦθα τὰ γινόμενα παρὰ Λατίνοις καὶ Ἀρμενίοις κατὰ τὴν Μ. Παρασκευήν, ἵνα σαφηνισθῶσι συνθετικά τινες παρ' ἡμῖν. Καὶ δὴ παρὰ Λατίνοις κατὰ τὴν πρωΐην Ἀκολουθίαν μετά τινα ἀναγνώσματα ἔχεται εἰς προσκύνησιν ὁ Σταυρός, καὶ τούτου γινομένου, ψάλλονται τὰ λεγόμενα impropria, ἅτινα κατέστησαν περιώνυμα ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ παρεκκλησίᾳ τοῦ Σίξτου. Δύο ψάλται κατὰ διαδοχὴν ψάλλουσι τοὺς στίχους, οἵτινες ὄμοιάζουσι πρὸς τὸ ἡμέτερον Ἀντίφωνον τῆς Μ. Παρασκευῆς: «Τάδε λέγει Κύριος τοῖς Ἰουδαίοις Δαδέ μου τί ἐποίησά σοι...». Ἐν τίλει ἑκάστου στίχου εἰ δύο χοροὶ ψάλλουσι τὸ «Ἄγιος ὁ Θεὸς . . .», ὁ μὲν ἐλληνιστὶ, δὲ λατινιστὲ. Ἐπισφραγίζεται δὲ τὸ δύον λατινιστὶ διὰ τοῦ «Τὸν σταυρὸν σου προσκυνοῦμεν ἰδού γὰρ ἥλθε διὰ τοῦ ἕυλου χαρὲ ὅλῳ τῷ Κόσμῳ». Τῇ δὲ Μ. Τετάρτῃ, Πέμπτῃ καὶ Παρασκευῇ μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἥλιου τελοῦνται οἱ Θρῆνοι (Lamentations, tenebrae) ἀπαγγελούμενων τῶν περὶ πατέων τοῦ Κυρίου καὶ

Παρ' ἡμῖν ἐν μὲν τῷ Ὁρθῷ ἀναγινώσκονται τὰ διάδεκα Εὐαγγέλια, ἤτοι διάφοροι περικοπαὶ περὶ τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίστῶν, διανεμόμεναι εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ Ὁρθοῦ. Γίνεται δὲ ἀρχὴ ἀπὸ τῆς λεγομένης Διαθήκης, ἤτοι τῆς μαρτῆς Ὀμιλίας τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητὰς μετὰ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον. Εὔθὺς δὲ μετὰ ταῦτα ἄρχονται τὰ 15 ἀντίφων, ἐν οἷς ἐν τῷ μεταξὺ ἀναγινώσκονται πέντε ἄλλα Εὐαγγέλια. Πρὸ τοῦ ἔκτου δὲ, ἐνῷ ἵστορεῖται ἡ σταύρωσις, ἀπαγγέλλει ὁ ιερεὺς λιτανεύων μετὰ τοῦ ἑσταυρωμένου, τὸ τελευταῖον Ἀντίφωνον «Σήμερον κρεμᾶται ἐπὶ ξύλου», καὶ σήστας ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας τὸν Σταυρὸν, ἀρχεται τῆς προσκυνήσεως καὶ μετ' αὐτὸν καὶ πάντες οἱ περιεστῶτες. Κατόπιν ἔπονται οἱ Μαχαρισμοὶ καὶ εἶτα ἡ συνήθης τάξις τοῦ Ὁρθοῦ, ἔστις ἐν τῷ μεταξὺ διακόπτεται διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἄλλων ἕξ περικοπῶν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου. Διενέμοντο δὲ κηρία τῇ Μ. Παρατκευῇ ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ καὶ νυκτὸς ἀναγινώσκοντο τὰ Εὐαγγέλια ἐν Ἀγρυπνίᾳ.

Ψαλλομένων τῶν Ὡρῶν, ἐν ἑκάστῃ αὐτῶν μετὰ τοὺς καταλήλους ψαλμοὺς καὶ τίνα ἀντίφωνα (τὰ τοῦ Ὁρθοῦ) ἀναγινώσκονται καὶ Προφῆτες καὶ Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον τῶν Παθῶν κατὰ σειρὰν, ἀνὰ ἐκ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίστῶν. Ἡ τάξις ἐν τῷ Παλατίῳ τῶν Ὡρῶν ἦν ἡ αὐτὴ μὲ τὴν τῆς Παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων. Ἐδίδασκε δὲ ὁ Πατριάρχης ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀγίας Ειρήνης τὰς Κατηγήσεις, καὶ μετὰ τὴν Κατήγησιν διένεμε θυμιάματα. Καὶ παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ ἐν ταῖς Ὡραῖς κηρύττεται δὲ λόγος δὲ τοῦ Σταυροῦ.

περὶ μετανοίας ψαλμῶν καὶ τῶν Θρήνων τοῦ Ἱερεμίου. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἑκάστου τῶν ἀναγνωσμάτων σβέννυται μία λαμπτὰς ἐκ τῶν 15 τῆς πρὸ τοῦ Βήματος Λυχνίας. Ἡ τελευταῖα κρύπτεται ἐπὶ ὀλίγον, καὶ γίνεται τότε θόρυβος εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θορύβου τῶν Ἰουδαίων. Παρ' Ἀρμενίοις ἡ πρώτη Ἀκολουθία τῆς Μ. Παρατκευῆς ἀρχεται τὸ Μεσονύκτιον. Τότε ἐπὶ τοῦ Βήματος τίθενται 13 λαμπτὰς (ἢ ἐν τῷ μέσῳ παριστά τὸν Κύριον) Μετὰ πάσαν ἀνάγνωσιν σβέννυνται ἀνὰ δύο, ἢ δὲ 13η μετὰ πομπῆς κρύπτεται, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὸν Ἐσπερινὸν τοῦ Μ. Σεββάτου, ἵνα ἀναρθρώσῃ αἱ λαμπτὰς.

Ἐν δὲ τῷ Ἐσπερινῷ μετὰ τὰς καταλλήλους Προφητείας καὶ Ἀπόστολον ἀναγινώσκεται ὁ Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ μέρους, ἐνθα διεκόπη ἐν τῷ Ἐσπερινῷ τῆς Μ. Πέμπτης, μετά τινων συμπληρώσεων ἐκ τῶν ἄλλων Εὐαγγελιστῶν, καὶ δίκει μέχρι τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Κυρίου. Μετὰ τὰς συνήθεις δεήσεις ἀρχονταὶ τὰ Ἀπόστιχα καὶ λιτανεύουσιν οἱ ἱερεῖς ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Βήματος μετὰ τοῦ Ἐπιταφίου καὶ ἀποτιθέασιν αὐτὸν ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας. Τότε ἀρχεται δὲ ἀπατημὸς τοῦ Ἐπιταφίου.

Ἐνιαχοῦ αἱ Ὡραι συμψάλλονται δόμοι καὶ ἐπισυνάπτεται καὶ δὲ Ἐσπερινὸς, ἀπερ δόμοι ἀπὸ πρωΐας μέχρι μεσημέριας διαρκοῦσι. Τοῦτο ἐπεκράτησεν ἐν Ἀθήναις, ὅπου καὶ οἱ Ὁρθροὶ τῆς Μ. ἔδθομάδος ψάλλονται τὸ ἑσπέρας διὰ τὴν εὔκολίαν τοῦ λαοῦ. Τοῦτ' αὐτὸν γίνεται καὶ ἐν Ῥωσίᾳ. "Ωστε δύο κυρίως Ἀκολουθίαι τελοῦνται καθ' ἔκαστην δὲ ἐληστής τῆς Μ. ἔδθομάδος (1). Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι διτι, ἐνῷ ἄλλοτε ἐτελεῖτο τῇ Μ. Παρασκευῇ Προηγιασμένη, ἐπειστεν αὕτη νὰ τελῆται ἀπὸ πολλοῦ καὶ ὅμορφῶν παρ' ἄπατι τοῖς Ὁρθοδόξοις. Ἰσως τοῦτο ἔγεινε διὰ τὸ μέγεθος τῶν ἄλλων Ἀκολουθίῶν καὶ ἵνα μὴ καταλύνται ἡ αὐστηρὰ νηστεία.

4) Τῷ Μ. Σαββάτῳ, ὅπερ ἦν ἡμέρα αὐστηροτάτης νηστείας ἀνέκαθεν, διήρχοντο τὸ πάλαι οἱ χριστιανοὶ μέχρις ἑσπέρας παρασκευάζοντες τὰ τῆς ἑορτῆς καὶ τὰ τοῦ βαπτίσματος τῶν Κατηγουμένων. Τὸ ἑσπέρας δὲ ἐρωταγωγοῦντο λαμπρῶς αἱ Ἐκκλησίαι καὶ συνήγοντο πάντες οἱ πιστοὶ καὶ ἡγρύπνουν μέχρις ἀλεκτοροφωνίας (περὶ τὸ Μεσονύκτιον). «Τῷ δὲ Σαββάτῳ μέχρις ἀλεκτοροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονηστίζεσθε ἐπιφωσκούστης μιᾶς σαββάτων, ητις ἐστὶ κυριακή· ἀπὸ ἑσπέρας ἐως ἀλεκτοροφωνίας ἀγρυπνοῦντες καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ συναθροιζόμενοι γρηγορεῖτε, προσευχόμενοι καὶ δεόμενοι τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ διανυ-

(1) Ἐν Ῥωσίᾳ ὅμως εἶναι ἀπηγορευμένον νὰ ἀρχίσῃ ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Σαββάτου πρὸ μεσημέριας. Μετὰ μεσημέριαν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαῖαν τάξιν τελεῖται καὶ παρ' ἡμίν ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἀλλὰ καὶ ἄπαται αἱ Ἀκολουθίαι ἐν τῇ οἰκείᾳ ὥρᾳ τελοῦνται.

κτυρεύσει ίμιῶν, ἀναγινώσκοντες τὸν οὐδενόν, τοὺς προφήτας, τοὺς ψαλμοὺς μέχρις ἀλεκτρυόνων κραυγῆς· καὶ βαπτίσαντες ίμιῶν τοὺς Κατηχουμένους καὶ ἀναγνόντες τὸ Εὐαγγέλιον ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ καὶ προσλαλήσαντες τῷ λαῷ τὰ πρὸς σωτηρίαν πάνεπιθεῖ τοῦ πένθους..... Διὰ τοῦτο οὖν καὶ ίμεῖς, ἀναστάντος τοῦ Κυρίου, προσενέγκατε τὴν θυσίαν ίμιῶν, περὶ οὓς ίμιν διετάξατο δι’ ήμῶν, λέγων· Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἡμήν ἀνάμυησιν (Ἄποστολ. Διατ. 5, 18. 19. πρβλ. καὶ Τερτυλ. ad. uxor. 2, 4). Ὁφειλον δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ταύτην καὶ μόνην Παννυχίδα τὴν τοῦ Πάσχα (διότι χυρίως προεόρτιον τοῦ Πάσχα εἶναι ὡς ὁψόμεθα) πάντες οἱ πιστοὶ νὰ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· διότι κατὰ τὴν νύκτα ἑκείνην ἔπρεπε νὰ ἀναμένωτι τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, καὶ διπλῶς δήποτε νυκτὸς ἔπρεπε νὰ διπλήσωσιν οἱ πιστοὶ τῷ νυκτὸς ἀναστάντι Χριστῷ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Λαχτάριος (Instit. 7, 19). Κατὰ δὲ Ἱερώνυμον (εἰς Ματθ. 25, 6) προσῆλθεν ἡ ἰδέα αὐτῆ ἐκ τῆς τῶν Ιουδαίων δόξης ὅτι ἡ πρώτη ἔλευσις τοῦ Μεστίου ἔσται νυκτὸς, ὡς καὶ ἡ ἔξοδος ἐκ τῆς Αἰγύπτου. Ἰνα δὲ ἔτι μᾶλλον καταφαίνεται ἡ νίκη κατὰ τοῦ Ἀδού, μετὰ ταῦτα (ὅτε δὲν ἦτο κίνδυνος ἐκ τῶν ἐθνικῶν) μέχρι μὲν τοῦ Μεσονυκτίου ἀμυδρὸν φῶς ἐφώτιζε τὰς Ἐκκλησίας, μετὰ δὲ τὸ Μεσονύκτιον πλήθος λαμπτῶν παρίστων τὸν ἐκ τοῦ τάφου ἀνατείλαντα "Ηλιον.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ ίμέρᾳ τοῦ Μ. Σαββάτου δὲ Αὐτοκράτωρ εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἥλασσε τὴν ἀγίαν ἐνδυτὴν τῆς ἀγίας Τραπέζης καὶ ἀπέθετε καὶ ἀποχόμβιον (ἥτοι βαλάντιον περιέχον 100 λίτρας γρεεσίου). Ἐτελεῖτο δὲ ἡ Λειτουργία μετὰ Μεσημβρίαν, καὶ ἔτε ἐψάλλετο τὸ «Ἀνάστα δὲ Θεός.....» μετὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐπαστον δάφνας. Ἀντὶ μόνης τῆς Παννυχίδος προστεθήτη ἔπειτα ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τὸ δυοιδύμορφον καὶ Ὁρθρος, ὅστις πανταχοῦ τελεῖται ὅρθρου βαθέος, ἐν Ἀθήναις δὲ μετὰ τὴν 8. ὥραν τῆς ἑπέρας τῆς Μ. Παρασκευῆς. Ἐν δὲ τῷ ἑσπερινῷ γίγνονται αἱ ἀναγνώσεις καὶ τελεῖται ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου. Τὸ ἑπέρων μέρος τῆς Παννυχίδος ἀπαρτίζουσιν αἱ ἀναγνώσεις

αἱ πρὸ τοῦ Ὁρθρου τοῦ Πάσχα καὶ ὁ Ὁρθρος αὐτός.

Καὶ ἐν μὲν τῷ Ὁρθρῳ τοῦ Μ. Σαββάτου μετὰ τοῦ Ἀμώμου (Ψαλμ. 118) φάλλεται ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος (1), σχηματιζόντων παρ' ἡμῖν (τοῖς "Ἐλλησι") χορὸν περὶ τὸν Ἐπιτάφιον πάντων τῶν δυναμένων νὰ φύλλωσι καὶ πάντων τῶν ἐκκλησιαζομένων φερόντων λαμπάδας. Μετὰ δὲ τὴν Δοξολογίαν ἐπαναλαμβάνεται ἡ διὰ τοῦ Ἐπιταφίου λιτανεία περὶ τὸν Ναὸν συνήθως, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ περὶ τὴν ἐνορίαν. Μετὰ ταῦτα ἀναγινώσκεται ἡ περὶ ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν προφητεία τοῦ Ἰεζεκίηλ καὶ συμπληροῦται ἡ διήγησις τῶν Παθῶν διὰ τοῦ περὶ κουτωδίας κατὰ Ματθαίον Εὐαγγελίου.

Ἐν δὲ τῷ Ἐσπερινῷ ἀναγινώσκονται τὰ πολλὰ ἀναγινώσματα παρ' ἡμῖν καὶ μετὰ τὸ τελευταῖον περὶ τῶν τριῶν Παΐδων φάλλεται ὑπὸ τῶν δύο χωρῶν ἀντιφώνως δ ὄμοιος τῶν Τριῶν Παΐδων. Μετὰ τὸν Ἀπόστολον (τὸν ἀναγινωσκόμενον καὶ ἐν τῷ Βαπτίσματι) φάλλεται δ Ψαλμὸς «Ἀνάστα ὁ Θεὸς κρίνων τὴν γῆν» . . . καὶ τούτου φαλλομένου ἔξεργεται ὁ ἱερεὺς ἐπιπάσσων μὲ ἄνθη τοῦ Ἐπιταφίου τὸν ναὸν, καὶ κωδωνοκρουστία, ἡ καὶ κανονοβολισμοί, ἀναγγέλλουσι τὸ προσάκρουσμα τῆς Ἀναστάσεως (διότι ὁ ἐσπερινὸς τοῦ Σαββάτου εἶναι κυρίως ἀρχὴ τῆς Κυριακῆς). Μετὰ δὲ τοῦτο ἀναγινώσκεται τὸ περὶ ἀναστάσεως Εὐαγγέλιον τοῦ Ματθαίου. Ἀντὶ δὲ τοῦ συνήθους χερουβικοῦ ὄμοιου φάλλεται δ ἀρχαῖος καὶ κατανυκτικὸς χερουβικὸς ὄμοιος «Σιγησάτω πᾶσα σάρξ βροτεία . . .», ὡς ἐν τῇ Μ. Πέμπτῃ φάλλεται δ χερουβικὸς ὄμοιος «Τοῦ Δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ».

Οὕτω δὲ περατοῦται παρ' ἡμῖν ἡ Μ. ἔθδομάς ἐν τῷ Μ. Σαββάτῳ, ὅπερ ὑπελογίζετο τὸ πᾶλιν ἀπὸ τοῦ ἐσπερινοῦ τῆς Μ. Παρασκευῆς, καὶ Πάσχα σταυρῷσιμον ἐκαλεῖτο καὶ διὰ πλήρους νηστείας ἤγετο μέχρις ἐπιφωτούσης ἡμέρας τοῦ Πάσχα, ἥιος τεσσαράκοντα περίου ὥρας.

(1) Συνήθως δὲν φάλλεται ὁ Ἐπιτάφιος οὗτος θρῆνος κατὰ τὴν ἐν τῷ Ὁρθρῳ τάξιν τοῦ Ἀμώμου, πρὸ τοῦ Κανόνος δηλαδὴ, ἀλλὰ μετὰ τὸν Κανόνα, ἵν' ἔχει καιρὸν νὰ συντριθῇ, ὃς φάίνεται, ὁ λαὸς καὶ μὴ ἀναμένῃ πολὺ τὴν λιτανείαν, εἰς ἣν πάντες ἐπιθυμοῦσι νὰ λάβωσι μέρος.

γ) Περὶ τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Διακαινησίμου ἑδομάδος.

Εἰδόμεν εὖ τοῖς ἐμπροσθεν διτὶ ἡ βασιλίς τῶν ἑορτῶν, τὸ Πάσχα, προσιμιάζετο τὸ πάλαι διὰ τῆς Παννυχίδος καὶ διτὶ ἡ ὅλη ἑδομάς ἔθεωρεῖτο μία ἑορτὴ καὶ πάντες ὥφειλον διτὶ τῆς ἡμέρας νὰ ἐκκλησιάζωνται, καὶ μάλιστα οἱ φωτισθέντες διὰ τοῦ Βαπτίσματος, οἵτινες διὰ τοῦ λευκοῦ χιτῶνος καὶ τῆς λαμπάδος ὑπεδείχνυον τὴν καθαρότητα τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ.

Ἴνα δὲ ἔτι μᾶλλον λαμπρύνωσι τὴν λαμπρὰν ἑορτὴν οἱ Αὐτοχράτορες, οὐ μόνον ἐφωταγώγουν τὰς ὁδοὺς τῆς Πόλεως καὶ ἀπηγόρευσαν καὶ ἐν τῇ ἑδομάδι τοῦ Πάσχα πᾶσαν ἐργασίαν καὶ τὰ σκανδαλώδη θέατρα, ἀλλὰ καὶ ἀπέλυσαν τῶν φυλακῶν τοὺς μὴ διὰ βαρέα ἐγκλήματα (οἷον φόνον κτλ.) κρατουμένους καὶ τοὺς διὰ χρέον. Τοῦτο ἐγίνετο πολλάκις τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων (ὅρι Χρυσος. Όμιλ. εἰς τὴν Μ. ἑδομάδα). Πρὸς τούτοις τραπέζας παρετίθεντο τοῖς πένησιν, ἕπερ ἐμιμοῦντο πολλαχοῦ οἱ Ἐπίσκοποι καὶ πολλοὶ τῶν πλουσίων (1). Ἐν τούτοις ἐξεῖχε πασῶν τῶν ἡμερῶν ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ Πάσχα, ἡ Κυριακὴ, ἡ τις, ἀν καὶ ἐπαναλαμβάνεται καθ' ἑκάστην ἑδομάδα, ἀλλ' ἐξέχει ὡς κορωνίς καὶ μάτηρ αὐτῶν. Παρ' ἡμῖν δὲ παρατκευαζομένοις διὰ τοσούτου χρόνου καὶ νηστείας ἔτι λαμπροτέρα ἀνατέλλει ἡ φωτὸρά ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως. Λαμπαδηφορία, καθαρὰ ἐνδυμασία, ἀσπασμὸς καὶ δι' αὐτοῦ διαλλαγὴ πρὸς τοὺς ἔχθρους, ἐπισκέψεις, κατάλυσις τῆς νηστείας, φαιδρότης ἴδιαζουσα καὶ χαρὰ, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα Λαμπρὰν ὄντως καθιστῶσι τὸ Πάσχα.

1) Τοῦ Πάσχα ἡ ἀρχαία Παννυχίς προηγεῖται νῦν ἐνθεν μὲν ἐν τῷ Ἐσπερινῷ τοῦ Μ. Σαββάτου, ἐνθεν δὲ ἐν τῷ Ὁρθρῷ καὶ τοῖς προηγευμένοις αὐτοῦ Ἀναγνώσματιν ἐκ τῶν Πράξεων τῶν Ἀπο-

(1) Ἰσως ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ διανομὴ τῶν θῶν, τῶν συμβόλων τῆς ἀναστάσεως, τῶν κοκκίνων διὰ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου τὸ λυτρῶσαν ἡμᾶς. Ἐντεῦθεν ἵσως καὶ διτὶ ἐν τῇ Ἀγάπῃ, ἢτοι τῷ ἐσπερινῷ τοῦ Πάσχα, ἐνιαγῆσι οἱ ἱερεῖς ἐστιῶσιν, οὕτως εἰπεῖν, τοὺς ἐνορθίτας μετὰ τὴν ἀπόλυτιν, παρατίθέντες γλυκύσματα κτλ.

στόλων (ώς ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τοῦτο γίνεται) καὶ τῇ ψαλμωδίᾳ τοῦ Κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου. Ἐν τούτοις δὲ Ὁρθρος εἶναι ἀμφα καὶ ἡ πρώτη Λειτουργία τοῦ Πάσχα, ἀλλ' ἀτματικὴ μόνον. Ως δὲ πάλαι τὴν Παννυχίδα μετὰ τὴν ἀλεκτοροφωνίαν ἐπεσφράγιζε τὸ θριαμβευτικὸν «Χριστὸς ἀνέστη»· Ἀληθῶς ἀνέστη», δι' οὗ ἡ σπάζοντο ἀλλήλους οἱ πιστοί, οὕτω καὶ νῦν αὐτὸς μυριάκις ἐπαναλαμβάνεται ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ Ὁρθρου, καὶ δι' αὐτοῦ ἄρχεται καὶ τελευτᾷ. Ἐν Ψωσίᾳ δὲ εὐθὺς ἄρχονται οἱ ἀσπασμοί, καὶ συγχάθημαὶ δὲ ιερεὺς ἐν ἔκάστῃ ὠδῆ.

Ἐν τῷ Παλατίῳ τῆς Κωνσταντινούπολεως ἐτελεῖτο ἡ Ἀνάστασις πρώτη (τρίτη ὥρᾳ τῆς ἡμέρας) καὶ κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν τάξιν καὶ ἐπισυνήπτετο ἀμέσως ἡ Λειτουργία. Ἡρχετο δηλ., διὰ τῆς λιτανείας καὶ τοῦ «Χριστὸς ἀνέστη». Ἄδηλον ἀν ἀνεγινώσκετο καὶ τὸ Ἀναστάσιμον Εὐαγγέλιον, ὡς παρ' ἡμῖν. Ἀλλὰ παρατηρεῖ δὲ Κουροπαλάτης διὰ δὲν ἐλέγετο τὸ «Ἄρχετε πύλας», σπερ πολλαχοῦ ἐλέγετο καὶ λέγεται, μάλιστα δὲ ἐν Ψωσίᾳ, διότι πανταχοῦ σύτω τελεῖται. Τοῦτο δὲ ὑποδεικνύεται κατὰ τοῦ Ἀδού νίκην, ἢτις κατά τινας τῶν Πατέρων τῇ γυκτὶ τῆς Ἀναστάσεως συνέθη. Κατὰ τὴν τάξιν δὲ ταῦτην εὐθὺς μετὰ τὸ Μεσονύκτιον προηγεῖται ἡ συνήθης λιτανεία ἔξω τοῦ Ναοῦ διὰ τοῦ ὑμνου «Τὴν ἀνάστασίν σου Χριστὲ Σωτὴρ...» κλείονται αἱ θύραι τοῦ Ναοῦ καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον κρούει τὰς θύρας δὲ ιερεὺς λέγων τὸ «Ἄρχετε πύλα,...». Ἀνοιγομένων δὲ τῶν θυρῶν ἄρχεται τὸ «Χριστὸς ἀνέστη...» καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλεται δὲ Κανών. Παρ' ἡμῖν (μετὰ τὸ Μεσονύκτιον ἡ καὶ Ὁρος βαθέος) ἀφοῦ διὰ τοῦ «Δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτὸς», σπερ ἐκφωνεῖ δὲ ιερεὺς ἐξάγων ἀνημμένην λαμπάδα (ἀνάπτει ἐκ τῆς Κανδήλας τοῦ ιεροῦ Βήματος), ἀνάψωσι τὰς λαμπάδας οἱ πιστοί, ἐξέρχονται πάντες, ψαλλομένου τοῦ ὑμνου «Τὴν ἀνάστασίν σου Χριστὲ Σωτὴρ...», ἀναγινώσκεται τὸ κατὰ Ματθαίον ἀναστάσιμον Εὐαγγέλιον (ἴσως διὰ τοὺς μὴ ἀκούσαντας ἐν τῷ Ἑσπερινῷ τοῦ Μ. Σαββάτου), καὶ μετὰ τὴν δοξολογίαν τῆς Τριάδος «Δόξα τῇ ἀγίᾳ καὶ διασωσίᾳ» ἄρχεται τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» καὶ μετὰ τοῦτο δὲ Κανών ἡ λαμπάδας τοῦ ἀγίου

Ίωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, εἰς δὲ συγέλεξε πάντα τὰ ἀνθη τῶν Πατέρων. Ψαλλομένων δὲ τῶν Αἴνων γίνεται ὁ Ἀσπασμὸς, δι-
στις τὸ πᾶλι: ἐτελεῖτο ἐν ἐκάστῃ Λειτουργίᾳ εἰς σημεῖον τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης· διότι ἀνεύ ἀγάπης οὐδεμία θυσία δεκτὴ,
οὐδὲ δύναται νὰ ὀνομασθῇ μία ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡνωμένη μετὰ τῆς δοράτου κεφαλῆς. 'Αλλ' ἐνωρὶς κατηργήθη ἡ καλὴ ἐκείνη συνήθεια καὶ παρέμεινε μόνον εἰς τοὺς συλλειτουργοῦντας ἱερεῖς καὶ εἰς τὸν καθεδικὸν ἀσπασμὸν τοῦ Πάτχα.

'Ἐν τῇ κυρίως Λειτουργίᾳ τῇ ἐπισυναπτομένῃ ἀντὶ τοῦ Τρι-
σαγίου ψάλλεται τὸ «"Οσοι εἰς Χριστὸν ἐδαπτίσθητε», ὅπερ ἀ-
ναμιμνήσκει τὸ Βάπτισμα τῶν Κατηγουμένων ἐν τῇ Παννυχίδι
τοῦ Μ. Σεββάτου. "Ἄρχεται δὲ ἡ ἀνάγνωσις τῶν Ηράξεων τῶν
'Αποστόλων, ὅπερ εἶναι ἀρχαιοτάτη· συνήθεια (διότι ἄρχεται τὸ
ἐκκλ. ἔτος ἀπὸ τοῦ Πάτχα), καὶ κατὰ τὸν Χρυσόστομον, ἀν καὶ
περιέχουσιν ἴστορίαν μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν αἱ Ηράξεις τῶν 'Α-
ποστόλων, ἀλλ' εἶναι ἡ καλλιτέρα ἀπόδειξις τῆς ἀναστάσεως τοῦ
Κυρίου τὸ ἐν αὐταῖς κήρυγμα τῶν 'Αποστόλων καὶ ἡ δύναμις
αὐτοῦ. "Ἄρχεται ἐπίσης ἡ ἀνάγνωσις τῶν Εὐαγγελίων ἀπὸ τοῦ
κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, ἔνθα ἐν ἀρχῇ θεολογεῖται ἡ προαιώ-
νιος ὕπαρξις τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς.

'Ο 'Εσπερινὸς τοῦ Πάτχα καλεῖται παρ' ἡμῖν 'Ἀγάπη· διότι
κατ' αὐτὸν ἐπαναλαμβάνεται ὁ ἀσπασμὸς διὰ τοὺς μὴ δυνηθέντας
τὴν νύκτα νὰ ἐκκλησιασθῶσι· διὰ τοῦτο καλεῖται καὶ δευτέρα 'Α-
γάπηταις. Καὶ ἀναγινώσκεται ὄντως ἐν αὐτῷ ἡ ἐμφάνισις τοῦ
ἀναστάντος Χριστοῦ αὐθημερὸν, οὕτης ὀψίας, ὡς περιγράφει ὁ
Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης. Τὸ Εὐαγγέλιον δὲ τοῦτο ἀναγινώσκεται
(ὅπου δυνατὸν) ἐν πολλαῖς γλώσσαις, ἵνα πάντες ἀκούσωσι τὴν
'Ανάστασιν ἐν τῇ οἰκείᾳ γλώσσῃ (1). Τοῦτο εἶναι ἀμα καλλίστη
ἀπόδειξις τοῦ πνεύματος τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας τοῦ ἀληθῶς

(1) Ἐν Πωτίᾳ, ὅπου πάντες συβρέουσιν εἰς τὰς Ἐκκλησίας τὴν νύκτα τοῦ Πάτχα, ἀναγινώσκεται τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Λειτουργίας ἐν ταῖς ἀρ-
χαῖς συνήθισταις γλώσσαις.

καθολικοῦ ἀπέναντι τοῦ στεγοῦ τῶν κακῶν ἀντιποιουμένων τοῦ τίτλου (καθολικὸς) Λατίνων.

Ἐν τῷ Ἐσπερινῷ τοῦ Πάσχα, ὡς σημειοῖ δὲ Κουροπαλάτης, ἔθυμία ὁ Πατριάρχης πάντας ἀνεξαιρέτως, διπερ τότε μόνον ἐγίνετο.

2) Ἡ Διακαιρήσιμος ἔδομάς ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Πάσχα καὶ λήγει εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Ἀντιπάσχα καὶ τοῦ Θωμᾶ. Ὄνομά-σημη δὲ οὕτως ἡ ἔδομάς αὗτη διότι εἶναι δύντως ἡ καινὴ ἔδομάς τοῦ ἀρχομένου ἔτους. Διὰ τοῦτο ἄρχονται ἐκ νέου αἱ περίοδοι δὲ ὅλου τοῦ ἔτους τῶν περικοπῶν τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου.

Διακρίνεται δὲ καὶ τούτῳ ἡ ἔδομάς αὕτη, διὶ ἀπασαι αἱ ἡμέραι εἶναι ἑορταὶ καὶ ἀναστάσιμοι. Διὰ τοῦτο ἔν τε τῷ Ὁρθῷ καὶ Ἐσπερινῷ ψάλλονται τὰ ἀναστάσιμα τροπάρια τῶν Κυριακῶν, διαδεχομένων καθ' ἐκάστην τῶν ὅκτω ἥγιων τῆς Ὁκτωάγονου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ Κανὼν ὅμως εἶναι ὁ τοῦ Πάσχα, ὡς καὶ πᾶσα ἡ λοιπὴ τάξις ἡ σύντομος. Μόνον δὲ δὲν τελοῦνται αἱ λιτανεῖαι. Ἐν δὲ τῇ Λειτουργίᾳ ἐξακολουθεῖ ἡ ἀνάγνωσις τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων καὶ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Μόνον δὲ τῇ Τρίτῃ ἀναγινώσκεται τὸ κατὰ Λουκᾶν ἀναστάσιμον Εὐαγγέλιον. Ἰσως διότι μέχρι τῆς Τρίτης συνήγετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα γράμμοις δὲ λαδεῖ, διπερ εἶναι καὶ τὸ ἐπικρατέστερον ἄγρι τοῦδε. Ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τῆς ἀλώσεως σγεδὸν ἀπασαι αἱ ἡμέραι ἐωρτάζοντο.

Ηρός τοῖς ἀλλοις ὑπεδέχοντο οἱ αὐτοχράτορες κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Διακαινησίμου καὶ εἰστίων τοὺς ἐν τέλει, ἀλλὰ παρῆσαν καὶ πτωχοί. Μάλιστα δὲ μόνον πτωχοὶ εἰστιῶντο τῇ Ἀποκρέω. Τῇ Ημέρη τῇ τῆς Διακαινησίμου ὑπεδέχετο τὸν Κληρὸν καὶ εἰστία τὸν Πατριάρχην ἡ καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν (1).

(1) Πολλάκις ὅμως καὶ ὁ Πατριάρχης εἰστία τὸν Βασιλέα καὶ μέλιστα τῇ Τρίτῃ τῆς Τυρινῆς. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι ὁ Πατριάρχης καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ καὶ ἀλλοτε ἡσπάζετο εἰς τὸ σόμα τὸν Βασιλέα. Εἰσῆγε δὲ εἰς τὸν Ναὸν κρατῶν αὐτὸν τῆς χειρός. Οἱ λοιποὶ Ἀρχιερεῖς τῇ Πέμπτῃ τοῦ Πάσχα (κατὰ τὸν Κουροπαλάτην) ἡσπάζοντο τὴν χειρα καὶ παρειὰν τὸν Βασιλέα.

Τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαίωνησίμου ἐπισυνάπτεται καὶ ἡ Ἀκολουθία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἴχμάτων τῆς Θεοτόκου διὰ τοῦ ἴαματικοῦ ὅδοτος τοῦ ἀναβλύζοντος ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς.

3) *Κυριακὴ τοῦ Ἀρτιπάσχα* ἢ τοῦ Θωμᾶ. Ὄνομάτην Ἀντίπασχα ἡ Κυριακὴ αὕτη ὡς ἡμέρᾳ ἀποδόσεως τῆς ἑορτῆς κατὰ μίμησιν τοῦ παλαιοῦ Νόμου, καθ' ἓν αἱ μεγάλαι ἑορταὶ [γάγοντο δι'] δικτὸν ἡμερῶν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐλέγετο καὶ Καὶνὴ ἡ ἡμέρα αὕτη. Ἀλλ' ἄμα εἴναι ἀργὴ καὶ τῆς ἐπιούστης ἔθδομάδος καὶ διὰ τοῦτο ἀρχονται ἐκ νέου τὰ ἀναστάτιμα τροπάρια τῆς Ὁκτωήχου. Ὄνομάτην δὲ τοῦ Θωμᾶ· διότι μεθ' ἡμέρας δικτὸν ἐφανερώτε πάλιν ἔστι τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ, παρόντος καὶ τοῦ Θωμᾶ καὶ ψηλαρχῆσαντος καὶ ἐμολογῆσαντος τὴν Ἀνάστασιν. Τοῦτο δὲ τὸ κατὰ Ιωάννην Εὐαγγέλιον ἀναγινώσκεται καταλλήλως τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀποδόσεως τῆς ἑορτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐφανερώθη τοῖς Ἀποστόλοις, διὰ τοῦτο καὶ ὡς ἡμέρα τῶν Ἀποστόλων ἔθεωρήθη ἡ Κυριακὴ αὕτη ἐνιαχοῦ καὶ μάλιστα ἐν Αἰθιοπίᾳ, σπου τὸν Θωμᾶν ἵδιον Ἀπόστολον ἔθεώρουν, καὶ διὰ τοῦτο ὡς μεγάλη ἑορτὴ ἦγετο παρ' αὐτοῖς ἡ ἡμέρα αὕτη.

Ἡ Κυριακὴ τοῦ Θωμᾶ ἔκαλετο καὶ Κυριακὴ ἐν λευκοῖς (*Dominica in albis*)· διότι ἦν, μάλιστα ἐν τῇ Δύσει, ἡμέρα τῆς κοινωνίας τῶν νεοφύτων (νεοφωτίστων). Οὗτοι δέ τὸν τῆς καινῆς ἔθδομάδος ἔρερον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρωΐς καὶ ἐσπέρας τὰ λευκὰ ἐνδύματα (τὸν χιτῶνα τὸν φωτεινὸν, ὃς λέγεται ἐν τῷ Βαπτίσματι), ἐν ίδιῳ τόπῳ ἰστάμενοι. Μετὰ τὴν κοινωνίαν τῶν θείων μυστηρίων, δὲ ὃν ἐτελειοῦντο τὰ νέα ταῦτα τέκνα τῆς Ἐκκλησίας, ἀπετίθεντο τὰ λευκὰ ἐνδύματα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, ὡς παρήνουν τοῦτο καὶ οἱ Ἐπίσκοποι. Ἀξιοσημείωτοι εἴναι οἱ λόγοι τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου (260^{ος} καὶ 376^{ος}). Ἀξιοσημείωτοι καὶ αἱ πέντε μυσταγωγικαὶ Κατηγήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱεροτολύμων, ἃς ἐξεφώνησε κατὰ τὴν καινὴν ἔθδομάδα, ἐρμηνεύων εἰς τὸν νεοφωτίστους τὰ Μυστήρια, ὃν κοινωνοὶ ἐγένοντο. Οἱ Κατηγήτικοι ἐν γένει λόγοι τοῦ θείου Ημετέρας εἴναι πο-

λυτιμότατον μηνημείον ἀρχαίας Κατηγήσεως καὶ ἀρχαίας τάξεως τῆς Ἐκκλησίας.

δ) Περὶ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ τῶν πρὸ αὐτῆς Ἐβδομάδων.

"Αν καὶ Πεντηκοστὴ ἐλέγετο ἡ ἐσγάτη ἡμέρα, ἥτις καὶ πεντηκοστὴ ἡμέρα ἦτο καὶ μεγάλη ἑορτὴ κατὰ μίμησιν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου, ἀλλ' οὐχ ἡττον καὶ ἀπαν τὸ διάστημα Πεντηκοστὴ ἐλέγετο καὶ ὡς μία ἑορτὴ ἔθεωρεῖτο, ὡς ἔστιν ἵδεν ἐκ τοῦ Τερτυλλιανοῦ (de idolatr. 14), ἐνθα ἐπιδεικνύει τὰς 50 ἑορτὰς ταύτας κατὰ τῶν ἔθνικῶν. Μόνον δὲ μετὰ τὴν Διακαινήσιμον Ἐβδομάδα ἐπετρέπετο ἡ ἐργασία, ἵσως μετὰ τὴν Λειτουργίαν, σπῶς τοῦτο εἰς τὰς μικρὰς ἑορτὰς σύνηθες ἄχρι τοῦδε. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ Τερτυλλιανοῦ μανθάνομεν (de cor. milit. 3) ὅτι ἀρχαιοτάτη διάταξις ἦτο τὸ μὴ νηστεύειν κατὰ τὸ πεντηκονθήμερον τοῦτο διάστημα, μηδὲ γόνυ κλίνειν. Οἱ δὲ Αὐτοκράτορες ἀπηγόρευσαν τὰ θεάματα καὶ τὰ θέατρα (Cod. Thedor. I. XV, til. 5.). Ἐκ δὲ τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου (Epist. 119 ad Januar.) μανθάνομεν, ὅτι κατὰ ταύτας ἰδίως τὰς ἡμέρας ἐψάλλετο ἐν τῇ Δύσει τὸ Ἀλληλούϊκ (μετὰ τὸν Ἀπόστολον), ὅπερ κατήντησε μετὰ ταῦτα χαρακτηριστικὸν ἐν τῇ Δύσει. "Οτι δὲ ἀνεγινώσκοντο κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων ἐκ πολλῶν ἄλλων τε γνωστὸν καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου τοῦ ἐρμηνεύσαντος αὐτὰς ἐν ταῖς Ὁμιλίαις αὐτοῦ.

Νῦν αἱ μὲν πρὸ τῆς Ἀναλήψεως ἡμέραι λέγονται τοῦ Πάσχα καὶ τῇ Τετάρτῃ τῇ πρὸ τῆς Ἀναλήψεως ἀποδίδοται ἡ ἑορτὴ τοῦ Πάσχα. Αἱ ἐπόμεναι ἡμέραι ἀνήκουν εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Ἀναλήψεως, αἱ δὲ λοιπαὶ μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν ἀγίων Πάντων ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς.

Σημειώτεον δὲ ὅτι ἡ μὲν Κυριακὴ ἡ μετὰ τὴν τοῦ Θωμᾶ ὁνομάζεται τῶν Μυροφόρων διότι γίνεται ἀνάμνησις αὐτῶν καὶ ἀναγινώσκεται τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίον περὶ τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ περὶ τῶν Μυροφόρων γυναικῶν. Αἱ δὲ λοιπαὶ Κυριακαὶ ὠνομάζεταις ἀπὸ τοῦ ἀναγνώσματος τοῦ κατὰ Ἰωάν-

νην Εὐαγγελίου, ή μὲν τοῦ Παραλύτου, ή δὲ τῆς Σχυραρίτιδος καὶ ή τελευταία τοῦ Τυφλοῦ. Ἡ δὲ μετὰ τὴν Ἀνάληψιν Κυριακὴ λέγεται τῶν Πατέρων· διότι τελεῖται καὶ ή ἀνάμυγσις τῶν 318 Πατέρων τῶν ἐν τῇ ἐν Νικαίᾳ Α'. Οἰκουμενικὴ Συνόδῳ συνελθόντων. Ἀξιοσημείωτον πρὸς τούτοις ὅτι ή ἀρξαμένη ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ Ὁκτώηχος διήκει μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν ἄγίων Πάντων, μεθ' οὗ ἀνακυκλοῦται πάλιν δι' ὅλου τοῦ ἔτους. Πρὸς τοὺς τροπαρίους τῆς Ὁκτωάγχου ψάλλονται καὶ τὰ κατάληλα Τροπάρια τὰ ἐν τῷ Πεντηκοσταρίῳ, διπερ περιέχει τὴν Ἰδιαιτέραν Ὑμνολογίαν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Κυριακῆς τῶν Ἅγίων Πάντων. Πρὸς εὐκολίαν δὲ παρενέρονται ἐν αὐτῷ καὶ τὰ τῆς Ὁκτωάγχου.

1) Ἡ Ἀράληγύς τοῦ Κυρίου. Ἡ ἑορτὴ αὕτη τελουμένη τῇ 40^ῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν Ἀνάστασιν (Πέμπτη τῆς Ἐβδομάδος) κατὰ τὴν ἐν τῇ Γραφῇ δριζομένην ἡμέραν εἶναι ἀργαιοτάτη ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ὅστις λέγει ὅτι κατὰ παράδοσιν ἐτελεῖτο ή ἑορτὴ (Epist. 118 ad Januar.). Τοῦτο αὐτὸ φαίνεται καὶ ἐκ τῶν Ὄμιλιῶν τοῦ Χρυστοστόμου εἰς τε τὴν ἑορτὴν ταύτην καὶ εἰς τὴν Πεντηκοστήν. Ἐν Καππαδοκίᾳ δὲ καὶ ἀλλαχοῦ ἐκαλεῖτο ή ἑορτὴ αὕτη Ἐπισωζομέρη, ἥτοι τῆς ἐπισωζομένης ἀνθρωπίνης φύσεως· διότι τότε ἐδοξάσθη Ιδίως δὲν Χριστῷ ἀνθρωπος, καὶ διὰ τοῦτο «πέρας τῆς κατὰ Χριστὸν Οἰκονομίας» λέγεται ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς (8, 33).

Ἐκ τῆς Ὄμιλίας τοῦ Χρυστοστόμου μανιθάνομεν ὅτι ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐτελεῖτο καὶ ή ἑορτὴ αὕτη ἔξω τῆς πόλεως εἰς τὸ Κοιμητήριον. Τοῦτο καὶ καθ' ἄπασαν τὴν Συρίαν ἐγίνετο. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐντεῦθεν προῆλθον καὶ αἱ τρεῖς προηγούμεναι ἡμέραι τῶν λιτανειῶν τῶν Λατίνων, αἱ dies rogationum λεγόμεναι, αἵτινες καὶ διὰ νηστείας ἥγοντο μετὰ ταῦτα παρὰ τὴν ἀρχαίαν διάταξιν.

2) Ἡ Πεντηκοστὴ ἡμέρα μετὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, καθ' οὓς ἐπεφοίτησε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους καὶ ἐβαπτίσθησαν εἰς Χριστὸν ή ἀπαρχὴ τῆς Ἐκκλησίας, οὐ, ὡς γενέθλιος ἡμέρα τῆς Ἐκκλησίας, μεγάλη ἑορτὴ ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Ὡς δὲ ἐν τῷ II.

Νόμων ἐν τῇ ἔορτῇ ταύτη τῶν Ἐθδομάδων προσεφέροντο αἱ ἀπαρχαὶ τῶν καρπῶν, οὕτω πολλαχοῦ ἐδωροῦντο ἀλλήλοις οἱ Χριστιανοὶ καρποὺς καὶ ἐνιαχοῦ κοσμοῦσι τὰς Ἐκκλησίας χλάδοις δένδρων. Κυρίως δικαῖοι ἀπαρχὴν τὸ βάπτισμα τῶν Κατηγουμένων κατὰ τὴν γενέθλιον ταύτην ἡμέραν τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο καὶ φάλλεται τὸ «Οσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε» ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου. Προηγεῖται δὲ καταλλήλως ἐν τῷ Σαββάτῳ τὸ μνημόσυνον τῶν Κεκοιμημένων. Οἱ αὐτοὶ δὲ μεγάλοι Ὅμνοιγράροι, Κοσμᾶς καὶ Δαμασκηνὸς, ἐκόσμησαν δι' ὅμνων λαμπρῶν καὶ τὴν μεγάλην ταύτην ἔορτήν.

Ἄξιοτημείωτος εἶναι δὲ Ἐσπερινὸς διεύθυνς μετὰ τὴν Λειτουργίαν συνήθως ψαλλόμενος, καὶ διτὶς εἶναι κυρίως Ἐσπερινὸς τῆς ἐπιούσης ἡμέρας τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ἐν αὐτῷ μετὰ τὴν Εἰσοδον γίνεται ἡ μετὰ γονυκλισίας δέησις, ἀναγινωσκομένων τῶν κατανυκτικωτάτων εὐχῶν τοῦ Μ. Βασιλείου, ἐνθα καὶ ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων δεήσεις ὑπάρχουσιν. Εἶναι δὲ αἱ μόναι γονυκλισίαι αἱ ἐν γρήσει παρ' ἡμῖν διότι ἀλλοτε ἐπέχουσι τὸν τόπον αὐτῶν αἱ μεγάλαι. Μετάνοιαι, ὡς εἴρηται καὶ ἀλλοτε. Εἶναι δὲ αἱ γονυκλισίαι, ὡς δῆλον, ἀρχαῖον λείψανον τῆς ἀρχαίας συνηθείας. Ἐπειδὴ ἐν καιρῷ τῶν πεντήκοντα ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς ἦσαν ἀπηγορευμέναι αἱ γονυκλισίαι, ἥργοντο ἦδη ἐν τῷ Ἐσπερινῷ τῆς Κυριακῆς, διτὶς ἢν ἀρχὴ τῆς ἐπιούσης ἡμέρας. Ἀλλὰ καταλλήλως ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία συνῆψε τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν μετὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ἄγίου Πνεύματος.

3) *Κυριακὴ τῶν Ἀγίων Πάντων*. Ἡ Κυριακὴ αὕτη εἶναι κυρίως ἡμέρα τῆς ἀποδόσεως τῆς Πεντηκοστῆς. Ἐν τούτοις ἐν αὐτῇ οὐδὲν περὶ τῆς Πεντηκοστῆς ψάλλεται, μόνον δὲ λόγοι διελευταῖς ἦχος τῆς Ὁκτωήγου. Ἀλλ' ἡ μνήμη πάντων τῶν ἀγίων καὶ μάλιστα τῶν Μαρτύρων εἶναι ἡ καλλιτέρα ἀπόδοσις τῆς ἔορτῆς. Διότι ἐπὶ τῶν διστέων τῶν Μαρτύρων ἐθεμελιώθη ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ ἄγιοι καθόλου εἶναι διὰγλαός καρπὸς αὐτῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἀρχαιοτάτη ἦν καὶ ἡ ἔορτὴ αὕτη, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ πανηγυρικοῦ λόγου τοῦ Χρυσοστόμου κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. Γνωστὸν δὲ ὅτι τὴν μνήμην τῶν Μαρτύρων ἀνέκαθεν ἐπετέλει ἡ Ἐκκλησία.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ κατὰ τόπους Ἐκκλησίαι ἔωρταζον τοὺς Μάρτυρας αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ μαρτυρίου, ἀλλ’ αἱ ἡμέραι αὗται δὲν ἔτσιν ἀπανταχοῦ γνωσταὶ καὶ δὲν ἔωρταζοντο, διὰ τοῦτο ἐγένετο, φαίνεται, ἡ κοινὴ αὕτη ἑορτὴ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ἐλλεῖπον.

Κατὰ τὴν Κυριακὴν ταῦτην ἄρχεται τὸ πρῶτον τῶν ἐνδεκατέτην Εὐαγγελίων, ἅτινα εἶναι ἀναστάτιμα καὶ ἀνακυκλοῦνται δεὶς ἔλαν τῶν Κυριακῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους ἐν τῷ Ὁρθρῷ, ὅτις κυρίως περιέχει τὴν ἀναστάτιμον Ἀκολουθίαν. Ἡ τακτικὴ σειρὰ ὅμως τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου καὶ ὁ πρῶτος ἥγος τῆς Ὁκτωήχου ἄρχονται ἀπὸ τῆς ἐπισύνης Κυριακῆς, ἣτις ὑπολογίζεται ἡ πρώτη μετὰ τὴν τῶν ἀγίων Πάντων. Κυρίως ὁ Ματθαῖος ἄρχεται ἀπὸ τῆς Δευτέρας τοῦ Ἅγίου Πνεύματος. Τελευταία δὲ Κυριακὴ εἶναι ἡ τῆς Ἀπόκρεων. Λήγει δὲ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου τῇ Κυριακῇ πρὸ τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ (τὸν Σεπτέμβριον). Μετὰ ταῦτα ἄρχεται τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Μετὰ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου ἄρχεται καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς. Πλείω περὶ τούτων δψύμεθα ἐν τῷ ἔξης κεφαλαίῳ.

Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (5, 20) «Μετὰ οὖν τὸ ἑορτάσαι ὅμᾶς τὴν πεντηκοστὴν ἑορτάσατε μίαν ἑδδομάδα, καὶ μετ’ ἐκείνην νηστεύσατε μίαν». Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἡ νηστεία τῶν ἀγίων Ἀποστόλων, ἣτις λήγει εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης αὐτῶν. Ἄλλα κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα ἀλλοτε συνείχετο μετὰ τῆς τοῦ Αὐγούστου. Οὐχ ἦτον ὅμως καὶ αὐτὸς ἐθεώρει ὑπογρεωτικὴν τὴν μίαν ἑδδομάδα, ὡς καὶ τὰς δύο ἑδδομάδας τοῦ Αὐγούστου (τὴν μίαν διὰ τὴν Μεταμόρφωσιν) καὶ μίαν πρὸ τῶν Χριστουγέννων.

Οὕτω δὲ κατηρτίσθησαν καὶ παρ’ ἡμῖν τέσσαρες νηστεῖαι κατὰ τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἡ ἕδεα αὕτη ἐπεκράτει μάλιστα ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ Λέοντος ἡδη τοῦ Μεγάλου (περὶ τὰ μέσα τῆς 5^{ης} Ἐκατονταριῶν.) καὶ ἐντεῦθεν προῆλθον αἱ νηστεῖαι παρὰ Λατίνοις Quatuor temporum. Παρ’ ἡμῖν αὐστηρότερον νῦν τηροῦνται αἱ νηστεῖαι τοῦ Αὐγούστου καὶ μάλιστα ἡ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς. Αἱ δύο ἄλλαι: ἔξιταύθησαν μὲν (ἡ τῶν ἀγίων Ἀποστόλων ἄρχε-

ται ἀπὸ τῆς Δευτέρας μετὰ τὴν Κυριακὴν τῶν ἀγίων Πάντων καὶ ποικίλλεται κατ’ ἔτος διὰ τοῦτο), ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ αὐστηρά. Μᾶλλον αὐστηραὶ εἶναι αἱ νηστεῖαι τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς αἱ ἀρχαιόταται.

§ 16. γ) Περὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ
καὶ τῶν Θεομητορικῶν.

Αμφότεραι αἱ τάξεις αὗται τῶν ἑορτῶν ἐπέχουσι τάξιν Δεσποτικῶν ἑορτῶν· διότι διὰ τὸν Δεσπότην Χριστὸν τὸν ἀναρτήσαντα τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἐπὶ τοῦ ξύλου τοῦ Σταυροῦ, διὰ τιμῆς μεγάλης ἦν τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς νίκης κατὰ τῆς ἀμαρτίας, ὡς καὶ τὸ Τίμιον Ξύλον τὸ εὑρεθὲν ὑπὸ τῆς μακαρίας Ἐλένης τῆς μητρὸς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Διὰ τὸν σαρκωθέντα ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου Θεὸν Λόγον, ἐν τιμῇ μεγάλῃ ἦν ἡ Θεοτόκος μάλιστα μετὰ τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου, καὶ πολλαὶ ἑορταὶ καθιερώθησαν εἰς μνήμην τῆς ἐλπίδος τῶν Χριστιανῶν.

Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αἱ Θεομητορικαὶ ἑορταὶ καὶ τοῦ Σταυροῦ ὡς μεγάλαι ἑορταὶ ἥγοντο διὰ προερτίων καὶ μεθεόρτων ἡμερῶν.

α) Περὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

Πέντε εἶναι αἱ μνήμαι εἰς τιμὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ αἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ. Ηρώτη εἶναι ἡ μνήμη τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ, τῇ 6 Μαρτίου⁽¹⁾: δευτέρα ἡ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, τῇ τρίτῃ Κυριακῇ τῶν νηστειῶν· τρίτη ἡ τοῦ φανέντος σημείου τοῦ Σταυροῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, τῇ 7 Μαΐου· τετάρτη εἶναι τῆς προόδου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἡ τελούμενη ἀλλοτε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ

(1) Τὴν εὔρεσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἑορτάζουσιν οἱ Λαζαρῖοι· τῇ 3 Μαΐου. Πιθανὸν δὲ ὅτι εἶναι ἡ ἡμέρα καθ’ ἓν ἐκομιστατο ὁ Πάπας Λέων Γ’ (τῷ 811) μέρος τοῦ Τιμίου Ξύλου παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

1—15 Αύγουστου πέμπτη δὲ εἶναι ἡ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ, **τῇ 14 Σεπτεμβρίου.**

Ἐκ τούτων δύο κυρίως εἶναι μεγάλαι ἐορταὶ καὶ ιδίως διαχρίνεται ἡ τῆς Ὑψώσεως.

1) Ἡ Ὑψώσεις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τελεῖται, ὡς εἴρηται, τῇ **14 Σεπτεμβρίου.** Ἐπαναλαμβάνεται δὲ ἡ τελετὴ ἐκείνη τῆς εὐρέσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ητις ἐτελέσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Μακαρίου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, ὅστις, ἐπειδὴ τὸ μέγα πλῆθος τὸ συρρεῦσαν δὲν ἦδύνατο γὰρ προσκυνήσῃ, ὑψώσει τὸν Σταυρὸν ἐφ' ὑψηλοῦ τόπου, καὶ οὖτις ὁ λαὸς ἔβοησε τὸ «Κύριε ἐλέησον». Ἡ δὲ λιτανεία μετὰ τὴν δοξολογίαν τοῦ Ὁρθρου (ψαλλομένου τοῦ Τρισαγίου) ἀναμιμνήσκει τὴν λιτανείαν τοῦ Ἡρακλείου (περὶ τὸ 628), ὅστις κατατροπώσας τοὺς Πέρσας, καὶ λαβὼν τὸν Τίμιον Σταυρὸν, ὃν πρὸ 14 ἑτῶν εἶχον συλήσει οἱ Πέρσαι, ἀνυπόδηπος καὶ πενιχρὰ ἐνδεδυμένος, ὁ εὐσεβὴς Βασιλεὺς, εἰσῆγαγε εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὃν ἤγειρε καὶ αὐτὸν ἡ μακαρία Ἐλέην ἐν τῷ τόπῳ ἔνθα εὗρε τὸν Σταυρὸν καὶ τὸν τάφον τοῦ Κυρίου. Διὰ τὴν περιφραγὴν νίκην κατὰ τῶν βαρβάρων κατέντησε καὶ Βασιλεικὴ ἐορτὴ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ οἱ ὄμνοι «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου...» καὶ τὸ «Οὐ νῦνθεις ἐν τῷ Σταυρῷ...» φέρουσι πολιτικὸν χαρακτῆρα καὶ ϕάλλονται ἄχρι τοῦτο διὰς βασιλεικοὶ ὄμνοι. Ὡς δὲ τὸ πάλαι προσεκύνησεν ὁ λαὸς, οὕτω καὶ νῦν προσκυνεῖ τὸν Τίμιον Σταυρὸν, ψαλλομένου τοῦ ἀρχαίου ὄμνου «Τὸν Σταυρὸν σου προσκυνοῦμεν Δέσποτα...». Ἐπειδὴ δὲ κατὰ παράδοσιν ἐφύετο παρὰ τῷ κεχωσμένῳ Σταυρῷ τὸ εὐώδες φυτόν Βασιλικὸν λεγόμενον, διὰ τοῦτο ἄχρι τοῦτο περιβάλλεται καὶ ὁ Τίμιος Σταυρὸς ἐν Δισκῷ διὰ τοῦ εὐώδους Βασιλεικοῦ.

Τὴν ἴστορίαν, πῶς εὗρε τὸν Τίμιον Σταυρὸν ἡ μακαρία Ἐλένη, καὶ πῶς διέκρινεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ἄλλων δύο σταυρῶν καὶ πῶς ἐκόμιστε μέρος εἰς Κωνσταντινούπολιν, διηγεῖται ὁ Σωκράτης (Ἐκκλ. Ἰστορ. 1, 17 πρᾶξ. Παυλίνον Epist. 2 καὶ 31, καὶ Σωζόμενον 2, 1.). Τὴν δὲ ἀρχαιότητα τῆς ἐορτῆς πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυροῦσιν καὶ οἱ Νεστοριανοὶ καὶ ἄλλοι: Αἵρετικοὶ οἱ ἔχοντες τὴν ἐορτήν. Μόνον δὲ εἰς Ρώμην εἰσῆγαγεν ὁ Πάπας Ὄγωριος

επὶ Ἡρακλείου. 'Αλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔξαγεται ὅτι καὶ ὁ Ἡράκλειος διέταξε πρῶτος τὴν ἱερότην· ἵσως πρῶτος κατέστησε κοινήν. Ή δὲ ἡμέρα τῆς ἱερότης, ή 14 Σεπτεμβρίου, φαίνεται ὅτι συνδέεται μετὰ τῶν Ἑγκαίνιων τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, διὸ ἔγειρεν ἡ μακαρία Ἐλένη, εὑροῦσα τὸν ἄγιον Τάφον καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν Τίμιον Σταυρόν. Η μνήμη δὲ τῶν Ἑγκαίνιων τοῦ Ναοῦ τελεῖται τῇ 13 Σεπτεμβρίου.

Τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐκόσμησαν ἀλλοί τε πολλοί, τροπέρια καλὰ πλέξαντες (ἀξιοσημείωτον τὸ Αὐτόμελον «Ω τοῦ παραδόξου θαύματος»), μάλιστα δὲ ὁ ποιητὴς Κοσμᾶς διὰ τοῦ Κανένος. Τὸ δὲ «Ω τριτυπαχάριστον ἔνδον» ὑπαινίτεται τῆς Σιβύλλης τὴν ἔκρησιν καὶ ἀλλας παραδόσεις Ιουδαικάς.

2) Αἱ λοιπαὶ ἱεραταὶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἶναι, ὡς εἴρηται, τέσσαρες. Διακρίνεται δὲ ἴδιας ἡ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, ἥτις ἵσως ἐλαχεῖν ἀργήν κατὰ πρῶτον ἐν Παλαιστίνῃ, διπου παρείθετο εἰς προσκύνησιν δ Σταυρὸς τοῖς προσκυνηταῖς, καὶ ἵσως κατ' ἀργάς τῇ Κυριακῇ τῇ ἐγγὺς τῇ ἡμέρᾳ τῆς εὑρέσεως (6 Μαρτίου), εἶτα δὲ καὶ τῇ Δευτέρᾳ τοῦ Πάσχα.

Ἄξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ τῆς 7 Μαΐου μνήμη τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ φανέντος Σημείου τοῦ Σταυροῦ ἐπὶ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων. Τὸ φωτεινὸν ἐκεῖνο ἐκ λαμπρῶν ἀστέρων Σημείου, τὸ σύμβολον τῆς νίκης τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐφάνη ἡπλωμένον ἀπὸ Γολγοθᾶ μέχρι τοῦ "Ορους τῶν Ἐλαῖῶν.

Η Πρόοδος δὲ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἡ ἀρχομένη τῇ 1 Αὐγούστου ἐν Κωνσταντινούπόλει δὲν τελεῖται μὲν νῦν, ἀλλ' οὐδεμία λιτανεία γίνεται ἀνευ Σταυροῦ, καὶ κατὰ πάσαν νουνημίαν δ Σταυρὸς ἀγιάζει τὸ ὕδωρ τοῦ Ἀγιασμοῦ.

6) Περὶ τῶν Θεομητορικῶν ἱερῶν.

Μετὰ τὰς μεγάλας Δεσποτικὰς ἱερὰς οὐδεμίαν ἀλλην ἱερτὴν τοσοῦτον πανηγυρικῶς ἄγει ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ὅσον τὰς τῆς Θεομήτορος τῆς ἀκαταισχύντου προστασίας τῶν Χριστιανῶν. Τι-

νὶς τῶν ἑορτῶν τούτων λογίζονται μεγάλαι ἑορταὶ, ἔχουσαι Προεδρία καὶ Μεθέορτα.

Ἐν τούτοις ἀν καὶ ἐπετάθη ἡ τιμὴ τῆς Θεοτόκου καὶ μετ' αὐτῆς καὶ αἱ Θεομητορικαὶ ἑορταὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Νεστορίου, ἵνα στερεωθῇ τὸ δόγμα τῆς ἑνώσεως ἐν Χριστῷ τῶν δύο φύσεων, ἀλλ' οὐχ ἦτον οὕτε τότε κατὰ πρῶτον ἀνεψάνησαν αἱ ἑορταὶ διότι ἡ ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (τῷ 431) ἐν τῷ Ναῷ τῆς Θεοτόκου συνήχθη. Οὕτε ἡ τιμὴ ὑπερέβαλε τὰ ἔρια. Ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἐτήρησε τὸν μέσον ὅρον μεταξὺ τῶν παλαιῶν τε καὶ νέων Ἀντιδικομαριανιτῶν, τῶν μηδόλως τιμώντων τὴν Θεοτόκον, καὶ τῶν ἀρχαῖων Κολλυριδειανῶν, τῶν ὡς Θεῷ λατρευόντων αὐτῇ (1). Ἡ Ἐκκλησία εἶπεν ἦδη: «Ἐν τιμῇ ἔστω Μαρία· δὲ Πατήρ καὶ Υἱὸς καὶ Ἀγιον Πνεῦμα προσκυνείσθω· τὴν δὲ Μαρίαν οὐδεὶς προσκυνείτω» (Ἐπιφ. Αἱρέσ. 79, 7). Ἡ μερὶς δὲ αὐτῆς ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ παρὰ τῷ Ἄμνῳ δὲν πρέπει νὰ ἐκληθῇ ἄλλας πως, διότι καὶ πάντων τῶν ἀγίων εἶναι μερίδες. Μόνον δὲ προτίμησις γίνεται, σπως καὶ μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ ἐξαιρέτως μνημονεύεται ἡ Ἀειπάρθενος.

Αἱ μὲν τῶν ἑορτῶν ἀνάγονται εἰς τὸν ἐπίγειον βίον τῆς Θεοτόκου, αἱ δὲ εἰς τὸν Οὐρανίον τὸν διὰ τῆς πρεσβείας καὶ προστάσιας τῶν Χριστιανῶν ἐκδηλωθέντα. Τέσσαρες δὲ εἶναι κυρίως αἱ μεγάλαι Θεομητορικαὶ ἑορταὶ, ἡ τῆς Γεννήσεως, τῶν Εἰσοδίων, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς Κοιμήσεως. Αἱ δύο τελευταῖαι εἶναι καὶ αἱ ἀρχαιότεραι. Εἰς τὰς Θεομητορικὰς ἑορτὰς πρέπει νὰ καταταχθῶσιν ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου τῇ 26 Δεκεμβρίου καὶ ἡ Σύλληψις τῆς Θεοπρομήτορος Ἀννης, ἡτοι ἡ Σύλληψις τῆς Θεοτόκου (2).

2) Ἡ Σύλληψις τῆς Θεοπρομήτορος Ἀννης (τῇ 9 Δεκεμ-

(1) Ὁμομάσθησαν οὗτως ἀπὸ τῶν κολλυριδίων, ἀπερ ἦδη οἱ Χαναναῖοι προσέφερον τῇ Βασιλίσσῃ τοῦ Οὐρανοῦ (Ἴερεμ. 7, 17. 18 καὶ 51, 15—25).

(2) Τὰ περὶ γεννήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Εἰσοδίων αὐτῆς ὡς καὶ τὰ δύομάτα τῶν γονέων περιέχονται κυρίως εἰς τὰ ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια τοῦ Ἰωάννου καὶ τὸ περὶ Γεννήσεως τῆς Μαρίας. Παρὰ Δεκατριήνῳ δὲ κατὰ πρῶτον ἀπεγνώσας τὰ δύομάτα τῶν κεκλειμένων καὶ "Αννη,

ερίου). Ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐγένετο, φαίνεται, κατὰ μίμησιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ἡ ἡμέρα ὥρισθη, ἀφοῦ πρότερον ὥρισθη ἡ τῆς Γεννήσεως τῇ 8 Σεπτεμβρίου. Ἡ ἀρχαιότης δὲ τῆς ἑορτῆς φαίνεται ἐκ τῶν δύο λόγων τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης (7 Ἐκατ.) παρὰ Φαθρίκιῳ (Bibl. Gr. tom. X.). Κατὰ δὲ Ἰωάννην Εὐθοίας (περὶ τὰ μέστα τῆς 8 Ἐκατ.) ἡ ἑορτὴ ἦν μεγάλη ἀλλ’ οὐ πανταχοῦ. Καὶ ἄχρι τοῦδε παρ’ ἡμῖν ὡς μικρὰ ἑορτὴ ἀγέται καὶ μᾶλλον εἰς ἀνάμυνσιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀτέκνους γονεῖς τῆς Θεοτόκου.

Ἐν τῇ Δύσει ὅμως ἡ ἑορτὴ Festum Conceptionis B. Mariæ Virginis (τῇ 8 Δεκεμβρί.) ἡ μόλις ἐνιαυχοῦ ἀπαντῶσα κατὰ τὴν 11 Ἐκατοντ. ὡς μικρὰ ἑορτὴ, μόλις δὲ κατὰ τὴν 14 Ἐκατ. μεγάλη ἑορτὴ κηρυγμένη ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ, ἡ ἑορτὴ αὕτη κατέντησε πέτρα σκανδάλου καὶ νέας καὶ σπουδαίας καινοτομίας ἀφορμή. Ἡδη δὲ Πέτρος Λομβάρδος ἐκίνησε τὸ ζήτημα, ἀν τὸ ἀναμάρτητον τοῦ Κυρίου δὲν συνδέεται μὲ τὸ ἀναμάρτητον τῆς Θεοτόκου ἀπ’ αὐτῆς τῆς συλλήψεως αὐτῆς, ἢτοι ἐκίνησε τὸ ζήτημα τῆς ἀσπίλου συλλήψεως τῆς Θεοτόκου, ἀνευ δηλαδὴ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Τοῦτο κατεπολέμησεν δὲ Θωμᾶς Ἀκυνάτης, δὲ μέγας Σχολαστικὸς Θεολόγος καὶ ἄγιος παρὰ Λατίνοις. Κατεπολέμησαν ἄχρις ἐσχάτων καὶ οἱ δπαδοὶ αὐτοῦ, τὸ σοφὸν Τάγμα τῶν Δομινικανῶν. Ἄλλ’ οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν, οἱ Φραγκισκανοὶ καὶ μετὰ ταῦτα οἱ Ἰησουΐται, ἀνέλαβον τὴν ὑπεράσπισιν τῆς καινοτομίας διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου. Ἐν τούτοις μέγχρις ἐσχάτων οἱ Πάπαι δὲν ἐτόλμων νὰ δογματίσωσι τι καὶ ὁ πάπας Κλήμης (1700—21) ἐώρταζε τὴν Σύλληψιν τῆς ἀσπίλου Θεοτόκου, δπερ πάντες ἐδίδουν. Παναγίαν ἀποκαλεῖ καὶ ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία, ἀλλ’ ἡγιασθη ὑπὸ τοῦ Ηνεύματος τοῦ Ἀγίου μετὰ τεῦτα, οὐχὶ δὲ ἐξ ἀρχῆς, ἀνευ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος γεννηθεῖσα, δπερ ἐπεζητεῖτο διὰ τῆς ἐκφράσεως Ἀσπιλος Σύλληψις, ἐναντίον τοῦ Θεμελιώδους δόγματος τοῦ Χριστιανισμοῦ τοῦ περὶ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος.

‘Απέκειτο δὲ εἰς τὸν πάπαν Πτον Θ.’ νὰ θεσπίσῃ Συγκριώς

τὴν καινοτομίαν τῷ 1854 πρὸς μέγιστον σκάνδαλον τοῦ Χριστεπωνύμου Πληρώματος.

2) *Tὸ Γερέθλιον τῆς Θεοτόκου* (τῇ 8 Σεπτεμβρίου). Ἀγγωστος εἶναι δὲ γρόνος τῆς ἑορτῆς. Μόνον δὲ γινώσκομεν ὅτι ἐπὶ Ἀνδρέου Κρήτης ὑπῆρχεν ἥδη· διότι σώζονται οἱ ὄμνοι αὐτοῦ. Ἀδηλον ὄμως, ἂν δὲν εἶναι νεωτέρα προσθήκη ἐν τῷ Γελασινῷ Κώδικι ἡ ἑορτή· διότι τότε ἥθελεν εἶναι μαρτυρία ἐκ τῆς 5 Ἐκατονταετηρίδος. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐν τῇ Δύσει πολὺ μετὰ ταῦτα εἰσήχθη ἡ ἑορτή, καὶ διὰ τοῦτο λείπει ἐν τῷ Καταλόγῳ τῆς ἐν Μαγουντίᾳ Συνόδου (τῷ 813). Μόλις δὲ κατὰ τὴν 10 Ἐκατ. κατέστη κοινὴ ἐν τῇ Δύσει, ἐνῷ ἐν τῇ Ἀγαπολῇ ἦν πολλῷ πρότερον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ ἡμερομηνία τῆς 8 Σεπτεμβρίου προσῆλθεν ἐκ τῆς πρώτης Κυριακῆς (μετὰ τὴν 1 Σεπτεμ.) καθ' ἣν ἔωρτάσθη τὸ πρῶτον. Εἰσήχθη δὲ πιθανῶς ἐν ἀργῇ τοῦ πολιτικοῦ ἔτους, ἵνα ἡ Γέννησις τῆς Θεοτόκου, ὡς λέγει ὁ ὄμνος, χαράν μηνύσῃ πάσῃ τῇ Οἰκουμένῃ.

Οἱ Κανόνες εἶναι τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὰ δὲ τροπάρια τοῦ Γερμανοῦ, Σεργίου καὶ Στεφάνου.

3) *Tὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*. Κατὰ τὴν ἐν τοῖς ἀποκρύφοις βιβλίοις διασωθεῖσαν παράδοσιν ἡ Θεοτόκος ὡς τριετίζουσα Δάμαλις εἰσήχθη εἰς τὰ Ἀγία τῶν Ἀγίων τοῦ Ναοῦ καὶ ἐν τῷ Ναῷ διέμεινε ἐπὶ 12 ἢ 13 ἔτη. Μετὰ ταῦτα κατὰ θείαν οἰκονομίᾳ ἐμνηστεύθη τῷ Ἱωσήφῳ, ἵνα οἰκονομηθῇ ἡ ἀρέπητος καὶ ὑπερφυής Γέννησις τοῦ Σωτῆρος. Συγχρόνως τῇ προηγουμένῃ φαίνεται ὅτι εἰσήχθη καὶ ἡ ἑορτὴ αὐτῆς· διότι μετὰ 80 ἡμέρας μετὰ τὴν Γέννησιν (λαμβάνεται ὡς βάσις ἡ πρώτη Σεπτεμβρίου), ὡς ἀπαιτεῖ δὲ Μωσαϊκὸς Νόμος, παρίσταντο τῷ Ναῷ τὰ θύλεα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Δύσει, ὅπου πολὺ ἀργὰ κατέστη κοινὴ, ὡς ἀλληλ 'Υπαπαντὴ ἐωρτάζετο. Πιθανὸν ὄμως ὅτι ἡ 21 Νοεμβρίου ὡρίσθη, ἀφοῦ ἐνιαυχοῦ ἤρχοντο ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης τὰ Προεόρτια τῶν Χριστουγέννων. Τοῦτο ὑποδηλοῦ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἐναρξίς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τῶν Καταβασιῶν τῶν Χριστουγέννων, τὸ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάστατε».

4) *Ο Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου*. Ή δέκα αὔτη τῶν Δεσπο-

τικῶν ἑορτῶν καὶ μᾶλλον Δεσποτικὴ ἑορτὴ, ἔχουσα τὴν βάσιν ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ, ὡς κοινὴ ἑορτὴ Θεομητορικὴ εἶναι ἵστως ἡ ἀρχαιοτάτη· διότι καὶ ἀν μὴ θεωρηθῶσι γνήσιοι οἱ πανηγυρικοὶ λόγοι Γρηγορίου τοῦ Θουματουργοῦ, Ἀθανασίου καὶ Χρυσοστόμου, ἀλλ᾽ οἱ τοῦ Πρόκλου εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀνάγονται καὶ δι Αὐγουστῖνος δι σύγχρονος γνωστὴν θεωρεῖ, καὶ κατὰ τὴν 25 Μαρτίου ἐωρτάζετο ἐπ' αὐτοῦ (de Trinitate 4, 5). Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἔχομεν ἄλλας μαρτυρίας ἀποδεικνυούσας τὴν ἀρχαιότητα καὶ δι μόνον δι μέρεα τῆς 25 Μαρτίου ὥρισθη μετὰ ταῦτα, δριτείστης τῆς τῶν Χριστουγέννων. Αἱ μαρτυρίαι δὲ αὗται εἴναι δι τὸν μὲν τῇ Ἀρμενίᾳ ἐωρτάζετο τῇ Παραμονῇ τῶν Θεοφανίων, ἐν δὲ Μεδιολάνοις καὶ Ἰσπανίᾳ τῇ πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως Κυριακῇ. Ἐκ δὲ τοῦ 52 κανόνος τῆς Σ. Οἰκουμενικῆς Συνόδου μανθάνομεν δι τὴν κοινὴν καὶ μεγάλην ἑορτὴν.

*Ἐν Ῥωσίᾳ δὲ Ἀκολουθία τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καν τῇ Μ. Παρασκευῇ καν τῷ Πάσχα συμπέσῃ, ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Παρ' ἡμῖν, διταν τύχη δι ἑορτὴ τῇ Μ. Παρασκευῇ δι τῷ Μ. Σαββάτῳ, μετατίθεται εἰς τὴν Κυριακὴν τοῦ Πάσχα. Ἡ διάταξις αὕτη εἴναι τῶν ἡμετέρων χρόνων καὶ ἔγενεν, ἵνα μὴ συμπέσωσι τὰ πένθιμα μὲ τὰ χαρᾶς Εὐαγγέλια τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Μ. Ἐδδομάδος διταν τύχη, οὔτε προεόρτια οὔτε μεθέορτα ἔχει. Ἡ Ἀκολουθία συνετάχθη ὑπὸ Ἀνδρέου Κρήτης, Δαμασκηνοῦ, Θεοφάνους καὶ Βυζαντίου.

5) Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Αὕτη ἦν ἀνέκαθεν δι κυρίως Θεομητορικὴ καὶ μεγάλη ἑορτὴ. Διὰ τοῦτο καὶ κατ' αὐτὴν προετάχθη καὶ ἡ νηστεία, ἦν καὶ οἱ διυτροποῦντες ἐτήρουν κατὰ τὴν παραμονήν. Ὁλος δι Αὐγουστος σχεδὸν εἴναι καθιερωμένος εἰς τιμὴν τῆς Θεοτόκου. Συνήθως μὲν ἀποδίδοται δι ἑορτὴ τῇ 23 Αὐγούστου, ἀλλ' ἐν Κωνσταντινούπολει παρετείνετο μέχρι τῆς 28. Μετὰ τὸν Ἑσπερινὸν τῶν προηγουμένων τῆς ἑορτῆς ἡμερῶν ψάλλονται ἐναλλάξ αἱ δύο Ἀκολουθίαι τῆς Παρακλήσεως. Ἐξαιροῦνται οἱ Ἑσπερινοὶ τῶν Σαββάτων καὶ τῆς Μεταμορφώσεως. Καὶ τὴν Ἀκολουθίαν ταύτην τῆς ἑορτῆς ἐκόσμησαν οἱ δύο μεγάλοι

Τυμογράφοι διὰ δύο Κανόνων καὶ εἰ δόκιμοι μελωδοί Ἀνατόλιος, Γερμανὸς καὶ Θεοφάνης δι’ ἀλλων τροπαρίων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγίνετο Ὁλονυκτία ἐν τῷ Ναῷ τῆς ἀγίας Σοφίας, ὃπου καὶ διενυκτέρευεν ὁ Βασιλεὺς.

Ἐօρτάζει δὲ ἡ ἡμετέρα Ἑκκλησία μετὰ τῆς Κοιμήσεως καὶ τὴν μετάπτωσιν τοῦ ἀγράντου σκήνους τῆς Θεοτόκου κατά τινα ἀρχαίαν παράδοσιν, ηὗταις κατὰ τὴν Δ. Ἐκατοντ. παρεδόθη ἡδη γραφῇ. Μόνον δὲ διέρροοι παραδόσεις ὑπῆρχον ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς Κοιμήσεως διότι κατὰ τὴν μὲν ἐν Γεθσημανῇ ἔξεδήμητεν ἡ Θεοτόκος καὶ ταύτην ἀπεδέξατο ἡ ἡμετέρα Ἑκκλησία, καὶ ὁ Μαρκίνιος († 454) ἐκεῖθεν ἀνεκόμισεν ὅτι λειψάνοι εὑρεν ἐκ τῶν περὶ τὴν Θεοτόκον καὶ κατέθεσεν ἐν τῷ ἐπ’ ὄνόματι αὐτῆς ἀνεγερθέντι Ναῷ. Ἐν Ἐρέσῳ ὅμως ἐδεικνύετο δ τάφος καὶ Ναὸς ἦν τῆς Θεοτόκου (ἴσως τῆς Κοιμήσεως), καὶ ἐκεῖθεν παρέλαβεν, ὡς φάνεται, ὁ Αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος (582—602) τὴν ἡμέραν τῆς 15 Αὐγούστου, διατάξας αὐτὴν (Νικηφ. Καλ. 17, 28). Ὅπλαγχουσι καὶ λόγοι (ἀμφίβολοι) τοῦ Ἰερωνύμου καὶ λεροῦ Αὐγουστίνου, καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἐωρτάζετο τῇ 18 Ιανουαρίου. Ἐν Ρώμῃ ὅμως ἀνέκαθεν τῇ 15 Αὐγούστου.

6) Ἡ Σόντρακης τῆς Θεοτόκου (τῇ 26 Δεκεμβρίου). Ἡ ἑօρτὴ αὕτη ὠρίσθη κατὰ μίμησιν τῆς Συνάξεως τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τῇ 7 Ιανουαρίου. Ως τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τῶν Θεοφανίων ἐτιμήθη διατάξας οὕτω καὶ τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τῶν Χριστουγέννων, ὅτε ἐχωρίσθησαν ταῦτα τῆς τῶν Θεοφανίων ἑօρτης, ἐτιμήθη ἡ Θεοτόκος, ἡ γεννήσασα Χριστὸν τὸν Κύριον. Φαίνεται δὲ ὅτι αἱ δύο αὕταις ἑօρται ἥστην ἐκεῖ κατ’ ἀρχὰς εἰς γρῆσιν, δηπου δὲν ἥστην αἱ ἄλλαι. Ἰσως δὲ διὰ τοῦτο καὶ ἑօρτάζουσι πολλαχοῦ αἱ Μαρίαι κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὡς οἱ Ἰωάνναι τῇ 7 Ιανουαρίου. Ἄλλ’ διάρχουν καὶ ἐξαιρέσεις καὶ μάλιστα αἱ Μαρίαι νῦν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἑօρτάζουσι τῇ 15 Αὐγούστου.

7) Ἀκάθιστος "Τυμος καὶ Σκέπη τῆς Θεοτόκου. Αἱ δύο αὕταις ἑօρται ἀνάγονται εἰς τὸν ἐν Οὐρανοῖς βίον, οὕτως εἰπεῖν, τῆς Θεοτόκου, οὕτως ἐπισημάταται στιγμαὶ αὐτοῦ, ᾧτοι σημεῖα ἀριθ-

δηλα τῆς ἐν Οὐρανοῖς τελεσφόρου πρεσβείας καὶ ἀπαύστου προστασίας τῆς Θεοτόκου.

Τρεῖς εἶναι αἱ ἀναμνήσεις τῆς σωτηρίας τῆς Πόλεως ὑπὸ τῆς Θεοτόκου αἱ μετὰ τοῦ Ἀκαθίστου "Υμνου συνδεόμεναι, ἡ μὲν ἐγένετο ἐπὶ Ἡρακλείου (τῷ 626), ἡ δὲ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πωγωνάτου (τῷ 670) καὶ τέλος ἐπὶ Μιχαὴλ Γ' (τῷ 866). Τὰ περὶ Ἀκαθίστου "Υμνου ὅρα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν δψόμεθα δὲ καὶ ἄλλα παρακατιόντες. Ἡ εἰκὼν δὲ τῆς Ὁδηγητρίας εἶναι ἡ θαυματουργήσατα καὶ ὁ ἐν Βλαχέρναις Ναὸς εἶναι δ τόπος τῆς λιτανείας καὶ Ὄλονυκτίας.

Ἡ δὲ Σκέπη τῆς Θεοτόκου (τῇ 1 Ὁκτωβρίου) ἡ μόνον νῦν ἐν Ρωσσίᾳ ἐπιτελουμένη ώς μεγάλη ἕορτὴ, ἐπετελεῖτο ἄλλοτε ἐν Κωνσταντινούπολει ἐξ ἀφορμῆς τοιαύτης. Ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (886—911), τελουμένης τῆς ἀγρυπνίας τῆς Κυριακῆς ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις Ναῷ τῆς Θεοτόκου, εἰδὼν Ἀνδρέας διὰ Χριστὸν Σαλὸς καὶ δ μαθητὴς αὐτοῦ Ἐπιφάνιος ἐν δπτασίᾳ τὴν Θεοτόκον, περιστοιχίζουμένην ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῶν Προφητῶν, Ἀποστόλων καὶ Ἀγγέλων, καὶ σκέπουσαν τοὺς Χριστιανούς. Ἐχάρη διὰ τοῦτο ὁ λαὸς, ἐλπίσας τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν διὰ τῆς σκέπης τῆς Θεοτόκου, καὶ ἀπαλλαγεὶς, ἐώρτασε τὴν Σκέπην αὐτῆς.

Εἶναι καὶ ἄλλαι μικραὶ ἕορται τῆς Θεοτόκου, οἷον ἡ Κατάθεσις τῆς τιμίας Ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῷ αὐτῆς τῇ 2 Ἰουλίου καὶ ἡ Κατάθεσις τῆς τιμίας Ζώνης αὐτῆς ἐν τῷ ἐν Χαλκοπρατείοις ναῷ (1) τῇ 31 Αὐγούστου καὶ ἄλλαι ἐν Ρωσσίᾳ ἀναγόμεναι εἰς θαυματουργίας τῆς Θεοτόκου.

(1) Ἡ Κατάθεσις τῆς τιμίας Ζώνης σημειοῦται τῇ 31 Αὐγούστου καὶ λέγεται ἐν τῷ Συναξαριστῇ ὅτι ἐπὶ Ἀρκαδίου ἐξ Ἱερουσαλήμ ἦ ἐκ Ζήλας τῆς Καππαδοκίας ἀνεκομίσθη. Τῇ 12 ὥμας Ἀπριλίου σημειοῦται ὅτι ἀνεκομίσθη τῷ 913 ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμαγού τῶν Πορφυρογεννήτων. Σημειοῦται δὲ ὅτι ὁ Αδέαρος ἡγεμὼν Σερβίας ἐδωρήσατο τῷ 1101 τῇ Μονῇ τοῦ Βατοπεδίου, ὅπου καὶ σώζεται.

§ 17. Περὶ τῶν ἑορτῶν τῶν Ἅγιων τοῦ Θεοῦ.

"Οτι μὲν ἀνέκαθεν ἐώρταζεν ἡ Ἐκκλησία τοὺς Ἅγίους τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπεκαλεῖτο αὐτούς, τοῦτο εἶναι δυολογούμενον. "Οτι δὲ τιμωμένων τῶν Ἅγιων τιμᾶται δικαιοστιωθεῖς ἐν αὐτοῖς Θεός, καὶ τοῦτο δῆλον ἀλλοθεν. Τούτοις προσθετέον καὶ τοῦτο, διὰ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἅγιων ἀποδείχνυται πρᾶγμα ἡ δύναμις τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ οὐχὶ κενὸς λόγος. Διὰ τῆς ἑορτῆς δὲ καὶ ἐπικλήσεως αὐτῶν οὐ μόνον παροτρύνονται οἱ πιστοὶ εἰς μίμησιν, ἀλλὰ καὶ παρίσταται στενώτερός δισύνδεσμος τῆς ἐν Οὐρανοῖς μετὰ τῆς ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας. 'Αναμνηστέον δὲ ὅτι οἱ Ἅγιοι ἀπεδείχθησαν τοιοῦτοι μετὰ θάνατον, ὅτε καλῶς ἀγωνισάμενοι ἐκομίσαντο παρὰ Θεοῦ τὸν στέφανον τῆς Δικαιοσύνης, καὶ ἄξιοι κατέστησαν νὰ πρεσβεύσωσιν ὑπὲρ τῶν τῆς στρατευομένης Ἐκκλησίας ἀδελφῶν. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελεῖ ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου ἡ τῆς ἐν Κυρίῳ τελειώσεως. Μόνον δὲ ὅτε ἦτο ἄγνωστος ἡ γενέθλιος ἡμέρα τῆς κοιμήσεως Ἅγιου τινός, ἐλήθη ὁπ' ὅψιν ἥτὶ τῆς εὑρέσεως τῶν λειψάνων αὐτοῦ, ἡ τῶν ἐγκαίνιων τοῦ ναοῦ, ἥτὶ τῆς γειροτονίας (ῶς τοῦ ἀγίου Ἀμβροσίου τῇ 7 Δεκεμβρίου), ἥ θαῦμά τι (1).

"Απασαι αἱ ἑορταὶ αὗται ἑορτάζονται εἰς μίαν ἡμέραν, ἀν καὶ πολλῶν Ἅγιων γίνονται πολλάκις τοῦ ἔτους μνεῖσαι. Εἰς τέσσαρας δὲ τάξεις δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν αἱ μνήμαι τῶν Ἅγιων. Κυρίως ἕμως ἑορταὶ εἶναι αἱ τῆς πρώτης τάξεως, αἵτινες καὶ ἀργίαν

(1) Κυρίως ἐπεζητεῖτο ἀνέκαθεν ἡ ἡμέρα τῆς τελειώσεως τῶν Μαρτύρων, ὡς ἔστιν ὑστερῶν ἐκ τοῦ Ὁριγένους (εἰς Ἰωάν. βιβλ. γ.) καὶ Πέτρου Χρυσολόγου (Serm. 129). Natalem sanctorum nolite putare illum diem, quo nascuntur in terra de carne, sed de terra in coelum, de labore ad requiem, de temptationibus ad quietes . . . de mundanis risibus ad coronam et gloriam. 'Ἐν τούτοις τῶν πλείστων ἑορτῶν ἐν τῇ Δύσει αἱ ἡμέραι ὥρισθησαν ἀπὸ τῆς εὑρέσεως (ἢ μᾶλλον προσκτήσεως) λειψάνων Ἅγιου τινός. Σημειώτεον δὲ ὅτι, ἀν καὶ πολλῶν ἑορτῶν παρ' ἡμῖν ὀρίσθη ἡ τῶν ἐγκαίνιων τοῦ Ναοῦ ἡμέρα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι τὰ ἐγκαίνια συνέπεσον μὲ τὴν ἡμέραν τῆς τελειώσεως τοῦ Ἅγιου.

έχουσι (διὸ καὶ πάνδημοι εἶναι) καὶ πλήρη φρεσκατικὴν Ἀχολουθίαν. Αἱ δὲ τῆς δευτέρας τάξεως ἔχουσι μὲν καὶ αὐταις Ἀχολουθίαν τινὰ φρεσκατικὴν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀργίαν καὶ δύνανται νὰ δυοματθῶσιν ἑορταῖ τοῦ Κλήρου, δρεῖλοντος νὰ τελέσῃ καὶ θείαν Λειτουργίαν. Εἰς δὲ τὴν τρίτην τάξιν ἀνάγονται αἱ μνῆμαι τοῦ Ἀγίου τῆς ἡμέρας, ὡς τὴν μνήμην καὶ αὐτῶν δὲν ἀφῆκαν δὲν ὅμοιων τιγῶν οἱ μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν Ὅμοιογράφοι καὶ μάλιστα Ἰωσήφ δὲ Ὅμοιογράφος. Τέλος τῶν ἀλλων Ἀγίων τοῦ Θεοῦ γίνεται ἀπλῶς μνεία ἐπὶ τῷ Συναξαρίῳ τῆς ἡμέρας μετὰ τὴν ἑκτηνὴν Ὁρὴν τοῦ Ὁρθρου. Ἐν τούτοις ἀξιοσημείωτον διεί τὴν Προσκομιδὴν κατατάσσονται οἱ Ἀγίοι εἰς ἐννέα τάχυματα κατὰ τὰ ἀγγελικὰ, καὶ ἐννέα μερίδες παρατίθενται παρὰ τὸν Ἀμυνόν. Τούτων ἡ ἐννάτη εἶναι τοῦ Ἀγίου, σύτινος ἡ Λειτουργία τελεῖται.

Ἀρχαιώταται ἑορταὶ ἡσαν αἱ τῶν Μαρτύρων, ἐν αἷς διεκρίνοντο αἱ τῶν Ἀποστόλων καὶ Ἀποστολικῶν Πατέρων, σῖτινες πάντες ως Μάρτυρες Κυρίου ἐπιμάντο. Τινὲς τῶν ἑορτῶν τούτων ἀπὸ τοπικῶν κατέστησαν ἐξ ἀρχῆς ποιγότεραι, ως ἐκ τοῦ ἀρχαιοτάτου Μαρτυρολογίου τοῦ Πολυκάρπου ἥδη μανθάνομεν. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲ διεκρίνετο καὶ ἡ τῶν Μακκαβαίων μνήμη, ἵνα παροτρύνῃ εἰς τὸ μαρτύριον, καὶ πολλοὶ λόγοι Πατέρων διὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην σώζονται. Ἐπειτα ἀπὸ τῆς Δ. Ἐκατονταετηρίδος εἰστήχθησαν αἱ ἑορταὶ τῶν Ἀρχαγγέλων, τῶν Προφητῶν καὶ μάλιστα τοῦ Προδρόμου, τῶν μεγάλων Ὁσίων καὶ Πατέρων τῆς Ἑκκλησίας. Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν συνετέλεσεν ἡ ἐν Κωνσταντινούπολει Ἐκκλησία εἰς τὸ γὰρ καταστῶσι κοιναὶ πολλαὶ κατὰ τόπους ἑορταζόμεναι ἑορταὶ, διεί μάλιστα κατέστη τὸ κέντρον τῆς Ὁρθοδοξίας ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ διεδόθη ἀπανταχοῦ ἡ τάξις τῶν Ἀχολουθιῶν τῆς Ἑκκλησίας.

Οἱ τρόποις, καθ' ὃν ἔώρταζον τὰς μνήμας τῶν Μαρτύρων τὸ πᾶλαι οἱ Χριστιανοὶ, εἶναι ὁ ἀκόλουθος. Κατὰ τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ μαρτυρίου ἐποίουν συνάξεις ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Μαρτύρων, ἐφ' ὃν μετὰ ταῦτα ἄγιαι Τράπεζαι καὶ Ναοὶ ἡγέρθησαν, προσφέροντες θυσίαν αἰνέτεως καὶ προσευχῆς καὶ Ἀγάπας τε-

λοῦντες καὶ ἐγκωμιάζοντες τὰς πράξεις αὐτῶν ἡ ἀναγινώσκοντες τὰ τοῦ μαρτυρίου. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus, λέγει ὁ Τερτυλλιανὸς (decor. mil. 3). Καὶ ὁ Κυπριανὸς (epist. 34) λέγει: Sacrificia pro iis semper, ut meministī, offerimus, quoties martyrum passiones et dies anniversarias commemoratione celebramus. Ἐγίνοντο δὲ τὰ ἐγκώμια πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ διδαχὴν, ὡς λέγει ὁ θεῖος Χρονότομος (Ομιλ. 73 εἰς Βαρλαάμ). Διὰ τοῦτο καὶ ἀναρίθμητοι εἴναι οἱ σωζόμενοι λόγοι τῶν Πατέρων, καὶ ἐντεῦθεν προῆλθε καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν Συναξαρίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Καταχρίνει δὲ ὁ Ἱερὸς Αὐγουστῖνος τοὺς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν Μαρτύρων δεομένους· *injuria est, pro martyre orare, cuius nos debemus orationibus commendari* (Serm. 17). Ή δὲ ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδος κατεδίκασε (καν. 28) τὰς λεγομένας Ἀγάπας· «Οὐ δεῖ ἐν τοῖς Κυριακοῖς ἢ ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τὰς λεγομένας ἀγάπας ποιεῖν, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐσθίειν καὶ ἀκούειται στρωνύειν». Καὶ ὁ Ἱερὸς Ἀμβρόσιος (de Elia et jejunio) καταχρίνει τοὺς διὰ μέθης καὶ τῶν τοιούτων θέλοντας νὰ τιμήσωσιν ἐκείνους, οἵτινες ἔμαθον τὴν ἄθλησιν δι' ἐγκρατείας. Ἰδίως δὲ καταχρίνει ὁ Μ. Βασίλειος (ἐν τοῖς κατὰ πλάτος ὅροις ἐρώτ. 40) τὰς ἐμπορικὰς πανηγύρεις καὶ τὰς γορευτίας καὶ ταῦτα, ἀτινα ἐλάμβανον χώραν κατὰ τὰς ἕορτάς.

Αξιοσημείωτον δὲ ὅτι τινῶν Ἅγίων γίνεται μνεία ἐκάστοτε ἐν ταῖς Λιταῖς καὶ Προσκομιδῇ καὶ εἴπου ἀλλαχοῦ διοματῖ, ὡς ἔστιν ἵδεν ἐν τοῖς Λειτουργικοῖς βιβλίοις. Εἰδομεν δὲ πῶς ἐντὸς τοῦ ἔθδομαδιαίου κύκλου περιελήφθησαν αἱ ἕορται τῶν Ἅγίων τοῦ Θεοῦ, καὶ πῶς τινες αὐτῶν προστηρήθησαν ταῖς Κυριακαῖς (1).

(1) Σύντομον ἴστορίαν πασῶν τῶν ἕορτῶν προσέθετο ἐν τῷ Ὀρολογίῳ Βαρθολομαῖος ὁ Κουτλουματσιάνος, ὁ καὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλων Ἐκκλ. βιβλίων τὸ κείμενον διορθώσας. Πλατυτέραν ἴστορίαν δρά ἐν τῷ Συναξαρίστῃ, διν ἐπεξιργάσθη μὲν ὁ ἀγιορείτης Νικόδημος (τῷ 1805), προσθείς καὶ πολλῶν Ἅγίων μνήμας ἀλλειπούσας, ἐξεδόθη δὲ τῷ 1819· μετεπέντε πασεν ἔναγχος μετὰ διορθώσεων ὁ φιλόκαλος Θ. Νικολαΐδης Φιλαδελφεύς. Ἐν τῷ Ὀρολογίῳ τούτῃ τετάστηκε ἐκάστος διακρινομένας τὰς ἐπιστήμους ἕορτάς της πρώτης

α) Περὶ τῶν ἑορτῶν τῶν Ἀποστόλων.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων ἑορτῶν τῶν Μαρτύρων διεκρίνονται ἀνέκαθεν αἱ τῶν Ἀποστόλων, οἵτινες ἦσαν καὶ αὐτοὶ Μάρτυρες Κυρίου, εἴτα δὲ διεκρίθησαν καὶ αἱ τῶν Μακκαβαίων, τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου καὶ τινῶν ἄλλων Μεγαλομαρτύρων.

1) Ἡ τῷ Ἀποστόλῳ Πέτρου καὶ Παύλου μνήμη ἐτελεῖτο ἀνέκαθεν τῇ 29 Ἰουνίου, ἥτις κατὰ παράδοσιν ἔθεωρεῖτο ὡς ἡμέρα γενέθλιος τοῦ μαρτυρίου αὐτῶν. Ἐν τούτοις δὲ ιερὸς Αὐγουστῖνος ἐλυπεῖτο διὰ δλίγοις συνήγοντο κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην (Serm. 298). Κατὰ δὲ τὸν Θεόδωρον Ἀναγνώστην (2, 16) δὲ Αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος (τῷ 498), κινούμενος ὑπὸ τοῦ Πάπα Ἀναστασίου, διέταξε νὰ ἑορτάζηται πανηγυρικῶτερον ἡ ἑορτὴ.

Ἐπειτα δύως οἱ Λατῖνοι ἐτέλουν τὴν μὲν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ἑορτὴν τῇ 29 Ἰουνίου, τὴν δὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τῇ 30, λόγῳ μὲν ὅτι δὲν ἀρχεῖ μία ἡμέρα εἰς ἑορτὴν τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων, πράγματι δὲ ἵνα προτιμήσωσι τὸν Ἀπόστολον Πέτρου, ἐφ' οὐ στηρίζουσι τὰς παραλόγους ἀξιώσεις των οἱ Πάπαι.

Πρὸς τούτοις ἐωρτάζετο κατ' ἔτος ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 16 Ἰανουαρίου ἡ προσκύνησις τῆς τιμίας Ἀλύσεως τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, ἥτις εἶχε κομισθῆ ἐκεῖ ὑπὸ τῶν εὐτεβῶν Βασιλέων. Οἱ Λατῖνοι δὲ ἔχουσι καὶ δύο ἑορτὰς τῆς Καθέδρας τοῦ Ἀποστ. Πέτρου, τῆς μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ τῇ 22 Φεβρουαρίου, τῆς δὲ ἐν Ῥώμῃ τῇ 18 Ιανουαρίου. Πρὸς δὲ τούτοις ἑορτάζουσι καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τῇ 25 Ιανουαρίου.

2) Ἡ Μεγάστασις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου ὑπὸ μὲν τῆς

τάξεως διὰ τῆς ἀργίας, τὰς δὲ τῆς δευτέρας διὰ τοῦ «Κατάλυσις οἴνου καὶ ἔλασου». Μόναι δὲ τῶν ἀλλων οημειοῦνται αὐτόθι: αἱ τῆς τρίτης τάξεως. Ἐν τῇ Πανθέκτῃ δὲ σημειοῦνται καὶ αἱ τῶν νέων Ἅγιων μνήμαι. Ἐν τοῖς Ῥωσικοῖς δὲ Μηνολογίοις εἶναι: καὶ αἱ τῶν Ρώσων Ἅγιων. Αἱ μέγις τοῦδε ἐπίσημοι ἑορταὶ τῶν Ἅγιων, αἱ παρ' ἡμῖν πανηγυρικῶν τελούμεναι, οὕτως ἤγοντο πᾶσαι καὶ ἐπὶ τοῦ Πορθυρογεννήτου ἥρη.

Ανατολικής Ἑκκλησίας ἐορτάζεται τῇ 26 Σεπτεμβρίου, ὑπὸ δὲ τῶν Λατίνων μετετέθη ἀπὸ τῆς 24 Ἰουνίου τῆς κατὰ παράδοσιν εἰς τὴν 27 Δεκεμβρίου, ἵνα δῆθεν συμπεριλάβωσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ κυρίως τοῦτο ἐπραξαν, ἀφοῦ ἡ 24 Ἰουνίου ὥρισθη διὰ τὴν Γέννησιν τοῦ Βαπτιστοῦ.

Πρὸς δὲ τούτοις τῇ 8 Μαΐου ἐορτάζεται πάλιν δὲ γαπημένος μαθητὴς τοῦ Κυρίου. Εἶναι δὲ κυρίως ἀνάμνησις τοῦ ἐν Ἐφέσῳ θαυματοῦ, διότι κατ' ἔτος συνήχον τῇ 8 Μαΐου ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Ἀποστόλου ἴψατικὴν κόνιν οἱ ἐν Ἐφέσῳ πιστοί.

3) Ἡ τῶν 12 Ἀποστόλων ἐορτὴ πάλιν μὲν ἥγετο τῇ Κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ, εἴτα δὲ μετετέθη εἰς τὴν 30 Ἰουνίου μετὰ τὴν τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων.

Οἱ Λατίνοι τῇ 15 Ἰουλίου μνημονεύουσι τῆς διανομῆς τῶν Ἀποστόλων, ἀλλὰ κυρίως ἐπὶ Σιλβέστρου ἦν ἡμέρα διανομῆς τῶν λειψάνων Πέτρου καὶ Παύλου, divisio ossium Petri et Pauli, διὰ τὰς Ἑκκλησίας.

Τινῶν ἐκ τῶν 12 Ἀποστόλων ὥρισθη ἴδιαιτέρα ἐορτὴ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων αὐτῶν. Οὕτως ἐγένετο διὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, σύτινος κατετέθη τὸ ιερὸν λειψάνον τῇ 30 Νοεμβρίου ἐν τῷ ὁμωνύμῳ ναῷ τῷ ὅπερ Μ. Κωνσταντίνου ἐγερθέντι. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὥρισθησαν αἱ ἡμέραι τῆς μὲν 11 Οκτωβρίου εἰς μνήμην τοῦ Διακόνου Φιλίππου, τῆς δὲ 28 Ιουλίου εἰς μνήμην τοῦ Προφήτου.

Εἰς μνήμην τοῦ μὲν Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου ὥρισθη ἡ 16 Νοεμβρίου, τοῦ δὲ Ἀποστόλου Φιλίππου ἡ 14.

Εἰς μνήμην δὲ τῶν 70 Ἀποστόλων ὥρισθη ἡ 4 Ἰανουαρίου. Οἱ δὲ Λατίνοι τὰς μνήμας τῶν πλείστων ἐκ τῶν Ἀποστόλων τελοῦσιν εἰς ἡμέρας τῆς προστιθέσεως τῶν ιερῶν αὐτῶν λειψάνων.

6) Περὶ τῶν ἐορτῶν τῶν ὄλλων Ἀγίων.

Αἱ λοιπαὶ ἐορταὶ τῶν Ἀγίων ἀναφαίνονται ἥδη κατὰ τὴν Δ'. Ἐκατονταετηρίδα. Ἀλλά τινες αὐτῶν ἥσαν καὶ ἀρχαιότεραι, οἷον ἡ τῶν Μακκαθίων καὶ ἄλλαι. Μόνον δὲ κυρίως ἐγένοντο κοινό-

τεραι καὶ πανηγυρικώτεραι κατὰ τὴν Δ.' Ἐκπονταετηρίδα καὶ ἐφεξῆς. Ἀρχαιότεραι δὲ εἶναι ἡ τοῦ Πρωτομάρτυρος, τῶν Μαχαθίων καὶ τῶν ἐν Βηθλεέμ νηπίων.

1) Ἡ τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου μνήμη ἐτελεῖτο πάλαι μὲν περὶ τὸν Αὔγουστον, διὰ τὸν λόγον ἴσως ὃτι ἀλίγον μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν συνέβη τὸ μαρτύριον αὐτοῦ. Εἴτα δὲ, εὑρεθέντων τῶν λειψάνων αὐτοῦ τῇ 7 Ἰανουαρίου ὑπὸ Λουκιανοῦ Πρεσβυτέρου, τότε καὶ ἐωρτάζετο ἐνιαγκοῦ. Μνείαν τούτου ποιεῖται καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ. Ἄλλὰ μετὰ ταῦτα μετετέθη τῇ 27 Δεκεμβρίου, ἀρροῦ ἡ 7 Ἰανουαρίου ὥρισθη διὰ τὴν μνήμην τοῦ Βαπτιστοῦ. Ἐν Ῥώμῃ ὥρισθη ἡ 26 Δεκεμβρίου διὰ τὴν μεταχοιδὴν εἰς Ἀγκῶνα τοῦ λίθου, δι' οὗ ἐλιθοβολήθη ὁ Πρωτομάρτυρς, καὶ τούτου μνείαν ποιεῖται ὁ Αὔγουστινος (Serm. 323).

Τῇ 2 Αὔγουστου σημειοῦται ἐν τοῖς Μηναίσις ἡ ἀνοκομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ Πρωτομάρτυρος. Κατὰ Θεοφάνην δὲ καὶ Κεδρηνὸν ἐστάλη κυρίως ἐξ Ἱερουσαλήμ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ ἢ δεξιὰ τοῦ Πρωτομάρτυρος, ἥτις καὶ κατετέθη εἰς τὸν ἐπ' ὄνόματι αὐτοῦ ἀνεγερθέντα Ναόν. Ἡ δὲ τῶν ἐν Βηθλεέμ Νηπίων ἑορτὴ πάλαι μὲν ἦν συνδεδεμένη τῇ τῶν Θεοφανίων διὰ τοῦτο καὶ γίνεται μνεία ἐν τοῖς λόγοις τῶν Πατέρων εἰς τὰ ἄγια Θεοφάνια. "Υστερον δὲ μετηνέγκη καταλλήλως εἰς τὴν 29 Δεκεμβρίου (παρὰ Λατίνοις 28), μετὰ τὰ Χριστούγεννα δηλαδή.

2) Ἡ τῶν Μαχαθίων ἑορτὴ (τῇ 1 Αὔγουστου) ἔγετο πανηγυρικώτερον μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ τῇ πόλει τοῦ Ἀντιόχου τοῦ διώκτου αὐτῶν διὰ τοῦτο καὶ ἔχομεν καὶ τρεῖς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου. Ἄλλ' οὐχ ἥττον, ἐπειδὴ ἐγραπίμευον παράδειγμα ἐν καιρῷ τῶν διωγμῶν, εὐρίσκομεν τὴν ἑορτὴν καὶ ἀλλαγοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ ἄλλα ἐγκώμια τῶν Μαχαθίων σώζονται· οἷον ὁ λαμπρὸς λόγος Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, δύο τοῦ Αὔγουστινου (300 καὶ 301), Λέοντος τοῦ Μεγάλου (Serm. 82) καὶ ἄλλων.

3) Ἐκ τῶν τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἑορτῶν ἀρχαιότερα φίνεται ἡ τῆς 7 Ἰανουαρίου ἡ τῇ τῶν Θεοφανίων ἑορτῇ συνδεδεμένη. "Υστερον δὲ, ἀρροῦ ὥρισθη διὰ τὸ Χριστούγεννα ἡ 25 Δε-

κεμέριου, ἐτέθη καὶ τὸ Γενέσιον τοῦ Προδρόμου τῇ 24 Ἰουνίου. Εἶναι δὲ τὸ μόνον γενέσιον Ἀγίου (πρὸς τῷ τῆς Θεοτόκου), ὃ περ ἑορτάζει ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν. Τοῦτο δὲ ἐγένετο διὰ τὴν ἰδιαιτέρων χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ γεννήσει τοῦ Βαπτιστοῦ, καὶ διότι κατὰ τὸν Αὐγουστῖνον ἐσχίρητεν ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς (Serm. 292).

Ἡ ἀποτομὴ δὲ τοῦ Προδρόμου ὥρισθη τῇ 29 Αὐγούστου, καθ' ἣν κατέσκαψεν Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης τὴν Σεβάστειαν τῆς Ηλαιαστίνης, ἔνθα ἐτηρεῖτο τὸ ιερὸν λείψανον τοῦ Βαπτιστοῦ. Κατὰ Θεοφάνη ἐπὶ Ἀρκαδίου ἀνεκομίσθησαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὰ ιερὰ αὐτοῦ Λείψανα. Κατὰ δὲ τὸν γρονιογράφον Ἰωὴλ Νικηφόρος ὁ Φωκᾶς ἀπὸ Βερβοίας τῆς Συρίας ἀνεκόμιστεν εἰς Κωνσταντινούπολιν μέρος τοῦ ἴματού. Ἐπειδὴ δὲ πολλάκις εὑρέθη ἡ τιμία κεφαλὴ τοῦ Προδρόμου, διὰ τοῦτο καὶ τρεῖς μνεῖαι γίνονται ἐν τοῖς Μηνολογίοις. Καὶ τῆς μὲν πρώτης καὶ δευτέρας εὑρέσεως μνεία γίνεται τῇ 24 Φεβρουαρίου, τῆς δὲ τρίτης τῇ 25 Μαΐου. "Οτε δὲ ἀνεκομίσθη ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου εἰς Κωνσταντινούπολιν (κατὰ Γεώργ. Κωδινὸν), ἀνηγέρθη καὶ διερίφημος Ναὸς τοῦ Προδρόμου, ὃ που καὶ κατετέθη. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι μέρος ἀνεκομίσθη τότε· διέτι κατ' ἄλλους καὶ ἄλλαι ἀνακομιδαὶ ἐλαθον γέραν. Ἡν δ' ἄλλοτε μέρος τῆς τιμίας κεφαλῆς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Διονυσίου ἐν "Αθωνι, ἀλλ' ἀπωλέσθη ἐκεῖθεν.

Ἐκ τῶν ἄλλων Προφητῶν ἴδιως ἐπανηγυρίσθη ἡ τοῦ Προφήτου Ἡλιού ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, διστις ὡς προστάτην αὐτοῦ ἐτίμα τὸν Προφήτην.

4) Ἐκ τῶν ἀλλων Μαρτύρων τοῦ Θεοῦ ἴδιως πανηγυρίζονται οἱ Μεγαλομάρτυρες Γεώργιος (τῇ 23 Ἀπριλίου) καὶ Δημήτριος (τῇ 26 ὁκτωβρίου). Μετὰ τούτους ἑορτάζονται καὶ οἱ Μεγαλομάρτυρες Θεόδωροι, δι μὲν Στρατηλάτης τῇ 8 Φεβρουαρίου, δὲ Τήρων τῇ 17 τοῦ αὐτοῦ μηνός. Πάντων τῶν Μεγαλομαρτύρων τούτων ἂμμα δὲ καὶ τοῦ Προκοπίου (8 Ἰουλίου) αἱ εἰκόνες ἔσται ἐπὶ τῶν Αὐτοκρατορικῶν Σημαιῶν τοῦ Βυζαντίου. Τοῦ δὲ Μεγαλομάρτυρος καὶ ἱματικοῦ Παντελεήμονος ἡ μνήμη ἑορτά-

ζεταὶ τῇ 27 Ἰουλίου. Τῶν δὲ ἀγίων 40 Μαρτύρων ἔορτάζεται τῇ 9 Μαρτίου.

Μεταξὺ τῶν Ἱερομάρτυρων διακρίνεται ἡ τοῦ Ἱερομάρτυρος Χαραλάμπους (τῇ 10 Φεβρουαρίου) τοῦ ἵερητεύσαντος ἐν Μαγνησίᾳ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῷ 198 ἥδη ἀθλήσαντος.

*Ἐκ δὲ τῶν Μεγαλομάρτυρων γυναικῶν κατὰ πρώτον λόγον ἔορτάζεται ἡ μνήμη τῆς Μεγαλομάρτυρος καὶ πανσέφου Αἰκατερίνης τῇ 25 Νοεμβρίου. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ πανεύφημος Εὐφημία (τῇ 11 Ἰουλίου), ἡ Μεγαλομάρτυρς Μαρίνα (τῇ 17 Ἰουλίου), ἡ διοικάρτυρς Παρασκευὴ (τῇ 26 Ἰουλίου), ἐπὶ Ἀντωνίου τοῦ Εὐσεβοῦς ἀθλήσασα, καὶ ἡ μεγαλομάρτυρς Βαρβάρα τῇ 4 Δεκεμβρίου.

5) Εἰς τιμὴν τῶν Ἄγγελων τοῦ Θεοῦ ὥρισεν ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ἐκάστην Δευτέραν τῆς ἑβδομάδος. Τῶν δὲ Ἅρχιαγγέλων Μιχαὴλ καὶ Γαβρὶὴλ ἔορτάζεται πανηγυρικῶς ἡ μνήμη τῇ 8 Νοεμβρίου. Γνωστὸν δὲ στὶς οἱ Ἅρχιστράτηγοι τοῦ Θεοῦ ἐτιμήθησαν ἥδη ὑπὸ Μ. Κωνσταντίνου, έστις καὶ Μιχαὴλιον ἤγειρεν ἐν Σωσθενίῳ Κωνσταντινουπόλεως.

Γίνεται δύως καὶ ἕδια μνεία τοῦ Ἅρχιστρατήγου Μιχαὴλ τῇ 6 Σεπτεμβρίου διὰ τὸ ἐν Χώναις θαῦμα, τῇ δὲ 26 Μαρτίου γίνεται ἡ σύναξις τοῦ Ἅρχιαγγέλου Γαβρὶὴλ διὰ τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου.

6) Άλι μηῆμαι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπῆρχεν ἥδη συνήθεια ἀρχαία κατὰ τὴν ἐπέτειον ἡμέραν τοῦ ἐνθρονισμοῦ τῶν Ἐπισκόπων νὰ τελῆται σύναξις τῶν πιστῶν καὶ νὰ δίδῃ δ' Ἐπίσκοπος λόγον, νὰ ἐπικαλῆται τὰς δεήσεις τῶν συλλειτουργῶν καὶ νοθετῇ τὸ ποίμνιόν του. Τὰς ἡμέρας δὲ ταύτας ἀπεκάλουν γενεθλίους τῶν Ἐπισκόπων (dies natales Episcoporum) κατ' ἀναλογίαν τῶν γενεθλίων τῶν Αὐτοκρατόρων. Λόγοι τοιοῦτοι σώζονται Λέοντος τοῦ μεγάλου (1—4), τοῦ Αὐγουστίνου (339 καὶ 383). Ἐντεῦθεν δὲ καὶ νοεῖται διὰ τί τινῶν αὐτῶν ἡ μνήμη ἐπιτελεῖται κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς χειροτονίας αὐτῶν, ὡς τοῦ ἄγιου Ἀμβροσίου τῇ 7 Δεκεμβρίου.

*Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ἀγιασθέντων ὑπὸ Θεοῦ

μεγάλων διδασκάλων και ποιμένων της Ἐκκλησίας, οἵτινες και κατ' ἔξοχὴν Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀποκαλοῦνται, ἐπιτελεῖται ἡ μνήμη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελειώσεως αὐτῶν.

Ίδιας δὲ ἑορτάζονται οἱ ἔξῆς Πατέρες και ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ στύλοι τῆς Ὁρθοδοξίας Ἀθανάσιος και Κύριλλος, Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, τῇ 18 Ἰανουαρίου. Οἱ θαυματουργοὶ ποιμένες, Νικόλαος Μύρων τῆς Λυκίας ἐπίσκοπος, τῇ 6 Δεκεμβρίου, και ὁ ἀγιος Σπυρίδων ἐπίσκοπος Τριμυθοῦντος τῆς Κύπρου τῇ 12 Δεκεμβρίου. Τούτου τὸ οἶρόν λειψανον σώζεται ἀκέραιον ἐν Κερκύρᾳ. Τοῦ δὲ ἀγίου Νικολάου ἐν Βάρῃ τῆς Ἰταλίας.

Τῶν τριῶν μεγίστων φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουσι και λειτίτεραι ἑορταὶ και κοινή. Και τοῦ μὲν Μ. Βασιλείου ἡ μνήμη ἑορτάζεται τῇ 1 Ἰανουαρίου, τοῦ δὲ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου τῇ 25 Ἰανουαρίου, τοῦ δὲ Χρυσοστόμου μετηνέγκθη ἀπὸ τῆς 14 Σεπτεμβρίου εἰς τὴν 13 Νοεμβρίου, ἵνα μὴ συμπίπτῃ τῇ ἑορτῇ τοῦ τιμίου Σταυροῦ. Τῆς δὲ ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων αὐτοῦ γίνεται μνεία τῇ 27 Ἰανουαρίου. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς δὲ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (περὶ τὰ τέλη τῆς 11 Ἐκατ.) ώρισθη ἡ ἑορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ὅμοιων (30 Ἰανουαρίου), ἵνα παύσῃ ἡ προτίμησις, τῶν μὲν ὑπὲρ τοῦ ἐνὸς τῶν τριῶν Φωστήρων, τῶν δὲ ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Αὗτοι οἱ μεγάλοι Διδάσκαλοι, ἐπιφανέντες κατ' ὄναρ τῷ Πατριάρχῃ, ἐπαυσαν τὰς ἔριδας. Ο δὲ Εὐγαΐτων Ἰωάννης συνέταξε μετὰ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ τὴν Ἀκολουθίαν τῆς ἑορτῆς.

Πρὸς δὲ τούτοις γίνεται μνεία τῶν μὲν Πατέρων τῆς ἐν Νίκαιᾳ A. Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῇ Κυριακῇ πρὸ τῆς Ηεντηκοστῆς, τῶν δὲ πέντε ἐπομένων Οἰκουμενικῶν Συνόδων τῇ Κυριακῇ μετὰ τὴν 12 Ἰουλίου (1), τῶν δὲ τῆς Z. τῇ Κυριακῇ μετὰ τὴν 10 Ὀκτωβρίου.

·Ως δὲ τῶν Ἅγίων Πάντων ἑορτάζεται ἡ μνήμη τῇ Κυριακῇ

(1) Συνίθια σημειοῦνται αἱ ἔξ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι. Ἀλλὰ τῆς πρώτης γίνεται μνεία Ιδίᾳ, ὡς εἴρηται. Ἐν τούτοις τὸ Συναξάριον μόνης τῆς Δ'. Συνόδου μνείαν ποιεῖται, ὃ δὲ Κανὼν τῆς Δ'. καὶ Σ', αἵτινες κατεδίκασαν τοὺς Μονοφυεῖς και Μονοθειτές.

μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν, οὗτοι καὶ τῶν Προπατόρων καὶ πάντων τῶν πρὸ Χριστοῦ Δικαίων ἐπιτελεῖται ἡ μνήμη τῆς Κυριακῆς πρὸ τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως, διε καὶ ἀναγνώσκεται ἡ Γενεαλογία τοῦ Κυρίου ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαίον Εὐαγγελίου.

7) Ἐκ δὲ τῶν Ὁσίων διεκρίνονται ίδιως αἱ ἑορταὶ τοῦ Μ. Ἀντωνίου τῇ 17 Ἰανουαρίου, Εὐθυμίου τοῦ Μεγάλου τῇ 20 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου τῇ 5 Δεκεμβρίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.'

Περὶ τῆς Ἱερᾶς Ὑμνολογίας.

§ 18. Τινὰ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου.

Ἄπαντα τὰ κυριώτατα εἰδὴ τὰ ἀπαρτίζοντα πᾶσαν Ἀκολουθίαν τῆς Λειτουργίας, ἢ τε Ηροσευχὴ μετὰ τῶν εἰδῶν αὐτῆς (δοξολογίας, δεήσεως κτλ.) καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς, ἐψάλλοντο ἀνέκαθεν καὶ ἦσαν διὰ τοῦτο Ἐκκλησιαστικοί, οἵτως εἰπεῖν, ὅμοι. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ἡ ὑμνολογία πλατύτερον ἐκλαμβάνεται, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς.

Ἡ κυρίως Ὑμνολογία ἡνὶ κατ' ἀρχὰς μᾶλλον Ψαλμωδία διότι δὲ ἐπικρατέστατος τρόπος τοῦ ὑμνολογεῖν τὸν Θεόν ἡνὶ τὸ ψάλλειν τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Ψαλτηρίου. Ἄλλ' ἔμως ἦσαν ἐν γρήσει καὶ οἱ ὅμοι τῆς Π. Διαθήκης (ἔξι ὁν ἀπορτίσθη δὲ Κανὼν) καὶ αἱ πνευματικαὶ Ὡδαὶ τῶν ἀρχαίων Χριστιανῶν. Κυρίως δημος αὖται ἥρξαντο νὰ πολλαπλασιάζωνται περὶ τὴν τέλη τῆς Δ.' Ἐκαπονταετηρίδος. Συνεδέοντο δὲ μετὰ τῶν Ψαλμῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

Μεγάλην ἔλαβεν ἐπίτασιν ἡ Ἱερὰ Ὑμνολογία παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῆς τ.' Ἐκαπονταετηρίδος καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἄγιου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, διε ἐπειτάθησαν αἱ πνευματικαὶ

φόδαι καὶ ἐπεκράτησεν ἡ δυματικὴ Ἀχολουθία ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις.

§ 19. Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ψαλμωδίας καθόλου.

Ἡ θερμὴ καὶ ἀπὸ βάθους καρδίας ἀναπεμπομένη τῷ Θεῷ Προσευχὴ οὐ μόνον κινεῖ τὸ στόμα εἰς λογικὴν λατρείαν καὶ ἄπαν τὸ σῶμα ἵεροπρεπῶς καταρτίζει, ἀλλὰ καὶ τὴν φωνὴν ἐμμελῶς καὶ ἐναρμονίως ῥυθμίζει. Διὰ τοῦτο καὶ δεήσεις καὶ ἀνάγρωσις καὶ πάντα τὰ εἰδὴ τῆς ἑξωτερικῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἀνέκαθεν ἐτελοῦντο ἢ δι’ ἐμμελοῦς ἀπαγγελίας, ἢ καὶ διὰ τεχνικωτέρας ὁδῶν, ἀλλὰ πάντοτε θεοπρεποῦς καὶ κατανυκτικῆς. Βέβηλον παρ’ Ἰουδαίοις ἔθεωρεντο τὸ ἀπλῶς ἀναγινώσκειν τὴν Γραφήν τοῦτο δ’ ἐπικρατεῖ ἄχρι τοῦτος παρ’ ἡμῖν ἐν τῇ ἀναγινώσκειν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ Ἀποστόλου καὶ τῇ ἐκφωνήσει τῶν Εὐχῶν.

a) Περὶ τῶν Ψαλτῶν.

Κυρίως τὸ πάλαι ἔψαλλεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπας δ λαὸς, ὡς καὶ ἐν τῇ Συναγωγῇ τοῦτο ἐγίνετο. Ἄλλ’ ἐπειδὴ δὲν ἤδυναντο οὔτε πάντες νὰ ἀναγινώσκωσιν, οὔτε οἱ ἀναγινώσκοντες νὰ ἔχωσι πάντες βιβλία, διὰ τοῦτο, ἵνα τηρηθῇ τὸ τοῦ Ἀποστόλου «Πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ ταξιν γινέσθω», κατηρχε μὲν εἰς τῆς ὑμνωδίας, εἶποντο δὲ ἄλλοι, διπερ ἐλέγετο ὑποφάλλειν καὶ ὑπακούειν. «Ἐξῆρχον δὲ, κατὰ Σωζόμενον (5,19), τῶν ψαλμῶν τοῖς ἄλλοις οἱ τούτους ἀκριβοῦντες καὶ ἔνυπτήγει τὸ πλῆθος ἐν συμφωνίᾳ». Οἱ ἀκριβοῦντες δὲ οἵτοι ήσαν οἱ ἀναγινώσκοντες καὶ ψάλται καὶ μάλιστα διετὰ ταῦτα κληθεῖς Κανονάρχης. Κατὰ δὲ Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην «Ο Ιεράρχης ἀπάρχεται τῆς ἱερᾶς τῶν ψαλμῶν μελωδίας, συνῳδούστης αὐτῷ τὴν Ψαλμικὴν Ιερολογίαν ἀπάστης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διακοσμήσεως» (Ἐκκλ. Ιεραρχ. 3). Ἐκ δὲ τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν (2,57) συμπληροῦνται τὰ εἰρημένα σαφέστερον «Ἐτερός τις τοὺς τοῦ Δαβὶδ ψαλλέτω ὑμνους καὶ ὁ λαὸς τὰ ἀκροστίχια ὑποψάλλέτω». Τὰ ἀκροστίχια ψάλλονται

ἐνίστε ἄγρι τοῦδε παρ' ἡμῖν. Αὐτὸ τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ δ. Μ. Ἀθανάσιος (Ἄπολ. Β.' κατὰ Ἀρειαν.) «Καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου προστρεπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν. . . . τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν. Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ». Ἐκ τούτου δὲ ἔτι σαφέστερον κατανοοῦμεν τὴν ἄγρι τοῦδε πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν. Ἀξιοσημείωτα καὶ τὰ τοῦ Εὐστεβίου (2,17) «Καὶ ὡς ἐνὸς μετὰ ῥυθμοῦ κοσμίως ἐπιψάλλοντος, οἱ λοιποὶ καθ' ἡσυχίαν ἀκροώμενοι, τῶν ὅμνων τὰ ἀκροτελεύτια συνεξηγοῦσιν». Καὶ παρ' ἡμῖν ἀναγινώσκοντος ἐνὸς, ἐπαναλαμβάνονται οἱ χοροὶ ἐπὶ ἑκάστῳ στίχῳ ἢ τὸ ἀρχικὸν ἀκροστίχιον, ἢ ἐφύμιοντι, οἷον «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου. . . .» ἐν τοῖς Τυπικοῖς τῆς Λειτουργίας. Οὕτω καὶ δῆμνος τῶν τριῶν Παιδῶν τῷ Μ. Σαββάτῳ. Ἀντὶ τοιούτων ἐφυμνίων εἶναι νῦν τὰ τρωπάρια.

Διὰ τὴν εὐκοσμίαν διηροῦντο πολλάκις εἰς δύο χοροὺς καὶ ἀντιφώνως ἐψαλλον, ἀλλὰ πάντοτε προεξάρχοντος ἐνὸς. Ἀξιοσημείωτα ἐνταῦθα τὰ τοῦ Μ. Βασιλείου (Ἐπιστ. 207 τοῖς κατὰ Νεοκαισάρ. χληρ.). «Ἐκ νυκτὸς γάρ δρθρίζει παρ' ἡμῖν δλαδὸς ἐπὶ τὸν οἰκον τῆς προσευχῆς καὶ ἐν πόνῳ καὶ θλίψει καὶ συνοχῇ δακρύων ἐξομολογούμενοι τῷ Θεῷ, τελευταῖον ἐξαναστάντων τῶν προσευχῶν εἰς τὴν ψαλμῳδίαν καθίστανται. Καὶ νῦν μὲν διχῇ διανεμθέντες, διντιψάλλονται ἀλλήλοις, δροῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, δροῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν ἔσυτοις διοικούμενοι. Ἐπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηγοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμῳδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες, μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἡδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῇ, ὡς ἐξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, τὸν τῆς ἐξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ Κυρίῳ, ἵδια ἔσυτῶν ἔκαστος τὰ βήματα τῆς μετανοίας ποιούμενόις».

Ἐπειτα, ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν αἱρετικῶν συνέταττον κακοδέξους ὅμνους, διέταξεν ἡ ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδος (καν. 15) «Μὴ δεῖν πλέον τῶν κανονικῶν ψαλτῶν τῶν ἐπὶ τὸν ἀμέωνα ἀναβαῖνόντων καὶ ἀπὸ διηθέρας ψαλλόντων ἑτέρους τινὰς ψαλλεῖν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ». Ἡ ἀπαγγέρεισι αὗτη ἐξ ἀνάγκης ἐπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ

βαθμηδὸν πανταχοῦ διὰ τὴν πρόσδον τῆς Ὑμνολογίας καὶ μελωδίας, δι' ἣς ἀδύνατον εἰς τὸν λαὸν νὰ παρακολουθῇ καὶ συμψάλλῃ, καὶ περιωρίσθη νὰ ὑπηρχῇ χαμηλὴ τῇ φωνῇ εἰς τὰς γνωστὰς αὐτῷ ωδὰς, η νὰ ἐκφωνῇ τὰ σύντομα ταῦτα «Κύριε ἐλέησον, ἀμήν κτλ.».

Ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ Ἡρακλείου 25 διωρίσθησαν οἱ ψάλται καὶ 160 οἱ ἀναγνῶσται καὶ 70 οἱ ὑποδιάκονοι. Ἐκ τούτων ἀπετελοῦντο χοροί, καὶ ἔψαλλον πιθανῶς κατὰ τὸν σωζόμενον τρόπον ἐν τοῖς Μοναστηρίοις, ἐκ διαδοχῆς δηλ. τὰ τροπάρια (ώς καὶ δ' Ἐπιτάφ. Θρηνος παρ' ἡμῖν), η καὶ τοὺς στίχους, δμοῦ δὲ καὶ διμοφώνως τὰ ἀργά μέλη, οἷον Δοξαστικὰ, Καταβασίας κτλ. Ἡγούνυτο δὲ τῶν χορῶν καὶ διὰ χειρονομίας ώδηγουν οἱ Δομέστικοι η καὶ Πρωτοψάλται. Κυρίως ἐπὶ Κουροπαλάτου Πρωτοψάλτης ἐλέγετο δὲ τοῦ Αὐτοκράτορος, οἱ δὲ λοιποὶ Δομέστικοι.

1) "Οτι μὲν ἔψαλλον ἀπαντες τὸ πάλαι οἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, πλὴν τῶν παρατεθέντων χωρίων ἔχομεν καὶ ἄλλας μαρτυρίας. Ἡδη δ' Ἀπόστολος Παῦλος (Κολ. 3,16) ὑπαινίτεται τοῦτο «διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὅμνοις καὶ ψδαῖς πνευματικαῖς ἐν γάριτι ἀδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ». "Οτι δὲ ὑπονοεῖται ἐνταῦθα τὸ κοινῇ ψάλλειν, τοῦτο οὐ μόνον ἐν τῇς ἐν τῇ Συναγωγῇ πράξεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μέχρι τέλους τῆς Δ.' Ἐκαπονταεπηρίδος καθολικῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας δῆλον. Λέγει δὲ δ' Χρυσόστομος (Ομιλ. 36 εἰς Α.' Κορινθ.) «Συνήσαν τὸ παλαιὸν ἀπαντες καὶ ὑπέψυχλον κοινῇ τοῦτο ποιοῦμεν καὶ ἡμεῖς». Καὶ ἀλλαχοῦ (εἰς Ψαλ. 145) «Καὶ γὰρ γυναικες καὶ ἄνδρες καὶ πρεσβύτας καὶ νέοι διήρηνται μὲν κατὰ τὸν τῆς ὑμνωδίας λόγον· τὴν γὰρ ἐκάστου φωνὴν τὸ πνεῦμα κεράσαν, μίαν ἐν ἀπασιν ἐργάζεται τὴν μελῳδίαν». Τὰ αὐτὰ καὶ δ' Ἰλαρίος (in Ps. 65). "Ωστε κακῶς νομίζει δ' Βελλαρμῆνος δτι δ' Αμερόστιος δ μεταγενέστερος τοῦ Ἰλαρίου εἰσήγαγεν εἰς τὴν Δύσιν τὸ κοινῇ ὑποψάλλειν πρὸς παραμυθίαν δῆθεν τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν διωγμῶν τῆς Ἰουστίνης.

2) Καθ' ὅσου δ' ἀφορᾷ τὸ ἀντιφώνως ψάλλειν, ἐξ οὗ καὶ τὰ Ἀντιφώνα (ώς ἐκ τοῦ ὑπακούειν αἱ Ὑπακοϊ), δ μὲν Σωκράτης

(2, 8) λέγει ὅτι ὁ Ἰηγάτιος εἰσήγαγε τὸ εἶδος τοῦτο· «Ἴηγάτιος ἀπτασίαν εἶδεν ἀγγέλων διὰ τῶν ἀντιφώνων ὑμνῶν τὴν ἀγίαν Τριάδα ὑμνούντων καὶ τὸν τρόπον τοῦ δράματος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ παρέθωκεν ὅθεν καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις αὕτη ἡ παράδοσις διεδίθη». Ἀλλὰ κατὰ Θεοδώρητον (Ἐκκλ. Ἰστορ. 2,24) εἰσήγαγον εἰς Ἀντιοχείαν, ὅθεν διεδίθη τὸ ἐκ διαδοχῆς ἄδειν, οἱ μοναχοὶ Φλαβιανὸς καὶ Διόδωρος ἐπὶ Κωνσταντίου (337—61). Μετέφρασαν δὲ κατὰ Θεοδώρον Μοψουεστίνες οὗτοι ἐκ τοῦ Συριακοῦ ἀντιφώνους ὑμνους. Ἐν Συρίᾳ δὲ ἦτο ἀνέκαθεν ἐν γρήσει τοιούτου εἶδους ὑμνῳδία. Ἀλλὰ καὶ πολλῷ ἀρχαιότερον παρ’ Ἐσσαΐος. Ἀλλὰ καὶ οἱ χοροὶ τῶν ἀρχαίων Δραμάτων οὕτω πως ἔψαλλον. «Οπτε πιθανὸν ἔτι δὲν ἦτο κοινὸν τὸ εἶδος τοῦτο, ὡς βέβηλόν πως, καὶ ὅτι ἐν Ἀντιοχείᾳ κατέργητον αὐτὸν ἐπὶ τινα καιρὸν Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς. Ἀλλὰ τὸ νὰ ἔναι ἐπὶ Μ. Βασιλείου ἐν γρήσει, ὡς εἰδόμεν, δεικνύει, ὅτι πολλῷ πρότερον πρέπει νὰ ἔσται ἐκεῖ ἐν γρήσει τὰ ἀντιφώνα. Εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰσήγαγεν ὁ θεῖος Χρυσόστομος τὰ ἀντιφώνα κατὰ τῶν Ἀρειανῶν, εἰς δὲ τὰ Μεδιόλανα δὲ ιερὸς Ἀμβρόσιος. Ἐν τούτοις παρὰ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοῖς ἔψαλλεν εἰς μόνος.

6) Περὶ τῆς μελῳδίας.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὸ μέλος, τοῦτο ἦν ἀπλούστατον. Διότι ἀν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν ἐθεωρεῖτο ηδυσμα τῶν λέξεων ἡ Μουσικὴ, πολλῷ δὴ μᾶλλον ἐπρεπε νὰ θεωρηθῇ οὕτως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ὅτε συνέψαλλεν ὅλη ἡ Ἐκκλησία καὶ οὐδαμῶς ἐπρεπε νὰ καταστῇ αὐτοτελής τέχνη ἡ Μουσική· διότι ἐν τῇ προσευχῇ τὸ κύριον εἶναι αἱ λέξεις οὐχὶ δὲ τὸ μέλος. Λέγει δὲ ἑταῖς δὲ ιερὸς Αὐγουστίνου περὶ τοῦ Μ. Ἀθανασίου (Confes. 10, 33), ὅτι διέταξε νὰ ψάλλῃ δὲ ἀναγνώστης τὸν ψαλμὸν οὕτως, ὡςτε μᾶλλον νὰ δύσιαζῃ εἰς ἀπαγγελίαν, ἢ εἰς ὧδην· qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuntianti vicinior esset, quam canenti. Τούτῃ αὐτῷ λέγει καὶ ὁ Ἰσίδωρος Ἰσπάλεως περὶ τῆς ἀρχαίας Ἐκ-

χλησίας καθόλου (de Eccles. offic. 1, 5). Τοῦτ' αὐτὸν ἦν ἐν χρήσει καὶ ἐν τῇ Συναγωγῇ καὶ ἐτηρεῖτο μετὰ ταῦτα ἐν τοῖς Μοναστηρίοις. Ἀλλὰ καὶ τὸ παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει, οὐ μόνον ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς Γραφῆς ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ τῆς Λειτουργίας, οὐδὲν ἔτερον εἶναι ἡ ἀπλουστάτη καὶ εὐκολωτάτη ἐμμελής ἀπαγγελία, καὶ πιθανῶς εἶναι αὐτὸν ἐκεῖνο τὸ εἶδος τὸ ἀργαῖον, τὸ ὅποῖον κατὰ τὰς μαρτυρίας πολλῶν ἀρχαίων (ὅρια Παλλαδίου Λαυσαῖκὸν καὶ Κασσιανὸν) ἐσώζετο ἐν τοῖς Μοναστηρίοις καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰς πόλεις τεχνικωτέρας μελῳδίας.

'Ἐν τούτοις ἦν ἐν χρήσει καὶ τὸ ἄλλο εἶδος ἐκεῖνο τοῦ μέλους τῶν Ἰουδαίων, σπερ κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα (Στρωμ. 6) ὡμοίᾳε πρὸς τὸ Δώριον εἶδος τῆς μελῳδίας κατά τε τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν σοβαρότητα. Ἀλλ' ἡδη οἱ Δονατισταὶ ἐν Ἀφρικῇ καὶ οἱ Μελετιανοὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰσήγαγον θεατρικὴν μελῳδίαν καὶ ἑβενήλωσαν τὸ σεμνὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μελῳδίας· τοῦτο ἔκινησε τοὺς Πατέρας εἰς τὸ νὰ κανονίσωσιν ἐπὶ τὸ λειροπερέστερον τὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ὑμνῳδίας. Ἄξιοσημείωτα εἶναι ὅσα λέγει διὸ Αἰγύπτιος ἀββᾶς Παμβώς (κατὰ τὴν Δ. ἔκατ.) εἰς τὸν λυπούμενον μοναχὸν, διότι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστεροῦντο τοιαύτης μελῳδίας· «Ἄββᾶ, ἐλεγεν αὐτῷ διὸ μοναχὸς, ἐν ἀμελείᾳ δαπανῶμεν τὰς ἡμέρας ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, καὶ οὔτε κανόνας, οὔτε τροπάρια ψάλλομεν· ἀπελθόντος γάρ μου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἶδον τὰ τάγματα τῆς Ἐκκλησίας, πῶς φάλλουσι, καὶ ἐν λύπῃ γέγονα πολλῆ, διὰ τί καὶ ἡμεῖς οὐ ψάλλομεν κανόνας καὶ τροπάρια. (δ' Ἀββᾶς). Οὐαὶ ἡμῖν, τέχνοι, δτι ἔφθασαν αἱ ἡμέραι, ἐν αἷς ὑπολείψουσιν οἱ μοναχοὶ τὴν στερεὰν τροφὴν, τὴν διὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ῥιθεῖσαν, καὶ ἔχασκολουθήσουσιν ἄσματα καὶ ἥχους. Ποία γάρ κατάνυξις, ποία δάκρυα τίκτονται ἐκ τῶν τροπαρίων; Εἰ γάρ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παριστάμεθα, ἐν πολλῇ κατανύξει δρεῖλομεν ἵστασθαι, καὶ οὐχὶ ἐν μετεωρισμῷ καὶ γάρ οὐκ ἔξηλθον οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, ἵνα παριστανται τῷ Θεῷ, καὶ μετεωρίζονται, καὶ μελῳδοῦσιν ἄσματα, καὶ ἐυθυμίζουσιν ἥχους, καὶ σείουσι χεῖρας, καὶ μεταβαίνουσι πόδας» (Γεροντικὸν Παμβώ, ἀββᾶ Νιτρίας). Αὐστηρῶς καθάπτεται

καὶ ὁ Χρυσόστομος τῶν μιμουμένων τοὺς μίμους καὶ δρχητὰς, τοὺς ἀτάκτους φωνὰς ἀφίεντας καὶ τὰς χεῖρας ἐπανατείνοντας, καὶ τοῖς ποσὶν ἐφαλλομένους, καὶ ὅλως περικλωμένους τῷ σώματι (Δόγ. εἰς Ὀστὲ 1). Καὶ Ἰσίδωρος δὲ Πηλουσιώτης καταχρίνει τὴν τῶν γυναικῶν (ἃς Παῦλος ὁ Σαμοσατεὺς εἰσήγαγε) θεατρικὴν μελῳδίαν (Βιβλ. Α.' ἐπις. 90). Καὶ δὲ Ἱερώνυμος καταχρίνει τοὺς ἀπαλύνοντας τὸν λάρυγγα διὰ γλυκέος φαρμάκου (in Ephes. 19). Καὶ αἱ Σύνοδοι δὲ, ἡ τε ἐν Καρθαγένῃ καὶ μάλιστα ἡ ταῦτα οὐκομενικὴ (καν. 75), διέταξαν «Τοὺς ἐπὶ τῷ φάλλειν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις παραγινομένους βουλόμεθα μήτε βοαις ἀτάκτοις κεχρῆσθαι, καὶ τὴν φύσιν πρὸς κραυγὴν ἐκβιάζεσθαι, μήτε τι ἐπιλέγειν τῶν μὴ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀρμοδίων τε καὶ οἰκείων ἀλλὰ μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ κατανύξεως, τὰς ψαλμῳδίας προσάγειν τῷ τῶν κρυπτῶν ἐφόρῳ Θεῷ· εὐλαβεῖς γὰρ ἔστεθαι τοὺς υἱούς Ἰσραὴλ τὸ ιερὸν ἐδίδαξε λόγιον.

Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν Δ.' Ἐκαπονταετηρίδα ἐπολλαπλασιάσθησάν ἦδη οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι καὶ συνεπήγαγον καὶ τὴν ἀνάγκην ποικιλωτέρας μελῳδίας, διὰ τοῦτο καὶ δὲρδες Ἀμβρόσιος εἰσήγαγε τὰ τέσσαρα γένη τῶν ἀρχαίων ἀρμονιῶν, τὸ Δάριον, τὸ Φρύγιον, τὸ Λύδιον καὶ Μιξολύδιον, ἵνα κατὰ ταῦτα ψάλλωνται τὰ τότε ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια (ἐκ τοῦ τρόπου—ἥχου) λεγόμενα. Φαίνεται δὲ ὅτι παρέλαβε τοὺς τέσσαρας τούτους ἥχους ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ὅθεν καὶ πολλὰ ἄλλα παρέλαβε, καὶ ὅπου, ὡς φανήσεται μετὰ ταῦτα, πλείονες ἥχοι ἥσαν ἐν χερσὶ καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀμβρόσιου. Ἐν τούτοις λέγεται ὅτι δὲ πάπας Γρηγόριος, διαίλογος λεγόμενος (περὶ τὰ τέλη τῆς 6 ἑκατ.), εἰσήγαγε καὶ τοὺς τέσσαρας Ηλαγίους ἥχους (1). Ἀλ-

(1) Κυρίως δὲ Γρηγόριος εἰσήγαγε τὸ περίφημον *cantus planus* (plain chant) τὸ παρ' ἡμῖν παπαδικὸν λεγόμενον, δηλ. τὸ ισόχρονον καὶ ἀργὸν ὑφος, ἀφοῦ ἥδη ἔξελιπεν ἡ κατὰ μακρὸν καὶ βραχὺ ἀρχαῖα προσῳδία, ἥτις ἦν ἐν χρήσει ἐπὶ Ἀμβρόσιου, καὶ διὰ τοῦτο ἐτηρεῖτο καὶ ἐν τῇ Μουσικῇ ἡ ἀρχαῖα Ρυθμική. Εσύστησε δὲ ὁ Γρηγόριος καὶ Σχολὰς πρὸς διδασκαλίαν τῆς ψαλμῳδίας. Ἐνῷ δὲ ὁ χορὸς ἔζησε βραδέως, τινὲς δὲ ἐν-

λ' ἥδη ἡ περιφέμος ἀστρονόμος Πτολεμαῖος (Β' Ἐκατ.) εἶχε περιορίσει τοὺς 14 ἑλληνικοὺς τρόπους εἰς 7, καὶ Κάρολος δὲ Μ., δύο ἔκατοντα επηρίδας μετὰ τὸν Γρηγόριον πρῶτος εἰσήγαγε τοὺς ἕκτῳ ἥχους εἰς τὴν Δύσιν, ἀκούσας τοὺς Ψάλτας τῆς παρ' αὐτὸν πρεσβείας τοῦ Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου. Ἰσαν δὲ οἱ ἕκτῳ ἥχοι τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ἀλλὰ καὶ δὲ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἐκανόνισε μὲν τὰ τῆς Ὁκτωάρχου καὶ τὸ περιοδικῶς φάλλεσθαι κατ' ἥχους τὰ ἀναστάτωμα τροπάρια τῶν Κυριακῶν, δὲν εἶναι δύως καὶ εὑρέτης τῶν Ὁκτὼ ἥχων, σὺς δέ τοι πᾶσαν τὴν θύραθεν παιδίσιαν ἐδιδάχθη παρὰ τῷ διδασκαλῷ αὐτοῦ Κομῆτῃ τῷ ἐκ τῆς Μ. Ἑλλάδος καὶ ἐγχρατεστάτῳ πάσης ἑλληνικῆς σοφίας.

Ἐκαστος τῶν τεσσάρων αὐθεντικῶν λεγομένων ἥχων ἔχων βάσιν τὸν χύριον τόνον ἐνὸς τῶν τεσσάρων ἀρχαίων τρόπων περιορίζεται ἐντὸς τετραχορδίας ὡς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἥδη τοῦ Τερπάνηδρου. Ἐκαστος δὲ πλάγιος ἥχος ἀποτελεῖ ἄλλην τετραχορδίαν, ἣντις μετὰ τῆς τοῦ δρομογενοῦς αὐθεντικοῦ συναπαρτίζουσι πλήρη χλίμακα. Καὶ μέχρι δὲ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μελοποιοὶ ἀπεκάλουν κατὰ Βρυέννιον (Ἄρμονικῶν τρία βιβλία) τοὺς ὅκτῳ ἥχους μὲ τὰ ἑλληνικὰ δύναματα ταῦτα τὸν μὲν Α.' ἀπεκάλουν Ὑπεριξόλούδιον, τὸν δὲ πλάγιον αὐτοῦ Δώριον (ἢ Ὑπομιξόλούδιον); τὸν Β.' ἀπεκάλουν Μιξόλούδιον, τὸν δὲ πλάγιον αὐτοῦ Ὑπολόύδιον· τὸν Γ.' Λύδιον, τὸν δὲ πλάγιον αὐτοῦ (ἢ Βαρύν) Ὑποφρύγιον· τὸν Δ.' Φρύγιον καὶ τὸν πλάγιον αὐτοῦ Ὑποδώριον.

Τὸ μέλος τῶν ἥχων ἐπὶ Δαμασκηνοῦ δυνάμεθα μετὰ βεβαότητος νὰ εἰπωμεν ὅτι σώζεται εἰς τὰ λεγόμενα Προσόμοια τροπάρια καὶ τοὺς Κανόνας. Τὰ μὲν προσόμοια ἔχουσιν ὡς βάσιν ἀρχαῖον ἴδιόμελον τροπάριον, τὰ δὲ τροπάρια ἔκάστης ὥδης τοῦ Κανόνος ἔχουσιν εἰς τὴν κεφαλίδα αὐτῶν τὸν Εἴρμον λεγόμενον (διέτι περὶ αὐτὸν τρέπουσι τὸ μέλος). Οἱ ἀρχαῖοι Εἴρμοι καὶ τὰ ἀρ-

στρέφουν φωνῆς ἐποικιλλον τὸ μέλος. Οἱ δὲ ισοκράται ἀκτελέουν εἰδός τι ἀρμονίας. Οὕτως ἵσως ἐψαλλον καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει οἱ πολλοὶ φάλται.

γαῖα Τροπάρια ἐγρησίμευσαν ὡς πρόλογοις τῶν πλείστων τροπάριων. Κατὰ τὰ κῶλα καὶ κόμματα αὐτῶν ῥυθμίζονται τὰ προσφοιάζοντα τροπάρια, διὸ τοῦτο καὶ ἡ στίξις ἐν τοῖς Ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις εἶναι κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν. Βάσις δὲ τοῦ ῥυθμοῦ εἶναι ὁ τόνος, οὐχὶ δὲ τὸ μαχρέν καὶ βραχύ. Ὁ ῥυθμὸς δὲ τῶν τροπαρίων τούτων εἶναι κατὰ μίμησιν τῆς λυρικῆς ποιήσεως, δὲν εἶναι δηλ. Ισάκωλος. Εἶναι δὲ τόσον στεγὰ συγδεδεμένον τὸ μέλος μετὰ τοῦ ῥυθμοῦ, ἀρ' ἔτερου δὲ εἶναι τόσον ἀπλοῦν καὶ καλὸν, ὅστε ἦτο δδύνατον νὰ ἀπολεθῇ τὸ ἀρχικὸν μέλος. Ἀλλο πρᾶγμα εἶναι τὰ ἀργὰ μέλη τὰ ὄποια καὶ διὰ τοῦτο σώζονται ποικίλα. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν εἶναι ἀλλότρια τοῦ ὑφους τῆς ἀρχαίας Ψαλμῳδίας πλὴν τῶν νεωτάτων προσθηκῶν εἰς τινὰ ἐκ βαρβαροφώνου Μουσικῆς.

"Αν δὲ ὅλαι αἱ κλίμακες τῶν ὄκτω ἡχῶν δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν τῆς νεωτέρας Ἀρμονίας, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην τῶν εἰδημόνων καὶ αἱ κλίμακες τῆς ἀρχαίας Ἐλλ. Μουσικῆς πᾶσαι δὲν συμβιβάζονται. Ἐν πολλαῖς ὑπάρχει τὸ ἀστιατικὸν στοιχεῖον, δπερ ἀπαιτεῖ λεπτοτάτην ἀκοήν, ἡς οὐδαμῶς χρῆσις η νεωτάτη Ἀρμονία η μόλις ἀπὸ τῆς 16 Ἐκατ. τελειοποιηθεῖσα. Ἡ κλίμακ τῆς νεωτάτης Ἀρμονίας εἶναι προτὸν μαχροτάτης ἐπεξεργασίας καὶ μεταβολῶν. Ωστε δλίγη χρῆσις αὐτῆς δύνατὴ εἰς τὰ ἀρχαῖα μέλη τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Ἐν γένει δὲ τὸ ζήτημα περὶ μεταρρυθμίσεως τῆς ἡμετέρας Ψαλμῳδίας ἀπαιτεῖ πολλὰς γνώσεις καὶ μελέτας καὶ πολλὰς ἀλλας μεταρρυθμίσεις συνεπάγεται.

§ 20. Περὶ τῆς λειτουργικῆς χρήσεως τῆς Γραφῆς.

"Η ἀγία Γραφὴ, τὸ αἰώνιον μνημεῖον τοῦτο τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ κυριώτατον δργανον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἦν ἄμα καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ κυριώτατον, σύτως εἰπεῖν, λειτουργικὸν βιβλίον. Οὐ μόνον ἐν πάσῃ ἱεροπραξίᾳ, συνδεομένῃ πάντοτε μετὰ κοινῆς Προσευχῆς, ἀνεγινώσκετο καὶ ἡρμηνεύετο ἡ Γραφὴ καὶ ἔτερεφεν σύτω πνευματικῶς τοὺς πιστοὺς καὶ διετίθει εἰς τὸν διὰ τῶν μυστηρίων στεγώτερον σύγδεσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ

οἱ πλεῖστοι τῶν ὑμῶν καὶ αἱ πλεῖσται τῶν εὐχῶν καὶ ὁ κανὼν
αὐτὸς τῆς Εὐχαριστίας ἐν αὐτῇ περιέχονται. Καὶ αἱ πλεῖσται δὲ
τῶν εὐχῶν αἱ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς καὶ ταῖς ἀρ-
χαῖαις Λειτουργίαις οὐδὲν ἔτερον εἶναι ἢ παραφράσεις τῆς Γρα-
φῆς. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς ἄλλης γρήσεως τῆς Γραφῆς, ἐφεξῆς ἔσται
λόγος: ἐνταῦθα δὲ δὲ λόγος περὶ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς.

α) Περὶ τῶν Ἀναγνωσμάτων τῆς Γραφῆς.

Γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ Συναγωγῇ ἀνεγινώσκοντο κατὰ πᾶν σάβ-
βατον ὁ Νόμος τοῦ Μωϋσέως (Πεντάτευχος) καὶ οἱ Προφῆται,
διαιρουμένου ἑκάστου τῶν μερῶν τούτων εἰς περικοπὰς 54, ὅσα
καὶ τὰ σάββατα τοῦ ἔτους. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν Προφητῶν χωριστὰ
ἀντικαθίστα τὴν ἐν τῷ Ναῷ θυσίαν. Ἡρχετο δὲ ἢ ἀνάγνωσις
ἀπὸ τοῦ Ὁκτωβρίου, μετὰ τὴν ἑορτὴν δηλ. τῆς Σκηνοπηγίας,
ὅτε συνεπληροῦτο ἡ ἀνάγνωσις, καὶ μάλιστα εἰς τὸ τέλος ἀνεγι-
νώσκετο ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ Νόμου, ὅτε καὶ ἐδοξολόγει ὁ
λαὸς τὸν Θεόν διὰ τοῦ «Δόξα σοι δ Θεός», ὅπερ κατὰ πᾶσαν ἀ-
νάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐπαναλαμβάνεται παρ' ἡμῖν διὰ τοῦ
«Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι». Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ
τῆς αἰχμαλωσίας ἦν ἀκατάληπτος ἡ ἀρχαῖα ἑβραϊκὴ γλῶσσα τοῦ
πρωτοτύπου, ἐγίνετο καὶ ἐρμηνεία τῶν ἀναγνωσμάτων.

Τὴν συνεχῆ ταύτην ἀνάγνωσιν καὶ καθ' ὅμοιον τρόπον ἀπαν-
τῶμεν καὶ κατὰ τοὺς Ἀποστολικοὺς γράμμους, καθ' οὓς ἐρμη-
νεία ἦν αὐτὸν τὸ κέρυγμα τῶν Ἀποστόλων, ἐν ᾧ ἐφημούζοντο
εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν αἱ προφητεῖαι τῆς Π. Διαθήκης. Ἄφοῦ
δὲ παρεδόθη γραφὴ τὸ κέρυγμα, ἐπόμενον ἦτο ὅτι ἥθελεν ἀντι-
καταστήσει ἡ ἀνάγνωσις τῆς γραφείσης Κ. Διαθήκης τὸ ζῶν
κέρυγμα τῶν Ἀποστόλων, καὶ ἥθελον ἀρχίσει αἱ Ὁμιλίαι αἱ πα-
ρακινετικαὶ, ἡ ἀπαρχὴ αὕτη τοῦ μετὰ ταῦτα κηρύγματος τοῦ λό-
γου τοῦ Θεοῦ. Ἡδη δηὖτε παραχγέλλει δ 'Απόστολος Παῦλος
ἐν ταῖς πρὸς Θεσσαλονικεῖς (Α. 5, 27) καὶ Κολοσσαῖς (4, 16)
ἐπιστολαῖς: «Ορκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπι-
στολὴν πᾶσι τοῖς ἀγίοις ἀδελφοῖς». Ἀλλαγοῦ δὲ «Καὶ σταν ἀ-

ναγνωσθῆ περ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδίκειᾳ ἀναγνωσθῆ, ἕντες τὴν ἐκ Λαοδίκειας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε». Γνωστὸν δὲ ὅτι ὁ Ματθαῖος ἔγραψε τὸ Εὐαγγέλιον, ἵνα ἀντικαταστήσῃ ἑαυτὸν, μέλλων νὰ ἀποδημήσῃ. Ἀναγνώσκομεν δὲ καὶ εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (8, 5): «Καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν τῶν τε ἐπιστολῶν ἡμῶν καὶ τῶν Πράξεων καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἀσπασθῶ διειροτογηθεῖς τὴν Ἐκκλησίαν». Λέγει δὲ καὶ Ἰουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς (Ἀπολ. Α' 67): «Συνέλευσις γίνεται καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν Ἀποστόλων ἢ τὰ συγγράμματα τῶν Προφητῶν ἀναγνώσκεται».

'Ἐκ τῶν Ὁμιλιῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας φάίνεται ὅτι ἡ παρ' ἡμῖν τάξις τῆς ἀναγνώστεως τῆς Γραφῆς ἦν ἀνέκαθεν ἡ αὐτὴ περίπου. Κατὰ Κασσιανὸν καὶ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ αὐτῇ, ὅπου συχνότερον ἀνεγινώσκετο ἡ Π. Διαθήκη, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς ἀνεγινώσκετο μόνον ἡ Κ. Διαθήκη. Ἐν δὲ Ρώμῃ μέχρι τοῦ Πάπα Κελεστίνου (423—32) οὐδεμίᾳ ἐγίνετο ἀναγνωστὶς τῆς Π. Διαθήκης. Αὗτη, ὅπως ἄχρι τοῦδε, ἀνεγινώσκετο τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ καὶ μᾶλλον ἐν τῷ Ἑσπερινῷ, ὡς εἰδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ. Ἐν τῷ αὐτῷ ἐμάθομεν ὅτι ἡ αὐτὴ τάξις τηρεῖται παρ' ἡμῖν τῶν ἀναγνωσμάτων τούτων· εἰδομεν ἐπίστης ὅτι τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Πάπα Χρήστου ἡ ἀνάγνωσις τῶν Εὐαγγελίων ἀπὸ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀποστόλου ἀπὸ τὰς Πράξεις. Εἰδομεν πρὸς τούτοις ὅτι ἀπὸ τῆς Δευτέρας τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀρχεται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου διαιρουμένου εἰς καθημερινὰς Περικοπὰς κατὰ τὴν ἀρχαίαν μέθοδον τῆς κατὰ συνέχειαν ἀναγνώστεως, ἥν ἐτήρησε καὶ ἡ τῶν Ἀρμενίων Ἐκκλησία, ἐνῷ ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία μᾶλλον εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Αποστόλου ἐτήρησεν αὐτήν. Διὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἐπεκράτησε παρ' αὐτῇ ἥ κατ' ἐκλογὴν ἀνάγνωσις, ἥτις ἔχει λόγον εἰς τὰς ἰδιαιτέρας ἑορτάς· διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἡμῖν τότε ἐν χρήσει. Ἀλλὰ παρὰ Λατίνοις κατήντησαν καὶ αἱ Κυριακαὶ νὰ ἔχωστιν ἰδιαιτέραν σημασίαν. Παρ' ἡμῖν, ὅσάκις συμπέσῃ ἑορτὴ τῇ Κυριακῇ, συναγαγινώσκεται

ἡ κατ' ἐκλογὴν περικοπὴ μετὰ τῆς κατὰ συνέχειαν τῆς ἡμέρας.
Κατὰ τὰς τυπουμένας δόηγίας ἐντῷ Εὐαγγελῷ δὲ Ματθαῖος ἀργόμενος ἀπὸ τῆς Β.' τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἀναγινώσκεται καθ' ἓντας της 11 Κυριακῆς. Ἄν τοι δὲ ἡ χρεία ἔξακολουθήσεως, ἀναγινώσκεται εἰς τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Ἐβδομάδος δὲ Μάρκος.
Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον, διατάσσεται τοῦ Αρχιερατοῦ ἡ 12 Κυριακή. Ἀρχεται δὲ διατάσσεται τοῦ Αρχιερατοῦ τῆς Δευτέρας τῆς Κυριακῆς μετὰ τὴν Υψώσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ. Οὐ δὲ Μάρκος ἀναγινώσκεται τοῖς Σάββασι καὶ Κυριακαῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.
Τὰ ἐνδεκα Ἑωθινὰ Εὐαγγέλια, διατάσσεται καὶ ἐκ τῶν Τεσσάρων Εὐαγγελιστῶν εἰλημμένα, ἀνακυκλοῦνται εἰς τοῖς Ὁρθροῖς τῶν Κυριακῶν.

Τὸ κατ' ἐκλογὴν δὲ σύστημα ἐπικρατεῖ, ὡς εἴρηται, παρ' ἡμῖν ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις ἑορταῖς, μὴ παρεβλαπτομένου τοῦ κατὰ συνέχειαν. Ἐξαιροῦνται μόνον αἱ μεγάλαι Δεσποτικαὶ Ἑορταὶ καὶ ἡ Μ. Ἐβδομάδας, περὶ τῆς ἐδρέΩη τὰ δέοντα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἀξιοτιμείωτον τέλος διε τὸν Ἑσπερινοῖς τῶν Ἑορτῶν ἀναγινώσκονται Προφητεῖαι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἱ Παροιμίαι Σολομῶντος καὶ ἡ Σορία αὐτοῦ. Ἐνίστε δὲ καὶ αἱ Καθολικαὶ ἐπιστολαὶ, ὡς ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων αἱ τοῦ Πέτρου κτλ.

6) Περὶ τῆς ἄλλης λειτουργικῆς χρήσεως τῆς Γραφῆς.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἄλλην λειτουργικὴν γρῆσιν τῆς Γραφῆς, περὶ μὲν τῶν ψαλμῶν καὶ ὑμνῶν καὶ πνευματικῶν ὧδῶν αὐτῆς, τῶν ἐν γρήστει ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εὐθὺς μετ' ὀλίγον ἔσται λόγος ἐν τῇ ἐπομένῃ παραγράφῳ. περὶ δὲ τοῦ τύπου τῆς θείας Μυσταγωγίας (τῆς Λειτουργίας) τοῦ ἐν τῷ μυστικῷ Δείπνῳ περιεχομένου ἔσται καὶ περὶ τούτου λόγος ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς Λειτουργίας, ὡς καὶ περὶ τῶν ἄλλων εὐχῶν τῶν ἐν ταῖς ἀρχαῖσις Λειτουργίαις, αἵτινες εἶναι ἀποστολικῆς παραδόσεως προϊὸν καὶ ἔχουν ἴσον σχεδὸν κύρος τῇ Γραφῇ. Ἐνταῦθα δὲ ἔσται λόγος περὶ τινῶν μόνον ἀφορώντων τὴν κοινὴν Προσευχήν.

1) Ἡ Κυριακὴ προσευχὴ, ὡς κανὼν πάσης προσευχῆς (1) καὶ σύνοψίς τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς ἀποκαλεῖ δὲ Τερτυλλιανὸς (de orat. 9. breviarium totius Evangelii), ἦν καὶ ἐν λειτουργικῇ γρήσει καὶ μᾶλιστα μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τῶν δώρων (ὡς ἄλλες τοῦδε), ὅτε οἱ πιστοὶ παρεσκευάζοντο διὰ προσευχῆς εἰς τὸν ἄρτον τὸν ἐπιόυσιον, ἥτοι τὴν θείαν κοινωνίαν, ἥν οἱ παλαιοὶ γρηστιανοὶ κατέξοχὴν ἄρτον ἐπιόυσιον ἔθεωρον καὶ οὕτως ἡμερήνευον τὴν ἔκφρασιν ταύτην τῆς Κυριακῆς προσευχῆς. Κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον (Ομιλ. 11 εἰς B. Κορινθ. καὶ 42 καὶ 44 καὶ 62 πρβλ. καὶ Θεοδωρήτου Αἴρ. Κακομυθ. 28) μόνοι οἱ πιστοὶ ἡδύναντο νὰ λέγωσι τὴν Κυριακὴν Προσευχὴν «ἡμεῖς οὐ πρότερον δυνάμεθα καλέσαι πατέρα, ἵνα ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ τῶν ὑδάτων τῶν ἀγίων ἀπονιψώμεθα τὰ ἀμαρτήματα» ὅταν γοῦν ἐκεῖθεν ἀνέλθωμεν, τὸ πονηρὸν ἐκεῖνο φορτίον ἀποθέμενοι, τότε λέγομεν· Πάτερ ἡμῶν δὲ ἐν ταῖς Οὐρανοῖς». Ἐγενέθη καὶ ἡ γρῆσις αὐτοῦ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν πιστῶν. Ἀλλὰ πλὴν τούτου ἦν καὶ εἰς τὴν καθ' ἡμέραν προσευχῆν· διὰ τοῦτο παρὰ Κυπριανῷ oratio quotidiana ἀποκαλεῖται (de orat. Dominicā) καὶ ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς (7,24) τρὶς τῆς ἡμέρας παρηγγέλλοντο οἱ πιστοὶ νὰ λέγωσι τὴν Κυριακὴν προσευχήν. Λέγεται δὲ καὶ διερός Αὐγουστῖνος ἐν τῷ Ἐγγειειδῶι ὅτι διὰ τὰ καθ' ἡμέραν ἀμαρτή-

(1) Ἡδη ὁ οօρδος Ligstoot (Horae Hebr. in Evang. Math. 6, 9; ἀντιπαρέθαλεν εἰς τὰ αἰτήματα τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς ἀντιστοίχους ἐκφράσεις ἐκ τῶν Ιουδαικῶν βιβλίων οὕτω μετοξὺ τῶν ἀλλων εἰς τὸ «Ἄλλα βίαια...» ἀντιπαραθέλλει τὴν εὐχὴν τοῦ Φαβδίου Ιούδα Sit beneplacitum tuum, ut liberes nos ab impudentibus et impudentia, ab homine malo et ab occursu malo, ab affectu malo, a socio malo, a vicino malo, a Satana destructore, a iudicio duro et ab adversario duro. Ἐκ τούτου δρυμάμενοι εἶπόν τινες ὅτι εἶναι συμπίλημα, ἢ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὁδηγὸς καὶ σύνοψίς τῶν διαφέρων γνωστῶν εὐχῶν. Εστίρεζον δὲ τὴν γνώμην ἐπὶ τούτου, δὲν δὲν ἦτο τὰ πάλαι ἐν γρότεσι ὡς προσευχή. Ἀλλ' ὅτι μὲν δὲν εἶναι συμπίλημα ἀποδεικνύει ἡ ἀπλῆ ἀνάγνωσις τῆς δὲ χρήσεως ὑπάρχουσιν αἱ παρατίθεμεναι μαρτυρίαι, ἐξ ὧν νοεῖται καὶ διὰ τί εἰς πάντας δὲν ἦτο γνωστόν. Ἀγνωστον ἡδύνατο νὰ ἦναι, καὶ περ εἰς τὴν Γραφὴν γεγραμμένον διέτι τότε δὲν ἦτο κοινὸν κτῆμα ἡ Γραφή.

ματα ἵκανοποιεῖ ή καθ' ἡμέραν δέησις τῶν πιστῶν, ἐγγοῶν τὸ «Πάτερ ἡμῶν». Περὶ τῆς ἀρχαίας γρήσεως καθόλου ἔπιθι: καὶ τοῦ Τερτυλλιανοῦ (de orat. 9) καὶ τοῦ Ὀριγένους τὸ περὶ Εὐ-
γῆς, ὅπου καὶ ἐρμηνεύει τὴν Κυριακὴν προσευχήν.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν δοξολογίαν, δι' ἧς ἐπισφραγίζεται η Κυριακὴ προσευχὴ, καὶ εἰς γειρόγραφα πολλὰ τοῦ κατὰ Ματ-
θαίον Εὐαγγελίου, καὶ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον καὶ παρὰ Τερτυλλιανῷ καὶ Ὀριγένει καὶ Κυπριανῷ ἐπισφραγίζεται διὰ τοῦ ἀμήν. Ἄλλ οὐσιας εἰς ἑξήγησιν τῆς ἐλλείψεως ταύτης βοηθεῖ η παρὰ Lightfoot σημειουμένη συνθεια τῶν Ιουδαίων, καθ' ἣν τὰς ἐν τῷ Ναῷ ἱερατικὰς εὐχὰς ἐπεσφράγιζον οὐχὶ διὰ τοῦ ἀμήν, ἀλλὰ διὰ τῆς δοξολογίας «εὐλογημένον εἴη τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς αἰώνας αἰώνων». Ὡστε η δοξολογία καὶ τοῦ «Πάτερ
ἡμῶν» ἦν πιθανῶς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μόνον ἐν γρήσει· ἐν δὲ ταῖς κατ' ιδίαν προσευχαῖς ἐπεσφραγίζετο μόνον διὰ τοῦ ἀμήν.

2) Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τάλλα εἰδὴ τῆς Προσευχῆς, ἐν τῇ Α΄ πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ (2,1) δ' Ἀπόστολος Παῦλος παραγγέλλει, νά τελῶνται δέησις, προσευχὴ, ἐντεύξεις, εὐχαριστία, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἡρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐ-
σεβείᾳ καὶ σεμνότητι. Τῶν τοιούτων δὲ εὐχῶν πλήρεις εἶναι αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ καὶ αἱ ἀρχαῖαι Λειτουργίαι, καὶ ἐντεῦθεν ἔχουσι τὴν ἀρχὴν αἱ παρ' ἡμῖν Συναπταὶ καὶ Λιταὶ καὶ Ἐκτενεῖς κτλ. Πάσας δὲ ταύτας ἐπισφραγίζει ἀνέκαθεν δοξολογία, ἥς ἀρ-
χαιότατος καὶ ἀπλούστατος τύπος εἶναι τὸ «Δόξα Πατρὶ...», ἣτις ἦν ἡ δοξολογία τοῦ λαοῦ, καὶ ποικιλίαι εἶναι μόνον αἱ διάφοροι ἄλλαι, ὡς σημειοῖ ὁ Μ. Βασίλειος (περὶ ἄγ. Πνεύματος). Τὰς δο-
ξολογίας ἐπεσφράγιζεν δὲ λαὸς διὰ τοῦ ἀμήν=γένοιτο, ναι.

Ἄξιοσημείωτοι οἱ ἀσπασμοὶ τὸ εἰρήνη πᾶσι, ἡ εἰρήνη σοι, εἰς δὲ ἀπαντῷ ἄχρι τοῦδε δὲ λαὸς (ἢ δὲ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ ψάλτης ἢ χορὸς) διὰ τοῦ «Καὶ τῷ πνεύματι σου», ἐπευχόμενος τὸ αὐτὸδ, ἃτοι τὴν εἰρήνην ἐκείνην, ἣν ἀπογιωριζόμενος δὲ Κύριος ηγέτει τοῖς μαθηταῖς· «Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν» (Ιωάν. 14,27). Τοιούτου εἰδους ἀσπασμοὶ εἶναι καὶ αἱ διὰ τῶν

Δικηροτριχηρίων σφραγίσεις, ώς καὶ ἡ εὐχὴ «Κύριε, Κύριε, ἐπί-
ελεψόν....» καὶ εἰ τι ἄλλο.

Τοιούτου εἰδούς ἀπαντμὸς καὶ εὐλογία ὅμα εἶναι καὶ ἡ ἐκ τοῦ
Ἀποστόλου εἰλημμένη (Β.' Κορινθ. 13, 13): «Ἡ γάρις τοῦ Κυ-
ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», ητις λέγεται πρὸ τῆς Εὐχα-
ριστίας καὶ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν εὐλογίαν τῶν Ἱερέων τῆς Διαβή-
κης: «Εὐλογήσαι σε Κύριος καὶ φυλάξαι σε· ἐπιφάναι Κύριος τὸ
πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἐλέησαι σε. Ἐπάραι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐ-
τοῦ ἐπὶ σὲ, καὶ δώῃ σοι εἰρήνην» (Ἄριθ. 6, 24—26).

Αξιοτημείωτοι πρὸς τούτοις αἱ περιγραφαὶ τῆς Ἀποκαλύψεως,
ἐν αἷς παρίστανται οἱ 24 πρεσβύτεροι ἐν λευκοῖς κυκλοῦντες τὸν
Θρόνον τοῦ Θεοῦ καὶ πολλάκις προσκυνοῦντες καὶ δοξολογοῦντες
(ὅρα 4, 2 . . . 7, 11—13 καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ). Εἰς τὰς πε-
ριγραφὰς ταύτας ἔχει τις εἰκόνα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐτελεῖτο ἐπὶ
τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἡ Λειτουργία. Οἱ τρόποις δὲ οὗτος διε-
σώθη ἄχρι τοῦδε ὁ αὐτὸς περίπου.

§ 21. Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ὑμετολογίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰώνας.

Ηδη δὲ Ἀπόστολος Παῦλος ἀπαριθμεῖ τὰ τῆς ἱερᾶς ὑμνῳδίας
ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ: «Ἄλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι, λαλοῦν-
τες ἔχοτες γαλμοῖς καὶ ὑμεῖς καὶ φᾶτες πνευματικαῖς, ἄ-
δοντες καὶ φάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ» (Ἐφεσ. 5,
19. Κολοσ. 3, 16). Ἡσαν λοιπὸν ἐν χρήσει καὶ οἱ φαλμοὶ τοῦ
Ψαλτηρίου ὡς ἐν τῷ Ναῷ καὶ ταῖς Συναγωγαῖς, καὶ οἱ ὑμνοὶ¹
τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης (ἡ ὡδὴ τοῦ Μωϋσέως, τῶν τριῶν Πατέ-
δων κτλ.), καὶ ἄλλαι φᾶται ὑπὸ χριστιανῶν συντεθεῖσαι. Ἄλλ' αὐ-
ται ἥσαν ὀλίγαι κατ' ἀρχὰς, καὶ ἐπεκράτει ἡ ὑμνολογία τῆς Γρα-
φῆς: διότι οὕτως οἱ Ἱδιώται τῷ λόγῳ χριστιανοὶ ἐμάνθανον, τί
δεῖ προσεύχεσθαι, καὶ ἥσαν ἀσφαλεῖς κατὰ πάσης πλάνης.

Οτι δῆμως καὶ τὰ τρία ταῦτα, ψαλμοὶ καὶ ὑμνοὶ καὶ ὡδαὶ
πνευματικαῖ, δὲν σημαίνουσι μόνον τοὺς φαλμοὺς τοῦ Ψαλτηρίου,
ὡς θέλει δὲ Καλεβινόφρων Κλέρικος (παρὰ Καλεβινισταῖς μόνον τὸ

Ψαλτηρίου ἐν γρήσει), ἀλλὰ καὶ τάλλα, ὡς εἴρηται, εἰδη, ἐκ τῶν ἔφεξῆς κατάθηλον τοῦτο γενήσεται.

α) Περὶ τῆς λειτουργικῆς γρήσεως τῶν Ψαλμῶν.

"Οτι μὲν οἱ ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου ήσαν ἀνέκαθεν ἐν γρήσει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὸ κυριώτατον βιβλίον ἦν τῆς Ψαλμωδίας, ὡς καὶ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος καὶ τῇ Συναγωγῇ, τοῦτο πανθομολογούμενον. Ἡν δὲ τοιαύτη ἡ γρήσεις τοῦ Ψαλτηρίου διὰ τὸ οὐράνιον αὐτοῦ χρίσμα. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Μ. Βασίλειος (εἰς τὸν Α.' Ψαλμ.). «Πᾶσα Γραφὴ θεόπνευστος....» Η δὲ τῶν Ψαλμῶν βίβλος τὸ ἐκ πάντων ὀφέλιμον περιεῖληφε. Προφητεύει τὰ μέλλοντα ἱστορίας ὑπομιμήσκει· νομοθετεῖ τῷ βίῳ· ὑποτίθεται τὰ πρακτέα· καὶ ἀπαξαπλῶς κοινὸν ταμιεῖν ἔστιν ἀγαθῶν διδαγμάτων, τὸ ἔκαστον πρόσφορον κατὰ τὴν ἐπιμέλειαν ἔχευσίσκουσα... Οὔτε γάρ ἀποστολικόν τις οὔτε προφητικὸν παράγγελμα τῶν πολλῶν καὶ ἁβύμων ἕχοις ποτὲ τῇ μνήμῃ κατασχὼν ἀπῆλθε· τὰ δὲ τῶν Ψαλμῶν λόγια καὶ κατ' οἷκον μελωδοῦσι, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέρουσι· καὶ πού τις τῶν σφρόδρα ἐκτεθηριώμένων ὑπὸ θυμοῦ, ἐπειδὴν ἄρξηται τῷ Ψαλμῷ κατεπάθεσθαι, ἀπῆλθεν εὐθὺς τὰ ἀγγιστῶν τῆς ψυχῆς τῇ μελωδίᾳ κατακοιμίσας. Ψαλμὸς γαλήνη ψυχῶν, βραβευτής εἰρήνης, τὸ θεριζόν καὶ κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καταστέλλων.... Ψαλμὸς φιλίας συναγωγός· ἐνωσίς διεστώτων ἐγθεινόντων διαλλακτήσιον. Τις γάρ ἔτι ἐγθέδην ἥγεισθαι δύναται μεῖν' οὖ μίαν ἀφῆκε πρὸς Θεὸν τὴν φωνήν;.... Ψαλμὸς δαιμόνων φυγαδευτήριον· τῆς τῶν ἀγγέλων βοηθείας ἐπαγωγή· ὅπλον ἐν φόβοις νυκτερινοῖς, ἀνάπαυσις κόπων ἡμεριῶν· νηπίοις ἀσφάλεια· ἀκμάζουσιν ἐγκαλλώπισμα· πρεσβυτέροις παρηγορία· γυναιξὶ κόσμος ἀρμοδιώτατος. Τὰς ἐρημίας οἰκίζει, τὰς ἀγορὰς σωθρονίζει· εἰσαγομένοις στοιχείωσις, προκοπτόντων αὔξησις, τελειουμένων στήριγμα, Ἐκκλησίας φωνή. Οὕτος τὰς ἑορτὰς φαιδρύνει, οὗτος τὴν κατὰ Θεὸν λύπην δημιουργεῖν». Ως περιεκτικὸν τῆς δῆλης Γραφῆς καὶ ἀντικαταστάτην αὐτῆς ἔθεωρουν καὶ ὁ Μ. Ἀθάνασιος (ἐπιστολὴ πρὸς Μάρκελ.), καὶ ὁ Ἱερὸς Ἀρ-

θρόσιος (ἐν προοιμ. εἰς Ψαλμ.). Διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὸ σύραγμον αὐτοῦ χρίσμα ἀπήτει ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία παρὰ τῶν εἰς ἱερω-
σύνην προαγομένων τὴν γνῶσιν τοῦ Ψαλτηρίου καὶ ἐπίγνωσιν
αὐτοῦ. Τῆς συχνῆς δὲ χρήσεως τῶν Ψαλμῶν εἶναι μαρτύριον
τρανὸν ἡ πρὸς Ἐβραίους Ἐπιστολὴ μάλιστα ἐν τοῖς πρώτοις κε-
ραλαίοις· ἡ αὐτὴ μαρτυρεῖ καὶ περὶ τῆς τότε ἐμμηνείας τῶν Ψαλ-
μῶν, καθ' ἣν τὰ πλεῖστα αὐτῶν εἴχον ἀναφοράν τινα εἰς τὸν Μεσ-
σίαν.

Δύσκολον εἶναι νὰ δρίσῃ τις τίνες Ψαλμοὶ ἦσαν ἐν χρήσει
κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς ὅμοιοι καὶ ἐν ποίᾳ τάξει. Οὐκ
ὁλίγον ὅμως ὁφελεῖ ἡ ἀντιπαράθεσις τῆς Ἰουδαϊκῆς παραδόσεως
πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας.

1) Κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν παραδόσιν ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶν-
τος ἐψάλλετο ἐπὶ τῆς σπουδῆς τὸ πρῶτον, τῇ μὲν μιᾷ Σαββάτου
ὅ 23 Ψαλμὸς «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς»· τῇ
Τρίτῃ, δ 47 «Μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα»· τῇ
Τετάρτῃ, δ 81 «ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν»· τῇ Τετάρτῃ, δ
93 «Θεὸς ἐκδικήσεων Κύριος»· τῇ Ημέτη, δ 80 «Ἄγαλλι-
σθε τῷ Θεῷ τῷ βοηθῷ ἡμῶν»· τῇ Ημέτη, δ 92 «Ο Κύ-
ριος ἐβασιλεύεται»· τῷ δὲ Σαββάτῳ, δ 91 «Ἄγαθὸν τὸ ἔξομολο-
γεῖσθαι».

Πρὸς δὲ τούτοις ἦσαν κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἐν χρήσει ἐπὶ
τῆς ἀναιμάκτου θυσίας δ 37 «Κύριε μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγχῃς
με»· δ δὲ 80 «Ἄγαλλισθε τῷ Θεῷ τῷ βοηθῷ ἡμῶν» ἢν τοῦ
νέου ἔτους Ψαλμός· δ 29 «Χψώσω σε Κύριε ὅτι ὑπέλαθες μεν
ἡν ἐγκαινίων Ψαλμός.

Οἱ ψαλμοὶ 112—117, οἱ ἐπιγραφόμενοι διὰ τοῦ Ἀδληλούτια,
ἐψάλλοντο κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς καὶ τὰς νομηνίας. Τελού-
μένου τοῦ Πάσχα (τοῦ πασχαλίου δείπνου), οἱ μὲν δύο πρῶτοι
ἐψάλλοντο ἐπὶ τοῦ δευτέρου ποτηρίου πρὸ τοῦ δείπνου, οἱ δὲ λοι-
ποὶ μετὰ τὸ δείπνον.

Οἱ 135 «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ὅτι ἀγαθὸς ὅτι εἰς τὸν
αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ» μετὰ τοῦ προηγουμένου «Ἄλετε τὸ ὄνομα
Κυρίου, αἰνεῖτε δοῦλος Κύριον» ἐπισφραγίζοντες τοὺς ψαλμοὺς

119—133 (τὰς ὡδὰς τῶν ἀναβαθμῶν) ἀπήρτιζον τὸ παρ' Ἰουδαίοις λεγόμενον μέρα 'Αλληλοϊα, καὶ ήσαν προσιμιακοὶ ψαλμοὶ, ὅτε συνήγετο ὁ λαός. Ἐνίστε δὲ καὶ μόνος ὁ εἰρημένος 135 ψαλμὸς ὠνομάζετο μέγα 'Αλληλούϊα. Τὸν ψαλμὸν τούτον ἔψαλλον οἱ Λευΐται καὶ οἱ Ιερεῖς ἐπὶ Σολομῶντος εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ (Παραλ. 5, 13).

2) Οἱ πλειστοὶ τῶν ψαλμῶν τούτων καὶ ἄλλοι εἶναι: ἄχρι τοῦδε ἐν χρήσει ὥστε μηνοί.

Καὶ δὴ κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (2, 59) ἐν τῷ ὅρθῳ μὲν καθ' ἑκάστην ἔψάλλετο δὲ φθινὸς ψαλμὸς (62) «Ο Θεὸς δὲ Θεός μου πρὸς σὲ δέρθριζω». ἐσπέρας δὲ δὲ πιλάνγιος (140) «Κύριε ἐκέχραξα». Τούτων δὲ δὲ μὲν πρῶτος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ Ἐξαψάλμου, δι' οὗ ἀρχεται δὲ φθινος· δὲ δεύτερος εἶναι: ἄχρι τοῦδε τοῦ Ἐσπερινοῦ δὲ μηνος. Κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιον (Απολ. Β.') ἔψάλλετο δὲ 135 ψαλμὸς «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ» καὶ νῦν ψάλλεται ἐν τῷ Πολυελέω λεγομένῳ.

Κατὰ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων (Κατηγ. Μυσταγ. 5, 17) ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ἔψάλλετο δὲ 33 ψαλμὸς «Εὐλογήσω τὸν Κύριον.... Γεύσασθε καὶ ἴδετε». Οἱ αὐτὸς εἴτε συντόμως εἴτε καὶ δῆλος ψάλλεται ἄχρι τοῦδε ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ὀγράντων μυστηρίων.

Αἱ ὡδαὶ τῶν ἀναβαθμῶν, οἱ προσιμιακοὶ οὗτοι: ψαλμοὶ τοῦ Πάτσχα, εἶναι καὶ προσιμιακοὶ τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων. Ή δὲ κατὰ παράδοσιν τῶν Ἰουδαίων ὡδὴ τοῦ Σαββάτου «Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ» εἶναι καθ' ἑκάστην προσιμιακὸς ψαλμὸς τῆς Λειτουργίας. Ἀλλοτε δὲ ἦν καὶ ἐν τῇ τῆς Κυριακῆς.

Κατὰ Κασσιανὸν (3, 3) ἐν ἑκάστῃ τῶν Ὡρῶν ἔψάλλοντο τρεῖς ψαλμοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τοῦτο καὶ ἀλλαγέθει δῆλον καὶ ἄχρι τοῦδε γίνεται.

Ἄλλοθεν γνωστὸν ἔτι δώδεκα ψαλμοὶ τῇ Κυριακῇ ἔψάλλοντο, ἢ καὶ ἐνιαγοῦ δῆλον τὸν Ψαλτήριον δι' δῆλης τῆς νυκτός. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδον (καν. 17) δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπισυγχρωνιτας: οἱ ψαλμοὶ, ἀλλὰ νὰ διαχρόπειωνται: δι' ἀναγνώσεως.

«Περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἐπισυνάπτειν ἐν ταῖς συνάξεσι τοὺς ψαλμοὺς, ἀλλὰ διὰ μέσου καθ' ἔκαστον ψαλμὸν γίνεσθαι ἀνάγνωσιν. Ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοοῦμεν, διὰ τί διηρέθη εἰς Καθίσματα (ἐπὶ ἀναγνώσεων ἐκάθηντο) τὸ ὅλον Ψαλτήριον ἐκ 12 περίπου ψαλμῶν, καὶ ἀνὰ τρία Καθίσματα ἀναγινώσκονται καθ' ἔκαστην, ὥστε δὶ' ὅλης τῆς ἑδδομάρδος νὰ ἀναγινώσκηται τὸ ὅλον (1). Ἔκαστον δὲ Κάθισμα διαιρεῖται (ἀνὰ τρεῖς ή δύο ψαλμοὺς) εἰς τρεῖς στάσεις ἡτοι διακοπάς, διὰ δεήσεως ή καὶ μόνης δοξολογίας τοῦ Ἀλληλούϊα μεσολαβουμένας. Ἐπὶ τῶν δεήσεων δὲ καὶ δοξολογιῶν ἴσταντο ὅρθιοι: οἱ πιστοί ἐντεῦθεν καὶ η δηομασία στάσις. Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον καὶ διὰ τί οἱ τρεῖς τελευταῖς: ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτήριου ἐπισφραγίζουν καὶ τὸν Ὁρθρον, οἱ διὰ τὸ περιεχόμενον Λίγοι ἐπικληθέντες.

6) Περὶ τῶν "Ὕμνων καὶ πνευματικῶν Ὡδῶν.

Κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὡς εἰρηται, ἦσαν ἐν χρήσει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ "Ὕμνοι καὶ πνευματικαὶ Ὡδαί. Δύσκολον μὲν εἶναι νὰ διαχριθῶσιν οἱ ὄμνοι τῶν φῶν, διότι καὶ οἱ ψαλμοὶ καὶ πάντα ὄμνοι καὶ ὧδαι εἶναι· ἀλλὰ κατὰ τὸν Ἀπόστολον ὑπὸ τοὺς "Ὕμνους νοοῦνται αἱ ἐννέα ἑκαῖναι Ὡδαί, αἵτινες ἀπετέλεσαν ἐπειτα τὸν λεγόμενον Κανόνα, καὶ περιέχονται πᾶσαι ἐν τῇ Γραφῇ. Ὡδαὶ δὲ εἶναι οἱ ὑπὸ γριστιανῶν συγτεθέντες ὄμνοι, οἱ μετὰ ταῦτα Τροπάρια, Στιχηρὰ κτλ. κληθέντες.

1) Αἱ ἐννέα ὧδαι (οἱ ὄμνοι τοῦ Ἀποστόλου) αἱ ἐν τοῖς Μοναστηρίοις μάλιστα καθ' ἔκαστην ἐν τῷ Ὁρθρῳ στιχολογούμεναι, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι (ἔξα "Ὀρθρόγιον": α) τοῦ Μωϋσέως: «Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ»· β) τοῦ αὐτοῦ: «Πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω» (2).

(1) Μόνον ἀπὸ τῆς Μ. Πέμπτης μέχρι τῆς Διακανησίμου ἑδδομάρδος ἀργεῖ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ψαλτήριου, ὡς καὶ τῶν Ὡδῶν. Ἀντὶ τούτων ψάλλονται τροπάριά τινα, αἱ γνωσταὶ Ὡραι τοῦ Δαμασκηνοῦ.

(2) Ἡ δευτέρα αὕτη φῶνή ή διὰ τὴν αὐστηρότητα μὴ ἀρμόζουσα εἰς πανηγυρικὰς συνάξεις, στιχολογεῖται μόνον τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ, τῷ χρόνῳ τῆς μετανοίας. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἄλλοι: Κανόνες δὲν ἔχουν δευτέραν φῶν.

γ) τῆς "Ανητού μητρὸς τοῦ Σαμουήλ· «Ἐστέρεωθη ἡ χαρδία μου ἐν Κυρίῳ». δ) Ἀββακούμ τοῦ Προφήτου· «Κύριε, εἰσαχήκοα τὴν ἀκοήν σου». ε) Ἡσαΐου τοῦ Προφήτου· «Ἐκ νυκτὸς δρθίζει τὸ πνεῦμα μου». ζ) Ἰωνᾶ τοῦ Προφήτου· «Ἐθόησα ἐν Θλίψει μου πρὸς Κύριον τὸν Θεόν μου». η) Ἡ προσευχὴ τῶν τριῶν Παΐδων· «Ἐύλογητὸς εἶ, Κύριε, δὲ Θεὸς τῶν Πατέρων ἡμῶν». θ) Ὁ Ὅμνος τῶν τριῶν Παΐδων μετὰ προσθηκῶν· «Ἐύλογεῖτε, πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, τὸν Κύριον». θ) Ἡ φθῆ τῆς Θεοτόκου· «Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον». Πρὸς δὲ ταύτη καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου, πατέρος τοῦ Προδρόμου· «Ἐύλογητὸς Κύριος, δὲ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ». Πρὸς δὲ τούτοις εἶναι ἐν γρήσεις τὸ τοῦ Ἰώθ· «Ἐπὶ τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον», τὸ τοῦ Συμεὼν τοῦ Θεοδόχου· «Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα» καὶ εἴτε ἀλλο.

Καὶ δὲ μὲν ἦσαν τινὲς τῶν εἰρημένων ὁδῶν ἐν γρήσει ἀνέκαθεν, τοῦτο οὐ μόνον ἐκ τῆς εὐθύνης μετὰ τὰς τρεῖς Ἐκκλησιατηρίδας ὅμοιογουμένης γρήσεως δυνάμεις νὰ ὑποθέσωμεν πιθανότατα, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐκ τοῦ γωρίου τῆς Ἀποκαλύψεως (15,3), εἴθια ἀδεταις ἡ ὁδὴ Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ μετὰ τῆς φθῆς τοῦ ἀρνίου ὑπὸ τῶν νικησάντων τὸ θηρίον.

Ἐκ τῆς γρήσεως δὲ τῶν "Ὕμνων τῶν τριῶν Παΐδων ἐν τῷ Μ. Σαββάτῳ καὶ ἐκ τῆς κοινῆς ἐν ταῖς ἀρχαῖσις Ἐκκλησίαις γρήσεως εἰκάζουμεν δτι καὶ αἱ ὁδαὶ αὗται ἦσαν ἀνέκαθεν ἐν γρήσει. Δέγε εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ μὴ ἐψάλλετο καὶ ἡ φθῆ τῆς Θεοτόκου, καὶ ἵσως πᾶσαι κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτὰς, δι' ἦς καὶ πλήρεις Κανόνες (τὰ τροπάρια τῶν ἐννέα ὁδῶν) συνετάχθησαν κατὰ πρῶτον. Οἱ ἀριθμὸς δὲ ἐννέα εἶναι κατὰ τὰ ἀγγελικά τάγματα, ἀτινα ἀνέκαθεν ἡριθμοῦντο ἐννέα.

Μετὰ ταῦτα τὰ Τροπάρια (= "Ὕμνοι") τῶν Κανόνων προσηρτήθησαν εἰς ἑκάστην τῶν ὁδῶν καὶ συμψάλλονται ἄχρι τοῦδε ἐν τοῖς Μοναστηρίοις, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἄχρι τοῦδε εἰς τὸ «Κύριε ἐκέραξα» καὶ ἀλλαχοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι Εἰρμοί, πρὸς οὓς τρέπονται κατά τε μέλος καὶ ἐνθύμιον τὰ Τροπάρια τῶν Κανόνων, περιέχουσι τὴν ἔννοιαν καὶ τὰς λέξεις τῶν ὁδῶν (ὅπα τοὺς Εἰρμοὺς τῶν Χριστουγέννων, Θεοφανίων κτλ.).

2) Καθ' ἔσον δ' ἀφορᾷ τὰς πνευματικὰς ώδας τοῦ Ἀποστόλου, οἵτοι τοὺς χριστιανικοὺς ὄμματας, ἡδη ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἀπαγ-
τῶσι τοιοῦτοι. Τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ 24 πρεσβύτεροι ἀδούτιν φ-
θῆν καιὶ ἡνν (5,9—13) «"Αξιος εἰ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοἴξαι
τὰς σφραγίδας αὐτοῦ· διτι ἐσφάγης, καὶ ἡγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς
ἐν τῷ αἷματί σου . . ." Αξιόν ἐστι τὸ ἀρίστον τὸ ἐστραγμένον λα-
βεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σορίαν καὶ ἴσχυν καὶ τιμὴν καὶ
δόξαν καὶ εὐλογίαν.....». Τοιοῦτοι ὄμματα εἶναι καὶ οἱ ἀλλαχοῦ
ἀπαντῶντες (11, 15—18. 15, 3—4).

Πρὸς δὲ τούτοις πολλὰ χωρία τοῦ Ἀποστόλου θεωροῦνται ὡς
ὄμματα, μάλιστα δὲ τὸ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολῇ (5,14), τὸ
ώς ἀλλότριον ἀναφερόμενον καὶ ἐνθυμοῦ μετέχον· «Διὸ λέγει· ἔγει-
ραι δὲ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι δὲ
Χριστός». Τάλλα χωρία πιθανῶς εἶναι καὶ αὐτὰ τοιαῦτα (Α.'
Τιμοθ. 3, 16. Β.' Τιμοθ. 2, 11—13).

'Ἐκ τῆς μετὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους Υμνολογίας ἵκανα
σώζονται ἄχρι τοῦδε, ἵσως δὲ καὶ πλειότερα· ἀλλ' εἶναι δυσσιά-
γνωστα· διότι πιθανὸν νὰ συνέβη καὶ εἰς αὐτὰ ἡτι εἰς τοὺς τῆς
Δ'. ἐκατονταετῆρίδος Ἐκκλησιαστικοὺς ὄμματα καὶ τοὺς πλεί-
στους τῆς Ε'. Οὗτοι ἐτροποποιήθησαν καὶ περιελήφθησαν εἰς τοὺς
μετὰ ταῦτα ὄμματα ὃποι τῶν μεταγενεστέρων Υμνογράφων. Τοιοῦ-
το τι ἔπρεξαν ἡδη οἱ μεγάλοι Υμνογράφοι Δαμασκηνὸς καὶ Κο-
σμᾶς, ὡς ὁψόμεθα.

'Αρχαιότατος ὄμματος εἶναι ἡ μεγάλη Δοξολογία «Δόξα ἐν 'Υψί-
στοις Θεῷ» μέχρι τοῦ «Καταξίωσον Κύριε», ὅπερ εἶναι ἀλλος
ὄμματος ὄμματος, προστεθείς. Κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν τοῦτον τὸν
ὄμματον ὑπονιμίτεται δὲ Πλίνιος. Μετά τινων διεκροτῶν περιέγεται
καὶ εἰς τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγάς (7, 47). Οἱ Λατίνοι θεω-
ροῦντι ποιητὴν τῆς δοξολογίας ταύτης τὸν πάπαν Τελεσφόρον
(127—138). Τῆς δὲ λατινιστὶ τὸν Πλάριον († 368). 'Αλλὰ
βεβαίως δὲ Λατινικὸς ὄμματος εἶναι μετάρρωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ, ὅτις
ἡδη ἦν δὲ αὐτὸς τῷ ἡμετέρῳ ἐπὶ Μ. Ἀθανασίου. 'Αρχαιότατη καὶ
ἡ μικρὰ δοξολογία «Δόξα Πατρί».

"Αλλος ἀρχαιότατος ὄμματος κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον (περὶ Ἀγ.

Πνεύμ. 29) είναι τὸ «Φῶς ἀλαρὸν» τὸ ἄγριο τοῦδε ψυχλόμενον ἐν τῷ Ἐσπερινῷ. Τὴν ἐπιλύχνιον ταύτην εὐχαριστίαν (ώς ὁνομάζει δὲ Μ. Βασιλεὺος) ἐπιγράφει ἐν τῷ Ὡρολογίῳ ὁ Κουτλουμουσιανὸς Ἀθηνογένει τῷ Μάρτυρι, ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Μ. Βασιλείου στηριζόμενος· ἀλλ' ὅρθιῶς ἐσημείωσεν ὁ σορδεύς Οἰκονόμος (περὶ τῶν Ο'. ἑρμ. τόμ. 4. σελ. 764) ὅτι πρέπει νὰ διακριθῇ τοῦ ἐπιλυχνίου ὑμνοῦ ὁ ἔξιτήριος τοῦ Ἀθηνογένους, ὡς ἄλλος τις· διότι ἀρκεῖ τοῦτο μόνον, καθ' ἡμᾶς, ὅτι δὲ μὲν παρίσταται ὡς γνωστὸς τοῖς πᾶσιν, δὲ δὲ τοῦ Ἀθηνογένους ὡς ὀλίγοις μόνοις; γνωστός.

Ἄρχαιότατος ὑμνος είναι καὶ τὸ «Ἐλίς ἄγιος, εἷς Κύριος» τὸ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Τὰ ἄγια τοῖς ἄγιοις» ψυχλόμενον. Τοῦτο ἐν ταῖς ἀρχαίαις Λειτουργίαις καὶ ἐν τοῖς Μυσταγωγικοῖς λόγοις τοῦ Κυρίλλου Ιεροσολύμων εὑρηται.

Κατὰ Διονύσιου Ἀρεοπαγίτην (Θείων Ὄνομ. 3) δὲ Ἀποστολικὸς Ιερόθεος Ἀθηνῶν «θεῖος ἦν ὑμνολόγος» καὶ «ἐνθεαστικωτάτας ὑμνῳδίας ὑμνολόγει.

Ἴουστίνος ὁ φιλότοφος καὶ Μάρτυς συνέγραψε τὸ ἀπολεσθὲν Τάλιτης (Εὐτεβ. Ἐκκλ. Ἰτιορ. 4, 18. Ιερώνυμ. de vir. illustr.). Ως ὑμνογράφος ἀναφέρεται καὶ δὲ ιερὸς Ἅπολυτος.

Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως σώζεται ἡ ἔμμετρος ὥδη εἰς Χριστὸν, ἐν ᾧ παρίσταται ὁ συγγραφεὺς ψάλλων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ο Γάιος (παρ' Εὐτεβ. Ἐκκλ. Ἰτιορ. 5, 26) ἴστορεῖ, ὅτι «ψαλμοὶ καὶ ὥδαι ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι, τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν Χριστὸν, ὑμνοῦσι θεολογοῦντες». Ο δὲ Ωριγένης (εἰς Ψαλμ. 59) λέγει ὅτι συνέταττον τεχνικωτέρους τῶν συνήθων ὑμνους καὶ παρέλασθεν αὐτοὺς ἡ Ἐκκλησία.

Νέπων Πενταπόλεως Ἐπίσκοπος συνέγραψε κατὰ τὴν μαρτυρίαν Διονυσίου Ἀλεξανδρέας (παρ' Εὐτεβ. 3, 24) πολλοὺς ὑμνούς καὶ ἡσαν ἀγαπητοῖς.

Γρηγόριος ὁ Θρυματευγῆς ὤριτε κατὰ Γρηγόριον Νύστης, ἵνα πανηγυρικάτερον καὶ ἐν ὑμνοις ἐπιτελῶνται αἱ μνῆμαι τῶν μαρτύρων πιθανὸν λοιπὸν ὅτι καὶ αὐτὸς ὑμνολόγησε τοὺς Μάρτυρες καὶ δὲ ὑμνῶν καὶ οὐχὶ διὰ πανηγυρικῶν λόγων μόνον. Τούτῳ προστεθήσει καὶ Μεθόδιος Πατέρων.

§ 22. Περὶ τῆς Ὑμνολογίας ἀπὸ τῆς Δ.' Ἐκανονταετηρίδος
καὶ ἐφεξῆς, καὶ α) μέχρις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Ἄν καὶ ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἡδη χρόνων ἵκαναι πνευματικοὶ φύσαι συνετάχθησαν καὶ τινες καὶ σώζονται ἀκέραιοι, ἀλλ' οὐχ ἡττον οὔτε κοιναὶ ἦσαν πᾶσαι, οὕτε πολλαῖ. Κυρίως ή δυνολογία ἐλαχεῖν ἐπίτασιν ἀπὸ τῆς Δ.' Ἐκανονταετηρίδος, δόντων ἀρρωμάτῳ καὶ εἰς τοῦτο τῶν αἱρετικῶν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἰδίως συνετέλεσεν ἡ αἱρέτις τῶν ἑορτῶν. Ή μεγίστη δύναμις ἐπίτασις ἀρχεται: ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ μέχρι τῆς 11 ἐκανονταετηρίδος, διε τούτοις οὐκ δλίγα ἔχομεν καὶ ἐκ τῆς πρὸ αὐτοῦ ἐποχῆς μόνον διε οὐ πάντα σώζονται εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν μορφὴν, ἐπεξεργασθέντων αὐτὰ τῶν μετὰ ταῦτα δυνογράφων· διότι εἶναι ἐστραλμένη ὅλως ή ἐπικρατοῦσα γνώμη τῶν Εὐρωπαίων, διε ή δυνολογία ήμῶν ἀρχεται ταὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Οὐ μόνον, ως δψύμεθα, πολλὰ συνετάχθησαν πρὸ αὐτοῦ καὶ πολλὰ εἶναι ἄγρι τοῦτο εἰς γρήσει ἀνευ μεταβολῆς, ἀλλὰ καὶ τὰ πλειστα τῶν μετὰ ταῦτα Ὑμνογράφων, μηδὲ τῶν κορυφαίων αὐτῶν ἐξαιρουμένων (Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ), εἶναι ἀπάνθισμα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων μόνον μετεξέρθιμισκαν αὐτὰ, καὶ μάλιστα τὰ ἔμμετρα, ἀρρωμάτεβη ἄγρηστος καὶ νεκρὰ ή ἀρχαίκ προσωδία.

Τὰ προϊόντα τῆς πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ Ὑμνολογίας δυνομάζονται συνήθως Τροπάρια ἐκ τοῦ τρόπου (=ῆγου). Ταῦτα μετὰ ταῦτα Στεγηρά καὶ Ἀπόστειχα ὠνομάσθησαν, ως συναπτόμενα μετὰ τῶν φαλμῶν τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ τῶν Αἴνων τοῦ Ὁρθου. Τὰ δὲ Τροπάρια τὰ μετὰ τῶν ἐννέα ὠδῶν συναπτόμενα ὠνομάσθησαν Κανόρες ή τροπάρια τοῦ Κανόνος, διτις σημαίνει τὸ ὅλον, ἐπερ η ἐκ τριῶν ὠδῶν συνέκειτο διὰ τὰς ἀπλᾶς ἑορτὰς (ἔθεν Τριώδιον), η ἐκ τεσσάρων (Τετραώδιον), η ἐξ ἐννέα (τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ) η συνήθως ἐξ δκτῶ εἰς τὰς μεγάλας καὶ ἀλλας ἑορτὰς. Η λέξις δὲ κανὼν ἀπαντᾷ ἡδη εἰς τὴν Δ.' Ἐκανονταετηρίδα καὶ ἀπαρχαὶ Κανόνων κατὰ τὴν μεταγενεστέρον ἐννοιαν ἀπαντῶσιν ἡδη πρὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ωνομάζθησαν πρὸς τούτοις τὰ μεταγενέ-

στερα τροπάρια (τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ τῶν Αἰνων) Προσόμοια, διότι ἐξηθμίζοντο κατὰ τὰ ἀρχαῖα τροπάρια, ώς τὰ τροπάρια τοῦ Κανόνος ἔμμικτονται κατὰ τοὺς Εἰρμούς, ἵτοι τοῦ πρώτου τροπαρίου ἑκάστης ὁδῆς τοῦ Κανόνος. Τὰ πλεῖστα δὲ τῶν μετὰ τὸν Δαμασκηνὸν προϊόντων εἶναι Προσόμοια καὶ ἔχουσι βάσιν τοὺς ἀρχαῖους Εἱρμούς, σῖτινες ὡνομάσθησαν καὶ Καταβασίαι, διότι ἐψάλλοντο ἐν τέλει ἑκάστης ὁδῆς, καταβαίνοντος τοῦ χοροῦ καὶ ἐνουμένου· διὰ τοῦτο καὶ μὲν ἀργότερον χρόνον ψάλλονται τότε.

Ἄλλα τροπάρια, οἱ ίδιας ὅμνοι τῆς ἑορτῆς, ὡνομάσθησαν ἀπὸ Ψωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ Κοντάκια. Τοῦτο ἐσήμαχινεν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν μικρὸν τόμον, καὶ ὡνομάσθη ἵσως οὕτως ἀπὸ τοῦ κοντοῦ ἔνδον, περὶ δὲ περιετυλίστετο δὲ τόμος μεμβράνης ἢ χάρτου. Οἱ ὅμνοι τῆς ἡμέρας ὡνομάσθησαν μετὰ ταῦτα καὶ Ἀπολυτίκια, ώς ἐν τῇ ἀπολύτει τοῦ Ἐσπερινοῦ ψάλλομενοι. Ἐν τούτοις εἰς μόνας τὰς κυρίας ἑορτὰς ἔχομεν Ἀπολυτίκια ἐκ τῶν μεταγενεστέρων Ὑμησυγράφων, ἐνῷ Κοντάκια ἔχομεν καὶ διὰ τοὺς Ἁγίους ἑκάστης ἡμέρας. Κατὰ τὰ ἀρχαῖα δὲ Κοντάκια καὶ Ἀπολυτίκια ἔμμικτονται τὰ μεταγενέστερα· διὰ τοῦτο καὶ ταῦτα ὡς καὶ τὰ Προσόμοια ἔχουσι Προτόγονος, ἵτοι προτάσσεται αὐτῶν ἡ ἀρχὴ τοῦ τροπαρίου, καθ' δὲ ἔμμικτονται.

Άλλα τροπάρια ὡνομάσθησαν Οἴκοι, ἵσως διότι οἰκοδόμημα ὅμνων εἶναι, περιέχον ἐν συνδύσει τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἑορτῆς· διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τοῦ Κοντακίου πρὸ τοῦ Συναξαρίου, μετὰ τὴν 6 φεβρουαρίου, προτάσσονται.

Ἐξαποστειλάρια ὡνομάσθησαν τὰ ἄλλως Φωταγωγικὰ λεγόμενα καὶ προηγούμενα τῶν Αἰνων, διὰ τὸν φωταγωγικὸν στίχον «ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου». Ὡνομάσθησαν δὲ Φωταγωγικὰ, διότι ἐψάλλοντο ἐν τέλει τοῦ Ὁρθρου, ὅπερ ὑπέφωσκε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας· διὰ τοῦτο καὶ τῆς Δοξολογίας προτάσσεται τὸ «Δόξα σοι τῷ δείξαντι τὸ φῶς», ὥπερ ἐν Ρωσσίᾳ ψάλλει δὲ ιερεὺς, προσομιαζόμενος τὴν Δοξολογίαν.

Δοξατικὰ λέγονται τὰ μετὰ τῆς συντόμου δοξολογίας «Δόξα Πατρὶ» ἐπισφραγίζοντα τὰ στιγμῆρὰ τροπάρια καὶ τὰλλα. Ιδίως δὲ τὰ ἐπισφραγίζοντα τὰ στιγμῆρὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ τὰ τῶν

Αἶνων. Τὰ δὲ διξαστικὰ τῶν Αἴνων τῶν Κυριακῶν ὀνομάσθησαν
Ἐωθινά, ὡς περιέχοντα μετὰ τῶν Ἐξαποστειλαρίων τὴν ἔννοιαν
τοῦ Ἐωθινοῦ ἀναστατίμου Εὐαγγελίου, τοῦ ἀναγνωσκομένου ἐν
τῷ Ὁρθρῷ τῆς Κυριακῆς.

Θεοτοκία λέγονται τὰ τροπάρια τὰ ἐπόμενα μετὰ τὸ Διξα-
στικὸν (ἄν υπάρχῃ) καὶ ἐπισφραγίζοντα πάντα τὰ τροπάρια τῶν
στιγμῶν, τῶν ὁδῶν κτλ. Ὄνομάσθησαν δὲ οὗτοι, διότι εἶναι
ὅμνοι τῆς Θεοτόκου. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὀνομάσθησαν Τριά-
δικοι Κανόνες, οἱ τὴν Τριάδα ἀνυμνοῦντες καὶ τόπον ἐπέχοντες
τοῦ Μεσονυκτικοῦ τῆς Κυριακῆς.

Καθίσματα ὀνομάσθησαν τὰ τροπάρια τὰ ψαλλόμενα μετὰ τὴν
ἀνάγνωσιν Καθίσματός τινος τοῦ Ψαλτηρίου. Προκείμενα δὲ λέ-
γονται οἱ στίχοι τοῦ Ψαλτηρίου οἱ πρὸ τῶν ἀλλων ἀναγνωσμά-
των ψαλλόμενοι. Οἱ δὲ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ἀγράντων μυστηρίων
ψαλλόμενοι δύομαζονται: Κοινωνικά. Προσοιμιακός λέγεται ὁ
ψαλμὸς τοῦ Ἐσπερινοῦ «Εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον», ὁ
προσόμιον ὧν τοῦ Ἐσπερινοῦ. Τὸ προσόμιον τοῦ Ὁρθροῦ λέγεται
Ἐξάγαλμος (διὰ τοὺς ἔξ ψαλμοὺς) καὶ τὸ τῆς Λειτουργίας
Ἄρτιφωρα διὰ τὸν τρόπον τοῦ ψάλλειν, ὡς καὶ τὸ Ἄπαντον.
Ἀμωμος δὲ λέγεται ὁ 118 ψαλμὸς ὁ μετὰ τὸ τρίτον Κάθισμα,
τὸν Ηολιύλεον λεγόμενον, ψαλλόμενος. Ὄνομάσθη δὲ οὕτως ἀπὸ
τῶν ἀρχικῶν λέξεων «Μακάριοι οἱ ἀμωμοι ἐν δδῷ», ὡς ὀνομά-
σθησαν καὶ τὰ ἀντικαταστήσαντα αὐτὸν Τροπάρια Εὐλογητάρια.
Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὀνομάσθησαν τὸ Χερουβικόν, δὲ Τρισάγιος
ὅμνος «Ἄγιος δὲ Θεός» καὶ εἰτι ἀλλο, ἐνῷ ἀλλα ἀπλῶς ἀπὸ τῶν
ἀρχικῶν λέξεων δύομαζονται, τὸ «Πιστεύω», τὸ «Πάτερ ἡμῶν»,
τὸ «Ἄξιον ἐστίν» κτλ.

Ἐκ τῆς πρὸ τοῦ Δικαιονοῦ ἐποχῆς ἔχομεν τροπάρια στιγμ.,
τὸν Τρισάγιον ὅμνον, Κοντάκια, τοὺς Χερουβικοὺς ὅμνους,
Οἶκους καὶ τινας Κανόνας. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ Ιαμβικούς στί-
γους. Ἐπικρατοῦσι δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν 4 καὶ 5
ἔκατ. οἱ ἔμμετροι κατὰ τὴν ἀρχαίαν προσῳδίαν ὅμνοι. Ἀλλ' ἀπὸ
τῆς 6 ἐπικρατεῖ ὁ νέος ἑρμὸς ὁ ἐπὶ τῶν τόνων στηριζόμενος.
Ἀλλ' ὅδηλον ὅποια ἡ σχέσις τοῦ ἑρμοῦ τούτου πρὸς τὴν ἀρ-

γαίαν μετρικήν· ὑπάρχει μὲν ἡ σχέσις τῶν στροφῶν καὶ ἀντιστροφῶν εἰς τὰ Προσόμοια καὶ τοὺς Κανόνας καὶ πολλὰ ἄλλα τροπάρια, ἀλλ' ὅποια ἡ σχέσις ἔκάστου μέτρου αὐτῶν πρὸς τὰς τῆς ἀρχαῖς λυρικῆς ποιήσεως προϊόντα, ἀδηλον. Εἰς τινας Κανόνας τῶν μεγάλων ἑορτῶν ἐτηρήθη τὸ ἀρχαῖον ἴαμβικὸν μέτρον καὶ κατὰ προσωρίαν.¹ Ἐτηρήθη καὶ εἰς τὰ δίστιχα τὰ εἰς τιμὴν τῶν Ἀγίων ἐν τῷ Συναξαρίῳ ἐτηρήθη καὶ τὸ ἱρωίκὸν ἔξαμετρον ἐν ταῖς Ἀχροστιχίσι τῶν Κανόνων. Ἐν τούτοις τὰ Δοξαστικὰ καὶ πολλὰ τῶν ἰδιομέλων Στιχηρῶν φάνεται ὅτι ἐποιήθησαν ἐξ ἀρχῆς ἄνευ τινὸς ἔνθησης, καὶ ἐψάλλοντο διὰ τοῦ ἀργοῦ μέλους, ἐπερ στιχηραρικὸν καὶ παπαδικὸν λέγεται, καὶ εἰς ὃ ὑπάρχεται εὐχόλως πᾶς πεζὸς λόγος· διότι παρατείνονται αἱ συλλαβαὶ, ἐνῷ εἰς τὰ Προσόμοια καὶ τάλλα δὲν συμβαίνει. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ στίξις τούτων εἶναι κατὰ τὸν ἔνθησην καὶ σύγι κατ' ἔννοιαν, ὥπως τοῦτο εἰς τὰ Δοξαστικὰ κτλ. (ὅρα τὰ Λειτουργ. βιβλία).

Εἰς τὸν Κατάλογον τῶν Ὑμνογράφων τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκκλησίας ἀνεγράφησαν ἐφεξῆς μεγάλοι: Πατέρες καὶ Ποιμένες καὶ διδάσκαλοι: τῆς ἐκκλησίας, πολλοὶ τῶν Ἀγίων τοῦ Θεοῦ καὶ πολλοὶ τῶν πιστῶν Βασιλέων. Οἱ κυριώτεροι τούτων εἶναι οἱ ἀκόλουθοι (1). Ἐφραίμ ὁ Σύρος, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Πρόκλος Κωνσταντινουπόλεως, Κῦρος Σμύρνης, Ἀνατόλιος Κωνσταντινουπόλεως, Ῥωμανὸς ὁ μελωδὸς, Τιμόθεος Κωνσταντινουπόλεως, Ἰουστινιανὸς Αὐτοκράτωρ, Συμεὼν ὁ Θαυμαστορείτης, Γεώργιος Ησίδης, Σωφρόνιος Νερσολύμων, Ἀνδρέας Κρήτης καὶ Γερμανὸς Κωνσταντινουπόλεως. Πρὸς τούτοις Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς, Κοσμᾶς ὁ Ματιουμᾶς (Κωνσταντίχ), Στέφανος ὁ Σαββαΐτης, Θεόδωρος καὶ Ἰωσήφ οἱ Στουδίται καὶ ἀδελφοί, Θεοφάνης ὁ Γραπτός, Καστιανὴ (Καστία καὶ Ἰκασία), Μεθόδιος καὶ Φώτιος οἱ Πατριάρ-

(1) Ο ἐνταῦθα Κατάλογος, ὡς καὶ ὁ ἐπόμενος, περιέχουσι τοὺς κυριωτέρους, οἵτινες καὶ ἀσματογράφοι καὶ μελωδοὶ καὶ ποιηταὶ λέγονται. Πληρέστερον Κατάλογον ὅρα παρὰ Φαθρικό (Bibl. graec. T. XI.) Ἀλλὰ βεβαίως δὲν εἶναι καὶ ὁ πληρέστατος. Πόσων ἀλλων εἶναι ὅγνωστα τὰ ὄντα ματα καὶ πόσων εἰπονται ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις ἀνέκδοτα χωρίγραφα!

χαι Κωνσταντινουπόλεως, Ἰγνάτιος Νικάίας, Γεώργιος Νικομηδείας, Ἀρσένιος Κερκύρας, Μητροράνης Σμύρνης. Τέλος Ἰωσήρος ὁ Υμνογράφος, Μάρκος ὁ Υδροῦντος, Λέων ὁ σοφὸς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορρυρογέννητος οἱ Αὐτοκράτορες, Ἰωάννης Εὐχαΐτων καὶ Φιλόθεος Κωνσταντινουπόλεως, Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις καὶ Μανουὴλ ὁ Παλαιολόγος οἱ Αὐτοκράτορες, καὶ τέλος Μάρκος ὁ Ἐφέσου.

α) Περὶ τῆς Ὅμηρογίας κατὰ τὴν Δ'. καὶ Ε'. Ἐκανοντας επιρίζει.

‘Ος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δογμάτων ἔδωκαν ἀφορμὴν οἱ αἰρετικοί, οὕτω καὶ εἰς τὴν πρόσδοτον τῆς Ὅμηρογίας. Ἡδη πρὸ τῆς Δ'. Ἐκανοντ. οἱ γνωστικοὶ τῆς Συρίας Βαρδεσάνης καὶ Ἀρμόνιος ὁ οὐδὲς αὐτοῦ (1) ἐποίησαν ὅμονους, δι' ὃν μετέδιδον τὴν κακοδοξίαν αὐτῶν καὶ ἐκίνησαν τὸν ὄσιον Ἐφραίμ νὰ ἀντιταξῃ τοὺς ιδίους ὅμονους· Παῦλος δὲ ὁ Σαμοσατεὺς παύσας τοὺς εἰς Χριστὸν ὅμονους, ἔταξε νὰ ψαλμῳδῶσι γυναικες ὁδάς. Καὶ ὁ Ἀρειος ἐποίησεν ἀσμάτια Ναυτικὰ καὶ Ἐπιμύλια καὶ Ὁδοιπορικὰ, μεθ' ὃν ἐλίτανευον νυκτὸς ἐπειτα ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Χρυσοστόμου. Καὶ Ἰέραξ δέ τις (Ἐπιφ. Αἴρεσ. 67) καὶ οἱ Δονατιστοὶ (Αὐγουστ. Εριστ. 119). Ἰσως καὶ οἱ Νεστοριανοί. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον, ὅτι μᾶλλον δογματικὸν γαρακτῆρα ἐπρεπε νὰ ἔχωσι καὶ τὰ προϊόντα τῆς Ὅμηρογίας, καὶ ἀργάς τούλαχιστον.

‘Ο μὲν Μ. Ἀθανάσιος καὶ ὁ Μ. Βασιλείος ἡσχολήθησαν μᾶλλον περὶ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον εὐχάριτος ἐξ αὐτῶν ἔχομεν. ‘Ο δὲ Μ. Βασιλείος διέταξε καὶ τὰ τῆς Λειτουργίας, ὡς εἰρηται ἄλλοτε. ‘Αλλοι Πατέρες ἡσχολήθησαν

(1) Ὁ Βαρδεσάνης κατὰ τὸν ὄσιον Ἐφραίμ (ὕμν. 53) ἐποίησεν ἰσαρθρούς τοὺς ψαλμοὺς ὅμονους (150), μιμούμενος τὸν Δαβὶδ. Ὁ δὲ οὐδὲς αὐτοῦ Ἀρμόνιος κατὰ Θεοδώρητον (Ἐκκλ. Ἰστορ. 4, 26) καὶ Σωζόμενον (4, 16), παιδεύειται ἐν Ἀθήναις, εἰσήγαγεν Ἑλληνικοὺς ὕκκλεις καὶ ἀρμονικοὺς στόχους, δι' ὃν ἔκλειν τὰ πλήθη.

μᾶλλον περὶ τὴν ὑμνολογίαν. Τούτων δὲ γνωστοὶ εἰναι οἱ ἀκόλουθοι:

1) Ἐφραὶμ ὁ Σύρος († 378) κατώρθωσε νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν τῶν αἵρετικῶν ὅμοιος διὰ τῶν Ἰδίων, ἀντιτάξας καλλίσνας καὶ Παρθένους μοναχὰς διδαξας ψάλλειν.

Κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν νεωτέρων Σύρων (Assemani Bibl. orient. I. p. 59, 60) συνέταξεν δὲ στοις Ἐφραὶμ 12,000 ψάλτας. Ἄλλ' αἱ πλεῖσται ἦσαν πρὸς ἴδιαιτέραν χρῆσιν, διὰ τοῦτο καὶ ἐν χρήσει Ἐκκλησιαστικῇ νῦν παρὰ Σύροις 40 μόνον εἴναι. Κατὰ δὲ τὸν Hahn (Bardesanes Gnosticus p. 35. 39. Lips 1816) τὸ μέτρον ἦν μέτρον συλλαβῆν ταῦτα τόνων. Ο δὲ Ἐφραὶμ συνέταξε τετρασυλλάβους, πεντασυλλάβους, ἑξασυλλάβους καὶ μᾶλιστα ἑπτασυλλάβους στίχους.

Κατὰ τὸν Boissonade (Analect. vol. 4. not. 2) δὲ Ἐφραὶμ ἔρχετο τῶν ὑμνῶν τῆς Θεοτόκου «Τιμιωτέρα τῶν Χερουβίμ καὶ ἀσυγκρίτως πατῶν τῶν οὐρανιῶν στρατιῶν». Ταῦτα ἐμιμήθη, φαίνεται, δὲ μέγας Ὅμινογράφος Κοσμᾶς Μαῖουμᾶ ἐν τῇ ἐννάτῃ τοῦ Τετραρχίου τῆς Μ. Παρασκευῆς, καὶ ἐντεῦθεν προσθήθε τὸ ἐφύμνιον τοῦτο τῆς ἐννάτης ψῆφης τὸ συγχάκις ψαλλόμενον.

2) Γρηγόριος δὲ Θεολόγος δὲ διὰ τῆς ὑψηλῆς αὐτοῦ Θεολογίας καθαιρέσας τὴν ἄλειψην πλάνην τῶν Αἵρετικῶν, ἐμελούργησε καὶ πολλοὺς ὅμοιος κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ μάλιστα κατὰ τοῦ Ἀπολιναρίου, στοις ἔγραψε Ψαλτήριον καινὸν, μηδὲν κοινὸν ἔχον πρὸς τὸ τοῦ Δασδίδ. Συνήθως μετεγειρίζει τὸ ιαμβικὸν μέτρον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα (Λόγ. 51). Ἐπεξήτει δὲ καὶ καθόλου νὰ παράσχῃ εἰς τὰ μέτρα τῆς Ἐλληνικῆς ποιήσεως χριστιανικὸν χρίσμα, ἀφοῦ μάλιστα Ἰουλιανὸς δὲ Παραβάτης ἀπογρέψει τοῖς Χριστιανοῖς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Ἐλλήνων Συγγραφέων, ἵνα μὴ ἀρύνται ἐξ αὐτῶν ἐπιγειρόμενα καὶ δύναμιν λόγου κατὰ τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων.

Οἱ πλεῖστοι τῶν σωζομένων ὅμοιον φάνονται πρὸς ἴδιαιτέραν χρῆσιν πεποιημένοι, μᾶλλον δὲ ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα φέρει δὲ εἰς Θεὸν ὅμοιος (Τόμ. Γ' σελ. 508—510). Ἰδίως δημοσίεις οἱ πανηγυρικοὶ λόγοι τοῦ Θεολόγου συνετέλεσαν εἰς τὴν μετὰ ταῦτα

διμολογίαν διέτι καὶ πρότερον ἡδη πνθολόγους οἱ μελωδοὶ ἐκ τοῦ εὐανθοῦς αὐτοῦ λειμῶνος κατὰ τὸν Ἀββᾶν Δωρόθεον (6 Ἐκτ.), ἵδιως δὲ οὐκ ὀλίγα οἱ μεγάλοι Υμνογράφοι, Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς. Τὸ «Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε», τὸ «Πάσχα ἱερὸν ἡμῖν σήμερον», τὸ «Χθὲς συνεθαπτόμην σοι Χριστὲ», τὸ «Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἦν μὲν φέτος καὶ πλεῖστα ἀλλὰ καλλιστα ἄσματα τῶν μεγάλων ἑορτῶν, εἶναι ἀνθολογία εύρυθμος ἐκ τῶν πανηγυρικῶν λόγων τοῦ Θεολόγου.

3) Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ πολυχεύμων καὶ μελιζέρυτος ποταμὸς τῆς Σοφίας, οὐ μόνον διὰ τῶν χρυσῶν καὶ ἀπειραρίθμων αὐτοῦ λόγων καὶ δι' Εὐαγγελιστῶν ἐκράτυνε καὶ ἐπλάτυνε τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ διεκόσμησε τὰ τῆς Θείας Λειτουργίας καὶ πολλὰς εὐγάλις συνέγραψεν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν λιτανευόντων Ἀρειανῶν ἀντέταξε τὰς Ἐκκλησιαστικὰς λιτανείας (1), καὶ κατὰ τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν ὅμοιων εὐσεβεῖς φῦλας ἴδιας (Σωκρ. 6, 8. Σωζόμ. 8, 8). Κατὰ δὲ τὸν Goar (Evchol. p. 35) καὶ τροπάρια ἀλλὰ συνέταξεν.

4) Εἰς τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας ἀποδίδοται τὸ «Θεοτόκε Παρθένε» τὸ ἐν τέλει τοῦ Ἑσπερινοῦ ἐνίστε ψαλλόμενον, καὶ εἰς ὅ περιωρίσθη ὁ κατ' ἴδιαν Ἑσπερινὸς τῶν Λατίνων.

Εἰς τὸν αὐτὸν ἀποδίδοται καὶ ἡ διάταξις τῶν ὠρῶν τῆς Μ. Παρακαλευῆς, ἡς μετὰ ταῦτα ἐπεξειργάσθη ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος.

5) Ἐπὶ Πρόκλου († 447), τοῦ μαθητοῦ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ διαδόχου τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου (τῷ 434), ἔψαλε κατὰ πρώτον ὁ λιτανεύων λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν Τρισάγιον

(1) Εἴχε δὲ τότε πρέβυτον συνεργὸν καὶ χορηγὸν τὴν Βασιλίσσαν Εὐδορίαν τὴν εὐμενῶς ἔχουσαν τότε πρὸς τὸν μέγαν Πομενάρχην. Ἐχορήγει αὐτῷ ἀργυροῦς Σταυροὺς καὶ κηρία καὶ δοκίμους ψάλτας καὶ εἰ τι ἀλλο χρήσιμον. Παροργισθέντες οἱ Ἀρειανοὶ ἐστοσίασαν, καὶ νυκτὸς μὲν συνήγοντο ἐν ταῖς Στοάς (εἴχεν ἀραιότερες τοὺς ναοὺς ἦδη, ὁ Μ. Θεοδόσιος), ἡμέρας δὲ ἐλιτάνευον, κραυγάζοντες «ἴλιον εἰσιν οἱ λέγοντες τὰ τρία μίαν δύναμιν»;

ῦμνον «"Ἄγιος ὁ Θεὸς» κατὰ προτροπὴν τοῦ Πατριάρχου. Μετ' ὅλιγον δὲ εἰσῆγθη ἀπανταχοῦ διαταχῆ τοῦ Αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ διὰ τοῦτο καὶ ἔψαλε τὸν Τριτάγιον ὕμνον καὶ ἡ μετ' ὅλιγον ἐν Χαλκηδόνι συγχροτηθεῖσα Δ'. Οἰκουμ. Σύνοδος. Τινὲς θέλουν συγγραφέα αὐτὸν τὸν Ηρόλον, ἀλλ ἐκ παρανοήσεως τῶν τοῦ Ἰσθίου (παρὰ Φωτίῳ). Ἀλλοι θεωροῦσιν ἀρχαιότερον τὸν ὕμνον. Καὶ ὁ μὲν Νικηφόρος Καλλιστος (18, 51) Ἀποστολικὸν τὸν ὕμνον θεωρεῖ, δὲ Ἐμβρύλγιος λέγει ὅτι δ M. Βασίλειος, ἐν Νικαίᾳ διατρίβων, ἔψαλλεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Διοικήδους τὸν Τριτάγιον ὕμνον. Ἀλλὰ πιθανὸν ἔτι συγχέουσιν ἀμφότεροι τοῦτον μετὰ τῶν Σεραρίου ("Ἄγιος, ἄγιος..."), παρ' οὐ ἐλήθησαν αἱ λέξεις, ὡς καὶ ἐκ τοῦ ψαλμοῦ (41, 3. «Ἐδίψησεν ἡ ψυχή μου, πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἴσχυρὸν τὸν ζῶντα»).

Κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἣν καὶ ἰστορίκοι καὶ ἄλλοι ('Ακαδ. Ἐπιστ. πρὸς Κναφέα) καὶ μᾶλιστα ὁ ἄγιος Ἰωάννης Δαμασκηνὸς (ἐπιστολ. πρὸς Ἰορδάνην περὶ Τριτάγιου καὶ Ἐκθ. Πίστ. 3, 10) μαρτυροῦσιν, δὲ Τριτάγιος ὕμνος ἔλαβε τὴν ἀρχὴν, ὡς ἰστορεῖ Θεοφάνης (ἐν Χρονικῷ) «Ἐπὶ τοῦ ἐν ἀγίοις Πρόκλου σεισμοὶ γεγόνασι μεγάλοι ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τέσσαρας μῆνας· ὥστε φοβηθέντες οἱ Βυζάντιοι, ἔρυγον ἔξω τῆς πόλεως ἐν τῷ λεγομένῳ Κάμπῳ, καὶ ἦσαν προσκαρτεροῦντες μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου ἐν ταῖς Λιταῖς, κλαίοντες πρὸς τὸν Θεόν. Ἐν μιᾷ οὖν κυματινομένῃ τῆς γῆς, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ κράζοντος τὸ, Κύριε ἐλέησον, ἐκτενῶς, περὶ ὥραν τρίτην ἀφνω, πάντων ὀρώντων, συνέβη ὅπὸ θείας δυνάμεως ἀρθῆναι τινὰ γενίσκοντας τὸν ἀέρα, καὶ ἀκοῦσαι θείας φωνῆς παραινούσης αὐτὸν ἀναγγεῖλαι τῷ Ἐπισκόπῳ καὶ τῷ λαῷ λιτανεύειν οὕτως· "Ἄγιος ὁ Θεὸς, "Ἄγιος ἴσχυρὸς, "Ἄγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς· μηδὲν ἔτερον προστιθέντας. Ο δὲ ἐν ἀγίοις Πρόκλος ταύτην δεξάμενος τὴν ἀπόφασιν, ἐπέτρεψε τῷ λαῷ ψάλλειν οὕτω· καὶ εὐθέως ἐπέστη δ σεισμός. Ή δὲ μακαρία Πουλχερία καὶ ὁ αὐτῆς ἀδελφὸς, ὑπεραγασθέντες τῷ θαύματι, ἐθέσπισαν κατὰ πᾶσαν τὴν Οἰκουμένην τὸν θεῖον ψάλλεσθαι ὕμνον· καὶ ἀπὸ τότε παρέλαβον πᾶσαν αἱ Ἐκκλησίαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀδειν αὐτὸν τῷ Θεῷ». Ταύ-

την τὴν ἴστορίαν ὑπαινίττεται καὶ τὸ λεγόμενον «Δύναμις», ὅταν τὸ τελευταῖον ψάλλεται τὸ «Ἄγιος δὲ Θεός». Πρότερον χαμηλῆ τῇ φωνῇ ψάλλεται τρίς τὸ «Ἄγιος δὲ Θεός», ἵνα σημαίνηται ὅτι οἱ χοροὶ τῶν Ἀγγέλων μελῳδοῦσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ δοξολογεῖ τὴν Τριάδα δὲ λαὸς (διὰ τοῦ «Δόξα Πατρὶ») ἐπισυνάπτων καὶ τὸ Ἀχροστίχιον κατὰ τὴν ἀρχαίν ταξιν, τὸ «Ἄγιος ἀθάνατος». Μετὰ ταῦτα διατάσσεται δὲ χορὸς διὰ τοῦ Αὐτοῦ μὲν νὰ ψάλλῃ γεωνύμια τῇ φωνῇ, ἵνα σημαίνηται ἡ ἐπὶ τῆς γῆς ψαλμῳδία, ἥτις ἡγητικωτέρα εἶναι. Ἐγενέθεν νοεῖται καὶ διὰ τί εἰς τὰς Δοξολογίας ψύχλεται τὸ τελευταῖον «Ἄγιος» ἀργότερον.

Εἰς τὸν τρισάγιον ὅμονον προσέθηκε μετ' ὀλίγον Πέτρος δὲ Κναρεὺς τὸ «ὅ σταυρωθεὶς δὲ» ἡμᾶς· διότι ἐπροφασίζετο ὅτι δὲ ὅμονος δὲν εἶναι τριαδικὸς ἀλλ' ἀνάγεται εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ως βλάσφημον κατεδίκασε τὴν προσθήκην ἡ 6 Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (καν. 81), καὶ δὲ ἄγιος Ἰωάννης δὲ Δαμασκηνὸς ἀπέδειξεν ἐν τῇ εἰρημένῃ Ἐπιστολῇ ὅτι εἶναι Τριαδικὸς δὲ ὅμονος, καὶ ἐπομένως βλάσφημος ἡ προσθήκη. Ἐκτοτε πανταχοῦ ἀφηρέθη πᾶσα προσθήκη διότι ἀλλοι προσετίθουν τὸ «Ἄγια Τριάς ἐλέησον ἡμᾶς».

6) Ο Κύρος, ἐπίσημος ποιητὴς καὶ Πρέφεκτος τῆς πόλεως μετὰ δὲ ταῦτα ἐπίσκοπος Σμύρνης καὶ σύγχρονος τοῦ ἀγίου Πρόκλου, συνέγραψε πολλὰ ἐπιγράμματα. Ἰσως αὐτοῦ εἶναι καὶ τὰ διστιχα ἐν τοῖς Συναξαρίσις. Οἱ Ἀνατολῖται κατὰ Ἀσσεμάνου (Bibl. or. I, 467. κτλ.) εἰς τὸν Κύρον ἀποδίδουν τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἀγιασμοῦ τῶν Θεοφανίων.

7) Εἰς τὸν Ἀνατόλιον Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως († 458) ἀποδίδονται τὰ Ἀνατολικὰ λεγόμενα στιγμὴν τὰ ψαλλόμενα ἐν τε τῷ Ἐσπερινῷ καὶ τῷ Ὁρθρῷ μετὰ τῶν τῆς Ὁκτωάγχου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ο Φαθρίκιος ἀποδίδει τὰ Ἀνατολικὰ Στιγμὴν εἰς Ἀνατόλιον τὸν Στουδίτην τὸν ἀκμάσαντα μετὰ τὸν Δαμασκηνόν. Ἀλλ' οὗτος οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ ὡς ποιητής. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀνατόλιον ἐπιγράφονται καὶ πολλὰ ἀλλα στιγμὴν, καὶ πατήρ αὐτῶν πρέπει νὰ δομασθῇ. Πιθανὸν ὅτι οἱ μετὰ ταῦτα Ὑμνογράφοι ἐξέρθησαν κατὰ τὴν ὁκτώηγχον τὰ στιγμὴν τοῦ Ἀνατολίου, ἢ καὶ συνεπλήρωσαν αὐτά.

6) Ἡ Υμνολογία ἀπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ.

Ἄπὸ Ῥωμανοῦ τοῦ μελῳδοῦ οὐ μόνον ἄρχεται ἡ ἐπίτασις τῆς Υμνολογίας, ἀλλὰ καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀπὸ τοῦδε ὑμνολογηθέντων σώζονται ἀκέραια, καὶ ἐν γρήσει εἶναι ἄγρι τοῦδε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ.

1) Ῥωμανὸς, ὁ Μελῳδὸς ἐπικληθεὶς, ἔκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς Ε'. Ἐκαπονταετηρίδος, πρῶτος Κοντακίων ποιητὴς γενόμενος.

Κατὰ τὴν ἐν Συναξάρισις παραδοσιν, ἀγρυπνίας τελουμένης κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων, ὅπησεν ὁ Ῥωμανὸς, πυρὰ τὸν Ἀμβωνα ἔστως, καὶ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ὡν Διάκονος· τότε ἐπεράνη αὐτῷ ἡ Θεοτόκος καὶ ἐδωκεν αὐτῷ εἰλητάριον (βιβλίον) ὃπερ καὶ Κοντάκιον (ἀπὸ τοῦ Κοντοῦ ἴσως, περὶ ὃ περιετυλίσθετο) ἐλέγετο. Τότε ἐξεγερθεὶς ἀπὸ τοῦ ὅπνου, καὶ ἀναβὰς τὸν Ἀμβωνα, ἔψαλε τὸ λαυρπέρὸν ἐκεῖνο Κοντάκιον, τὸ ἄγρι τοῦδε ψαλλόμενον «Ἡ Παρθένος σήμερον, τὸν ὑπερούσιον τίκτει, καὶ ἡ γῆ τὸ σπῆλαιον, τῷ ἀπροσίτῳ προσάγει». Ἀγγελοι μετὰ Ποιμένων δοξολογοῦσι. Μάγιστροι δὲ μετὰ Ἀστέρος ὅδοιποροῦσιν δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγεννήθη, Παιδίον νέον, διὰ τοῦτον Θεόν».

Τὸ Κοντάκιον τοῦτο, ὅπερ ἐκλήθη οὕτως ἀπὸ τοῦ Εἰληταρίου, οὐ μόνον ἐγγείμευσεν ὡς πρόλογος καθ' ὃν ἐξευθύνθησαν οἱ μετὰ ταῦτα συνταχθέντες ὅμνοι τῶν ἑορτῶν, Κοντάκια ἀπὸ τοῦ παραδείγματος κληθέντες καὶ αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτοι διὰ τὸ μεγαλοπρεπὲς μέλος του.

Καὶ δοκιμάζεται τὸ Κοντάκιον μετ' ἄλλοι μετ' αὐτὸν πλεῖστα ὅσα Κοντάκια συνέταξαν καὶ δὲν εἶναι ἑορτὴ εἰς ἣν γὰρ μὴ ὑπάρχῃ Κοντάκιον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἀλλων Ἀγίων ἔχομεν Κοντάκια, ἐνῷ τὰ ισοδύναμα Ἀπολυτίκια ἔχομεν μόνον διὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς Δεεποτικάς τε καὶ ἄλλας· ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μεταγενέστερα τῶν Κοντάκιων. Ἐν Μόσχᾳ (Βιβλ. Συν.) σώζονται Κοντακάρια, ἐνῷ περιέχονται Κοντάκια καὶ Οἶκοι τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ.

2) Ὁ Τιμόθεος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως διέταξε (περὶ τὸ 515) γὰρ φάλληται εἰς πᾶσαν σύναξιν τῶν πιστῶν τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως (ὅρα Θεοῦ. Ἀναγγ. Ἐκκλ. Ἰστορ. 2, 32. 42),

ὅπερ μόνον ἐγιαχοῦ, καὶ μάλιστα ἐν τῇ Δύσει, ἀνεγινώσκετο τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων καὶ τῇ Μ. Πέμπτῃ. Κατὰ Ῥενωδότιον ὅμως (Liturg. Orient. I, p. 221) ἦν ἀπὸ τῆς Α.' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν συγχονέρᾳ χρήσει. Ἐκ τῶν Πρακτικῶν δὲ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τοπικῆς Συγόδου ἐπὶ Μηνᾶ (περὶ τὸ 535) φαίνεται καὶ ὁ γρόνος, πότε ἐψήλλετο, κλεισμένων τῶν θυρῶν τοῦ Ναοῦ, δηλ. ὅτε ἔκφωνεῖ ὁ Διάκονος «Τὰς θύρας, τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ πρόσχωμεν».

Ἐν 'Ρώμῃ μέχρι Λέοντος τοῦ Γ.' (περὶ τὸ τέλος τῆς 8 Ἐκατ.) ἀνεγινώσκετο μόνον τὸ Σύμβολον καὶ δὲν ἐψήλλετο, ὅπερ ἐπεκράτησε καὶ παρ' ἡμῖν. Πρώτη δὲ ἡ ἐν Τολέτῳ Σύνοδος (589) εἰσήγαγε τὴν Ἀνατολικὴν συνήθειαν τοῦ ψήλλειν τὸ ιερὸν Σύμβολον.

3) Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς κατὰ Θεοφάνην (Χρον. σελ. 183) «Παρέδωκε ψῆλλεσθαι ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τὸ «Ο Μονογενῆς Χίος καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ», ὅπερ ψῆλλεται ὥχρι τοῦδε πάντοτε μετὰ τὸ δεύτερον Ἀντίφωνον τῆς Λειτουργίας. Ὁ Παῦλος Διάκονος λέγει ὅτι τῷ 8 ἔτει τῆς βασιλείας του διέταξε τοῦτο.

4) Συμεὼν ὁ Θαυμαστορέιτης ἀπὸ τοῦ Θαυμαστοῦ ὄρους παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν, ὅπου ἤσκησε, καὶ Κιονίτης καὶ Στυλίτης λεγόμενος (ἡ μνήμη αὐτοῦ 24 Μαΐου), συνέταξε τὰ τροπάρια τὰ εἰς τὴν 26 Ὁκτωβρίου (τοῦ ἀγ. Δημητρίου) αὐτῷ ἐπιγραφόμενα.

Δέγεται δὲ καὶ γεωτερος πρὸς διατολὴν τοῦ πρεσβυτέρου ἀγίου Συμεὼν τοῦ Στυλίτου τοῦ τῇ 1 Σεπτεμβρίου ἑορταζομένου καὶ πολλῷ πρότερον ἀκμάταντος (περὶ τὰ μέσα τῆς 5 Ἐκατ.). Πολλὰ δὲ ὑπέρ τῆς Ἐκκλησίας κατώρθωσε καταγωνιστάμενος τοὺς Αἱρετικούς. Πολλὰ δὲ καὶ συνέγραψεν, ἀπερ ἀνέκδοτα ἐν Βατικανῷ καὶ ἀλλαχοῦ σώζονται, ὡς μαρτυρεῖ Λέων ὁ Ἀλλάτιος ἐν τῇ περὶ Συμεώνων διατριβῇ (σελ. 21, 22).

5) Τῷ 9 ἔτει τῆς Βασιλείας Ἰουστίνου τοῦ γεωτέρου (περὶ τὸ 573) διετάχθη κατὰ Κεδρηνὸν (σελ. 390) νὰ ψῆλληται ὁ συνήθης Χερουβικὸς "Υμνος καὶ ὁ τῆς Μ. Πέμπτης «Τοῦ Δείπνου τοῦ Μυστικοῦ».

'Αργαϊότερος τούτων θεωρεῖται ὁ χερουβικὸς ὑμνος ὁ ἐν τῇ

Λειτουργίας Ἰακών τοῦ Ἀδελφοθέου τυπούμενος καὶ νῦν μόνον τῷ Μ. Σαββάτῳ ψαλλόμενος. Ἐχει δὲ οὕτω «Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτείχ, καὶ στήτω μετὰ φόβου καὶ τρόμου, καὶ μηδὲν γῆτον ἐν ἑαυτῇ λογιζέσθω· διὸ γάρ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ κύριος τῶν χυρευόντων, Χριστὸς δὲ Θεὸς ἡμῶν, προέρχεται εφαγεῖσθηναι καὶ δοθῆναι εἰς βρῶσιν τοῖς πιστοῖς προηγοῦνται· δὲ τούτου οἱ χοροὶ τῶν ἀγγέλων μετὰ πάσης ἀρχῆς καὶ ἔξουσίας, τὰ πολυόμματα Χερουβίμ καὶ τὰ ἔξαπτέρυγα Σεραφίμ τὰς δύνεις καλύπτοντα καὶ βοῶντα τὸν ὅμονον ἀλληλούτια, ἀλληλούτια, ἀλληλούτια». Τούτου ἐπιτομὴ καὶ παράφρασις εἶναι ὁ συνήθης χερουβικὸς ὅμονος «Οἱ τὰ Χερουβίμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὅμονον προσάρδοντες, πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν, ὡς τὸν Βασιλέα τῶν ὅλων ὑπεξέργενοι, ταῖς ἀγγελικαῖς ἀράτως δορυφορούμενον τάξεσιν ἀληθούτια».

6) Γεώργιος ὁ Πιστίδης ἐπὶ Ἡρακλείου (610—40) καὶ Σεργίου Πατριάρχου ἦν Διάκονος τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ ἀριστος ιαμβικῶν στίχων ποιητὴς κατὰ Γεώργιον Κορίνθου. Εἰς τοῦτον δικαίως ἀποδίδοται ὁ Ἀκάθιστος «Ὕμνος, περὶ οὗ πολλάκις εἴρηται, καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Σέργιον. Σύγκειται δὲ ὁ Ἀκάθιστος ἐξ 24 Οἰκων κατὰ τὰ 24 γράμματα τοῦ Ἀλφαράτου, ἀρχομένου ἑκάστου ἐξ ἑνὸς αὐτῶν κατὰ σειράν.

Κατὰ τὸ Χρονικὸν Πασχαλίου τῆς Ἀλεξανδρείας περὶ μὲν τὸ 612 εἰσῆχθη ὁ χερουβικὸς ὅμονος ὃ νῦν ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν Ηρογιασμένων ψαλλόμενος, τὸ «Νῦν αἱ Δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀράτως λατρεύουσιν· ίδού γάρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης· ίδού θυτία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται. Πίστει καὶ πόθῳ προσέλθωμεν, ἵνα μέτοχοι ζωῆς αἰωνίου γενώμεθα. Ἀλληλούτια». Κατὰ τὸ αὐτὸν Χρονικὸν (περὶ τὸ 620) εἰσῆχθη τὸ «Πληρωθήτω τὸ στόμα μου», ὅπερ ὁ Ἀμφιλόχιος ἀποδίδωσι τῷ Μ. Βασιλείῳ. Ἀλλὰ πιθανῶς ἀμφότερα ἀποδέδονται εἰς τὸν Γεώργιον Πιστίδην.

7) Σωφρόνιος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων (634—44) ἔγραψε πολλοὺς ὅμονους ἑκατητικούς, τα καὶ ἄλλους.

Περὶ τὸ 1840 ἐξεδόθη ἀργαῖον Τριώδιον (Spesil. Rom. IV p. 126. 225), ἐν ᾧ περιέχονται πολλὰ Τριώδια τοῦ Σωφρονίου· ὅστε πρῶτος Τριώδιων ποιητὴς εἶναι. Εἰς δὲ τὰς "Ωρας τῶν Χριστουγέννων πολλὰ Τροπάρια ἐπιγράφονται τῷ Σωφρονίῳ, ἀπερ τὰ αὐτὰ εἶναι εἰς τὸν ἐν Βιέννη Κώδικα (Cod. Theol. 303), ἐν ᾧ καὶ πολλὰ στιχηρὰ τοῦ δόλου ἐνιαυτοῦ περιέχονται.

'Ἐπίστης τὰ Τροπάρια τοῦ Μ. Ἀγιασμοῦ εἰς τὸν Σωφρονίον ἐπιγράφονται. 'Ἐπειθεώρητε δὲ καὶ τὸ Τυπικὸν τοῦ Ἀγίου Σάββα καὶ τὴν Λειτουργίαν ἡρμήνευστεν, ὅπερ ἀτελῶς ἐξέδωκεν ὁ Μαῖος. 'Η μνήμη τοῦ Ἀγίου Πατρὸς τῇ 11 Μαρτίου.

8) Τοῦ Γεωργίου Συρακούσης (Σικελιώτου τὴν πατρίδα) καὶ μαρτυρήσαντος ἐπὶ τῶν Μαύρων (περὶ τὸ 669) σώζεται στιγμὴν εἰς τὸν ἄγιον Δημήτριον.

9) Ἀνδρέας Κρήτης Ἀρχιεπίσκοπος († 713) ἦν Δαμασκηνὸς τὴν πατρίδα καὶ κατὰ πρῶτον Ἱεροσολυμίτης μοναχὸς, οὗτον ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Θεοδόρου εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῆς Οἰκουμενικῆς Σύνοδον (τῷ 680), προάγεται μετὰ ταῦτα εἰς τὸ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἀξίωμα. Τὴν μνήμην αὐτοῦ ἐπιτελεῖ ἡ Ἑκκλησία τὴν 4 Ιουλίου.

Συνέγραψε πολλὰ, καὶ ἐμούσουμργησε Τριώδια τῆς Μ. Ἐβδομάδος καὶ Κανόνας εἰς ἄλλας ἥσπατάς. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἴδιομελα τροπάρια, ὃν πολλὰ ἄχρι τοῦτο ἐν χρήσει, οἷον εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου, εἰς τὰ Χριστούγενα, εἰς τὴν Υπαπαντήν, εἰς τὴν Υψώσιν κτλ.

Ίδιως δῆμως διακρίνεται ὁ μέγας μὲν ἐπικληθεὶς Κανὼν διὰ τὴν ποσότητα τῶν τροπαρίων (280 εἶναι: τὰ τροπ.), ἀλλὰ θαυμασιώτατος καὶ κατανυκτικώτατος ἀμπά ὃν διὰ τοῦτο καὶ ψάλλεται δῆλος ἐν τῷ καιρῷ τῆς μετανοίας, τῇ Μ. Τετταρακοστῇ, ὡς εἰρηται ἄλλοτε (ὅρα § 15). 'Ἐν τῷ Μ. Κανόνι συνειρμολόγησεν δοθεῖσς Πατήρ σύνοψιν ἐμμελῆ τῶν χριστίστων κεφαλαίων τῆς Η. καὶ Κ. Διαθήκης, ἐκ τῶν καλῶν καὶ κακῶν παραδειγμάτων καλλιττα διδάχματα καὶ δηνησιμώτατα φάρμακα ἐξάγων πρὸς ιατρείαν τῆς ψυχῆς. Καλῶς ἀρχεται «Πέθεν ἀρξομαι: θρηνεῖν, τὰς τοῦ ἀθλίου μου βίου πρεξεῖς; ποίαν ἀπαρχὴν ἐπιθήσω Χριστὲ, τῇ νῦν θρη-

ναφεία; ἀλλά ως εὐσπλαγχνός μοι δός, παραπτωμάτων ἄφεσιν». «Δεῦρο τάλαινα ψυχή, σὺν τῇ σαρκὶ σου τῷ πάντων Κτίστῃ, ἐξομολογοῦ καὶ ἀπόσχου λοιπὸν, τῆς πρὶν ἀλογίας, καὶ προσάγαγε Θεῷ, ἐν μετανοίᾳ δάκρυα».

Λαμπρῶς προσβαίνει: «Τὸν πρωτόπλαστον Ἄδαμ, τῇ πάραβάσει παραπλάσας, ἔγων ἐμαυτὸν, γυμνωθέντα Θεοῦ, καὶ τῆς διδίου, βασιλείας καὶ τρυφῆς, διὰ τὰς ἀμαρτίας μου». «Ἄντι Εὔας αἰσθητῆς, η νοητή μοι κατέστη Εὕα, ὁ ἐν τῇ σαρκὶ ἐμπαθῆς λογισμὸς, δεικνύει τὰ ὑδέα, καὶ γεύσμενος φεῖ, τῆς πικρᾶς καταπόσεως». «Τὴν τοῦ Καίν ὑπελθών, μιατρονίαν τῇ προαιρέσει, γέγονα φονεύς, συνειδότι ψυχῆς, ζωώσας τὴν σάρκα, καὶ στρατεύεας κατ' αὐτῆς, ταῖς πόνηραις μου πράξειν». «Σιλωάμ γενέσθω μοι, τὰ δάκρυά μου, Δέσποτα Κύριε, ἵνα νίψωμαι κάγω, τὰς κόρας τῆς ψυχῆς μου, καὶ ιδωσεις νοερᾶς, τὸ φῶς τὸ πρὸ αἰώνων». «Δριστα τελευτᾷ ἐν τῇ 9 φᾶδῃ, ἐν ᾧ ἐξιστορεῖ τὰ τῆς Κ. Διαθήκης ἐνώπιον τοῦ Σταυροῦ κλίνων γόνου καρδίας, προσπίπτει δεόμενος: «Κριτά μου καὶ γνῶστά μου, διέλλων πάλιν ἔργεσθαι, σὺν τοῖς Ἀγγέλοις, κρῖναι κόσμον ἀπαντα, θέλω σου δηματι, τότε ιδών με φεῖται, καὶ αἰκτειρόν με Ἰησοῦν, τὸν ὑπὲρ τὴν πᾶσαν φύσιν, τῶν ἀνθρώπων ἀμαρτήσαντα». Ισως δὲν εἶναι ἀνεφάρμοστον εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους τὸ διλίγω πρότερον ἄλλο τροπάριον τῆς αὐτῆς φᾶδης: «Ο Νόμος ήσθέντεν, ἀργεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, Γραψὴ δὲ πᾶσα ἐν σοὶ παρημέληται, Ηροφῆταις ήτονταν, καὶ πᾶς δικαίου λόγος. Αἱ τραυματίαι σου, ὡ ψυχῆ, ἐπληθύνθησαν, οὐκ ὄντες, λατροῦ τοῦ ὑγιοῦντός σε».

10) Γερμανὸς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως († 740) καὶ Ὀμολογητης τῆς εὐσεβείας κατὰ τῶν Εἰκονομάχων (ἡ μηνη τοῦ αὐτοῦ Μαΐου 12). Οἱ βιογράφοι αὐτοῦ λέγουσιν ὅτι ἐκόσμησε τὴν Ἐκκλησίαν οὐ μόνον διὰ λόγων, ἀλλὰ καὶ δι' ὑμῶν εἰς τὰς Δεσποτικὰς καὶ ἄλλας ἑορτάς. Καθ' ἓσσον μὲν ἀφορᾷ τὸ πρῶτον εἶδος τῶν ὑμῶν, διὰ τὸν Εὐαγγελισμὸν (ἐν εἰδεῖς διαλόγου) καὶ ὑπὸ Κομπερασίου ἐκδοθεῖς (Auct. nov. I, p. 1125) δὲν εἶναι ἐν γρήσει: ἀλλὰ τὰ εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν σπιγγρά, τὸ ιδιόμελον εἰς τὴν Γέννησιν τῆς Θεοτόκου, διὰ τὸν ἀγιειρευο-

τον Εικόνα (16 Αύγουστου) και εί τι ἄλλο. Καθ' ὅσον δ' ἀρρεῖς τοὺς ὑμενούς τῶν Ἀγίων, σώζονται στιγμὴν εἰς τὴν Ἀποτομὴν τοῦ Προδρόμου, εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον, εἰς τὸν ἄγιον Νικόλαον, τὸν Χρυσόστομον, τοὺς Στυλίτας, εἰς Κοσμᾶν καὶ Δαχμιανὸν καὶ εἴ τινα ἄλλον.

Εἰς τὸν Ὁμελογητὴν Γερμανὸν πρέπει νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ σωζόμενη Μυστικὴ θεωρία, ἥτοι ἐμμηνεία τῆς Λειτουργίας, καὶ οὐχὶ εἰς τὸν νεώτερον (περὶ τὰ μέσα τῆς 13 Ἐκατοντ.). διότι πρὸς τοὺς ἄλλους χειρόγραφον ἐν Νεαπόλει τῆς 12 Ἐκατ. περίεχει αὐτήν.

Ἀντίγραφον δὲ ἐν Καλαβρίᾳ τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων φέρει ἐπιγραφήν: «Ἡ θεία Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων ἔκτεινεται παρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ Ἀργιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως». Ἐκ τούτου τί ἐξάγεται, δψόμεθα ἄλλαχος.

§ 25. 6) Περὶ τῆς Ὑμνολογίας ἀπὸ Ἰωάρρου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἐφεκῆς.

Μεγίστην ἐπίτασιν καὶ ἀκμὴν ἔλαβεν ἡ Ὑμνολογία ἀπὸ τῆς ξυνωρίδος τῶν μεγάλων Ὑμνογράφων τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ Μητρούμα τοῦ φίλου καὶ συνεργάτου. Ἀντὶ τῶν μέχρι τοῦδε σποράδην τροπαρίων τῶν ἀποτελούντων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς ἴδιαιτέρας Λιτὰς τῶν Ἀγίων, εἰσάγεται κανονικὸν σύστημα ἦχων καὶ Κανόνων συνειρμοτυμένων στενώτερον μετά τῶν Ἀκολουθῶν, καὶ προσάγεται οὕτως ἐτι μᾶλλον ἡ φρεματικὴ Ἀκολουθία, ἢ τὴν στιγμολογίαν τῶν Ψαλμῶν περιερίσσεται μᾶλλον εἰς τὴν ἀγάνωσιν αὐτῶν. Ωστε ἡ Ὑμνολογία ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις τελεῖται μᾶλλον κατὰ τὰ Ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια, εἰς δὲ τὰ Μοναστήρια τηρεῖται καὶ ἡ ἀρχαία Στιγμολογία, μεθ' ἣς συνάπτεται εὐκρινῶς ἡ νέα Ὑμνολογία.

Κατ' ἀρχὰς μὲν διακοσμοῦνται τὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ Ὁρθροῦ (διὸ Στιγμῶν καὶ Κανόνων) τῶν μεγάλων ἑορτῶν καὶ τινῶν ἄλλων. Εἶτα δὲ τὰ τῆς Μ. Τετταρακοστῆς καὶ Πεντηκοστῆς διὰ Τριώδιων καὶ λοιπῶν τροπαρίων (Τριώδιον, Πεντηκοστάριον).

Καὶ τέλος ἀπὸ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου συμπληροῦται ὁ κύκλος τῆς Ἐβδομάδος κατὰ τὸ σύστημα τῶν ὄκτω ξυγών (Παρακλητικὴ) καὶ ὁ στέφχνος τοῦ ἐνικυτοῦ διὰ πληρεστάτων Ἀκολουθίῶν οὐ μόνον τῶν ἑορταζομένων Ἀγίων, ἀλλὰ καὶ τῶν καθ' ἡμέραν (Μηναῖα).

Πάντα ταῦτα εἶναι ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ διὰ τοῦτο διοικόμορφοι καθίστανται αἱ Ἀκολουθίαι. Ἀλλὰ τῶν μεγάλων ἑορτῶν διακρίνονται διὰ ἔχουσι πληρεστέραν Ἀκολουθίαν καὶ ιδεαζοντά τινα ἄλλα.

Τὸ πλῆθος ἄρα τῶν Κανόνων καὶ Τροπαρίων προσῆλθεν ἐκ τῆς συντάξεως διοικόμορφου Ἀκολουθίας οὐ μόνον εἰς ἑορταζομένους Ἀγίους, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Ωστε οὐδαμῶς αὖξανει ἐπ' ἄπειρον ἡ Ἀκολουθία τῆς αὐτῆς ἑορτῆς διὰ τῆς νέας Ὑμνολογίας, οὐδὲ εἶναι τὰ πολυπληθή ταῦτα προσέσοντα τῆς Ὑμνολογίας ἐν γρήσει διὰ τὸν λαόν. Μόνος σχεδὸν δὲ Κλῆρος καὶ αἱ ἵεραι Μοναὶ, ὅπου τακτικαὶ Ἀκολουθίαι τελοῦνται, μεταχειρίζονται τὴν Ὑμνολογίαν τῶν μὴ ἑορταζομένων Ἀγίων καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ἡμερῶν τῆς Ἐβδομάδος τὴν ἐν τῇ Παρακλητικῇ περιεχομένην.

α) Περὶ τῶν κορυφαίων Ὑμνογράφων, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ Μαξιουμᾶ.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν, διε τοιούτοις οἱ Εἰκονομάχοι ἐπεράττον τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἀνεφάνησαν ἡ Ξυνωρίς τῶν μεγάλων αὐτῆς Ὑμνογράφων, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ Κοσμᾶς Μαξιουμᾶς, οἵτινες διοικούσι παιδευθέντες ὑπὸ μεγάλῳ διδασκαλῷ τῷ Κοσμῷ τῷ ἐξ Ἰταλίας (1) καὶ διοικούσι ἐργασθέντες, ἔθεντο τὰς βάσεις τῆς μετὰ ταῦτα Ὑμνολογίας, ηὗτις μετὰ τῶν ἀναγνωσμάτων (ἐκ τῆς Γραφῆς, τῶν Πρτέρων καὶ τοῦ Συναξαρίου) ἀνεπλήρωτε τὸ κήρυγμα καὶ τὴν ἐκλείψασαν παίδευσιν τοῦ λαοῦ διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν λογίων μοναχῶν ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων.

(1) Ἡν οὗτος ἐκ τῆς Μ. Ἐλλάδος ἐγκρατέστατος πάστος σοφίας καὶ μάλιστα τῆς Ἐλληνικῆς Μουσικῆς. Τοῦτον ἀπολυτρώσας ἀπὸ τῶν αἰχμαλωτισμάτων ὁ πατὴρ τοῦ Δαμασκηνοῦ κατίστησε διδάσκαλον τῶν δύο οἰωνῶν τοῦ τε κατὰ σέρκα καὶ τοῦ κατὰ πνεῦμα.

1) Ὁ Ἀγιος Ἰωάννης δὲ Δαμασκηνὸς, δὲ μέγας Θεολόγος καὶ πατὴρ τῆς Συστηματικῆς Θεολογίας, δὲ Χρυσορρόχος ἐπαξίως ἐπι-
κληθεὶς, καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ζ. Οἰκουμενικῆς Συνόδῳ πανευρώμας ἀναγορευθεὶς (ἥ μνήμη αὐτοῦ τῇ 4 Δεκεμβρί), εἶναι
ἄμφι καὶ δὲ μέγιστος τῆς Ἐκκλησίας Υμνογράφος. Ἡ Ὁκτώ-
χος αὐτοῦ καὶ οἱ Κανόνες, ἐν οἷς ὁδοὶ μέλισσα ἡνθολόγησε πάντα
τὰ ἄνθη τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Πατέρων (ῶν οἵνις εἴπερ τις καὶ ἀλ-
λος εἰδηγονέστατος), τάχιστα ἐξηπλώθησαν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἀνα-
τολὴν (1) καὶ ὑπὸ πλείστων ἡμηνεύθησαν. Θεόδωρος Πρόδρομος,
Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, Γεώργιος Κορίνθου, Ζωναρχὸς καὶ Μάρ-
κος Ἐφέσου, εἶναι οἱ γνωστοὶ ἔρμηνευταί.

Τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι ἡ Ὁκτώχος, δῆλο. αἱ
δικτύω ἀναστάσιμοι: Ἀκολουθίαι (Στιχηρὰ καὶ Κανόνες) τοῦ Ἑσπε-
ρινοῦ καὶ τοῦ Ὅρθρου τῶν Κυριακῶν κατὰ τοὺς δικτὼ ἥχους, τὸν
πρῶτον, δεύτερον κτλ. Ἡ Ὁκτώχος αὗτη ἀνεπιύχθη μετὰ ταῦτα
εἰς τὴν Παρακλητικὴν, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται: τὰ τε συμπληρωτικὰ
τροπάρια τῶν δικτὼ Κυριακῶν καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἡμερῶν τῆς
Ἐθδομαδὸς, ὑπὸ Μητροράγου Σμύρνης, Θεοφάνους Νικαίας καὶ
μάλιστα ὑπὸ Ιωσήφ τοῦ Υμνογράφου μουσουργούθέντα. Ἡ Ὁ-
κτώχος ἀνακυκλωται δι’ ἔλου τοῦ ἔτους, καὶ ἐξ ἐνὸς μὲν ἐπή-
γαγε ποικιλίαν, ἐξ ἑτέρου δὲ κανονικὸν μέλος καὶ ἔστησε τὴν αὐ-
θαιρεστίγνην. Τὰ πλεῖστα δὲ τῶν μελῶν ἐχρησίμευσαν ὡς Πρόδρογοι:
τῶν μετὰ ταῦτα Προσομοίων. Πάντα λαμπρὰ εἶναι τὰ τῆς Ὁ-
κτωχοῦ καὶ μάλιστα τὰ Δοξαστικὰ, ἀτινα εἶναι πλήρη ὑψηλῆς
Θεολογίας. Ἐκ δὲ τῶν Κανόνων αὐτῆς διακρίνεται ὁ τοῦ 7 ἥχου,
ὅστις καὶ βαρὺς λέγεται.

Μετὰ τὴν Ὁκτώχον ἐποίησεν δὲ ἀπαράμιλλος Υμνογράφος

(1) Ὁ Πάκωνος Ἐδέσσης († 710) συνέταξε δίκα ὑμνους κατὰ τοὺς
δικτὼ ἥχους. Κάρολος δὲ δέ μέγας οὐ μόνον διέταξε νὰ εἰσαχθῶσιν οἱ Ὁκτώ-
χοι, οὓς ἤκουε περὶ τῶν φαλτῶν τῆς Ἑλλ. πρεσβείας, ἀλλὰ καὶ νὰ με-
ταρρυθθῶσι καὶ τὰ Ἑλληνικὰ Ἀντίφωνα (Gelehrte de cantu s. I, p. 269.
368, II, p. 71).

καὶ πολλοὺς ἄλλους Κανόνας (1), καὶ δύναται νὰ δινοματθῇ πρῶτος Κανόνων ποιητῆς διότι καὶ τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ τῶν ἄλλων προγενεστέρων ἔλαβον σχῆμα Κανόνος τὰ τροπάρια ὥπερ τῶν μετὰ ταῦτα Ὑμνογράφων, ἀφοῦ ἐδώκετο παράδειγμα δικαιοσύνης Δαμασκηνῆς. Ἐκ τῶν Κανόνων ὃ εἰς τὰ Χριστούγεννα, τὰ Θεοφάνια καὶ τὴν Πεντηκοστὴν (οὗτος ἐπιγράφεται τοῦ Ἀρχλᾶ, ὅπερ ἵστως οἰκογενειακὸν ἐπίθετον κατὰ τὸν Ἀλλάτιον) εἶναι διὰ στίχων λαμπεῖσιν. Οὐ δὲ τοῦ Πάτσα καὶ οἱ λοιποὶ εἰς ἑρξύθριον πεζὸν λόγον. Ἀξιοσημείωτον δὲ τὰ τροπάριαν τοῦ Κανόνος τοῦ Πάτσα (ὅρι Γ'. Ὡδὴν) «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτὸς, οὐρανός τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια»..., ὅπερ, λέγεται, ἐμπόδιστα τὸν Κοσμὸν νὰ προσθέσῃ δεύτερον Κανόνα καὶ εἰς τὴν ἑορτὴν τεύτην, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας μεγάλας ἑορτάς.

Ἀξιοσημείωτοι εἶναι καὶ οἱ Κανόνες εἰς τὴν Ἀνάληψιν, Μεταμόρφωσιν, Εὐαγγελισμὸν (θύσιο φῦσι ή νῦν 8 καὶ 9) καὶ εἰς τὴν Κοιμησιν τῆς Θεοτόκου, διὰ τοῦ «Ἄνοιξω τὸ στόμα μου» ἀρχόμενος. Κατὰ τοὺς Εἰρημοὺς τοῦ Κανόνος τούτου ἐποίησαν Κανόνας μετὰ ταῦτα, διὰ μὲν Θεοφάνης εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν, διὰ δὲ Νικομηδείας Γεώργιος εἰς τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου.

Πολλοὶ Κανόνες ὥπερ τὸ δινοματθῆται Ιωάννου Μοναχοῦ, εἴτε κυρίου Ιωάννου, ἢ καὶ ἀνεπίγραφοι, εἶναι τοῦ ἀγίου Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ. Τοιούτοις εἶναι ὁ τοῦ Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, τοῦ Ηρωτομάρτυρος Στεφάνου, Συμεὼν τοῦ Στυλίτου, εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου (Ιωάννου μοναχοῦ). Οὐ εἰς Μάξιμον Ομολογητὴν, διὰ τοῦ Μ. Βασιλείου, Μ. Εὐθυμίου, Θεοδοσίου, Πέτρου καὶ Παύλου (κυρίου Ιωάννου).

Ἐις τὸν Δαμασκηνὸν ἀποδίδονται τὰ τροπάρια «Ἐλένησον ἡμᾶς, Κύριε ἐλένησον ἡμᾶς», τὸ «Ἴσλλα τὰ πλήθη», τὸ «Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου», τὸ «Τῶν οὐρανίων στρατιῶν» «Τὴν ἄγραντον εἰ-

(1) Οἱ κανόνες τῶν ἑορτῶν σύγκεινται ἐξ ὅκτω Ὡδῶν ἀντὶ ἑννέα. Ἐν τούτοις ἂν καὶ ἀραιεῖται ἡ δευτέρα φῦσι (δι' οὓς λόγους διλγῷ πρότερον εἰρηται) ὑπολογίζεται ὅμως· ὡστε ἡ κατὰ τάξιν δευτέρα ὑπολογίζεται τρίτη καὶ οὕτω καθετῆς. Οὐ εἰρικὸς δὲ ἑκάστης περιέχει τὴν ἔννοιαν τῶν ἀντιστοίχων ἑννέα φῦσῶν.

κόνα σου», τὰ ἰδιόμελα τῆς Ὑψώσεως, αἱ Ὁραι τοῦ Πάτρα,
καὶ τὰ Ἀντίφωνα τῆς Νεκρωσίμου Ἀκολουθίας, ἀπερ εἶναι ἀξιο-
σημείωτα.

2) Κοσμᾶς ὁ Ἀγιοπολίτης (καὶ Ἱεροσολυμίτης), ἐπίσκοπος
Μαΐουμᾶ (Κωνσταντίας, 20 στάδια μακρὰν τῆς Γάζης) ἀπὸ τοῦ
735, ὁ φίλος καὶ συμμαχητὴς καὶ σύντροφος τοῦ ἀγίου Ἰωάν-
νου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἦν ἄμφι, ὡς αὐτὸς, μέγας Ὑμνογράφος καὶ
ἄγιος (ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 14 Ὁκτωβρίου), «καὶ πνέων μουσικὴν
ὄλως τὴν ἔναρμόνιον» κατὰ Σουίδαν διὰ τοῦτο Ποιητὴς κατ' ἐ-
ξοχὴν ἐπεκλήθη. Ποιητὴς δέ τις ἴσοψήφων ἔγραψε «Κοσμᾶς
(= 531) λύρα» (= 531), ἐξ οὗ καὶ δι στίχος «Κοσμᾶς ἀκούω
καὶ λύρα ψηφίζουμαι» (δρα Boissonadi vol. 3, p. 460). Ο δὲ
σοφὸς Οἰκονόμος λέγει: «Ἐστι δὲ ὁ μὲν ἵερὸς Κοσμᾶς εὐογκό-
τερος τὴν φράσιν, καὶ ποιητικώτερος τοῖς δνόμασιν· ὁ δὲ τούτου
μαθητὴς, Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς, ὅμαλώτερος καὶ ἡδύτερος·
καὶ ἀμφότεροι πνευματέμφοροι καὶ ἀπαρχάμιλλοι μελῳδοὶ τῶν με-
γαλείων τοῦ Θεοῦ». Ἀλλὰ πιθανώτερον ἔτι ὁ Κοσμᾶς δὲν εἶναι
ὁ διδάσκαλος, ἀλλ' ὁ συμμαχητὴς, ὡς σαφῶς τοῦτο λέγει ὁ γρά-
ψας τὸν βίον τοῦ Δαμασκηνοῦ Ἰωάννης Ἱεροσολύμων.

Οἱ Κανόνες τοῦ Κοσμᾶ εἶναι εἰς πεζὸν λόγον ἀξιοσημείωτοι
δὲ δι τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανείων καὶ τῆς Πεντηκοστῆς
καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου οἱ προτασσόμενοι τοῦ Δαμα-
σκηνοῦ. Ἰδίως δὲ ἀξιοσημείωτος δι τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων δ
καὶ κράτιστος ἴσως· «Ἐβόσσαν, ἐν εὐφροσύνῃ δικαίων τὰ πνεύ-
ματα, νῦν τῷ Κόσμῳ, διαθήκη καὶνὴ διατίθεται, καὶ ραντίσματι,
καὶνουργείσθω λαὸς θείου αἴγακτος» (Ἄρδη 6). «Εὐδράνθητι Ἱε-
ρουσαλήμ, πανηγυρίσατε, οἱ ἀγαπῶντες Σιών· δι βασιλεύων γάρ
εἰς τοὺς αἰῶνας, Κύριος τῶν Δυνάμεων ἥλθεν· εὐλαβείσθω πᾶσα
ἡ γῆ, ἐκ προσώπου αὐτοῦ, καὶ βοάτω· Πάντα τὰ ἔργα, ὑμεῖς
τὸν Κύριον». Εἰρηται δ' ἄλλοτε ὅτι εἰς τὸν τῶν Χριστουγέννων
καὶ ἄλλους πολλὰ ἡγιηλόγησεν ἐκ τοῦ Θεολόγου, θν καὶ ἐσχο-
λίατε. Θριαμβευτικῶς δὲ ἐπιστροφήζει τὸν τῆς Κοιμήσεως Κα-
νόνα «Νενίκηνται τῆς φύσεως οἱ δροὶ». Περὶ δὲ τοῦ Κανόνος
τῆς Ὑψώσεως φέρεται καὶ τι ἀγένθοτον (ἐν Ἔργοιοδρομίῳ Νίκο-

δήμου). Έπειδὴ ἐν Ἀντιοχείᾳ ἤκουσεν αὐτὸν ψαλλόμενον οὐχὶ κατὰ τὸν ἔχον καὶ ἄγνωστος ἦν, ἔπειτε τοὺς φάλτας περὶ τῆς ἀληθείας, ἐκ τοῦ προχείρου συντάξας ἄλλην ἐννάτην ὁδὸν κατὰ τὴν ἀκροστιγίδα «Σταυρῷ πεποιθώς, ὅμονον ἐξερεύγομαι».

Ἐμουσούργησε καὶ Κανόνας εἰς τὴν Ὑπαπαντὴν καὶ εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν καὶ τὴν Μ. Πέμπτην, τὰ Τριάδια τῶν τριῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Μ. ἑδδομάχδος, τὰ Τετραώδια τοῦ Σαββάτου τῶν Βαΐων καὶ τοῦ Μ. Σαββάτου, διπερ συνεπλήρωσεν ἡ Καστιανὴ, ἡ δὲ Μάρκος. Φχίνεται δὲ ὅτι καὶ τὸ Τριώδιον τῆς Μ. Παρασκευῆς εἰς τὸν Κοσμᾶν ἀνήκει· διότι τὸν ὅμονον «Τὴν Τιμιωτέραν» (τὴν ἐννάτην τοῦ Τριώδιου τούτου) εἰς τὸν Κοσμᾶν ἀποδίδωσιν δὲ Καλλιστος. Πολλοὶ δὲ καὶ ἄλλοι Κανόνες ἀποδίδονται εἰς τὸν Κοσμᾶν (Mai Specil Roman. II, p. 1,373). Καὶ τοὺς Κανόνας τοῦ Κοσμᾶ ἡρμήνευσεν δὲ Γεώργιος Κορίνθου καὶ Θεόδωρος δὲ Πρόδρομος.

ε) Περὶ τῶν λοιπῶν Ὑμνογράφων.

Οἱ μετὰ τεῦτα Ὑμνογράφοι, στοιχοῦντες τῷ παραδείγματι τῶν μεγάλων Ὑμνογράφων, συνεπλήρωσαν τὴν Ὑμνολογίαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Κατηγρίσθη δὲ πλήρης σχεδὸν περὶ τὰ τέλη τῆς 9 ἑκατονταετηρίδος ἐπὶ Ἰωσήρ τοῦ Ὑμνογράφου. Ολίγα δὲ μετὰ ταῦτα προσετέθησαν λόγου ἀξια. Αξιοστημένοι δὲ Ὑμνογράφοι τῆς μετά τὸν Δαμασκηνὸν ἐποχῆς εἶναι Στέφανος ὁ Σαββαῖτης, οἱ Στουδίται Θεόδωρος καὶ Ἰωσήρ (οἱ τὸ Τριώδιον συμπληρώσαντες), Θεοφάνης δὲ Γραπτός, Γεώργιος Νικομηδείας, Μητροφάνης Σμύρνης καὶ μάλιστα Ἰωσήρ δὲ Ὑμνογράφος ἐπικληθείσ. Οὗτοι συνεπλήρωσαν τὴν Παρακλητικὴν καὶ τὰ Μηνιαῖα. Μετὰ τούτους ἀξιοστημένοι οἱ Αὐτοκράτορες, Λέων δὲ σορὸς (τῶν Ἐωθινῶν ποιητῆς), Κωνσταντῖνος δὲ Πορφυρογέννητος (τῶν Ἐξαποστειλαρίων) καὶ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων δὲ Ἰωάννης Εὐχαίτων Μητροπολίτης δὲ καὶ Μαυρόπους, Φιλόθεος Ἡρακλείς, καὶ Φιλόθεος Πατριάρχης καὶ Μάρκος Ἐφέσου.

1) Στέφανος δὲ Σαββαῖτης ἦν σύγχρονος τοῦ ἀγίου Ἰωάννου

τοῦ Δαμασκηνοῦ· πρέπει δὲ νὰ διαχριθῇ τοῦ πρεσβυτέρου Στιφάνου τοῦ Ἀγιοπολίτου καὶ θαυματουργοῦ, οὗτινος ήν σύγχρονος καὶ συνασκητής. Καὶ τοῦ μὲν πρεσβυτέρου ἐπιτελεῖται ἡ μνήμη τῇ 13 ὸιουλίου, τοῦ δὲ νεωτέρου τῇ 28 Ὁκτωβρίου.

Σώζονται τοῦ Στεφάνου Κανόνες εἰς τὴν Περιτομὴν τοῦ Κυρίου, εἰς τὸν ἄγιον Κυριακὸν, εἰς τοὺς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἀγίου Σάββα ἀνατρεθέντας Πατέρας τῇ 20 Μαρτίου.

2) Θεόδωρος δὲ Στουδίτης καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωσῆφ δὲ Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης († 825), ἀμφότεροι Κανόνων ποιηταὶ κατὰ τὸν Κωδηνὸν (σελ. 94), συνεπλήρωσαν τὸ Τριψάδιον, ὃς εἴρηται πολλάκις, καὶ πιθανὸν ἔτι αὐτοὶ ἔδωκαν Κανόνος μορφὴν εἰς τὸν Μέγαν Κανόνα τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης καὶ προσέθηκαν τοὺς ἄλλους Κανόνας. Κατὰ δὲ τὸν Καρδινάλιον Κειρῆνον, ὃπου εἶναι δύο Κανόνες ἐν τῷ Τριψάδῳ, ὁ πρῶτος εἶναι τοῦ Ἰωσῆφ· εἶναι δὲ πολλοὶ τοιοῦτοι.

Ο Θεόδωρος, δὴ γούμενος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει περιωνύμου Μονῆς τοῦ Στουδίου καὶ μοναχόντων κακῶν καὶ δμολογητῆς (ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 11 Νοεμβρίου), οὐ μόνον ἄλλα τε πολλὰ συνέγραψε καὶ τὸ Τυπικὸν ἐπεθεώρησεν (1), ἀλλὰ καὶ πλὴν τῶν εἰρημένων Τριψαδίων ἐποίησε καὶ τρεῖς πλήρεις Κανόνας (μετὰ τῆς δευτέρας φᾶσης τῷ Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ τῆς Ἀπόκρεω καὶ τῷ Σαββάτῳ τῆς Τυροφάγου). Πρὸς δὲ τούτοις καὶ Τετραψάδια τῶν Σαββάτων τῆς β', γ', δ', καὶ ἐ ἑδομάδος τῶν Νηστειῶν. Κάλλιστον δὲ ποίημα αὐτοῦ καὶ οἱ ἐν τῇ Ὁκτωάγῳ Αναβαθμοί. Διέταξε δὲ καὶ νὰ ψάλληται δὲ Ἀριθμός ἐν τῇ ἐξόδῳ μοναχῶν. "Ιτως αὐτοῦ καὶ ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος.

(1) Ο Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος εἶδε τὸ πρωτότυπον ἐν τῇ Στοά Μονῆ (Ἐπι. Ιερ. Ιστορ. σελ. 175. 1677). Κατ' ἄλλους δὲ (Νίκων Μαυροβουνίου γούμενον 11 Ἐκατ.) οὐδεμία ἀγρυπνία ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἐκάστη Ἀκολουθία ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ (Τοῦτο καὶ τὸ Τυπικὸν τῆς Βασιλίσσης Εἰρήνης παρὰ Coteler. monum. graec. 4,921). ἔτι οὐδεμία μεγάλη Δοξολογία καὶ μόνον τὰ σπιχρὰ τῶν Αἴνων καὶ τὰ Ἀπόστιχα. Ἀπὸ δὲ τῆς 26 Σεπτεμβρίου μέχρι τέλους τῆς Τεσσαρακοστῆς τρίτα Ἀναγνώσματα ἐν τῷ Ὅρθρῳ ἀντὶ δύο.

Ο δὲ Ἰωσὴφ, ὁ μολογητὴς καὶ αὐτὸς (ἡ μητέρη αὐτοῦ Ἰουλίου 14), πλὴν τῶν εἰρημένων ἐποίησε καὶ τὸν τῆς Κυριακῆς τοῦ Ἀσώτου Κανόνα, Τριώδια καὶ Στιγμὰ εἰς τὰς πέντε ἡμέρας τῆς Τυρινῆς καὶ Τετραώδια εἰς τὰ Σάββατα, εἰς ἀντί καὶ διθεόδωρος. Κακῶς διαιρεῖται παρὰ Φαθρικίῳ ὁ Ἰωσὴφ Θεοστολονίκης τοῦ Στουδίου.

Κατὰ τὸν βιογράφον Θεοδώρου τοῦ Στουδίου οἱ μοναχοὶ τοῦ Στουδίου ἡσχολοῦντο εἰς τὴν ὄμοιολογίαν, καὶ ὅντως πολλοὶ εἶναι γνωστοί, ὁ Συμεὼν (τριπάριον τῆς Ἀναλήψεως κατὰ Ἀλλάτου), Νικόλαος, Κλήμης, Κυπριανὸς καὶ Πέτρος.

3) Εἰς τὸν Θεοτέρικτον μοναχὸν Βιθυνίας ἀποδίδοται ὁ Παρακλητικὸς Κανὼν «Πολλοὶ συνεχόμενος Πειραμοῖς».

4) Θεοράντης ὁ Γραπτὸς, ἀδελφὸς νεώτερος Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ (1) μεθ' οὖν καὶ Ὀμολογητὴς (τοῦ μὲν Θεοδώρου ἡ μητέρη Δεκεμβρίου 27, τοῦ δὲ Ὁκτωβρ. 11); ὁ Νικαῖας Μητροπολίτης ὄνομασθεὶς (περὶ τὸ 845), ἐγένετο καὶ πολλῶν Κανόνων ποιητής. Ἐκ τῶν 139 Κανόνων, ὃν πλείστοι ἔν τοῖς Μηναῖσι, πολλοὶ ἐν τῇ Σλαβωνικῇ μεταφράστει εἴναι γνωστοί ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοφάνους. Διακρίνονται δὲ οἱ τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν κεκομημένων ἐν τοῖς ὄκτω γάχοις τῆς Παρακλητικῆς καὶ ὁ εἰς τὴν μητέρην τοῦ ἀδελφοῦ Θεοδώρου. Εἰρευγέ δὲ γὰρ σημειοῖ ἐν ταῖς ἀκροστιχίοις τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὡς ὁ μετὰ ταῦτα Ἰωσὴφ, ἢ ἐν τοῖς Θεοτοκίοις ὡς ὁ Γεώργιος Νικομηδείας.

5) Σέργιος ὁ Ἀγιοπολίτης, μοναχὸς, ἀποκαλεῖται παρὰ Φωτίῳ (Βιβλ. 67) ὄμνογράφος, καὶ ὅντως σώζονται Στιγμὰ τινα εἰς τὰ Εἰσόδια καὶ τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου. Ἐνιαγοῦ ἐπιγράφονται τὰ Ἀπόστυχα, Ἀγιοπολίτου. Ἐν δὲ τῷ Βατικανῷ Τριώδῃ (Mai. Specil. rom. IV. p. 7) εἶναι ὑμνοὶ τοῦ Σεργίου.

6) Κασσιανὴ καὶ Κασσίτικαί (ἴσως ἐκ τοῦ Ἡ Κασσίτικη, ὡς εἰκάζει ὁ Οἰκονόμος), εἶναι ὁμολογουμένως ποιήτρια τοῦ

(1) Ὄνομάσθησαν Γραπτού, διότι ὁ εἰκονομάχος Θεόφιλος διέταξε υπὸ στίλβωσιν ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν ζυγλωτῶν τούτων τῶν ἀγίων Εἰκόνων διάδεκα στίλψις (ὅρι Μελετίου Ἐκδ. Ιστορ. Τέμ. 2. τελ. 270).

πολυθρυλλήτου Δοξαστικοῦ τῶν Ἀποστόλων τοῦ Ὁρθρου τῆς Μ. Τετάρτης «Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἀμαρτίαις». Τὸ ἀνέκδοτον τοῦ Θεοφίλου μετὰ τῆς Καστιανῆς ἀπογεῖται ὁ Ζωναράς (9, 25). Δὲν ἀνήκει σμως εἰς αὐτὴν ἡ συμπλήρωσις τοῦ Κανόνος τοῦ Μ. Σεββάτου, ἀλλ’ εἰς τὸν Μάρκον Ὑδροῦντος. Ἄλλα σμως τροπάρια δικαιότερον ἀποδίδονται εἰς τὴν Καστιανὴν, οἷον τὰ τῶν Χριστουγέννων «Ἄγιούστου μοναρχήσαντος ἐπὶ τῆς γῆς» καὶ εἴ τι ἀλλο.

7) Μεθόδιος ὁ Ὄμολογητής (ἡ μνήμη Ιουνίου 14) καὶ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως († 847) οὐ μόνον εἶναι γνωστὸς ἐπὶ διατάξειν Ἀκολουθίῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, τοῦ Ἀρքαβώνος καὶ τοῦ δευτέρου γάμου (ὁ Goar ἐπύπωσεν ἀνωνύμως, ἐνῷ ἀλλαχοῦ φέρουσι τὸ ὄνομα), ἀλλὰ καὶ σμων εἶναι ποιητής αὐτοῦ τὰ στιγματὰ εἰς τὴν ἕօρτὴν Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης, Μαΐου 21.

8) Ἰγνάτιος, πρότερον μὲν Σκευοφύλακς, εἶτα δὲ Νικαίας Μητροπολίτης καὶ διάδοχος Θεοφάνους τοῦ Γραπτοῦ, πολλὰ ἔγραψεν, δλίγα ἔξεδόθησαν καὶ δλίγοι Κανόνες αὐτοῦ σώζονται, οἷον εἰς Τατιανὴν (Ιανουαρ. 12), εἰς τοὺς 42 Μάρτυρας (Μαρτίου 6). ἐν δὲ τῷ Σλαβωνικῷ σώζεται Κανὼν καὶ εἰς τὴν Ὁδηγήτριαν. Οὕτως ὀνομάζετο ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, ἡ κατὰ παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ζωγραφηθεῖσα καὶ ἐν τῷ Ηαλατίῳ τηρουμένη. Ἐξήγετο δὲ τοῦ Σκευοφύλακίου ἀπὸ τῆς Πέμπτης τοῦ Μ. Κανόνος μέχρι τῆς Δευτέρας τοῦ Ηάσχα. Ὁ Κάλλιστος ἀναφέρει διτὶ ἡ Πουλχερία διέταξεν ἀγρυπνίαν τῇ Τετάρτῃ τῆς Ἐβδομάδος, καὶ ἐντεῦθεν ἵστως ἐλάθεν ἀρχὴν τὸ Κοινωνικὸν τῆς Θεοτόκου τὸ κατὰ πᾶσαν Τετάρτην ψαλλόμενον «Πετήριον σωτηρίου λήψομαι».

9) Φωτίος, «τὸ μέγα ὄνομα, καὶ τοῦ τε κατ’ αὐτὸν καὶ τῶν μετ’ αὐτὸν αἰώνων τὸ θαῦμα» (ὅρα πὸ λαμπρὸν ἔγκωμιον τοῦ Οἰκονόμου τόμ. 4, σελ. 752), δι Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως γενόμενος περὶ τὰ 858 ἔτος, ἐκόσμησε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ θεὶς σμων Ἐκκλησιαστικῶν. Σώζονται δύο στιγματὰ τῷ Μεθόδιῳ (14 Ιουνίου), πιθανὸν διτὶ τοῦ Φωτίου εἶναι καὶ ὁ ἀνεπίγραφος Κανὼν. Διέταξε πρὸς τούτοις ἐν Συγόδῳ καὶ τὰ τοῦ μικροῦ Ἀγιασμοῦ

καὶ ἵσως τοῦ Φωτίου εἶναι καὶ τὰ τρόπαρια. Πότε δὲ ἐτελεῖτο ὁ μικρὸς Ἀγιασμὸς ἐν τῷ Παλατίῳ, εἰρηται ἄλλοτε.

10) Γεώργιος Νικομηδείας, φίλος πιστὸς Φωτίου (πολλαὶ ἐπιστολαὶ Φωτίου πρὸς αὐτὸν), εἶναι κατὰ Ἀλλάτιον λαμπρὸς ποιητής. Ἀλλ' ἐκ τῶν 25 Κανόνων, οὓς ἀριθμεῖ ὁ Ἀλλάτιος, σώζονται μόλις 7. Εἰς ἄλλους Κανόνας προσέθηκε Θεοτοκία μὲ τὴν ἀκροστιχίδα τοῦ δνόματος αὐτοῦ.

11) Ἀρσένιος Ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας, πρῶτος Ἀρχιεπίσκοπος διὰ τὴν ἀγίστητα τοῦ βίου, δι' ἣν μέγα σέβας ἀποδεκνύεται ἐν τοῖς ἐπιστολαῖς ὁ Φωτίος (ἡ μνῆμη αὐτοῦ Ἰανουάρ. 13), ἔγραψε Κανόνα εἰς τὸ Εὐχέλαιον καὶ σπιγγῆρᾳ εἰς τοὺς Ἀρχαγγέλους, εἰς τὸν Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ τὸν προσήκτην Ἡλίαν.

12) Μητροφάνης Σμύρνης, φίλος Ἰγνατίου καὶ ἐχθρὸς διὰ βίου τοῦ Φωτίου, δι' ἣν καὶ καθηρέθη, συνέταξε τοὺς Τριαδικοὺς Κανόνας τῆς Ὁκτωήχου, οἵτινες ψάλλονται πρὸ τοῦ Ὑεροῦ τῶν Κυριακῶν ἀντὶ Μεσονυκτικοῦ. Αἱ Ἀκροστιχίδες φέρουσιν ἡ τὸ δνομα αὐτοῦ «Τέταρτος Ὅμινος τῷ Θεῷ Μητροφάνους», ἡ ἀπλῶς τὸν ἀριθμὸν «Κανὼν δέ πέμπτος τῷ φωτὶ Τριαδικών».

14) Ἰωσήφ ὁ Υμνογράφος ἐπικληθεὶς διὰ τὸ πλήθος τῶν πνευματικῶν Ὡδῶν, ἀς συνέταξεν, ἣν Σικελιώτης καὶ μοναχὸς καὶ πνευματικὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, δούσις τὸν βίον τελέσας τῷ 883 (ἡ μνῆμη αὐτοῦ Ἀπριλ. 3.).

Οὗτος εἶναι πατὴρ τῆς Παρακλητικῆς, εἰς ἣν περιελήφθη μετὰ ταῦτα καὶ ἡ Ὁκτώηχος, ποιήσας ἀπασταν (ἐξαιρέσει ὅλιγων τροπαρίων) τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ κύκλου τῆς Ἐθδομάδος ὀκτάκις κατὰ τοὺς ὅκτω ἥχους. Πρὸς τούτοις τὸ πλεῖστον τοῦ χαροσύνου Πεντηκοσταρίου καὶ τὰ δύο τρίτα τῶν Μηναίων 300 Κανόνας ἡρίθμησάν τινες (Kaietan. acta Sanct. ad 4 Ἀπριλ. p. 268). Αὐτοῦ καὶ δέ Κανὼν τοῦ Ἀκαθίστου «Χριστοῦ βίβλου ἐμψυχον». Ἐν τῇ ἐννάτῃ δὲ ὧδη τῶν πλείστων Κανόνων ἡ ἀκροστιχίδα φέρει τὸ δνομα αὐτοῦ Ἰωσήφ. Ὁ πολυγραφώτατος δὲ οὗτος μελωδὸς εἶναι καὶ ποικιλώτατος τὴν φράσιν καὶ πολλὴ ἡ γέρες καὶ εὔρυθμία. Ἐνῷ πολλαὶ αἱ ἔκαποντάδες τῶν Κανόνων αὐ-

τοῦ, ἐν ἄπασι σχεδὸν περιφράζων ἐν τοῖς Εἰρμοῖς τὴν ἔννοιαν τῶν ἐννέα ἀρχαίων φθῶν, οὐδέποτε παλιλλογεῖ.

15) Μάρκος Ὑδροῦντος τῆς Ἰταλίας Ἐπίσκοπος πεώθην δὲ Μοναχὸς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα. Εἰς τοῦτον δικαίως ἀπὸ διδοται ἡ συμπλήρωσις τοῦ Κανόνος τοῦ Ν. Σαββάσου. Κακῶς δὲ διαιρεῖ καὶ τοῦτον ὁ Φεβρίκιος εἰς ὅν, εἰς Μάρκον Μοναχὸν καὶ Μάρκον Ὑδροῦντος (Ἴδροῦντος συνήθως γράφεται).

16) Λέων ὁ σοφὸς (+ 916), ὁ μακριτὴς Φωτίου καὶ ἀπὸ τοῦ 866 Αὐτοχράτωρ ἐποίησε τὰ 11 Ἐωθινὰ (Δοξαστικὰ τῶν Αἰγανῶν) κατὰ τὰ ἑωθινὰ Εὐαγγέλια τῶν Κυριακῶν, ὃν τὴν ἔννοιαν παρέρρεσεν. Πρὸς δὲ τούτοις σώζονται καὶ στιγμὴ ἐις τὴν Πέμπτην τῶν Βασίων καὶ τὸ Δοξαστικὸν τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Ηεντηκοστῆς: «Δεῦτε λαοί, τὴν Τριτυπόστατον».

Τὰ ἐν τοῖς Μηναίοις ἐπιγραφόμενα Βυζαντίου καὶ Βούλγαρος, ἀποδίδονται εἰς Λέοντα τὸν Σορόν.

17) Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογέννητος, ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος, εἶναι δὲ ποιητὴς τῶν Ἐξαποστειλαρίων, ἄλλων τόσων, ὅπου καὶ τὰ Ἐωθινὰ, φέρουσι δὲ καὶ τὸν αὐτὸν γαρακτῆρα. Ἐπ' αὐτῷ δὲ θεοφύλακτος Πατριαρχῆς εἰσήγαγε κοσμικὰ ἀσματα, ἀτινὰ κατηργήθησαν μετ' ὀλίγον.

18) Ἰωάννης Εὐγαῖτων Μητροπολίτης ἐπὶ Κομνηνῶν, ὁ καὶ Μαυρόπους ἐπιλεγόμενος. Μετὰ πολλοὺς Ὑμνογράφους, ὃν τὰ δύοματα παραλείπονται, ἀξιοσημείωτος εἶναι δὲ Ἰωάννης Εὐγαῖτων, δυτὶς μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀρμοζούσης ὑψηγορίας καὶ εὐφραδείας συνέταξε τὴν Ἀκολουθίαν τῶν τριῶν Ιεραρχῶν.

Πάντα καλὰ, ἀξιοσημείωτα δύως τὰ τῆς τρίτης ὀδηγοὶ: «Ἡ σάλπιγξ ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας, ὁ λύγνος ὁ φωτίζων τὴν οἰκουμένην, ὁ κῆρυξ δὲ τῷ φθόγγῳ περιλαμβανων, πάντα τὰ πέρατα, ὁ μεγαλώνυμος, συγκροτεῖ τὴν σύναξιν ταύτην Βασιλείους». «Λαμπρὸς ἀπὸ τοῦ βίου καὶ τῶν πραγμάτων, λαμπρὸς ἀπὸ τοῦ λόγου καὶ τῶν δογμάτων, ἐν πᾶσιν ὑπερλάμπων πάντας ὡς ἄλλος, ἀστέρας Ἡλιος, ὁ πολυύμνητος, Θεολόγος σήμερον μακαρίζεται». «Ἴδού τὸ φῶς τοῦ Κόσμου τῷ Κόσμῳ φαίνεται ἵδου τῆς γῆς τὸ ἄλας τὴν γῆν ἥδυνει: ἵδου τὸ ζωῆς

έύλον ἀθανασίας, χαρπούς προβάλλεται, ὁ χρυσοῦς "Αγιος· οἱ θανεῖν μὴ θέλοντες, δεῦτε τρυφήσατε". Ιτιώς ἔχουν ἀναφορὰν ταῦτα πρὸς τὰς τότε ἐριδας περὶ τῶν τριῶν Ιεραρχῶν, περὶ ὧν εἴρηται ἄλλοτε. Διὰ τῶν ἐγκωμίων τούτων κατορθοῖ ὁ ποιητής γὰρ ἀποδεῖξεν, ὅτι οὐδεὶς δυνατὸν νὰ γείνῃ προτίμησις.

19) Καὶ ἄλλος εὐσεβὴς Βασιλεὺς, Θεόδωρος Δούκας Αὐτοχρότωρ Νικαιας (1255—59), ἐκσύμπτω τὴν Ἑκκλησίαν δι' ὑμῶν, ποίησας τὸν ἄλλον Παραχλητικὸν Κανόνα.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀποτικνίσωμεν ὅτι καὶ ὁ Εἰκονομάχος Θεός εἶχε ζῆλον εἰς τὴν Ὑγνολογίαν, ποιήσας κατὰ Κουροπαλάτην τὸ τῶν Βαΐων «Ἐξέλθετε ἔθνη» καὶ κατὰ τὸ «Ἄκουε Κόρη» ἄλλα (οὐχὶ δὲ τὸ «Ἄκουε Κόρη»). Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἔψαλλε καὶ διὰ γειρονομίας ὡδῆγει τοὺς ἄλλους.

20) Εἰς τοὺς εἰρημένους Ὑμνογράφους προστεθεῖσινταν καὶ
Φιλόθεος Ἡρακλείας († 1376) ὁ τὸν Κανόνα τῶν 6 Οἰκουμ.
Συνέδων ποιήσας, καὶ Φιλόθεος Πατριάρχης ὁ τῷ 1368 διατί-
ξας Γρηγορίου τοῦ Παλαιμᾶ τὴν ἑστήν καὶ τὴν Ἀκολουθίαν
συντάξας.

21) Προστεθείσθω τέλος ὡς σφραγίς καὶ Μάρκος Ἐρέσου, δινόματι καὶ πράγματι Εὐγενικός. Ὁ ἀγίτητος οὗτος τῆς εὐσεβείας πρόμαχος (ἡ μήμη αὐτοῦ Ἰανουαρ. 19)¹⁰ συνέταξε καὶ Κανόνας, ἐν οἷς καὶ τοὺς ὁκτώ (κατὰ τοὺς ὁκτὼ ἥχους) εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, ψαλλομένους ἐν τισι τῶν ἑξῶν Μονῶν κατὰ τὴν ἀκεκπενθήμερον τοῦ Αὔγουστου γηστείαν.

ΒΙΒΛΙΟΝ Β.'

Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἀκολουθῶν.

§ 24. Τιὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἄκολουθίαι λέγονται τὰ συστήματα τῶντε κοινῶν ἐπ' Ἐκκλησίας προσευχῶν καὶ τῶν διαφόρων ιεροτελεστιῶν· τὴν δὲ τάξιν αὐτῶν κανονίζει τὸ Τυπικόν. Δυνατὸν δὲ νὰ ἀποκαλεσθῶσιν ἀπασταῖς αἱ Ἀκολουθίαι Λειτουργίαι, εἰ μόνον κατὰ τὴν πλατυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τινας μὲν αὐτῶν τελεῖται ἡ κατ' ἔξοχὴν Λειτουργία λεγομένη (ώς ἐν τῷ Ἐσπερινῷ), ἄλλαι δὲ εἶναι στενὰ συνδεδεμέναις μετὰ τῆς Λειτουργίας, οἷον αἱ τῶν Μυστηρίων, ἀτινα ἑτελοῦντο ἀνέκαθεν μετὰ τῆς Λειτουργίας, αἱ δὲ λοιπαὶ Ἀκολουθίαι ἀγιαζονται μπὸ τῆς Λειτουργίας. Πᾶσαι δὲ καθόλου φέρουσιν ὡς κοινὸν τύπον τὸν τῆς Λειτουργίας. "Ωστε ηδύνατο νὰ ἐπιγραφῇ τὸ βιβλίον τοῦτο «Περὶ τῶν Ἀκολουθῶν τῆς Λειτουργίας». Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπεκράτησε νὰ ἀποκαληται Λειτουργία κατ' ἔξοχὴν ἡ ἴδιαιτέρα ἐκείνη Ἀκολουθία, ἐν ᾧ τελεῖται τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, διὰ τοῦτο καὶ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς συγγύνσεως προεκρίθη ἡ ἀναγραφεῖσα ἐπιγραφή.

Ἀναγκαίως δὲ πρέπει νὰ προσηγοριθῇ ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ βιβλίου τούτου τὸ περὶ τῶν Ἀκολουθῶν τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθοῦ, αἵτινες εἶναι αἱ καθ' ἡμέραν κοιναὶ προσευχαὶ καὶ μὲν ὅν συνδέεται στενῶς ἡ κατ' ἔξοχὴν Λειτουργία, εἴτα δὲ ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῶν Ἀκολουθῶν τῆς κατ' ἔξοχὴν Λειτουργίας καὶ εἴτα περὶ τῶν ἄλλων Μυστηρίων καὶ περὶ τῶν ἄλλων κυριωτάτων Ἀκολουθῶν.

Περιττὸν δὲ νὰ δημογήσωμεν διὰ πολλῶν, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο
TOM. Θ.'

εἶναι ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον σύνθεσις τῶν ἀναλυτικῶν ἐξηγημένων
ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'

Περὶ τῶν νυχθημεριῶν Ἀκολουθῶν.

§ 25. Περὶ τῆς γερέσεως τούτων καθόλον.

Ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος δις τῆς ἡμέρας, πρωὶ καὶ ἐσπέρας, προσεφέροντα θυσίας μετὰ ψαλμωδίας. Ἐν δὲ ταῖς Συναγωγαῖς ἐτελεῖτο κοινὴ προσευχὴ μετὰ ψαλμωδίας κατὰ τὰς αὐτὰς ὥρας καὶ ἀνεγινώσκετο καὶ ἡμινυνέτο ἡ Γραφή. Ἀντὶ δὲ τῶν θυσιῶν ἀνεγινώσκοντο οἱ Προφῆται οἱ προλέγοντες τὰ περὶ Μεσσίου, ὃν προεικόνιζον καὶ αἱ θυσίαι. Πλὴν δὲ τούτων ἐτελοῦντο καὶ ἴδιᾳ καὶ ἄλλαι προσευχαῖς κατὰ τὸ «έπτάκις τῆς ἡμέρας ἡγεμόνη» (ψαλμ. 118, 164). Ἰδίως δὲ διεκρίνετο μεταξὺ τούτων ἡ περὶ Μεσημβρίαν προσευχή.

Αἱ αὗται βάσεις τῆς Προσευχῆς ἦσαν καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ. Ἡδη οἱ Ἀπόστολοι ἐσύγχαζον εἰς τὰς ὥρας τῆς προσευχῆς ἐν τῷ Ναῷ καὶ ταῖς Συναγωγαῖς, καὶ ἐρμηνεύοντες τὴν Π. Διαθήκην εὐηγγελίζοντα τὸν ἐπιφανέντα Μεσσίαν, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ. Ἀντὶ δὲ τῆς θυσίας προσεφέροντα τὴν ἀνάμακτον θυσίαν, κ.λ.ώτες κατ' αὐχον ἀρτον, ὅπερ ἦν ἡ οὐσία τῆς Λειτουργίας. Ἐτελεῖτο δὲ τὸ ἐσπέρας εἰς ἀνάμνησιν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου. Ηολλάκις δὲ παρετέίνοντο δι' ἀλητικῆς νυκτὸς ἡ προσευχὴ καὶ τὸ κάρυγμα, ὡς τοῦτο βλέπει τις ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων.

Ἐξαπλωθέντος τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πολλῶν ἐξ ἑτνῶν ἐπιστρεψάντων εἰς Χριστὸν, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν ἐξ Ιουδαίων Χριστιανῶν διὰ τοὺς διωγμοὺς ἐκ τῶν ἀλλων Ιουδαίων ἀποχωρισθέντων αὐτῶν, ἀναγκαῖς διεκρίθη καὶ ἡ κατ' αὐχον Ἐκκλησία τῆς Συναγωγῆς, καὶ ἐν τῇ κατ' αὐχον Ἐκκλησίᾳ ἐτελοῦντο ἀπαντά τὰ

τῆς Χριστιανικῆς Λειτουργίας μετὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς καὶ τῶν ἀναγνωσμάτων. Δύο δὲ ἥσαν αἱ καθ' ἔκάστην ἐν Ἐκκλησίᾳ Λειτουργίαι, ἡ ἑσπερινὴ καὶ ἡ ὁρθρινὴ κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγάς. Καὶ τὸ Κυριακὸν Δεῖπνον μετετέθη ἀπὸ τῆς ἑσπερινῆς Λειτουργίας εἰς τὴν Ὁρθρινήν, ἀρσοῦ δὲ Τραπεζὸς (περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς Β'. Ἐκκλησιαστηρίδος) ἀπηγόρευσε τὰς μυστικὰς ἑταίριας. Ιδίως δὲ ὕφειλον οἱ πιστοὶ κατὰ Σάββατον καὶ μάλιστα τὴν Κυριακὴν νὰ συνάγωνται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Οἶκοθεν δὲ δῆλον ὅτι, ἀρσοῦ δὲ Σωτῆρος ἐνετείλατο τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι: (Ματθ. 26, 41. Α'. Θεσσαλ. 5, 17), πολλῷ δὴ μᾶλλον ἔπειτεν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἐπιτάξις τῆς ἡμέρας νὰ αἰνέστωσι τὸν Κύριον. Μάλιστα δὲ ὕφειλον νὰ πράξωσι τοῦτο οἱ ἐκ τοῦ ἴεροῦ καταλόγου καὶ θίσις οἱ τὸν μοναστικὸν βίον ἀσπασμένοι καὶ ὅλους ἑκατοὺς εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ ἀφιερώσαντες. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἴναι ἀδύνατον ἀνθρώποις τὸ ἀκαταπάυτως προσεύχεσθαι, τὸ ἐργάζεσθαι δὲ καὶ ἀγαθοεργεῖν εἴναι ἀλλη τις λατρεία τοῦ Θεοῦ καὶ αὐτὴ, διὰ τοῦτο αἱ ἐπτὰ αἰνέστεις συνεπλέγησαν εἰς τρία ἡ καὶ δύο συμπλέγματα, κατὰ τὰς δύο κυριωτάτας ὕφαστις τῆς λατρείας ἐν τῷ Π. Νόμῳ τὰς καὶ ἀναγκαιοτάτας καὶ φυσικωτάτας. Ἐν δὲ τῇ ἐργαστικῇ ἑκαστος ἡδύνατο εὐχὴς καὶ ψαλμὸς καθ' ἑκατὸν λέγων, ἡ καὶ συγγὰς καὶ συντόμους ἐπικλήσεις καὶ δοξολογίας (Κύριε ἐλέησον, Δέξα σοι δὲ Θεὸς, ὃς ποιεῖ ἄγρι τοῦδε δὲ λαζάρο), νὰ ἐπιτελῇ πως τὸ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι.

Δῆλον καὶ τοῦτο ἐκ τῶν ἔμπροσθεν εἰρημένων, ὅτι τὸ κυριώτατον συστατικὸν τῶν διαφόρων αἰνέστεων ἡ Ἀκολουθίῶν ἔπειτε νὰ ἦναι ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς καὶ ἡ ψαλμωδία τῶν ψαλμῶν καὶ τινῶν πνευματικῶν ὕδων. Ἀρσοῦ προέβη ἡ Ὅμοιολογία καὶ κατὰ μίμησιν τῆς Ηλινυχίδος τοῦ Πάσχα κατηρτίσθησαν αἱ Ἀκολουθίαι τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ Ὁρθρου καὶ τῶν ἄλλων ἑορτῶν καὶ ἀπέβησαν ἀσματικαὶ αὔται, ἔτι μᾶλλον ἔπειτε νὰ ἀποτελέσωσιν ὅλον τι σύστημα καὶ χωριστὸν ἀπὸ τῆς θείας μυσταγωγίας, μεθ' ἣς ἀποτέλουν κατ' ἀρχὰς μίαν Λειτουργίαν καὶ ἥσαν προσόμιον καὶ προπαρασκευὴ εἰς αὐτὴν, ὡς τις ἔνωσις μετὰ Θεοῦ διὰ προ-

σευχῆς, ἄγουσα εἰς τὴν στενωτέραν διὰ τῶν μυστηρίων. Ή τοι-
αύτη δὲ προπαρασκευὴ ὀνομάζθη Λειτουργία τῶν Κατηγοριμένων
διότι ἡδύναντο καὶ οῦτος ἡ παρευρίσκωνται ἐν τῇ κοινῇ Προ-
σευχῇ. Αἱ Ἀκολουθίαι δὲ, αἵτινες προσῆλθον ἐκ τῆς Λειτουργίας
τῶν Κατηγοριμένων καὶ ἐκ τῶν Παννυχίδων ἐμορφώθησαν, εἶναι αἱ
τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὁρθροῦ, αἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ἐμοιδῶσ-
σι πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐν τῷ Ἐσπερινῷ ἐνίστανται διὰ τὴν αὐτὸν λό-
γον φάλλεται καὶ ἡ κυρίως καλουμένη Λειτουργία.

Αἱ ἐπτὰ αἰνέστεις τῆς ὑμετέρας Ἐκκλησίας, αἱ ὅπερι τοῦ Κλή-
ρου καὶ μάλιστα ἐν ταῖς ἵεραις Μοναρχίαις καθ' ἔκάστην τελούμεναι,
εἶναι αἱ ἀκόλουθοι· Μεσονυκτικὸν, Ὁρθρος, πρώτη Ὁρα, Τρι-
θέτη (τρίτη καὶ ἕκτη Ὁρα) μετὰ τῶν Τυπικῶν, Ἐννάτη, Ἐ-
σπερινὸς καὶ Ἀπόδειπνον. (1) Αἱ Ἀκολουθίαι αὗται συμπλέκον-
ται εἰς τρία συμπλέγματα, ὅταν τεληθεῖται ἡ Λειτουργία (αὕτη δὲ
ψάλλεται καθ' ἔκάστην ὅπου δυνατὸν πλὴν τῆς Μ. Παρασκευῆς),
εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦ Ὁρθροῦ (προηγουμένου τοῦ Μεσονυκτικοῦ
καὶ ἐπισυναπτομένης τῆς πρώτης Ὁρας), εἰς τὸ τῆς Τριθέτης
μετὰ τῆς Λειτουργίας, καὶ τέλος εἰς τὸ τοῦ Ἐσπερινοῦ προηγου-
μένης τῆς Ἐννάτης Ὁρας καὶ ἐπισυναπτομένου τοῦ Ἀπόδειπνου.
Ἐν τούτοις εἰς τὰς Ἐνοριακὰς Ἐκκλησίας καὶ εἰς πολλὰ Μονα-
στήρια δύο διὰ τὴν εὐκολίαν εἶναι τὰ συμπλέγματα, ἐπισυναπτο-
μένης εἰς τὸν Ὁρθρον τῆς Λειτουργίας, τῶν δὲ Ὁρῶν καὶ τοῦ
Ἀπόδειπνου κατ' ίδιαν ψαλλομένων. Οστε αἱ καθ' ἡμέραν Ἐκ-
κλησιαστικαὶ Ἀκολουθίαι συνεκεντρώθησαν πάλιν εἰς τὰς κυριω-
τάτας δύο ὥρας τῆς Προσευχῆς.

§ 26. Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ Ὁρθροῦ.

Ἄν καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἐσπερινοῦ εἶναι ἡ τελευταία προ-
σευχὴ τῆς ἡμέρας καὶ τὸ κέντρον τοῦ τελευταίου συμπλέγματος
τῶν καθ' ἡμέραν Ἀκολουθιῶν, ἀλλ' ἂμα εἶναι ἐκκλησιαστικῶς

(1) Ποῖα εἶναι κυρίως αἱ ἐπτὰ αἰνέστεις καὶ διατί συμπλέκονται σύμφωνα;
Ἐπίλογος § 29.

κατὰ τὴν παλαιὸν τοῦ Νόμου συνήθειαν (καθ' ἥν αἱ ἔορται ἤργοντο ἀρέσπερας) ἀρχὴ καὶ προσίμιον τῆς ἐπισύνης ἔορτῆς, ὡς εἴτεντιν ἰδεῖν τοῦτο ἐκ τῶν τροπαρίων, ἄτινα εἶναι ὅμνοι τῆς ἐπισύνης ἔορτῆς. Διὸ τοῦτο καὶ ἐν ταῖς ὀλονυκτίαις (μικραῖς τε καὶ μεγάλαις, αἰτινες καὶ ἀγρυπνίαις κατ' ἔξοχὴν λέγονται) ἔνοιται ὁ Ἐσπερινὸς μετὰ τοῦ Ὀρθρου ἀδιαβρέκτως.

Οὐ οὐδὲν τοῦ Ὀρθρου, ὡς εἰρηται καὶ πρότερον, εἶναι κατ' οὐσίαν κοινὴ καὶ ἐν Ἐπηλησίᾳ προσευχὴ ἐκ τῶν τριῶν συστατικῶν αὐτῆς (Δοξολογίας, δεήσεως καὶ Εὐχαριστίας) καὶ ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς συναπαρτιζόμεναι. Ἀφοῦ δὲ ἐπετάθη ἡ Ὑμνολογία, ἀπέβησαν καὶ ἀσματικώτεραι αἱ Ἀκολουθίαι αὗται, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐνῷ ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς ἐπεκράτουν αἱ ἀναγνώσεις. Εὐ τούτοις ἡ Ἱερὰ Ὑμνολογία ἀντικατέστησε τὰ ἐν ἔκαστῳ στίχῳ τῶν Ψαλμῶν ψαλλόμενα πρότερον ἡ ἀκροστίχια, ἡ ἐφύμια καὶ ὑποψήλματα. Εἰρηται πρὸς τούτοις διτὶ ἡ κοινὴ αὕτη προσευχὴ ἢν ἄλλοτε προσίμιον, προπαρασκευὴ (καὶ Λειτουργία, οὕτως εἰπεῖν, τῶν Κατηγοριμένων) εἰς τὴν στενωτέραν ἐνωσιν ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς Εὐχαριστίας, οὕτωνος ἡ Ἀκολουθία καὶ μυσταγωγία κατ' ἔξοχὴν Λειτουργία ὀνομάσθη. Ἐντεῦθεν προσῆλθον αἱ εἰσοδοι τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ Ὀρθρου. Δῆλον δὲ ἐντεῦθεν καὶ διὰ τί ἐν αὐτῇ τῇ Λειτουργίᾳ εἰς τὰς ἀπλᾶς ἔορτάς ἐν τῷ τρίτῳ Ἀντιφώνῳ ψάλλονται ἡ τρίτη καὶ ἑκτη φῦδη, μετὰ δὲ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων ἡ ἐννάτη φῦδη (ἐν ταῖς μεγάλαις ἔορταῖς), ἡ τὸ ἀντίστοιχον «Ἄξιόν ἐστιν», καὶ ἐν τῷ Κοινωνικῷ τῶν Κυριακῶν οἱ Αἴνοι τοῦ Ὀρθρου «Αἴνετε τὸν Κύριον». Ωστε, ἐνῷ ἐκ τούτων μαντήνομεν πόθεν προσῆλθεν ἡ τάξις τῶν εἰρημένων Ἀκολουθίῶν, μαγνήτηνομεν πρὸς τούτοις καὶ τὸν σύνδεσμον αὐτῶν μετὰ τῆς Λειτουργίας, καὶ διατί ἐν τοις μὲν Ἐσπερινοῖς (ἐν τίσιν, εἰδομεν καὶ ὑψόμεθα) ψάλλεται ἔτι ἡ Λειτουργία, ἐν δὲ τῷ Ὀρθρῷ ἐπιτυνάπτεται εὐθὺς διὰ τὴν εὐκολίαν ἡ Λειτουργία (1) ἐν ταῖς ἐνορια-

(1) Ἐκ τῶν εἰρημένων νοεῖται καὶ διατί μετὰ τὴν Λειτουργίαν ἐπὶ ἀλληλης τελετῆς, ψάλλεται Δοξολογία, ἣντις ἐπιτραγίζει καὶ τὸν Ὀρθρον. «Ἐ-

κατεῖς Ἐκκλησίαις. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὸ πᾶλαι εἰς μὲν τὰς μεγάλας ἑορτὰς ἐτελοῦντο τρεῖς Λειτουργίαι (ῶν ἡ τοῦ Ὀρθροῦ ἀσματικὴ μόνον), ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς μία Λειτουργία ἐντὸς ἵστως τοῦ Ὀρθροῦ, ἥ τὸ πολὺ περιωρίζετο ὁ Ὀρθρος εἰς ἀπλῆν προσευχὴν τοῦ Κλήρου. Ἀλλ᾽ ἐπειτα διὰ τὸ δμοιόμορφον ἐξένθμισθησαν ὡς ἄγριο τοῦδε τηροῦνται καὶ ἔχωρίσθησαν αἱ διάφοροι Ἀκολουθίαι, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἀπολέσωται τὰ κοινὰ γαρεκτηριστικά.

Φάνεται δὲ ὅτι ἡ Λιτὴ τοῦ Ἐσπερινοῦ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸν Κανόνα τοῦ Ὀρθροῦ καὶ εἶναι τὸ ἀρχαιότερον μέρος, ὃπου ἐγίνετο μνεία καὶ δινολογία τῆς ἑορτῆς ἐν τῇ συνήθει καθημερινῇ προσευχῇ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὰ τροπάρια εἶναι ἀρχαιότερα τῶν ἄλλων (τῶν στιχηρῶν) καὶ ἀνεύ στίχων φύλλονται. Ψάλλεται δὲ ἡ Λιτὴ ἐν τῷ Νάρθηκι (τῷ τόπῳ τῆς ἀπλῆς προσευχῆς), καὶ λιτανεῖς λαμβάνει χώραν, ὑπομιμνήσκουσα τὰς προελεύσεις (ἱερὰς πορείας) τῶν ἀρχαίων εἰς τοὺς τάφους τῶν Ἅγιων. Εἴρηται δὲ ἀλλαγῆς ὅτι ἐπετάθησαν αἱ Λιτανεῖς απὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀριανῶν.

Ἡ τάξις ἡ τηρουμένη νῦν ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὀρθροῦ, εἴτε δμοῦ ἐν ταῖς δλονυκτίαις, μικραῖς τε καὶ μεγάλαις (1), εἴτε χωρὶς, ὅπερ σύνηθες ἐν ταῖς Ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις, ἡ τάξις, λέγομεν, αὕτη εἶναι ἡ ἐν τῇ διατάξει τῆς Ἱεροδιακονίας τοῦ Πατριάρχου Φιλολέου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐχολογίου τυπουμένη. Τῇ τάξει δὲ ταύτῃ συμφωνεῖ καὶ ἡ περιγραφὴ τῶν Ἀκολουθῶν παρὰ Συμεὼν Θεσσαλονίκης. Ἀλλ᾽ ὁ αὐτὸς περιγράφει καὶ τὰς ἀσματικὰς Ἀκολουθίας τοῦ Ὀρθροῦ καὶ Ἐσπερινοῦ, καὶ σημειεῖ ὅτι αὕται εἶναι ἀρχαιότεραι τῶν τότε συνήθως

δὲ μᾶλλον διεχθῆσται ἡ στενωτέρα συνάρτεια τοῦ Ὀρθροῦ καὶ Λειτουργίας ἐν τῇ ἀσματικῇ Ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ.

(4) Ἐν Πωταίᾳ πολλαγῶν τελεῖται ἡ μικρὴ Ὀλονυκτία ἐνουμένων τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ ὁ Ὀρθρος συνιόμως κατὰ πᾶν Σάββατον ἐσπέρας καὶ κατὰ τὰς ἐσπέρας τῶν ἐπισήμων ἑορτῶν. Ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς τελεῖται πλήρες Ἅγιουπνία.

ἐν γρήσει καὶ ἐτελοῦντο ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι μόνον (Κωνσαντίνουπόλει, Ἀντιοχείᾳ, Θεσσαλονίκῃ κτλ.), καὶ ὅτι μόλις ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐτελοῦντο τότε αἱ εἰρημέναι Ἀκολουθίαι, ἐνῷ ἀλλαχοῦ ἔπαυσαν διὰ τὰς ἐπιδρομάκας τῶν βαρβάρων καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντίνουπόλεως ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων, ἐξ οὗ σύγχυσις καὶ θλειψίς ἐξόδων ἐπῆλθον· διότι κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Συμεῶνος ἀπαιτοῦνται πολλοὶ ψάλται διὰ τὴν ἀσματικὴν Ἀκολουθίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπεκράτησε τὸ Ἱεροτολυμιτικὸν Τυπικὸν (τοῦ ἀγίου Σάββα καὶ Δαμασκηνοῦ), ὡς ἀπλούστερον, διότι ἐπικρατεῖ ἡ ἀνάγνωσις.

Ἐν τῷ ἀσματικῷ Ἐσπερινῷ καὶ τῷ Ὁρθρῷ πάντες οἱ ἐν γρήσει ἔκει ψαλμοὶ ἐνάλλοντο μετὰ ὑποψαλμάτων καὶ ἐφυμάνων, ἔλειπον αἱ ἐννέα ψάλται καὶ μόνη ἡ τῶν τριῶν παΐδων ἦν ἐν γρήσει· ἐνάλλοντο Ἀντίφωνα ὡς ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, ἐτελοῦντο Εἴσοδοι, τὸ Ἑωθινὸν Εὐαγγέλιον ἀνεγινώσκετο μετὰ τοὺς Αἴνους (ἐξ οὗ καὶ τὰ Ἑωθινὰ Δοξαστικὰ), ἔλειπον τὰ ἀναγνώσματα τοῦ ψαλτηρίου (Καθίσματα), ἔλειπον καὶ οἱ Κανόνες καὶ τὰ Τροπάρια καὶ προσετέθησαν ὑστερον. Βεβαίως κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Συμεῶνος ἡ ἀσματικὴ αὐτὴ τάξις εἶναι ἀρχαιοτάτη, καὶ πολλὰ προῆλθον τῆς συνήθους Ἀκολουθίας, οἷον τὸ ὑπόψαλμα τῶν Αἴνων «Σοὶ πρέπει Ήμνος τῷ Θεῷ» καὶ τὰ τοιαῦτα· ἀλλὰ δὲν προῆλθον καὶ πάντα ἐκ τῆς ἀσματικῆς Ἀκολουθίας, οὐδὲ εἶναι μεταγενέστερα· διότι τällα ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Ἱεροτολυμιτικοῦ Τυπικοῦ, ὅπερ εἶναι ἀρχαιότατον. Μόνον δὲ τὰ τροπάρια καὶ οἱ Κανόνες κατέστησαν αὐτὸν ἀσματικώτερον. «Ωστε ἡ νῦν τάξις τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Ὁρθρου καὶ Ἐσπερινοῦ προῆλθεν ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν δύο ἀρχαίων Τυπικῶν, ὡς ἀνεπτύχθησαν ἀμφότερα διὰ τῆς προόδου τῆς Ἡμελογίας.

§ 27. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἐσπεριοῦ.

Οἱ Ἐσπερινὸι εἶναι, ὡς εἴρηται, ἀρχὴ τῆς ἐπισύστης ἡμέρας καὶ ἑορτῆς, εἶναι δ' ἄμα καὶ ἐσπερινὴ δέησις. Η δὲ Ἀκολουθία αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀπλῆ ὡς ἐν ταῖς ἑργασίμοις ἡμέραις τῆς ἑδομάδος, ἡ ἀσματικὴ καὶ ἐκτενεστέρα ὡς ἐν ταῖς ἐπισήμοις ἑορταῖς, δτε

καὶ δύο εἶναι Ἐσπερινοὶ δικηρὸς καὶ διμέγας. Καὶ διὰ μὲν δημιουρῶν πρὸς τὸν ἀπλοῦν Ἐσπερινὸν, καὶ τελεῖται ἐν ταῖς θεραῖς Μοναῖς, συναπτόμενος μετὰ τῆς Ἐννάτης Ὡρας (τῇ τρίτῃ ὥρᾳ Μ. Μ. καθ' ἡμέρας). Οὐ δὲ Μέγας συνάπτεται ἐκεῖ μετὰ τοῦ Ὁρθρου καὶ ἀποτελεῖ τὴν Ἀγρυπνίαν, ητίς ἀρχεται μετὰ τὴν ἔκτην μετὰ Μεσημβρίαν ὥραν, η καὶ βραδύτερον. Ἐν ταῖς Ἐνοριακαῖς ὅμως Ἐκκλησίαις μόνον δι Μέγας Ἐσπερινὸς τῶν τε Κυριακῶν καὶ τῶν ἐπισήμων Ἑορτῶν ψάλλεται καὶ συνημμένος τῇ Ἐννάτῃ Ὡρᾳ. Οὐ δὲ Ὁρθρος ψάλλεται ἐν τῷ οἰκείῳ καιρῷ, τὸ πρώτη δηλονότι.

Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον ὅτι τρία εἰδη Ἐσπερινοῦ ἔχομεν, τὸν ἀπλοῦν, τὸν Ἀσματικὸν ἄγει διλογικτίας καὶ τὸν μετὰ ταύτης, ἡγωμένον δηλ. μετὰ τοῦ Ὁρθρου. Ἀναχρηστέον δὲ ὅτι δι Εσπερινὸς καθέλου φέρει τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας, ητίς ἐνίστε τελεῖται ἀρχει τοῦθε ἐν αὐτῷ. Τελεῖται δὲ η μὲν τοῦ Μ. Βασιλείου ἐν ταῖς Παραμοναῖς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανείων καὶ τῇ Μ. Ημέρην καὶ τῷ Μ. Σεββάτῳ, η δὲ Προσηγιασμένη ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν Ἐθδοφάδων τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς.

a) Περὶ τοῦ μικροῦ Ἐσπερινοῦ.

Ο μικρὸς Ἐσπερινὸς, δι καθ' ἑκάστην τελούμενος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι, δις εἰρηται, συντομώτερος καὶ συνάπτεται μετὰ τῆς Ἐννάτης Ὡρας.

1) Πᾶσα ἀρχὴ προσευχῆς ἀπὸ δοξολογίας τοῦ Θεοῦ γίνεται, καὶ η ἀρχὴ τοῦ Ἐσπερινοῦ γίνεται διὰ τοῦ «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν πάντοτε, νῦν καὶ ἀεί.» Μετὰ τοῦτο ἀναγινώσκεται δι προσιμιακὸς λεγόμενος ψαλμὸς (διέτι εἶναι προσίμιον) καὶ εἶναι δι ποιητικώτατος ἐκεῖνος ψαλμὸς (δι 103) «Εὐλόγει η ψυχή μου τὸν Κύριον· Κύριε δι Θεός μου ἐμαγγαλύθης σρόδρα.» ἐν ᾧ δοξολογοῦνται μὲν ἀπαράμιλλον Ὅψος καὶ κάλλος η πανσοφία καὶ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ. Προτάσσεται δὲ η δοξολογία η ἐναρκτήριος τῶν προσευχῶν, τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν.»

Μετὰ ταῦτα γίνεται δέησις διὰ τῆς μεγαλης Συναπτῆς λεγο-

μένης (1), ήτις καὶ Εἰρηνικὰ λέγεται, διότι μετ' εἰρήνης προσκαλεῖται ἡμᾶς νὰ δεηθῶμεν καὶ ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν προσκαλεῖται ἡμᾶς νὰ δεηθῶμεν κατὰ πρῶτον ὁ Ἱερεὺς ἢ ὁ Διάκονος (ὅταν λειτουργῇ). Ἐν δὲ τῷ αἰτήσει ταύτη καὶ ταῖς ἐπομέναις ἀπαντᾷ ὁ γιορδάς τῶν ψαλτῶν ἐξ ἔκυτοῦ τε καὶ τοῦ λαοῦ διὰ τῆς συντόμου δεήσεως, «Κύριε ἐλέησον». Αἰτούμεθα δὲ παρακατιόντες ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος Κόσμου, εὐσταθείας τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν πάντων ἐρώσεως· ὑπὲρ τοῦ ἀγίου οἴκου καὶ τῶν συνελθόντων ἐν αὐτῷ· ὑπὲρ τῶν Βασιλέων, τοῦ Ἐπιστόπου καὶ παντὸς τοῦ αἰλήρου καὶ τοῦ λαοῦ· ὑπὲρ πάστης πόλεως καὶ γώρας· ὑπὲρ εὐκρατίας ἀερῶν, εὐροξίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς καὶ καιρῶν εἰρηνικῶν ὑπὲρ πλεόντων, ὅδοις ορούμντων, νοσούντων, καμνόντων, αἰγμαλώτων καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν· ὑπὲρ τοῦ ἥμισθηται ἡμᾶς ἀπὸ πάστης θλίψεως, δργῆς, κινδύνου καὶ ἀνάγκης. Μετὰ ταῦτα, μημονεύσταντες τῆς Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἀγίων, προσκαλεόμεθα ἔπως πυραυλώμεθα ἔκυτούς καὶ ἀλλήλους καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ. Εἰς τοῦτο δὲ ἀπαντῶμεν τὸ «Σοὶ Κύριε», ήτοι παρατιθέμεθα τῷ Κυρίῳ. Διὰ τούτου ἐπισφραγίζεται ἡ Μ. Συναπτή, ὡς καὶ πᾶσα ἀλλή δέησις, πάστης δὲ (καὶ τὰς μυστικὰς εὐχὰς εἰς τὰς ἐκριώντες) ἐπισφραγίζεται ὁ Ἱερεὺς διὰ συντόμου δοξολογίας τῆς Τριάδος. Εἶναι δὲ πολλαὶ αἱ δοξολογίαι αὗται, ἀλλὰ κυρίως εἶναι ποικιλία ἐκφράσεων. Ὁ δὲ λαὸς ἐπισφραγίζει αὐτὰς διὰ τοῦ «Αμήν».

Μετὰ ταῦτα ψάλλονται τέσσαρες ψαλμοί (140, 141, 129, 116), γενομένης ἀργῆς ἀπὸ τοῦ «Κύριε ἐκέρχεσθαι», ὃν αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ (2, 59, 8, 37) ἐπιλύγνισιν ἀποκαλοῦσι, καὶ ἐψάλλετο ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἑσπερινῇ προσευχῇ. Ψάλλονται δὲ οὕτος καὶ οἱ λοιποὶ ἐναλλάξ κατὰ στίγματα ὑπὸ τῶν γιορῶν καὶ εἰς τοὺς ἐξ-

(1) Εἰδομεν καὶ ἀλλοτε διὰ πᾶσα ἀνάγνωσις διὰ δεήσεως καὶ δοξολογίας ἐπρεπε νὰ μεσολαβῆται, καὶ ίσως ἐντεῦθεν ὀνομάσθη Συναπτή καὶ ἡ δέησις αὕτη, ὡς συναπτομένη τῇ προηγραμμένῃ ἀναργύρωσει ἡ ψαλμοφόρα. Ίσως ὅμως σημαίνει καὶ σύνολον.

τελευταίους στίχους ἐπισυνάπτονται ἕκαστῳ αὐτῶν ἐξ στιχηρᾶ, τρίχ τῆς ἡμέρας τῆς ἑδδομάδος (ἐκ τῆς Παρακλητικῆς κατὰ τὸν τυχόντα ἥγον) καὶ τρίχ τοῦ μνημονευομένου Ἀγίου (ἐκ τῶν Μηνάιων), ἢ δύο καὶ τέσσαρα, ἀν ἐν τῷ Μηναίῳ εἶναι πλειότερα Στιχηρά.

2) Μετὰ ταῦτα παρακλειπομένης τῆς Εἰσόδου ἀναγνώσκεται (ὅ φυλλόμενος ἐν Μ. Ἐσπερινῷ) ἀρχαῖος ὄντος «Φῶς Ἰλαρδόν» καὶ εἶτα ψάλλονται τὰ Προκείμενα τῆς ἡμέρας (στίχοι), ἀτινα ἐξ ἀρχαϊστάτων χρόνων προηγοῦντο τῶν Ἀναγνωσμάτων. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ μικρῷ Ἐσπερινῷ οὔτε Ἀναγνώσματα εἴναι, οὔτε ἀνάμνησις Λειτουργίας, διὸ τοῦτο, οὔτε ἡ ἔκτενής δέησις λέγεται «Ἐπιώμεν πάντες ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς» εἰς ἦν τρίς τὸ «Κύριε ἐλέησον» ἐπιλέγεται, καὶ ἐν ᾧ καὶ δέησις ὑπὲρ τῶν Κεκοιρμημένων γίνεται. Λοιπὸν εὐθὺς μετὰ τὰ Προκείμενα (ὅρᾳ Ὡρολόγιον) ἀναγνώσκεται ἡ δέησις ἡ συναπτομένη καὶ μετὰ τῆς μεγάλης Δοξολογίας, τὸ «Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ ἑσπέρᾳ ταύτῃ».

Μετὰ ταῦτα ἔπειται ἡ συμπληρωτικὴ τῆς ἔκτενοῦς δέησεως, ἀρχομένης διὰ τοῦ «Πληρώσωμεν τὴν ἑσπερινὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ». Εἰς τὰς αιτήσεις δὲ τῆς παρακλήσεως ταύτης ἀπαντᾷ ὁ Χορὸς τὸ «παράσχου Κύριε» (δόξ., Κύριε). Παροτρυνόμεθα, ἵνα αιτησώμεθα παρὰ Κυρίου τὴν ἑσπέραν πᾶσαν τελείαν, ἀγίαν, εἰρηνικὴν καὶ ἀναμάρτητον Ἀγγελον Εἰρήνης πιστὸν δόηγὸν, φύλακα τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν· συγγνώμην καὶ ἀφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν· τὰ καλὰ καὶ συμβέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν· τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ μετανοίᾳ ἐκτελέσαι· χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικὰ καὶ καλὰν ἀπολογίαν τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐπισφραγίζεται δὲ καὶ ἡ αιτησις αὗτη δι' ὅσων καὶ ἡ μεγάλη Συναπτὴ, ὡς εἰρηται. Κατόπιν δὲ ἐπεύγεται ὁ Ἱερεὺς διὰ τῆς εὐχῆς τῆς κεφαλοκλισίας, προσομισθόμενος αὐτὴν διὰ τοῦ ἀσπασμοῦ «Εἰρήνη πᾶσι», εἰς δὲ πανταχός ὁ Χορὸς «Καὶ τῷ πνεύματί σου» (ἄς θναι δολ.). Ο δὲ Ἱερεὺς (ἢ διάκονος) «Τὰς κεφαλὰς ἡμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνωμεν». Ο Χορὸς «Σοὶ Κύριε», ἤτοι κλίνομεν τὰς κεφαλάς. Ο Ἱερεὺς εὐχεται ἵνα ὁ κλίνας οὐρανούς

καὶ καταβὰς ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἐπίδη ἐπὶ τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, οἵτινες ὑπέκλιναν αὐτῷ τὰς κεφαλὰς, μὴ ἀναμένοντες ἐξ ἀνθρώπων βιάζειν, ἀλλὰ τὸ παρ' αὐτοῦ ἔλεος, ἵνα διαφυλάξῃ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ἑσπέραν καὶ τὴν προσιούσαν νύκτα ἀπὸ παντὸς ἐχθροῦ, ἀπὸ πάσης ἀντικειμένης ἐνεργείας καὶ διαλογισμῶν ματαίων καὶ ἐνθυμήσεων πονηρῶν. Εἴτα δὲ δι' ἐκφώνου διξολογίας ἐπισφραγίζεται καὶ ἡ εὐχὴ αὕτη.

3) Μετὰ ταῦτα ψάλλονται τὰ Ἀπόστιγχα ἐκ τῆς Παρακλητικῆς, ἀτιναχ ἐπεκλήθησαν σῦτω, διότι τὰ τροπάρια ταῦτα ψάλλονται μετὰ στίχων (ὅρα ὁρολόγ.), ἐνῷ τὰ τῆς προηγουμένης Λιτῆς ἐν τῷ Μ. Ἐπερινῷ ψάλλονται ἀνευ στίχων. Διότι ἴσως κατ' ἀργάς δὲν ἥσταν πολλὰ ταῦτα. Ἐπισφραγίζεται δὲ τὰ Ἀπόστιγχα ὁ λαμπρὸς "Ὕμνος καὶ δέησις ἀμα Συμεὼν τοῦ Θεοδόγου «Νῦν ἀπολύτεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα» . . . , ὅστις εἶναι Ἀπόλυτεις (τέλους) τῆς Ἀκολουθίας καταλληλος" Ὅμνος. Ἄλλα πρὸ τῆς Ἀπόλυτεως μικρὰ ἀλλη προσευχὴ προηγεῖται, ἀρχομένη διὰ τοῦ Τρισαγίου Ὅμνου τῆς Τριάδος «Ἄγιος ὁ Θεός να καταλήγουσα εἰς τὸ «Πάτερ ἡμῶν», μεθ' ὃ φάλλεται τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας ἢ τὸ ἀρχαῖον «Θεοτόκε Παρθένε», σπερ νῦν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ψάλλεται. Μετὰ δὲ ταῦτα γίνεται ἡ Ἀπόλυτις, ἐν ᾧ εὑχεται ὁ ἵερεὺς, ἵνα ὁ ὄν εὐλογητὸς Χριστὸς ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἀγίων ἐλεήσῃ καὶ σώσῃ ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος.

· 6) Περὶ τοῦ Μεγάλου Ἐπερινοῦ.

"Ο Μέγας Ἐπερινὸς (ἢ Ἐπερινὸς τῶν Κυριακῶν καὶ ἑορτῶν) φάλλεται καὶ γωρίς τοῦ Ὁρθοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ.

1) Καὶ ἂν μὲν γωριστὸς ψαλῇ, τότε γίνεται ἀργὴ διὰ τοῦ «Εὐλογητὸς ὁ Θεός» . . . ἀν δὲ μετὰ τοῦ Ὁρθοῦ διὰ τῆς ἀργῆς τοῦ Ὁρθοῦ «Δέξα τῇ ἀγίᾳ καὶ δμοσυστίῳ, καὶ ζωοποιῷ, καὶ ἀδικιούτῳ Τριάδι» . . . Ἐν τῷ ἀρχαῖῳ δὲ ἀτματικῷ Ἐπερινῷ διὰ τῆς ἀργῆς τῆς Λειτουργίας «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Ηατρός» . . . Προηγουμένως δὲ θυμιᾷ ὁ ἵερεὺς τὸν Ναὸν κατὰ μί-

μησιν τοῦ Ἀρχιερέως ἐν τῇ Η. Διαθήκῃ, ὅστις κατὰ τὴν ἑօρτὴν τοῦ Ἐξιλασμοῦ ἐπλήρου πρῶτον θυμιάματος (ὅπερ σύμβολον δεήσεως καὶ θυσία ἄμα) τὸ ἀδύτον τοῦ Ναοῦ καὶ εἶτα προσέφερε τὴν θυσίαν, ἔχντίζων διὰ τοῦ αἴματος τῶν ἵερεών τὸ ἀδύτον. Τὸ θυμίαμα ἐν τῷ γωριστῷ Ἐσπερινῷ γίνεται ψυλλομένου τοῦ «Κύριος ἐκέραξ». Φέρει δὲ ὁ Ιερεὺς ὃ ἱερουργῶν οὐ μόνον τὸ Ἐπιτραχγόλιον, ἀλλὰ καὶ τὸ Φελώνιον.

Μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἀγρυπνίᾳ δὲ προσιμιακὸς ψυλμὸς ἀναγινώσκεται μέχρι τοῦ «Ἀνοίξαντός σου», ἐντεῦθεν δὲ φάλλεται, καὶ τότε δὲ Ιερεὺς λέγει μυστικῶς καὶ ἀσκεπῆς τὰς εὐγάξ τοῦ Λυγκιοῦ ἐνώπιον τῶν ἀγίων θυρῶν. Κατόπιν λέγει τὰ Εἰρηνικὰ ἡ αὐτὸς ἢ διάκονος (ὅταν ὑπάρχῃ). Εἰς τὸν ἀσματικὸν Ἐσπερινὸν ἀντὶ τοῦ προσιμιακοῦ ἐψύλλοντο ἀλλοι ψυλμοὶ ἀντιφάνως, καὶ πρῶτον, μετὰ τὰ εὐθὺς λεγόμενα Εἰρηνικά, ἐψύλλετο δὲ ψυλμὸς «Κλῖνον, Κύριε, τὸ σός σου καὶ ἐπάκουσόν μου». Τὸ «Ἐπάκουσόν μου» δὲ τοῦτο μετὰ τοῦ «Δόξα σοι δὲ Θεός» προσανέκρουεν δὲ ψήλιτης, ὅτε ἐν ταῖς Εἰρηνικοῖς ἐν τέλει ἔλεγεν δὲ Ιερεὺς «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...». Κατόπιν ἐν τῷ αὐτῷ ἀσματικῷ Ἐσπερινῷ μετὰ τὴν μικρὴν Συναπτὴν (1) ἐψύλλετο τὸ «Κύριε ἐκέραξ», ἀλλὰ μετὰ ὑποψήλαματος (ἐν ταῖς Κυριακαῖς) ἐν ἑκάστῳ στίχῳ «Τὴν ζωηρότερον ἔγερσιν, Κύριε, δοξάζομεν» ἢ «τὴν σωτῆρίον σου ἔγερσιν». . . Καὶ ἐπειτα ἡ Εἰσοδος.

Μετὰ τὸν Προσιμιακὸν καὶ τὰ Εἰρηνικὰ, ἀναγινώσκεται ἐν μὲν τῷ Ἐσπερινῷ τῆς Κυριακῆς ὅλον τὸ πρῶτον Κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου, ἐν δὲ ταῖς λοιποῖς ἑορταῖς οἱ τρεῖς πρῶτοι ψυλμοί, οἵτινες καὶ ψύλλονται ἐν ταῖς Ἀγρυπνίαις. Ἀλλὰ κατὰ τὸ νέον Τυπικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ Ημέρασκευῃ καὶ Κυριακῇ Ἐσπέρας δὲν σιγολογεῖται τὸ ψαλτήριον. Ἀρχαιοτάτη δὲ συνήθεια

(1) Ἡ μικρὴ Συναπτὴ, ἡπειροπολλάκις ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις ἐπαναλαμβάνεται, ὅρχεται διὰ τοῦ «Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν» καὶ ἐπισυνάπτονται τὰ «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον» . . . καὶ «Τῆς Ημέρας ἀγράντου» . . . μετὰ τῆς ἑκαφωνήσεως. Ἐν ταῖς ἀσματικαῖς; Ἀκολουθίαις εἰς τὸ «Ἀντιλαβοῦ» . . . ὑπεψύλλετο «τὴν Οἰκουμένην ἀλληλούει» διη. τὴν Οἰκουμένην σῶσον κτλ.

ἢν ἐν τῇ Ἀνατολῇ νὰ ἀναγινώσκωσι δύοδεκα ϕαλμοὺς τὸ Ἐσπέρας τοῦ Σαββάτου. Καὶ ἐν τῇ Ἀγρυπνίᾳ δὲν τὸ Ψαλτήριον ἔψήληστο, ἔξι οὖ καὶ οἱ Αἴνοι ἐν τῷ Ὁρθρῷ προσῆλθον, ὡς ὁψόμεθα (1).

2) Εἰς τὸ «Κύριε ἐκέρχεσθαι» ψήλλονται δέκα μὲν τροπάρια τῷ Σαββάτῳ ἑσπέρας (προηγοῦνται τὰ ἀναστάτιμα καὶ ἐπονται τὰ τοῦ Ἀγίου τῆς ἡμέρας), ἔξι δὲ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς. Οὕτω δὲ περιποιοῦνται τὸ προσόμιον τοῦ Ἐσπερινοῦ, μεθ' ὃ γίνεται ἡ Εἰσόδος μεθ' ἀπλοῦ θυμιάματος ἢ καὶ μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου, σταύρον τελήσται Λειτουργία μετὰ ταῦτα. Ἐκ τούτου δὲ φαίνεται ὅτι προσῆλθεν ἡ Εἰσόδος αὕτη τοῦ Ἐσπερινοῦ ἐκ τῆς Λειτουργίας· ἐκεῖ εἶναι δύο πράξεις, ἡ εἰσόδος τῶν ἱερέων εἰς τὸν Ναὸν (2) καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Σκευοφυλακίου μετὰ τιμῆς (λαμπάδων καὶ ὅρθιας ὑπαντήσεως) μεταφορὴ τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς ἀνάγνωσιν. Διὸ τοῦτο καὶ ἀναδεικνύων τὸ Εὐαγγέλιον ἐκρωνεῖ τὸ «Σορία», εἴτα δὲ τὸ «ὅρθοι». διότι ὅρθιοι ὑπήντων οἱ πιστοὶ τῷ Εὐαγγέλῳ ὡς αὐτῷ τῷ Χριστῷ, καὶ ὅρθιοι ἡκροῦντο. Ἐνῷ ἐν τοῖς λοιποῖς ἀναγγώσμασιν ἥδύναντο νὰ κάθηνται.

Μετὰ τὸ Προκείμενον τῆς ἡμέρας ἡ τῆς ἑορτῆς ἀναγινώσκονται ἐκ τῆς Η. Διαθήκης ἀναγνώσματα (σταύρος ἢ Λειτουργία, καὶ ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον) καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐκτενὴς καὶ ἡ συμπλήρωσις μετὰ τῆς κεράλοκλισίας.

3) Μετὰ δὲ ταῦτα τελείται ἡ Λιτή λειγομένη (Λιτή ὑπέργεια

(1) Ἀντὶ τοῦ πρώτου Καθήματος τοῦ Ψαλτήριου ἐν τῇ Προηγιασμένῃ ἀναγινώσκονται αἱ ϕόδαι τῶν Ἀναβαθμῶν, ἤτοι οἱ ϕαλμοὶ ἐκεῖνοι, οὓς δύο ϕαλλοὺς ὡς προσιμιακοὺς ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος, ὅτε συνήγετο ὁ λαὸς τῷ Πάτρᾳ. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ἐν ἄλλοις Ἐσπερινοῖς ἀνεγινώσκοντο αἱ ϕόδαι αὗται, ἐκ τῶν ϕαλμῶν 119—133 συνιστάμεναι.

(2) Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν τῷ Νάρθηκι ἐτελοῦντο αἱ κοινai προσευχai. Εἰσήρχοντο δὲ εἰς τὸν Ναὸν, ὁ ὄποιος ἄλλοτε ἦν στενώτερος, ὅτε ἔμελλε νὰ τελεσθῇ Λειτουργία. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς μέγιστη τῆς Εἰσόδου μένει ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ Βήματος, διπερ ἐπέχει νῦν τὸν τόπον καὶ τοῦ ναοῦ. Ἐν τῷ χωριστῷ δὲ Ἐσπερινῷ προσφέρεται θυμίαμα, ψαλλομένου τοῦ «Κύριε ἐκέρχεσθαι». Ὅστις κατὰ τὴν εἰσόδου προσφέρεται εἰς τὸ θυσιαστήριον τὸ σύμβολον τῆς δείσισεως.

εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἑορτὰς πλὴν τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Κυριακῶν). Μόνον ἐν ταῖς ὀλονυκτίαις ψάλλεται ἡ Λιτή μετὰ τὴν εὐχὴν τῆς κεφαλοκλησίας. "Αλλως ψάλλεται ἀντὶ Μεσονυκτικοῦ πρὸ τοῦ Ὁρθρου. Τελεῖται δὲ ἡ Λιτή ὅπισθεν τοῦ Ἀμέωνος, δηλ. ἐν τῷ Νάρθηκι, ὃπου συνήθως αἱ κοινai προσευχai ἔτελοντο. Εἶναι λοιπὸν, ὡς εἴρηται καὶ ἄλλοτε, εἶδος λιτανείας, καὶ ἀφοῦ ψαλῶσιν ἀνεύ στίχων τὰ τροπάρια (ὕμνοι τῆς ἑορτῆς), γίνεται δέησις μεγάλη (ἐξ οὗ καὶ Λιτή) μετ' ἐπικλήσεως πάντων τῶν Ἅγιων καὶ τοῦ ἑορταζομένου ἐν τέλει (1). Εἶτα δὲ ψαλλομένων τῶν Ἀποστίχων, εἰσέρχονται οἱ λιτανεύοντες εἰς τὸν Ναὸν, καὶ προτιθεμένων ἐν τῷ μέσω πέντε ἀρτῶν καὶ σίνου καὶ ἑλαῖου, γίνεται μετὰ τὸ Τρισάγιον καὶ τὸ «Θεοτόκε Παρθένε» ἢ τὸ «Ἀπολυτίκιον (ἐν ταῖς Δεσποτ. καὶ Θεομ. ἑορταῖς) ἡ εὐλογία τῶν πέντε ἀρτῶν, μεθ' ὁ ἀναγινώσκεται ὁ φελμὸς (33^{ος}) μέχρι τοῦ «Πλούσιοι ἐπιτώχευσαν καὶ ἐπείνασσαν» (ἢ μόνος ὁ στίχος οὗτος ψάλλεται)· μεθ' ὁ ὁ ἵερεὺς, ἴσταμενος ἔμπροσθεν τῶν ἄγιων θυρῶν καὶ βλέπων πρὸς δυσμάς, εὐλογεῖ διὰ τοῦ «Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς τῇ αὐτοῦ γάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ, πάντοτε, νῦν...». Μετὰ ταῦτα ἡ ἀνάγνωσις ἐν καιρῷ τῆς τῶν ἀρτῶν μεταλήψεως, ἡ ἀμέσως ἀνάγνωσις τοῦ Ἐξαψάλμου (δηλ. τῆς ἀρχῆς τοῦ Ὁρθρου). Καὶ ταῦτα μὲν ἣν ἦναι ὀλονυκτία: ἄλλως γίνεται ἀπόλυτις μετὰ τὸ Τρισάγιον καὶ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας. Οὕτω δὲ τελεῖται, ὡς εἴρηται, ὁ Ἐσπερινὸς ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις πάντοτε (ἄνευ δηλ. ὀλονυκτίας) καὶ τῷ Σαββάτῳ ἐσπέρας

(1) Ἐν τῇ Ἀσματικῇ Ἀκολουθᾷ τοῦ Ἐσπερινοῦ μετὰ τὴν Εἰσόδον ἐγίνετο δέησις καὶ μετὰ ταῦτα ἐψάλλοντο τρία μικρὰ Ἀντίφωνα ὡς ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, δηλ. ὀλίγοι στίχοι μετὰ τῶν ἐφυμανίων τῆς Λειτουργίας εἰς μὲν τὸ «Ἔγάπησα διὰ εἰσακούσεται Κύριος» τὸ ἐφύμνιον «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου»... Εἰς δὲ τὸ δεύτερον ἀντίφωνον «Ἐπίστευσα δι' ὁ ἐλάλησα...» «Σῶσον ἡμᾶς, Υἱὲ Θεοῦ» καὶ τὸ «Ο Μονογενὴς Υἱός...» ἐν τέλει. Εἰς δὲ τὸ τρίτον «Ἄλνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη τὸ «Ἄγιος ὁ Θεός...» Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐκφώνησις τῆς ἐν τῷ μεταξὺ μικρᾶς Συναπτῆς ἔχει οὕτως: «Οὐτι ἄγιος εἰ ὁ Θεὸς ἡμῶν». Μετὰ δὲ τὴν Λιτήν καὶ τὰ Ἀπόστημα ἐγίνετο ἀνάγνωσις ἀφορῶσα τὰ τῆς ἑορτῆς.

ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς. Ἐν ταύταις κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμους ἔφοτάς γίνεται δλονυκτία ἀρχομένη, δλίγον πρὸ τοῦ Μετονυκτίου. Ἐν Πρωτίᾳ δὲ Ὁλονυκτίαι μὲν γίνονται ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι:

14 Σεπτεμβρίου, ἀρχόμεναι ἀφ' ἑσπέρας (αὗται γίνονται συντόμως δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἐν ταῖς κατ' οἶκον Ἐκκλησίαις). Ἀπὸ δὲ τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι τοῦ Πάσχα ψάλλονται γωρίστοι ὁ Ἑσπερινὸς καὶ Ὁρθρος.

Σημειώτεον δὲ ὅτι τελοῦνται ἐνίστε καὶ πλήρεις δλονυκτίαι, ἦτοι Ἀγρυπνίαι ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς· ἡ διαφορὰ δὲ εἶναι ὅτι ἀρχονται ἐνωρίτερον τῆς Ἀκολουθίας, καὶ τότε μεταλαμβάνουσιν ἐν τῷ Νάρθηκι τῶν εὐλογηθέντων ἄρτων καὶ τοῦ σίνου πρὸς στήριξιν εἰς τὴν μετὰ ταῦτα Ἀκολουθίαν. Τότε δὲ λαμβάνει γώραν καὶ ἀνάγρωσις, πρὶν γένηται ἀργὴν τοῦ Ἐξαψάλμου.

§ 28. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου.

Καὶ ἡ Ἀκολουθία αὕτη ὀνομάζθη ἀπὸ τῆς ὥρας καθ' ἥν τελεῖται, ὅηλ. ἀπὸ τῆς ὥρας καθ' ἥν ἀγείροντο τὸ πάλαι ἀπὸ τοῦ ὅπνου (πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου). Ἐπειδὴ δὲ ἀνέκαθεν ἡγιάζετο διὰ προσευχῆς ἡ ὥρα αὕτη καὶ ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ μετὰ τῆς κοινῆς προσευχῆς ἡγιάζει, ὡς εἴρηται, ἡ Λειτουργία (ὡς ἐν τῷ Η. Νόμῳ ἡ θυσία μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ Ἡλίου), διὰ τοῦτο καὶ ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ὁρθρου φέρει καὶ τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας, ὅπερ ἔτι καταφανέστερον εἶναι ἐν τῷ ἀσυκτικῷ λεγομένῳ Ὅρθρῳ, τουτέστιν ἐν τῷ Ὅρθρῳ τῷ τελουμένῳ ἄλλοτε ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι, διότι ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς ἐπεκράτουν μᾶλλον, ὡς εἴρηται καὶ ἄλλοτε, ἡ ἀνάγρωσις καὶ ἡ ἀπλῆ ψαλμῳδία τῶν ψαλμῶν.

Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν τάξεων τούτων προσῆλθεν ἡ τῆς παρ' ἡμῖν Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθρου. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ ἵσταται δὲ ἀρχαῖος ὄρθρινὸς ψαλμὸς «ὁ Θεὸς ὁ Θεός μου πρὸς σὲ ὄρθριζω», ἐπισφραγίζουν δὲ οἱ Αἴνοι, δηλ. οἱ τελευταῖοι ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου, ὅπερ ὅλον δι' ὅλης τῆς νυκτὸς τῆς Κυριακῆς ἐψαλλον καὶ ἀνεγίνωσκον τὸ πάλαι ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μο-

ναὶς τῆς Ἀνατολῆς. Διὸ τοῦτο καὶ ἐνὸς τοῦ Ὅρθρου ἀναγινώσκονται καὶ καθ' ἑκάστην καὶ ἐν ταῖς ἕορταις Καθίσματα τοῦ Φαληρίου. Καὶ ἄμα ἀναγινώσκονται καὶ Συναξάρχις κατ' ἀργιτοπάτην συνήθειαν, καθ' ἥν δὲ ἐγκωμίων ἐπανηγυρίζοντο σεῖς ἕορταζόμενοι καὶ ἀνεγινώσκοντο οἱ βίοι αὐτῶν, ἐξ ὧν προσῆλθον τὰ κληθέντα Συναξάρχια. Η εἰσόδος δὲ ἐν τῷ ἀσματικῷ Ὅρθρῳ, ἡ ἀνάγρωσις τοῦ Εὐαγγελίου καὶ εἴ τι ἀλλού ὑποδηλοῦσι τὴν Λειτουργίαν, ήτις ἡδύνατο ἀμέσως νὰ ἐπισυναφθῇ τῷ Ὅρθρῳ.

Δῆλον δὲ ἐντεῦθεν, διὰ τί καὶ πολλὴν δροιότητα ἔχει ὁ Ὅρθρος πρὸς τὸν Ἐσπερινὸν, ἀν καὶ ἄμα διαφέρει δῆλον καὶ διὰ τί ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν ἀπλῶν ἕορτῶν ψάλλονται δύο φῦσι τοῦ Κανόνος, ἐξ εὖ ἐτι μᾶλλον καταφίνεται ἡ στεγωτέρα ἀλλοτε συγάρεια τοῦ Ὅρθρου μετὰ τῆς Λειτουργίας.

὾ς δὲ μικρὸς Ἐσπερινὸς εἶναι ἐπιτομὴ τοῦ μεγάλου, οὕτω καὶ δὲ Ὅρθρος τῶν ἕορτῶν συντέμνεται ἐν τῷ καθ' ἡμέραν Ὅρθρῳ, ὅπου πολλὰ παραλείπονται καὶ τὰ ψαλλόμενα ἀναγινώσκονται, οἷον κανόνες κτλ. Ἐν δὲ ταῖς ἐνορτακαῖς Ἔκκλησίαις δὲ Ὅρθρος τῶν ἕορτῶν κατήντηται ἀπλῶς ἀσματικὸς, τῶν Καθισμάτων καὶ τῶν Κανόνων ἀναγινωσκομένων πρὸ τοῦ Ὅρθρου ὑπὸ τῶν ἰερέων.

α) Περὶ τοῦ Ὅρθρου τῶν ἕορτῶν.

Δυνατὸν νὰ διαιρεθῇ ὁ Ὅρθρος εἰς τρία μέρη, εἰς τὸ προσίμιον, εἰς τὸ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ τέλος εἰς τὰ τῶν Αἴνων.

1) Πρὸς μὲν συνδέεται ὁ Ὅρθρος μετὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ εἰς διλογικτίαν, εἰδομεν. Ὁ δὲ γωριστὸς Ὅρθρος τῶν ἕορτῶν ἀρχεται διὰ τῶν δύο εἰσαγωγικῶν ψαλμῶν ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως, τοῦ 19 «Ἐπακούσαι σου Κύριος» καὶ τοῦ 20 «Κύριε ἐν τῇ δυνάμει σου». Ταῦτα μὲν ἐν ταῖς ἐνορτακαῖς Ἔκκλησίαις λεγονται τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ συνήθωσι δὲ μετὰ τὸ Τρισάγιον λέγονται οἱ δύο βασιλικοὶ ὕμνοι (1) «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου» καὶ «Ο δ-

(1) Ὁσάκις εἰσήρχοντο εἰς τὸν Ναὸν οἱ Βασιλεῖς (εἰσῆγε δὲ ὁ Πατριάρχης κρατῶν τῆς χειρὸς τὸν Βασιλέα), ἐγίνετο ὁ πολυχρονισμὸς αὐτῶν, ἐξ

ψωθείς ἐν τῷ σταυρῷ». Μετὰ δὲ τὴν μικρὰν δέησιν ἔκφωνεῖ δὲ εἰρεύς τὴν ἐναρκτήριον δοξολογίαν τοῦ Ὁρθρου «Δόξα τῇ ἀγίᾳ καὶ δόμοιστιῷ ..» καὶ εὐθὺς ἀναγινώσκεται δὲ Ἐξάψαλμος, ἐν ᾧ δὲ εἰρεύς συναναγινώσκει μυστικῶς τὰς ἑωθινὰς εὐχὰς (τὰς ἀντιστοίχους τοῦ Λυγνικοῦ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ), ἐπισφραγίζομένας διὰ δοξολογιῶν, αἵτινες χρησιμεύουν ὡς ἐκφωνήσεις ἐν ταῖς διαφόροις Συναπταῖς τοῦ Ὁρθρου. Εἶναι δὲ δὲ Ἐξάψαλμος ἐν τῷ Ὁρθρῳ δὲ, τι δὲ προοιμιακὸς ψαλμὸς ἐν τῷ Ἑσπερινῷ, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῷ ἀρματικῷ Ὁρθρῷ (1) ἐψάλλοντο ὡς προοιμιακοὶ ψαλμοὶ τρεῖς μετὰ τοῦ ὑποψάλματος «Δόξα σοι δὲ Θεός ..». Ἐψάλλοντο δὲ ἐν τῷ Νάρθηκι, ἐξ οὖ κατανοοῦμεν, διὰ τί τὰς ἑωθινὰς εὐχὰς ἔξω τοῦ Ιεροῦ Βήματος ἀναγινώσκει δὲ Ιερέυς. Ἐν γένει οἱ προοιμιακοὶ ψαλμοὶ ἀντεστοίχουν εἰς τὰς ὠδὰς τῶν ἀναβαθμῶν, αἵτινες ἐψάλλοντο συναγομένους ἔτι τοῦ λαοῦ εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Σολομῶντος. Ἐπειδὴ δὲ δὲ Ἐξάψαλμος ἀναγινώσκεται καὶ ἐπέχει τόπον μᾶλλον ἑωθινῆς προσευχῆς, διὰ τοῦτο καὶ φῶτα πολλὰ δὲν ἀναπτονται τότε, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἐξαψάλμου καὶ τὴν μεγάλην Συναπτὴν ψάλλεται τετράκις τὸ «Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφρανεν ἡμῖν. Εὐλογημένος δὲ ἐρχόμενος ἐν δόνδροις Κυρίου» μετὰ τῶν Ἀπολυτίκιων, ἥτοι ὅμιλων τῆς ἡμέρας. Διὰ τῆς νέας ταύτης δοξολογίας τοῦ ἐπιφανέντος Θεοῦ εἰς τὸν Κόσμον γίνεται χυρίως ἡ ἀρχὴ τοῦ Ὁρθρου (2). Μετὰ δὲ τοῦτο ἀναγινώσκονται δύο Καθίσματα

οῦ καὶ νοεῖται καὶ ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ Ὁρθρου ἡ διὰ τῶν βασιλικῶν ὅμιλων. Όψιμοθα δὲ καὶ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τοιοῦτο τι.

(1) Καὶ ὁ ἀρματικὸς Ὁρθρος ἤρχετο διὰ τοῦ «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς ...», ὥστε οἱ τρεῖς ψαλμοὶ ἐπεῖχον τόπον Ἀντιφώνων. «Ησαν δὲ ὁ 3 «Κύριε τί ἐπληθύνθησαν ...» δι᾽ οὓς ἀρχεται καὶ δὲ Ἐξάψαλμος, δὲ 62 «ὁ Θεὸς δὲ Θεός μου πρὸς σὲ ὥριζεν, ὁ ἀρχαιότατος ὥριζεν δὲ τὸν ἀναβαθμὸν ψαλμὸς, καὶ δὲ 13 «Ιδού δὴ εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, ὁ τελευταῖς δηλ. τῶν ἀναβαθμῶν ψαλμὸς. Εἴτε ἐπεσυνάπτετο δὲ Ἀμωμος, καθ᾽ ὃν ἔθυμια ὁ Ιερέυς ὅλον τὸν Ναὸν καὶ ἐξέφερε τὸν σταυρὸν, μεθ᾽ οὓς ἐτέλει τὴν Εἰσοδον ἐν τῷ ἐπομένῳ «Γυμνῷ τῶν τριῶν Παΐδων.

(2) Τῇ Μ. Τεσσαράκοντη ἀντὶ τοῦ «Θεὸς Κύριος ψάλλεται τὸ Ἀληγλούικη μετὰ τῶν στίγμων «Ἐκ νυκτὸς ὥριζε» (ὅρα ὥροις).

TOM. Θ.'

τοῦ Ψαλτηρίου κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον, μεσολαβούμενα δὴλ. διὰ συντόμων δέησεων καὶ δοξολογίας (1). Εἶτα δὲ ἐπισυνάπτεται τῇ μὲν Κυριακῇ δὲ Ἀμώμος (Ψαλμ. 118), ὁ μέγιστος τῶν ψαλμῶν καὶ ἀποτελῶν πλήρες Κάθισμα. Μετ' αὐτὸν ψάλλονται τὰ ἀντικαταστήσαντα νῦν τὸν Ἀμώμον Εὐλογητάρια. Ἐν τῷ Ἀμώμῳ δὲ, τῷ ψαλμῷ τῷ ἐν τῷ Μεσονυκτικῷ ἑκάστης ἡμέρας, μακαρίζονται οἱ ἀμώμως πορευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου. Ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀμώμου ψάλλεται κατὰ τὰς ἄλλας Ἑορτὰς ὁ Πολυέλεος (δηλ. οἱ ψαλμοὶ 134 καὶ 135, ὃν ὁ τελευταῖος «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθὸς ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ» ἦν πασχάλιος (καὶ μέγα Ἀλληλούϊα ἐκαλεῖτο) καὶ ἀρχαιοτάτη ἦν ἡ γρῆσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς εἰδούμεν ἄλλοτε (2).

(1) Τὰ Καθίσματα τοῦ Ψαλτηρίου ἀναγινώσκονται ἀπαντα ἐντὸς τῆς Ἐδδομάδος, ἐν μὲν ἐν τῷ Ἐσπερινῷ καὶ δύο ἐν τῷ Ὁρθῷ. Κατὰ τὰς Ἑορτὰς ἀναγινώσκονται (ἢ ψάλλονται) οἱ τρεῖς ψαλμοὶ τοῦ πρώτου Καθίσματος, δὴλ. ἡ πρώτη στάσις τοῦ Καθίσματος τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Κυριακῆς. Εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ στάσεις ἑκάστου Καθίσματος, δι' ὃν ἐμεσολαβεῖτο ἀνέκαθεν ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ψαλτηρίου, λέγονται ἡ δοξολογία «Ἀλληλούϊα» (τρίς) μετὰ τῆς ἐρμηνείας «Δέξα σοι ὁ Θεός», ἡ δέησις «Κύριε ἐλέησον» (τρίς) καὶ τὸ «Δέξα Πατέρι...». Ἐν τέλει δὲ τοῦ Καθίσματος τρισσεύται τὸ τριπλοῦν Ἀλληλούϊκ καὶ γίνεται καὶ μικρὰ Συναπτή. Ἐπειδὴ δὲ δρθοστάθην ἐτελοῦντο αἱ δεήσεις, διὰ τοῦτο καὶ Στάσεις ἐκλήθησαν τὰ διατείματα τῶν ψαλμῶν τοῦ Καθίσματος. Ἐν ταῖς ιεραῖς Μοναῖς κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστήν ἀναγινώσκονται τρία Καθίσματα ἐν τῷ Ὁρθῷ, τρία ἐν ταῖς Ὀραῖς (τρίτη, ἔκτη καὶ ἑννάτη) καὶ ἐν ἐν τῷ Ἐσπερινῷ. Ἀλλ' ἐν τῷ Ἐσπερινῷ τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς ἀναγινώσκονται αἱ φύδαι τῶν Ἀναβαθμῶν. «Ωστε δὲ τῆς Ἐδδομάδος ἀναγινώσκεται τότε τὸ δόλον Ψαλτηρίου.

(2) Ἐν Ῥωσίᾳ ψάλλεται πάντοτε ὁ Πολυέλεος συντόμως (δηλ. στίχοι τινὲς αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῦ Μακάριος ἀνὴρ, καὶ τοῦ Προοιμιακοῦ ψαλμοῦ) καὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς δηλονότι, ὅτε καὶ προηγεῖται τοῦ Ἀμώμου. Ψαλλομένου δὲ τοῦ Πολυελέου θυμιτῷ ὑμένῃ, καὶ εἰ μέν ἐστι Κυριακὴ εἰσέρχεται εἰς τὸ Ιερὸν Βῆμα πρὸς ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς ἴσταται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ καὶ ἐνώπιον τῆς εἰκόνος θυμιτῷ, ψαλλομένων Μεγαλυναρίων, εἴτα δὲ καὶ ἐκεῖ ἀναγινώσκει τὸ Εὐαγγέλιον. Ψαλλομένου δὲ τοῦ Κανόνου, χρίει ἐλαϊψ τοὺς προστεργομένους τῇ ἀγίᾳ εἰκόνι ἐν τῷ μέσῳ καὶ δεπτζομένους αὐτήν.

2) Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Ὁρθρου ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ Ἐωθινοῦ μὲν ἐν ταῖς Κυριακαῖς, καταλλήλου δὲ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς.

Ἐν μὲν τῷ ἀσματικῷ Ὁρθρῳ ἐγίνετο, ὡς προετημειώθη, Εἰσόδος μετὰ τὸν ἔμνον τῶν τριῶν Πατέρων τὸν ἐπισυναπτόμενον τῷ Ἀμάραρ. Ἐφερε δὲ ὁ Ἱερεὺς τὸν Σταυρὸν (ἐξ' οὗ τρία ἀνημένα κηρία) καὶ ἵστα αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Ἀμβωνος, ἐφ' οὗ ἐγίνετο ἀνάγνωσις καὶ μάλιστα τοῦ Συναξαρίου καὶ μετὰ τοῦτο ἐψάλλετο ὁ πεντηκοστὸς τῆς μετανοίας ψαλμός. Μετὰ δὲ τοῦτον ἤρχοντο οἱ Αἴνοι: ὅτε καὶ Εἰσόδος μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀνάγνωσις αὐτοῦ μετὰ τὴν Μ. Δεξιολογίαν ἐγίνετο, καὶ μετὰ ταῦτα αἱ δεήσεις μετὰ κεφαλοκλιτίας ὡς ἐν τῷ Ἐσπερινῷ καὶ ἀπόλυτις. Ως σημειοῦ δὲ ὁ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, προσέθηκεν καὶ τοὺς Κανόνας μεταξὺ τοῦ ψαλμοῦ τῆς Μετανοίας καὶ τῶν Αἴνων διότι πανταχοῦ εἶχον εἰσαχθῆ μετὰ τοῦ Ἱεροτολυματικοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἐπικρατήσαντος. Ἀξιοσημείωτον δὲ διὶς εἰς τὸν Αἴνους εἰς ἐκαστον στίχον ἦν μετὰ τῶν διαφόρων ὑποψαλμάτων καὶ τὸ «Δέξα τῷ δεῖξαντι τὸ φῶς» καὶ τὸ «Ἐύλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, διὶς ἐπεικέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ», δηλ. ἐκ τῆς φθῆς τοῦ Ζαχαρίου, ἥτις ἐν τῇ ἐννάτῃ τοῦ Κανόνος στιγμολογεῖται.

Ἐν δὲ τῷ συνήθει νῦν Ὁρθρῳ ἀναγινώσκεται, ὡς εἰρηται, τὸ Ἐωθινὸν Εὐαγγέλιον, προσιμιαζόμενον διὰ τῆς Ὑπακοῆς (ἐν ταῖς Κυριακαῖς) καὶ τῶν Ἀναβαθμῶν (τριπαρίων) καὶ τοῦ «Πῆσα πνοή αἰνεσάτω τὸν Κύριον». Ἀναγινώσκει δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ὁ Ἱερεὺς καὶ οὐχὶ διάκονος διότι κυρίως διερεὺς ἐρουργεῖ ἐν τῷ Ὁρθρῳ, καὶ ἐν ταῖς μεγάλαις ἑορταῖς, ὡς εἰδομεν ἄλλοτε, οἱ Ἐπίσκοποι ἢ Ἱερεῖς ἀνεγίνωσκον τὸ Εὐαγγέλιον. Μετὰ ταῦτα, ψαλλομένου τοῦ «Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεατάμενοι» (δι' οὗ προσκαλούμεθα νὰ προσκυνήσωμεν τὸν Σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν «Ἀνάστασιν αὐτοῦ νὰ ὑμνήσωμεν») καὶ τοῦ πεντηκοστοῦ ψαλμοῦ τῆς μετανοίας, ἐξέρχεται διερεὺς μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ φέρων αὐτὸν ἐπὶ τοῦ στήθους ἴσταται ἐν τῷ μέσῳ τότε προσεργόμενοι οἱ πιστοὶ ἀσπάζονται τὸ Εὐαγγέλιον ὡς αὐτὸν τὸν Χριστὸν, ὑπομιμνήσκει δὲ τὸν ἀπασμὸν τοῦ Πάσχα. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ταῖς

Κυριακαῖς, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς ἀναγινώσκεται μὲν τὸ Εὐαγ-
γέλιον, ἀλλὰ τοιαύτη εἰσόδος δὲν γίνεται, οὐδὲ ψάλλεται ὁ πεν-
τηκοστὸς ψαλμὸς, ἀλλ' ἀναγινώσκεται μόνον ψάλλονται δὲ μόνον
τὰ ἐν τέλει τροπάρια «Ταῖς τῆς Θεοτόκου (τῶν Ἀποστόλων λέγε-
ται τῇ Κυριακῇ) πρεσβείαις, ἐλεήμων, ἐξάλειψον τὰ πλήθη τῶν
ἔμῶν ἐγχλημάτων» καὶ τὸ δοξαστικὸν, ἀπερ εἶναι κατάλληλα
ἐφύμνια τοῦ ψαλμοῦ τῆς μετανοίας.

Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν ἴερεὺς ἀναγινώσκων τὸ Εωθινὸν Εὐαγ-
γέλιον, ισταται ἐκ πλαγίων τῆς ἀγίας Τραπέζης (ἐκ δεξιῶν).
τούτου ἀντίστοιχον ἔχουν καὶ ἄλλαι Ἐκκλησίαι: ἵστως δὲ ἐδω-
κεν ἀρρομῆνη ἡ συμβολικὴ ἔννοια τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τοῦ μην-
μείου κηρύξαντος τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου. Σημειωτέον καὶ τοῦ-
το ὅτι κατὰ τὸ Τυπικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲ Πατριάρχης
καὶ οἱ Ἐπίσκοποι ἀσπάζονται τὸ Εὐαγγέλιον, ψαλλομένου τοῦ
στίχου «Ἴδού γάρ ἀλήθειαν ἡγάπησας . . .»

3) Τὸ τρίτον μέρος τοῦ Ὁρθρου ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν Κανόνων,
τῶν Αἶνων καὶ τῆς μεγάλης Δοξολογίας μετὰ τῆς δεήσεως καὶ
Ἀπολύτεως, ἐπιεινάπτεται δὲ καὶ ἡ πρώτη "Ωρα.

Εὖθὺς μετὰ τὸν πεντηκοστὸν ψαλμὸν λέγεται ὑπὸ τοῦ Διακό-
νου ἡ δέσμις τῆς Λιτῆς «Σῶσον δὲ Θεός τὸν Λαόν σου», καὶ μετὰ
τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ἱερέως ψάλλονται οἱ Κανόνες τῆς ἡμέρας, ἐξ
οὗ φαίνεται ὅτι οἱ μὲν Κανόνες τοῦ Ὁρθρου ἀντίστοιχοι εἰς τὴν
Λιτήν τοῦ Ἑσπερινοῦ, οἱ δὲ Αἶνοι εἰς τὰ Ἀπόστυχα αὐτοῦ. Οἱ
Εἰρμοὶ τῶν Κανόνων τῶν M. Ἑορτῶν ψάλλονται μεθ' ἐκάστην
ῳδὴν ἀργῶς ὡς Καταβασίαι (ἢ καὶ μετὰ τὸ τέλος τῶν Κανόνων).
ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις Ἑορταῖς ψάλλονται, ὡς Καταβασίαι, οἱ Εἱρ-
μοὶ τῶν Κανόνων τῆς Θεοτόκου «Ἄνοιξα τὸ στόμα μου» κτλ.
Ἄλλ' εἰδομεν ὅτι αἱ Καταβασίαι τῶν Χριτουγέννων ἀρχονται ἀπὸ
τῆς 21 Νοεμβρίου, ὅτι δὲ Πασχάλιος Κανὼν ψάλλεται μέχρι
τῆς Ἀναλήψεως, ὅτι δὲ τῆς Υψώσεως ἀρχεται ἀπὸ αἱ. Αὔγου-
στου· ἐπομένως εἰς τὰς Ἑορτὰς τὰς τυχούστας κατὰ τὸ διά-
στημα τοῦτο καὶ τῶν μεθεόρτων τῶν εἰρημένων ἑορτῶν δὲν ψάλ-
λονται αἱ Καταβασίαι τῆς Θεοτόκου, ἀλλ' αἱ κατάλληλοι τῶν
μεγάλων Ἑορτῶν. Μετὰ τὴν τρίτην ὠδὴν γίνεται μικρὰ αἴτησις

καὶ μετὰ ταῦτα ἀνάγνωσις, διὰ τοῦτο καὶ ἐπεται Τροπάριον, Κάθισμα λεγόμενον, ὡς καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Καθισμάτων τοῦ Ψαλτηρίου ἐπεται τοιοῦτο τροπάριον. Ἐπίτης μετὰ τὴν ἔκτην ὥδην γίνεται αἴτησις καὶ ἀναγνώσκεται τὸ Συναξάριον τῆς ἡμέρας, προηγουμένης τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Κοντακίου καὶ τοῦ Οἶκου. Σημειωτέον δὲ ὅτι μετὰ τῶν Κανόνων στιχολογοῦνται (ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς) καὶ αἱ ἐννέα ἀρχαῖαι ὥδαι, καὶ εἰς τοὺς τελευταῖους στίχους ἐπισυνάπτονται τὰ τροπάρια τῆς ὥδης τοῦ Κανόνος. Μετὰ τὸ τέλος τῶν Κανόνων μικρὰ Συγκαπῆ τάλιν. Κατὰ τὴν ἐννάτην Ὁδὴν θυμιᾶ ὁ Ιερεὺς (ἢ ὁ Διάκονος). Τὸ θυμίαμα τοῦτο οὐ μόνον ὑποδεικνύει ὅτι διὰ τῆς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου ἐπικαλούμεθα νὰ προσενεγκθῶσιν αἱ δεήσεις ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπομιμήσκει τὸ ἐν τῇ Λειτουργίᾳ μνημόσυνον μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων δώρων (ψαλλομένου τοῦ «Σὲ ὑμνοῦμεν»), ὅτε καὶ φάλλεται πάλιν ἡ ἐννάτη ὥδη, δηλ. δ. Εἰρμὸς αὐτῆς.

Τοὺς Αἴνους προοιμιάζουσι τὰ Ἐξαποστειλάρια λεγόμενα, τὰ ἀγιτιστοιχοῦντα εἰς τὰ καθ' ἡμέραν Φωταγωγικὰ λεγόμενα, περὶ ὃν εἰδούμεν ἀλλοτε. Στιχολογοῦνται δὲ (ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς) ὀλόκληροι καὶ οἱ τρεῖς τελευταῖοι ψαλμοὶ τοῦ Ψαλτηρίου, δι' ὃν ἐπισφραγίζετο ἀνέκαθεν καὶ ἡ ὀλονυκτία ἐν ταῖς Κυριακαῖς, ὡς εἴρηται πολλάκις. Εἰς τὸ τέλος δὲ προστίθενται τὰ στιχηρὰ τῶν Αἴνων, δικτὸ μὲν τῇ Κυριακῇ, τέσσαρα δὲ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς, ὅταν αὗται συμπέσωσι τῇ Κυριακῇ. Ἐξχιροῦνται αἱ Δεσποτικαὶ ἑορταὶ, ἐν αἷς πάντα φάλλονται τῆς ἑορτῆς. Δοξαστικὸν δὲ ἐν ταῖς Κυριακαῖς εἶναι τὸ Ἐωθίνον, περὶ οὗ εἴρηται πολλάκις τὰ δέοντα.

Μετὰ ταῦτα φάλλεται ἡ Μ. Δοξολογία (καθ' ἡμέραν ἀναγνώσκεται μόνον), εἰς ἣν ἐπισυνάπτεται τὸ «Καταξίωσον Κύριε ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ». Ἐπισφραγίζεται δὲ διὰ τοῦ Τριταγίου μετὰ Ἀπολυτικίου (ἄλλου παρὰ τὸ σύνηθες ἐν ταῖς Κυριακαῖς). Εἶτα λέγεται ἡ Ἐκτενής καὶ ἡ συμπλήρωσις αὐτῆς μετὰ κεφαλοκλισίας καὶ τέλος Ἀπόλυσις. Εἶτα ἡ πρώτη Ὅρκη.

ε) Περὶ τοῦ συντόμου Ὁρθρου.

1) Περὶ τοῦ συντόμου Ὁρθρου τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν σημειωτέον τὰ ἀκόλουθα. Γνωστὸν ὅτι ἐν ἀπάταις σχεδὸν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἐκκλησίαις ὁ Ὁρθρος συντομεύεται πολὺ διὰ τὴν εὐχολίαν τοῦ λχοῦ καὶ οὐδέποτε (ἢ σπανιώτατα) συνδέεται μετὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ εἰς ὀλονυκτίαν. Τὸ Ψαλτήριον δὲ καὶ οἱ Κανόνες ἀναγινώσκονται ὑπὸ τῶν ιερέων πρὸ τοῦ Ὁρθρου καὶ ἀντ’ αὐτῶν ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ ψάλλονται τὰ Καθίσματα (τροπάρια) καὶ αἱ Καταβασίαι. Ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀμώμου (τῇ Κυριακῇ) ψάλλονται τὰ Εὐλογητάρια. Μόνον τῶν Μ. ἑορτῶν ψάλλονται οἱ Κανόνες (καὶ ὁ Μ. Κανὼν καὶ ὁ τοῦ Ἀκαθίστου, ὡς εἰδομεν ἐν τῇ Μ. Τετταρακοστῇ). Πολλάκις προτάσσονται αἱ Καταβασίαι τῆς ἀναγινώσεως τοῦ Εὐαγγελίου (ἐν ταῖς Κυριακαῖς), ἵνα συνχθῇ δὲ λαὸς καὶ ἀσπασθῇ τὸ Εὐαγγέλιον. Σπανιώτατα ψάλλονται Ηολιέσοις καὶ μόνον ἐν Πανηγύρεσιν. Στιχολογεῖται ὅμως ἡ ἐννάτη Ὁρὴ (μόνον τῆς Θεοτόκου ἡ Ὁρὴ) κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, καὶ ὅταν προηγηθῇ τοῦ Εὐαγγελίου αἱ Καταβασίαι, στιχολογεῖται ἡ ἐννάτη Ὁρὴ μετὰ τὸν Πεντηκοστὸν ψαλμὸν καὶ τὴν Αιτήν. Οἱ ψαλμοὶ τῶν Αἴνων δὲν στιχολογοῦνται, ἀλλὰ μόνον οἱ πρῶτοι στίχοι, καὶ ἐκ τῶν τελευταίων τοσοῦτοι, ὅταν καὶ τὰ ψαλλόμενα στιχηρά, ὡς προτάσσονται, ὡς εἰδομεν καὶ ἀλλαχοῦ. Μετὰ δὲ τὴν Μ. Δοξολογίαν καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον εὐθὺς ἀρχεται ἡ Λειτουργία, ὡστε παραλείπονται καὶ ἐνταῦθα αἱ δεήσεις ὡς καὶ αἱ Ὁραι, οὐ μόνον ἡ πρώτη, ἀλλὰ καὶ ἡ τρίτη καὶ ἔκτη, αἵτινες προτάσσονται, ὡς δψόμεθα, τῆς Λειτουργίας καὶ καθ’ ἄς τελεῖ τότε τὴν Προσκομιδὴν διερεύει. Τὰς Ὁρας ἀναγινώσκει καὶ διάν διερεύει μετὰ τὴν Λειτουργίαν.

2) Ὁ δὲ καθ’ ὑμέραν Ὁρθρος ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς καθίσκεται κατὰ τοῦτο συντομώτερος, ὅτι τὰ πλεῖστα ἀναγινώσκονται καὶ τὰ ψαλλόμενα δὲ γοργῶς ψάλλονται. Ἀντὶ δὲ τοῦ Ἀμώμου καὶ τοῦ Πολυελέους γίνεται ἀνάγνωσις ἐκ λόγων Πατερικῶν ἢ ἀλλων, ὡς δέξῃ τῷ Προεστῶτι ὅμοια ἀνάγνωσις γίνεται καὶ μετὰ τὴν τρίτην Ὁρὴν. θυμιτῷ δὲ διερεύει πρὸ τοῦ Ἐξαψάλμου.

3) Ἀξιοτημείωτος καὶ δὲ Ὁρθρος τοῦ Πάτχα, έστις ἐκ μόνου τοῦ Κανόνος καὶ τῶν Αἴνων (ὅτε καὶ δὲ ἀσπασμὸς) σύγκειται, καὶ ἐν ᾧ συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τὴν ἀνέκαθεν συγήθειαν τὸ «Χριστὸς ἀνέστη». Μετονυκτικὸν τούτου καὶ ἀναγνώσματα εἶναι ἡ προηγουμένη ἀνάγνωσις τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων καὶ Κανῶν τοῦ Μ. Σεββάτου. Ἀλλὰ κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Διακαινησίου Ἐδδομάδος δὲ Ὁρθρος συνίσταται ἐκ τοῦ Κανόνος καὶ τῶν Αἴνων.

§ 29. Περὶ τῶν ἀλλων νυχθημεριῶν Ἀκολουθιῶν.

Αἱ ἄλλαι νυχθημεριναὶ Ἀκολουθίαι εἶναι τὸ Μετονυκτικὸν, αἱ τέσσαρες Ὡραι (ἀ', γ', σ' καὶ θ') μετὰ τῶν Τυπικῶν καὶ τὸ Ἀπόδειπνον. Αἱ Ἀκολουθίαι αὗται εἶναι κυρίως αἱ καθ' ἡμέραν προσευχαὶ τῶν Μοναστῶν, διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Νάρθηκι πᾶσαι τελοῦνται, ἐνῷ δὲ Ὁρθρος καὶ δὲ Ἐσπερινὸς (οἵτινες φέρουσι τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας) τελοῦνται ἐν τῷ Καθολικῷ, δηλ. ἐν τῷ κυρίῳ Ναῷ.

Συνάπτονται δὲ, ὡς εἰρηται καὶ ἄλλοτε, τὸ μὲν Μετονυκτικὸν καὶ ἡ πρώτη Ὡρα μετὰ τοῦ Ὁρθρου, τοῦ μὲν προηγουμένου, τῆς δὲ ἐπομένης τῷ Ὁρθρῷ. Αἱ Ὡραι τρίτη καὶ ἕκτη συνάπτονται πάλιν καὶ ἐπισυνάπτονται αὐταῖς τὰ Τυπικὰ τὰ ἀναμιμνήσκοντα τὴν Λειτουργίαν. Ἡ ἐννάτη δὲ Ὡρα προηγεῖται τοῦ Ἐσπερινοῦ, τὸ δὲ Ἀπόδειπνον ἔπειται, ἡ εὐθὺς, ἡ μετὰ ταῦτα. Ὁστε τρίς τῆς ἡμέρας κατὰ τὸν τύπον τῆς Γριάδος συμπλέκονται αἱ ἐπτὰ αἰνέσεις εἰς τρία συμπλέγματα, ως καὶ τρέις ἔπρεπε νὰ ἦναι αἱ Λειτουργίαι κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς. Ἐάν δὲ ἀναμνησθῶμεν ὅτι δὲ Ὁρθρος καὶ δὲ Ἐσπερινὸς φέρουσι τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας, αἱ ἐπτὰ κυρίως αἰνέσεις ἀνεξαρτήτως τῆς Λειτουργίας εἶναι τὸ Μετονυκτικὸν, αἱ τέσσαρες Ὡραι, τὰ Τυπικὰ καὶ τὸ Ἀπόδειπνον. Ἐάν δὲ συναρθῶσι μετὰ τῆς Λειτουργίας εἰς τὰ τρία συμπλέγματα, τότε καταρτίζονται αἱ ὅλαις Ἀκολουθίαι εἰς τὰς ἐπτὰ αἰνέσεις τῆς ἡμέρας, ώς ἡριθμήθησαν αὗται ἐν τῇ προηγουμένῃ 25 παραγράφῳ.

α) Μερὶ τοῦ Μεσονυκτικοῦ.

Όμομάσθη οὕτως ἡ Ἀκολουθία αὕτη ἀπὸ τῆς ὥρας, καθ' ἥν τελεῖται, κυρίως μὲν περὶ τὸ Μεσονύκτιον, συνήθως δὲ μετὰ ταῦτα περὶ τὴν τρίτην ὥραν. Εἶναι δὲ ἡ ἀρχὴ τῆς καθ' ἡμέραν Προσευχῆς καὶ τῶν ἐπτά Αἰνεσεων, διότι ἐν ταῖς καθ' ἡμέραν Προσευχῆς ἐπεκράτησεν ὁ ἄλλος ὑπολογισμὸς τοῦ ἡμερονυκτίου ὁ ἀπὸ μέσης τῆς νυκτός.

Εἶναι δὲ τρία Μεσονυκτικὰ, τὸ καθ' ἡμέραν, τὸ τοῦ Σαββάτου καὶ τὸ τῶν Κυριακῶν καὶ Ἑορτῶν. Ἡ διαφορὰ δὲ προέρχεται ἐκ τούτου ὅτι ὁ Ἀμωμός (δ 118 ψαλμὸς), δὲ τὸ κυριώτατον ἀνάγνωσμα ἀπερτίζων ἐν τῷ καθ' ἡμέραν Μεσονυκτικῷ, ἀναγινώσκεται τῷ Σαββάτῳ εἰς τὸν Ὁρθρον ὡς Κάθισμα τοῦ Ψαλτηρίου, ἐπομένως εἰς τὸ Μεσονυκτικὸν τοῦ Σαββάτου ἐπέγειρος τόπον τοῦ Ἀμώμου ἄλλοι ψαλμοί (64—69). Κατὰ τάλλα εἶναι ὅμοιον ἔξαιρέσει τῆς τελευταῖς εὐχῆς, ητίς εἶναι ἄλλη. Ἐν δὲ ταῖς Κυριακαῖς ἀντὶ Μεσονυκτικοῦ (ὅταν δὲν ἔναι: Ὄλονυκτία) ψάλλονται οἱ Τριαδικοὶ Κανόνες κατὰ τὸν ἑκάστοτε ἥχον (ὅρα Παρακλητικὴν), ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις ἔορταις ψάλλεται ἡ Λιτή. Εἰδομεν δὲ δλίγω πρότερον, ὅτι ὁ Ἀμωμός ψάλλεται καὶ ἐν ταῖς Κυριακαῖς, καὶ ἐκ τοῦ ἀστυπλατικοῦ Ὁρθρου μανθάνομεν ὅτι εἶναι ἀρχαιότατη ἡ γρῆσις αὐτοῦ· ὥστε ἐτέθη καὶ τῷ Σαββάτῳ ὁ Ἀμωμός, διότι ἦν μικρὰ ἔορτὴ ἀνέκαθεν τὸ Σάββατον καὶ εἰς τὸν Ἐβδομαδιαῖτον Κύκλον ἦν ἡμέρα μηνῆς πάντων τῶν Μαρτύρων καὶ ἐπομένως καὶ τῶν Κεκοιμημένων. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν καὶ διὰ τί τὴν Ημέρασκευὴν ἐν μὲν τῷ Ὁρθρῷ ἀναγινώσκονται τὰ τελευταῖα Καθίσματα τοῦ Ψαλτηρίου ἀντὶ τῶν κατὰ σειρὰν, ἐν δὲ τῷ Ἐσπερινῷ τὸ προηγούμενον Κάθισμα τῶν ὁδῶν τῶν Ἀναβαθμῶν (ὅπερ καὶ τῇ Τετάρτῃ ἀναγινώσκεται τῆς Μ. Τετσαρακοστῆς, διότι καὶ τότε συμπληροῦνται ἡ σειρὰ τοῦ Ψαλτηρίου), ἵνα ἐν τῷ Ὁρθρῷ τοῦ Σαββάτου ἀναγινωσθῶσι τὰ δύο προηγούμενα Καθίσματα, ὃν τὸ ἐν εἶναι ὁ Ἀμωμός.

Ἐκ δύο μερῶν σύγκειται τὸ Μεσονυκτικὸν, ὑποδιαιρούμενον τεῦ πρώτου μέρους διὰ τοῦ Τρισαγίου τοῦ ἐν μέσῳ παρεμπίπτον-

τος. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς Ὡρας. Εἰδομεν δὲ καὶ ἄλλοτε ὅτι τὸ Τρισάγιον εἶναι ἡ Δοξολογία, δι' ὧν ἀρχονται καὶ λήγουσιν αἱ Προσευχαὶ καὶ Ἀκολουθίαι.

1) Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Μεσονυκτικοῦ ἀρχεται διὰ τοῦ «Εὐλογητὸς δὲ Θεὸς ἡμῶν...» ὑπὸ τοῦ ιερέως (ἐν ἐλλείψει ιερέως λέγεται τὸ «Δι' εὐχῶν τῶν ἀγίων Πατέρων...»), εἶτα τὸ «Βασιλεὺς Οὐράνιε», τὸ Τρισάγιον («Ἄγιος δὲ Θεός...») καὶ τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» τρίς. Τρεῖς μικραὶ μετάνοιαι γίνονται ἐν τῷ Τρισάγιῳ (ὑποκλίσεις μόνον τῆς κεφαλῆς μετὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, ἐνῷ αἱ προσπτώσεις καὶ γονυκλισίαι λέγονται Μετάνοιαι μεγάλαι καὶ εἶναι ἐν χρήσει τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ) καὶ τρεῖς ἄλλαι ἐν τῷ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» (1).

Μετὰ ταῦτα λέγεται ὁ πεντηκοστὸς τῆς μετανοίας ψαλμὸς «Ἐλέησόν με δὲ Θεός». Τρίς δὲ τῆς ἡμέρας λέγεται δὲ εἰρημένος ψαλμὸς, ἐνταῦθα, ἐν τῇ τρίτῃ Ὡρᾳ καὶ ἐν τῷ Ἀποδείπνῳ. Λέγεται καὶ ἐν τῷ Ὁρθρῳ, ἀλλ' εἰδομεν ἡδη ὅτι καθ' ἡμέραν προσευχὴ κυρίως εἶναι αἱ ἔπτα αἰνέστεις. «Ωστε τρίς τῆς ἡμέρας γίνεται Μετάνοια καὶ παρὰ Θεοῦ ἡ συγχώρησις τῶν ἀμαρτιῶν ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ κατ' Ιδίαν ἔκαστος αἰτεῖται συγχώρησιν διὰ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν».

Μετὰ ταῦτα λέγεται δὲ «Ἀμωμος ὁ μέγιστος τῶν ψαλμῶν, ὑποδιαιρούμενος εἰς τρεῖς στάσεις, περὶ ὧν εἴρηται καὶ ἄλλοτε. Εἶναι δὲ διδακτικῶτατος καὶ ἐντεῦθεν κατανοεῖται ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ συγχὴ αὐτοῦ χρῆσις. Εἶτα ἔπειται τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, καὶ μετὰ τὸ Τρισάγιον τὰ τροπάρια «Ἴδού δὲ Νυμφίος ἔρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός...» καὶ ταῦλα, ὑπομιμνήσκοντα τὴν ἀρχαίαν δόξαν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς ἐλεύσεται ὁ Κριτής. Ἐπειτα καταλλήλως τὸ «Κύριε ἐλέησον» τεσσαρακοντάκις κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Μετανοίας καὶ μετὰ ταῦτα ἡ εὐχὴ «Ο ἐν παντὶ καιρῷ», ἡ εἰς πάντα καιρὸν ἔντως ἀρμόζουσα καὶ ἐν πάσαις ταῖς αἰνέστεις διὰ τοῦτο ἐπαναλαμβομένη.

(1) Ὁ νομιζόμενον δὲ Μετάνοιαι αἱ ὑποκλίσεις αὗται, διότι ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῶν Πνευματικῶν ὡς ἐπιτίμιον εἰς τοὺς μετανοοῦντας.

Ἐπισφραγίζουσι δὲ τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Μεσονυκτικοῦ αἱ εὐχαὶ τοῦ Μ. Βασιλείου, αἱ ἀρμόδουσαι εἰς τὴν ὥραν ταύτην τῆς προσευχῆς. Ωστε καλῶς καὶ καταλλήλως διετάχθη ἡ πρώτη αὕτη αἵγεται· τὸν τύπον τῆς Τριάδος φέρει ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀμώμου, Μετάνοια δὲ τελεῖται καὶ προπαρασκευή εἰς ὑπάντησιν τοῦ Νυμφίου Χριστοῦ.

2) Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Μεσονυκτικοῦ εἶναι μνημόσυνον, σύτως εἰπεῖν, ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων, ως καλῶς σημειοῦ διαμένων Θεσσαλονίκης. Οἱ περιλειπόμενοι τῷ βίῳ ἀδελφοὶ, ἄροι κατήρτισαν ἔαυτοὺς διὰ τῆς δεήσεως εἰς ὑπάντησιν τοῦ Νυμφίου, δέονται καὶ ὑπὲρ τῶν προσπελθόντων ἀδελφῶν τῶν μὴ δυναμένων δίεσθαι.

Ἄρχεται δὲ τὸ μέρος τοῦτο διὰ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» καὶ εἴτα ἀναγινώσκονται δύο ψαλμοὶ (120 καὶ 133). Μετὰ ταῦτα Τριτάξιον καὶ εἴτα τὰ Τροπάρια ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων «Μνήσθητι Κύριε» κτλ. καὶ αἱ εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν Κεκοιμημένων.

Μετὰ ταῦτα γίνεται ἀπόλυτις, τὴν ὅποιαν ἐπισφραγίζει δέοντις, ἐν ᾧ πρὸς τοὺς ἄλλους μακαρίζονται ἐν τέλει οἱ εὔσεβεῖς Βασιλεῖς, οἱ ὅρθόδοξοι Ἀρχιερεῖς, οἱ κτίτορες τῶν ἀγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, οἱ γονεῖς καὶ διδάσκαλοι, οἱ προσπελθόντες πατέρες καὶ ἀδελφοί. Ἐπιλέγεται ως σφραγίς τὸ «Δι' εὐχῶν τῶν ἀγίων Πατέρων...»

6) Περὶ τῶν Ἀκολουθῶν τῶν Ωρῶν.

Αἱ ὥραι ἀριθμοῦνται κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, καθ' ἦν πρώτη ὥρα ὑπελογίζετο ἡ πρώτη τῆς ἡμέρας, δηλ. ἡ ἔκτη περίπου τῆς πρωΐας κατὰ τὸν ἐν χρήσει νῦν ὑπολογισμόν. Ωστε τρίτη καὶ ἕκτη Ἐκκλησιαστικὴ ὥρα εἶναι ἡ ἐννάτη καὶ δωδεκάτη (μεσημβρία) καθ' ἡμῖς, ἐννάτη δὲ ἡ τρίτη μετὰ μεσημβρίαν.

Εἶναι καὶ Μεσώρια, εἰς ἑκάστην ὥραν (πλὴν τῆς Τρίτης) ἐπισυναπόμενα ἐν τῷ ἰδίῳ καιρῷ. Ψάλλονται δὲ τὰ Μεσώρια ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ τῆς νηστείας τῶν Χριστουγέννων καὶ ἀγίων Ἀποστόλων.

Αἱ Ἀκολουθίαι τῶν Ὡρῶν τελοῦνται κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν, καθ' ᾧ καὶ τὸ πρώτον μέρος τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Μεσονυκτικοῦ. Εἰς τὰς Μεγάλας δὲ Ὡρας τῶν Παραμονῶν τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανίων καὶ τῆς Μ. Παρασκευῆς ψάλλονται ἐν τῷ μεταξὺ ἑκάστης ὥρας τὰ κατάλληλα Τροπάρια καὶ ἀναγινώσκονται Προφητεῖαι καὶ κατάλληλοι περικοπαὶ ἐκ τοῦ Ἀποτέλους καὶ Εὐαγγελίου. Ἐν δὲ τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ἀναγινώσκονται ἐν τῇ Ἔκτῃ Ὡρᾳ δὲ Ἰησαίᾳς καὶ ἐν τῇ Μ. ἑδδομάδι δὲ Ἰεζεκιήλ.

1) Ἡ πρώτη Ὡρα ἡ ἐπισυναπτομένη τῷ Ὁρθρῳ ἀρχεται ἀπλῶς διὰ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν...» καὶ ἀναγινώσκονται οἱ τρεῖς κατάλληλοι εἰς τὴν πρωΐην ὥραν τῆς προσευχῆς ψαλμοὶ (5, 89, 100). Μετὰ ταῦτα μετὰ τὴν μικρὰν δοξολογίαν («Δόξα Πατρὶ... καὶ Ἄλληλούτα, τρὶς») καὶ σύντομον δέησιν («Κύριε ἐλέησον, τρὶς») ψάλλονται τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας καὶ τὸ Θεοτοκίον τῆς Ὡρας «Τί σὲ καλέσωμεν, ὦ Κεγαριώμενη;» καὶ εἴτα οἱ στίχοι οἱ ὥραῖς «Τὰ διαβήματά μου κατεύθυνον...». Ἐν δὲ τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ ἀντὶ Ἀπολυτίκιου ψάλλεται τρὶς τὸ «Τὸ πρῶτον εἰσάκουστον τῆς φωνῆς μου, δὲ Βασιλεύς μου καὶ δὲ Θεός μου». Μετὰ δὲ τὸν Τρισάγιον καὶ τὸ κατάλληλον Κοντάκιον λέγεται τὸ «Κύριε ἐλέησον» τεσσαρακοντάκις καὶ τὸ «Ο ἐν παντὶ καὶ φῶ». Μετὰ ταῦτα (μετὰ τὸ Τρισάγιον) λέγεται ἡ ὥραία πρωΐη εὐγή «Χριστὲ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, τὸ φωτίζον καὶ ἀγιάζον πάντα ἄνθρωπον ἐργάζομεν εἰς τὸν κόσμον...» Ὡραῖαι εἶναι καὶ αἱ εὐχαὶ τοῦ Μ. Βασιλείου αἱ ἐν τέλει τοῦ Μεσωρίου τῆς πρώτης Ὡρας.

Ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς λέγουσι μετὰ τὴν πρώτην Ὡραν καὶ τοὺς Οἶκους τῆς Θεοτόκου (τοῦ Ἀκαθίστου). Ἐγτεῦθεν προσῆλθεν δὲ καὶ ἐν Ψωστίᾳ ψάλλεται μετὰ τὴν πρώτην Ὡραν τὸ Κοντάκιον «Τῇ Υπερμάχῳ».

2) Ἡ Τριθέτη (τρίτη καὶ ἔκτη ὥρα) ψάλλεται περὶ τὴν ἐνάτην ἡ δεκάτην ὥραν πρὸ μεσημερίας. Ἀρχεται δὲ ἡ μὲν τρίτη ὥρα ὡς τὸ Μεσονυκτικὸν («Βασιλεὺς οὐράνιε», Τρισάγιον, κτλ.), ἡ δὲ ἔκτη, ὡς ἐπισυναπτομένη, διὰ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» μόνον. Εἰς μὲν τὴν τρίτην ἀναγινώσκονται οἱ τρεῖς ψαλμοὶ (16,

24 καὶ ὁ 50), εἰς δὲ τὴν ἑκτηνὴν οἱ ψαλμοὶ (53, 54 καὶ 90). Πρὸς δὲ τούτοις ἀντὶ Ἀπολυτικίων ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ εἰς μὲν τὴν τρίτην φάλλεται τὸ Τροπάριον «Κύριε δὲ τὸ πανάγιόν σου πνεῦμα ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ τοῖς Ἀποστόλοις σου καταπέμψας, τοῦτο ἀγαθὲ μὴ ἀντανέλῃς ἀρ̄ ἡμῶν. . .», εἰς δὲ τὴν ἑκτηνὴν «Ο ἐν ἑκτῃ ἡμέρᾳ καὶ ὥρᾳ τῷ σταυρῷ προστήλωτας. . .», ἐξ ὧν καταφρίνεται ἡ σημασία τῶν κατὰ τὰς ὥρας ταύτας προτευχῆν καὶ διὰ τί διετάχθησαν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καταφρίνεται καὶ διὰ τί ἐν ταῖς ἕορταῖς ἐπειδὴ ἡ Λειτουργία μετὰ τὴν Τριθέκτην. Ἀντὶ τῆς Λειτουργίας λέγονται μετὰ τὴν Τριθέκτην καθ' ἡμέραν (1) τὰ Τυπικὰ, τὰ προτηγούμενα συνήθως, ὡς προσομιακοὶ ψαλμοὶ (Ἀντίφωνα), εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν Κυριακῶν καὶ τῶν ἀπλῶν ἕορτῶν, δηλ. τὰ «Εὐλόγει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον», «Αἴνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον» καὶ οἱ Μακαρισμοί. Ἀναγνώσκονται πρὸς τούτοις ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἡμέρας. Σημειωτέον δμως δι, ἐπειδὴ ἐν τῇ Μ. Τεσσαρακοστῇ Λειτουργία τελεία δὲν τελεῖται κατὰ τὰς πέντε ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος, ἀλλὰ μόνον Προτηγιασμένη ἐν τῷ ἑσπερινῷ, διὰ τοῦτο καὶ τὰ Τυπικὰ λέγονται μετὰ τὴν Ἐννάτην ὥραν.

Κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσσαλονίκης ἦν ἐν ταῖς νηστείαις καὶ ἀσματικὴ Τριθέκτη, ηὗταις κατ' οὐσίαν ἔφερε τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας καὶ ἀντὶ τῶν Τυπικῶν Ἀντιφώνων ἐψάλλοντο ἀλλα Ἀντίφωνα μετὰ τῶν συνήθων ὑποψαλμάτων «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου», «Σῶσον ἡμᾶς υἱὲ Θεοῦ». Εἰς δὲ τὸ τρίτον Ἀντίφωνον τὸ Ἀλληλούϊα δίει. Ἐγίνετο εἰσόδος ἄνευ λαμπάδων καὶ θυμιάματος, μεθ' ἣν ἡ Εὐχὴ τῆς; «Ἐκτηνῆς ὥρας, κατόπιν ἡ προφητεία τοῦ Ἡσαίου καὶ εἶτα ἡ Ἐκτενῆς μετὰ τῶν ὑπὲρ τῶν Κατηχουμένων δεήσεων. Μετὰ ταῦτα ἡ πλήρωσις τῆς δεήσεως καὶ ἡ κεφαλοκλιτία. Εἶτα ἔξοδος διπισθεν τοῦ Ἀμβωνος καὶ ἐν πλα-

(1) Ἐν τῷ Καθολικῷ τῶν ιερῶν Μονῶν δὲν τελεῖται καθ' ἡμέραν Λειτουργία, ἀλλ' ἐν τοῖς παρεκκλησίαις· διὰ τοῦτο δὲν παρακωλύεται ἡ ἑκτηνά τάξις τῆς Τριθέκτης.

γίῳ τινὶ μέρει ἐτελεῖτο ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἐσπερινοῦ, ὡς τι παράρτημα. Τελουμένης δὲ Λειτουργίας Προηγιασμένης, ἐψάλλετο ὁ ἀσματικὸς Ἐσπερινός.

3) Ἡ Ἐρράτη Ὁρα συνήθως μὲν προηγεῖται τοῦ Ἐσπερινοῦ περὶ τρίτην ἢ τετάρτην ὥραν μετὰ μεσημβρίαν, ἢ καὶ βραδύτερον ἐνίστε, τῇ μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ ὅμως συνάπτεται τῇ Τριθέκτῃ, καὶ μέτα ταῦτα ψάλλονται τὰ Τυπικὰ καὶ ὁ Ἐσπερινὸς μετὰ τῆς Προτριγιασμένης Λειτουργίας, ὅταν αὕτη τελῆται.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐννάτης Ὁρας εἶναι ἡ αὔτη τῇ τῆς πρώτης καὶ τρίτης. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀναγινώσκονται οἱ τρεῖς ψαλμοὶ (83, 84 καὶ 85), ἐν οἷς λέγεται, πόσον ἀγαπητά εἶναι τὰ σκηνώματα τοῦ Κυρίου, καὶ πῶς εἰσακούει Κύριος τῶν ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως δεομένων αὐτοῦ, καὶ διὶ πάντα τὰ ἔθνη θέλουσι ποτὲ προσκυνήσει καὶ δοξάσει τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Τὰ δὲ Τριπάρια μνημονεύουσι τοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τῆς ἡμέρας θανάτου τοῦ Κυρίου «Οὐαὶ τῇ ἐννάτῃ ὥρᾳ δι' ἡμᾶς σαρκὶ τοῦ θανάτου γενετάμενος, νέκρωσον τῆς σαρκὸς ἡμῶν τὸ φρόνημα, Χριστὲ ὁ Θεὸς, καὶ σῶσον ἡμᾶς.» Ἐπιστρέφεται δὲ τὴν ἐννάτην ώδην ἡ λαμπρὰ εὐχὴ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου «Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν».

γ) Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀποδείπνου.

Ο Συμεὼν Θεσταλονίκης σημειεῖ ὅτι ἡ τελευταία αὕτη αἵνεσις συνήπτετο πολλαχοῦ μετὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ. Πιθανὸν ὅτι τοῦτο προσῆλθεν ἐκ τοῦ διὶ μεταλαμβάνοντες ἐν τῷ Νάρθηκι τῶν ἐν τέλει τοῦ Ἐσπερινοῦ εὐλογηθέντων ἄρτων τῆς Ἀρτοκλασίας καὶ ἐπομένως δειπνήσαντες οὕτω μόνον, ἥρχοντο εὐθὺς τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀποδείπνου, ηὗτις εἶναι ἡ προσευχὴ πρὸ τοῦ ὑπονοοῦ διὰ τοῦτο καὶ παραλείπεται, ὅταν τελῆται Ἀγρυπνία (Ἐσπερινὸς καὶ Ὁρθρος δμοῦ) δι' ὅλης τῆς νυκτός. Συνήθως δμως τὸ Ἀπόδειπνον χωρίζεται τοῦ Ἐσπερινοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον· διότι ἐν ταῖς Ἱεραῖς μοναῖς ἔξεγειρόμενοι τοῦ ὑπονοοῦ δλίγον μετὰ τὸ μεσονύκτιον κατακλίνονται ἐξ ἀνάγκης ἐν ἀργῇ τῆς νυκτός· διὰ τοῦτο καὶ ἐνωρίς δειπνοῦσι, καὶ μετὰ τὴν Τριθέκτην (περὶ μεσημβρίας) ἀριστώσιν.

Εἶναι δὲ εἰδη Ἀποδείπνων ἐν γρήσει τὸ μικρὸν μὲν καθ' ἑκάστην, τὸ δὲ μέγχα κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν νηστειῶν καὶ ἰδίως τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὡς καὶ κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τῆς Μ. ἑβδομάδος καὶ τὰς παραμονὰς τῶν Χριστουγέννων καὶ Θεοφανίων. Ἐν δὲ τῇ πρώτῃ ἑβδομάδι τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἦν ἐν γρήσει ἄλλοτε καὶ τὸ ἀσματικὸν Ἀπόδειπνον.

1) Τὸ μικρὸν Ἀπόδειπνον ἀργεται ὡς καὶ τὸ Μεσονυκτικὸν, ἐπονται οἱ τρεῖς ψαλμοὶ (§ 50, 69 καὶ 142) καὶ μετὰ ταῦτα ἡ μεγάλη Δοξολογία. Ἐκ τῶν ψαλμῶν δὲ μὲν πεντηκοστὸς τῆς μετανοίας εἰδομεν ὅτι λέγεται καὶ ἐν τῷ Μεσονυκτικῷ καὶ ἐν τῇ τρίτῃ Ὁρᾷ, δὲ 142 εἶναι δὲ τελευταῖς τοῦ Ἐξαψάλμου ἐν ἀρχῇ τοῦ Ὁρθρου. Οστε ἴδιος κυρίως ψαλμὸς τοῦ Ἀπόδειπνου εἶναι δὲ 69 «ὁ Θεὸς εἰς τὴν βούθειάν μου πρόσχεε».

Μετὰ τὴν Μ. Δοξολογίαν ἐπεται τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως καὶ δὲ ὕμνος τῆς Θεοτόκου «Ἄξιον ἔστιν ὡς ἀληθῆς». Οστε τρίς τῆς ἡμέρας γίνεται καὶ ἡ δομολογία τῆς πίστεως, ὡς καὶ ἡ μετάνοια, ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἐπτὰ αἰνίσεων (ἐν τῷ Μεσονυκτικῷ), ἐν τῷ μέσῳ (ἐν τοῖς Τυπικοῖς) καὶ ἐν τῷ τέλει. Μετὰ ταῦτα ἐπονται τὸ Τριτάγιον μετὰ τοῦ καταλλήλου Κοντάκιου, τὸ «Κύριε ἐλέησον» τεσσαρακοντάκις μετὰ τοῦ «Ο ἐν παντὶ καιρῷ» καὶ τέλος αἱ εὐχὲς «Ἄσπιλε, ἀμύλυντε» (Παύλου Μοναχοῦ) «Καὶ δός ἡμῖν, Δέσποτα» (Ἀντιόχου Μοναχοῦ) καὶ Ἀπόλυτις (1).

Ἐν ταῖς ἵεραις Μοναῖς ἐπισυνάπτονται καὶ οἱ Κανόνες τοῦ Ἀγίου τῆς Μονῆς ἢ τῆς Θεοτόκου. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλαι τάξεις ὡς πρὸς τοῦτο ἐν ταῖς διαφόροις Μοναῖς. Οἱ δὲ μελλοντες νὰ λειτουργήσωσιν ἵερεῖς εἰσερχόμενοι εἰς τὸν Ναὸν ἀναγινώσκουσι καὶ τὸν Κανόνα τῆς Μεταλήψεως μετὰ τῶν Οἶκων τῆς Θεοτόκου. Συνήθως μετὰ τὰς εὐχὰς τοῦ Ἀπόδειπνου λέγεται ἡ εὐχὴ τοῦ Ἀγγέλου Φύλακος καὶ τὸ Κοντάκιον τῆς Θεοτόκου «Τῇ ὑπερμάχῳ». Οσάκις δὲ μελλουσι νὰ ἵερουργήσωσιν οἱ τῶν ἐνοριακῶν

(1) Ἀντὶ Ἀπολύτεως ἐν τῷ τέλει τῶν Προσευχῶν καὶ Εὐλογητοῦ ἐν ἀρχῇ μεταχειρίζονται οἱ μὴ ἵερεῖς τὸ «Δι' εὐχῶν τῶν ἀγίων πατέρων τιμῶν. . . .»

Ἐκκλησιῶν Ἱερεῖς, λέγουσιν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἀποδείπνου πρὸ τοῦ Τρισαγίου τὸν Κανόνα τῆς Μεταλήψεως.

2) Τὸ μέγα Ἀπόδειπνον εἶναι τριπλάσιον τοῦ μικροῦ Ἀποδείπνου· διότι σύγκειται ἐκ τριῶν μικρῶν ἐχόντων ἕδιαν ἀρχὴν καὶ τέλος. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον μέρος ἄρχεται ὡς καὶ ἐν τῷ μικρῷ Ἀποδείπνῳ, εἴτα ἔπονται ἐξ ψαλμοῖς κατὰ τὸν Ἐξαψάλμον (δ' 4, 6, 12, 24, 30 καὶ 90). Τούτων δὲ 6 λέγεται καὶ ἐν τῷ Ἐξαψάλμῳ, δὲ τελευταῖς «Ο κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου» ἣν ἐν γρήσει καὶ ἐν τῷ ἀσματικῷ Ἀποδείπνῳ. Μετὰ ταῦτα ψάλλονται στίχοι τινὲς κατὰ περίφρασιν ἐκ τοῦ Ἡσαίου (ἐκ τοῦ 8 κεφαλ. δ' 9—10 καὶ 12—14 καὶ 17—18· ἐκ δὲ τοῦ 9 κεφ. δ' 2 καὶ 6) μετὰ τοῦ ὑποψάλματος «Οτι μεθ' ἡμῶν δ Θεός». Μετὰ τρία δὲ εὐχαριστήρια τροπάρια ψάλλονται ἀντιφώνως σύντομοι ἐπικλήσεις τῶν Ἅγιών, ἵνα πρεσβεύσιν ὑπὲρ ἡμῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ λέγεται τὸ «Πιστεύω». Μετὰ ταῦτα τὸ Τρισάγιον καὶ τὸ Κύριε ἐλέησον ἀγεύ τοῦ «Ο ἐν παντὶ καιρῷ» καὶ εἴτα αἱ εὐχαὶ τοῦ Μ. Βασιλέου.

Τὸ δεύτερον μέρος ἄρχεται διὰ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν». ἔπονται δύο ψαλμοὶ (δ' 50 καὶ 101) καὶ ἡ προσευχὴ ἡ κατανυκτικὴ τοῦ Βασιλέως Μαναστῆ, ἔπειτα τὸ Τρισάγιον καὶ τὰ λοιπὰ ὡς καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ, ἐπιστραγίζει δὲ αὐτὰ ἡ σύντομος εὐχὴ τοῦ ἀγίου Μαρθαρίου «Δέσποτα Θεὲ, Πάτερ Παντοκράτορ», ἢ ἐν τῷ Μεσονυκτικῷ καὶ τῇ τρίτῃ Ὁρᾳ λεγομένη.

Τὸ τρίτον μέρος σύγκειται ἐκ τῶν ψαλμῶν τοῦ μικροῦ Ἀποδείπνου (ἐξαιρουμένου τοῦ 50 ὡς προαναγνωσθέντος). Μετὰ δὲ τὴν Δοξολογίαν ψάλλεται δὲ Μ. Κανών. Κατὰ τὴν Α.' ἑβδομάδα τῆς Τεσσαρακοστῆς ψάλλονται ἐν ταῖς Ἱεραῖς Μοναῖς καὶ ἄλλοι Κανόνες. Μετὰ δὲ τὸ Τρισάγιον ψάλλεται πολλάκις τὸ Τροπάριον «Κύριε τῶν δυνάμεων», προτασσομένου ἑκάστοτε στίχου ἐκ τῶν Αἰνων (πέντε στίχοι), καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλα Τροπάρια. Ψαλλομένου τοῦ «Κύριε τῶν δυνάμεων», θυμιᾶ ὁ Ἱερέυς· εἴτα λέγεται τὸ «Κύριε ἐλέησον» καὶ τὸ «Ο ἐν παντὶ καιρῷ» καὶ εἴτα αἱ εὐχαὶ «Ἄσπιλε, ἀμόλυντε», «Καὶ δὸς ἡμῖν Δέσποτα» κτλ.

Είτα δὲ ή Ἀπόλυτις, ἐν ᾧ καὶ συγχώρησις γίνεται καὶ εὐλογεῖ
ἐν τέλει ὁ ιερεὺς τὸν λαόν.

3) Τὸ ἀσματικὸν Ἀπόδειπτον ἐψάλλετο κατὰ τὸν Συμεῶνα
Θεσσαλονίκης τῇ πρώτῃ ἑδομάδὶ τῆς Τεσσαρακοστῆς, ἀλλὰ κα-
τὰ τὸν αὐτὸν πρότερον ἐψάλλετο καὶ καθ' ἐσπέραν καὶ μᾶλιστα
καθ' ἐσπέραν τῆς ὅλης Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς Μ. ἑδομάδος
συμπεριλαμβανομένης. Σημειοῖ δ' ὁ αὐτὸς ὅτι αἱ ἀσματικαὶ Ἀκο-
λουθίαι ήσαν ἀντίτοιχοι τῶν ἄλλων, καὶ ἐπομένως εἰς τὰς με-
γάλας πόλεις ἐπεκράτει ἡ ἀσματικὴ ἀκολουθία, ἡς χαρακτηριστι-
κώτατον ἦν τὸ ἀντιτώνως ψάλλειν καὶ ὑποψάλλειν τὰ ἀκροτείχια
ἡ ἄλλα ὑποψάλματα. Εἶδομεν δὲ ἐν τῷ περὶ ιερᾶς ὑμνολογίας
τὴν ἀρχαιότητα τοῦ τοιούτου εἴδους τῆς ψαλμωδίας καὶ πότε ει-
σήγηται τὰ Ἀντίφωνα. Χαρακτηριστικὸν πρὸς τούτους τῶν ἀ-
σματικῶν Ἀκολουθίῶν, ὅτι ἐτελεῖτο εἰσόδος καὶ ἄλλα ἀναμίμνη-
σκοντα τὴν Λειτουργίαν. «Ωστε ἡ ἀσματικὴ Ἀκολουθία ἐπεγγε-
τόπον τῆς θείας Λειτουργίας, καὶ ἀντικαθίστα αὐτὴν, ὅσακις δὲν
ἥδυνατο νὰ τελεσθῇ, ἀλλ' ὑπεμίμνησκεν ἅμα ὅτι ἐπρεπε νὰ τελε-
σθῇ, ἡ μᾶλλον ὅτι ἐτελεῖτο ἄλλοτε ἂν οὐχὶ καθ' ἔκαστην κατὰ
τὰς μεγάλας ἑορτὰς τούλαχιστον» (1).

Μετὰ τὴν διπισθάμβωνον εὐχὴν τῆς Λειτουργίας τῶν Προη-
γιασμένων, εὐλογήσαντος τοῦ ιερέως, ἥρχετο ὁ ψάλτης τοῦ ψαλ-
μοῦ «Ο κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ», ὃν εἶδομεν καὶ ἐν τῷ Μ. Ἀπο-
δείπνῳ. Είτα εἶπον το τρία Ἀντίφωνα, τὸ «Πρὸς Κύριον ἐν τῷ Θλί-
βεσθαί με» μετὰ τοῦ ὑποψάλματος «Ως οἰκτίμων Κύριε»· τὸ
θεύτερον Ἀντίφωνον «Πρὸς σὲ Κύριε ἥρα τὴν ψυχήν μου» μετὰ
τοῦ ὑποψάλματος «Τῆς εὐσπλαγχνίας τὴν πύλην», τὸ τρίτον
«Εὐφράνθη» ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι» μετὰ τοῦ «Ἐλέησον ἡμᾶς,
Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς». «Ἐκάστοτε ἐν τῷ μεταξὺ ἐγίνετο μικρὰ

(1) Ἐντεῦθεν προῆλθε καὶ ἡ διέταξις παρὰ Δατίνοις τοῦ νὰ τελῶνται
τρεῖς Λειτουργίαις κατὰ τὴν ἑορτὴν (ἀνθραμέρὸν) τῶν Χριστουγέννων. Εἶδο-
μεν δ' ὅτι παρ' ἡμῖν τὸν τόπον τῆς πρώτης Λειτουργίας ἐπέχει ἡ ἐν τῇ
Παραμονῇ μετὰ τοῦ Ἐσπερινοῦ τελουμένη, δευτέρα δὲ Λειτουργία εἶναι ὡς
ἀσματικὸς Ὁρθρος. «Ωστε παρ' ἡμῖν δύναται ὁ αὐτὸς ιερεὺς νὰ τελίσῃ τὰς
τρεῖς Λειτουργίας.

Συγαπτή και ἐν ἔκστω Ἀγιοφόνῳ ἀγεγίνωσκεν δὲ ιερεὺς κατάληπτον εὐχήν. Ψαλλομένου τοῦ τρίτου Ἀντιρώγου ἐθυμία δὲ ιερεὺς, φέρων και λαμπάδα (ἢ ἔφερεν δὲ Διάκονος προπορευόμενος) και μετὰ ταῦτα ἐψάλλετο δὲ 50 ψαλμὸς, μεθ' ὧν «Πᾶσα πνοὴ και ἀνεγινώσκετο τὸ Εὐαγγέλιον· εἰδομεν δὲ ὅτι ἐν τοῖς Ἀποδείπνοις τῆς Α.' ἐβδομάδος τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἀναγινώσκονται Εὐαγγέλια, ἀλλ' ἐλήφθησαν αὐτὰ ἐκ τῶν ἀσματικῶν Παννυχίδων, ὡς και ἡ νῦν ἐπιγραφὴ μαρτυρεῖ. «Οστε και ἐγενήθη βλέπομεν τὴν ἀνάμιξιν τῶν δύο τυπικῶν και ὅτι ἐπεκράτησε τὸ Ἱεροσολυμιτικόν, εἰς τὸ δόπον ἐπικρατοῦσιν ἡ ἀνάγγωσις και οἱ Καγόνες, ἐνῷ ἐν τῷ ἀλλῳ ἐπικρατεῖ τὸ ἀσματικὸν και λειτουργικὸν στοιχεῖον.

Μετὰ ταῦτα ἐψάλλετο τὸ τοῦ Μ. Ἀποδείπνου «Ἡ ἀσώματος φύσις», μεθ' ὃ ἐκαποντάκις τὸ Κύριε ἐλέησον, εἶτα τὸ «Ἐπάκουστον ἥμδην» παρὰ τοῦ ιερέως, εἶτα δὲ «Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένου» και λεγομένου τοῦ φαλμοῦ «Εὐλογήσω τὸν Κύριον», διενέμετο τὸ Ἀντίδωρον και ἐγίγνετο Ἀπόλυτις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς θείας Λειτουργίας.

§ 50. Τινὰ περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τούτων.

Εἴρηται πολλάκις δὲ οὐδεμία καινὴ προσευχὴ, εἴτε δημοσία λειτουργία (Λειτουργία πλατύτερον), ἐτελεῖτο τὸ πάλαι ἄνευ τῆς ιερωτάτης τελετισμάργιας τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας και θείας κοινωνίας, ητις ἦν τὸ κέντρον και δὲ ἐνωτικὸς δεσμὸς τῆς ἀληστρικής λειτουργίας. Διὸ τοῦτο και ὅτε ἐχωρίσθησαν αἱ ἐπιτάσιμες, λειτουργία και ἐξοχὴν ὁνομάσθη ἡ Ἀκολουθία, ἐν ᾧ τελεῖται τὸ εἰρημένον ιερώτατον Μυστήριον. 'Αλλ' εἰδομεν ἀμαρτία διὰ τὴν ἀργικήν ἐνότητα ἐτήρησαν ἀπαστατασίαν αἱ νυχθημεριναὶ Ἀκολουθίαι τὸν τύπον τῆς Λειτουργίας.

'Ανέκαθεν ὑπῆρχε κοινός τις τύπος τῆς Λειτουργίας, ὡς ἐκ ΤΟΜ. Θ.'

τῶν περισσωκομένων ἀρχαίων Λειτουργίῶν δῆλον, δὲ τύπος δὲ οὗτος δὲ κατ' οὐσίαν ἐκ τῆς κοινῆς προσευχῆς (ψαλμωδίας, δεήσεων καὶ δοξολογιῶν, ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς καὶ κηρύγματος) καὶ λειτουργίας τῶν Μυστηρίων συνιστάμενος, ἀνεπιύγθη μὲν μετὰ ταῦτα, ἀλλὰ δὲν μετεβλήθη διὰ τῆς Υμνολογίας καὶ τῶν ἀναγνωστικῶν. Κυρίως δὲ, ἀρριῶν ἐχωρίσθησαν αἱ νυχθημερίαι ἡ Ακολουθία, εἰς ταῦτας καὶ συνέθη ἡ ἀνάπτυξις, ἐνῷ δὲ κυρίως Λειτουργία, ἐξαιρέσει μόνον μικρῶν τινων προσθηκῶν, καὶ τούτων ἐν τῷ τῆς κοινῆς προσευχῆς μέρει (Λειτουργίᾳ Κατηχουμένων), οὐδεμίαν δέστη οὐσιώδη ἀλλοίωσιν, ἀλλὰ σώζεται δπως ἐλειτούργουσιν οἱ Ἀπόστολοι εἰς ἀνάμυησιν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου (ὅπερ δὲ βάσις καὶ ὁ κανὼν), διὸ ἔστιν ἰδεῖν ἐκ τῆς Λειτουργίας Ἰσχώσου τοῦ Ἀδελφοθέου καὶ ἐκ τῆς ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς Διαταγαῖς (1).

Τὴν Λειτουργίαν ταῦτην συντομωτέραν ἐξήγεγκον οἱ δύο μεγάλοι φωτιστές τῆς Ἐκκλησίας, Βασίλειος καὶ Χρυσόστομος, ἐν ταῖς ἄγριοι τοῦδε τελουμέναις δρμανύμοις αὐτῶν Λειτουργίαις. Συνέταμον δὲ κυρίως τὰς ἐκτενεῖς δεήσεις μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐχγελίου, συνέταμον καὶ τινας εὐχὰς καὶ μάλιστα τὰς τῆς Εὐχαριστίας· ἵσως δὲ ἡ αὐτοὶ ἡ δλίγον μετὰ ταῦτα μετέθεσαν καὶ τὴν Προσκομιδὴν (τὰ τῆς προπαρασκευῆς) ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας τῶν πιστῶν (ἀρχεται ἀπὸ τοῦ χερουβίκου ὅμονου) εἰς τὸν πρὸ τῆς Λειτουργίας γρόνον. Ἰδίως δὲ σύντομος εἶναι ἡ τοῦ Χρυσόστομου Λειτουργία, διὰ τούτο καὶ καθ' ἔκστην τελεῖται καὶ συνήθης εἶναι, ἐξαιρουμένων τῶν ἡμερῶν, καθ' ἀς ἐπάγθη δὲ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἡ τῶν Προηγιασμένων. Ἡ δὲ τοῦ Μ. Βασιλείου, ἡ κατὰ πάντα τāλλα δρμούμορφος καὶ ἐκτενεστέρα

(1) Καὶ ἐν τῷ μυστικῷ Δείπνῳ διεπιτηδοῦνται τὰ κυριώτατα συστατικὰ τῆς Λειτουργίας. Καὶ ἐκεῖ δρμολογία καὶ κήρυγμα, ἐκεῖ προσκομιδὴ, εὐχαριστία, εὐλογία (ἀγιασμὸς) καὶ κοινωνία διὰ τοῦ «Λάβετε, φάγετε κτλ.» Οὐφρέμεθα δὲ ἐκτενέστερον τὰ περὶ τούτων ἐν τοῖς ἐπομένοις καὶ μάλιστα ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν πιστῶν. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὡς ἀνάμνησις τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου ἡ Λειτουργία παριστᾶ θείον δρῦμα, καὶ πολλὰς διὰ τούτο δρμούστητας ἔχει. Ἀλλὰ πάντα προέρχονται οἰκοθεν ἀνευ μημήσεως.

μόνον ἐν ταῖς εὐχαριστίαις, τελεῖται δεκάκις τοῦ ἔτους ἐν ταῖς δύο Παραμοναῖς τῶν Χριστουγέννων καὶ Φωτῶν, τῇ πρώτῃ Ἰανουαρίου (ὅτε ἡ μνήμη τοῦ Ἀγίου), ταῖς πέντε Κυριακαῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς (ἔξαιρεῖται ἡ σ.' τῶν Βαΐων) καὶ τῇ Μ. Πέμπτῃ καὶ τῷ Μ. Σαββάτῳ. Οἰκοθεν δὲ δῆλον ὅτι ἐν τῇ περιγραφῇ καὶ ἐρμηνείᾳ τῆς θείας Λειτουργίας οὐδεμία ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν ἑκατέραν τῶν εἰρημένων Λειτουργιῶν ίδιᾳ. Ἡ Λειτουργία σύμως ἡ Προηγιασμένη, ἡ τελουμένη ἐν ταῖς νησιώμοις ἡμέραις τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καὶ μάλιστα τῇ Τετράδι καὶ Παρασκευῇ, ως ίδιόρρηθμος ἐν πολλοῖς καὶ μὴ πλήρης, δεῖται ίδιαιτέρας πραγματείας.

Αξιοσημείωτον δὲ ὅτι καὶ ἡ Λειτουργία τοῦ Ἰακώβου τελεῖται ἐνιαχοῦ τῇ 23 Ὁκτωβρίου, ὅτε ἡ μνήμη αὐτοῦ.

§ 51. Περὶ τῆς θείας Λειτουργίας.

Ἡ ιερωτάτη τῶν ιεροτελεστιῶν, ἐν ᾧ τελεῖται ἡ ἀναίματος θυσία καὶ θεία κοινωνία, ἐκλήθη, ὡς εἱρηται, κατ' ἔξοχὴν Λειτουργία, διότι ἦν ἡ κυριωτάτη δημοσία λειτουργία, εἰς ἣν ὕρειλον πάντες οἱ πιστοὶ νὰ παρευρίσκωνται, οἱ δὲ μὴ δι' εὐλόγους αἵτιας ἀπολειπόμενοι ἐτιμωροῦντο αὐτηρῶς. Ἡ ιεροτελεστία αὕτη ἦν τὸ κέντρον καὶ δὲ ἐνωτικὸς δεσμὸς πασῶν τῶν ἄλλων λειτουργιῶν, τῆς κοινῆς προσευχῆς, τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν μυστηρίων διότι δι' αὐτῆς κατορθοῦται δὲ σκοπὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ ἀνανέωσις τοῦ μετὰ τοῦ Θεοῦ θρησκευτικοῦ δεσμοῦ τοῦ διαρρήγεντος διὰ τὴν ἐπισυμβάτην ἀμαρτίαν, δι' ἣν ἀπηλλοτριώθημεν τοῦ Θεοῦ· ἀνανεοῦται δὲ διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως καὶ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας τελουμένης (1).

(1) Ἰδοὺ τι λέγει Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης (Ἐκκλ. Ιεραρχ. 3) περὶ τῆς σχέσεως τῆς Λειτουργίας πρὸς τὰς ἄλλας ιεροτελεστίας. Ἀφοῦ πρότερον ἐπεκάλεσε τελετῶν τελετὴν, λέγει παρακατιών· «Φαμὲν δὲ ὅτι ταῖς τῶν

Διαιρεῖται δὲ ἡ θεία Λειτουργία εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν Κατηγοριμένων καὶ τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν. Τὸ πρῶτον μέρος, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς Δοξολογίας «Ἐύλογημένη ἡ βασιλεία» καὶ λαζγον εἰς τὸ «Οσοι Κατηγοριμενοι προέλθετε», ὥνομάσθη σύτῳ, διότι ἡδύναντο νὰ παρευρίσκωνται καὶ οἱ Κατηγοριμενοι ἡδύναντο δὲ, διότι εἶναι κατ' αὐτίαν κοινὴ προσευχὴ, ητις προπαρασκευάζει ἄμα καὶ τοὺς πιστοὺς εἰς τὸν στενώτερον σύνδεσμον μετὰ τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῶν πιστῶν τελούμενον διὰ τῆς θείας Κοινωνίας.

Συνήθως μὲν ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἑκκλησίαις παρ' ἡμῖν ἐπισυνάπτεται ἡ Λειτουργία τῷ Ὁρθῷ εὐθὺς μετὰ τὴν μεγάλην Δοξολογίαν. Ἄλλη ἐν ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς καὶ πολλαχοῦ γωρίζεται τοῦ Ὁρθοῦ καὶ προγεῖται ἡ ἀνάγνωσις τῆς Τριθέτης, δε τε καὶ προσκομίζει ὁ ἵερεύς, ἡ μᾶλλον προπαρασκευάζει τὰ τῆς προσκομιδῆς. Ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς Ἑκκλησίαις τούτο γίνεται ἐν καιρῷ τοῦ Ὁρθοῦ. Ἐτελεῖτο δὲ ἡ Λειτουργία ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τελεῖται πολλαχοῦ περὶ τὴν τρίτην ὥραν (ἐννάτην καθ' ἡμέρας) τῆς ἡμέρας (1). Εἰδομεν δὲ ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντίνος ὁ Μονομάχος (ὅρα § 13) ἐγορήγητε τὰ ἔξοδα, ἵνα καθ' ἐκάστην τελεῖται ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ ἡ Λειτουργία.

ἄλλων ἱεραρχικῶν συμβόλων μείζεσιν ἡ τελείωσις ἐκ τῶν ταύτης θεαρχῶν καὶ τελειωταίων ἐστι δωρεῶν. Οὐ γάρ ἔνεστι σχεδὸν τίνα τελεσθῆναι τελετὴν ἱεραρχικὴν, μὴ τῆς θεοτάτης Εὐχαριστίας ἐν κεφαλαίῳ τῶν καθ' ἔκστατα τελουμένων τὸν ἐπὶ τῷ τοῦ τελεσθέντος ἱερουργούστης συναγωγὴν, καὶ τῇ θεοπαραδότῳ δωρεῇ τῶν τελειωτικῶν μυστηρίων τελεσιουργούστης αὐτῷ τὴν πρὸς Θεὸν κοινωνίαν.

(1) Ἡ τρίτη ὥρα διὰ τὴν συνήθη Λειτουργίαν ἀπὸ τῆς τρίτης ὥρας τῆς καθόδου τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς Ἀποστόλους. Γνωστὸν δ' ὅτι τῇ ἐπικλήσει τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀγάλαζονται τὰ τίμια δῶρα τὰ εἰς ἀνάμνησιν τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου τελούμενα, καὶ τὰ ὅποια ἔρχεντο ἀπὸ τῆς τρίτης ὥρας. Διὰ τοῦτο καὶ ἀναγνώσκονται αἱ Ὁραι, Τρίτη καὶ Ἐκτη. Ἄλλα γνωστὸν ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων εἰς διαφόρους ὥρας ἐτελεῖτο ἡ Λειτουργία, τελεῖται δὲ καὶ ὅχρι τοῦδε ἐνίστε. Δῆλον καὶ διὸ τί εἰς τὰς ἐνοριακὰς Ἑκκλησίας συνήθη μετὰ τοῦ Ὁρθοῦ.

α) Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν Κατηχουμένων.

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς Λειτουργίας τὸ ἐπικληθὲν Λειτουργία τῶν Κατηχουμένων, καὶ ὃν προπαρασκευὴ διὰ κοινῆς προσευχῆς εἰς τὸ δεύτερον μέρος, τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν, ἀρχεται διὰ τῆς Δοξολογίας «Ἐύλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς...» καὶ προσβάνει οὕτως ἐπονταις ἡ δέησις καὶ οἱ προοιμιακοὶ ψαλμοὶ (Ἀντίφωνα, Τυπικὰ), τελεῖται ἡ εἰσόδος τοῦ Εὐχγελίου μετὰ τῶν ὅμινων τῆς ἡμέρας, ψάλλεται δὲ Τρισάγιος ὅμινος, γίνεται ἡ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς, εἶτα ἡ ἐκτενὴς δέησις καὶ αἱ ὑπὲρ τῶν Κατηχουμένων δέησεις, ἐν αἷς καὶ λόγοι διὰ τοῦ «Οσοι Κατηχούμενοι προέλθετε».

Διακρίνονται δὲ τέσσαρες στιγμαὶ εἰς τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος τῆς Λειτουργίας: ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἡ τοῦ Προοιμίου, ἡ δευτέρα εἶναι ἡ τῆς Εἰσόδου, ἡ τρίτη εἶναι ἡ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Γραφῆς μετὰ τοῦ κηρύγματος καὶ ἡ τετάρτη εἶναι ἡ τῶν δέησεων.

1) *Προοίμιον.* Πρὶν γένηται ἡ ἔναρξις τῆς Λειτουργίας διὰ τοῦ «Ἐύλογημένη ἡ Βασιλεία» θυμιᾶς διακόνου τὴν Πρόθεσιν, τὸ ἵερατεῖον καὶ τὸν Ναὸν ἔλον, λέγων καθ' ἐαυτὸν τὸν τῆς μετανοίας ψαλμόν (1). Εἶτα στὰς μετὰ τοῦ ἱερέως πρὸ τῆς ἀγίας

(1) Ἐπειδὴ ἡ προπαρασκευὴ τῆς Προσκομιδῆς τελεῖται νῦν ἡ ἐν τῷ «Ορθρῷ (εἴς οὖ κακῶς ἔξιλασθον τινὲς ὅτι ὁ «Ορθρὸς εἶναι ὁ καιρὸς τῆς Προσκομιδῆς καὶ τὸ πρῶτον μέρος τῆς Λειτουργίας), ἡ ἐν τῷ Τριμέτρῃ, διὰ τοῦτο ἡ προετοιμασία τῶν λειτουργῶν ἀρχεται πρότερον πρὸ τῆς παρασκευῆς τῆς προσκομιδῆς, διὰ τῆς δεήσεως ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ναοῦ ἐμπροσθεν τῶν ἄγίων Θυρῶν καὶ ἀσπασμοῦ τῶν Δεσποτικῶν εἰκόνων (τοῦ Σωτῆρος καὶ Θεομήτορος κυρίων). Εἶτα, ἐνδύονται τὴν ἱερατικὴν στολὴν λέγοντες ὅτι ἀλλαγοῦ ἐστημεώθησαν. Μετὰ ταῦτα προσκομίουσι καὶ τέλος τελεῖται ἡ ἐν τῷ καιμένῳ προπαρασκευῇ. Ἐπειδὴ συνήθως ἐν ταῖς ἡμετέραις ἐνορμακαὶ Ἐκκλησίαις συνάπτεται ἀμέσως τῷ «Ορθρῷ ἡ Λειτουργία, διὰ τοῦτο, ὀσάκις ἱερουργεῖ Ἀρχιερεὺς, δέεται καὶ ἐνδύεται ἐν καιρῷ τῶν Αἴνων, ψαλλομένου τοῦ «Τὸν Δεσπότην». ἐνδύεται δὲ ἐν τῷ ἱερατεῖῳ. Σπενίως δὲ καὶ ὅταν τελῆται γειροτονία Ἐπισκόπου, δὲ πρωτεύων Ἀρχιερεὺς ἐνδύεται ἔξω ἐν τῷ Ναῷ, ἐκφωνούντων τῶν Διακόνων τοὺς καταλλήλους στίχους καὶ τοῦ χοροῦ ψάλλοντος «Ἄνωθεν οἱ προφῆται», καὶ εἴ τι τοιοῦτον. Ἐν Ποτίσῃς συνήθως ἐνδύεται ὁ Ἀρχιερεὺς ἔξω πρὸ τῆς ἀναγνώσεως

Τραπέζης, και προσκυνήσαντες τρίς και λέγοντες «Βασιλεῦ Οὐράνιε...» «Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ...» δις και ἀπαξ τὸ «Κύριε τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις...», ἀσπάζονται ὁ μὲν ἵερεὺς τὸ Εὐαγγέλιον, ὁ δὲ Διάκονος τὴν ἄγιαν Τράπεζαν. Ὑποκλίνας δὲ οὗτος τῷ ἱερεῖ τὴν κεφαλὴν, κρατῶν και τὸ Ὀρθόριον τοῖς τρισὶ δακτύλοις τῆς δεξιᾶς χειρὸς, λέγει: «Καὶρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ, Δέσποτα ἄγιε εὐλόγησον». ὁ ἱερεὺς, σφραγίζων αὐτὸν, λέγει: «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν...». Εἰτα ὁ Διάκονος, «εὕξαι ὑπὲρ ἐμοῦ, Δέσποτα ἄγιε». ὁ ἱερεὺς: «Κατευθύναι: Κύριος τὰ διαθήματά σου εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν». Καὶ πάλιν ὁ Διάκονος: «Μνησθῆτι μου Δέσποτα ἄγιε». ὁ ἱερεὺς: «Μνησθεῖη σου Κύριος ὁ Θεὸς ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε...». Ό Διάκονος εἶπὼν Ἀμήν, και προσκυνήσας, ἔξεργεται, και στὰς κατέναντι τῶν ἀγίων Θυρῶν προσκυνεῖ τρίς, λέγων καθ' ἑαυτὸν τὸ «Κύριε τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις». Μετὰ τοῦτο ἀρχεται «Εὐλόγησον Δέσποτα», δὲ ἱερεὺς τὴν ἀρχὴν τῆς Λειτουργίας «Εὐλογημένη ἡ βασιλεία».

Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ Διάκονος τὴν μεγάλην Συναπτήν (τὰ Εἰρηνικὰ), ως και ἐν ἀρχῇ τοῦ Ἐσπερινοῦ, εἴτα δὲ οἱ χοροὶ ἀρχονται ψάλλειν τὰ τρία Ἀντίφωνα τὰ μετολαβούμενα, ως εἰδομεν και ἀλλαχοῦ, διὰ μικρῶν Συναπτῶν. Κατὰ μὲν τὰς Κυριακὰς και ἀπλᾶς ἕορτάς ψάλλονται ἀντὶ Ἀντίφωνων τὰ Τυπικὰ («Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου»), περὶ ὧν εἰδομεν δλίγω πρότερον, κατὰ δὲ τὰς Δεσποτικὰς και Θεομητορικὰς ἕορτάς ψάλλονται, ως Ἀντίφωνα, κατάλληλοι ψαλμοὶ μετὰ τοῦ ὑποψάλματος ἐν ἑκάστῳ στίχῳ, εἰς μὲν τὸ πρῶτον Ἀντίφωνον «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου Σῶτερ σῶσον ἡμᾶς», εἰς δὲ τὸ δεύτερον «Σῶτον ἡμᾶς Υἱὲ Θεοῦ, ὁ ἐν ἀγίοις θαυμαστὸς (1), ψάλλοντάς σοι ἀληηλούτα»

τῆς Τριθέκτης: διότι γωνίζεται τοῦ "Ορθοῦ ἡ Λειτουργία" ψάλλεται δὲ «Τὸν Δεσπότην» ἐλληνιστὶ, ως και τὸ "Ἄξιος και Κύριε ἐλέησον ἐν ταῖς χειροτονίαις.

(1) Τὸ μέρος τοῦ ὑποψάλματος «ὁ ἐν ἀγίοις θαυμαστὸς κτλ., τὸ ἐν ταῖς Θεομητορικαῖς ἕορταῖς εὐχρηστὸν, μεταβάλλεται καταλλήλως τῇ ἕορτῇ ἐν ταῖς Δεσποτικαῖς ἕορταῖς: οὕτω τῷ μὲν Πάσχᾳ (και ταῖς Κυριακαῖς) λέ-

ἐπισυναπτομένου ἐν τέλει τοῦ «Ο Μονογενῆς», εἰς δὲ τὸ τρίτον
ὑποφάλλεται τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας». Σημειωτέον δμως ἔτι
καὶ κατὰ τὰς Κυριακὰς (ώς ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Γερμανοῦ δῆ-
λον) ἐψήλλοντο τὰ Ἀντίφωνα «Ἀγαθὸν τὸ ἔξομο λογογεῖσθαι...»
τὰ νῦν μόνον ἐν ταῖς λοιπαῖς ἡμέραις τῆς Ἐβδομάδος ψαλλό-
μενα, δσάκις τελεῖται Λειτουργία, καὶ ἐν τῷ παλαιῷ Νόμῳ ψαλ-
λόμενα ἐπὶ τῆς σπονδῆς τοῦ Σαββάτου καὶ Παρασκευῆς (ὅρα § 21).
Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τὰ Ἀντίφωνα (εἴτε Τυπικὰ, εἴτε
ἄλλα) ἐπέχουν τόπον τῶν φῶν τῶν Ἀναβαθμῶν τῶν ψαλλομέ-
νων ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος κατὰ τὰς ἑορτὰς, συναγομένου
καὶ ἀναβαίνοντος τοῦ λαοῦ· ἀναγινώσκονται δὲ ἄχρι τοῦδε αἱ
φῶν τῶν Ἀναβαθμῶν, ὡς προοιμιακοὶ ψαλμοί, εἰς τὴν Προηγια-
σμένην Λειτουργίαν. «Ωστε τὰ Ἀντίφωνα εἶναι προοιμιακοὶ ψαλ-
μοὶ πρὸς σύναξιν καὶ ἀνάβασιν τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ δὲ Ἐπί-
σκοπος ἴερουργῶν, ἵσταται ἡ κάθηται ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας,
ψαλλομένων τῶν Ἀντιφώνων.

2) *Εἶσοδος τοῦ Εὐαγγελίου.* Μετὰ τὰς προοιμιακὰς δεήσεις
καὶ ψαλμωδίας ἐξέρχονται τοῦ ἴεροῦ Βηματος οἱ λειτουργοὶ ιε-
ρεῖς καὶ Διάκονοι μετὰ τοῦ ἴεροῦ Εὐαγγελίου καὶ λαμπάδων, καὶ
στάντες ἐν τῷ μέσῳ κλίνουσι τὰς κεραλὰς καὶ λέγουσι τὴν εὐχὴν
τῆς εἰσόδου, ἐν ᾧ εὐχούνται, ἵνα ἡ εἰσόδος αὐτῶν γένηται εἰσόδος
ἀγίων Ἀγγέλων, καὶ εὐλογεῖται ἡ Εἰσόδος. Ταῦτα μὲν τελοῦνται
ἐνόσῳ ψήλλεται τὸ τρίτον Ἀντίφωνον, ὅτε εἰσέρχονται πάντες οἱ
περιστοιχοῦντες πρότερον τὸν ἐν τῷ μέσῳ Ἀρχιερέα καὶ ἐξέρ-
χονται, ἵνα ἐπιτελέσωσι μετ' αὐτοῦ τὴν Εἰσόδον. Ἀφοῦ δὲ τελειώσῃ
τὸ Ἀντίφωνον, ἀσπάζεται δὲ ἴερεὺς, ἢ δὲ Ἀρχιερεὺς, τὸ Εὐαγγέ-
λιον, καὶ στὰς δὲ Διάκονος πρὸ αὐτῶν ὑψοῖ τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ
ἐκφωνήσας τὸ «Σοφία, Ὁρθοί», εἰσέργεται καὶ ἀποτίθησι τὸ
Εὐαγγέλιον ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης. Εἰσερχόμενοι δὲ οἱ λοιποὶ

γεταὶ «ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν», εἰς τὰ Χριστούγεννα «ὁ ἐκ Παρθένου τε-
χθεὶς» καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑορταῖς καταλλήλως (ὅρα Μηναῖα). Ἀξιοσημείω-
τον δὲ ὅτι ἐπεκράτησαν τὰ Ἀντίφωνα «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου», ἐκ
τῆς ἀσματικῆς Ἀκολουθίας. Δῆλον δὲ ὅτι ἐπικαλούμεθα τὰς πρεσβείας τῆς
Θεοτόκου, ἵνα ἐπικαλεσθῶμεν ἔπειτα κατ' εὐθεῖαν τὸν Χριστόν.

Αειτουργοί, ψάλλουσι τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσσωμεν ἔριστῷ». Σῶσον ἡμᾶς Υἱὲ Θεοῦ» κτλ. τὸ τέλος «ψάλλοντάς σοι ἀλληλούται» ψάλλεται ὑπὸ τῶν ψαλτῶν, δῆταί δὲ ψάλλεται τὸ ἔλον, ὅταν εἰς ἵερες ἵερουργή (1). Ήρὴν δὲ εἰσέλθῃ δὲ Ἀρχιερεὺς, σφραγίζει τὸν λαὸν σταυροειδῶς διὰ τῶν Δικηροτρικηρίων, προσφωνούντων αὐτῷ τῶν ψαλτῶν τὸ «Εἰς πολλὰ ἔτη Δέσποτα». Μετὰ ταῦτα ψάλλονται τὰ Ἀπολυτίκια τῆς ἡμέρας καὶ τοῦ Ἀγίου τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ Κοντάκιον «Προστασία τῶν Χριστιανῶν». Τοῦτο ψάλλεται διπάκις δὲν εἶναι αἱ Δεσποτικαὶ καὶ Θεομητορικαὶ ἑορταὶ, καθ' ἄς καὶ ἐν τοῖς προεορτίοις καὶ μεθεόρτοις αὐτῶν ψάλλεται τὸ ἕδιον Κοντάκιον. Ἐν δὲ ταῖς Κυριακαῖς τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ψάλλεται τὸ «Τῇ Ὑπερμάχῳ». Ψαλλομένων τῶν Τριπαρίων τούτων θυμιάζο Ἀρχιερεὺς, καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλεται δὲ Τρισάγιος ὑμνος, καθ' ὃν πάλιν σφραγίζει τὸν λαὸν δὲ Ἀρχιερεὺς, ἐπευχόμενος διὰ τοῦ «Κύριε, Κύριε ἐπίθεψον ἐξ οὐρανοῦ...» μεθ' δὲ ψάλλεται τὸ «Κύριε σῶσον τοὺς εὐτελεῖς. Καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν», καὶ κατόπιν δὲ Πολυγρονισμὸς τοῦ Βαπτιστῶν.

Κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους τῆς ἐκκλησίας μετὰ τὸν συνήθη προσιμιακὸν φαλμὸν ἐγίνετο ἡ ἀνάγνωσις πρέστον τῆς Η. Διαθήκης (ἥτις ἐν ταῖς Κυριακαῖς πολλαχοῦ δὲν ἀνεγινώσκετο), ἐκάθιντο δὲ οἱ πιστοὶ κατὰ τὰ ἀναγνώσματα ταῦτα. Μετὰ ταῦτα μετὰ πομπῆς ἐξεφέρετο τὸ Εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ Σκευωτυλακείου, προπορευομένων λαμπάδων, ἵνα σημαίνωσι τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον παρίστα αὐτὸν τὸν Κύριον, διὰ τοῦτο μετὰ τιμῆς ὑπήκτων οἱ πιστοὶ καὶ δρθῖσι, ὡς καὶ δρθῖσις ἡχροῶντο. Ἐντεῦθεν προσῆλθεν δὲν κατὰ τὴν εἰσόδουν εἰς τὸ ἱεράτευον πρὸς ἔναρξιν τῆς Λειτουργίας, τελεῖται ἀμα καὶ ἡ Εἰσόδος τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ δὲ διάκονος ὑψῶν καὶ δεικνύων τὸ

(1) Εἰς τὰς δεσποτικὰς ἑορτὰς ψάλλεται ἀντὶ τοῦ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» ἄλλο εἰσοδικὸν ἐκ στίχου καταλλήλου καὶ ἐπισυνάπτεται τὸ «Σῶσον ἡμᾶς μετὰ τῶν κατὰ τὰς ἑορτὰς τροποποιήσεων. Ἐκ τῶν εἰσοδιῶν στίχων ἀπεκλείσαν οἱ Λατῖνοι πολλὰς Κυριακάς. Ἀντιστοιχεῖ δὲ τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν» εἰς τὸ «Φῶς Ιλαρίων τοῦ Εσπερινοῦ.

Εὐαγγέλιον ἔχφωνετ τὸ «Σοφία», δηλαδὴ ἐν τούτῳ ἡ Σοφία (1), εἶτα δὲ ἔχφωνετ τὸ «Ορθοί», ἦτοι παραγγέλλει νὰ ἐγερθῶσιν οἱ τυχὸν καθήμενοι. Εἰδομεν δὲ ὅτι ἐκάθηντο πρότερον ἐν τοῖς ἀλλοῖς ἀναγνώσμασι. Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλοι, καὶ τοῦτο διὰ τί, στε ἤρξατο ἡ συμβολικὴ ἐξήγησις τῶν τῆς Λειτουργίας, τὴν εἰσόδου τοῦ Εὐαγγελίου ἐθεώρησαν πολλοὶ ὡς ὑποδηλοῦσαν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Κυρίου πρὸς τὸ κήρυγμα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐτηρήθη, φαίνεται, καὶ ἡ ἀρχαία συνήθεια, ἀρχὸν μάλιστα διὰ τῆς μεταθέσεως τῆς προτοχοικίδης πρὸ τῆς Λειτουργίας ἦτο δυνατὸν νὰ σημαίνηται ἡ γέννησις ἐν Βηθλεέμ.

Αἱ ἄλλαι τελεταὶ τῆς Εἰσόδου ἀναμιμήσκουσι τὰ τῶν ἐπισήμων προελεύσεων τῶν Αὐτοκρατόρων εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας (ὅ αὐτὸς καὶ Μ. Ἐκκλησία ἐκαλεῖτο) κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτάς. Ἀφοῦ καθ' ὅδὸν ἐγίνοντο αἱ διάφοροι δογχαὶ ὑπὸ τῶν δημων τοῦ λαοῦ καὶ λοιπῶν μετὰ ψαλμωδίας τροπαρίων, ἐν ταῖς πύλαις τοῦ Ναοῦ ὑπεδέχετο αὐτὸν ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀσπασθεὶς εἰς τὸ στόμα (μόνος ὁ Πατριάρχης εἶχε τὸ προνόμιον τοιούτου ἀσπασμοῦ) εἰσῆγε τὸν Βασιλέα κρατῶν τῆς χειρός. Ὁ Βασιλεὺς διὰ θυμιάματος καὶ λαμπάδος καὶ τριτοῦ προσκυνήσεως ἀπηγχαρίστει ἐνώπιον τῆς ἁγίας Τραπέζης, ἥν καὶ ἡσπάζετο), καὶ τῶν ἀγίων εἰκόνων (ἡσπάζετο καὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἀγίων θυρίων εἰκόνα), ἔπειτα δὲ ἐσφράγιζε τὸν λαὸν διὰ τοῦ διεχμούλου (δικηρίου), ὃ δὲ λαὸς ἐπολυχρόνιζεν αὐτόν. "Ωστε αἱ τοσοῦτον ἐπιταθεῖσαι λιτανεῖαι ἐπὶ Χρυσοτόμου, προσλαβοῦσαι τὰ τῶν Βασιλικῶν προελεύσεων, ἀπετέλεσαν τὴν Εἴσοδον. Ἐντεῦθεν τὰ 'Αγίφωνα (αἱ ἄλλαι ὧδη τῶν 'Αναβαθμῶν), ἐντεῦθεν τὰ τροπάρια, ἐντεῦθεν καὶ ὁ Τρισάγιος ὅμνος ὃ ἐν λιτανεῖᾳ διδαχθεὶς καὶ ψαλεῖς τὸ πρῶτον (ὅρα § 22). Δῆλον δὲ διὰ τί, ψαλλομένου τοῦ Τρισαγίου, ἐπικαλεῖται τὸν Κύριον ὁ Ἀρχιερεὺς, ἵνα ἐπιθέλεψῃ ἐπὶ τὴν ἀμπελὸν αὐτοῦ καὶ καταρτίσῃ αὐτήν. Δῆλον δὲ

(1) Τὸ Σοφία τοῦτο εἶναι ἄλλοτε, ἐν τῇ 'Απολύσει, πρὸ τοῦ Χερουθικοῦ καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ, παράγγελμα προσοχῆς. Ἀλλὰ δυνατὸν ἄμα νὰ θεωρῇθῇ καὶ εὐχὴ, ὡς τοῦτο καὶ ἐν τῷ ἀσπασμῷ «Εἰςήνη πᾶσιν συμβαίνει».

καὶ διὰ τί ψάλλεται τὸ «Κύριε σῶσον τοὺς εὐτεθεῖς», ὅπερ ἀντικαθίστη τὸ προηγούμενον, καὶ διὰ τοῦτο ἐν Ῥωσίᾳ ἐν ἑκάστῃ λειτουργίᾳ φάλλεται. Ἀξιοσημείωτον δὲ ἔνι καὶ τὸ «Κύριε, Κύριε ἐπίβλεψον . . .» (ἢ ἐπίβλεψον Κύριε . . .) καὶ τὸ «Κύριε σῶσον . . .» δὲν σημειοῦνται ἐν ταῖς Λειτουργίαις, ἀλλ' ἐτρήθησαν κατὰ παράδοσιν. Ἄλλα καὶ πολλὰ ἄλλα ἀπαντῶντα παρὰ Συμεὼν Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλοις δὲν σημειοῦνται: ὅστε εἶναι παράλειψις τῶν ἐν Βενετίᾳ ἐκδοτῶν.

3) Ἀράγρωσις τῆς Γραφῆς. Μετὰ τὴν εἰσόδου καὶ τὸν Τριτάγιον ὕμνον γίνεται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ μετὰ ταῦτα τὸ κήρυγμα. Καὶ πρὸ μὲν τοῦ Ἀποστόλου φάλλονται στίχοι τινὲς ἐκ ψαλμῶν, οἵτινες ἐπεῖχον τὸ πάλαι τόπον τῶν ὕμνων τῆς ἡμέρας, καὶ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τοὺς στίχους τοὺς φαλλομένους ἐν τῷ Ἑσπερινῷ μετὰ τὸ «Φῶς ἵλαρὸν», τοῦ ὅποιου ἀντίστοιχον, ὡς εἴδομεν, ἐν τῇ Λειτουργίᾳ εἶναι τὸ «Δεῦτε προσκυνήσωμεν».

Ο Ἀπόστολος (αἱ πρᾶξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου) ἀναγινώσκεται κατὰ περικοπὰς, ὡς ἄλλοτε (§ 20) ἐξέθη. Ἀναγινωσκομένου δὲ αὐτοῦ, οἱ μὲν Ἱερεῖς κάθηνται (1) κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν τὴν ἡρτῶς σημειουμένην ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς διαταγαῖς (2, 57.), δὲ δὲ Διάκονος θυμιᾶ, ὅπερ εἶναι θυμίαμα τῆς Εἰσόδου, ητοι τῆς κυρίως ἀργῆς τῆς Λειτουργίας. Εἰδομεν δὲ ὅτι ἐν πάσῃ ἀργῇ (ὡς καὶ ἐν τῷ Π. Νόμῳ) προστέρετο θυμίαμα, ἵνα προπαρασκευάσῃ τὴν μετὰ ταῦτα δέντην. Κυρίως δὲν κατὰ τὸ Τυπικὸν πρέπει νὰ θυμιᾶ διάκονος μετὰ τὸν Ἀπόστολον, φαλλομένου τοῦ ἀλληλούτα, ἵνα μὴ ἐμποδίζηται ἡ ἀκρόστις τοῦ Ἀποστόλου. Ἄλλα διὰ τὴν συντομίαν, φάίνεται, μετετέθη.

Ἄφοῦ προσενεγκθῇ τὸ θυμίαμα, προσέρχεται διάκονος εἰς

(1) Κυρίως τόπος, ἐνῷ ἐκάθηντο οἱ Ἱερεῖς, ἦν τὸ ὅπο τὴν Κόγγην καὶ ὅπισθεν τῆς ἀγίας τραπέζης Σύνθρονον. Τοῦτο τηρεῖται: ἐν Ῥωσίᾳ ἄγρι τοῦδε: ἔκει κάθηται καὶ εἰς Ἱερεὺς λειτουργῶν, ἐπὶ ἀπλῆς καθίσθρας, δὲν δὲν ὑπάρχῃ Σύνθρονον.

τὸν Ἀρχιερέα (ἢ Ἱερέα) φέρων τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ ὑποκλίγας τὴν κεφαλὴν, λέγει: «Εὐλόγησον Δέσποτα τὸν εὐαγγελιστὴν τοῦ ἀγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ (τοῦδε)», δὲ ἵερεὺς σφραγίζων αὐτὸν, λέγει: «Ο Θεὸς διὰ πρεσβείῶν τοῦ ἀγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ (τοῦδε) δώῃ σοι ἡ̄μα τῷ εὐαγγελίζομένῳ δυνάμει πολλῆς εἰς ἐκπλήρωσιν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, Κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ο Διάκονος εἰπὼν τὸ Ἀμήν καὶ προσκυνήσας τὸ Εὐαγγέλιον, αἴρει αὐτὸν, καὶ ἔξελθὼν (προπορευομένων λαμπάδων) ἔργεται καὶ ἴσταται ἐν τῷ Ἀμβωνὶ ἢ ἐν τῷ τεταγμένῳ τόπῳ. Ο Ἱερεὺς εἰσάγει τὴν ἀνάγνωσιν διὰ τοῦ «Σοφία, Ὁρίοις ἀκούσωμεν τοῦ ἀγίου Εὐαγγελίου», καὶ ἀσπάζεται τὸν λαὸν διὰ τοῦ «Εἰρήνη πᾶσι», εἰς δὲ ἀπαντᾶ διορὸς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ «Καὶ τῷ πνεύματί σου». Εἶναι δὲ διάρχαιότατος τύπος τοῦ ἀσπασμοῦ, διὸ ἀπέδιδεν ὁ λειτουργὸς μετὰ τὴν Εἴσοδον, καὶ ἐξ οὗ προῆλθον οἱ προτασσόμενοι ἀσπασμοὶ τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ τοῦ Ἱεράρχου, ὡς εἶδομεν ὅλην πρότερον. Ο Διάκονος ἀρχεται τῆς ἀναγνώσεως διὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ «Ἐκ τοῦ κατὰ (Ματθαῖον, ἢ Μάρκον, ἢ οὖτινος εἶναι ἢ περικοπὴ) ἀγίου Εὐαγγελίου τὸ ἀνάγνωσμα». Ο Ἱερεὺς «Πρόσχωμεν» (ἃς προσέξωμεν). Τότε ὁ Διάκονος ἀρχεται τῆς τακτῆς περικοπῆς, ὃν εἰς ἑκάστην προτάσσεται πολλάκις τὸ εἰσαγωγικὸν «Τῷ καὶ φῷ ἐκείνῳ» ἢ «Εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ Μαθηταῖς».

Ἀναγινωσκομένου τοῦ Εὐαγγελίου οὐ μόνον πάντες μετὰ προσοχῆς καὶ εὐλαβείας καὶ δρθίοις ἀκροῶνται ὡς αὐτοῦ τοῦ Κυρίου παρόντος, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἱεράρχης ἐγείρεται καὶ ἀποτίθεται τὸ Ὁμοφόριον, δι᾽ οὗ παριστᾶ αὐτὸν τὸν Κύριον (ὡς σημειοῦ ὁ Ἰσιδωρος δ Πηλουσιώτης δρα § 11), καὶ ἀκροῦται καὶ αὐτὸς ὡς ἀπλοῦς μαθητής (1). Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀναγνώσεως ὁ μὲν χο-

(1) Ἐν 'Ρωσίᾳ ἵστανται οἱ λειτουργοῦντες ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ Συνθέσου, παρ' ἡμῖν δὲ ἔργεται ὁ λειτουργὸς ἔξω τῶν ἀγίων θυρῶν καὶ ἐπὶ τοῦ Σολεῖου ἀκροῦται, ὃπου καὶ ὑποδέχεται τὸ Εὐαγγέλιον. Οἱ 'Ρωσσοι μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν κατέρχονται εἰς τὴν ἀγίαν Τράπεζαν καὶ ἐνώπιον αὐτῆς ὑποδέχονται αὐτό.

ρέδε διδοξολογεῖ τὸν Κύριον διὰ τοῦ «Δόξα σοι Κύριε, δόξα σοι», δι' οὗ καὶ οἱ Ἰεραρχίται ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Σκηνοπομπίας ἐπεσφράγιζον τὸ πέρας τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Νόμου· ὁ δὲ Ἰεράρχης σφραγίζει τὸν λαβὸν ἐξ ὄνόματος τοῦ Κυρίου.

Μετὰ ταῦτα εἰπετο τὸ κήρυγμα πάλια μὲν πάντοτε, νῦν δὲ διάσκις ἢ δὲ κηρύττων. Ἰδίως δὲ κατὰ τὰς νηστησίμους κηρύττεται δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἐπεκράτησε δὲ συνήθεια ἐν Ῥωσσίᾳ νὰ γίνηται τὸ κήρυγμα ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ Κοινωνικοῦ πρὸς εὐκολίαν, ἀλλὰ τοῦτο, διάσκις δὲν κηρύττεται ἵερουργῶν. Διὰ τοῦ κηρύγματος δὲ καθίσταται ζῶν δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ· καθίσταται δὲ, διὰν δὲ κήρυξ, ζωογονθεῖς ὑπὸ τοῦ ἐπουρανίου χρίσματος, διὰ λέξεων καταλλήλων (εὐλήπτων) καὶ ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ, μετοχεύεται εἰς αὐτὸν τὸ ὑδωρ τὸ ζῶν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ φωτίσῃ τὸν ἐσκοτισμένον ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας νοῦν διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ. Ἀν οὕτω τελεσθῇ τὸ κήρυγμα, εἶναι δύντας λειτουργία Θεοῦ καὶ λόγος Θεοῦ τὸ τοιοῦτο κήρυγμα· ἀλλως καλλιον νὰ λείπῃ, καὶ ἡς ἀναπληρῶσι τὸ ἐλλεῖπον αἱ ἱεροτελεστίαι καὶ ἡ ἀπλῆ ἀνάγνωσις τῆς Γραφῆς.

4) Ἐκτενεῖς δεήσεις. Ἐκ παλαιοτάτων γρόνων μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐτελοῦντο ἐκτενεῖς δεήσεις καὶ εὐχαὶ παρ' ἀπάστος τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν Κατηγορούμενων, Μετανοούντων καὶ ἐνεργούμενών, καὶ μετὰ ταῦτα ἐγίνετο ἀπόλυτος αὐτῶν, διῆς ἐλάμβανε πέρας ἡ λεγομένη Λειτουργία τῶν Κατηγορούμενων. Δέν τὸδύναντο δὲ οἱ Κατηγορούμενοι νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν Λειτουργίαν τῶν πιστῶν, ἐν ᾧ ἐτελεῖτο τὸ μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας.

Νῦν μετὰ τὴν γενομένην συντομίαν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου τελεῖται ἡ δέησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν, ἡ Ἐκτενής διὰ τὸν εἰρημένον λόγον κληθεῖσα, καὶ ἐν ᾧ μνημονεύονται καὶ οἱ κεκοιμημένοι. Ψάλλεται δὲν ἔκάστη αἰτήσει τρίς τὸ «Κύριε ἐλέέσον» εἰς σημεῖον τῆς θερμῆς ἀμα καὶ ἐκτενοῦς καὶ παρὰ πολλῶν δεήσεως· μετὰ τοῦτο προσκαλοῦνται οἱ Κατηγορούμενοι νὰ δεηθῶσιν, ἀμα δὲ καὶ οἱ πιστοὶ διπέρ αὐτῶν, καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολύονται διὰ τῶν «Οσοι Κατηγορούμενοι προέλθετε (=εξέλθε-

τι), οἱ Κατηχούμενοι προέλθετε, ὅσοι Κατηχούμενοι προέλθετε», ἀπερ, ὅταν πολλοὶ Διάκονοι λειτουργῶσιν, ἐκφωνοῦνται τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ ἑνὸς, τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ ἄλλου, ἵνα φθάσῃ ἀπὸ τοῦ Βόηματος εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν μακρὰν ἄλλοτε ἰσταμένων Κατηχουμένων τὸ παράγγελμα τῆς ἀπολύτεως αὐτῶν. Ἐτηρήθη δὲ ἡ ὑπὲρ τῶν Κατηχουμένων δέσης ἄχρι τοῦδε, οὐ μόνον διότι δὲν ἔπαισαν ὑπάρχοντες Κατηχουμένοι (1), ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι σημεῖον διακριτικὸν τῆς Λειτουργίας καὶ εἶναι ἀμα ἀνάμυνσις τῆς πολιτικῆς ἀρχαιότητος.

Μετὰ ταῦτα προσκαλοῦνται οἱ πιστοὶ ἵνα διὰ συντόμων δύο δεήσεων προπαρασκευασθῶσιν εἰς τὴν ἐπομένην λειτουργίαν. Τοικύτην δέ τινα ἔννοιαν ἔχουν καὶ αἱ μυστικαὶ εὐχαὶ τοῦ λειτέως. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον διὰ τί ἐξαπλοῦται τότε ἐπὶ τῆς ἀγίας Τριπέτης τὸ Εἰλητόν, ἐφ' οὗ τελεῖται ἡ θυσία.

Οὕτω λοιπὸν διὰ δεήσεων καὶ διοξολογιῶν ἐν ψαλμοῖς καὶ ὑμνοῖς, διὰ τῆς πνευματικῆς τροφῆς τῆς ἐκ τῆς Γραφῆς, δι’ ἣς κρατύνεται ἡ εὐσέβεια καὶ διατίθενται εἰς τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐνωσιν οἱ πιστοὶ ἐν τῇ κοινῇ προσευχῇ, οὕτω, λέγομεν, καταρτισθέντες οἱ πιστοὶ, δύνανται μετὰ ταῦτα νὰ προσφέρωσι τὴν θυσίαν αἰνέστεως καὶ ἐνωθῶσι στενώτερον μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ.

6) Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν πιστῶν.

Τὸ σπουδαιότατον μέρος τῆς Λειτουργίας, ἡ Λειτουργία τῶν πιστῶν, ἀρχεται, ὡς εἴρηται, μετὰ τὴν ἀπόλυτην τῶν Κατηχουμένων, καὶ συναπαρτίζεται ἐκ τριῶν χυριωτάτων πράξεων, ἐκ τῆς προσκο-

(1) Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ιστορίας ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πρὶν βαπτισθῶσιν, ἐδιδάσκοντο τὰς σταγειώδεις ἀληθείας τῆς πίστεως τὰς ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς πίστεως περιεχομένας. Τοῦτο δὲ ἐλέγετο Κατήγησις, ήτοι δι’ ἀκροάσεως διδασκαλία. Διηροῦντο δὲ εἰς τάξεις οἱ Κατηχουμένοι, καὶ εἰδομεν ἐν τῷ περὶ Ἔορτῶν πότε ιδίως οἱ πρὸς τὸ φῶτισμα κατηχοῦντο κτλ. Κατηχουμένοι νῦν παρ’ ἡμῖν εἶναι τὰς ἀδάπτιστα νίπια καὶ οἵσοι πρέγματι κατηγοῦνται τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἄλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν πιστῶν ἔσως εἶναι Κατηχουμένοι.

μιθῆς τῶν τιμίων δώρων, ἐκ τῆς προπαρασκευῆς εἰς τὴν Εὐχαριστίαν καὶ ἐκ τῆς Εὐχαριστίας (τοῦ ἀγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων, τὸ δόποῖον εἶναι ἡ ἐπισημοτάτη στιγμὴ), ἐκ τῆς προπαρασκευῆς εἰς τὴν θείαν κοινωνίαν καὶ ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν ἀγράντων μυστηρίων.

Τὸ ἵερώτατον τοῦτο μέρος ἐν τοῖς πλείστοις καὶ σύσιωδεστάτοις τηρεῖται ἄχρι τοῦδε, οἷον ὅτι ἔκπαλκι, πλήν τινων ἐπουσιωδῶν προσθηκῶν, αἵτινες δύμως καταλλήλως ἐγένοντο· ἐτηρήθησαν ἀρχαιόταταί τινες τελεταὶ, ἀν καὶ αἱ περιστάσεις μετεβλήθησαν, ἵνα ὑπομιμήσκωσι τὴν ἀποστολικὴν ἀρχαιότητα καὶ θερμαίνωσιν οὕτω τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν, ἀναλογιζομένων ὅτι ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ μεθ' ὅλης τῆς Ἐκκλησίας τῶν πατέρων ἡμῶν δόξαν καὶ εὐχαριστίαν ἀναπέμπομεν τῷ Θεῷ.

1) *Προσκομιδὴ, μεγάλη Εἴσοδος, Χερουβικόρ. Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῶν Κατηχουμένων, κλεισμένων τῶν θυρῶν, προσέφερον οἱ πιστοὶ εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Προθέσεως τὰ δῶρα τῆς ἀναμάκτου θυσίας ἄρτον καὶ οἶνον (1). θειν λαμβάνοντες μερίδας οἱ ἱερεῖς καὶ μνημονεύοντες, προσέφερον εἰς τὸ θυσιαστήριον, τὴν ἀγίαν Τράπεζαν, παραλαμβάνοντος αὐτὰ καὶ προσκομίζοντος αὐτῇ τοῦ ἵεράρχου ώς τελετάρχου. Καὶ μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων δώρων ἐκοινώνουν οἱ πιστοὶ, ἐκ δὲ τοῦ λοιποῦ ἀπετέλουν τὰς Ἀγάπας λεγομένας, ὅτιοι τὴν κοινὴν τράπεζαν. Ταῦτα ἀναμιμήσκουν τὰς τελετὰς τῶν εὐχαριστηρίων θυσιῶν τῆς Η. Διαθήκης, ἀς καὶ ἀντικατέστησεν ἡ ἡμετέρα Εὐχαριστία.*

'Αφοῦ δύμως ἐνωρίς ἥδη (πρὸ τῆς Δ.' Ἐκατ.) κατηργήθησαν

(1) Ό ἄρτος καὶ οἶνος, ὡς προιόντα τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων δηλωτικὲ, ἥσαν ἐν τῇ Η. Διαθήκῃ ἡ ὑλὴ τῆς εὐχαριστηρίου καὶ ἀναμάκτου θυσίας· διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ, ἀφ' οὗ προστηνέγητη ἡ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ ἀληθῆς θυσία καὶ ἐπύθη ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, ἡ εὐχαριστήριος θυσία ἀντικατέστησε τὰς ἅλλας θυσίας καὶ μεταδίδει τὴν ἐκ τοῦ σταυροῦ ἀναβλύσσασαν χάριν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἄρτος καὶ οἶνος ἥτο τὴν κυρία προσφορὰ τῶν πιστῶν καὶ θυσία, ἐνῷ τάλλα, λιθανωτὸν, ἔλαιον, κηρίον κτλ. ἐθεωροῦντο κατὰ δεύτερον λόγον προσφοραί.

διὰ τὰς καταχρήσεις αἱ Ἀγάπαι, καὶ ἐπῆλθεν ἡ συντομία τῆς Λειτουργίας, τὰ μὲν ἄλλα τῆς Προσκομιδῆς μετετέθησαν εἰς τὸν δρῦμον ἢ τὴν Τριθέτην, πρὸ τῆς Λειτουργίας δηλαδὴ (1), ἢ δὲ Προσκομιδὴ κυρίως μετὰ τοῦ μνημοσύνου διετηρήθη ἐν τῇ οἰκείᾳ θέσει, τοῦτο δὲ εἶναι ἡ μεγάλη λεγομένη εἰσόδος, ὅτε καὶ μνημονεύονται οἱ Πιστοί. Ἐν τούτοις, ἵνα μὴ προσέλθῃ χασμώδια, καὶ ἐπειδὴ ἔχει νὰ προπαρασκευασθῇ δὲ Λειτουργὸς διὰ τῆς κατανυκτικῆς ἐκείνης μυστικῆς εὐχῆς «Οὐδεὶς ἄξιος», εἶναι δ' ἄμα ἀνάγκη νὰ προσενεχθῇ θυμίαμα διά τε τὰ προσκομιζόμενα καὶ διότε νέα ἀρχὴ γίνεται Λειτουργίας, διὰ ταῦτα πρὸς ἀποφυγὴν τῆς χασμώδιας ὁρίσθη νὰ φάλληται δὲ Χερουβικὸς λεγόμενος ὅμοιος καὶ συνήθως δὲπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰουστίνου εἰσαχθεὶς (ὅρα § 22). Ότι δὲ διὰ τῆς μυστικῆς εὐχῆς καὶ τοῦ ν. τῆς μετανοίας φαλμοῦ (τοῦτον λέγει ὅτε θυμίᾳ, ἀν μὴ εἶπεν αὐτὸν πρότερον ἐν τῇ θυμιάσει τῆς προσκομιδῆς) προπαρασκευάζονται οἱ λειτουργοὶ καὶ δέονται ἥνα ἴκανώσῃ αὐτοὺς δὲ μόνος λειτουργὸς καὶ Ἀρχιερεὺς Χριστὸς πρὸς ιερουργίαν, οὕτω καὶ δὲ Χερουβικὸς ὅμοιος προπαρασκευάζεται

(1) "Οτι μὲν δὲ καὶ δέ τῆς προσκομιδῆς εἶναι ὅτε φάλλεται δὲ Χερουβικὸς ὅμοιος, καταφαίνεται τοῦτο καὶ ἐκ τῆς εὐχῆς τῆς Προθέσεως, ἣντας λέγεται μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τῶν τιμίων δώρων ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης μετὰ τὴν μεγάλην Εἰσόδουν καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς μετὰ ταῦτα δεήσεως εἰπέρ τῶν προτεθέντων τιμίων δώρων. "Οτι δὲ ὁ "Ορθρος δὲν εἶναι τὸ πρῶτον μέρος τῆς Λειτουργίας καὶ τὸ τῆς Προσκομιδῆς, ὡς ἡμέλησάν τινες, ἀλλ' αὐτοτελές, δῆλον τοῦτο καὶ ἐξ ὅσων εἰδόμενον ἐν τοῖς περὶ "Ορθρου, καὶ ἐν τούτῳ διτ., ὅπου χωρίζεται ἡ Λειτουργία τοῦ "Ορθρου, ἡ προετοιμασία τῆς Προσκομιδῆς τελείται, ἀναγνωσκομένων τῶν Ὁρῶν (τῆς Τριθέτης). Τελεῖται δὲ ἡ Προσκομιδὴ οὔτε τοις ἄγιοις Ἀρτον ἐν τῆς προσφορᾶς, τιθησιν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἀγίου Δίσκου· τελεῖ δὲ καὶ λέγει ὅστα εἰς ἀνάμνησιν τοῦ σταυροῦ θανάτου τοῦ Κυρίου πρόσφορα: ἔγχει: δὲ οἶνον καὶ ὕδωρ εἰς τὸ ἄγιον Ποτήριον εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Κυρίου ἐκφευτάντων, ὅτε ἀπέθανε πράγματι: ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἐξιλέωσε πράγματι τὸν Θεὸν διὰ τῆς μόνης ἀληθεύς θυσίας ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ. Μετὰ ταῦτα ἔξαγει μερίδα εἰς μνήμην τῆς Θεοτόκου, θείας αὐτὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ Ἀμνοῦ, εἴτα σχηματίζει τὰ ἐννέα τάγματα τῶν Ἅγιων διὰ μερίδων ἔξαγομένων ἐξ ἄλλων σφραγίδων. Είτα δὲ ὑποκάτω τοῦ Ἀμνοῦ τίθενται αἱ μερίδες: ὑπὲρ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ζώντων καὶ τεθνεώτων.

τὸν λαὸν καὶ διδάσκει αὐτὸν, πῶς πρέπει νὰ συλλειτουργῇ. Ὁ συνήθης Χερουβίκος ὑμνος (τὴν αὐτὴν ἔννοιαν περιέχουσι καὶ οἱ ἄλλοι) ἔχει οὕτως: «Οἱ τὰ Χερουβίμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὑμνον προσφέροντες, πᾶσαν τὴν βιωτικὴν ἀποθώμεθα μέριμναν, ώς τὸν Βασιλέα τὸν ὅλων ὑποδεξόμενοι, ταῖς ἀγγελικαῖς ἀρσάτως δοξοφορούμενον τάξεστιν· ἀλληλούτα». Προτρεπόμεθα δηλ. ἡμεῖς οἱ ἀξιωθέντες νὰ λειτουργήσωμεν τῷ Θεῷ ὡς ἀγγελοι αὐτοῦ, διότι προσφέρομεν τὸν τρισάγιον ὑμνον αὐτῷ (ὑπανιψίττεται τὸν ἀγγελικὸν ὑμνον «Ἄγιος, Άγιος, Άγιος, Κύριος Σαβαὼθ» κτλ.), προτρεπόμεθα ν' ἀποθέσωμεν πᾶσαν φροντίδαν περὶ τῶν τοῦ βίου (ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ μετὰ ταῦτα «Ἄνω σχῆμαν τὰς καρδίας»), διότι μέλλομεν νὰ ὑποδεχθῶμεν (ἐν τῇ θείᾳ κοινωνίᾳ) τὸν Βασιλέα τῆς δόξης, ὅπους δοξοφορεῖται ὑπὸ τῶν ἀγγελικῶν ταγμάτων, ἀτινα δοξολογοῦσι καὶ βοῶτες τὸν ὑμνον Ἀλληλούτα.

Καὶ ὄντως, ἵν' ἔτι καταφανέστερον σημαίνηται ἡ προέλευσις ἡ θριαμβευτικὴ τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης, ἐν τῇ τελουμένῃ ἐντὸς τοῦ Χερουβίκου μεγάλῃ Εἰσόδῳ (1), φέρεται ἐπὶ κεφαλῆς ὁ ἄγιος Δίσκος, ὃς ἐπὶ θριαμβευτικῆς ἀσπίδος (ἐφ' ἣς ἐφέροντο οἱ κατάγοντες θριαμβον), καὶ δοξοφορεῖται ὑπὸ λαμπάδων καὶ Ἐξαπτερύγων καὶ ἄλλων λεπτῶν σκευῶν προηγεῖται δὲ αὐτῶν ἔγχριτος λεπτὸς προσκομιζῶν τῷ λεφάρῳ τὸ ωμοφόριον, τὸ σύμβολον τῆς λεφαργίας, ἐπερ ἐπιθεῖς ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ μεγάλου Ἀρχιερέως ὑποδέχεται ἐπὶ τοῦ Σολείου τὰ τίμια Δῶρα, μνημονεύων ζώντων καὶ νεκρῶν. Προμνημονεύοντες δὲ οἱ λεπτοὶ πάντων τῶν περιεστώτων διὰ τοῦ «Πάντων ὑπῶν μνησθείν Κύριος ὁ Θεός» κτλ.

Αξιοτημείσιτον δὲ ὅτι, ἐπειδὴ, ὡς εἴρηται, ἐτελεῖτο τὸ πάλαι ἡ Προσκομιδὴ, διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ὅταν γειροτονῶσι Διά-

(1) Παρ' ἡμῖν τελεῖται ἡ Εἰσόδος ψαλλομένων τῶν λέξεων «Ὦς τὸν Βασιλέα, γνομένης μικρᾶς διακοπῆς. Ἐν Ρωσίᾳ δὲ ἡ διακοπὴ γίνεται πρὸ τούτου. Σημειωτέον δὲ ὅτι λεπτοὶ λεφαργῆς λεπτὸς Διακόνου, ὁ αὐτὸς φέρει ἐπὶ κεφαλῆς μὲν τὸν ἄγρον Δίσκον, ἐν τῇ δεξιᾷ δὲ τὸ ἄγρον Ποτίριον.

κονον, τηροῦσι τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν (1), νιπτόμενοι τὰς χεῖρας πρὸ τῆς Εἰσόδου. Ἐν Τρωσίᾳ δὲ πάντοτε οἱ ἱερουργοῦσι τεσσάρες καὶ νίπτονται τὰς χεῖρας. Γνωστὸν δὲ ὅτι καὶ οἱ ἵερεις ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς προσκομιδῆς νίπτονται τὰς χεῖρας, λέγοντες τὸ «Νίψομαι ἐν ἀθώοις τὰς χεῖράς μου, καὶ κυκλώσω τὸ θυσιαστήριόν σου Κύριε» κτλ. Λέγουσι δὲ αἱ Ἀποστολικαὶ Διαταγαὶ (8, 11) «Ἐίς δὲ ὑποδιάκονος διδότω ἀπόνιψιν χειρῶν τοῖς ἵερεῦσι, σύμβολον καθαρότητος ψυχῶν Θεῷ ἀνακειμένων». Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν λέγει καὶ ὁ Χρυσόστομος (Ομιλ. 73 εἰς Ἰωάν.) ἐνίπτοντο καὶ οἱ Χριστιανοὶ τὰς χεῖρας, καλόσσον μᾶλιστα ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἐνετίθετο ὁ ἄγιος ἄρτος πρὸς κοινωνίαν τὸ πάλαι. Γνωστὸν δὲ ὅτι ἐν τῷ προνάῷ τῶν ἀρχαίων Ἐκκλησιῶν ὑπῆρχεν ὁ Λουτήρ, ὡς καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος (ὅρα § 8). διέτι καὶ ἐκεῖ ἐνίπτοντο καὶ ἐλούοντο οἱ ἵερεις πρὸ τῶν θυσιῶν διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τῆς καθαρότητος. Δῆλον δὲ ὅτι κατηργήθη ἡ νίψις τῶν λαϊκῶν, ἀρπότων εἰσήχθη ἡ κοινωνία διὰ τῆς Λαβίδος ἀμφοτέρων τῶν εἶδῶν τῆς θείας Κοινωνίας.

Ἄξιοσημείωτον πρὸς τούτοις ὅτι οἱ Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, ἵνα λαμπρύνωσι τὴν ἐν τῇ Εἰσόδῳ προέλευσιν τοῦ Βασιλέως τῶν Βασιλευόντων, πρόεπεμπον μετὰ τῆς ἀκολουθίας των ἀπὸ τῆς Προθέσεως μέχρι τοῦ Σολεῖου τὰ τίμια Δῶρα, ὡς πολλαχοῦ σημειοῦ ὁ Πορφυρογέννητος. Οἱ δὲ Κουροπαλάτης περιγράφων τὰ κατὰ τὴν στέψιν τοῦ Βασιλέως (ἐν κεφ. 17), λέγει ὅτι ὁ δευτερεύων Διάκονος (τότε μόνον τὸ Παλάτιον εἶχεν Ἀρχιδιάκονον) τῇ μὲν δεξιᾷ χειρὶ κατέχων θυμιατὸν, τῇ δὲ ἔτερᾳ τὸ Ὁμορό-

(1) Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς Διαταγὰς (8, 11) ἡ νίψις τῶν χειρῶν ἐγίνετο μετὰ τὸν Ἀσπασμὸν (δηλ. μετὰ τὸ Χερουβικόν). Κατὰ δὲ Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην (Ἐκκλ. Ἱερ. 3) μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Διπτύχων, τὴν γινομένην μετὰ τὸν Ἀσπασμόν. Κατὰ δὲ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων (Κατηχ. Μυσταγ. 5) πρὸ τοῦ Ἀσπασμοῦ, ὡς νῦν. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ μέλλων νὰ χειροτονηθῇ Διάκονος, εἶναι ἡδη Ὅποδιάκονος· οὗτοι δὲ προσέρεφον τὸ ὄδρων εἰς νίψιν τοῖς ἵερεῦσιν. Ἐντεῦθεν καὶ πρὶν χειροτονηθῆ τις Διάκονος φέρει λεκάνην μετὰ ὄδρίας καὶ χειρόμαντρον, καὶ αὐτὸς δίθει εἰς νίψιν τῷ Ἀρχιερεῖ.

ριον τοῦ Πατριάρχου, προεπορεύετο τῶν τιμίων Δώρων, καὶ σθάς ἐπὶ τοῦ Σολείου (ἔφ' οὖν ἵστατο ὁ Βασιλεὺς), ἐθυμία τὸν Βασιλέα, καὶ κύψαντος τούτου τὴν κεφαλήν, ἔβόλη μεγάλῃ τῇ φωνῇ ὁ Διάκονος «Μνησθείη Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ χράτους τῆς Βασιλείας σας ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε» κτλ. Τὸ αὐτὸ δέλεγον καὶ οἱ ἑπόμενοι λειτουργοί. Εἰτερχόμενοι δὲ εἰς τὸ «Ἄγιον Βῆμα ἐμνημόνευον καὶ τοῦ Πατριάρχου διὰ τοῦ «Μνησθείη Κύριος ὁ Θεὸς τῆς Αρχιερωσύνης σου» κτλ.

Ἐπειδὴ δὲ, ὡς εἴρηται, ἐν τῇ Προσκομιδῇ τελοῦνται πάντα τὰ πρὸς ἀνάμνησιν τοῦ Κυρίου, διὰ τοῦτο καὶ ἡ Εἰσόδος τῶν τιμίων Δώρων ἐθεωρήθη μετὰ ταῦτα ὡς ἔλευσις τοῦ Κυρίου ἐπὶ τὸ ἔκστιον παθός καὶ ἐνταφιασμὸς αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον καὶ ἀποτιθεμένων ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ τῶν τιμίων Δώρων, λέγονται τὰ τροποποια «Ο εὐσχήμων Ἰωσήρ» κτλ. Ως δὲ οἱ Βασιλεῖς ὑπέκυπτον μὲν ἐν τῷ μνημοσύνῳ δεόμενοι, σῦτω καὶ νῦν δὲ λαός διέτι ἐν τοῖς Κυριακαῖς (διὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου) ἦν ἀπηγορευμένον τὸ κλίνειν γόνυ. Ἐνῷ δὲ τῇ Λειτουργίᾳ τῶν προηγισθεμένων προσπίπτουσι κατὰ τὴν Εἰσόδον πάντες· διότι τὰ προσκομιζόμενα εἶναι ἥγια σμένα. Ἡ τιμὴ δὲ ἡ ἀποδίδομένη ἐν ταῖς ἀλλαῖς Λειτουργίαις εἰς τὰ μήπω ἥγια σμένα τίμια Δῶρα, ἀποδίδοται αὐτοῖς, διότι ἐν τῇ Προσκομιδῇ ἐγένοντο ἡδη ἀντίτυπα τοῦ Σώματος καὶ Αἵματος τοῦ Κυρίου κατὰ τὸν Μ. Βασιλεὸν. Λέγει δὲ δὲ λαός ἐν τῇ Μ. εἰτέρῳ τὸ «Μνήσθητί μου, Κύριε, ζῶν ἔλθης ἐν τῇ Βασιλείᾳ σου».

2) Ἀσπασμὸς καὶ ὅμοιογλα τῆς πίστεως. Μετὰ τὴν προσκομιδὴν τῶν τιμίων Δώρων καὶ τὸ ἀμοιβαῖον μνημόσυνον τοῦ ιερέως καὶ Διαχόνου, ὃ μὲν Διάκονος εξέρχεται καὶ συμπληρῶν τὴν δέοντα, ἐν ᾧ δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τῶν προτεθέντων τιμίων Δώρων, ὃ δὲ ιερεὺς λέγει μυστικῶς τὴν εὐχὴν τῆς Προσκομιδῆς, ἐν ᾧ εὔχεται τῷ Θεῷ ἵνα προσταγάγῃ τῷ Θυσιαστηρίῳ τοῦ τὴν δέοντα ἡμῶν καὶ ἱκανώσῃ τοὺς λειτουργούς ἡμᾶς εἰς προσφορὰν θυσίας καὶ ἀξιώσῃ τῆς γάριτος τοῦ ἀγίου Πνεύματος τὰ τε τίμια Δῶρα καὶ πάντας. Μετὰ ταῦτα παραγγέλλει ὁ Διάκονος γὰρ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ἵνα ὅμοιογίσωμεν ἐν ὅμονοίᾳ

«Πατέρα, Υἱὸν καὶ ἄγιον Πνεῦμα, Τριάδα ὁμούσιον καὶ ἀγώρι-
σον». Τὴν σύντομον δὲ ταῦτην διμολογίαν ψάλλει ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ
δι χορὸς τῶν ψαλτῶν, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἀσπάζονται ἀλλήλους οἱ
συλλειτουργοῦντες, ἀσπαζόμενοι πρότερον τὰ τίμια Δῶρα κεκα-
λυμένα, ἢ ἀσπαζέται αὐτὰ μόνον, ὅπαν εἰς ἱερουργῆς. Μετὰ δὲ
ταῦτα παραγγεῖλαντος τοῦ Διακόνου γὰρ προσέχωμεν τὰς θύρας
τοῦ Ναοῦ, ἵνα μή τις τῶν ἀπίστων ἐμβλέψῃ εἰς τὰ ἀποκαλυφθέν-
τα τίμια Δῶρα καὶ μέλλοντα γὰρ ἀγιασθῶσιν, εἴς μὲν τῶν προκρί-
των λέγει (ἀλλαχοῦ ἐψήλλετο καὶ ψάλλεται) τὴν μεγάλην διμολο-
γίαν τῆς πίστεως, τὸ «Πιστεύω». Ό δὲ ἱερεὺς λέγων καὶ αὐτὸς
τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, ῥιπίζει ἄμφι διὰ τοῦ Ἀέρος (καλύμ-
ματος), ὡς διὰ ῥιπίδιου, τὰ τίμια Δῶρα. Ἐν τῇ διατάξει δὲ τῆς
Λειτουργίας λέγεται ὅτι τὸν μὲν Ἀέρα ἀποτίθησιν ἐν ἐνὶ τόπῳ ὁ
ἱερεὺς, δὲ δὲ Διάκονος διὰ Πιπίδιου ῥιπίζει τὰ τίμια Δῶρα.

Τὸ πᾶλαι, ἀφοῦ ἔξηρχοντο οἱ Κατηχούμενοι, ἐκλείσοντο αἱ θύραι
τῆς ἐκκλησίας, ἵνα μὴ βεβηλώνται τὰ μυστήρια ὑπὸ τῶν ἀμυν-
τῶν. Ἄροῦ δὲ προσεκομίζοντο τὰ τίμια Δῶρα ἀπὸ τῆς τραπέζης
τῆς Προθέσεως (εἰς ἣν προσέφερεν ὁ λαὸς τὰ Δῶρα) εἰς τὴν
ἄγιαν Τράπεζαν, ἐπ' ᾧς ἡγιαζόντο, ἐξετέλουν διὰ κοινοῦ ἀσπα-
σμοῦ τὴν ἐντολὴν τοῦ Σωτῆρος «Ἐὰν οὖν προσφέρης τὸ δῶρόν
σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κάκεῖ μνησθῆς ὅτι δὲ ἀδελφός σου ἔχει
τι κατὰ σου, ἄφεις ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἐμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου,
καὶ ὑπαγε, πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν
πρόσφερε τὸ δῶρόν σου» (Ματθ. 5, 23. 24). Καταλλήλως λοι-
πὸν μετὰ τὴν Προσκομιδὴν ἀπεδείκνυον τὸ πᾶλαι δι' ἀσπασμοῦ
τὴν ἀγάπην οἱ πιστοί, ἵνα δυνηθῶσι νὰ διμολογήσωσι τὴν πίστιν,
δυνάμει τῆς ὅποιας ἡδύναντο νὰ προσφέρωσι τὴν ἀναίματον θυ-
σίαν καὶ ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἀγιαστικὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν εἰς
ἐγ τῶν σῶματον τούς πιστούς μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Καὶ κατηργή-
θη μὲν ἐνώρις δὲ ἀσπασμὸς διὰ τὰς καταχρήσεις (ἰσως καὶ διότι
ἐπαυσεν ἡ συγγένειαν τῶν ἀγράντων μυστηρίων) καὶ ἐτηρή-
θη μόνον παρὰ τοῖς συλλειτουργοῦσιν ἱερεῦσι (καὶ παρὰ τῷ λαῷ
ἐν τῷ ἀσπασμῷ τοῦ Πάσχα), ἀλλ' οὐχ ἦτον τὸ ἀρχαιότατον
ἐκεῖνο παράγγελμα «Ἄγαπήσωμεν ἀλλήλους» αὐτῷ. Ὁποιοι μη-

σκει ήμην δτι ἔνευ ἀγάπης τοῦ πλησίου δὲν δυνάμεθα νὰ προσφέ-
ρωμεν τὸ δῶρόν μας, διότι ἡμεθα πράγματι χωρισμένοι ἀπὸ τοῦ
Σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐκκλησία αὐτοῦ καὶ ὁ ἑλάχι-
στος τῶν ἀνθρώπων αὐτός.

Ἐπειδὴ δὲ εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἔρχεται ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὴν
Εὐχαριστίαν καὶ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων, διὰ τοῦτο οἱ
Διάκονοι ἐφίστων τὴν προσοχὴν τῶν πυλωρῶν, ἵνα προσέχωσι
τὰς κλειστὰς θύρας, οὐ μόνον ἵνα μή τις τῶν ἀμυνήτων ἐμβλέπῃ,
ἀλλὰ καὶ μηδεὶς τῶν πιστῶν ἐξέλθῃ. Κατὰ τὰς Ἀποστολικὰς δὲ
διαταγὰς (8, 11, 12) ἐτακτοποίουν τοὺς πιστούς οἱ Διάκονοι
καὶ προσῆγον τὰ δῶρα τῷ ἐπισκόπῳ, δύο δ' αὐτῶν ἐλάμβανον Πιπί-
δια καὶ ἕξ ἑκατέρων τῶν μερῶν τοῦ θυσιαστηρίου ἰστάμενοι ἀπε-
σόδουν τὰ μικρὰ τῶν ἱπταμένων ζώων, ἵνα μὴ ἐγγρίμπτωνται
εἰς τὰ κύπελλα. Τὸ ἀρχαιότατον λοιπὸν παράγγελμα τοῦ προ-
σέχειν τὰς θύρας ἐν σοφίᾳ, ὑπομιμήσκει ἡμῖν νὰ κλείσωμεν τὰς
θύρας τῆς διανοίας ἀπὸ πάσης βιωτικῆς μερίμνης, ἵνα ὡς ἄγ-
γελοι Θεοῦ (τὰ Πιπίδια μετεβλήθησαν εἰς ἑκατέρυγχη, ὡς εἰδο-
μεν ἐν § 10) λειτουργῶμεν. Εἰδομεν δὲ καὶ δτι ὁ Πατριάρχης
Τιμόθεος διέταξε (περὶ τὸ 515) νὰ λέγηται ἐν ἑκάστῃ λειτουρ-
γίᾳ τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως. «Ωστε ἡδη προσκαλούμεθα νὰ
προσέχωμεν εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως. Ἄνοιγεται δὲ τὸ ἄ-
γιον Βῆμα κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως, ἵνα
ὑπομιμήσκῃ δτι τὸ πάλαι ἐνώπιον τῶν πιστῶν ἐτελεῖτο ἡ Εὐγα-
ριστία.

3) *Εὐχαριστία καὶ ἀγιασμὸς τῶν τιμίων Δώρων.* Μετὰ
τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως ἔπειται ἡ σπουδαιοτάτη στιγμὴ τοῦ
δι' εὐχαριστίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπικλήσεως τοῦ ἀγίου Πνεύματος
ἀγιασμοῦ τῶν τιμίων Δώρων. Καὶ πρῶτον μὲν διάκονος ἐξα-
κολουθεῖ τακτοποιῶν τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ παραγγέλματος:
«Στῶμεν καλῶς, στῶμεν μετὰ φόδου· πρόσχωμεν τὴν ἀγίαν
Ἀναφορὰν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν». Εἰς τοῦτο δὲ ἀπαντᾷ διὰ χορδὸς
«Ἐλεον (1) εἰρήνης, θυσίαν αἰνέσσεις» δηλ. προσφέρομεν, μεθ' ὅ-

(1) Οἱ θυτέρες εἶναι ἡ γραψὴ ἔλαχιστη, δηλ. προσφέρομεν ἀντὶ ἐλαῖου

εἰσέρχεται ὁ Διάκονος εἰς τὸ ἱερὸν Βῆμα καὶ ἔξακολουθεῖ ῥιπίζων τὰ τίμια Δῶρα. Ὁ δὲ ἵερεὺς ἀσπάζεται τὴν ἐκκλησίαν διὰ τῆς ἀνέκαθεν ἐν γρήσει εὐχῆς τοῦ Ἀποστόλου (Β'. Κορινθ. 13, 13) «Ἡ γάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἀγίου Πνεύματος, εἴη μετὰ πάντων ὑμῶν». Εἰς ταῦτα δὲ ἀπαντᾷ ὁ χορὸς, συνεπευχόμενος τὰ αὐτὰ «Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου», δηλ. εἴη. Ἡ εὐχὴ αὕτη τοῦ Ἀποστόλου ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν τριπλῆν εὐλογίαν τῶν Ἱερέων τῆς παλαιᾶς Διαθήκης (Ἄριθ. 6, 24—26). Εἶναι δὲ καταλληλότατος ὁ ἀσπασμὸς οὗτος κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, καθ' ἣν μέλλει νὰ τελεσθῇ τὸ ἀγιώτατον τῶν μυστηρίων δὲν ἡδυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὸν Θεόν, ἀν μὴ ὑπῆρχεν ἡ ἀξιομεσθία τοῦ Χριστοῦ, δι' ἣν καταπέμπεται ἡ γάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἣν μεταδίδωσι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγίον (1).

Μετὰ ταῦτα διὰ τοῦ ἀρχαιοτάτου παραγγέλματος προσκαλεῖ ἡμᾶς ὁ ἵερεὺς, ἵνα «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας» καὶ μηδὲν γῆγον λογιζῶμεθα. Ὁ χορὸς δὲ ἐξ ὀνόματος ἡμῶν ἀπαντᾷ «Ἐχομεν πρὸς τὸν Κύριον». Καὶ εὐθὺς παραγγέλλει πάλιν «Εὐ-

τὴν εἰρήνην καὶ ὄμοδοιν καὶ ἀντὶ θυσίας τὴν αἵνεσιν καὶ εὐχαριστίαν. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ ἔλεον προηλθεν ἐκ τῆς γραφικῆς βίβλου «ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν». Ἀλλ' ἔκει μὲν ἔχει τὸν τόπον ἡ τοιαύτη ἔκφρασις, ἐνταῦθα δὲ δὲν ἐφράζεται.

(1) «Οτι συχνοὶ ἀσπασμοὶ παρὰ τῶν λειτουργῶν πρὸς τὸν λαὸν ἐγίνοντο ἐν τῷ ἀρχαὶ ἐκκλησίᾳ, τοῦτο οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀρχαίων Λειτουργῶν γνώσκομεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου (Ομιλ. 3 πρὸς Κολοσ.)»: «Οταν εἰσέλθῃ ὁ τῆς ἐκκλησίας Προεστὼς, εὐθίως λέγει, Εἰρήνη πᾶσιν ὅταν εὐλογῇ, Εἰρήνη πᾶσιν ὅταν ἀσπάζεσθαι κελεύῃ, Εἰρήνη πᾶσιν ὅταν ἡ Θυσία τελεσθῇ, Εἰρήνη πᾶσιν κτλ. Δῆλον δὲ ὅτι ἡ συχνὴ αὕτη γρῆσις προηλθεν οὐ μόνον ἐκ τοῦ ἀσπασμοῦ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τοὺς μαθητάς, ὅτε ἀνέστη «Εἰρήνη ὑμῖν», ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀποχωρισμοῦ «Εἰρήνην ἀφίημι ἡμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν» (Ιωάν. 14, 27). Ἐνταῦθα δὲ καταλλήλως ὁ ἀσπασμὸς τοῦ Ἀποστόλου ἐτέθη, διότι πρὸς τοὺς ἄλλους ἦν καὶ ἀρχὴ τῆς Λειτουργίας. Διὰ τοῦτο καὶ λέγεται ἐν τῇ δεύτερῃ μετὰ τῆς Χερουσιάλην «ὑπὲρ τοῦ ἀγίου οἴκου τούτου καὶ τῶν . . . εἰσιόντων ἐνταῦθα».

χαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ» καὶ ὁ χορὸς ἀρχεται τῆς Εὐχαριστίας διὰ τοῦ «Ἄξιον καὶ δίκαιον». Οὗτο δὲ καὶ ἀρχεται ἡ Εὐχαριστία ἡ ἐπίτομος τοῦ Χρυσοτόμου, ἣν λέγει μυστικῶς νῦν ὁ ἵερεὺς καὶ ἐκφωνεῖ μόνον λέξεις τινάς, ἵνα συμφάλωμεν τὸν ἐπινίκιον ὑμονού «Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος» κτλ. Ἐκφωνεῖ καὶ τὰ δι' ὃν διέταξε τὸ μυστήριον ὁ Σωτὴρ «Λάβετε, φάγετε».... ἵνα εἰπωμεν τὸ Ἀρμὴν καὶ συνάμα ἐννοήσωμεν ὅτι δυνάμει τῆς διατάξεως τοῦ Σωτῆρος τελοῦμεν τὸν μυστικὸν Δεῖπνον καὶ ἐπικαλούμεθα τὸ Πνεῦμα τὸ «Ἄγιον εἰς ἀγίασμὸν τῶν τιμών Δώρων. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Εὐχαριστία ἐλέγετο τὸ πάλαι ἐκφώνως (καὶ οὐχὶ μυστικῶς) καὶ ἐνώπιον τῶν πιστῶν, ἐνῷ νῦν κλείεται πάλιν τὸ ἱερὸν Βῆμα διὰ τοῦ καταπετάσματος. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡδη ἐπὶ Χρυσοτόμου εἰσήχθη ἡ διάταξις αὕτη· διότι ἡδη ὁ Ιουστινιανὸς μάτην ἐπεζήτησε τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν ἀρχαίαν τάξιν. Ἰσως δὲ προηλθεν ἡ τοιαύτη διάταξις ἐκ τοῦ ὅτι οἱ πιστοὶ δὲν ἔχουν πλέον ἄξιοι νὰ συνιερούργωσιν ἐν πᾶσι, μάλιστα ἐπὶ τῆς ἴερωτάτης στιγμῆς, καὶ ἵσως καὶ ἔθεβήλουν τινὲς, μιμούμενοι τὰ τελούμενα. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἐν Ἐκκλησίᾳ ἡ γέρεις καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ μείνῃ ἀμέτοχος ὁ λαὸς τῆς εὐχαριστίας, διὰ τοῦτο οὐ μόνον διὰ τῶν εἰρημένων ἐκφωνήσεων λαμβάνει μέρος, ἀλλὰ καὶ διαν προσεγγίστη ἡ ἐπιτημοστάτη στιγμὴ τοῦ ἀγίασμοῦ τῶν Δώρων διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, τότε διὰ τῆς ἐκφωνήσεως «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν».... ψάλλει δὲ χορὸς συντόμως καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ λαὸς τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν» κτλ., ὅπερ εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ Εὐχαριστία, ἣν μυστικῶς εἴπεν ὁ ἵερεὺς. Διότι αὕτη ἀρχεται· διὰ τοῦ «Ἄξιον καὶ δίκαιον σὲ ὑμνεῖν, σὲ εὐλογεῖν, σὲ αἰνεῖν, σοὶ εὐχαριστεῖν, σὲ προσκυνεῖν» κτλ. Τὸ δὲ «καὶ δεόμεθά σου» τοῦ «Σὲ ὑμνοῦμεν» ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν διὰ πολλῶν ἐπίκλησιν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, τὴν γινομένην ὅτε ψάλλεται τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν».

Ἐν ταῖς προγενεστέραις τῆς τοῦ Χρυσοτόμου Λειτουργίαις ἡ Εὐχαριστία ἦν ἐκτενεστάτη, ὡς ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὰς ἐν τῷ Πασχαλίῳ Ἀρμῷ τελουμένας δοξολογίας ἐκείνας καὶ εὐχαριστίας καὶ διηγήσεις τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ. Τὰς εὐχαριστίας ταύ-

τας συνέταξεν δὲ Χρυσόστομος, καὶ ἀφοῦ εὐχαριστεῖ δὲ τοῖς τὸν Θεὸν δὲ ὅλας τὰς εὐεργεσίας τάς τε φανερὰς καὶ ἀφανεῖς, εὐχαριστεῖ καὶ ὑπὲρ τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἣν κατηξίωσε διέκριθαι ἐκ τῶν γειρῶν ἡμῶν, καὶ τοι παρεστήκασιν αὐτῷ γιλιαδες Ἀρχαγγέλων καὶ μυριάδες Ἀγγέλων, τὰ Χερουβίμ καὶ τὰ Σεραφίμ. Τῶν λέξεων τούτων συνέχεια εἶναι τὰ μετ' ἐπικρούσεως τοῦ Διτσαρίου διὰ τοῦ Ἀστέρος ἐκφωνούμενα «Τὸν ἐπινίκιον ὑμνον ἄδοντα, βοῶντα, κεκραγότα καὶ λέγοντα» ὅτι. τὸ «Ἄγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, Κύριος Σαβαὼν, πλήρης δὲ Οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου. Ὁσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις. Εὐλογημένος δὲ ἐρχόμενος ἐν δόνόματι Κυρίου. Ὁσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις». Διτσοῦ δὲ διὰ δὲ ἐπινίκιος οὗτος ὑμνος συνίσταται ἐκ τοῦ παρ' Ἡσαΐᾳ (6, 3) ὑμνου τῶν Σεραφίμ (τῶν διοξολογησάντων τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν) καὶ ἐκ τοῦ ὑμνου τῶν παιδῶν, τῶν μετὰ βαίων καὶ κλαδῶν ὑποδεξαμένων τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν εἰσεργόμενον ἐπισήμως εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἐν τῷ ἀξιώματι τοῦ Μεσσίου. Η εὐθρηκία δὲ τῶν παιδῶν «Ωσαννά» μεσολαβεῖ καὶ ἐπισφραγίζει τὰ δύο συστατικὰ τοῦ ἐπινίκιου «Υἱου». «Ωστε δύο λαμπροὶ καὶ πανηγυρικοὶ ὑμνοι συναπαρτίζουσι τὸν ἀρχαιότατον τοῦτον ὑμνον τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μόνον ἀγγελοι καὶ ἀλλοι ὡς οἱ παιδες εἶναι ἀξιοι νὰ ψάλωσιν αὐτόν· ἀλλὰ τὰ δάκρυα τῆς μετανοίας μεταβάλλουσιν ἡμᾶς εἰς ἀγγέλους φωτός.

Τὸν ἐπινίκιον ὑμνον περιφράζων καὶ δὲ λειτουργὸς ἐξακολουθεῖ τὴν εὐχαριστίαν, εὐχαριστῶν κατόπιν τῷ Θεῷ καὶ διὰ τὴν μεγάλην εὐεργεσίαν τῆς παρ' αὐτοῦ ἀποστολῆς τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ του πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν. Διηγείται δὲ συντόμως, πῶς πληρώσας τὸ ἔργον τῆς ἡμῶν σωτηρίας διέταξε καὶ τὸν μυστικὸν Δεῖπνον, καὶ ἐκφωνεῖ τὰς λέξεις «Αάβετε, φάγετε», «Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες». Εἰς ταῦτα δὲ ἀπαντᾷ δὲ Χορὸς «Ἄμην»—γένοιτο· γένοιτο, λέγει, ἵνα καὶ νῦν ἀξιωθῶμεν τοῦ μυστικοῦ Δείπνου καὶ μεταβληθῆ δὲ Ἀρτος εἰς Σῶμα Κυρίου, δὲ οἶνος εἰς Άιμα αὐτοῦ.

Μετὰ ταῦτα δὲ λειτουργὸς λέγει μυστικῶς «Μεμνημένοις τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγε-

νημένων, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Τάφου, τῆς τριημέρου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς Οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας», καὶ ἐκφωνεῖ, ὑψῷ ἄμα τὸ Διτσάριον καὶ τὸ Ποτήριον διὰ σταυροειδῶν χειρῶν, «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα», ἵνα ψάλῃ καὶ ὁ λαὸς διὰ τοῦ Χοροῦ συντόμως τὴν Εὐχαριστίαν «Σὲ ὑμνοῦμεν, Σὲ εὐλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν, Κύριε, καὶ δεόμεθά σου ὁ Θεὸς ἡμῶν». Ψαλλομένης δὲ τῆς εὐχαριστίας ταύτης, ἐφίσταται ἡ σπουδαιωτάτη σιγμή τῆς Λειτουργίας, διὸ ἐπικλήσεως ἀγιασμὸς τῶν τιμίων Δώρων· διότι ὁ ἵερεὺς τότε δέεται καὶ παρακαλεῖ καὶ ἴκετεύει τὸν Θεόν, ἵνα καταπέμψῃ ἐφ' ἡμῖν καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ «Ἄγιον, καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἄρτον τίμιον Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τίμιον Αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Λέγων δὲ τὸ «Καὶ ποίησον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον» σφραγίζει διὰ σταυροειδῶν εὐλογίας (διὸ τῆς ἀγιάσσονται πάντα τὰ μυστήρια κατ' ἀρχαιοτάτην παράδοσιν, ὡς σημεῖον ὁ Μ. Βασίλειος) τὸν ἄρτον λέγων δὲ τὸ «τὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τούτῳ».... πέλιν σφραγίζει τὸ Ποτήριον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον· εἰπὼν δὲ τὸ «Μεταβάλων τῷ Πνεύματί σου τῷ Αγίῳ», σφραγίζει ἀμφότερα, ἐπιλέγοντος ἔκάστοτε τοῦ Διακόνου τὸ 'Αμήν, δπερ τρισσεύει ἐν τῷ τελευταίῳ (1). Μετὰ ταῦτα ἔξηγει

(1) Εἰς τὰς Λειτουργίας παρενθέλιθησαν εὐχαῖς τινας ἰδεῖτερας· πρὸ τοῦ «Καὶ ποίησον....», ἵνα δι' αὐτῶν τρόπον τινὰ ἐνισχύσῃ ἱερότον ὁ ἵερεὺς εἰς τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἀγίου Πνεύματος· εἶναι δὲ «Ο Θεὸς ἵλασθητε μοι...» «Κύριε ὁ τὸ Πανάγιόν σου....». «Εὐλογητὸς εἰ Χριστὲ...». 'Αλλ' αἱ εὐχαῖς καὶ τὰ Τροπέρια ταῦτα οὐ μόνον εἶναι μεταγενέστεραι προσθήκαι καὶ διακόπτουν τὴν σειρὰν, ἀλλὰ καὶ ὡς ὅρθως παρεπήρησεν Ἀθανάσιος ὁ Πάτριος (Ἐπιτ. τῶν θείων δογμ. σελ. 306) προκύπτει τὸ ἄτοπον νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἡ ἐπίκλησις, ἐνῷ ἀνέκαθεν εἰς τὸν Πατέρα ἀνερέπετο· διότι πρόκειται νὰ μετεβληθῶσιν ὁ ἄρτος καὶ οἶνος εἰς Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο ἀφρεθῆσαν αἱ εἰρημέναι προσθήκαι εἰς τὰς νῦν ἐκδοθεμένας Λειτουργίας. Ἐπίσης ἀρχιρεπέτον ἐκ τῆς Λειτουργίας τοῦ Μ. Βασιλείου τὸ «Μεταβάλων τῷ Πνεύματί σου τῷ Αγίῳ», τὸ εἰλημμένον ἐκ τῆς τοῦ Χρυσοστόμου, ἵνα γείνη ἡ τρίτη εὐλογία. 'Αλλ' αὕτη μὲν δύναται νὰ

‘δέ οἱεντος διὰ τί ἐπεκαλέσθη τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον ἐφ' ἡμῖν, “Ωςε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄρεσιν ἀμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ ἀγίου σου Πνεύματος, εἰς βασιλείας Οὐρανῶν πλήρωμα, εἰς παράγνησιν τὴν πρὸς σὲ, μὴ εἰς κρίμα ή εἰς κατάκριμα». Εἶτα δὲ προσφέρεται ή λογική καὶ ἀναίματος λατρεία ὑπὲρ Προπατόρων, Πατέρων . . . καὶ παντὸς ἐν πίστει τετελειωμένου «Ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας, ἀχρόντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου, Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας», διπερ ἐκφωνεῖται ἵνα ψάλῃ ὁ Χορὸς τὸν ὑμνὸν τῆς Θεοτόκου: («Ἄξιον ἔστιν» ή τὸν Εἴρημόν τῆς ἐννάτης ὥδης τῶν μεγάλων ὑστερῶν, ή τὸ «Ἐπὶ σοὶ χαίρει» ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τοῦ Μ. Βασιλείου). Ιδίως δὲ ἐξαίρεται ή Θεοτόκος, ὁ Πρόδρομος, οἱ Ἀπόστολοι καὶ ὁ ἑορταζόμενος ἄγιος· διότι παρακατίων ὑποδεικνύεται διὰ τί μνημονεύονται οἱ Ἀγιοι: «ῶν ταῖς ἴκεσίαις ἐπισκεψαὶ ἡμᾶς ὁ Θεός». Ἐξαιρέτως δὲ ἰσχύουσιν αἱ δεήσεις καὶ η πρεσβεία τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν δόξαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Ἐνταῦθα δὲ εἶναι καταληλοτάτη στιγμὴ τῆς πρεσβείας αὐτῆς· διὸ καὶ προσφέρεται τὸ σύμβολον τῆς δεήσεως, τὸ θυμίαμα, ὑπὲρ ὅν πρεσβεύει ή Θεοτόκος μετὰ τῶν Ἀγίων.

“Οταν ἐκφωνηθῇ τὸ «Ἐξαιρέτως», ἐπειδὴ ἦδη ἐτελέσθησαν καὶ ἡγιάσθησαν τὰ τίμια Δῶρα, πάντες οἱ μετ' εὐλαβείας ἴσταμενοι· καὶ δεόμενοι, ἐργάζοντο ψάλλεται τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν» (πάντες ἐξέρχονται τῶν σταυρίδων), ἀμα ἀκούσαντες τὴν εἰρημένην ἐκφώνησιν τὴν διαδεχομένην τὸ «Σὲ ὑμνοῦμεν», προσκυνοῦσιν ἐπιβοῶντες «Μέγα τὸ ὄνομα τῆς ἀγίας Τριάδος» «Ὑπεραγία Θεοτόκε, σῶστον ἡμᾶς». Δοξολογοῦσι· θηλ. τὴν Τριάδα διὰ τὸ τελεσθέν θαῦμα, καὶ ἐπικαλοῦνται τὴν Θεοτόκον· διότι ὅντως ψαλλομένου τοῦ ὑμνού αὐτῆς, ἐνώπιον τοῦ Ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ αἰροντος τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου καὶ περιστοιχουμένου ὑπὸ τῆς ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίας (ἀναμνηστέον τὰς μερίδας τῶν ἐννέα ταγμάτων), μνη-

γείνη ἄγειν λέξεων, ἐνῷ ή προσθήκη ἀντιδιάλειν εἰς τὴν σύνταξιν, καὶ ή ἐννοιαί δὲ προηγεῖται. Πρὸς δὲ τούτοις λείπει καὶ εἰς τὰ ἀργαῖα χειρόγραφα, ὃς καὶ αἱ ἀλλαι προσθήκαι.

μονεύει: ὁ ἴερεὺς ζώντων καὶ τεθνεώτων ἀναγινώσκονται τὰ Δίπτυχα (1) τῶν κεκοιμημένων καὶ εἰτα μνημονεύονται οἱ ζῶντες. Διὸ καὶ ἐκφωνεῖται: «Ἐν πρώτοις μνήσθητι Κύριε τοῦ Ἐπισκόπου» (ἢ Ἀρχιεπισκόπου κτλ.). Ἄρδου δὲ ὁ Διάκονος μνημονεύσῃ καὶ ὡς ἔκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει καὶ πάντων καὶ πασῶν, ἐπισφραγίζει ἐκρώνως τὴν εὐχαριστίαν καὶ τὸ μνημόσυνον ὁ ἴερεὺς διὰ τῆς διοξολογίας «Καὶ δός ἡμῖν ἐν ἑνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ δοξάζειν καὶ ἀνυμεῖν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπές ὄνομά σου τοῦ Πατρὸς» κτλ.

4) *Θεία Κοινωνία*. Μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Διπτύχων εἴπετο ἀνέκαθεν ἡ κοινωνία τῶν ἀγράτων μυστηρίων παρὰ πάντων τῶν περιεστώτων πιστῶν (ἐξαιρουμένων τῶν μετανοούντων). Καὶ πρῶτον μὲν μετελάμβανον οἱ ἐκ τοῦ ἴερου Καταλόγου, εἶτα δὲ οἱ Λαϊκοί. Ἐψάλλετο δὲ ὁ φάλμας «Γεύσασθε καὶ θέτε διτὶ χρυστὸς ὁ Κύριος» ὡς δηλούν ἐκ τοῦ Κυρίλλου Ιεροσολύμων καὶ τῶν Ἀποστολικῶν Διατάγων. Μνηθάνομεν δὲ ἐκ τοῦ Πορροφρογεννήτου διτὶ μέγχρις αὐτοῦ (10 ἑκατ.) συγχρὸν μετελάμβανον οἱ Βασιλεῖς καὶ ἐκσιγάνουν ὡς ἴερεῖς ἐν τῷ Βήματι καὶ ἄνευ τῆς Λαβίδος, δηλ., ἐπως καὶ οἱ Λαϊκοί τὸ πάλαι. Ἐν τούτοις καὶ οἱ Βασιλεῖς μετὰ ταῦτα, ὡς ἔτινι θέτει παρὰ Κουροπαλάτη, ἐκοινώνουν ἐν τῷ ἴερῷ Βήματι μᾶλλον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς στέψεως, καὶ ὁ λαὸς πολλῷ πρότερον ἐκοινώνει διὰ τῆς Λαβίδος καὶ οὐχὶ καὶ ἐν ἑκάστῃ Λειτουργίᾳ, ἀλλ' εἰς ωρισμένας ἐποχὰς (ώς νῦν), προηγουμένης προπαρασκευῆς διὰ μετανοίας καὶ νηστείας. Νῦν ὑπογρεοῦνται νὰ κοι-

(1) Τὰ Δίπτυχα, ἦτοι ἡγιανέναι δύο πλάκες ἢ σανίδες, περιεῖχον τοὺς ζῶντας καὶ νεκροὺς ἐκ τῶν εὐτεσθῶν Χριστιανῶν, ιδίως δὲ τῶν εὐτεσθῶν Βασιλέων καὶ Ιεραρχῶν. Διὰ τοῦτο ἐπέμενε ποτε ὁ λαὸς νὰ ἐγγυαχῇ τὸ τοῦ Χριστοτόμου ὄνομα. Ἀνεγινώσκοντο δὲ τότε μεγαλοφάνως ἀπὸ τοῦ Ἀγῶνος, οὗτινος λείψυνον εἶναι τὸ ἐκφωνούμενον ὑπὸ τοῦ Διακόνου «Καὶ πάντων καὶ πασῶν» καὶ αἱ εὐφημίαι τῶν Πατριαρχῶν. Τὸ μνημόσυνον δὲ τῶν νεκρῶν, ως ζώντων παρὰ Θεῷ καὶ ως μεγίστην ὄνησιν αὐτοῖς φέρον, οὐ μόνον ἐκ τοῦ Κυρίλλου Ιεροσολύμων γινώσκομεν ὅτι ἐτελεῖτο, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀλλων πολλῷ προγενεστέρων μαρτυριῶν.

γνωήσωσιν οἱ λειτουργοῦντες ἵερεῖς; καὶ Διάκονοι, ἵνα τελεσθῇ πλήρης ἡ Λειτουργία, καὶ αὐτοὶ διασώζουσι τὴν ἀρχαίν τοῦ Θεοῦ συνθεῖσιν, ἐνῷ δὲ λαὸς κοινωνεῖ τῆς γάρτος τοῦ Θεοῦ, παριστάμενος μόνον ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ὡς οἱ ἀρχαῖοι Συνιστάμενοι, δηλ. οἱ μετανοοῦντες πιστοὶ καὶ ἀξιούμενοι νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὴν Λειτουργίαν χωρὶς νὰ κοινωνήσωσιν. Ἀξιοῦνται δὲ μόνον τοῦ Ἀντιδόρου, δηλ. ἐκ τοῦ ἄρτου, ἐξ οὗ ἔχει θησαν τὰ τίμια Δῶρα.

Πρὶν τελεσθῇ ἡ θεία Κοινωνία, τελεῖται προπαρασκευὴ διὰ δεήσεως, διὰ τοῦ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ διὰ τῆς κεφαλοκλισίας. Ἐν τῇ δεήσει τῇ συμπληρωτικῇ (οἷα ἡ μετὰ τὸ Χερουβικὸν καὶ ἡ ἐν τῷ Ἐσπερινῷ) τῇ ἐπομένῃ μετὰ τὸ μηνημόσυνον προπαρασκευαζόμενα δόντως εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν· ἴδοι τέ λέγει ὁ Διάκονος: «Πάντων τῶν Ἀγίων μηνημονεύσαντες, εἴτι καὶ εἴτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὅπερ τῶν προσκομισθέντων καὶ ἀγιασθέντων τιμίων Δώρων τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁπως ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς ἡμῶν, ὁ προσδεξάμενος αὐτὰ εἰς τὸ ἅγιον καὶ ὑπερουράνιον καὶ νοερὸν αὐτοῦ Θυσιαστήριον, εἰς δομὴν εὐωδίας πνευματικῆς, ἀντικαταπέμψῃ ἡμῖν τὴν θείαν χάριν καὶ τὴν δωρεάν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, δεηθῶμεν». Ἐξακολουθεῖ δὲ τὰ λοιπὰ τὰ συνήθη. Ἄναλογος εἶναι καὶ ἡ μυστικὴ εὐχὴ τοῦ Ἱερέως, δστις ἐπιστραγίζει τὴν συμπληρωτικὴν δέησιν διὰ τοῦ «Καταξίωσον ἡμᾶς, Δέσποτα, μετὰ παῤῥησίας ἀκατακρίτως τολμᾷ ἐπικαλεῖσθαι σὲ τὸν ἐπουράνιον Θεὸν Πατέρα, καὶ λέγειν». Καὶ λέγεται ἡ Κυριακὴ προσευχὴ, τὸ «Πάτερ ἡμῶν» ἐν ἡ ἐνταὼς πατέρα ἡμῶν ἡξιώθημεν νὰ καλέσωμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ἀν ἀφῶμεν τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ὡς καὶ ἡμῖν ἀφῆκεν ὁ Πατήρ ἡμῶν ὁ Οὐρανίος, καὶ δι' ὃ τολμῶμεν αὐτὸν ἐπικαλεῖσθαι. Καὶ περὶ μὲν τῆς λειτουργικῆς χρήσεως τῆς Κυριακῆς τάντης προσευχῆς εἰρηται ἀλλαχοῦ (§ 20) τὰ δέοντα· ἐνταῦθα δὲ τῆς Λειτουργίας ἀνέκαθεν ἐλέγετο ἡ Κυριακὴ προσευχὴ, διότι ἐν αὐτῇ αἰτούμεθα τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον, ὑπὸ τοῦτον δὲ ἐνόσου κατὰ πρῶτον λόγον οἱ πάλαι χριστιανοὶ τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, το Σῶμα τοῦ Κυρίου, ἐπερ μιτελάμβανον οὐ μόνον ἐν τῇ Λειτουργίᾳ, ἀλλὰ καὶ καθ' ἕκαστην ἐν τῇ κατοίκον προσευχῇ πρὸ πάστος ἀλλητιρορής, ὡς

γῦγ πολλοὶ εὐλαβεῖς πράττουσι, ἔχοντες κατ'οἶκον Ἀντίδωρον (1). Όστε, ὡς εἴρηται, ή Κυριακὴ προσευχὴ προπαρασκευάζει ἡμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγράντων μυστηρίων. Οὐ αὐτὸς σκοπὸς καὶ τῆς ἐπομένης κεφαλοκλισίας, καθ' ἣν ἐπεύχεται μυστικῶς ὁ ἵερεύς.

Μετὰ ταῦτα ἐφίσταται ἡ ἄλλη σπουδαιοτάτη πρᾶξις, ἡ Κοινωνία τῶν ἀγράντων μυστηρίων, δι' ἣς τελειοῦται τὸ Μυστήριον. Εἰσάγει δὲ ὁ Διάκονος διὰ τοῦ «πρόσχωμεν», δι' ἣν ἴερεὺς διὰ τοῦ «Τὰ Ἀγια τοῖς Ἀγίοις», δηλ. μεταδίδονται. «Ἄγιοι ἐνταῦθα ἀποκαλοῦνται οἱ Χριστιανοί, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς τοῦ Ἀποστόλου, διότι ἀγιάζονται διὰ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου τοῦ ἐκχυθέντος ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ἰνα δὲ δειγθῇ ὅτι δὲν εἰμεθα ἀφ' ἑαυτῶν ἄγιοι, φάλλει ὁ Χορὸς ἀμέσως μετὰ τὴν εἰρημένην ἐκφώνησιν τὸ «Εἰς ἄγιος, εἰς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός ἀμήν». Ἐνότω δὲ κοινωνοῦσιν οἱ λειτουργοί, φάλλει ὁ Χορὸς στίχον τινά, Κοινωνικὸν λεγόμενον, ἐν μὲν ταῖς Κυριακαῖς: «Ἄλειτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν Οὐρανῶν», ἐν δὲ ταῖς Δεσποτικαῖς ἕορταῖς καταλληλὸν ἐκάστη αὐτῶν, ἐν δὲ ταῖς Θεομητορικαῖς «Ποτῆριον σωτηρίου λήψομαι, καὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσομαι», ἐν δὲ ταῖς μνήμαις τῶν Ἅγιων συγήθως «Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος» (2). Τοιστον δὲ Κοινωνικὸν ἐπισφραγίζεται διὰ τοῦ ἀλληλούετα. Οὕτω δὲ αἰρεται ἡ γαστριθεῖα, ητις ἐπρεπε νὰ λάθῃ γάρ τινα ἐν τῷ γρένῳ τῆς Κοινωνίας τῶν λειτουργῶν. Ήριν δὲ κοινωνήσωσιν οὗτοι, μελίζεται ὁ Ἀρνός

(1) Σημειωτέον ὅτι διὰ τὰς καταχρήσεις ἐνωρίς απαγορεύθη τοῖς πιστοῖς νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν κατ' οἶκον ἄγιον Ἀρτον πρὸς τὴν καθ' ἡμέραν κοινωνίαν. Ἐκ τούτου δὲ προήλθε καὶ ἡ μετὰ ταῦτα συνίθεια νὰ μεταδίδωνται ἀμφότερα τὰ τίμια Δῶρα διὰ τῆς Δαβίδος τοῖς Λαϊκοῖς.

(2) Ιδίως ἐν ταῖς μνήμαις τῶν Ἀποστόλων φάλλεται τὸ «Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξηλθεν ὁ φθόργος αὐτῶν καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ φύλαττα αὐτῶν». Ἐν τῇ μνήμῃ τῶν Ἅγγελων «Ο ποιῶν τοὺς ἄγγελους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα». Τῇ δὲ Κυριακῇ τῶν ἁγίων Πάντων «Ἄγιαλλαζοθε δίκαιοι ἐν Κυρίῳ τοῖς εὐθέσι πρέπει αἰνίσται».

καὶ μία μερὶς ἐμβάλλεται εἰς τὸ ἄγιον Ποτήριον, ἵνα πληρωθῇ τὸ Μυστήριον καὶ γένηται ἡ ἔνωσις ἀμφοτέρων τῶν τιμίων Δώρων καὶ ἡ εἰς αὐτῶν μεταλάβωσιν οἱ πιστοί. Λέγει δὲ ὁ Ἱερεὺς, ποιῶν διὰ τῆς μερίδος σταυρὸν ἐπὶ τοῦ Ποτηρίου «Πλήρωμα Ποτηρίου, πίστεως, Πνεύματος Ἅγίου». Ἐγχέεται δὲ καὶ ζέον θῦωρ, ἵν' ἔτι μᾶλλον ὑπομιμήσκῃ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου· διὰ τοῦτο καὶ λέγει, ἐγχέων δὲ Ἱερεὺς, «Ζέσις πίστεως, πλήρης Πνεύματος Ἅγίου». Σημειωτέον δὲ ὅτι, ὅταν Ἱερουργὴ Ἀρχιερεὺς, μεταδίδωσι τοῦ μὲν ἀγίου Ἀρτου τοῖς προστεργούμενοις Ἱερεῦσιν ἐξ εὐωνύμων τῆς ἀγίας Τραπέζης, τοῦ δὲ Ποτηρίου ἐκ δεξιῶν ἀλλὰ τοῖς Διακόνοις μεταδίδωσι τοῦ Ποτηρίου ὁ πρόκριτος τῶν ἱερέων.

Ἄφοῦ κοινωνήσωσιν οἱ Λειτουργοί, ἀνοίγονται αἱ κεκλεισμέναι ἄγιαι θύραι, καὶ δὲ Διάκονος (οἱ Διάκονοι μετέδιδον τὸ πᾶλαι τὴν Κοινωνίαν τῷ λαῷ), προσκομίζων τὸ ἄγιον Ποτήριον, προσκαλεῖ εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν διὰ τῶν «Μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε». Τότε δὲ ὑπαντάξῃ τοῖς Ἅγιοις ὁ Χορὸς διὰ τῶν «Εὐλογημένος δὲ ἐργόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέραντες ἡμῖν». Τότε δὲ καὶ ἀνέκαθεν προσῆργοντο οἱ πιστοί καὶ μετελάμβανον ἐπὶ τοῦ Σολείου. Τοῦτο πολλαχοῦ γίνεται καὶ νῦν, δσάκις εἶναι κοινωνοῦντες. Λέγουσι δὲ τὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἱερέων, λεγόμενα «Πιστεύω Κύριε, καὶ δικολογῶ» κτλ. καὶ δὲ Χορὸς ψάλλει τὸ Κοινωνικὸν τῆς Μ. Πέμπτης «Τοῦ Δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ κτλ.» Ἀλλὰ πολλαχοῦ νῦν μεταλαμβάνουσι μετὰ τὸ τέλος τῆς Λειτουργίας διὰ τὴν εὐκολίαν, διπερ δὲν εἶναι δρόμον. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ τελετὴ αὗτη τῆς προσκλήσεως τῶν πιστῶν εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐθεωρήθη καὶ ὡς σύμβολον ἀναμνηστικὸν τῆς δευτέρας καὶ φρικτῆς αὐτοῦ παρουσίας.

Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ «Μετὰ φόβου Θεοῦ...» ἐπειδὴ συγήθως δὲν γίνεται Κοινωνία τότε, εὐλογεῖ εὐθὺς τὸν λαὸν δὲ Ἱερεὺς, λέγων «Σῶσον δὲ Θεὸς τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν ἀληρονομίαν σου», μεθ' δὲ ψάλλεται τὸ λαμπρὸν τροπάριον τῆς Ηεντηκοστῆς «Εἰδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν» κτλ. Τοῦτο ψάλλε-

ταὶ καὶ ἄπάσας τὰς Λειτουργίας ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέγις τῆς Ε.¹ Κυριακῆς τῶν νηστειῶν μόνον δὲ κατὰ τὰς Δεσποτικὰς ἔορτάς φύλλεται τὸ Ἀπολυτίκιον τῆς ἔορτῆς, τῷ δὲ Πάσχα μέγις τῆς Ἀναλήψεως τὸ «Χριστὸς ἀνέστη κτλ.». Μετὰ ταῦτα δὲ φέρων τὸ Ποτήριον, μυστικῶς μὲν λέγει δὲ ιερεὺς «Ἐύλογητὸς ὁ Θεός», ἐκφώνως δὲ «Πάντοτε, νῦν καὶ δεῖ κτλ.», καὶ ταῦτα εἰπών ἀποτίθει τὸ Ποτήριον ἐν τῇ Ηροθέσει, ὅπου καὶ τὸ Διεκάριον δὲ Διάκονος.

Μετὰ ταῦτα δὲ Διάκονος προσκαλεῖ τοὺς πιστοὺς νὰ εὐχαριστήσωσι τῷ Κυρίῳ (ώς τὴν χαρίστησαν οἱ λειτουργοὶ πρότερον) διὰ τὴν μετάληψιν τῶν ἀγράντων μυστηρίων «Ορθοὶ μεταλαβόντες τῶν θείων, ἀγίων, ἀγράντων . . . Μυστηρίων, δέξιως εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ» καὶ εἴτα ἐπισφράγιζε τὴν δέσην διὰ τοῦ Ἀντιλαβοῦ κτλ. Τοιοῦτος εὐχαριστήριος ὑμnos καὶ δὲ ψαλλόμενος ἐν Πρωτοφάραγγι πάντοτε μετὰ τὴν ἐκφώνησιν «Πάντοτε νῦν..». ² Εγειρὲ οὖτος· «Πληρωθήτω τὸ στόμα ἡμῶν αἰνέτεώς σου Κύριε, ὅπως ὑμνήσωμεν τὴν δόξαν σου κτλ.». Τοιοῦτο τι φύλλεται καὶ παρ’ ἡμῖν ἐν τῇ Προηγιασμένῃ Λειτουργίᾳ.

Τέλος ἐπέρχεται ἡ Ἀπόλυτις, ἣν προαγγέλλει δὲ ιερεὺς διὰ τοῦ «Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν», δὲ δὲ Διάκονος παραγγέλλει νὰ δειηθῶμεν, διότι μέλλει δὲ ιερεὺς ἐν τῷ ναῷ νὰ εἰπῃ τὴν δπισθάμβων εὐχὴν, ἐν ἡ ἀπολύτων τὴν ἐκκλησίαν εὔχεται δὲ πάντων. Εἶναι δὲ λαμπρὰ ἡ εὐχὴ αὕτη τοῦ Χρυσοστόμου. ³ Ωνομάσθη δὲ Ὁπισθάμβων, διότι ὅντως δπισθεν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ Ἀμεβωνος καὶ ἐπομένως ἐν τῷ μέσῳ τῶν πιστῶν ἀπηγγέλλετο ἀλλοτε ἡ τῆς Ἀπολύτεως εὐχὴ. Οὐ δέ λαδὸς ἐδοξολόγει τὸν Θεὸν διὰ τῆς τοῦ Ἰωάνδοξολογίας «Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος». Ἀντίστοιχον εἶναι τὸ τοῦ Ἐπερινοῦ «Νῦν ἀπολύτει». ⁴ Εντεῦθεν δὲ καὶ νοοῦμεν διὰ τί καὶ νῦν ἐξέρχεται δὲ ιερεὺς, διανλέγη τὴν δπισθάμβων εὐχὴν. Μετὰ δὲ ταῦτα τελεῖ καὶ τὴν συνήθη Ἀπόλυτιν, μεθ’ ἣν καὶ διανέμει τὸ Ἀντιδώρον εἰς ἀγιασμὸν τῶν μὴ κοινωνησάντων τῶν ἀγράντων Μυστηρίων.

Οὐχ ἡτον πολλοῦ ἀγιασμοῦ καὶ ὀφελείας δύνανται νὰ πλη-

ρωθεῖσιν οἱ πιστοὶ, παριστάμενοι, ὡς δεῖ, ἐν τῇ θείᾳ Λειτουργίᾳ· δύνανται διὰ τῶν συγχῶν δεήσεων νὰ ἔξιλεώσωσι τὸν Θεόν· δύνανται νὰ θρέψωσι τὴν ψυχήν των καὶ πληρώσωσι σοφίας, ἀκριώμενοι μετὰ προσογῆς τῆς ἁγίας Γραφῆς· δύνανται νὰ προσφέρωσι τὸ δῶρόν των καὶ νὰ καταστήσωσιν εὐπρόσδεκτον τὴν θυσίαν αἰνέσεως, διατὰν ἀκούσαντες τὸ «Ἄγαπήσωμεν ἀλλήλους» πληρωθῶσιν ὅντας ἀγάπης καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐγθρούς καὶ συγχρήσωσιν αὐτοῖς. Δύνανται νὰ ἀποδείξωσι καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς προσαπελύόντας πατέρας καὶ ἀδελφούς, μνημονεύοντες αὐτῶν, διατὰν ἀκούσωσι τὸ τοῦ Διακόνου «Καὶ ὁ ἔκαστος κατὰ διάνοιαν ἔχει». Πολλῆς δὲ συντριβῆς πρόξενον ὅτι κατέτημεν ἀνάξιοι τῆς συγχῆς Τραπέζης τοῦ Κυρίου, καὶ δὲν τολμῶμεν νὰ προσέλθωμεν εἰς τὴν καλούσταν φωνὴν «Μετὰ φόβου Θεοῦ... προσέλθετε». Ἀλλ᾽ ἔστιν ἡμῖν εἰς ἀγιασμὸν καὶ σωτηρίαν ἡ συντριβὴ ἡ ἀκραιφνής· αὐτὴ καθαρίσεις ἡμᾶς, ἵνα φορέσωμεν ἔνδυμα γάμου καὶ παραστῶμεν ἀφόβως ἐνώπιον τοῦ Νυμφίου τοῦ ἐργομένου ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός.

§ 52. Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγια- σμέρων Αἵρων.

Η Λειτουργία αὕτη ὀνομάζεται οὕτω, διότι ἐν αὐτῇ δὲν ἀγιάζονται τὰ τίμια Δῶρα, ἀλλ᾽ ἡγιασμένα ἔστη ἐν ἄλλῃ πλήρει Λειτουργίᾳ (τῇ τῆς προηγουμένης Κυριακῆς) παρατίθενται μόνον ἐπὶ τῆς Τραπέζης τοῦ Κυρίου εἰς κοινωνίαν. Παρατίθενται δὲ κατὰ τὰς νηστίμους ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ὡς εἰρηται καὶ ἄλλοτε, καὶ μάλιστα κατὰ Τετάρτην καὶ Ημέρας την ἐν τῷ Επερινῷ.³ Η δηλη δὲ ἀκολουθία εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, προπαρασκευὴ εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν.

Καὶ ἡ Λειτουργία αὕτη εἶναι ἀρχαιοτάτη, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ, μόνον δὲ ἐπεξειργάσθησαν αὐτὴν μετὰ ταῦτα ὡς καὶ τὰς ἄλλας. Καὶ ὅτι μὲν ἀρχαία, δῆλον ἴτοῦτο ὅταν ἀναλογισώμεθα, ὅτι ἐξ ἀρχαιοτάτων γρόνων ἐωρτάζοντο αἱ δύο ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος, ἡ Τετάρτη καὶ Ημέρας, ὡς νήστιμοι ἡμέραι, δηλ. μετελάμψενον

τροφής οἱ πιστοὶ μετὰ τὴν ἑσπερινὴν προσευχήν. Ἐορτῆς δὲ χαρακτηριστικὸν ἦν ἡ θεία Λειτουργία, καὶ γινώσκομεν ὅτι τὸ πάλαι οἱ χριστιανοὶ μετελάμβανον κατὰ πᾶσαν Λειτουργίαν. Ἐν τούτοις κατὰ τὰς νηστίμους ἡμέρας ἦν ἀπηγορευμένη ἡ τελεία Λειτουργία, ὡς τοῦτο ἥττος ἀπαγορεύει ἡ ἐν Λασιθίᾳ Σύνοδος (καν. 49) διὰ τὰς νηστίμους ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, καθ' ἃς ἀπαγορεύει καὶ νὰ ἔσταται αἱ μνῆμαι τῶν Μαρτύρων καὶ ἔπειτε νὰ μετατεθῶσιν εἰς τὸ Σάββατον καὶ Κυριακήν. Ως εἶ τούτων ἔξαγομεν ὅτι κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν λειτουργία ἡνὸν μόνον ἡ κοινωνία τῶν ἀγράντων μυστηρίων, σπερ εἶναι, ὡς εἰσητεῖ, καὶ ἡ Λειτουργία ἡ Προηγιασμένη. Οἱ 52 κανὼν τῆς σ'. οίκουμ. Συνόδου λέγει «Ἐν πάσαις ταῖς τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς τῶν νηστειῶν ἡμέραις, παρεκτὸς Σαββάτου καὶ Κυριακῆς καὶ τῆς ἁγίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἡμέρας, γινέσθω ἡ τῶν προηγιασμένων ἵερα Λειτουργία». Ἐνταῦθα ἔρμηνεται ὁ προηγούμενος τῆς ἀρχαιοτέρας Συνόδου κανών: θεωρεῖται δὲ ὡς ὑπάρχουσα ἡ Λειτουργία, ὡς μαρτυρεῖ περὶ τούτου καὶ δικαίωτην ψυχλόμενος χερουβικὸς Ὅμοος «Νῦν αἱ Δυνάμεις», δικαίωτην πρότερον τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου εἰσαγθείει.

'Ἐκ τῶν εἰρημένων ἔξαγομεν καὶ ὅτι οὔτε ὁ Διάλογος Γρηγόριος, εἰς ἓν συνήθως ἀποδίδοται, οὔτε ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς (καὶ τούτῳ ἐπιγράφεται) εἴναι οἱ εἰσαγαγόντες ἡ καὶ συντάξαντες τὴν περὶ ἣς ὁ λόγος Λειτουργίαν. Τοῦτο ἔτι μᾶλλον καταφαίνεται, διότι εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα οὐδενὸς ὄνομα φέρεται ἡ Προηγιασμένη Λειτουργία (1). Φαίνεται δὲ ὅτι ἐθεωρήθη ὡς Λειτουργία τοῦ Διαλόγου, διὰ τοῦτο καὶ μνημονεύεται ἐν τῇ Ἀπολύτῃ (ώς ἐν ταῖς ἄλλαις Λειτουργίαις ὁ Χρυσόστομος καὶ Βασίλειος), διότι ἴσως αὐτὸς διέταξεν ἐν ταῖς τότε ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν του Ἀληγονίας Ἐκκλησίας τὰ τῆς προηγιασμένης Λειτουργίας σύμφωνα

(1) "Ἐτι δὲ μᾶλλον καταφαίνεται ὅτι δὲν εἶναι συγγραφέως τῆς ἡμετέρας Λειτουργίας ὁ Διάλογος" διότι ἐκ τῶν συγγραμμάτων του τῶν ἄλλων δὲν φάνεται κάποιος τῆς Ἐλληνικῆς γλώσσης, ἢ μᾶλλον ὀλίγον γινώσκει αὐτήν. Γνωστὸν δὲ ὅτι τὰ πλείστα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς Λειτουργίας τοῦ Χρυσόστομου. "Ἴσως δὲ ἡ διάταξις αὕτη εἴναι ἔργον τοῦ Γερμανοῦ.

πρὸς τὰς διατάξεις τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ δὲ θεῖος Γερμανὸς φρίνεται ὅτι διέταξε τὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῆς μετὰ τοῦ ἐσπερινοῦ, ὡς ἄχρι τοῦτο ἐπιτελεῖται.

Δύο εἶναι τὰ κυριωτέρα μέρη τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἡ Προσκομιδὴ καὶ ἡ Κοινωνία. Παρατίθενται δὲ εἰς τὴν τῆς Προσθέσεως Τράπεζαν τὰ προηγιασμένα Δῶρα οἱ ἵερεῖς ἐν καιρῷ τοῦ Ἐσπερινοῦ, ὡς ἐν τῷ Ὀρθρῷ προπαρατκευάζεται ἡ Προσκομιδὴ τῶν ἀλλων Λειτουργιῶν.

1) *Προσκομιδὴ*. Καὶ ἡ Προσκομιδὴ κυρίως τῆς Λειτουργίας ταύτης τελεῖται ἐν τῷ Χερουβικῷ ὅμινῳ· ἀλλ' εὐγένηται, ὡς εἰρηται, ἐν τῷ Ἐσπερινῷ παρατίθενται οἱ ἵερεῖς τὰ Προηγιασμένα Δῶρα, ἵνα προσκομισθῶσιν εἰς τὴν ἀγίαν Τράπεζαν.

Οὐ μὲν Ἐσπερινὸς τελεῖται μέχρι τοῦ «Κύριε ἐκέραξα» ὡς συνήθως τελεῖται. Μόνη δὲ διαφορὰ ὅτι ἀναγνώσκονται αἱ Ὁδὶς τῶν ἀναβαθμῶν ἀντὶ ἀλλου Καθίσματος τοῦ Ψαλτηρίου, ὡς εἰρηται πολλάκις. Τότε καὶ παρατίθενται εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Προθέσεως τὰ Προηγιασμένα Δῶρα. Τὰ δὲ Ἀναγνώσματα τῆς Π. Διαθήκης μεσολαβοῦνται δι' ἴδιαζούστης πρᾶξεως ἐπεχούστης τόπον ἀσπασμοῦ. Καὶ δὴ λαβῶν ὁ ἵερεὺς τὸ πρὸ τοῦ Βήματος ἰστάμενον μανουάλιον μετὰ θυμιάματος σφραγίζει δι' αὐτοῦ σταυροειδῆς ἐνώπιον τῆς ἀγίας Τραπέζης, λέγων «Σορτί, ὁρθοί. Φῶς Χριστοῦ φάνει πᾶσι». Σφραγίζει δ' ἄμα καὶ τὸν λαόν.

Μετὰ ταῦτα ψύλλεται τὸ «Κατευθυνότω ἡ προσευχή μου» πολλαχοῦ μετὰ γρυκαλισίας, κατὰ δὲ τὸ Τυπικὸν ἐν τέλει γίνονται τρεῖς μετάνοιαι μεγάλαι μετὰ τῶν «Κύριε καὶ Δέσποτα» τῶν ἐν ταῖς μεγάλαις μετανοίαις συνήθων. Μετὰ ταῦτα ἐπονται αἱ συνήθεις ἐκτενεῖς καὶ ἀπὸ τῆς τετάρτης τῆς Μεσονηστίκου ἔδδομάδος λέγονται καὶ ἀλλα Διακονικὰ ὑπὲρ τῶν πρὸς τὸ φῶτισμα παρασκευαζομένων Κατηγοριένων, ὅπερ ἀναμιμνήσκει τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν.

Χερουβικὸς ὅμινος εἶναι τὸ «Νῦν αἱ Δυνάμεις τῶν Οὐρανῶν σὺν ἡμῖν ἀρράτως λατρεύουσιν· ἵδοι γάρ εἰσπορεύεται δὲ Βασιλεὺς τῆς δέξης· ἵδοι θυτία μυστικὴ τετελειωμένη δορυφορεῖται. Πίστει καὶ πόθῳ προσέλθωμεν, ἵνα μέτοχος ζωῆς αἰωνίου γενώ-

TOM. Θ.'

25

μεθα' ἀλληλούτια.» Τὸ χερουβικὸν τοῦτο εἰσῆγθη, ὡς εἴδομεν ἀλλοτε, περὶ τὸ 612 καὶ μετὰ τὸ «ἰδοὺ γάρ εἰσπορεύεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης» γίνεται ἡ μεγάλη Εἰσόδος τῆς Προσκομιδῆς, σιωπηλῶς, ἀνευ δηλ. μνημοσύνου, διότι εἶναι προηγιασμένα τὰ Δῶρα. 'Ἐνώπιον δὲ τοῦ εἰσπορευομένου Βασιλέως πάντες πρηνεῖς δέονται καθ' ἔχυτούς, ἵνα μητοῦθῇ αὐτῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ του. Εἶναι δὲ συγκινητικωτάτη ἡ στιγμή, ὡς καὶ ἡ τοῦ «Κατευθυνθήτω». 'Ἐν Ἀρωσίᾳ δὲ καὶ μετὰ τὸ Χερουβικὸν τοῦτο γίνονται αἱ μεγάλαι μετάνοιαι μετὰ τοῦ «Κύριε καὶ Δέσποτα».

2) *Koukouria*. 'Ἐπειδὴ, ὡς εἴροται πολλάκις, εἶναι προηγιασμένα τὰ Δῶρα, εὐθὺς μετὰ τὸν Χερουβικὸν ὅμονον γίνεται ἡ προπαρατευὴ εἰς τὴν θείαν κοινωνίαν, ἀρχομένη διὰ τῆς συμπληρώματος τῆς δεήσεως καὶ διὰ τοῦ «Πάτερ ήμῶν».

'Αντὶ ἄλλου Κοινωνικοῦ ψάλλεται τὸ ἀρχαιότατον «Γεύσασθε καὶ ιδετε, στὶ χρηστὸς δὲ Κύριος». Καὶ μετὰ ταῦτα ψάλλονται στίχοι τινὲς ἐκ τοῦ 33 ψαλμοῦ τοῦ ἐπιτερραγίζοντος τὴν Ἀκολουθίαν τῶν Τυπικῶν. Οἱ εἰρημένοι στίχοι ἔχουσιν οὕτως· «Εὐλογήσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, διαπαντός ἡ αἰνεσίς αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου. Ἀρτον οὐράνιον καὶ ποτήριον ζωῆς γεύσασθε καὶ ιδετε στὶ χρηστὸς δὲ Κύριος». "Ολος δὲ ὁ ψαλμὸς ἀναγινώσκεται ἐν τῇ Ἀπολύτῃ. 'Ἐν δὲ ταῖς ἱεραῖς Μοναῖς ἐπεται καὶ ἡ τῆς Τραπέζης Ἀκολουθία.

'Ἐκ τῶν εἰρημένων δῆλον ἔτι ἡ Προηγιασμένη Λειτουργία ἔχει πολὺ τὸ ἀρχαιότερον καὶ εἶναι κατάλληλος εἰς νηστίμους ημέρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν ἄλλων ἱερῶν Ἀκολουθιῶν.

§ 55. *Tινὰ περὶ τούτων καθόλου.*

Αἱ νυχθημεριναὶ Ἀκολουθίαι μετὰ τῶν τῆς θείας Λειτουργίας, περὶ ᾧν ἐγένετο ἄχρι τοῦδε λόγος, εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τακτικαὶ

Ακολουθίαι, ἐνῷ αἱ ἐπόμεναι, αἱ δροφῶσαι εἰς τὰς ἄλλας ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, εἴναι ἔκταχται διότι τελοῦνται τότε μόνον, ὅταν ἡ χρεία καλέσῃ αὐτάς. Εἶναι δὲ τοιαῦται αἱ Ακολουθίαι τῶν ἄλλων Μυστηρίων καὶ τινες ἄλλαι.

Ἐν τούτοις ἀναμνηστέον δὲ πασῶν τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθίῶν κέντρον ἀγριαστικὸν εἶναι ἡ θεία Λειτουργία, καὶ δὲ διὰ τοῦτο καὶ ὁ τύπος πασῶν τῶν Ἀκολουθίῶν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ὑποδηλοῦ τὸν σύνδεσμον μετὰ τῆς Λειτουργίας. Μόνον ἐν τοιούτῳ συνδέσμῳ καὶ κατανοεῖται καὶ ἡ τάξις τῶν ἄλλων Ἀκολουθίῶν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί μυστήριον μυστηρίων ἐπεκλήθη τὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας, δι' οὗ τελοῦνται καὶ τὰλλα δργανα τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἀτινα δικαίως ἐπεκλήθησαν Μυστήρια σὺ μόνον διὰ τὴν ἀόρατον ἐν αὐτοῖς χάριν, ἄλλα καὶ διὰ τὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ Ἱερωτάτου τῶν Μυστηρίων. Τοῦτο ἔτι καταφανέστερον γεννήσεται ἐν τῇ Ἱερολογίᾳ τοῦ Γάμου.

Δῆλον δὲ δὲ διὰ ἐνταῦθα δὲν εἶναι δό τόπος νὰ ἔξετασθῶσιν ὑπὸ δογματικὴν ἔποψιν τὰ Μυστήρια, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ τὴν τοῦ Κανονικοῦ Δικαιούσιν ἐπομένως τὰ περὶ δργμοῦ τῶν Μυστηρίων, οὓσιας αὐτῶν, ἀριθμοῦ, καὶ τῶν τοιούτων παραλείπονται. Μόνον τοῦτο σημειώτεον δὲ παρ' ἡμῖν συμφωνότατα πρὸς τὰ Δόγματα καὶ τοὺς Κανόνας τῆς ὀρχαῖας Ἐκκλησίας τελοῦνται καὶ τὰλλα Μυστήρια, ὡς καὶ τὸ Ἱερώτατον τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ θείας Κοινωνίας.

§ 54. Περὶ τῆς Ἀκολούθιας τῶν Μυστηρίων τοῦ Βαπτισμοῦ καὶ τοῦ Μέρου.

Αμφότερα τὰ Μυστήρια ταῦτα ἀπαρτίζουν ἐν τι ὅλον, καὶ ἡγωμένα, ὡς νῦν, ἐπετελοῦντο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς Λειτουργίας, ἵνα οἱ βαπτισθέντες κοινωνήσωσι τῶν ἀγράντων Μυστηρίων, δι' ὃν κατορθοῦσται δόσκοπὸς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ ἐνώσις μετὰ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αμφότερα εἶναι ἡ θύρα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπομένως ἡ ἀρχὴ τῶν ἄλλων Μυστηρίων. Διὰ τοῦ Βαπτίσμα-

τος τελειουμένου ἐν τῷ χρίσματι τοῦ Μόρου λαμβάνει τις τὸ δικαιώματα τῆς υἱοθεσίας καὶ δύναται νὰ ἀποκαλῇ ὁ βαπτισθεὶς Πατέρα τὸν Θεὸν καὶ νὰ λαμβάνῃ τὴν ἀναγεννητικὴν χάριν, δι' ὃ καὶ λουτρὸν παλιγγενεσίας ἐπεκλήθη. 'Αλλ' ὡς ἄνευ τῆς πίστεως εἰς Χριστὸν δὲν δύναται τις νὰ βαπτισθῇ, οὔτω καὶ ἀν μὴ τηρήσῃ αὐτὴν καὶ ἐμμείνῃ ἐν αὐτῇ ἄχρι τέλους τοῦ βίου καὶ καρποφορήσῃ ἐν τῇ ἀγάπῃ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβαπτισμένος, διότι πράγματι ἔξηλειψε τὴν παρὰ Θεοῦ σφραγῖδα τῆς ζωῆς καὶ ἔσθεσε τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ, τὸ φῶς τῆς ζωῆς πίστεως εἰς αὐτόν (1). Κρατούνει δὲ τὴν πίστιν του ἔκαστος διὰ τοῦ Μυστηρίου τῆς Ζείσις Κοινωνίας, καὶ ἀν διὰ τὰ ἀμαρτήματα καταστῆ ἀνάξιος αὐτῆς, ἀναβαπτίζεται, οὔτως εἰπεῖν, εἰς τὸ λουτρὸν τῶν δακρύων τῆς Μετανοίας καὶ Ἐξομολογήσεως.

α) Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἀγίου Βαπτίσματος.

'Επειδὴ πρέπει νὰ πιστεύσῃ τις πρῶτον εἰς τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν καὶ ὑδίως εἰς τὸν Λυτρωτὴν τοῦ κόσμου καὶ εἶτα νὰ βαπτισθῇ, ὡς τοῦτο διέταξεν αὐτὸς ὁ Σωτήρ: «Ο πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται» (Μάρκ. 16, 16), διὰ τοῦτο καὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ διάδοχοι αὐτῶν προπαρεσκευάζον εἰς τὸ βάπτισμα τὰ ἔθνη, μαθητεύοντες αὐτοὺς καὶ κατηχοῦντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, καὶ ἔπειτα ἐβάπτιζον. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δὲν ἐγίνετο διάκρισις χρόνου· μετὰ ταῦτα δύμως διὰ τοὺς διώγμους ἐδοκίμαζον ἐπὶ μακρότερον χρόνον τοὺς Κατηχουμένους, ἐπὶ δύο καὶ τρία ἔτη (ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐτηρεῖτο πάντοτε αὐστηρῶς), ἐπιτρέποντες νὰ ἀκροῶνται τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. "Οτε δὲ ἐδεῖχαιοῦντο οἱ προεστῶτες τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς ὠριμότητος καὶ εἰλικρινείας τῶν εἰς Χριστὸν προσερχομένων, τότε ἐνέγραψον αὐτοὺς εἰς τὰ μητρῶα τῆς Ἐκκλησίας καὶ κατὰ τὴν Μ.

(1) Γνωστὸν ὅτι τὸ Βάπτισμα καὶ σφραγὶς ἄλμαστος ἐπεκλήθη (διότι δὲν ἐπαναλαμβάνεται) καὶ φύτευται διὰ τὸ φῶς τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως· διότι πιστεύων τις εἰς Χριστὸν οὐ μόνον καθαρὸς γίνεται ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας, ἀλλὰ καὶ πληροῦται τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθίους θεογνωσίας.

Τεσσαρακοστὴν ἰδίως ἐδίδασκον αὐτοὺς οἱ Κατηγηταὶ (πολλαχοῦ αὐτοὶ οἱ ἐπίσκοποι) τὰ κυριώτατα ἀρθρα τῆς πίστεως καὶ μετὰ ταῦτα ἐτελοῦντο ὅσα καὶ νῦν, ἀρχὸν ὑπισχυοῦντο νὰ ἔμεινωσιν εἰς τὴν πίστιν καὶ ὠμολόγουν αὐτὴν (ὅρα § 15).

Μετὰ ταῦτα δὲ, ὅτε ἐθριάμβευσεν ἡ χριστιανικὴ πίστις, καὶ ἔγινεν θρησκεία τοῦ Κράτους ὁ Χριστιανισμὸς, τότε καὶ τὸ σπανιώτερον τελούμενον πρότερον Νηπιοβάπτισμα κατέστη τὸ συνθέστατον, ὥστε ἡ Κατηγητὶς ἐτελεῖτο μετὰ ταῦτα, καὶ ἀντὶ τῶν νηπίων ἐδίδοντας τὰς ὑποσχέσεις καὶ ὠμολόγουν τὴν πίστιν οἱ Ἀνάδοχοι. Ως δὲ ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν γρόνων, ὅτε ἐβαπτίζοντο οἱ γονεῖς, συνεβαπτίζοντο καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, διότι ἡρκεῖ ἡ πίστις τῶν γονέων νὰ καταστήσῃ ἀξια τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι χάριτος τὰ νήπια καὶ ἦν ἀρκετὴ ἐγγύησις τῆς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ πίστι ἀνατροφῆς, οὕτω καὶ μετὰ ταῦτα ἡ ἐγγύησις τοῦ Ἀναδόχου καὶ ἡ παρ' εὐεξέστι γονεῦσιν ἀνατροφὴ ἦσαν ἴκανα, ἵνα μὴ στερῶνται τοῦ Βαπτίσματος τὰ νήπια καὶ οὕτω μὴ κινδυνεύσουσι νὰ ἀποθάνωσιν ἀδάπτιστα. Οὕτω δὲ ἐξενίκησε βαθμηδὸν τὸ Νηπιοβάπτισμα, ἀλλὰ μεγάλη εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν Ἀναδόχων καὶ τῶν γονέων, ἂν παραλείψωσι τὴν κατηγητὶν τῶν τέκνων των.

Δῆλον λοιπὸν ἐκ τῶν εἰρημένων δι τὸ δύο μέρη συναπαρτίζουν τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἀγίου Βαπτίσματος, τὸ πρῶτον εἶναι τὸ εἰσαγωγικόν, ἐν ᾧ γίνεται τις Κατηγορούμενος.

1) Εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν Κατηγορούμενων. Πρὶν βαπτισθῶσι τὰ νήπια γίνονται πρῶτον Κατηγορούμενοι (1). Κυρίως δὲ τελοῦνται ὅσα εἰς τοὺς πάλαι Κατηγορούμενους ἐτελοῦντο δλίγῳ πρότερον πρὶν βαπτισθῶσιν, σπερ ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοεῖται ἡδη. Τὰ

(1) Κατὰ τὸ Εὐχολόγιον πρέπει νὰ ἐκκλησιασθῇ τὸ βρέφος τὴν ὄγδοην ἡμέραν καὶ νὰ δοθῇ αὐτῷ τὸ ὄνομα· ταῦτα ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν ἐγγραφὴν τῶν πάλαι Κατηγορούμενων. Νῦν ταῦτα παραλείπονται πολλαχοῦ καὶ ἐκκλησιάζεται καὶ τὸ βρέφος μετὰ τῆς μητρὸς μετὰ τὰς τεσσαράκοντα ἡμέρας τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς, κατὰ τὸν Π. Νόμον. Τὸ δὲ ὄνομα οὔδοται συνήθως ὅτε ἀναγνώσκεται ἡ ἐπισφραγίζουσα εὐχὴ τὴν τῶν Κατηγορούμενων Ἀκολουθίαν.

δὲ τελούμενα εἶναι πάντα ἀρχιότατα, ὡς ἔστιν θεῖν ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διαταγῶν (7, 39—45) καὶ ἐκ τῶν Κατηγητικῶν καὶ θίως τῶν δύο πρώτων μυσταγωγικῶν λόγων τοῦ ἀγίου Κυρίλλου Ἱεροσολύμων.

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀποδύει καὶ ἀπολύει ὁ Ἱερεὺς τὸν Κατηγούμενον, καὶ μονοχίτωνον ἴστὰς πρὸς ἀνατολὰς, ἐμψυσῃ εἰς τὸ πρόσωπον καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον ἐκ τρίτου καὶ εἴτα ἀναγινώσκει τοὺς ἀφορκισμούς. Καὶ τὸ πάλιν, ἀφοῦ ἐνεγράφετο ὁ Κατηγούμενος ἐν ἀρχῇ τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς εἰς τὰ Μητρῷα (ἢ Δίπτυχα), ἀνεγινώσκοντο ἐπ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου (ἢ Ἱερέως) καὶ οἱ ἀφορκισμοὶ (ὅρα Προκατήχ. Κυρίλλου κεφ. 5) καὶ ἐσκέπαξον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, ἵνα μὴ περισπᾶται ἢ διάνοια κατὰ Κύριλλον, καὶ δι' ὅλης τῆς Τεσσαρακοστῆς ἡρμήνευσον τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως, ὅπερ πολλαχοῦ τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων καὶ τῇ Μ. Πέμπτῃ παρέδιδον τοῖς φωτιζομένοις, ἢ ἀπήγγελον πιθανῶς οὗτοι τότε. Πολλαχοῦ δὲ μετὰ τοὺς ἔξορκισμούς ὁ Ἐπίσκοπος ἐλάμβανε τοῦ ὥτε τὸν φωτιζόμενον καὶ ἐλεγεν αὐτῷ Ἐργαθά, διαγολύθητι (ὅρα τὸ ἀντίστοιχον παρὰ Μάρκῳ 7,34), ἵνα χαρίσηται σοι ὁ Θεὸς ἀροικτὸς νοῦν εἰς τὸ μαρθάρειν καὶ ἀποχρίνεσθαι ἐπιτηδείως· (ὅρα Ἀμδροσ. de iis qui mysteriis initiantur c. 1). Ἐν δὲ τῇ Ἀφρικῇ μετεδίδουν ὅλιγον ἀλλας ἄγιασθὲν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ὡς σύμβολον τοῦ ἀλατος τοῦ θείου λόγου (ὅρα Αὐγούστ. de cathechiz. rudib. 26).

"Οτε δὲ ἔμελλον γὰρ βαπτισθῆσιν οἱ φωτιζόμενοι, τότε ἐν τῷ προσαυλίῳ τῆς Ἐκκλησίας ἴσταμενοι καὶ στρεφόμενοι πρὸς δυσμὰς (ὅπου ἡ γώρα τοῦ σκότους καὶ ἐπομένως ἡ γώρα τῆς βασιλείας τοῦ Διαβόλου), ἀνύψουν τὰς γείρας, ἵνα ἀποταχθῶσι τῷ Σατανᾷ καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ τῇ λατρείᾳ αὐτοῦ καὶ τῷ πομπῇ αὐτοῦ (ὅρα τὴν ἐρμηνείαν παρὰ Κυρίλλῳ, Μυσταγωγ. ἀ.), καὶ εἴτα δόντες δεξιὰν εἰς τὸν ἐπίσκοπον καὶ στρεφόμενοι κατ' ἀνατολὰς, συνετάσσοντο τῷ Χριστῷ καὶ δωμολόγουν τὴν Τριάδα, ἢ καὶ δόλον τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως· ἡ ἀπόταξις δὲ τῷ Σατανᾷ καὶ ἡ σύνταξις τῷ Χριστῷ ἐθεωρεῖτο ὡς ὅρκος στρατιωτικὸς πίστεως. Διέτα γνωστὸν δέ: ὁ γριστικὸς ἐθεωρεῖτο ἀνέκαθεν καὶ ὡς

στρατιώτης τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ τῆς στρατευμένης ἐπὶ γῆς κατὰ τοῦ πονηροῦ, ἵνα ἐκπολιορκήσῃ τὸν Οὐρανόν. Τὰ αὐτὰ γίνονται ἀγριοὶ τοῦδε ἀποκρινομένου τοῦ Ἀναδόχου καὶ ἐγγυωμένου. Λέγεται δὲ τρίς ἡ δμολογία τῆς πίστεως τὸ «Πιστεύω» τότε, ἐνῷ οἱ πάλαι Κατηχούμενοι ἡδύναντο καὶ πρότερον νὰ δμολογήσωσι τὴν πίστιν, ὡς εἰρηται.

2) Ἀκολουθία τοῦ Βαπτισματος. Πάλαι μὲν μετὰ τοὺς ἔξορκισμοὺς καὶ τὴν μπόσχεσιν καὶ δμολογίαν ὠδηγοῦντο οἱ φωτίζομενοι εἰς τὸ παρακείμενον τῇ Ἐκκλησίᾳ Βαπτιστήριον, διπού ἀπεκδύσμενοι ὅλως καὶ ἀλειφόμενοι ὅλοι ἐλαίῳ εἰς σημεῖον ὃτι ἐνεκεντρίσθησαν τῇ καλλιελαίᾳ, τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, καὶ ἐπομένως εἰς σημεῖον τῆς ἐν τῷ Βαπτίσματι μεταδιδομένης χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἐβαπτίζοντο ἔπειτα διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων εἰς τὸ Ὄνομα τοῦ Πατρὸς (ἀ. κατάδυσις), καὶ τοῦ Υἱοῦ (β'. κατάδυσις), καὶ τοῦ Ἅγιου Πνεύματος (γ'. κατάδυσις), ἐπιλεγομένου ἑκάστοτε τοῦ Ἀμήν. Εὐθὺς δὲ ἐγρίοντο Μύρω καὶ καθ' ὅν τρόπον γῦν τοῦτο τελεῖται (1). Μετὰ δὲ ταῦτα ἐνεδύοντο χιτῶνα λευκὸν εἰς σημεῖον τῆς καθαρότητος ἀπὸ πάστης ἀμαρτίας καὶ τοῦ καινοῦ ἀνθρώπου ὃν ἐνεδύθησαν, καὶ ἔφερον λαμπάδα εἰς σημεῖον τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστοῦ, ὃ ἐφωτίσθησαν ἐν τῷ Βαπτίσματι. Καὶ μετὰ ταῦτα παρεπέμποντο ἐν πομπῇ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διπού ἡσπάζοντο αὐτοὺς οἱ πιστοί, μεθ' ὃ ἐτελεῖτο ἡ Λειτουργία, καθ' ἣν ἐν τῇ Ἀνατολῇ (ώς φαίνεται) ἐκοινώνουν τῶν ἀγράντων Μυστηρίων, καὶ οὕτως ἐτελειοῦντο εἰς τέλειον γρεστιανόν. Ἐν τῇ Δύσει δημως οἱ νεοφύτιστοι καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς Διακαίησίμου Ἐθδομά-

(1) Τὰ μὲν περὶ τοῦ γρίσματος τοῦ Μύρου ὁ ὄψιμεσθα παρακατιόντες ὅτι δὲ ὁ τύπος τοῦ Βαπτίσματος, ὁ διὰ τριῶν καταδύσεων καὶ ἀναδύσεων καὶ εἰς τὸ ὄνομα τῆς Τριάδος, ἦν ὁ κοινότατος καὶ μόνος γνήσιος, τοῦτο πανθομολογούμενον. Διὰ τοῦτο καὶ διπού ἦν χρήσιει διὰ τοὺς ἀσθενεῖς τὸ διὰ περιγύμσεως βάπτισμα, δὲν προεγείρετο εἰς ιερατικὸν βθύμὸν ὁ οὕτω βαπτισθείς. Διὰ τοῦτο καὶ ἔφευγον τὸ τοιοῦτο ἀτελὲς εἶδος ὅση δύναμις. Ἀνέκαθεν δὲ αἱ τρεῖς καταδύσεις ὑπεμίμησκον τὴν τρινήμερον ταψήν τοῦ Κυρίου· ὅστε οὕτω σύμφυτοι γενόμενοι τῷ ὅμοιώματι τοῦ θενάτου τοῦ Κυρίου, συνανιστέμεθα αὐτῷ.

δος (διότι κυρίως τὸ Βάπτισμα ἐτελεῖτο τῷ Μ. Σαββάτῳ) φέρονται τὰ λευκὰ ἐνδύματα καὶ τὰς λαμπάδας, παρίσταντο μόνον ἐν τῇ Λειτουργίᾳ καὶ μόνον τῇ Κυριακῇ τοῦ Ἀντιπάσχα ἐκοινώνουν. Τότε καὶ ἀπεδύοντο τὰ λευκὰ ἐνδύματα. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ διαστήματι ἐδιδάσκοντο οἱ νεοφύτοις τὰ περὶ τῶν Μυστηρίων, ὡς φάνεται ἐκ τῶν συντομωτάτων ἀλλὰ ἀξιολογωτάτων Μυσταγωγικῶν λόγων τοῦ Κυρίλλου Περοστολήμαν. Ἐν τις δὲ Ἐκκλησίαις, καὶ μάλιστα ἐν τῇ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐδίδοτο τοῖς νεοφύτοις κράμα τι ἐκ γάλακτος καὶ μέλιτος, διότι κατὰ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα (Παιδαγ. 1) θέτιώθησαν νὰ ιδωσι τὴν νέαν γῆν τῆς Ἐπαγγελίας, ἐν ᾧ ἔρει τὸ ἀληθινὸν μέλι καὶ γάλα. Ήρθε δὲ τούτοις εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Χριστιανοὶ τοὺς νεοφύτοις ὡς γεογέννητα τέχνα ἐθεώρουν καὶ μετὰ πολλῆς στοργῆς ὑπεδέχοντο καὶ ἡγάπαν.

Νῦν, ὡς εἴρηται, τελεῖται συνήθως τὸ νηπιοβάπτισμα (ἐκτὸς ἀν τελεῖται ἐπὶ προτεργασμένων εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν), καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἐν παντὶ καιρῷ (1) τελεῖται, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτον. Ἐν τούτοις, ἵνα ἐμφαίνηται ὁ σύνδεσμος μετὰ τῆς Λειτουργίας, ἀρχεται ἡ Ἀκολουθία διὰ τοῦ «Εὐλογημένη Βατιλεία τοῦ Πατρὸς κτλ.» Μετὰ δὲ ταῦτα ἀγίαζεται τὸ ὄδωρο διὰ τῶν καταλλήλων εὐγάν, εἴτα ἀλειφόμενον τὸ νήπιον βαπτίζεται κατὰ τὸν ἀρχαῖον τύπον καὶ μετ' ὀλίγον χρίεται καὶ ἐπιτελεῖται ἄμα καὶ ἡ μεθ' ἡμέρας ἐπτὰ ἄλλοτε γινομένη ἀπόλουσις (ἀποσπογγίζει ὁ ιερεὺς τὰ διὰ τοῦ ἀγίου Μόρου γριθεύντα μέλη τοῦ σώματος)· ἐπι-

(1) Ἐν τῷ Εὐχαριστῷ καταχρίνονται οἱ ἀναβάλλοντες τὸ Βάπτισμα τῶν ἀσθενῶν βρεφῶν τῇ ἔκτῃ ἡ δυδόρη ἡμέρᾳ. Καθ' ὅσον δὲ ἀρρεφότες τὰλλα τοιούτου εἴδους ζητήματα, ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὸ Κανονικὸν Δίκαιον. Καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ δὲ ὅταν τελῆται τὸ Βάπτισμα (ὅπερ τὸ σύνηθες καὶ κανονικὸν), δὲν μεταβίβοται τῷ νεοφύτοιστῷ ἡ θελα Καινωνία διὰ τὸν κίλδυνον τοῦ ἐμετοῦ. Ἀλλ' ἐπεκράτησε συνήθεια εἰς τρεῖς ἐπομένας ἥστρας νὰ προσάγηται εἰς τὴν θελα Καινωνίαν τὸ νεοφύτοιστον νήπιον. Κάιλιστα δὲ πολλοῦν οἱ μὴ ἀναβάλλοντες ἐπὶ πολὺ τὸ Βάπτισμα τῶν τέκνων των. Μάλιστα δὲ μετὰ τῶν τεσσαρκονθύμερον καθαρισμὸν τῆς μητρὸς εἶναι καταληγάστας ὁ καιρός.

τελεῖται ἄμα καὶ ἡ τριγονουρία ἡ σημαίνουσα τὴν ἀφιέρωσιν τῷ Θεῷ. Σημειωτέον δὲ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸ Βάπτισμα, ἀφοῦ ἐνδυθῇ καὶ μυρωθῇ τὸ νήπιον, περιφέρεται ὑπὸ τοῦ ιερέως καὶ τοῦ Ἀναδόχου κύκλῳ τῆς Κολυμβήθρας τρὶς, ψαλλομένου τοῦ «Οσοι εἰς Χριστὸν ἐβάπτισθητε» κτλ. διπερ εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἀναγινωσκομένου εὐθὺς Ἀποστόλου, καὶ διπερ, ὡς εἰρηται ἀλλοτε, τῷ τε Πάτρᾳ καὶ τῇ Πεντηκοστῇ (ὅτε ἐν τῇ Δύσει ἐβάπτιζον ἐνίστε) καὶ τῇ τῶν Θεοφανίων ἔօρτῃ (ἐβάπτιζον καὶ τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ) ψάλλεται ἄγιοι τοῦδε ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου. Ἐγενέθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί ἀναγινώσκονται δὲ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον μετὰ τὸ Βάπτισμα. Δῆλον δὲ ὅτι δὲ περὶ τῶν Κολυμβήθραν πνευματικὸς ἥρος ἀναμιμνήσκει τὴν πομπὴν καὶ ὑποδοχὴν τῶν ἐκ τοῦ Βαπτιστηρίου πχραπεμπομένων νεοφωτίστων.

α) Περὶ τοῦ ἀγίου Μύρου.

Εἴδομεν ὅτι τὸ Μυστήριον τοῦτο συνδέεται μετὰ τοῦ Βαπτίσματος. Ἀντικατέστησε δὲ τὴν ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν γρόνων ἐπισφράγισιν τοῦ Βαπτίσματος διὰ τῆς μετ' ἐπιθέσεως τῶν γειρῶν τῶν Ἀποστόλων μεταδόσεως τοῦ ἀγίου Πνεύματος (Πράξ. 8, 14—17. 19, 2—6). Φαίνεται δημοσίᾳ ὅτι ἐπὶ τῶν ἀποστολικῶν ἡδη γρόνων ἀντικατέστησε τὴν ἐπιθέσιν τῶν γειρῶν τὸ καὶ ἐν τῇ Π. Διαβήτη γρίσμα διότι, ἀφοῦ ἐξηπλώθη ὁ γριττανισμὸς καὶ δὲν ἡδύναντο πανταχοῦ νὰ παρευρίσκωνται οἱ Ἀπόστολοι, οἱ καὶ τόπον ἐπισκόπων ἐπέχοντες, ἥτο ἀνάγκη νὰ μεταδίδηται τὸ Πνεῦμα τὸ «Ἄγιον διὰ τοῦ ἀγιασθέντος ὑπ' αὐτῶν Μύρου, γρίντων τούτῳ τοὺς φωτιζομένους τῶν ἑκασταγοῦ Πρεσβύτερων. Τοῦτο δὲ βεβαιοῦται ἐκ τῆς ἡδη καθολικῆς γρήσεως τοῦ Μύρου κατ' αὐτὴν τὴν δευτέραν ἑκατονταετηρίδα (ὅρι Θεόφιλον Ἀντιοχείας πρὸς Αδτόλ. 1, 12. Τερτυλ. de bapt 2.). Ἐκ τούτων δὲ δῆλον ὅτι τὸ γρίσμα τοῦ Μύρου ὑπαινίττεται καὶ δὲ Ἀπόστολος (Β'. Κορινθ. 1, 21. 22) «δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν διμήν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς Θεός· δὲ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρχαῖῶν τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις

ημῶν». Ήγιαζετο δὲ τὸ Μύρον ὑπὸ τῶν Ἐπισκόπων, καὶ διὰ τοῦ ἡγιασμένου τούτου Μύρου ἔχρισιν οἱ Πρεσβύτεροι τοὺς φωτιζομένους εὐθὺς μετὰ τὸ Βάπτισμα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ἄχρι τοῦδε παρ' ἡμῖν. Τοῦτο ἦν ἡ κοινοτάτη καὶ ἀρχαιοτάτη ὁμολογουμένως πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἦν ἐκύρωσεν ἡ ἐν Λαοδικείᾳ Σύνοδος (Καν. 48). Ἐν τούτοις ἐν τῇ Δύσει ἐπεχράτησεν ἡ συνήθεια νὰ περιέρχωνται οἱ Ἐπίσκοποι καὶ νὰ σφραγίζωσι τὸ Βάπτισμα (confirmatio). Δῆλον δ' ἐκ τῶν εἰρημένων διὶ δύο τινὰ διακριτέον, τὸν ἀγιασμὸν τοῦ Μύρου καὶ τὸ δι' αὐτοῦ γρίσμα τοῦ βαπτισθέντος.

1) Ἀγιασμὸς τοῦ Μύρου. Κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας (ὅρι Εὐχολόγιον καὶ Συμ. Θεσσαλ.) τῇ μὲν μεγάλῃ Τετάρτῃ, διείρθη μύρῳ καὶ ὁ Σωτὴρ, κατατκευάζεται τὸ Μύρον ἐκ τεσσαράκοντα περίπου εὐωδῶν ὥλων μετὰ τοῦ ἑλαίου τοῦ ἐπικρατεστέρου (1). τῇ δὲ Μ. Ημέπτη ἐν μὲν τῇ Μ. εἰσόδῳ προσκομίζεται μετὰ Τιπιδίων τὸ Ἀλάβαστρον τοῦ Μύρου πρὸ τῶν τιμίων Δώρων καὶ κατατίθεται ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπέζῃ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου. Μετὰ δὲ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων καὶ τὸ Μνημόσυνον, ἀροῦ ἐκφωνηθῆ τὸ «Καὶ ἔσται τὰ ἐλέη» κτλ., τότε ὁ Πατριάρχης ἐπικαλεῖται τὴν ἀγιαστικὴν χάριν τοῦ ἀγίου Πνεύματος. "Οταν δὲ ἐξέλθωσι τὰ "Αγια, ἐγγειρίζει τῷ Πρωτοπαπᾷ τὸ Ἀλάβαστρον τοῦ Μύρου καὶ οὗτος τιθησιν αὐτὸν ἐν τῷ Λαγγείῳ ὅπου καὶ τὸ Νάρθιον.

Μετὰ ταῦτα διανέμει ὁ Πατριάρχης εἰς τοὺς ὑπὸ αὐτὸν Ἐπι-

(1) Εἰς τὸ ἔλαιον τῆς Η. Διαθήκης δι' οὗ ἐγένεντο οἱ Βαπτιστὲς καὶ Ἀρχιερεῖς καὶ Προρηταὶ, κατὰ τὸ Εὐχολόγιον περιεχοντο καὶ τὰ τέσσαρα ταῦτα ἀρώματα, Σμύρνα, ἄνθος Κινναμώμου, εὐώδης "Ιρίς καὶ Κάλαμος εὐώδης. Ἀλλὰ φύνεται, διτὶ μετὰ ταῦτα προσετίθησαν καὶ ἄλλα ἀρώματα, διὰ τοῦτο καὶ βαθμηδὸν γνωστὰ γενόμενα τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐγένοντο καὶ δεκτὰ, ἵνα σημαίνηται ἐτι μᾶλλον τὸ πλήθιος τῶν χρισμάτων τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Κυρίως δὲ μόνη ἡ ἡμετέρα Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία παρέλαβε τὰ πολλὰ εἰδη. Πλουσία εἶναι ἡ κατατκευὴ καὶ παρὰ Μονοφοστίας. Παρὰ Δατίνοις δὲ δύο εἰδη εὑγενῆτα, ἔλαιον καὶ βάλσαρον παρὰ δὲ Νεστοριανοῖς μόνον ἔλαιον.

σκόπους. Ἐν τούτοις δὲ ἡμετέρα Ἐκκλησία, καὶ Αὐτοκέφαλος, δὲν ἀγιάζει τὸ Μύρον, ὡς τοῦτο ποιεῖ καὶ ἡ Αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας, ἀλλὰ λαμβάνει παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὑπὸ αὐτοῦ ἀγιασθὲν Μύρον. Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἵνα ἀναμιμνήσκῃ τὴν πρότερον διοικητικὴν ἐνότητα καὶ ἵνα ἡ σημεῖον τῆς πνευματικῆς ἐνότητος.

2) *Xρίσμα* διὰ τοῦ ἀγίου Μύρου. Μετὰ τὸ Βαπτισμα, ὡς εἰρηται, χρίει ὁ ιερεὺς τὸν βαπτισθέντα διὰ τοῦ ἀγίου Μύρου, ποιῶν τύπον σταυροῦ, ἐπὶ τοῦ μετώπου, τῶν διθυλαμῶν, τῶν μυκήρων, τοῦ στόματος, τῶν δύο ὥτων, τοῦ στήθους, τῶν γειζῶν καὶ τῶν ποδῶν, ἐπιλέγων ἐκάστοτε «Σφραγὶς δωρεᾶς Πνεύματος Ἀγίου ἀμήν». Τὸν σκοπὸν δὲ τῆς χρίσεως τῶν εἰρημένων μελῶν ἔρμηνει τὸ Κύριλλος Περισολύμων (ἐν Β'. Μυσταγ.) καὶ ὑποδηλοῦσι: καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ ιερέως, ὅτε ἀλείψει ἔλαϊς πρὸ τοῦ Βαπτίσματος τὸν φωτιζόμενον. Καὶ δὴ σφραγίζεται τὸ μέτωπον, ἵνα ἀγιασθῇ ἡ ἔδρα τῆς δικαιοίας: σφραγίζονται τὰ αἰσθητήρια, ἵνα ἀγιασθῶσιν αἱ δὲ αὐτῶν ἐντυπώσεις καὶ οἱ λόγοι: σφραγίζεται τὸ στήθος, ἵνα ἀγιασθῇ ἡ ἔδρα τῶν ἐπιθυμιῶν, ἡ καρδία: σφραγίζονται, τέλος, αἱ γείρεις καὶ οἱ πόδες, ἵνα ἀγιασθῶσι τὰ δργανα τῶν ἔργων. Οὕτω δὲ γινόμενοι χριστοὶ Κυρίου καὶ εἰσαγόμενοι εἰς τὸ Βασιλείον ιεράτευμα, λαμβάνομεν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεὸν, ἵνα λαμβάνοντες τὴν παρ' αὐτοῦ χάριν, ἀγιάσωμεν δόλον ἡμῶν τὸν βίον καὶ προκόπτωμεν ἐν τῷ ἀγαθῷ. Ἀξιοτημένων δὲ ὅτι οἱ Ἀρμένιοι, χρίοντες τὰ εἰρημένα μέλη τοῦ σώματος, ἐπιλέγουσιν ἐκάστοτε καταλλήλους λέξεις καὶ δηλωτικὰς τῆς αὐτῆς ἐννοίας.

Ἄλλην χρῆσιν τοῦ ἀγίου Μύρου ἐποίει ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν, δεχομένη εἰς τοὺς κόλπους της τοὺς αἰρετικούς. Ἀξιοτημένων δὲ μάλιστα τὸ χρίσμα τοῦ Βασιλέων ἐπὶ τῆς στέψεως αὐτῶν. Πρὸ τοῦ Τρισαγίου (τῆς Λειτουργίας) ἀνήρχοντο ἐπὶ τοῦ Ἀμβωνος οἱ Βασιλεῖς καὶ ἔχρις Μύρῳ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ὁ Πατριάρχης ἐκρωνῶν τὸ «Ἀγιος», σπερ ἐπανελαμβάνετο τρὶς ὑπὸ τῶν περιεστώτων. Μετὰ ταῦτα ἐκ τοῦ ιεροῦ Βήματος προσεκουίζετο ὑπὸ τῶν Διακόνων τὸ Στέμμα καὶ ὁ Πατριάρχης ἡ μετὰ

τοῦ Βασιλοπάτωρος (ἄν υπῆρχεν), ἢ μόνος ἔστεφε τὸν Βασιλέα, ἐκρωῶν τὸ «'Αξιος», δπερ ἐπανελαμβάνετο καὶ τοῦτο τρίς. Ο Βασιλεὺς μετὰ ταῦτα ἔστεφε τὴν Βασιλισσαν, καὶ ἐκοινώνει ὡς ἴσηρεν ἐν τῷ ἵερῷ Βήματι (ὅρα Κουροπαλ. κρ. 17). Ταῦτα τηρούνται μέχρι τοῦτο ἐν Πρωσσίᾳ.

§ 55. Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῶν ἀλλων Μυστηρίων.

Ταῦλα Μυστήρια, ὡς γνωστὸν, εἶναι ἡ Μετάνοια (εἴτε ἔξουσολόγησις), ἡ Ἱερωσύνη, ὁ Γάμος καὶ τὸ Εὐχέλαιον. Τούτων δὲ ἡ μὲν δι' ἔξομολογήσεως Μετάνοια εἶναι τὸ ἄλλο ἐκεῖνο λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας, δι' οὗ ἐπαναλαμβάνεται, οὕτως εἰπεῖν, το μὴ πράγματι ἐπαναλαμβανόμενον Βάπτισμα, ἀλλὰ διὰ τὰ βαρέα ἀμαρτήματα ἀποθέλλον τὴν σωτηρίον αὐτοῦ δύναμιν ἐπὶ τῶν ἀμαρτησάντων εἶναι τὸ ιατρεῖον τῆς ψυχῆς. Οἰκοδεν δὲ δῆλον ὅτι τὸ Μυστήριον τοῦτο εἶναι εἰς πάντας τοὺς Χριστιανούς ἀναγκαῖον. Τὸ δὲ τῆς Ἱερωσύνης, δι' οὗ προχειρίζεται ἡ θεία χάρις τοὺς Λειτουργούς τοῦ Θεοῦ καὶ οἰκονόμους τῶν μυστηρίων αὐτοῦ καὶ ποιμένας τῆς Ἐκκλησίας, οὗτος ἐπὶ πάντων τελεῖται, οὔτε, ἀπαξ τελεσθὲν, ἐπαναλαμβάνεται. Τὸ δὲ τοῦ Γάμου, δι' οὗ τηρούνται καὶ αὐξάνονται τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι μὲν ὑποχρεωτικὸν τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ δῆταν τελεῖται, πρέπει νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ εἰς Χριστόν πρέπει νὰ ἦται Ἱερός. Τὸ δὲ τοῦ Εὐχελαίου, τέλος, εἶναι τὸ ιατρεῖον τοῦ σώματος, καὶ μόνον ἐπὶ τῶν αἰθενόντων τὸ σῶμα τελεῖται, τῶν μετὰ πίστεως προστρεψόντων εἰς τὸν Ιατρὸν τῶν ψυχῶν καὶ σωμάτων Θεόν.

α) Περὶ τῆς Μετανοίας καὶ Ἐξομολογήσεως.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, δτε τὰ πλεῖστα μέλη τῆς Ἐκκλησίας ήσαν ἐκλεκτοί (διότι ἐκαθηρίζοντο ὡς γρυπὸς ἐν τῷ γωνευτηρίῳ τῶν διωγμῶν), οἱ περιπίποντες εἰς βαρέα ἀμαρτήματα δημοσίᾳ ἔξωμολογοῦντο ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας καὶ δημοσίᾳ μετενόσουν, ἀναλόγως τοῦ ἀμαρτήματος καὶ τῆς προκοπῆς ἐν τῇ μετανοίᾳ ἀποκλειόμενοι τῆς κοινωνίας τῶν

ἀγράντων μυστηρίων ἐπ' ἀνάλογον χρόνον. Ἐν τούτοις παρευρίσκοντο εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν, καὶ διὰ γονυκλισιῶν καὶ διὰ δακρύων καὶ τῶν τοιούτων ἀπεδείκνυν τὴν μετάνοιαν αὐτῶν. Συνετέλει δὲ καὶ ἡ Ἔκκλησία διὰ τῶν εὐχῶν της, καὶ ὅτε ὁ ἔχων τὴν ἐξουσίαν τοῦ δεσμεῖν καὶ λύειν Ἐπίσκοπος (ἢ ὁ παρ' αὐτοῦ τεταχμένος Πρεσβύτερος) ἐπείθετο περὶ τῆς εἰλικρινείς τῆς μετανοίας καὶ τῶν ὀρίμων αὐτῆς καρπῶν, ἐλύει τοῦ δεσμοῦ διὰ συγχώρεσεως ἐν δύρματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διερ ἐστὶν ἐτίδου τὴν ἀδειαν, ἵνα προσέλθῃ τῷ ἀθανάτῳ Βασιλεῖ καὶ λάβῃ παρ' αὐτοῦ τὴν συγχώρησιν, κοινωνῶν τοῦ Αἵματος αὐτοῦ τοῦ ἐκγυνέντος διπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Ὡστε ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι Ἀκολουθία τοῦ μυστηρίου τῆς Μετανοίας εἶναι αὐτὴ ἡ θεία Λειτουργία, καὶ ὅτι τελειοῦται καὶ τὸ Μυστήριον τοῦτο διὰ τοῦ Μυστηρίου τῶν Μυστηρίων.

Ἐν τούτοις δὲ πότε τῆς τρίτης ἐκατονταετηρίδος, ὅτε ἐπληρώθησαν οἱ χριστιανοὶ, ἀναφάνονται οἱ Πνευματικοὶ πατέρες (Poenitentiarii) διὰ τὰ ἐν κρυπτῷ ἀμυρτήματα, καὶ κατέστη ἀναγκαῖα ἡ κατ' ιδίαν ἐξομολόγησις οὐ μόνον ἵνα μὴ σκανδαλίζωνται οἱ πολλοί, ἀλλὰ καὶ ἵνα δύνηται νὰ ἐπιβλέπῃ ἡ ἐκκλησία κάλλιον καὶ ποιμανή καὶ γειραγωγῆ καὶ κατηγῆ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ὡστε δῆλον ἡδη, διὰ τί κατὰ τὴν Δ'. ἡδη ἐκατονταετηρίδα κατέστη κοινοτάτη ἡ κατ' ιδίαν ἐξομολόγησις. Καὶ καθηγησε μὲν ταύτην ἐν Κωνσταντινουπόλει (περὶ τὸ 390) ὁ Πατριάρχης Νεκτάριος (ὅρα Σωκρ. 5, 19. Σωζομ. 7, 16) διὰ τινα παρεκτροπὴν, ἀφεὶς ἐκάστῳ μετανοεῖν ἐνώπιον Θεοῦ, ἀλλ' οὔτε πανταχοῦ ἐγένετο τοῦτο, καὶ τάχιστα ἡσθάνθησαν καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἀνάγκην τῶν Πνευματικῶν διὰ τὴν προσει- νουσαν ἔκλυσιν τῶν ἡθῶν, ὡς παρετέρησαν ἡδη καὶ οἱ εἰρημένοι Ἰστορικοί. Ὅπως δήποτε ἡ τ'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος οὐ μόνον θεωρεῖ πανταχοῦ διπάργουσαν τὴν κατ' ιδίαν ἐξομολόγησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ 102 κανόνος δρίζει πῶς πρέπει νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἐπιτίμια, καὶ δίδωσι μεγάλην ἐξουσίαν τοῖς Πνευματικοῖς.

Μετὰ σύντομον δέσποιν καὶ ιδίως ἀνάγγωσιν τοῦ τῆς μετανοίας φαλμοῦ ἐξομολογεῖ δὲ Πνευματικὸς, καὶ ὃν μὴ εὗρῃ τι τὸ κωλῦον,

συγχωρεῖ δι' εὐχῆς, ἄλλως ἐπιβάλλει ἐπιτίμιον ἀνάλογον τοῦ ἀμαρτήματος καὶ θεραπευτικὸν αὐτοῦ, ἀπαγορεύων ἄμα τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγράντων μυστηρίων. Δῆλον δὲ διὰ τί συνήθως συγδέεται ἡ ἔξομολόγησις μετὰ τῶν νητίμων ἡμερῶν καὶ διὰ τί ἐπεκράτησε κατὰ ταύτας νὰ κοινωνῶσιν οἱ πιστοί.

6) Περὶ τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἱερωσύνης.

"Η Ἱερωσύνη μίχα αὔστα, ως μυστήριον, ὑποδικιζεῖται εἰς τρεῖς βαθμοὺς, τὸν τοῦ Ἐπισκόπου, τὸν τοῦ Πρεσβυτέρου καὶ τὸν τοῦ Διακόνου. Ἡ ἑνότης δὲ καταφίνεται ἐν τῷ τοῦ Ἐπισκόπου βαθμῷ, ὅπου εἶναι ὁ πλήρης ἱερεὺς, μέτοχος δὲ τῆς Ἱερωσύνης αὐτοῦ εἶναι οἱ Πρεσβύτεροι. "Οτι δὲ ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρχον οἱ τρεῖς εἰρημένοι βαθμοὶ τῆς Ἱερωσύνης καὶ ὅτι πρὸς τῇ ἐκλογῇ ἐγίνετο καὶ διὰ χειροτονίας καθιέρωσις, ἵνα σημαίνηται καὶ ἐνταῦθα ὅτι ἀγεν τῆς γάριτος τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ὁ ἀνθρώπος μόνος κατορθοῖ, ταῦτα γνωστὰ ἀλλοίθεν. Ἐνταῦθα μόνον ἀναμνηστέον ὅτι, ἐνότω ἦσαν ἐπίσκοποι αὐτοὶ οἱ Ἀπόστολοι, οἱ διάδοχοι αὐτῶν ἦσαν Πρεσβύτεροι. "Οτι δὲ ἔξελιπον οἱ Ἀπόστολοι ἢ καὶ δὲν ἤδυναντο νὰ ἐφορῶσι, καθίστων τακτικοὺς διαδόχους. Εἰς δὲ ἦν δ τοιούτος ἐν ἑκάστῃ ἐκκλησίᾳ, καὶ αὐτὸς ἐκαλεῖτο κατ' ἔξογὴν Ἐπίσκοπος, ἐνῷ συμπρεσβύτεροι ἤδυναντο ἐναλλὰξ νὰ καλῶνται οἱ τε Ἐπίσκοποι καὶ οἱ Πρεσβύτεροι οὐ μόνον διὰ τὴν ἄλλην σημασίαν τῆς λέξεως, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ Ἐπίσκοποι ἦσαν ἄμα καὶ Πρεσβύτεροι, ως πλήρεις ἱερεῖς (1). Ἄλλὰ μετὰ ταῦτα ἐπαυτενὶ τοιαύτη συνήθεια πρὸς ἀποργήν τῆς συγχύσεως τῶν βαθμῶν. Τρία δέ τινα ἔχεταιστέον, τὴν Ἀκολουθίαν, τὸν γρόνον καὶ τὸν τρόπον.

1) Ἀκολουθία τῆς Ἱερωσύνης εἶναι αὐτὴ ἡ θεία Λειτουργία· διότι, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ μετατεθῇ εἰς ἄλλον καιρὸν.

(1) Σημειώτεον ἐνταῦθα, ὅτι οἱ τίτλοι οἱ διδόμενοι εἰς τοὺς διαφόρους βαθμοὺς δὲν σημαίνουσι βαθμοὺς Ἱερωσύνης, ἀλλ' εἶναι διοικητικῆς Ἱεραρχίας ἀξιώματα καὶ γνωρίσματα. Οὕτως οἱ μὲν ἐπίσκοποι καλοῦνται Ἀρχιεπίσκοποι, Μητροπολῖται, Πατριάρχαι, Πάπαι. Οἱ Πρεσβύτεροι, Πρωτοτορεῖς (ἢ Πρωτοπρεσβύτερος, Πρωτοπαπᾶς), Ἀρχιμανδρῖται (οἱ ἔξομοναζοι) καταλ.

ἡ χειροτονία, ὡς δὲ οἰκονομίαν συνέθη τοῦτο εἰς τάλλα Μυστήρια (1), ἐτίρησε διὰ τοῦτο τὸ Μυστήριον τῆς ιερωτύνης τὴν ἀρχικὴν ἐνότητα μετὰ τῆς θείας Λειτουργίας καὶ μετὰ τοῦ Μυστηρίου τῶν Μυστηρίων, τοῦ ὅποιον λειτουργούς κατ' ἔξοχὴν προχειρίζεται· ἡ θεία χάρις τοὺς ιερεῖς. Ἐν τῇ Λειτουργίᾳ λοιπὸν ἐπιτελεῖται ἡ χειροτονία τῶν ιερέων, καὶ εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ἐκλογῆς (ἥτις προηγεῖται νῦν μετὰ τῆς παρὰ τῶν Ἐπισκόπων δοκιμασίας) παρά τε τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ κλήρου ἐκφωνεῖται ἐν τῇ χειροτονίᾳ τὸ «Ἄξιος». Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ τὰς μυστικὰς εὐχὰς τῆς χειροτονίας ἐπαναλαμβάνει ἄχρι τοῦδε δλαδὸς διὰ τοῦ «Κύριος ἐλέησον».

2) Ὁ χρόνος ἐν τῇ Λειτουργίᾳ τῆς χειροτονίας ἐκάστου τῶν βαθμῶν εἶναι κατάλληλος τοῦ ἀξιώματος. Ὁ μὲν Διάκονος χειροτονεῖται μετὰ τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων (μετὰ τὸ «Ἄξιον ἐστίν»). Διότι τὸ κύριον ἔργον τῶν Διακόνων εἶναι τὸ διακονεῖν τῇ Τραπέζῃ τοῦ Κυρίου· χειροτονοῦνται λοιπὸν, ὅταν ἀρχηται ἡ προπαρασκευὴ εἰς τὴν θείαν Κοινωνίαν. Πρίν δὲ χειροτονηθῶσι Διάκονοι, προσάγονται πρότερον (πρὸ τῆς Λειτουργίας) διὰ χειροθεσίας εἰς Ἀναγνώστην καὶ Ὑποδιάκονον. Τοῦ χειροθετούμενου Ἀναγνώστου σφραγίζεται ἡ κεφαλὴ διὰ σταυροειδοῦς τριγχοκυρείας καὶ ἐσγηματίζεται ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἡ μεγάλη σφραγὶς διὰ κουρῆς (2). Ὁ δὲ Ὑποδιάκονος χειροθετεῖται

(1) Οὐ μόνον ἡ τάξις τῶν Ἀκολούθων δειπνεῖται, ὡς εἰρηται πολλάκις, τὸν μετὰ τῆς θείας Λειτουργίας σύνδεσμον, μεθ' ἣς καὶ πράγματι καὶ κατὰ θεωρίαν συνδέονται, ἀλλὰ καὶ τάλλα ἔθιμα. Ἐὰν μεταβληθῇ ἐξ ἀνάγκης οἰκός τις εἰς ἐκκλησίαν πρὸς τέλεσιν Μυστηρίου τινὸς, οὐ μόνον τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰκόνες παριστῶσι τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίᾳ μετὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ μάρτυρες ἐν τῷ Βαπτισματι καὶ οἱ παράνυμφοι ἐν τῷ Γάμῳ παριστῶσι τὴν ἐπὶ γῆς.

(2) Κατὰ τὸν Πατριάρχην Γερμανὸν ἐν τῇ χειροτονίᾳ τοῦ ιερέως ἐσγηματίζεται διὰ κουρῆς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ χειροτονουμένου διπλοῦς στίφανος· τῶν δὲ Μοναχῶν ἀπεκείρετο ὅλως ἡ κεφαλή· ἦσαν δὲ καὶ ἀλλαὶ ἐν γρύσει ἄλλοτε κουρᾶι κατὰ μύμησιν τῆς κόμης τῶν Ἀποστόλων. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι σημεῖον ἀφιερώσεως τῷ Θεῷ ἡ κουρὰ καὶ ὡς Ναζιραῖοι δὲν ἐκείρονται πλέον, διὰ τοῦτο προῆλθεν ἡ γνωστὴν μακρὰ κόμη τῶν ιερωμένων.

πρὸ τῶν Ὀραίων Πυλῶν (πρὸ τῆς Λειτουργίας καὶ αὐτὸς), εἰς σημεῖον ἔτι εἶναι ὑπορέτης τῆς Ἐκκλησίας καὶ τηρητὴς τῆς εὐταξίας. Διὰ τοῦτο καὶ ἄχρι τοῦτο δίδωσιν εἰς νίψιν τῷ Ἀρχιερεῖ, ὡς εἰρηται ἀλλαχοῦ, καὶ ὅτε μέλλει νὰ γειροτονηθῇ Διάκονος, προσκαλεῖ εἰς νίψιν καὶ τοὺς πιστοὺς διὰ τοῦ «Οσοι πιστοί». Φέρει δὲ στιγάριον μετὰ ζώνης καὶ λέντιον ἐπὶ τῶν ϕων. «Οταν δὲ γειροτονηθῇ Διάκονος, δίδοται αὐτῷ τὸ Ὀράριον (τὸ διακριτικὸν τοῦ ἀξιώματος), ἐκφωνουμένου τοῦ «Ἄξιος».

‘Ο Πρεσβύτερος γειροτονεῖται μετὰ τὸν γερουσιακὸν ὅμονον, δηλ. ὅτε προσεκομίσθησαν τὰ τίμια Δῶρα καὶ μέλλουσι νὰ ἀγιασθῶσι, δηλ. γειροτονεῖται, ἵνα λιθή μέρος εἰς τὸν ἀγιασμὸν τῶν τιμίων Δώρων, ἐπερ εἶναι τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον τότε καὶ ἐγγειρίζει αὐτῷ ὁ γειροτονήσας ἐπίσκοπος τὸν ἄγιον Ἀρτον καὶ ἐντέλλεται ἵνα φυλάξῃ τὴν παρακαταθήκην ταύτην μέχρι τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου.

‘Ο Ἐπίσκοπος γειροτονεῖται μετὰ τὸν Τρισάγιον “Ὕμνον, ὅτε κυρίως ἔρχεται ἡ Λειτουργία, ἵνα προσαγρεύσῃ τὸν λαὸν, ὡς προετῶς, διὰ τοῦ «Εἰρήνη πᾶσι!» καὶ κηρύξῃ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἦν ἀνέκαθεν κατὰ πρῶτον λόγον ἔργον τῶν Ἐπισκόπων’ γειροτονεῖται λοιπὸν ἀπ’ ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας ὡς πλήρης ἴερεύς.

3) ‘Ο τρόπος τῆς γειροτονίας εἶναι ὁ ἀκόλουθος. ‘Ανέκαθεν δύο πράξεις ἐλάμβανον χώραν, ἡ ἐκλογὴ καὶ ἐπιψήσις καὶ ἡ προγείρισις δι’ ἐπικλήσεως τῆς θείας χάριτος. Βίσ τὴν ἐκλογὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἐπισκόπου ἐλάμβανε μέρος καὶ δὲ λαὸς, ὡς ἄχρι τοῦτο δὲ ἐνορίται προτείνουσι τὸν ἐφημέριόν των, δὲ ἐπίσκοπος ἔξετάζει τὸν ὑποψήφιον, ἀν ἔγῃ τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, καὶ εἴτα προγείρεται αὐτὸν ἐν μὲν μιᾷ Λειτουργίᾳ Ἀναγνώστην, ὑποδιάκονον καὶ Διάκονον, ἐν ἀλλῃ δὲ Λειτουργίᾳ Πρεσβύτερον. Καθ’ ἓσσον δ’ ἀρρεφὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἐπισκόπου, τοῦ λαοῦ τὰ δικαιώματα ἀνέλαβεν ἡ πολιτικὴ ἔξουσία καὶ ἰδίας δὲ Αὐτοχρότωρ τοῦ Βυζαντίου, ὅστις ἐπεκύρου ἔνα ἐκ τῶν τριῶν ὑποψηφίων εἰς ἔξελεγεν ἡ Σύνοδος τῶν Ἀρχιερέων ὥστε ἀντὶ νὰ προηγήσται ἡ φῆφος τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐπηται ἡ δοκιμασία καὶ ἐπιψήσις τῶν Ἐπισκόπων, ἐγίνετο τάναπαλιν. ‘Ἐν τούτοις δὲν ἔμεινεν οὐλως

ἀμιστοχος καὶ δ λαός διέτι εν τῇ χειροτονίᾳ καὶ τῶν Ἐπισκόπων τῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τελουμένῃ, ἐν ᾧ ἡ ἐτηρήθησαν πάντες οἱ ἀρχαῖοι τύποι τῆς τε ἐκλογῆς καὶ δοκιμασίας καὶ τῆς προχειρίσεως, οὐ μόνον ἐκφωνεῖ τὸ «Ἄξιος, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ «Κύριε ἐλέησον» συμμετέχει εἰς τὰς εὐχὰς τῆς καθιερώσεως.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἡδη κατανοοῦνται τὰ τελούμενα. Δῆλον ἡδη διὰ τί πρὶν χειροτονηθῆ τις Διάκονος, ὅστις μέλλει μετὰ ταῦτα συνήθως νὰ προχειρισθῇ καὶ εἰς Πρεσβύτερον, οὐ μόνον προτείνεται ὑπὸ τῶν ἐνοριτῶν (ἢ τῆς Μονῆς), ἀλλὰ καὶ φέρει καὶ μαρτυρίαν Πνευματικοῦ Πατρὸς, ἣντις καὶ ἀναγινώσκεται πρὶν χειροτονηθῆ εἰς Υποδιάκονον δὲ ὑποψήφιος. Ἐννοεῖται δὲ διὰ τί μετὰ ταῦτα δὲν ἀπαιτεῖται τοιοῦτο τί, ὅταν προχειρισθῇ εἰς Πρεσβύτερον δὲ πρότερον εἰς Διάκονον προχειρισθείς. Ἡ δοκιμασία τοῦ ὑποψήφιού Ἐπισκόπου (ὅστις πρέπει νὰ ἡδη πρεσβύτερος) γίνεται καὶ ἐπ' ἐκκλησίας πρὸ τῆς Λειτουργίας (1), ὅτε πατῶν Ἀετὸν (σύμβολον τοῦ ὑψους τοῦ ἀξιώματος) δμολογεῖ κατὰ πλάτος τὴν πίστιν.

Ἐν τῇ ὀρισμένῃ στιγμῇ τῆς Λειτουργίας διὰ τὴν χειροτονίαν ἑκάστου τῶν βαθμῶν τῆς Ἱερωτύνης προσάγεται εἰς τὸν χειροτονοῦντα ἐκ τοῦ Σολείου (ἢ Σολέας) διὰ τοῦ καὶ ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου εὐχαρίστου «κέλευστον» δὲ ὑποψήφιος μὲν Διάκονος ὑπὸ Διακόνου καὶ γίνεται δὲ πνευματικὸς χορὸς περὶ τὴν ἀγίαν Τράπεζαν ἀλλὰ τοὺς ὑποψήφιους Πρεσβύτερους καὶ Ἐπισκόπους παραλαμβάνουσι καὶ περιάγουσι κύκλῳ τῆς ἀγίας Τραπέζης δμοταγεῖς Πρεσβύτεροι δὲ Ἐπίσκοποι. Τελούμενον δὲ τοῦ πνευματικοῦ χοροῦ τρὶς περὶ τὴν ἀγίαν Τράπεζαν, ἀσπάζεται ἑκάστοτε τὰς τέσσαρας γυνίας αὐτῆς καὶ τὸ ὀμοφόρειον τοῦ χειροτονοῦντος καὶ

(1) Ἡδη δὲ πραγματικὴ κυρίως δοκιμασία καὶ τὰ μηρύματα τῶν ὑποψήφιων ἐπισκόπων γίνονται πρότερον διὰ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τῆς Συνέδου τῶν ἀρχιερέων καὶ κυρώσεως τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας. Τὰ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τελούμενα εἶναι εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαῖας τέλεως καὶ ἵνα συμμετάσῃ, οὕτω εἰπεῖν, καὶ δ λαός. Σημειώτεον δὲ ὅτι συνήθως οἱ ὑποψήφιοι ἐκ Πρεσβύτερων (ἱερομονάρχων) λαμβάνονται. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐκ λαϊκῶν σπανίως, πρέπει νὰ χειροτονηθῶσι πρότερον Διάκονοι καὶ Πρεσβύτεροι.

καθημένου ἐξ ἀριστερῶν τῆς ἀγίας Τραπέζης καὶ ἐκπροσωποῦντος τὸν χειροτονοῦντα Χριστόν. Ψάλλονται δὲ τὰ τρία Τροπάρια «Ἄγιοι οἱ Μάρτυρες» (ἐφ' ὃν ἑδράζεται ἡ ἀγία Τράπεζα), «Δόξα σοι Χριστὲ ὁ Θεός», καὶ «Ἡσαία χόρευε (ὕμνος τῆς Θεοτόκου). Μετὰ ταῦτα δὲ, ἀφοῦ σφραγίσῃ ὁ χειροτονῶν Ἐπίσκοπος σταυροειδῶς, ἐπὶ μὲν τοῦ Διακόνου καὶ Πρεσβυτέρου ἐπιτίθεται τὴν χεῖρα, ἐπικαλούμενος τὴν θείαν γάριν διότι μεταδίδωσιν ἐκ τῆς Ιδίας ἱερωσύνης. Ἐπειδὴ δμως ὁ Ἐπίσκοπος εἶναι μέτοχος τῆς Ἀρχιερασύνης τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦτο οὐ μόνον συλλειτουργοῦνται καὶ ἄλλοι Ἐπίσκοποι (τούλαχιστον δύο), ἵνα σημαίνωσι τὴν Ἐκκλησίαν, ἡς κεφαλὴ ὁ Χριστός, ἀλλὰ καὶ ἐπιτίθεται ἐπὶ τοῦ χειροτονουμένου Ἐπισκόπου τὸ Εὐχγέλιον, ἵν' εἴτε μᾶλλον καταφαίνηται ὅτι αὐτὸς ὁ Χριστός ἐστιν ὁ χειροτονῶν. Λεγομένων δὲ τῶν μυστικῶν εὐχῶν, συνεύχεται ὁ κληρος καὶ δ λαὸς διὰ τοῦ «Κύριε ἐλέησον». «Οταν δὲ ἀποπερατωθῇ ἡ χειροτονία, καὶ ἐνδύνται ὁ χειροτονηθεὶς τὴν πρέπουσαν ἱερατικὴν στολὴν, ἐπευρημένται διὰ τοῦ «Ἄξιος» τρίς, δπερ ἦν καὶ τῆς ἐκλογῆς ἐπισφράγισις τὸ πάλαι.

Σημειώτεον δὲ ὅτι τρεῖς μὲν χειροτονίαις δυνατὸν νὰ γείνωσιν ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ Λειτουργίᾳ, Διακόνου, Πρεσβυτέρου καὶ Ἐπίσκοπου, ὅτε καὶ χειροτονεῖ ὁ χειροτονηθεὶς Ἐπίσκοπος· ἀλλ' οὔτε δὲ αὐτὸς δύναται νὰ χειρονονθῇ εἰς δύο βαθμοὺς ἀμα, οὔτε ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ Λειτουργίᾳ χειροτονοῦνται δύο τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ. Οἰκοθεν δὲ δῆλον ὅτι ἡ μεγίστη τῶν Λειτουργιῶν εἶναι, δταν λάθωσις γώρων αἱ τρεῖς χειροτονίαι καὶ προστεθῇ ἐν τέλει Παράκλησις ἡ Δοξολογία. Σημειώτεον πρὸς τούτοις ὅτι ἐνιαχοῦ τηρεῖται ἡ ἀρχαία διάταξις τοῦ Εὐχολογίου, καὶ ἀλλ' ἡ χειροτονουμένου Ἐπισκόπου διανέμονται κηρία καὶ πάντες κλίνουσι γόνῳ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπικλήσεως.

γ) Περὶ τοῦ Μυστηρίου τοῦ Γάμου.

«Ο γάμος, ὃν ηὐλόγησεν ὁ Θεὸς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, εὐλογεῖται καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ διὰ τῆς εὐλογίας ταύτης καθίσταται Μυστήριον· διότι μεταδίδοται πάλιν ἡ

εὐλογία τοῦ Θεοῦ πρὸς ἀνακαίνισιν τοῦ πεπτωκότος ἀνθρώπου διὰ γεννήσεως νέων εὐλογημένων μελῶν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ. 'Ως δὲ ἐν πᾶσι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐρχόμεθα εἰς τὸν Πατέρα, οὕτω καὶ οἱ ἐν τῷ γάμῳ ἀρμόζομενοι, ὡς μέλη τοῦ Χριστοῦ ἀρμόζονται, καὶ ἐπομένως δυνατὸν νὰ καταπεμφθῇ ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ἐννοεῖ καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγων ὅτι εἶναι μέγα μυστήριον, ἀλλ᾽ εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Ἑκκλησίαν (Ἐφεσ. 5, 32), δηλ. ὅταν εὐλογηθῇ ὑπὸ τῆς Ἑκκλησίας καὶ παραστήσῃ τὸν μυστικὸν σύνδεσμον μετὰ τοῦ Χριστοῦ· διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὸν ἀνωτέρω στίγμον (22) παραγγέλλει ταῖς γυναιξὶν νὰ ὑποτάσσωνται τοῖς ἴδιοις ἀνδράσιν, ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀλλαχοῦ κελεύει νὰ τελῆται ὁ γάμος ἐν Κυρίῳ (Αἱ Κορινθ. 7, 39).

'Ἐκ τῶν εἰρημένων καταρρίπτεται οὐ μόνον διὰ τί ἀνέκαθεν ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ ἐτελεῖτο ἱερολογία τοῦ γάμου (ὡς δῆλον ἐκ τοῦ Ἰγνατίου ἡδη πρὸς Πολύκαρπον 5. καὶ τοῦ Κλήρου Ἀλεξανδρεώς ἐν Στρωμ. 4, 20), ἀλλὰ καὶ διὰ τί ἀνέκαθεν ἦν σῦτο μετὰ τῆς θείας Λειτουργίας, ἵν' ἔτι ἀριθμολότερον καταφανῆ δ μυστικὸς σύνδεσμος μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς κοινωνίας τῶν ἀγράντων μυστηρίων, δι᾽ ὃν ἀγιάζεται ὁ γάμος. Τοῦτ' αὐτὸν παριστᾶ καὶ ὁ Ἀκολουθία τοῦ Στεφανώματος ἡ νῦν χωριστὴ τελουμένη. 'Ἐν αὐτῇ γίνεται ἀρχὴ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Λειτουργίας, διὰ τοῦ «Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία», λέγονται τὰ Εἰρηνικὰ, καὶ ἀρσοῦ ἀναγνωσθῶν αἱ εὐχαὶ καὶ στεργανωθῶν οἱ νυμφεύμενοι, ἀναγινώσκονται Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον ὡς ἐν τῇ Λειτουργίᾳ. Μετὰ ταῦτα λέγεται τὸ «Πάτερ ἡμῶν», ἵνα προπαρασκευάσῃ εἰς τὴν κοινωνίαν ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ποιηρίου, διπερ ἐπέγει τόπον, ἡ μᾶλλον ἀναμιμνήσκει τὴν ἄλλοτε γινομένην θείαν κοινωνίαν, καὶ ἡς καὶ πρότερον ἐγένοντο κοινωνοὶ (1) καὶ μέλλουσι νὰ γείνωσι καὶ μετὰ ταῦτα.

'Ἐν τούτοις ἀξιοσημείωτα καὶ τινα τελούμενα ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ

(1) Ἐντεῦθεν καὶ δῆλον διὰ τί πολλαχοῦ ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ κοινωνῶσι τῶν ἀγράντων Μυστηρίων οἱ μελλόνυμφοι τῇ προτεραίᾳ τοῦ γάμου, καὶ διὰ τί πολλαχοῦ τηρεῖται ἀγνῆ ἡ πρώτη τοῦ γάμου ἡμέρα.

τοῦ Στεφανώματος. Προτάσσεται ἡ Ἀκολουθία τοῦ Ἀρχαεβῶνος ὡς προκαταρκτικὸς δεσμὸς (διὸ καὶ ἐν χρήσει οἱ δακτύλιοι), ὅπεις ἥδυνατο νὰ τελεσθῇ καὶ ἐν ἄλλῳ χρόνῳ, ἀλλ' ἵνα μὴ συμβῇ διάλυσις ισοδυναμοῦσα διαζυγίω, συνδέεται ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀρρεῖθων μετὰ τοῦ Στεφανώματος. Πρὸς δὲ τούτοις τὸ θυμίαμα, διὸ οὐ εἰσάγονται εἰς τὸν Ναὸν, χρησιμεύει πολλαχοῦ ἀπὸ τῆς ἑρωτήσεως περὶ τῆς ἀμοιβαίας συναινέσεως, ἢν διὰ τῆς ὑποκλίσεως τῆς κεφαλῆς ὑποδηλοῦσιν. Στέφονται δὲ στεφάνοις (εἰχον ἀλλοτε οἱ Ἐκκλησίαι ἰδίους), διὰ τὴν δόξαν, ἃς ἀξιοῦνται γινόμενοι ὅργανα τοῦ Δικιουργοῦ εἰς συντήρησιν τῆς εἰκόνος αὐτοῦ· διὰ τοῦτο καὶ ὡς Βασιλεῖς πολλαχοῦ προσταγορέονται, καὶ σχεδὸν τοιοῦτο τι σημαίνουσιν ὅτε χορὸς ὁ πνευματικὸς, ὁ μετὰ τὴν κοινωνίαν τελούμενος, καὶ ἡ λαμπρὰ πρόστροφις, ἢν ποιεῖ ὁ ἴερεὺς, αἵρων τοὺς στεφάνους διὰ τῶν «Μεγαλύνθητι, νυμφίε» κτλ. Λαμπρῶς ἔρα κηρύττεται ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἡ ἱερότης τοῦ γάμου, ητίς, ὅταν τηρηθῇ καὶ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τῶν φρανθέντων, εἶναι ὅντως εὐλογία Θεοῦ καὶ τὸ πρῶτον καὶ κύριον ἔρεισμα τῆς Πολιτείας.

Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι τὰ περὶ βαθμῶν συγγενείας καὶ διαζυγίων δὲν ἀνήκουσιν ἐνταῦθα. Ἄλλ' εἴθε ἐξέλειπον τὰ διαζύγια, τηρουμένης τῆς ἱερότητος τοῦ γάμου.

δ) Περὶ τοῦ Εὐχελαίου.

Τὸ Μυστήριον τοῦτο εἶναι μὲν ἱατρεῖον τοῦ σώματος ἀλλ' ἄμα καὶ τῆς ψυχῆς, ἀφιεμένων τῶν ἀμαρτιῶν τοῖς μετὰ πίστεως προσεργομένοις τῷ ἱατρῷ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου (5,14—15), ὅπου ἡ διάταξις τοῦ Μυστηρίου «Ἄσθενεῖς τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβύτερους τῆς Ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλειψάγεταις αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου· καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· καὶ ἀμαρτίας ἡ πεποιηκὼς, ἀφεθήσεται αὐτῷ». Ἐντεῦθεν δὲ καὶ δῆλον, διὰ τί ἐπεκράτησε συνήθεια παρ' ἡμῖν νὰ τελῆται τὸ Εὐχέλαιον τῇ Μ. Πέμπτῃ, ὅτε δηλ. ἀνέκαθεν ἐκοινώνουν οἱ πλειστοις καὶ ἐπομένως

άθελον καὶ τὴν διὰ τοῦ Εὐχελαίου ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν. Ἀλλ' ἀδηλον πότε εἰσήγθη ἡ τοιαύτη συνήθεια. Δῆλον δημως ὅτι ἐπὶ τῶν ἀσθενῶν ἀνέκαθεν ἐτελέστο τὸ Μυστήριον, ώς ἔστιν ἴδειν παρ' Εἰρηναίῳ, δστις κατακρίνει τοὺς Μαρκοπιανοὺς καὶ Ἡρακλέωνα, τελοῦντας τὸ Εὐχέλαιον ἐπὶ τῶν τεθνεώτων (Α', 21, 5. πρβλ. καὶ Ἐπιφ. 36). Τοιοῦτό τι πράττουν καὶ οἱ Λατῖνοι ἀπὸ τῆς 12 ἑκατ. ἀλειφόντες ἐλαίῳ (ἥγιασμένω τῇ Μ. Πέμπτῃ) τοὺς ψυχοφραγοῦντας, ἵνα ἐφοδιάσωσι δῆθεν αὐτοὺς ἐφοδίοις ζωῆς αἰωνίου. Ἀλλ' ἐφόδιον μὲν ζωῆς αἰωνίου εἶναι ἡ θεία κοινωνία, τὸ δὲ Μυστήριον πρέπει νὰ τεληταὶ, ώς ἀνέκαθεν, πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν.

Κατανυκτικωτάτη εἶναι ἡ Ἀκολουθία τοῦ Εὐχελαίου· ἀρχεται διὰ τοῦ Κανόνος τοῦ ἐπὶ ἀγιότητι διαπρέψαντος Ἀρτενίου, Ἀρχιεπισκόπου Κερκύρας καὶ φίλου τοῦ Φωτίου. Εἴτα δὲ ἔκαστος τῶν τελοῦντων ἐπτὰ ιερέων (ἐν ἀνάγκῃ τελοῦσι καὶ διιγώτεροι), ἀφοῦ ἀναγγισθῶσιν Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον, λέγει εὐχὴν καὶ εἴτα γρίει τὸν κάμνοντα ἐλαίῳ διὰ τῆς ὥραίας εὐχῆς «Πάτερ Ἀγιε». «Ωστε δι' ἐπτὰ Ἀποστόλων καὶ Εὐαγγελίων καὶ ἐπτὰ εὐχῶν ἐπιτελεῖται τὸ Εὐχέλαιον. Εἴτα δὲ ἐν τέλει ἐπιτίθεται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ κάμνοντος τὸ ιερὸν Εὐαγγέλιον καὶ ἐπιτιθέντων καὶ τῶν ἄλλων ιερέων τὰς χεῖρας, ὃ προϊστάμενος λέγει ἐξ ὀνόματος πάντων τὴν τελευταίαν εὐχὴν «Βασιλεῦ Ἀγιε».

§ 56. Περὶ τῶν λοιπῶν ιερῶν Ἀκολουθιῶν.

Μέχρι τοῦτο εἰδόμεν πᾶς ἐπιτελοῦντας αἱ νυχθημεριναὶ προσευχαὶ καὶ τὰ Μυστήρια, δι' ὧν ἀγιάζεται δι βίος δημῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν πᾶσιν ὁρίσθιον λατρεύει Θεῷ, καὶ χωρὶς τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν (Ιωάν. 15, 5), καὶ διτι ἀγ μετὰ πίστεως ἐν τῷ διόματι αὐτοῦ αἰτήσωμεν, δώσει δημῶν (Ιωάν. 14, 14), διὰ τοῦτο ἀνέκαθεν οἱ Χριστιανοὶ ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἡτοῦντο διὰ τῶν λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ, καὶ ἡγίαζον οὕτω πάντα τὸν βίον. Πλῆρες δὲ εἶναι τὰ Εὐχελόγια τοιούτων εὐχῶν, αἵτινες ἀποτελοῦν, οὕτως εἰπεῖν,

τὰς Ἀκολουθίας τῆς καθόλου Λειτουργίας. Τούτων αἱ μὲν πλεῖσται εἶναι μικραὶ, ἀπαρτιζόμεναι ἐκ τοῦ Τρισαγίου καὶ τινῶν καταλλήλων Τροπαρίων καὶ ιδίως ἐκ τῆς καταλλήλου εὐχῆς. Τινὲς εἶναι μείζονες καὶ λόγου πολλοῦ ἀξιαὶ, διὰ τοῦτο καὶ περὶ τούτων βραχὺς ἔσται λόγος ἐνταῦθι, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ὁ βουλόμενος παραπέμπεται εἰς τὸ Εὐχολόγιον.

Εἶναι δὲ ἀξιολογώτεραι Ἀκολουθίαι αἱ ἑξῆς, ἡ τῶν Ἐγκανινῶν τοῦ Ναοῦ, ἡ τοῦ μικροῦ Ἀγιασμοῦ, ἡ τῶν Παρακλητικῶν Κανόνων, καὶ ἡ νεκρώσιμος Ἀκολουθία.

1) Περὶ τῶν ἐγκανινῶν τοῦ Ναοῦ. Ἄν πάντα δρεῖλομεν γὰρ ἀγιάστωμεν, πολλῷ δὴ μᾶλλον πρέπει νὰ ἀγιασθῇ ὁ σίκος τοῦ Κυρίου, ὃπου τελοῦνται τὰ Μυστήρια τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνώπιον τοῦ Θρόνου τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ ἀναπέμπεται· ώς θυμίαμα εὔσομον ἡ ἐν ἐνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ κοινὴ δέησις τῶν αἰλητῶν τοῦ Θεοῦ. Καὶ πῶς μὲν εὑπρεπίζεται ὁ Ναὸς, ἵνα παριστῇ τὴν ἐν Οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, εἴδομεν ἀλλοτε (ὅρα §§ 7—10). Ἐκεῖ εἴδομεν ἄμφι ὅτι εἰς τὸ κυριώτατον μέρος τοῦ ἔλου Ναοῦ, τὴν ἀγίαν Τράπεζαν (ἢ τὸ Ἀντιμήνιον), ἐνετίθεντο ἄγια λείψανα. Ἡ ἐνθεσίς δὲ τούτων καὶ εὐπρέπεις τῆς ἀγίας Τραπέζης εἶναι αἱ δύο κυριώταται τελεταὶ τῶν Ἐγκανινῶν.

Καὶ δὴ πρὸν γείνῃ ἡ ἐνθεσίς εἰς τὴν ἀγίαν Τράπεζαν τῶν ἀγίων λειψάνων, ἥτις ίσοδύναμει μὲν θεμελίωσιν καὶ ἀνοικοδόμησιν τῆς ἀγίας Τραπέζης, κατατίθενται ἐπὶ Δισκαρχίου τὰ ἄγια Λείψανα καὶ τηροῦνται ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης ἀρχαιότερον ἐνθρονισμένου ναοῦ, ὃπου καὶ τελοῦνται ὁ Ἐσπερινὸς καὶ ὁ Ὁρθρος τῶν Ἐγκανινῶν ἢ καὶ Ὀλονυκτία. Ἄν δὲν ὑπάρχῃ παλαιὸς ναὸς, τελοῦνται πάντα ἐν τῷ καινῷ ναῷ. Μετὰ δὲ τὸν Ὁρθρον τελεῖται τρίς λιτανεία περὶ τὸν Ναὸν μετὰ τῶν ἀγίων λειψάνων (ἢ καὶ εἰκόνων) καὶ κηρίων καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, κατὰ μὲν τὴν πρώτην (ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ) ψάλλεται Τροπάριον «Ἄγιοι Μάρτυρες» κτλ. καὶ πρὸ τῶν Ηυλῶν ἀναγινώσκονται Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ δευτέρᾳ λιτανείᾳ ψάλλεται ἡ τρίτη Ὁρὴ τοῦ Κανόνος καὶ πάλιν Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον. Ἐν τῇ τρίτῃ ψάλλεται ἡ ἑκτη Ὁρὴ καὶ πρὸ τῶν πυλῶν κατατίθεται

ἐπὶ τετραποδίου, ἀπέρ αἱρεῖ ἐπὶ κεφαλῆς λιτανεύων δὲ Ἀρχιερεὺς ἄγια Λείψανα, καὶ λέγει τὴν κατάλληλον εὐχὴν, μεθ' ἣν καὶ τὴν συνήθη εὐχὴν τῆς Εἰσόδου· εἴτα τρὶς φάλλεται τὸ «Ἄρατε πύλας . . .» μετὰ τοῦ «Τίς ἐστιν οὗτος». Ταῦτα ἀναμιμνήσκουν τὴν θριαμβευτικὴν εἰσόδον τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης εἰς τὸν Ἅδην καὶ τὴν νίκην κατ' αὐτοῦ. Τούτων δὲ λεγομένων, σφραγίζει διὰ τῶν ἀγίων Λειψάνων τρὶς τὴν Εἰσόδον, καὶ ἀνοιγομένων τῶν Πυλῶν εἰσέρχονται πάντες, ψαλλομένου τοῦ Τροπαρίου «Ως τοῦ ἄνω στερεώματος». Τότε κατατίθησιν δὲ Ἀρχιερεὺς τὰ ἄγια Λείψανα εἰς τὴν ἑτοιμασθεῖσαν μικρὸν ἀργυρᾶν θήκην, ἐγχέων καὶ ἄγιον Μύρον, καὶ ἐντίθησιν εἰς τὸν κίονα τῆς ἄγιας Τραπέζης, διο πάντας ἀσφαλίζεται ἐγχεομένης τῆς βρασθείσης πρότερον κηρομαστίγης (1). Προτάσσονται δὲ τῆς πράξεως ταύτης σύντομοι εὐχαί. Μετὰ ταῦτα ἐπιτίθεται ἡ τράπεζα ἐπὶ τοῦ κίονος, διετοῦ καὶ φάλλεται ὁ δωραῖος ψαλμὸς (144) «Ὕψωτα σε δὲ Θεός μου». Μεθ' δὲ τελεῖται γονυκλισία μετὰ κατακυντικωτάτης εὐχῆς, ἀναμιμνησκούσης τὴν εὐχὴν τοῦ Σολομῶντος διετέλειται Ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ τοῦ ὑπὸ αὐτοῦ ἀνεγερθέντος τῷ Θεῷ.

Μετὰ ταῦτα ἀρχεται δὲ εὐπρέπειας τῆς ἄγιας Τραπέζης, δι' οὐδὲν διέρχεται τὸ Σάδανον δὲ Ἀρχιερεὺς, ἵνα καλύψῃ τὴν Ἀρχιερατικὴν στολὴν. Ἐν τῇ τελετῇ ταύτῃ καθαρίζεται ἡ ἄγια Τράπεζα, καὶ οἰονεὶ βαπτίζεται διότι ἐπιχέων τὸ γλιαρὸν ὅδωρ (ἐκ τῶν ἀγγείων τοῦ Βυπτίσματος) λέγει «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς» κτλ. Εἴτα δὲ οὐ μόνον διὰ Ροδοστάμου (ἢ καὶ οίνου) ἀποπλύνεται ἡ Τράπεζα, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἀγίου Μύρου σφραγίζεται. φάλλονται δὲ ἐπὶ ἑκάστης πράξεως κατάλληλοι ψαλμοί (δ 83 «Ως ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου». Ἐκ τοῦ 50 ἀπὸ τοῦ «Ραντεῖς με» καὶ ἐφεξῆς. Ο 132 «Ιδού δὴ τί καλὸν») καὶ σύντομοι

(1) Η κηρομαστίχη σύγκειται ἐκ κηροῦ (τοῦ ἐπικρατεστέρου), μαστίγης, Σμύρνης, Ἀλώης, Θυμιάματος, Ρετοίνης καὶ Λαζάνου. Προπαρασκευάζονται δὲ ταῦτα πρὶν ἀρξηται ἡ λιτανεία καὶ ἐπιτηρεῖ ὁ ὑπολειπόμενος Ἱερεὺς ὁ τελεῖν τὴν Προσκομιδὴν διότι μέλλει μετὰ ταῦτα νὰ τελεσθῇ Δειτουργία. Αἱ λιτανεῖαι δὲ τῶν Ἐγκαίνιων σώζουσιν τις καθόλιστα τὸν τύπον τῶν ἐπὶ Χρυσοστόμου λιτανειῶν καθόλου.

δοξολογίας. "Ἐπειτα περιδένεται ἡ ἀγία Τράπεζα διὰ τοῦ Κατασαρκίου, ὡς διὰ σαβάνου νεκρικοῦ (διότι παριστᾷ καὶ τὸν τάφον τοῦ Κυρίου), καὶ εἶτα ὡς ἐπὶ θρόνου τοῦ Κυρίου ἐφτησίας τῆς ἀγίας ἐνδυτὴ (ἢ ἐπενδύτης), φαλλομένων τῶν φαλμῶν 131 «Μνήσθητι Κύριε τοῦ Δαβὶδ» καὶ τοῦ 92 «Ο Κύριος ἔθασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο». Μετὰ ταῦτα θυμιᾶ ὁ Ἀρχιερεὺς τὴν ἀγίαν Τράπεζαν^{*} καὶ ὅλον τὸν Ναὸν, ὅπερ ἀλείφονται καὶ οἱ κίονες καὶ πεσσοὶ τοῦ Ναοῦ (οἱ καὶ πινσοὶ λεγόμενοι) ἀγίῳ Μύρῳ, καὶ οὕτως ἀγιάζεται καὶ ὅλως ὁ Ναός. Ταῦτα πάντα ἐπισφραγίζουσιν εὐχαῖ, Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον, Τρισάγιον καὶ ἑκτενής δέησις. Ιδίως δὲ ἐπισφραγίζει τὰ ἐγκαίνια ἡ μετὰ ταῦτα εὐθὺς τελουμένη καὶ δι' ἡμερῶν ἐπτὰ καθ' ἑκάστην τελουμένη θείᾳ Λειτουργίᾳ.

Σημειώτεον δὲ ὅτι πολλάκις ἀντικαθίστη τὴν ἀγίαν Τράπεζαν Ἀντιμήνσιον, ὅλλ' ὑπὸ ἀρχιερέως ἡγιασμένον καὶ φέρον ἄγια λείψανα. Ἀντιμήνσια λέγονται καὶ τὰ Βίλητά, ἐρ' ὧν τελεῖται ἡ θεία Μυσταγωγία καὶ ὧν πολλὰ ἀγιάζονται ἐν τοῖς ἐγκαίνιοις, ἵνα γρηγορεύσωσι διὰ τὰς Ἐκκλησίας. Σημειώτεον πρὸς τούτοις ὅτι ἡ τελετὴ τῶν ἐγκαίνιων, ἢ μᾶλλον αἱ λιτανεῖαι αὐτῆς, ἐπανελαμβάνετο κατ' ἔτος κατὰ τὸν Συμεῶνα Θεσσαλονίκης ἐν τε Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Ιεροσολύμοις.

2) Παρακλητικοὶ Κανόρες καὶ μικρὸς Ἀγιασμός. Ἐν πάτη ἀνάγκη τοῦ βίου ἐπιτελοῦνται Παρακλήσεις καὶ μάλιστα ὁ μικρὸς Ἀγιασμός.

Ἡ μὲν Παρακλήσις τελεῖται, φαλλομένου ἐνὸς τῶν δύο Παρακλητικῶν Κανόνων, συγκέντησης τοῦ μικροῦ, ὅστις εἶναι ποίημα Θεοστηρίκου μοναχοῦ ἢ κατ' ἄλλους Θεοφάνους, ὃ δὲ μέγας εἶναι τοῦ Βασιλέως Δούκα τοῦ Αστακέως. Εἰδόμεν δὲ ἄλλοτε ἄτι φύλλονται ἐγκαταλεῖται οἱ εἰρημένοι Κανόνες κατὰ τὰς νηστικους ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου μετὰ τὸν Ἐσπερινόν. Ἀξιοσημείωτον δὲ ἔτι μετὰ τὴν ἔκτην φύλλην λέγεται Εὐαγγέλιον καὶ λέγεται ἡ παράκλησις τῆς Αιτῆς, ἀπερ ὑποδεικνύουν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει τάξιν τῶν Ἀκολουθιῶν.

Ο δὲ μικρὸς Ἀγιασμὸς, λεγόμενος οὕτω εἰς ἀντιδικεστολὴν ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀγιασμοῦ τῶν Θεορανίων, ἐπέγει τόπον τῆς Η-

ραχλήσεως (αὐτὸς συνήθως καὶ ὁ οἶκον τελεῖται) καὶ καθαρισμοῦ· διότι φάίνεται ὅτι εἰσῆγθη, ἵνα ἀντικαταστήσῃ τοὺς διὰ πυρὸς καὶ ὅδας καθαρισμοὺς τῶν ἔθνηκῶν, καὶ ἐντεῦθεν ἵσως ἡ κατὰ μῆνα τέλεσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· εἰδόμεν δὲ ὅτι κατὰ Κουροπαλάτην ἐτελεῖτο κατὰ μῆνα καὶ ἐν τῷ Παλατίῳ Κωνσταντινουπόλεως. Λέγεται δὲ ὅτι τὰ τοῦ μικροῦ Ἀγιασμοῦ διέταξεν ἐν Συνόδῳ ὁ κλεινὸς Πατριάρχης Φώτιος.

3) *Νεκρώσιμος Ἄκολουθια*. Ἡ Ἀκολουθία αὕτη, δι’ ἣς παραπέμπει πρὸς Κύριον μετὰ δεήσεων ἡ Ἐκκλησία τὸν μεταστάντα ἀφ’ ἡμῶν ἀδελφὸν, εἴναι ἀσματικὴ Λειτουργία, ἥτις συμπληροῦ, σύτως εἰπεῖν, τὴν κοινωνίαν τῶν ἀγράντων Μυστηρίων, ἀτινα μετεδόθησαν τῷ ἐκδημοῦντι πρὸς Κύριον ὡς ἐφόδια ζωῆς αἰώνιου. Ὡς τὸ κινδυνεύον νήπιον βαπτίζεται πρῶτον καὶ ἐπειτα εἰς συμπλήρωσιν ἀναγιγώσκονται αἱ εὐχαὶ καὶ συμπληροῦται ἡ Ἀκολουθία, σύτω καὶ ἐπὶ τοῦ ψυχορρέαγοντος ἐπιτελεῖται ἡ κυριωτάτη πρᾶξις καὶ ἐπειτα ἐπιτελεῖται καὶ ἄλλη, σύτως εἰπεῖν, Λειτουργία, δηλ. ἡ νεκρώσιμος Ἄκολουθία, ἥτις εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι παράδειγμα Λειτουργίας ἐν Ὁρθῷ. Εἶναι δὲ πολλαὶ νεκρώσιμοι Ἄκολουθοι, ἡ συνήθης εἰς κοσμικούς, ἡ εἰς μοναχούς καὶ ἡ εἰς ἱερεῖς. Τούτων δὲ ἡμὲν πρώτη τελεῖται νῦν συνήθως εἰς πάντας (μετὰ συντομιῶν καὶ εἰς τὰ νήπια), τελοῦνται δῆμοις καὶ αἱ ἄλλαι αἱ διεξοδικώτεραι πολλαχοῦ. Μάλιστα δὲ διεξοδικὴ εἶναι καὶ κατανωκτικωτάτη ἡ τῶν Ἱερέων ταύτης γαρκκτηριστικὸν εἶναι πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τοῦτο, ὅτι πέντε Ἀπόστολοι καὶ Εὐαγγέλια ἀναγιγώσκονται.

Ἡ συνήθης νεκρώσιμος Ἄκολουθία εἰσάγεται καὶ ἐπισφραγίζεται διὰ τῆς μικρῆς (ἥτις καὶ ὁ οἶκον καὶ πολλαχοῦ καὶ πολλάκις ἐπαναλαμβάνεται), τῆς συνισταμένης ἐκ τοῦ Τρισαγίου, τῶν Τροπαρίων «Μετὰ πνευμάτων κτλ.» καὶ τῆς συντόμου συγχωρητικῆς εὐχῆς. Μετὰ ταῦτα ἐκρερομένου τοῦ νεκροῦ ψάλλεται ὁ Τρισάγιος ὅμνος, ἡ τῶν λιτανειῶν διοξολογία καὶ τῆς τῶν ἀγγέλων συνεδίκας σύμβολον. Μετὰ ταῦτα παραλείπεται συνήθως ὁ 90 ψαλμὸς («Ο κατοικῶν ἐν βοηθείᾳ») καὶ ψάλλονται στίχοι τινὲς τοῦ Ἀμώμου (ψαλ. 118) καὶ τὰ ἀντικαθιστῶντα αὐτὸν Εὐλογη-

τάρια (εἰδομεν ἀλλαχοῦ ὅτι δὲ Ἀμωμος εἶναι δὲ κυριώτερος προσιμπακὸς ψαλμὸς τοῦ Ὁρθρου τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς). Μετὰ ταῦτα παραλείπομένει τοῦ Κυνόνος (μόνον Κοντάκιον ψάλλεται), ψάλλονται τὰ ἴδιόμελα Τροπάρια (Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ), τὰ δύοτα ἐν τῇ Νεκρωσίμῳ Ἀκολουθίᾳ εἰς Μοναχοὺς ψάλλονται ὡς ἔξδια εἰς τὸν τάφον (1). Μετὰ ταῦτα ψάλλονται οἱ Μακαρισμοὶ, μεθ' οὓς Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ συγχωρητικὴ εὐχὴ, καὶ τέλος ψάλλονται οἱ Αἴνοι, οὗτως εἰπεῖν, «Δεῦτε τελευταῖον ἀσπασμὸν» καλ., καθ' οὓς ἀποδίδοται δὲ τελευταῖος ἀσπασμὸς εἰς τὸν ἐκδημήσαντα πρὸς Κύριον. Ἄροῦ δὲ ἔξενεγκθῆ οὗτος εἰς τὸν τάφον καὶ τελεσθῇ ἡ μικρὰ νεκρώσιμος Ἀκολουθία (ἥτις καὶ Τρισάγιον καὶ Παραστήσιμον λέγεται), ἀρας χοῦν δὲ λερεύς διὰ τοῦ πτύου, ἐπιδέξιπτε εἶπε τοῦ κατατεθέντος ἐν τῷ τάφῳ νεκροῦ τὸν χοῦν σταυροειδῶς, λέγων «Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ Οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ».

Σημειώτεον δὲ ὅτι ἐπὶ Θεοδώρου τοῦ Στουδίου εἰσήχθη νὰ ἀναγινώσκηται ὅλον τὸ Ψαλτήριον ἐπὶ τῶν νεκρῶν Μοναχῶν, πρὶν τελεσθῇ ἡ Ἀκολουθία. Τὰ μνημόσυνα δὲ εἶναι Λειτουργίαι, τελούμεναι δὲ πέρι τοῦ προσναπαυσαμένου πατρὸς καὶ ἀδελφοῦ ἡμῶν.

(1) Ἐντεῦθεν καὶ δῆλον, διὰ τί παραλείπεται: γάν συνήθως τὸ τελευταῖον ἴδιόμελον, ἵνα ψαλῇ ὡς ἔξδιον εἰς τὸν τάφον.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

Ἡθικῆς εἰσαγωγῆ.

Ὀρισμὸς, μέθοδος, ὀφέλεια.

§	1. Ὁρισμὸς.....	1
§	2. Μέθοδος	4
§	3. ὀφέλεια	5

ΒΙΒΛΙΟΝ Α.'

Περὶ τοῦ ἡθικοῦ βίου καθόλου.

§	4. Διαιρεσίς τοῦ βιβλίου τούτου.....	7
---	--------------------------------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'

Περὶ τῶν ἐξ ἀποκειμένου ὅρων τοῦ ἡθικοῦ βίου.

§	5. Τίνες οἱ ὅροι οὗτοι	7
§	6. Περὶ τοῦ ἀκρου ἀγαθοῦ, τοῦ σκοποῦ καὶ βάσεως τοῦ ἡθικοῦ βίου	7
§	7. Περὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου	10
§	8. Περὶ καθηκόντων, δικαιωμάτων καὶ συμβουλῶν..	15

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Περὶ τῶν ἐξ ὑποκειμένου ὅρων τοῦ ἡθικοῦ βίου.

§	9. Τινὰ περὶ τῶν ὅρων τούτων	16
§	10. Περὶ συνειδήσεως.....	17
§	11. Περὶ ἐλευθερίας θελήσεως	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Περὶ ἡθικῶν ἔργων καὶ ἡθικῆς καταστάσεως.

§	12. Τινὰ περὶ τοῦ κεφαλίου τούτου.....	23
§	13. Περὶ καταλογισμοῦ καὶ διαφορᾶς τῶν ἡθικ. ἔργων.	23
§	14. Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ βίου, ἃτοι περὶ ἀγαθῶν ἔργων, ἀρετᾶς καὶ τῶν καρπῶν αὐτῆς	28
§	15. Περὶ ἀμαρτίας καὶ πονηροῦ βίου.....	34

ΒΙΒΛΙΟΝ Β.'

Περὶ τῶν καθ' ἔκαστον τοῦ ἡθικοῦ βίου.

§	16. Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου.....	44
---	---------------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'

Περὶ θεοσεβείας.

§ 17. Περιεγόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου.....	46
§ 18. Περὶ πίστεως εἰς τὸν Θεὸν	47
§ 19. Περὶ ἐλπίδος εἰς τὸν Θεόν.....	54
§ 20. Περὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν	56
§ 21. Περὶ ἔξωτερικῆς θεοσεβείας καὶ λατρείας.....	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Περὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης.

§ 22. Τινὰ περὶ τῆς ἀγάπης ταύτης καθόλου.....	74
§ 23. Περὶ φιλανθρωπίας, ὡτοι δικαιοσύνης καὶ φιλαδελ- φίας	77
§ 24. Περὶ τῆς ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης ἐν ταῖς διαρό- ροις κοινωνικαῖς σχέσεσιν	90
§ 25. Περὶ τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀγάπης.....	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Περὶ τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπης.

§ 26. Συνάρτεια καὶ περιεγόμενον τοῦ κεφαλαίου τούτου.	115
§ 27. Περὶ αὐτοιμῆς καὶ περὶ αὐτοχρήπης καθόλου.	117
§ 28. Περὶ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν ἀγάπης.....	119
§ 29. Περὶ τῆς πρὸς τὴν ψυχὴν ἡμῶν ἀγάπης.....	122

Αειτουργικῆς εἰσαγωγῆ.

§ 1. Ὁρισμὸς	129
§ 2. Ηηγαῖ καὶ βοηθήματα.....	130
§ 3. Μέθοδος καὶ ὠρίζεια.....	136

ΒΙΒΛΙΟΝ Α.'

Tὰ περὶ τὴν Αειτουργίαν.

§ 4. Περιεγόμενον τοῦ βιβλίου τούτου.....	138
---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'

Περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς προσθόν τῆς χριστιανικῆς
λειτουργίας.

§ 5. Χαρακτηριστικὰ τῆς Χριστ. Λειτουργίας 138

§ 6. Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Χριστ. Λειτουργίας 145

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'

Περὶ τοῦ Ναοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ.

§ 7. Τινὰ περὶ τοῦ Ναοῦ καθόλου 158

§ 8. Περὶ τῶν μερῶν τοῦ Ναοῦ 169

§ 9. Περὶ τῆς ἀγιογραφίας 176

§ 10. Περὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν 189

§ 11. Περὶ τῶν ἱερῶν ἀμφίων καὶ λίθιως περὶ τῆς ἱερατικῆς στολῆς 198

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'

Περὶ ἑορτῶν.

§ 12. Τινὰ περὶ τῶν Χριστ. ἑορτῶν καθόλου 208

§ 13. Περὶ τοῦ Ἐθδομαδίαίου κύκλου τῶν ἑορτῶν 213

§ 14. Περὶ τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν καὶ α) περὶ τῶν ἀκινήτων Δεσποτ. ἑορτῶν 217

§ 15. β) Περὶ τῶν κινητῶν Δεσποτ. ἑορτῶν 225

§ 16. γ) Περὶ τῶν ἑορτῶν τοῦ τιμίου Σταυροῦ καὶ τῶν Θεομητορικῶν 255

§ 17. Περὶ τῶν ἑορτῶν τῶν Ἀγίων τοῦ Θεοῦ 264

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.'

Περὶ τῆς ἱερᾶς Ὑμνολογίας.

§ 18. Τινὰ περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου 273

§ 19. Περὶ τῆς Ἐκκλ. Ψαλμωδίας καθόλου 274

§ 20. Περὶ τῆς λειτουργ. χρήσεως τῆς Γραφῆς 281

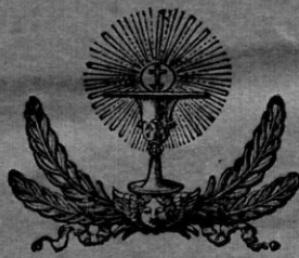
§ 21. Περὶ τῆς Ἐκκλησ. Ὑμνολογίας κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας 287

§ 22. Περὶ τῆς Ὑμνολογίας ἀπὸ τῆς Δ.' Ἐκκ. καὶ ἑρξῆς, καὶ α) μέγις Ἰωάννου τοῦ Δημασχηνοῦ .. 293

§ 23. 6) Περὶ τῆς Ὑμνολογίας ἀπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμα-		
σκηνοῦ καὶ ἐφεξῆς	309	
Β Ι Β Α I O N B.'		
Περὶ τῶν Ἐκκλ. Ἀκολουθιῶν.		
§ 24. Τινὰ περὶ τοῦ βιβλίου τούτου	321	
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.'		
Περὶ τῶν νυχθημεριῶν Ἀκολουθιῶν.		
§ 25. Περὶ τῆς γενέσεως τούτων καθόλου	322	
§ 26. Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τοῦ Ἐσπερινοῦ καὶ Ὁρθροῦ	324	
§ 27. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἐσπερινοῦ	327	
§ 28. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ὁρθροῦ	335	
§ 29. Περὶ τῶν ἄλλων νυχθημ. Ἀκολουθιῶν	343	
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β.'		
Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῆς θείας Λειτουργίας.		
§ 30. Τινὰ περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τούτων	353	
§ 31. Περὶ τῆς θείας Λειτουργίας	355	
§ 32. Περὶ τῆς Λειτουργίας τῶν Προηγ. Δώρων	383	
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.'		
Περὶ τῶν ἀλλων ιερῶν Ἀκολουθιῶν.		
§ 33. Τινὰ περὶ τούτων καθόλου	386	
§ 34. Περὶ τῆς Ἀκολουθίας τῶν Μυστηρίων τοῦ Βαπτι-		
σματος καὶ Μύρου	387	
§ 35. Περὶ τῶν Ἀκολουθιῶν τῶν ἄλλων Μυστηρίων	396	
§ 36. Περὶ τῶν λοιπῶν ιερῶν Ἀκολουθιῶν	405	

Π Α Ρ Ο Ρ Α Μ Α Τ Α.

Σελ. 16. στήχ. 19—20. (Ματθ. 19, 16—21). Σελ. 77. στήχ. 48—49.
 ἦτοι δικαιοσύνης καὶ φιλαδελφίας. Σελ. 134. στ. 9. Μετὰ τὸ Πανθέ-
 κτη πρόσθετος (ῆτος Ἀνθολόγιον πρότερον ἐλέγετο). Σελ. 245. στ. 14.
 ὑπὸ τῶν δύο χορῶν. Σελ. 284. στ. 16. περὶ ὧν ἐξέθη. Σελ. 285. ἐν δι-
 ποσημ. πρόσθετος εἶναι συμπληματικὴ Κύριακὴ προσευχή. Σελ. 293.
 στ. 4. φόδην καινήν. Σελ. 380. στ. 9. Μετὰ τὸ μεταδίδοται πρόσ-
 θετος Ταῦτα δὲ λέγων ὑψοῖ τὸν ἄγιον Ἀρτον.

Πωλεῖται δραχμῶν πέντε καὶ λεπτῶν εἰκοσιπέντε
πρὸς ὄφελος τοῦ ταμείου τῶν ἱερατικῶν σχολείων.